

2448

निबंध

11

~~ज. २९६३ आगम~~

(213)

21

ભૂ મિ કા.

દશેરા અથવા વિજયા દશમીને દહાડે પાઠાં, વકરાં આદિ નિર્દોષ પ્રાણીઓનું દેવીને બઢીદાન આપવાનું ધોરણ કેટલાક દેશી રાજ્યોમાં ચાલતું આવતું હતું; અને તે ધોરણ ચાલવાનું કારણ માત્ર એમ સમજવામાં આવે છે કે, વામમાર્ગીઓનું જે વસ્ત્ર તે પ્રબલ હતું તે વસ્ત્રે દાખલ થઈ ગયેલું. જેમ જેમ વિદ્યાની વૃદ્ધિ થતી ગઈ તેમ તેમ કેટલાક વિચક્ષણ રાજકર્તાઓએ એવા બલિદાન આપવાથી દેવી રંજન થાયજ નહીં એવું સમજી, તે અનાર્યરિવાજ બંધ કર્યો.

આમ છતાં પણ કેટલેક સ્થળે એ રીવાજ હજી હયાતિ મોગવે છે. અને તેથી આ ગ્રંથથી એમ બતાવી આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે, વેદ જેવા ગંભીર અને માહાત્મ્યવાન ધર્મશાસ્ત્રમાં આવું બલિદાન આપવાનું કોઈ પણ સ્થળે કહ્યું નથી એવો વેદશાસ્ત્રસંપન્ન પુરુષોનો અનુભવ છે. આજથી લગભગ ૧૨ વર્ષ ઉપર, ગુજરાતમાં આવેલ ધરમપુર રાજ્યમાં, આ રીવાજ ઘણા મોટા આકારમાં ચાલતો હતો; તેથી ત્યાંના મહારાજા સાહેબની ઇચ્છાથી, હિંદુસ્થાનના વિદ્વાન પંડિત મહાશયોના અભિપ્રાય પૂછવામાં આવ્યા હતા કે બલિદાન આપવું તે શાસ્ત્રોક્ત છે કે નહીં? આવા જૂદા જૂદા સાત પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા, અને તેના ઉત્તરો હિંદુસ્થાનના સમર્થ પંડિત રાજોએ આપી એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે, વેદ જેવા પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રમાં આવું ઘાતકી કાર્ય ઉપદેશ્યુંજ નથી; માત્ર કેટલાક સ્વાર્થી માણસોએ, દેશી રાજ્યકર્તાઓની ધર્મ શ્રદ્ધાનો લાભ લઈ આવું અનિચ્છિત કાર્ય પ્રવેશાવી દીધું છે. ધરમપુરના મહારાજા સાહેબે પૂછાવેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો વિચારી આ રીવાજ બંધ કર્યો છે; અને તે ઉપરથી તે ઉરોનો સંગ્રહ કરી, આ પુસ્તકમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. ઉત્તરો ઘણી મોટી સંખ્યામાં આવ્યા છે, એટલે તેમાંના કેટલાક આ પહેલા ભાગમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા છે, અને બાકીના બીજા ભાગમાં દાખલ કરવામાં આવશે.

મોરબીવાળા અષ્ટાવધાની શીઘ્રકવિ શંકરલલ મહેશ્વર મટ્ટ, જામનગરવાળા શાસ્ત્રીજી હાથી ભાઈ હરિશંકર, લીમડીવાળા મટ્ટજી બૈજનાથ મોતીરામ, મુંબઈવાળા પંડિત જેષ્ઠારામ મુકુંદજી આદિ સમર્થ પંડિત રાજોના અભિપ્રાયોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, અને તે ઉપરથી જોઈ શકાશે કે, વેદશાસ્ત્રની પ્રવીણતા આ પંડિત રાજોની છે તે દેશમશહૂર છે; એવા પંડિત રાજોના અભિપ્રાય જોયા પછી, એમ આશા રાખવી કેવલ યોગ્ય છે કે, આ ક્રૂર રીવાજ જે જે સ્થળે ચાલતો હશે તે તે સ્થળના રાજ્યકર્તા સાહેબો અવશ્ય બંધ કરશે.

આ હિલચાલ સર્વ દેશીય છે જે જે સ્થળે આ રીવાજ પ્રચલિત હોય તે સ્થળના મહાજનોએ આ કાર્ય માથે લઈ, પોતપોતાના રાજ્યકર્તાની સમીપ અરજ કરવી ઘટે છે; અને તેમાં અવશ્ય હિંદુસ્તાનની તમામ દેશી પ્રજા સદાકાલ વિના રહેશે નહીં.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ.

અનુક્રમણિકા.

નંબર.	નામ.	પૃષ્ઠ.
૧	પંડિત જ્યેષ્ઠારામ મુકુન્દજી વિગેરે છ શાસ્ત્રીઓનો અભિપ્રાય	૧
૨	લિંબડીવાળા વૈજનાથ મોતીરામ મટ્ટનો અભિપ્રાય.....	૪
૩	વડોદરાવાળા રામકૃષ્ણ શાસ્ત્રીનો અભિપ્રાય	૨૨
૪	જામનગરવાળા શાસ્ત્રી હાર્થીભાઈ હરિશંકરનો અભિપ્રાય	૨૭
૫	શાસ્ત્રી કાલિદાસ ગોવિંદજીનો અભિપ્રાય	૩૧
૬	પંડિતા જમનાબાઈનો અભિપ્રાય	૩૮
૭	શાસ્ત્રી મહીધર હરિમટ્ટનો અભિપ્રાય	૪૨
૮	પંડિત ગટ્ટુલાલજીના શિષ્ય શાસ્ત્રી માધવજી ગોપાલજીનો અભિપ્રાય	૪૩
૯	મુંબઈના પચીસ શાસ્ત્રીઓનો સામટો અભિપ્રાય	૪૬
૧૦	શાસ્ત્રી રેવાશંકર માવજી દવેનો અભિપ્રાય	૫૧
૧૧	મોરબીવાળા શાસ્ત્રી શંકરલાલ માહેશ્વરનો અભિપ્રાય	૫૮
૧૨	શાસ્ત્રી ભાનુશંકર હરિશંકરનો અભિપ્રાય.....	૬૪
૧૩	ભાવનગરવાળા શાસ્ત્રી નર્મદાશંકર દામોદરનો અભિપ્રાય	૬૯
૧૪	શાસ્ત્રી વિશ્વનાથ નારાયણજીનો અભિપ્રાય.....	૭૪
૧૫	લિંબડીવાળા શાસ્ત્રી નાગેશ્વર નથુરામ મટ્ટનો અભિપ્રાય	૭૯
૧૬	મેહેતા મુરારજી વલ્લભભાઈનો અભિપ્રાય	૮૯
૧૭	મિ. નાથાભાઈ મળીભાઈનો અભિપ્રાય	૯૨
૧૮	લિંબડીવાળા નાગેશ્વર નથુરામમટ્ટનો અભિપ્રાય	૯૩
૧૯	મટ્ટ બાલાશંકર રૂપજીનો અભિપ્રાય	૯૫
૨૦	અમલસાડવાળા શાસ્ત્રી રામકૃષ્ણ ઇચ્છારામનો અભિપ્રાય	૧૦૨
૨૧	સ્વામિ આત્માનન્દજીનો અભિપ્રાય	૧૦૭
૨૨	પંડિત બાલાજી વિઠ્ઠલ ગાવસકરનો અભિપ્રાય	૧૧૪

ભાગ ૩ જો.

અનુક્રમણિકા.

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ.
૧	સ્વસ્થાન મોરવીના ઠાકોર સાહેબનો ઉત્તર	૧
૨	„ વિજાવરના મહારાજા સાહેબનો ઉત્તર	„
૩	„ ગોંડલના મહારાજા સાહેબનો ઉત્તર	૨
૪	„ સાયલાના ઠાકોર સાહેબનો ઉત્તર	૨
૫	„ બોબિલીના મહારાજા સાહેબનો ઉત્તર	૩
૬	„ ધ્રાંગધ્રાના ઠાકોર સાહેબનો ઉત્તર
૭	„ સૂનીના મહારાજા સાહેબનો ઉત્તર	૪
૮	„ કોટડાસાંગાળીના ઠાકોર સાહેબનો ઉત્તર	૫
૯	„ વારાહીના ઠાકોર સાહેબનો ઉત્તર	૬
૧૦	„ કટોસણાના ઠાકોર સાહેબનો ઉત્તર	„
૧૧	„ લીંબડીના ઠાકોર સાહેબનો ઉત્તર	૭
૧૨	„ પાટડીના ઠાકોર સાહેબનો ઉત્તર	„
૧૩	„ સંબાતના ઠાકોર સાહેબનો ઉત્તર	૮
૧૪	„ મદીનાના મહારાજા સાહેબનો ઉત્તર	„
૧૫	„ બરાવન્ કરછનના મહારાજા સાહેબનો ઉત્તર	૯
૧૬	„ રાજૂલાના મહારાજા સાહેબનો ઉત્તર	૧૧
૧	મુંબઈ સમાચાર મુ. મુંબઈ	૧૦
૨	અશ્વબારે સોદાગર મુ. મુંબઈ	૧૨
૩	અશ્વબારે ઇસલામ મુ. મુંબઈ	૧૩
૪	જામેજમશેદ મુ. મુંબઈ	૧૪
૫	નિર્દોષી પ્રાણિઓનો વકીલ સાંજવર્તમાન તથા અશ્વબારે સોદાગર પ્રત્યે મોકલેલા તેનો પત્ર મુ. મુંબઈ.	૧૫
૬	સયાજી વિજય મુ. વડોદરા	૧૬
૭	„ „	૧૭
૮	વકરાનો બલી	૧૮

ભાગ ૨ જો.

અનુક્રમણિકા.

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ.
૧	મુંબઈવાસી શાસ્ત્રી કહાનજી જીવણરામનો અભિપ્રાય	૧
૨	આર્યસમાજવાલા મિ. સેવકલાલ કરશનદાસનો અભિપ્રાય	૧૩
૩	શ્રી રેવાથિઓસોફીકલ સોસાયટીનો અભિપ્રાય	૧૯
૪	બડોદરાવાલા શાસ્ત્રી રાજારામ કાશીનાથનો અભિપ્રાય	૨૪
૫	શાસ્ત્રી બદ્રીનાથ ત્ર્યંબકનાથનો અભિપ્રાય	૨૬
૬	સુરતવાલા વૈદ્ય ધીરજરામ દલપતરામનો અભિપ્રાય	૨૯
૭	સુરતવાલા વૈદ્ય તલસ્વચંદ તારાચંદનો અભિપ્રાય	૩૧
૮	લીંબડીવાલા મટ્ટ મહાશંકર ગોવિંદજીનો અભિપ્રાય	૩૩
૯	લીંબડીવાલા શાસ્ત્રી કરુણાશંકર ગૌરીશંકરનો અભિપ્રાય	૩૫
૧૦	લીંબડીવાલા દવે નીલકંઠ મકનજીનો અભિપ્રાય	૩૬
૧૧	સ્વંત્રવાલા શાસ્ત્રી છગનલાલ કેશવલાલનો અભિપ્રાય	૩૮
૧૨	જુનાગઢવાલા શાસ્ત્રી ગોરાભાઈ રામજી પાઠકનો અભિપ્રાય	૪૨
૧૩	શાસ્ત્રી હરિદત્ત કરુણાશંકરનો અભિપ્રાય	૫૭
૧૪	વૈદ્ય યુનાથ ઇંદ્રજીનો અભિપ્રાય	૬૧
૧૫	ધોરાજીવાલા પોરેસ વનેચંદ પોપટનો અભિપ્રાય	૬૨
૧૬	ધોરાજીવાલા પોરેસ પોપટ મોતીચંદનો અભિપ્રાય	૬૬
૧૭	વેરાવલવાલા મિ. મદનજી જુઠાનો અભિપ્રાય	૬૯
૧૮	પ્રયાગવાલા શાસ્ત્રી ભીમસેન શર્માનો અભિપ્રાય	૭૧
૨૦	ગોંડલવાલા શાસ્ત્રી કેવલરામ લીલાધરનો અભિપ્રાય	૭૬
૨૧	ગુંસાઈ શંકરગરજી ભૈરવગરજીનો અભિપ્રાય	૭૮
૨૨	બારડોલીવાલા જોશી મયાશંકર ફાકિરશર્માનો અભિપ્રાય	૭૯
૨૩	એક ગામડીયા પારસીનો અભિપ્રાય	૮૧
૨૪	ઘવલાવાસી રજપુત શંકરસિંહ છટ્ટુસિંહનો અભિપ્રાય	૮૪
૨૫	લીંબડીવાલા શાસ્ત્રી કાનજી પુરુષોત્તમ મટ્ટનો અભિપ્રાય	૯૦
૨૭	જીવહિંસા હિંદુશાસ્ત્ર આધારે કરવાવિષે મનાહના જવાબ	૯૮
૨૮	રામાનુજ સિદ્ધાંતમતાચાર્યનો અભિપ્રાય	૧૦૬
૨૯	અમદાવાદવાલા શાસ્ત્રી રામચંદ્ર દીનાનાથ મટ્ટનો અભિપ્રાય	૧૧૬

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ,
૯	મોહિની, મુ. કનોજ	૧૯
૧૦	ગુજરાતમિત્ર તથા ગુજરાતદર્પણ મુ. સુરત	૧૧
૧૧	દશરાત્રે દિવસે દેશી રાજ્યોમા થતો પશુવધ અને જૈન કોન્ફરન્સ	૨૦
૧૨	ગુજરાતી પંચ, મુ. અહમદાવાદ	૨૨
૧૩	જૈન, મુ. અહમદાવાદ	૨૩
૧૪	જૈન વિજય, મુ. મુંબઈ	૨૬
૧૫	ધી ઇન્ડિયન એડવર ટાઈફર, મુ. અહમદાવાદ	૨૯
૧૬	ધી કારોનેશન એડવર ટાઈફર	૩૦
૧૭	એડવોકેટ ઍ.ફ. ઇન્ડિયા, મુ. મુંબઈ.	૩૦
૧૮	ધી રંગૂન ગેઝેટ, મુ. રંગૂન	૩૧
૧૯	ધી હિંદ પ્યારિયેટ, મુ. કલકત્તા	૩૧
૨૦	પંજાબ ટાઈમ્સ, મુ. રાવલપિંડી	૧૧
૨૧	જબલપુર પોસ્ટ, મુ. જબલપુર

સૂચના—ભાગ બીજાનો અનુક્રમ નંબર ઓગણીસ તથા નંબર છવીસ મૂલથી રહી જવાથી તેના બદલે નંબર વીસ તથા સત્તાવીસ નાંખવામાં આવેલ છે.

પશુવધના સંબંધમાં હિંદુશાસ્ત્ર શું કહે છે ?

“મા હિંસ્યાત્ સર્વાણિ ભૂતાનિ”

(વેદશ્રુતિઃ)

નં. ૧

પંડિત જ્યેષ્ઠારામ મુકુંદજી વિગેરે છ શાસ્ત્રીઓનો અભિપ્રાય.

રા. રા. ડાક્ટર પ્રાણજીવન મહેતા જોગ.

આપ તરફથી વલ્સાડ તા. ૯-૯-૯૪ ની સાલની ૭ પ્રશ્નાવલીની એક સૂચના મળી છે. જેની પહોંચ સ્વિકારવાની જોડે કરેલા પ્રશ્નોનો એકસામટો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે.

બલેવ અને દશેરાના પર્વ સંબંધે આપણા દેશી આર્ય જનોના ગ્રંથોમાં તો કોઈ પણ પ્રાણિની હિંસા કે હનન કરવા માટે સર્વથા આજ્ઞા નથી. વ્રત નિયમાદિકના પુસ્તકોમાં ઉપર લખેલાં પર્વમાં વ્રત કરવાનું લખેલું છે; પણ કોઈ દેવ કે દેવીને ઉદ્દેશે કરીને પ્રાણિઘાત કરવાની આજ્ઞા નથી. ત્યારે પશુ પ્રાણિનો ઘાત કરવાને ક્યાંથી રીત શરૂ થઈ છે? તે તો સ્પષ્ટ સમજવું પણ કઠીન છે.

હવે આ પ્રસંગનો ઉદ્દેશ કરી મહારાજ નામદાર રાણાશ્રી મોહનદેવજી મહારાજાએ ઉપર દર્શાવેલી પશુહિંસાને અનભિમત જાણી અને ચારે તરફ પોતાના અભિપ્રાય જોડે લોકોના અભિપ્રાય લઈ જીવઘાતનું નિવારણ થવા યત્ન કરેલ છે. એ અનેક ધન્યવાદ લાયક બનાવ છે. તેમાં વ્હી દયાવન્ત દરબાર મોસુફના વિચારને અનુમોદન આપનારા આપ પણ અસંસ્થ ધન્યવાદના પાત્ર છો. એક હું તો શું, પણ દયાવન્ત મનુષ્ય પ્રાણીમાત્ર આપને ધન્યવાદ બોલશે. કદાચિત્ પામર પ્રાણિને જો કાર્યાકાર્યનું જ્ઞાન હશે તો તેઓ પણ બોલશે.

હવે જ્યારે દશરા અને બલેવના પર્વોપર દેવ કે દેવીને અર્થે કોઈ પણ તેવા પ્રકારે જીવઘાત અથવા બલિદાન કરવા વિશે વિધિ નથી. ત્યારે પછી તે વાતને લાંબી વિસ્તારવાલી કરી વધારે પ્રશ્નો કરવા તે નિર્થક છે.

જો નવરાત્રના અર્ચનના ઉદ્દેશે કરીને પશુ આદિનો ઘાત થતો હોય તો નવરાત્ર-બલેવ દશરાને તો કેઈ લાગતું વળગતું નથી; તેમ શ્રૌતકર્મ યજ્ઞ યાગાદિનો સંસ્ક્રધ પણ દશરા બલેવ જોડે શ્યો છે !

આ પ્રશ્ન પત્રમાં તો આરંભે અને ઉપસંહારે દશરા તથા બલેવ લખેલ છે કાંઈ નવરાત્ર કે દેવદેવીય-જનતો લખેલજ નથી તેવું જાણીને દરેક પ્રશ્નનું વિવેચન કરી તેના જૂદાં ઉત્તર ન કલ્પતાં આટલાથી ઉત્તર પૂર્ણ થાય છે.

સ્ત્રીસંગ, હિંસા, મદ્ય, આ જગતમાં રાગતઃ પ્રાપ્ત છે. તો તેની શાસ્ત્રકારોણ વ્યવસ્થા કરી છે. પળ છેવટે તાત્પર્યમાં તો તેવાં કૃત્યોથી નિવૃત્તિ ઇષ્ટ છે. એમ શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સાત્ત્વિકધર્મબોધક શાસ્ત્રોનો મત છે. અને તે તે ગ્રન્થો પ્રસંગવશાત્ પોતાનો અભિપ્રાય સ્ફુટપણે બોલી રહ્યા છે.

અહિંસા પ્રધાન જૈનધર્મ તો હિંસાના કામમાં વ્યવસ્થાકથન કરવા કરતાં નિવૃત્તિજ પસંદ કરે છે તો તે લોકસિદ્ધ છે. અને હિંસાનિવૃત્ત્યર્થે અનેક વચનો ઉપલબ્ધ છે. પળ તે વિષે સવિસ્તર લખતાં બહુ લંબાણ થવાના ભયથી ફક્ત થોડાં વચન લખ્યાં છે. તે પળ શ્રાદ્ધ પ્રકરણને લઈને લખ્યાં છે. કારણ કેટલાંક બહુ ડાહ્યપણ ડોલીને મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્રનાં વચનો બોલી દેલાડીને લોકોને હિંસામાં પ્રવર્તે કરવા તૈયાર થઈ જાય છે.

જીવને અભયદાન કરવાની પ્રશંસા.

ચતુર્વર્ગચિંતામણૌ પરિશેષસ્વંડે શ્રાદ્ધકલ્પે શ્રાદ્ધોપકરણપ્રકરણે ચમત્કારસ્વંડે ॥

યઃશ્રાદ્ધદિવસે વિદ્વાન્, પ્રાણિનામભયં વદેત્
ભયં ન તસ્ય કિંચિત્સ્યાદિહલોકે પરત્ર ચ

તત્રૈવ સૌરપુરાણે

યદ્યસ્ય ભય મુત્પન્નં સ્વતો વા પરતોઽપિ વા

શ્રાદ્ધકર્મણિ સંપ્રાપ્તે તત્તસ્યાપનયેત્સુધીઃ ॥ ૧ ॥

રાજતશ્ચૌરતો વાપિ વ્યાલાચ્ચ શ્વાપદાદપિ

સંજાતાં તુ હરેદ્ધીર્તિં પિતૃકર્મણિ શક્તિઃ ॥ ૨ ॥

એકતઃક્રતવઃ સર્વે સર્વસ્વવરદક્ષિણા

એકતો ભયમીતસ્ય પ્રાણિનઃપ્રાણરક્ષણં ॥ ૩ ॥

અતોર્થ સર્વ કાલેષુ દદ્યાદભયદક્ષિણાં

શ્રાદ્ધકાલે વિશેષેણ સહિ ધર્મઃ પરો મતઃ ॥ ૪ ॥

યથાહ્યભયદાનેન તુષ્યન્તિ પ્રપિતામહાઃ

ન તથા વસ્ત્રપાનાન્ન રત્નાલંકારકાંચનૈઃ ॥ ૫ ॥

एतस्मादभयं देयं श्राद्धकाले विजानता
 अभयस्य प्रदातारो भयं विंदन्ति न क्वचित् ॥ ६ ॥
 जन्ममृत्युभयाभावादभयं मोक्ष उच्यते
 मोक्षमेव नरो याति प्राणिनामभय प्रदः ॥ ७ ॥

श्राद्धमधिकृत्य ब्रह्मवैवर्ते

जीवितस्यप्रदानाद्धि नान्यद्दानं विशिष्यते
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन देयं प्राणाभिरक्षणम् ॥ ९ ॥
 अहिंसा सर्वदैवत्यं पवित्रं सर्वपावनम् ॥

इत्यादि बहु वचनो छे. जो तेवो अवकाश मले तों मोटा निबंधो लखाय.

- (१) सम्मतिरत्रार्थे काशीशेष वेङ्कटाचल शास्त्रिणः
- (२) सम्मतिरत्रार्थे वालजी तनुज क्षेमजीशास्त्रिणः
- (३) सम्मतिरत्रार्थे मुकुन्दात्मभवोज्येष्ठारारामशर्मणः ॥
- (४) सम्मतिरत्रार्थे पुरुषोत्तमात्मजशास्त्री जयकृष्णशर्मणः
- (५) सम्मतिरत्रार्थे हरजितात्मज भगवच्छर्मणः
- (६) सम्मतिरत्रार्थे नध्वंगज मुरारिशर्मणः ॥

લીંબડીવાળા વૈજનાથ મોતીરામ મદ્દનો અભિપ્રાય.

ॐ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણાત્પૂર્ણમુદચ્યતે ॥ પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણ મેવાવશિષ્યતે ॥

ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિ શાન્તિઃ

અનુમાન પ્રમાણ તથા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વિચારીએ. અનુમાન અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પ્રથમ સ્થૂળ બુદ્ધિથી વિલોકિયે તો આ દુનિઆમાં શુભ અશુભ બનાવો બને છે તે બનાવોનો કોઈ કર્તા હોવો જોઈએ—કારણ કે કારણાભાવાત્ કાર્યાભાવઃ એ વૈશોષિક સૂત્ર છે. એનો અર્થ એવો છે કે કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ છે,—એટલે કારણ વિના કાર્ય થતું નથી. તે કારણ બે છે એક ઉપાદાન, બીજું નિમિત્ત. નિમિત્ત કારણ એ કે કુંભાર ચક્ર અને દંડ. માટી એ ઉપાદાન કારણ છે અને ઘડો એ કાર્ય છે. આમાં નિમિત્ત કારણ કુંભારજ કહેવાય છે અને ચક્રને દંડ એ તો સહકારિ કારણ છે માટે છોડી દઈએ છીએ તેમ ઉપાદાન કારણને પણ છોડીએ છીએ. કારણ કે એ તો જડ છે. કુંભાર નિમિત્ત કારણ છે ને તે ચૈતન્ય છે એમ તે બતાવી શકે છે. એ પ્રમાણે આ શુભાશુભ બનાવોનું નિમિત્ત કારણ કોઈ હોવું જોઈએ. કારણ કે “કાર્યાત્ કારણં પ્રતીયતે” અર્થઃ—કાર્યથી કારણ જણાય છે. એ બનાવોનો કરનાર કોઈ જોઈએ એમ અનુમાનમાં આવે છે. ત્યારે એનો બનાવનાર કોણ હશે? અને તે બે શુભ અને અશુભ કાર્ય થાય તો તેના કર્તા એક હશે કે બે એમ વિચારતાં એમ અનુમાન જાય છે કે એ બેના કર્તા બે જુદા જણાય છે કારણ કે જે સારા છે તેનાથી નઠારું ભાગ્યે જ થાય છે, અને નઠારાથી સારું ભાગ્યે જ થઈ શકે છે. જેથી એક સારું કરનાર અને એક નઠારું કરનાર એમ બે જણાય છે. આ જે કરનારા છે તે દેખાતા નથી તેથી એમને દેવ એવી સંજ્ઞા આપીયે છીયે કારણ કે અદૃશ્ય છે.

હવે રાજાનો ધર્મ એવો છે કે જેમ બને તેમ પ્રજા સુખી થાય એમ કરવું. પ્રજાને પીડા થતી હોય તો તે પીડા દૂર કરવા માટે કદાચ જાનમાલની નુકશાની થાય તો खેર પણ પ્રજાને દુઃખી થવા ન દેવી. ત્યારે પ્રજાને દુઃખ દેનાર આ બે દેવમાંના એક જે અશુભ કાર્યવાળા છે તે હોવા જોઈએ. એ દેવો સાથે રાજા યુદ્ધ કરી શકે તેમ નથી તેથી તેને કાઢી આપીને પણ સંતોષવા જોઈએ, જેથી પ્રજાને પીડા દૂર થાય અને તેઓ खરાબ કૃત્ય કરનારા છે, માટે તેમનો खોરાક પણ खરાબ હશે, એમ ધારી તેને તેના લાયક खોરાક આપવો જોઈએ. અને તે खોરાક આપતાં કદાચ એક જીવની હિંસા થતાં ઘણા જીવ ઊગરતા હોય તો એક જીવની હિંસા થવાને અડચણ નથી એમ ધારીને તેને એક જીવ વર્ષો-વર્ષ આપવાથી તેઓ પીડા નહિ કરે એમ ધારી તેમને રાજાએ આપવો. અગર જો નહીં આપે તો પીડા કરશે; માટે તેમને મેટ આપવી કારણ કે તેમની સાથે યુદ્ધ કરી જીતી તાબે કરી શકાય તેમ નથી. હવે આપણે વિચાર કરીએ કે આ બે દેવમાં બઢવાન કોણ છે? અને બઢવાનના પક્ષમાં રહીએ તો નબળો કાઢી કરી શકે કે નહીં? અને નબળાના પક્ષમાં રહી બઢવાનનો દ્રોહ કરીએ તો નબળો કાઢી

સહાય કરી શકે કે નહીં? જો ન કરી શકે, તો પછી નબળાના પક્ષમાં ન રહેવું. હવે આ બે દેવમાં શુભ કર્મ કરનાર દેવ છે તે બઢવાન છે, અને અશુભ કર્મ કરનાર નિર્બલ છે; એમ જણાય છે. કારણ કે અશુભ કર્મ કરનાર રાંકની પેટે દબાયલા જોવામાં આવે છે. વઢી શુભ કરનારાઓનો પક્ષ ર્શ્વર કરે છે અને અશુભ કરનારાઓનો ર્શ્વર સંહાર કરે છે એમ સાંભળવામાં આવે છે તો આ અશુભ કરનાર દેવને તેમને લાયક તેવો ખોરાક આપતાં શુભ કર્મ કરવાવાઢા દેવો નારાજ થાયકે કેમ? તો વિચારી જોતાં અલબત નારાજ થવાજ જોડે, અને જ્યારે નારાજ થાય તો પછી એ બઢવાન દેવનો દ્રોહ કરી નિર્બલ દેવના પક્ષમાં રહેવાથી દુઃખ અવશ્ય સહેવુંજ પડે. હવે વિચાર કરીએ કે એ અશુભ દેવનો ખોરાક શુભ છે કે નહીં? કારણકે જો બીજો ખોરાક ન હોય તો લાચાર-જેમકે સિંહનો ખોરાક માંસજ છે, તેની આગઢ ચહાય તેટલા બીજા સારા પદાર્થ મૂકીએ તો તે નકામા; તેમ આમનું તો નથી? વિચાર કરતાં જણાય છે કે તે દેવોને એમ નથી કારણકે તે દેવોને તેને બદલ બીજા પદાર્થો આપીએ તો પળ તેઓ ખરાબ ખોરાક આપ્યા બરાબર તૃપ્ત થાય છે એમ સાંભળ્યું છે. તો જો બીજો ખોરાક સારા દેવને અનૂકુલ હોય તો તે આપવાને હરકત નથી; વિચારતાં પ્રતિકૂલ નહીં; કારણકે તેથી શુભ દેવને ઘોટું નથી લાગવાનું, ને અશુભ દેવને તેથી તૃપ્તિ પળ તેવીજ થાય છે. વિચારતાં અડચળ નથી તો આથી બંનેનું મન સચવાય છે જ્યારે બંનેનું મન સચવાય અને બંને રાજી થાય એમ થતું હોય તો તેવા ઉપાય ઢોડીને બીજી રીતે સારાને દ્વેષ કરી અશુભને રાજી કરે તેના જેવો બીજો અળસમજુ કોળ? કોઈજ નહીં; માટે સુજ્ઞે તો બઢોને રાજી રચાય તેમ કરવું ઇટલે પશુબલિને બદલે બીજા પદાર્થો આપવા-જેવાકે સાકરકોઢું, શેરડી, શ્રીફઢ, કમઢ વગેરે આપવા તે ઉત્તમ છે. અને તેથી બંને રાજી થશે. તથા સાંભળ્યું છે કે દેવીએ ચોરૂં કહ્યું છે કે મારા માહાત્મ્યનું ઇકવાર શ્રવળ તે ઇક વર્ષ સુધી પશુબલિ વગેરે પૂજા કરી મારી પ્રીતિ મેઢવે તેના બરોબર છે જ્યારે પાઠ શ્રવળથી ઇટલો બધો લાભ છે તો તે વધુ લાભ મૂકીને ઓછો લાભ લેવાનું સમજુ તો નજ કરે. વઢી તે દેવનું ઉપાસન આપળે આધીન છે કે તે દેવને આધીન? એમ વિચારતાં ઉપાસના દેવને આધીન નથી પળ ઉપાસકને આધીન છે, એમ સાંભળ્યું છે, અને વિચારતાં પળ એમજ જણાય છે કે જેની પ્રીતિ મેઢવવી તે પ્રીતિ મેઢવનારને આધિન છે. અને તે પ્રીતિ પ્રેમવડે છે, પળ પ્રેમ વિના ચહાય તેવા સારા પદાર્થો આપીએ તેથી પ્રીતિ થતી નથી; ને તેમની સાથે શુદ્ધ અંતઃકરળથી, ડજઢા મનથી થોડું આપીએ તો તે પળ બહુ મનાય છે અને તેથીજ પ્રીતિ થાય છે.

સ્થૂલ બુદ્ધિએ પ્રત્યક્ષ પ્રમાળથી જોતાં જે દેવને બલિ આપે છે તે દેવ દેઘાતો નથી. ઇટલુંજ નહિ પળ જે આપીએ ઢીએ તે તે લેતો હોય એમ પળ જણાતું નથી. તેના આગઢ જેટલું ધરીએ તેટલું ને તેટલુંજ રહે છે તેમાં જરા પળ ફેરફાર પડતો નથી; ત્યારે એ દેવ છે એ શી ઘાત્રી કે તે દેવ આગઢ આપળે તે પશુને મૂકીએ? તેમ ન મનાય તો તેના આગઢ પશુ મૂકીએ પછી જો તેનામાં સામર્થ્ય હશે તો તે પશુને તે દેવ ઉપયોગમાં લેશે. અને જો ન લેતો પછી તે દેવ છે, અને તેને ન આપીએ તો તે નુકશાન કરે ઇની શી ઘાત્રી? તે તેનો પોતાનો ખોરાક લઈ શકતો નથી

अगर कोई फेरफार करी शकतो नथी. आपीए ते जो लई शकतो नथी तो न आपवाथी नुकशान करशे ए पण केम मनाय ? कारण के जे कोई लेइ शके नहि, अगर कोई फेरफार करी शके नहि ते सारुं अगर बुरुं पण शुं करी शकनार ? काईज नहीं; माटे नाहक बिचारा निरपराधी गरीब प्राणिने शा माटे मारवुं जोइए ? ते गरीब प्राणि पण राजानी प्रजाज छे. अने तेनुं पण राजाए बने तेठलुं रक्षण करवुंज जोइए. अने एवा निरर्थक पशु वध करवा नज जोइए. जो ते देवनी आगळ पशुने मूकतां ते पशुने ते ले तो भले वर्षोवर्ष आपवुं. पण जो नज छे तो पछीथी तेने आपवुंज नहीं. अने कदाच जो आपवुं तो तेने बदले बीजा पदार्थो जे कहेल छे ते आपवा, अने पाठ करवो ए उत्तम छे. तेथी हवा सुधरे छे, अने रोगादि उपद्रव हवा सुधरवाथी थता नथी. पशु वधथी काई विशेष नथी. वळी बीजा राज्योमां ते वध नथी थता तो ते राज्योमां नुकशान थवुं जोइए, पण ए काई जणातुं नथी. त्यारे बीजाए पण शुं काम नाहक एम करवुं जोइए ? आपणने जेम जीववानी होंश छे तथा ममत्व छे ते प्रमाणे ते प्राणियोने पण छे माटे नाहक निरपराधी प्राणियोने मारवा ए अन्याय छे.

हवे कदापिने अेम कहीए के शब्द देखातो नथी पण श्रवणेंद्रियजन्य प्रत्यक्ष छे, तेम अे देव-कार्य थाय छे. ते कार्य अनुभवजन्य प्रत्यक्ष छे, जेम वायु देखातो नथी षण स्पर्शथी जणाय छे के वायु छे; तेम कार्यो थाय छे, अने ते कार्यो अनुभववामां आवे छे, ते परथी अे देव छे अेम सिद्ध थाय छे, तोपण ते अशुभ कार्य करनार छे तेम शुभकार्यो'नो अनुभव थाय छे तेथी शुभकार्यो'नो कर्त्ता पण कोई छे अने शुभ कार्य करनार प्रवळ छे अशुभ कार्य करनार निर्बळ छे कारण के दरेक वखते शुभकार्यो'वाळानो पक्ष ईश्वरे कर्यो छे अने अशुभवाळानो पक्ष कर्यो नथी. माटे अशुभ कार्यो करनार निर्बळ छे तेनोज केवळ पक्ष स्वीकारवामां नुकशान छे माटे बने राजी रहे तेम करवुं; अने ते करवा माटे पशु वधने बदलें बीजुं कहेल छे ते करवुं. वळी तें देव खातो नथी अेटलें उपयोगमां नथी लेतो एम कहेवाय नहि; कारण के सुगंधी पदार्थ होय तो तेनी सुगंधी छेवाथी पण तृप्ति थाय छे; तेम रूप जोवाथी अने शब्द सांभळवाथी पण तृप्ति थाय छे, तो ते रूपथी ग्रहण करे. अगर रूपथी ग्रहण करे तो तेथी कांई पदार्थ ओछो न थाय अगर फेरफार न थाय तेथी ते उपयोगमां न लीधुं एम न कहेवाय. तेनो खुलासो एम छे के जे पशुवध छे तेमां एवो सरस गंध नथी; तथा पशुवधमां ते पशुनुं माथुं उडावी देवाथी बहु रूपवान देखाय एम पण नथी. माथुं गया पछी विकराळ स्वरूप देखाय छे तथा ते वखतें पग शरीर विगेरे तरफडतां होयनें धुजतां होय छे तेथी राजी थवा जेवुं नथी. तेम आनंद पामवा जेवुं पण नथी. वळी ए शरीर पशुनां रजर्वियनुं बनेल छे ते रज वीर्य मळ छे- अने शरीर केवुं छे के चहाय तेवो सारो पदार्थ शरीरनी अंदर गळावाटे गयो के तेने खराब करी नांखे छे. अेवुं शरीर छे तो ते मळमां सुगंधी क्यांथी ज होय, पण केवळ दुर्गंध अने गलीची छे. कदाच एम कहो के अेवा देवोने ते गमे छे तो ते पण बने नहीं कारणके कोई गंदो अने अत्यंत गलीची करनार होय तेना आगळ बीजो जो गलीचीपणुं करे

તો તેને ગમતું નથી. જેમ ચોર છે તે ચોરી કરે છે; પણ ચોરને ઘરે કોઈ ચોરી કરે તો તે તેને ગમતી નથી. તેમજ આ તમારી કરેલ ગલીની તેને કેમ ગમશે? નહીંજ ગમે. અને શુભતો ગમે જ માટે પશુવધ બંધ કરી તેને બદલે બીજા અહિંસક અને બંને રાજી થાય એવાં પદાર્થો આપવાં ઉત્તમ છે. અને તેથી વઠી આપણું ધારેલું કામ થાય છે. અને શાસ્ત્રને બાધ આવતો નથી. માટે એ ઉત્તમ છે—

એ અનુમાન અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો આપ્યા. હવે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારીએ—આપણું આ સ્થૂલ શરીર પંચ-મહાભૂતનું બનેલ જણાય છે. કઠણ ભાગ પૃથ્વીનો, દ્રવી ભાગ જલનો, ઉષ્ણ ભાગ અગ્નિનો, ગતિ ભાગ વાયુનો અને પોલાણ એ આકાશનો ભાગ છે. આ સ્થૂલ શરીરની અંદર સૂક્ષ્મ શરીર છે તે સૂક્ષ્મ શરીર પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ પ્રાણ, અંતઃકરણ ચાર એ રીતે ઓગણીશ તત્ત્વનું બનેલ જણાય છે. અને એમના ઓગણીશ દેવતાઓ છે એમ સાંભળ્યું છે હવે આથી શુભ ને અશુભ બે કૃત્યો બને છે માટે તેના બે ભાગો જણાય છે. જ્યારે તેના શુભ અને અશુભ વૃત્તિવાળા બે ભાગ છે ત્યારે તેમના દેવતાના પણ બે ભાગ હોવા જોઈએ. આપણે એમ સાંભળ્યું છે કે “પિંડે સો બ્રહ્માંડે” ત્યારે પિંડ (શરીર) પ્રમાણે બ્રહ્માંડમાં પણ હોવું જોઈએ. તે વિચારતાં તે પણ એમજ જણાય છે. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ મઠીને આ બ્રહ્માંડ સ્થૂલ શરીર છે. અને તે વૈરાટ શરીર કહેવાય છે એમ સાંભળ્યું છે. ત્યારે આ વૈરાટને પણ સૂક્ષ્મ શરીર હોવું જોઈએ અને વિચારતાં જણાય છે કે છે. ત્યારે જોઈએ તો માલમ પડે છે કે પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ પ્રાણ ને અંતઃકરણ ચાર તે તેમને પણ છે. તથા દેવતા પણ તેજ પ્રમાણે છે. આપણું અને એનું બેઉનું એક સરખું શરીર જણાય છે. આપણા શરીરને વ્યષ્ટિ અને આને સમષ્ટિ કહે છે એમ સાંભળ્યું છે. અને એમાં પણ શુભાશુભ કૃત્યને શુભાશુભ દેવતાઓ છે એમ જણાય છે. ધ્યાનનું તે જઠર દ્વારા ઇન્દ્રિયો તથા તેના દેવતાને પહોંચે છે. સાંભળવું શ્રવણદ્વારા તેમને પહોંચે છે, જોવું નેત્રદ્વારા પહોંચે છે, સ્પર્શ તે ત્વચા ઇન્દ્રિયદ્વારા પહોંચે છે. રસ તે રસના દ્વારા પહોંચે છે, અને ગંધ તે ઘ્રાણેન્દ્રિય દ્વારા પહોંચે છે. આ બધાને પહોંચે છે એ સ્વરી વાત, પણ જો જઠરા ન હોય તો એ બધાં છૂટાં જેવા જણાય છે. અને તે દ્વારા એ ઇન્દ્રિયોને ને દેવતાને સ્વેદ પહોંચતો હોય એમ માલમ પડે છે. ઇન્દ્રિયો તથા દેવતાઓ આપણા શરીરમાં જઠરાવડે સ્વેદ પહોંચતાં હોય અને તેથી જ કામ કરવા શક્તિમાન થતાં હોય તેમ જણાય છે. તથા આપણે જે જે ખાઈએ છીએ તે તે જઠરા તે દેવોને પહોંચાડે છે. એટલે જઠરા દ્વારા પહોંચે છે અને જેવો સ્વેદ તેવા તેમાંથી વિચારો ઉઠતા હોય તેમ જણાય છે. તથા કહેવત છે કે અન્ન તેવો ઉદ્ગાર તે વાત સ્વરી જણાય છે. હવે આપણે વ્યષ્ટિ પ્રમાણે સમષ્ટિમાં જોઈએ તો તેની જઠરા પ્રત્યક્ષ “અગ્નિ” હોય એમ જણાય છે. અને આ અગ્નિ તે ઇન્દ્રિયો અને દેવતાઓને સ્વેદ પહોંચાડતી હોય એમ જણાય છે તથા તેથી જ તેઓ શક્તિમાન રહેતા હોય એમ જણાય છે. આપણે ખાઈએ છીએ તે જઠરા ગ્રહણ કરીને જેમ દેવને પહોંચાડે છે તેમ આ અગ્નિ પણ તે ઇન્દ્રિયો તથા દેવને પહોંચાડે છે. હવે વિચારીએ કે આપણો આ

વ્યષ્ટિને આ સમષ્ટિ સાથે કાંઈ સંબંધ છે કે કેમ? તો વિચાર કરતાં બહુ જ નિકટ સંબંધ જણાય છે. અને એમ જણાય છે કે આ સમષ્ટિથી જ આપણું વ્યષ્ટિ શરીર બન્યું હોય ની શું? એમ લાગે છે. જ્યારે સમષ્ટિથી વ્યષ્ટિ બન્યું હોય ત્યારે તો સમષ્ટિ બઢવાન હોવું જોડે? તે વિચાર કરતાં તે તેમજ જણાય છે. વિશેષ વિચાર કરતાં આ સર્વ પ્રાણીઓનાં શરીર સમષ્ટિથી બનેલાં હોય એમ જણાય છે. એટલું જ નહીં પણ તે સમષ્ટિદ્વારા આપણને ખોરાક મળે છે એમ તેથી જ પોષણ થાય છે. તે ન હોય તો આપણે ન જ હોઈએ અને તેની ઇન્દ્રિયોને દેવતા બઢવાન હોય તો જ આપણી ઇન્દ્રિયોને દેવતા બઢવાન હોય. એમ જણાય છે. ત્યારે એના ઈન્દ્રિયોને દેવતા શાથી બઢવાન થાય એ વિચારતાં આ પ્રત્યક્ષ અગ્નિમાં ખોરાક આપવાથી. ત્યારે સારો ખોરાક આપવાથી સારું અને નઠારો ખોરાક આપવાથી નઠારું થતું જ હશે? તો હા એમજ થતું જણાય છે. ત્યારે તો આપણે એ અગ્નિને બહુજ સાચવવો જોડેતો લાગે છે? તો હા તેમજ જણાય છે ત્યારે તો આ યજ્ઞો જે કહ્યા છે તે બરોબર જણાય છે. જ્યારે એ યજ્ઞોનું અવશ્ય કર્તવ્ય જણાય છે ત્યારે તે યજ્ઞોમાં સારાં પદાર્થો હોમે સારું અને નઠારાં પદાર્થો હોમે નઠારું થાય એમ જણાય છે. અને આથી સર્વ પ્રાણીઓને જેવી અસરકરવી હોય તેવી કરી શકાતી હોય એમ જણાય છે ને શું? વાહ? આપણા વૃદ્ધોએ શું ખુબી ગોતી કાઢી છે ને? ધન્ય છે આપણાં વૃદ્ધોને. તેઓએ જે જે કાર્યો બાંધ્યાં હોય છે તે બહુ ડહાપણ ભરેલાં હોય એમ જણાય છે. ત્યારે આ યજ્ઞોમાં પશુ હોમ તથા પશુ વધ વિષે વિચારીએ તેનું કેમ છે તે જોડે? પશુશરીર એ પશુનો મઢ રજવીર્યથી થયેલ છે અને તે મઢજ છે તથા મઢ છે તે કદી પણ સારો પદાર્થ હોય નહિ. જ્યારે તે સારો પદાર્થ નથી ત્યારે એ અગ્નિમાં હોમવાથી નઠારુંજ પરિણામ આવવાનું અને એ નઠારું પરિણામ એમ કરનારનું કોઈનું આનંદ્યું છે કે નહીં? એમ વિચારતાં દૈત્યોનાં રાજ ગયાં ને પાયમાલ થઈ ગયા તથા રાક્ષસો પણ પાયમાલ થઈ ગયા તે તેથીજ હશે? એમ જણાય છે કારણ કે એઓએ એવાં કૃત્યો બહુ કરેલાં હોય એમ સંભળાય છે. ત્યારે એ દૈત્યો તથા રાક્ષસોએ એવાં કૃત્યો કર્યાં તેથી તેમનો તથા તેમના રાજનો અને પ્રજાનો નાશ થયો તેમ હાલના રાજાઓ જો એમ કરે તો તેથી પણ અવશ્ય તેજ પરિણામ આવે એમ જણાય છે. માટે રાજા પ્રજા જે શુભ ઇચ્છનાર છે તેમણે એ ન કરવું એ અતિ ઉત્તમ જણાય છે. ધરાબ વસ્તુઓ હોમતાં નુકશાન અને શુભ વસ્તુઓ હોમતાં ફાયદો જણાય છે. અને રાજાએ વિશેષ કરીને આ બાબતની કાઢજી રાખવી એમ જણાય છે. કારણકે સર્વ પ્રજાનો આધાર તેનાપર બિશેષ છે. અને પ્રજાએ પણ કાઢજી રાખવી જોડે? કે રાજા તેમ કરતો હોય તો તેને અટકાવવો. કારણકે પ્રજાએ રાજાથી સુખ મેઢવવાનું છે. રાજા સુખીએ પ્રજા સુખી અને રાજા દુઃખીએ પ્રજા દુઃખી તેમજ પ્રજા દુઃખીએ રાજા દુઃખી અને પ્રજા સુખીએ રાજા સુખી એમ પરસ્પર સંબંધ જણાય છે. હવે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે:—આપણા શરીરમાં કઠણ ભાગ, દ્રવીભાગ, ઉષ્ણભાગ, ગતિવાઢોભાગ, અને પોલાણ છે. પગથી જવાય અવાય છે, હાથથી આપ છે થાય છે, ગુદથી મઢ ત્યાગ થાય છે, શિશ્નથી પેશાબ ત્યાગ તથા રતિભોગ થાય છે, મુઢથી ધવાય છે, નાકથી ગંધ જણાય છે, જિહ્વાથી સ્વાદ જણાય

છે, ચક્ષુથી રૂપ જોવાય છે, ચામડીથી સ્પર્શ જણાય છે, અને કાનથી શબ્દ શ્રવણ થાય છે. પાંચ પ્રાણ— (પ્રાણથી શ્વાસોશ્વાસ લેવાય છે અને અપાનથી મળ ત્યાગ કરાય છે, ઉદાનથી હેઢકી હોડકાર સ્વપ્નાં આવે છે, સમાન સર્વ નાડીઓમાં રસ પહોંચાડે છે, વ્યાન સર્વાંગવ્યાપી રહેલ છે.) મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરે છે, બુદ્ધિ નિશ્ચય કરે છે. ચિત્તથી ચિંતવન તથા સ્મરણ (યાદ આવવું) થાય છે. અહંકારથી અભિમાન ભરાય છે, એકજ અંતઃકરણના ચાર ભાગ છે, આ અંતઃકરણની શુભાશુભ વૃત્તિઓ થાય છે. અને તેથી સુખદુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે.

મુખથી જે खाइए पीए તે જઠરાગ્નિ તેને પચાવે છે અને ત્યાંથી સમાન વાયુ તે રસ સર્વ નાડીઓમાં પહોંચાડે છે. અને તેથી અંતઃકરણનું પોષણ થાય છે. જેવો જેવો खोराक खाधामाં આવે છે તેવી તેવી વૃત્તિ થાય છે. અંતઃકરણ રસના દ્વારા સ્વાદ જાણે છે, ઘ્રાણદ્વારા ગંધ જાણે છે, ચક્ષુદ્વારા રૂપ જુએ છે, નાકદ્વારા સ્પર્શ જાણે છે, શ્રવણેન્દ્રિયદ્વારા શબ્દ સાંભળે છે. અને શુભ વા અશુભ જેવા ગ્રહણ થાય તે પ્રમાણે અંતઃકરણની વૃત્તિ શુભ અશુભ થાય છે. જમણો હાથ પ્રબલ, ડાબો હાથ નિર્બલ, જમણો પગ પ્રબલ, ડાબો પગ નિર્બલ, જમણી આંખ પ્રબલ, ડાબી આંખ નિર્બલ, જમણો કાન પ્રબલ, ડાબો કાન નિર્બલ વગેરે પ્રબલ નિર્બલ છે.

વૃત્તિઓ પ્રબલ નિર્બલ થાય છે અને સારો खोराक होय તો સારી વૃત્તિ પ્રબલ થાય અને નઠારો खोराक होय તો નઠારી વૃત્તિ પ્રબલ થાય તથા સુખ દુઃખાદિ ફલ પળ તે પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રબલ નિર્બલને દર્શાવે છે इत्यादि આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવીએ છઈએ.

આ इन्द्रियो अंतःकरणादि ईश्वरनी संनिधिથી चैतन्य છે, નહીં તો જડ છે. જુઓ મુડદાલ શરીરમાં ईश्वर જે इन्द्रिय अंतःकरणादि છઈને જે જે જગ્યોએ છે તેનાં તે તે પ્રમાણે જુદાં જુદાં નામ ઉપાધિભેદે આ પ્રમાણે છે. પગે ઉપેંદ્ર, હાથે ઇંદ્ર, શિશ્ને પ્રજાપતિ, ગુદે યમ, મુખ અગ્નિ, વાળી સરસ્વતી (વેદ), ઘ્રાણ અશ્વિનિ કુમાર, રસના વરુણ, ચક્ષુ સૂર્ય ચંદ્ર, ત્વક્ મરુત્, શ્રવણે દિક્ષાલ, પ્રાણે વાયુ, મને ચંદ્રમા, બુદ્ધિ બ્રહ્મા, ચિત્ત નારાયણ, અહંકારે રુદ્ર, તથા શુભ વૃત્તિ એ પાલક, અશુભ વૃત્તિ એ સંહારક એ પ્રમાણેનાં નામો છે. આ બતાવ્યું તે વ્યષ્ટિ સ્થૂલ તથા વ્યષ્ટિ સૂક્ષ્મ શરીર છે. હવે બહાર જોતાં કઠળ પૃથ્વી, દ્રવીજલ, ઉષ્ણ અગ્નિ, ગતિમાન્ વાયુ, પોલાણ આકાશ, આ સમષ્ટિસ્થૂલ શરીર તથા નીચે પ્રમાણે સમષ્ટિસૂક્ષ્મશરીર છે. સમષ્ટિ સૂક્ષ્મ શરીર—પગ ઉપેંદ્ર, હાથ ઇન્દ્ર, શિશ્ન પ્રજાપતિ, ગુદ યમ, મુખ અગ્નિ, વાળી સરસ્વતિ (વેદ), ઘ્રાણ અશ્વિનિકુમાર, રસના વરુણદેવ, ચક્ષુ સૂર્ય ચંદ્ર, ત્વક્ મરુત્દેવ, શ્રવણ દિક્ષાલ, પ્રાણ વાયુ, મન ચંદ્રમા, બુદ્ધિ બ્રહ્મા, ચિત્ત નારાયણ, અહંકાર રુદ્ર” એ અંતઃકરણ છે. પાલક તથા સંહારક એ શુભ તથા અશુભ વૃત્તિ. જેવો खोराक તેવી વૃત્તિ. આ બધા દેવો છે. પ્રત્યક્ષ અગ્નિ खोराकને પચાવે છે, વાયુ રસને પહોંચાડે છે. તથા પ્રબલ નિર્બલ પળ વ્યષ્ટિ પ્રમાણે છે. એમ પ્રત્યક્ષ રીતે જોવામાં આવે છે. આ સમષ્ટિથીજ આપણું વ્યષ્ટિ શરીર થયેલ છે. માટે સમષ્ટિ ઉપર આપણો સર્વ આધાર છે. તથા સર્વ પ્રાણિયોના સુઃખદુઃખનો આધાર પળ તેજ છે આ

ઉપર કહેલ સમાધિ શરીરને પ્રત્યક્ષ અગ્નિદ્વારા જે આપીએ છીએ તે પહેાંચે છે અને તેટલાજ માટે આપણા વૃદ્ધોએ અગ્નિહોત્ર રાખવાનું, સવાર સાંજ નિત્યહોમ કરવાનું, ને યજ્ઞયાગાદિક કરવાનું કહ્યું છે. અને એ યજ્ઞયાગ હોમ વિગેરેથી હવા સુધરે છે, વૃદ્ધિ સારી થાય છે, ને રોગનો ઉપદ્રવ થવા પામતો નથી. તથા પ્રજા સુખકારીમાં રહે છે પણ જો એ અગ્નિમાં સ્વરાશ્વ પદાર્થનો હોમ થાય તો સર્વ પ્રાણિયોને નુકશાન થયા વિના રહેતું નથી. જેમ એક ઝેરી વસ્તુ છે તે એક માણસ જેટલી સ્વાસ્થ્યને મરી જાય તેટલી તે વસ્તુ જો અગ્નિમાં નાંચી હોય તો જેટલા માણસને ધુમાડો લાગે તેટલા મરણ પામે છે. વળી આપણી પાસે થોડી વસ્તુ હોય ને તે વસ્તુ ઘણા માણસને પહેાંચાડવી હોય તો, અગ્નિમાં નાંચવાથી ઘણાને તે એકસરસા હિસ્સે પહેાંચે છે. તેવી જ રીતે સ્વરાશ્વ પદાર્થોને હોમવાથી નુકશાન અને શુભ પદાર્થો હોમવાથી ફાયદો છે માટે પશુનું માંસ હોમવાથી નુકશાન જ છે કારણકે તે અગ્નિમાં નાંચવાથી હવા બગડે છે ને નઠારો પદાર્થ સમષ્ટિના દેવોને (ઇન્દ્રિયોને) પહેાંચે છે. અને તે દ્વારા આપણને બહુજ નુકશાન થાય છે. માટે અવશ્ય પશુબલિ અગ્નિમાં ન આપવું તથા માંસ હોમવું નહીં. ત્યારે શું બહાર બલિ આપવું ? તો તેમ પણ નહીં. એથી પણ તેવીજ નુકશાની છે. કેમકે હવા સ્વરાશ્વ કરે છે. કારણકે તે કેવળ મળજ છે. અને મળ્યો કોઈ સુખી થાય જ નહીં, નાસુશ જ થાય અને નાસુશ થવાથી નુકશાન થાય છે. તે નુકશાન જુઓ દૈત્યોને અને રાક્ષસોને એમ અકૃત્ય કરવાથી થયેલ છે તથા તેમનાં રાજ્યો પણ પાયમાલીપર આવી ગયાં છે વળી તેઓ ખુંડે હાલ મરણ પામ્યા છે અને મહા સ્વરાશ્વ થઈ ગયા છે. માટે જેમણે સ્વરાશ્વ થવું હોય તેમણે એ કૃત્ય કરવું. રાજાએ તથા પ્રજાએ બનતાં સુધી એ કૃત્ય કરવા દેવું જ નહીં. કારણ કે એથી બહુજ હાનિ છે અને તે આ વાંચવાપરથી તથા વિચારથી અનુભવમાં આવેલ જ હશે. હવે યજ્ઞ કરવા એ શાસ્ત્રીય છે અને કરવા એ ઠીક એમ અનુભવમાં પણ આવે છે. પણ પશુ-વધ તો વામતંત્રોના ગ્રંથો સિવાય બીજા કોઈ ગ્રંથોમાં જોવામાં આવતો નથી. માટે તે પ્રચલિત ગણાય નહીં. આસુરી સંપત્તિવાળાઓ એમ કરે છે. દૈવી સંપત્તિવાળા કદિ એમ કરે જ નહીં. અને રાજાને એ નજ જોઈએ. આ બલિ શુભ દેવો જે પાલક આગલ બતાવ્યા છે તેને અપાય છે કે અશુભ સંહારક દેવોને અપાય છે ? જો શુભ દેવોને આપતા હોય તો તે મહાહાનિ છે. શુભ દેવો તેને અંગીકાર જ નહીં કરે અને સામા ગુસ્સે થશે તેથી નુકશાન છે. અને અશુભ દેવોને આપવાથી તે માંકડાને દારૂ પાયા બરોબર છે. સ્વરાશ્વ તો છે જ અને તેમને વળી આવી રીતે ઉત્તેજન મળે તો તેઓ શું ન કરે ? તેઓ નુકશાન કરે છે ને આથી વધુ નુકશાન છે. માટે સર્વ રીતે પશુ વધનો નિષેધ છે. ત્યારે રાજાએ સર્વેને યથા શક્તિ સત્કાર કરવો જ જોઈએ, તથા એ સંહારક દેવો પણ રાજાને કોઈ વચ્ચે ઉપયોગી છે, માટે તેમનું પણ ઓઠાવાળ રાખવું જોઈએ અને તેમને દુભવવા ન જોઈએ એ પણ એક ઠીક છે. કોઈ વચ્ચે કામ લાગે તેમ છે તો પછી તેઓને તે બલિને બદલે બીજાં પદાર્થો કહ્યાં છે તે આપવાં એટલે કોઈ જાતની અડચણ આવશે જ નહીં.

આ દ્વંદ્વાકૃતિ અનાદિથી ચાલી આવે છે. સારું ને નરસું, શુભ ને અશુભ પાલક ને સંહારક,

સુખ ને દુઃખ, પાપ ને પુણ્ય, ધર્મ ને અધર્મ, ધર્મી ને અધર્મી, સાચો ને જુઠો, જો એ પ્રમાણે દ્વંદ્વાકૃતિ ન હોય તો સારું નરસું જણાય નહીં. માટે એ એક બીજાને જણાવે છે તેટલા માટે એ પણ ઉપયોગી હોઈને એ પ્રમાણે બનેલ છે તો તેપણ ઠીક છે. જુઠો સાચાને બતાવે છે તથા સાચો જુઠાને બતાવે છે તેમજ વઠી ધર્મી અધર્મીને બતાવે છે અને અધર્મીથી ધર્મી જણાય છે, માટે એ પણ એક સમજ-ગ્રંથો બનેલ છે. આ ઉપરથી સર્વે સુજ્ઞાને લક્ષમાં આવ્યું હશે કે પશુવધ મહાનિષિદ્ધ છે માટે ન કરવો. આટલું હવે સુજ્ઞાને બહુ છે ને અણસમજુને હજારો ગ્રંથોથી ઉપદેશ તે કાંઈ નથી ને સમજુને સહેજ ઇસારો બસ છે. એમ ધારી હું આ વિષે વિશેષ લખવું બંધ કરું છું. જેને જેમ ગમે તેમ કહે. બે રસ્તા છે. શુભ ને અશુભના. તે બે બતાવ્યા છે, તેમાંથી જે જેને જોઈએ તે ઉપાડી લે. આ વિષેનું લખવા બેસીએ તો તે એક મોટો ગ્રંથ બને માટે ટુંકામાં તેનું માત્ર દિગ્દર્શન કરાવી વધુ લંબાવતો નથી. આ અનુમાન અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો આપ્યાં છે. તેમાં તમારા સાતે પ્રશ્નોના ઉત્તર આવી જાય છે.

છતાં દિગ્દર્શનરૂપે તેના ઉત્તરો પણ લખું છું.

એ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા માટે પહેલાં પ્રમાણ ગ્રંથોનાં નામ જણાવવાં જોઈએ. પ્રમાણ વિના કોઈ વસ્તુ સિદ્ધ થતી નથી. માટે સર્વ માન્ય પ્રમાણો નીચે પ્રમાણે યોગવાસિષ્ઠના મુમુક્ષુ પ્રકરણના અદારમાં સર્ગમાં વસિષ્ઠ મહામુનિયે શ્રીરામને કહ્યાં છે. “અપિ પૌરુષ માદેયં, શાસ્ત્રં ચેયુક્તિબોધકમ્ । અન્યત્ત્વાર્ષમપિ ત્યાજ્યં, ભાવ્યં ન્યાયૈકસેવિના ॥ યુક્તિયુક્ત મુપાદેયં, વચનં બાલકાદપિ, અન્ય તૃણમિવ ત્યાજ્ય, મપ્યુક્તં પરમેષ્ઠિના ॥ યોઽસ્મત્તાતસ્ય કૂપોઽય, મિતિ કૌપં પિબેત્ પયઃ । ત્યક્ત્વા ગાંગં પુરઃસ્થં તં, કોઽનુશાસ્ત્યતિરાગિણમ્” ॥

અર્થ—અપક્ષપાતી મનુષ્યે યુક્તિ બોધક શાસ્ત્ર સાધારણ પુરુષે રચેલું હોય તથાપિ સ્વીકારવું, પણ યુક્તિવિનાનું, ઋષિયે કહેલું હોય તોય પણ ત્યાગ કરવું. કેમ કે યુક્તિયુક્ત વચન બાલકથી પણ ગ્રહણ કરવા લાયક છે ને યુક્તિ વિનાનું કાદિ પ્રજાપતિયે કહેલું તોપણ તૃણની પેટે ત્યાગ કરવા લાયક છે. એમ છતાં પણ જે અમારા બાપનો કુવો છે એવા હઠથી પાસે રહેલું ગંગાનું મીઠું જલ મૂકી કુવાનું સ્વારં પાણી પીએ તેવા અતિરાગીને કોણ ઉપદેશ કરે ?

યુક્તિ—ષટ્ ઢિંગથી ગ્રંથનાં તાત્પર્ય (રહસ્ય) નો નિર્ણય કરવો તેને યુક્તિ કહે છે. ષટ્લિંગ એટલે ષટ્ પ્રમાણ—તે આ પ્રમાણે છે. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, શબ્દ, અર્થાપત્તિ, અને અભાવ. આ પ્રમાણોમાં કોઈ એક પ્રત્યક્ષને જ માને છે. કોઈ પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એમ બે માને છે. કોઈ ત્રણ માને છે કોઈ ચાર માને છે. પૂર્વમીમાંસા તથા ઉત્તર મીમાંસાવાળા છ પ્રમાણ માને છે તથા બીજા આઠ પ્રમાણ માને છે. પણ તે બધાનો સમાવેશ ઘણું કરી ત્રણ પ્રમાણમાં થાય છે. પાતંજલ યોગદર્શનમાં કહ્યું છે કે “પ્રત્યક્ષાનુમાનાગમાઃ પ્રમાણાનિ” (પ્રથમ સમાધિપાદનું સૂત્ર ૭ મું) અર્થ—પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ (શબ્દ-પ્રમાણ), એ પ્રમાણે છે. યથાર્થ જ્ઞાનનું જે કરણ હોય તે પ્રમાણ કહેવાય છે. ઇન્દ્રિયસન્નિકર્ષદ્વારા

વિત્તનું બહારની વસ્તુરૂપે પરિણામ તે પ્રત્યક્ષચિત્તના બહારના સંચાર માટે इन्द्रियोद्धार રૂપ છે. ધુમાડો દેખીને અગ્નિનું જ્ઞાન થાય તે અનુમાન, આ બે સિવાય જ્ઞાનના સાધનરૂપ એક ત્રીજી વૃત્તિ છે તે દ્વારા આ બે કરતાં જૂદીજ તરેહનું જ્ઞાન ઉદય થાય છે. એ ત્રીજી શબ્દગ્રહણ જન્ય વૃત્તિને આગમ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ આગમજ આપણા બધા જ્ઞાનનું મૂલ છે. આ આગમદ્વારા આપણને ત્રણ પ્રકારનું જ્ઞાન મળે છે. તે એક “આ શું?” એ પ્રશ્નના ઉત્તરવાળું, બીજું જ્ઞાની પુરુષોની સ્વયં પ્રવર્તીવેલી શિક્ષાદ્વારા મળેલું, અને ત્રીજું વયોવૃદ્ધ તથા જ્ઞાનવૃદ્ધની પરસ્પરની વાતો સાંભળીને થયેલું. એ રીતે પ્રમાણો બતાવ્યા. હવે શબ્દપ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે.

યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિના આચારાધ્યાયમાં શ્લોક છે કે

શ્રુતિઃ સ્મૃતિઃ સદાચારઃ, સ્વસ્ય ચ પ્રિયમાત્મનઃ । સમ્યક્સંકલ્પજઃ કામો ધર્મમૂલ મિદં સ્મૃતમ્ ॥

અર્થ—શ્રુતિ કહેતાં વેદ, સ્મૃતિ કહેતાં ધર્મશાસ્ત્ર, સદાચાર કહેતાં શિષ્ટ લોકોની રીતભાત, પોતાના મનને ગમતું તે એ રીતે કે જે વિષયમાં શાસ્ત્રોક્ત અનેક પક્ષ છે તેમાં જે આપણને અનુકુલ હોય તે તથા સારા રુઢા સંકલ્પથી ડટેલી અર્થાત્ જે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ નહીં હોય એવી હરેક નિયમ પાઠવાની ઇચ્છા એટલા ધર્મનાં મૂલ એટલે સ્વરૂપ સમજવાનાં પ્રમાણ છે. તથા શ્લોક ૩ માં કહેલ છે કે—પુરાણં ન્યાય મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્રાંગમિશ્રિતાઃ ॥ વેદાઃ સ્થાનાનિ વિદ્યાનાં, ધર્મસ્ય ચ ચતુર્દશ ॥ ૩ ॥ અર્થ—પુરાણ કહેતાં બ્રહ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ इत्यादि, ન્યાય એટલે તર્કવિદ્યા, મીમાંસા એટલે વેદાર્થ વિચાર, ધર્મશાસ્ત્ર એટલે મનુ વિગેરે ઋષિઓએ રચેલા સ્મૃતિગ્રંથ, શિક્ષા, કલ્પસૂત્ર, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, છંદ, અને જ્યોતિષ્ એ વેદનાં છ અંગ, વેદ ચાર—ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વણવેદ મળીને ચતુર્દ પ્રકારના આ નિબંધો વિદ્યાઓના એટલે ચતુર્વિધ પુરુષાર્થનું જ્ઞાન થવા માટે જે સાધન છે તેવી વિદ્યાઓનાં અને ધર્મનાં સ્થાન કહેતાં આધાર કે પાયાઓ છે. વળી નીચે પ્રમાણે વિદ્યાનાં અઢાર પ્રસ્થાન છે. ચાર વેદ, ચાર ઉપવેદ, ષટ્વેદનાં અંગ, અને ચાર ઉપાંગ તે પુરાણ ન્યાય મીમાંસા, અને ધર્મશાસ્ત્ર. એ રીતે વૈશ્વરી વાળી રૂપ વિદ્યાના અઢાર ભેદ છે તેમને પ્રસ્થાન કહે છે. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ એ ચાર વેદ છે. આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાંધર્વવેદ, અને અથર્વવેદ એ ચાર ઉપવેદ છે. શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, જ્યોતિષ્, અને છંદસ્ એ વેદનાં છ અંગ છે. ૧ બ્રહ્મ, ૨ પદ્મ, ૩ વૈષ્ણવ, ૪ શૈવ, ૫ ભાગવત, ૬ નારદીય, ૭ માર્કંડેય, ૮ આગ્નેય, ૯ ભવિષ્ય, ૧૦ બ્રહ્મ વૈવર્ત, ૧૧ લિંગ, ૧૨ વરાહ, ૧૩ સ્કંદ, ૧૪ વામન, ૧૫ કૌર્મ્ય, ૧૬ માત્સ્ય, ૧૭ ગારુડ, અને ૧૮ બ્રહ્માંડ. એ અઢાર પુરાણ છે. ન્યાય શાસ્ત્રમાં ન્યાય તથા વૈશેષિક, મીમાંસા શાસ્ત્રમાં એક ધર્મમીમાંસાને બીજી બ્રહ્મમીમાંસા. ધર્મમીમાંસાને પૂર્વમીમાંસા અને બ્રહ્મમીમાંસાને ઉત્તરમીમાંસા કહે છે. ધર્મશાસ્ત્ર એટલે સ્મૃતિઓ. યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિના આચારાધ્યાયનો શ્લોક ૪ થો. “મન્વાત્રિવિષ્ણુહારીત-યાજ્ઞવલ્ક્યો શનોગિરાઃ । યમાપસ્તવસંવર્ત્તાઃ કાત્યાયનચૃ-હસ્પતી ॥ ૪ ॥ પરાશરવ્યાસશંખ-લિખિતા દક્ષગૌતમૌ, શાતાતપો વશિષ્ઠશ્ચ ધર્મશાસ્ત્રપ્રયોજકાઃ”

અર્થ—મનું, ઔત્રિ, વિષ્ણુ, હોરીત, યાજ્ઞવલ્ક્ય, ડશર્ના, અંગિરાં, સર્વર્ત્ત, શાતાતપે પરાશરં, ગૌતમૈ, શંવૈ, દક્ષૈ, આપસ્તંબૈ, યમૈ, બૃહસ્પતિ, વ્યાસૈ, કાત્યૈર્યન, દેવર્તૈ, નારદં, ઇત્યાદિક ઉપર બતાવેલ સર્વજ્ઞ થયા છે. તેમણે વેદને અનુસાર સ્મૃતિનામે ગ્રંથો કર્યા છે. તેને ધર્મશાસ્ત્ર કહે છે. અને તે તેમના નામથી ઓલ્લાયા છે. તેમ સાંખ્યશાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર, એ પળ ધર્મશાસ્ત્રનાં અંતર્ભૂત છે. હવે આમાં પહેલે નંબરે પ્રમાણભૂત વેદ, પછી સ્મૃતિ, પછી શાસ્ત્ર; પછી ઇતિહાસ અને પછી પુરાણ, પછી, અન્ય ગ્રંથો પ્રમાણ ભૂત છે:—શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણેષુ વિરુદ્ધેષુ પરસ્પરમ્ ઇત્યાદિ—અર્થ:—શ્રુતિ અને સ્મૃતિનો વિરોધ આવે તો શ્રુતિ બલવાન છે. અને સ્મૃતિ તથા આચારનો વિરોધ આવે તો સ્મૃતિ બલવાન છે.

એ પ્રમાણે શબ્દપ્રમાણના ગ્રંથો જે સર્વ માન્ય છે તે બતાવીને હવે તે પ્રશ્નોના ઉત્તર પેહેલા શબ્દ-પ્રમાણથી આપીએ છીએ અને તે શબ્દ પ્રમાણમાં પળ પહેલાં જે શાસ્ત્રમાં વધનું કહેલું છે, તેજ શાસ્ત્રોનાં તેના વિરુદ્ધના પ્રમાણ આપીને પછી એક એકથી વિશેષ બલવાન પ્રમાણ એક પછી એક યથાનુક્રમ પ્રમાણે આ સાર્થ દર્શાવેલ છે.

પ્રશ્નો.

પ્ર૦—૧ બલેવ, દશરા વિગેરે પર્વોપર દેવોંકે દેવને ભોગ આપવાના નિમિત્તથી પશુવધ (પાડા, બકરાં વિગેરે પ્રાણીનો ભોગ) એવા પ્રકારની પશુહિંસા કરવાનું કયા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે એ પેહેલો પ્રશ્ન છે.

ઉત્તર:—માર્કંડેય પુરાણગત, ચંડીપાઠ કવચ ૧૮ માં (શ્લોક ૨૭) સુરથ રાજા પ્રત્યે માર્કંડેય ઋષિ કહે છે. રુધિરાક્તેનબલિના માંસેન સુરયા નૃપ, પ્રાણામાચમનીયેન ચંદનેન સુગંધિના ॥ ૨૭ ॥ અર્થ:—હે રાજા રક્તપ્રોક્ષણ કરેલા અન્નનું બલિ, માંસ તથા મઘપળ એ ચંડી-કાને સમર્પણ કરવાં, પછી નમસ્કાર, આચમન, સુગંધયુક્ત ચંદન ઇત્યાદિથી પુજન કરવું. તથા દેવી-પુરાણમાં કહેલ છે કે. અશ્વિને પૂજયિત્વા તુ અર્ધરાત્રેષ્ટમીષુચ, ઘાતયંતિપશૂન્ ભક્ત્યા તે ભવંતિ મહાબલાઃ ॥ તથા—પશુઘાતશ્ચકર્તવ્યો, ગવયાજવંધસ્તથા ॥ (વઢી)—તત્રાશ્વપેષછાગમહિષ-સ્વમાંસાના મુત્તરોત્તરપ્રાશસ્ત્યં ફલવિશેષશ્ચ અર્થ—દેવીપુરાણમાં કહ્યું છે કે આસોમાસમાં અષ્ટમીને દિવસે અર્ધ રાત્રે જે માતાનું પૂજન કરીને ભક્તિવડે કરીને પશુને મારે છે; તે મહાબલવાન થાય છે. પશુઘાત કરવા યોગ્ય છે. રોઝ અને બકરાનો વધ તે પળ કરવા યોગ્ય છે. બલિદાનમાં અશ્વ, ઘેટો, બકરો, પાડો, ને પોતાનું માંસ એમ ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે ને તેનું ફલ પળ ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે.

એ સિવાય કાલીપુરાણ તથા બીજા વામતંત્રના ગ્રંથોમાં ઘણે ઠેકાણે છે. પળ દશરા તથા બલેવને દિવસે બલિ આપવાનો નિષેધ નીચે પ્રમાણે છે.—નંદાયાં જ્વલતે વન્હિઃ પૂર્ણાયાં પશુઘાતનમ્, ભદ્રાયાં ગોકુલે ક્રોડા, તત્રરાજ્યં વિનશ્યતિ ”

અર્થ :—પડેવે, છટ્ટ, અને એકાદશી એ નંદા તિથિ છે. તે દિવસે જો હોલી પ્રગટે છે તો, તથા પાંચમ, દશમ, અને પૂનમ એ પૂર્ણાતિથિને દિવસે પશુઘાત પશુનો બલિ આપે તો, અને બીજ, સાતમને બારસ એ ભદ્રા તિથિમાં જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ કરે તો, જે દેશમાં એ પ્રમાણે થાય ત્યાં રાજનો

નાશ થાય છે. એ પ્રમાણે કાલીપુરાણ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ તથા નારદ પુરાણમાં કહેલ છે, માટે દશરા તથા બહેવને દિવસે બલિ આપવાનો નિષેધ છે તે દિવસે પશુવધ ન કરવો.

પ્ર. ૨. જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોય તે શાસ્ત્ર આર્ય લોકોમાં સર્વમાન્ય ગણાય છે કે કેમ? અથવા બહુમાન્ય ગણાય છે કે કેમ?

ઉત્તર. જે શાસ્ત્રમાં કહેલ છે તે શાસ્ત્ર આર્ય લોકોમાં સર્વમાન્ય ગણાતાં નથી, તથા બહુમાન્ય પણ ગણાતાં નથી. છેવટની કનિષ્ઠ પાયરીનાં છે. તે આગળ દર્શાવેલ શબ્દ પ્રમાણના સર્વમાન્ય ગ્રંથોથી જાણશો કે તે સર્વમાન્ય નથી.

પ્ર. ૩. તે શાસ્ત્ર કરતાં પણ જે શાસ્ત્રનું પ્રમાણ વધારે બલવાન ગણાતું હોય એવાં કોઈ શાસ્ત્રમાં તે હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે કે કેમ?

ઉત્તર. તે શાસ્ત્ર કરતાં પણ જે શાસ્ત્રનું પ્રમાણ વધારે બલવાન હોય એવા ગ્રંથોમાં તે હિંસાનો નિષેધ છે, એટલું જ નહીં પણ તેને તે શાસ્ત્રોમાં પણ નિષેધ કરેલ છે. અને તે સર્વે નીચે પ્રમાણે છે.

પહેલાં તેમના શાસ્ત્રોનો જ નિષેધ લખીએ છીએ.

માર્કેડેય પુરાણગત ચંડીપાઠ કવચ ૧૫ શ્લોક ૧૯-૨૦-૨૧-દેવીદેવ પ્રત્યે કહે છે. સર્વ મૈતન્માહાત્મ્યં મમ સન્નિધિકારકમ્ પશુપુષ્યાર્ધ ધુપશ્ચ, ગંધદીપૈ સ્તથોત્તમૈઃ ॥ ૧૯ ॥ વિપ્રાણાં ભોજનૈર્હૈમૈઃ પ્રોક્ષણીયૈરહર્નિશં ॥ અન્યૈશ્ચ વિવિધૈર્ભોગેઃ પ્રદાનૈર્વત્સરેણ યા ॥ ૨૦ ॥ પ્રીતિર્મેક્રિયતે સાસ્મિન્મકૃત્સુચરિતે શ્રુતે શ્રુતં હરતિ પાપાનિ તથારોગ્યં પ્રયચ્છતિ ॥ ૨૧ ॥ અર્થ-દેવી દેવ પ્રત્યે કહે છે કે આ સર્વ માહાત્મ્ય (ચંડીપાઠ) મારું સન્નિધાન કરનાર છે, માટે પશુબલિ, જલ, દુગ્ધ, દુર્વાગ્ર, દહીં, અક્ષત, તીલ, યવ, તથા હિરણ્યગર્ભ એવા આઠ પદાર્થ યુક્ત અર્ધ તથા ઉત્તમ સુગંધિત ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ વગેરે અને બ્રહ્મભોજન હોમ પ્રતિ દિવસે પંચામૃતનો અભિષેક તથા અનેક પ્રકારનાં પુષ્પોની માલાઓ વગેરે ભોગો મને તથા મારા ઉદ્દેશથી બ્રાહ્મણોને વસ્ત્રાલંકારાદિ દાનો આપવા પૂર્વકે એક વર્ષ પર્યંત મારી પૂજા કરીને જેઓ મારી પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે, તે પ્રીતિ મારું આ સુચરિત્ર (ચંડીપાઠ) એકવાર શ્રવણ કરવાથી મને પહોંચે છે. કારણ કે આ ચરિત્ર માત્ર સાંભળવાથી જ સકલ પાપોતું હરણ કરે છે, તથા શરીરને વિષે આરોગ્યતા આપે છે ॥ ૨૧ ॥ તથા કાલીપુરાણમાં કહે છે કે-નંદાયાં જ્વલતે વન્હિઃ પૂર્ણાયાં પશુઘાતનમ્ ॥ ભદ્રાયાં ગોકુલે ક્રીડા તત્ર રાજ્યં વિનશ્યતિ ॥ અર્થ-જ્યાં, નંદા કહેતાં પડવે છઠ્ઠને એકાદશીમાં હોલી પ્રગટાય છે, તથા પૂર્ણા કહેતાં પાંચમ, દશમ, અને પુનેમને દિવસે બલિ પશુઘાત થાય છે. અને ભદ્રા કહેતાં બીજ, સાતમ, ને બારશને દિવસે જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ થાય છે. ત્યાં રાજ નાશ પામે છે આ વાક્ય બ્રહ્મ વૈવર્ત તથા નારદાદિક પુરાણમાં પણ છે.

કલિયુગે વર્જ્ય તેમાં આને લગતાંજ લેવેલ છે. વૃહન્નારદીયે “દેવરાચ્ચ સુતોત્પત્તિર્મધુપર્ક પશોર્વધઃ માંસદાનં તથા શ્રાદ્ધે વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્તથા ॥ અર્થ—દીયર થકી પુત્રની ઉત્પત્તિ, મધુપર્ક, પશુનો વધ, શ્રાદ્ધમાં માંસનું દાન તથા વાનપ્રસ્થાશ્રમ એ કલિયુગમાં ત્યાજ્ય છે. હેમાદ્રિ, બ્રાહ્મમાં કહે છે કે, ગોત્રાન્માતુઃ સર્પિંડાયા વિવાહો ગોવધસ્તથા, નરાશ્વમેધો મધ્યં ચ કલૌ વર્જ્યં દ્વિજાતિભિઃ ॥ માતાના ગોત્ર થકી તથા પોતાના સર્પિંડી ગોત્ર થકી વિવાહ ન કરવો, ગોવધ ન કરવો તથા નરમેધ, અશ્વમેધ, અને મધપાન કલિયુગે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિ અને વૈદ્યને વર્જ્ય છે. અક્ષતા ગૌ પશુશ્ચૈવ શ્રાદ્ધે માંસં તથા મધુ, દેવરાચ્ચ સુતોત્પત્તિઃ । કલૌ પંચ વિવર્જયેત્ ॥ ઇતિ નિગમોક્તિઃ ॥ અક્ષત સ્ત્રી, ગાય, પશુ, શ્રાદ્ધમાં માંસ તથા મધ, દીયર થકી પુત્રની ઉત્પત્તિ એ પાંચ કલિયુગમાં વર્જવાં એમ નિગમમાં કહેલ છે. વરાતિથિપિ-તૃભ્યશ્ચ પશૂપાકરણક્રિયેતિ કલિવર્જ્યેષુ ॥ હેમાદ્રાવાદિત્યપુરાણે ચ ॥ વરને, અતિથિને, પિતૃને, પશુરૂપી ઉપાકરણ ક્રિયા તે કલિયુગમાં વર્જ્ય છે એમ હેમાદ્રિ તથા આદિત્ય પુરાણમાં છે. ભાગવતના ચોથા સ્કંધમાં પ્રાચીન બર્હિષી રાજાને નારદે કહ્યું છે કે—હે પ્રાચીન બર્હિષી રાજા, તૈં જે યજ્ઞમાં હજારો પશુઓ મારી નાંચ્યાં તે તૈં કેવળ અધર્મ કર્યો છે. કારણ કે તે પશુઓ તારી વાટ જોડીને રહ્યાં છે, કે આ રાજા ક્યારે મરે કે તેણે અમને જેમ મારેલ છે તે પ્રકારે પાછું અમારું વૈર લઈએ. માટે હે રાજન્ તે પશુઓ તારી વાટ જોડીને ડૂબા છે તેમને પ્રત્યક્ષ જો. મતલબ કે અહિંસા એજ પરમ ધર્મ છે. મહાભારતાંતર્ગત શાંતિ પર્વના અધ્યાય ૧૧૨ માં કહેલ છે કે “અદ્રોહઃ સર્વભૂતેષુ કર્મણા મનસા ગિરા, અનુગ્રહશ્ચ દાનં ચ સતાં ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ અર્થઃ—મન, વાણી તથા કર્મે કરી પ્રાણી માત્રનો દ્રોહ ન કરવો, દયા રાખવી, તથા ઉપકાર કરવો એ સત્ પુરુષનો સનાતન ધર્મ છે. તથા અધ્યાય ૧૧૬ માં કહેલ છે જે—અહિંસા પરમો ધર્મ સ્તથાઽહિંસા પરોદમઃ ॥ અહિંસા પરમંદાનમહિંસા પરમં તપઃ ॥ અર્થઃ—અહિંસા એ ઉત્તમ ધર્મ, ઉત્તમ દમ, ઉત્તમ દાન, તથા ઉત્તમ તપ છે. વળી એજ પર્વમાં કહેલ છે જે—યથા નાગપદે ન્યાનિ પદાનિ પદગામિનામ્ ॥ સર્વાણ્યેવાપિ ધીયંતે પદજાતાનિ કૌંજરે ॥ એવં સર્વ મહિંસાયાં, ધર્મર્થમપિ ધીયંતે ॥ અર્થઃ—જે પ્રકારે હાથીના પગમાં પગવડે ચાલનાર સર્વ પ્રાણિયોના પગ અંતર્ભૂત થાય છે તે પ્રમાણેજ યજ્ઞ, તપ, દાનાદિક સર્વે ધર્મ અને અર્થ અહિંસાને વિષે અંતર્ભૂત થાય છે. વિષ્ણુશર્માએ કહેલ છે જે—મતર્વ્યમિતિ યદ્દુઃસ્વં પુરુષસ્યોપ જાયતે ॥ શક્યસ્તેનાનુમાનેન પરોઽપિ પરિરક્ષિતુમ્ ॥ અર્થઃ—પુરુષને મરણ સંબંધી જે દુઃખ થાય છે, તે ઉપમાએ જોઈ તે અનુમાનથી અન્ય પ્રાણિયોની પળ રક્ષા કરવા યોગ્ય છે. તેમજ મહાભારતાંતર્ગત અનુશાસન પર્વના અધ્યાય ૧૧૧ તથા ૧૧૬ માં કહેલ છે જે—પ્રાણા યથાત્મનોઽધીષ્ઠા ભૂતાનામપિ વૈ તથા, આત્મૌપમ્યેન મંતવ્યા બુદ્ધિમદ્ભિઃકૃતાત્મભિઃ અર્થ—જે પ્રમાણે પોતાનો પ્રાણ પોતાને પ્રિય છે. તેજ પ્રમાણે બીજા પ્રાણિયોને પળ તેઓનો પ્રાણ તેઓને પ્રિય હશે એ પ્રમાણે પોતાની ઉપમાએ બુદ્ધિમાન જ્ઞાનિયોએ વિચારવું. વળી કહ્યું છે કે—નહિ પ્રાણાત્પ્રિયતરં લોકે કિંચન વિચિતે ॥ તસ્માદ્યાં નરઃ કુર્યાં યથાત્મનિ તથાપરે ॥ અર્થ—વળી જગત્માં પ્રાણથી અધિક પ્રિય કાંઈપણ જણાયલું નથી તે

કારણ માટે મનુષ્યે પોતાની ઉપમાવડે જોઈ બીજાપર દયા રાખવી. વઠ્ઠી કહ્યું છે કે—પ્રાણદાનાત્પરં દાનં ન ભૂતં ન ભવિષ્યતિ ॥ નહ્યાત્મનઃ પ્રિયતરં કિંચિદસ્તીહ નિશ્ચિતમ્ ॥ અર્થ—પ્રાણદાનથી બીજું અધિક શ્રેષ્ઠદાન આજ સુધી થયું નથી અને થશે પણ નહીં. કારણ કે આત્માથી બીજું કાંઈ પણ અધિક પ્રિય છે જ નહીં. એ નિશ્ચય છે. તથા કહ્યું છે કે અનિષ્ટં સર્વ ભૂતાનાં મરણં નામ ભારત, મૃત્યુકાલેહિ ભૂતાનાં સદ્યો ભવતિ વેપથુઃ ॥ અર્થ—સર્વ પ્રાણિમાત્રને મૃત્યુ મહા અનિષ્ટ છે; કારણ કે મૃત્યુકાલમાં પ્રાણિયોને તત્કાલ કંપ થાય છે. માટે વિચારા ગરીબ નિરપરાધી પ્રાણિયોની જીંદગી પર્યંતનું સુખ તોડી નાંચવું એનાથી બીજું કોઈ પાપાચરણ નથી. વઠ્ઠી પ્રાણિયોની સર્વે જાતિઓમાં આનંદ રહેલો છેજ જેથી તેમને પણ મનુષ્યની પેઠે ઘણું જીવવાની હોંશ હોય છે, અને તેઓ પોતપોતાના કુટુંબમાં ઘણો સ્નેહ બાંધે છે; જેથી એક બીજાને વિયોગ થતાં તેઓ અત્યંત દુઃખી થાય છે. એમ આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી જોઈએ તો આપણા અનુભવમાં પણ આવે છે. શાંતિ પર્વ મોક્ષ ધર્મ—અધ્યાય ૮૮ માં ધર્મનું એવું લક્ષણ આપેલું છે. કે સર્વભૂતનું હિત તથા સર્વભૂત સાથે મિત્રભાવ રાખવો એ ધર્મ પ્રાચીન છે. સર્વ પ્રાણિયોને અભય આપે છે; તેજ અભય પામે છે. તપ કરવાથી, યજ્ઞ કરવાથી, દાન કરવાથી, અને વેદાંત વાક્યોનું ચિંતન કરવાથી, જે જે ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ફલ એક અભયદાનરૂપ ધર્મ કરવાથી પણ પ્રાપ્ત થાય છે, જે પુરુષ સર્વ પ્રાણિયોને આલોકમાં અભયદાનરૂપી દક્ષિણા આપે છે, તેને સર્વ યજ્ઞનું ફલ પ્રાપ્ત થઈને તે પણ અભય દક્ષિણા પામે છે. ઋષિઓ અને યોગીઓ નહુષ રાજાને એમ કહ્યું છે કે, તેં ગાયને હળી તે પોતાની માને હળ્યા બરોબર પાપ કર્યું છે, તેં પ્રજાપતિને હળ્યા બરોબર પાપ કર્યું છે.—ઈત્યાદિ, ઈત્યાદિ, અધ્યાય ૮૯ માં અહિંસાની સ્તુતિ અને હિંસાની નિંદા વિષે પ્રજાના ઉપર દયાઅર્થે વિચલ્યુ રાજાએ કહ્યું છે. અધ્યાય ૯૨ માં—તુલાધારે જાજલીને અહિંસાધર્મ કહેલ છે. અધ્યાય ૯૭ માં—હિંસા કરવી એ યજ્ઞ કર્મ નથી—હિંસાત્મક યજ્ઞ કરવાથી સત્યનામે બ્રાહ્મણનું મોટું તપ નાશ પામ્યું. અધ્યાય ૯૩ માં પ્રાણિયોની હિંસા કર્યા વિના ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય એવો ધર્મ ગૃહસ્થને અને યોગીને કલ્યાણકારી હોય તે કહ્યો છે. અધ્યાય ૧૧૭ માં જે હિંસાયુક્ત નથી તે આર્ય પુરુષનું સત્પુરુષો પૂજન કરે છે. પાતંજલ યોગદર્શન સાધનપાદ સૂ. ૩૦ તથા ૩૨.

અહિંસામત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહા યમાઃ ॥ ૩૦ ॥ શૌચસંતોષતપસ્વાધ્યાયેશ્વરપ્રાણિધાનાનિ નિયમાઃ ॥ ૩૨ ॥ અર્થઃ—અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અને અપરિગ્રહ એ યમ છે. ॥ ૩૦ ॥ પવિત્રતા, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વરપ્રાણિધાન એ નિયમ છે. સૂત્ર ॥ ૩૧ ॥ તથા સૂત્ર ૩૨ માં કહેલ છે કે—સૂ. જાતિદેશકાલસમયાનવચ્છિન્નાઃ સાર્વભૌમા મહાવ્રતમ્ ॥ ૩૧ ॥ અર્થઃ—જાતિ, દેશ, કાલ અને સમયથી તે યમનો ભંગ ન થતાં જો સર્વ અવસ્થામાં તે સુસ્થિર રહે તો તે મહાવ્રત કહેવાય છે. પછી સૂત્ર ૩૩ વિતર્કવાધને પ્રતિપક્ષભાવનમ્ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ—વિતર્કનાં નાશમાં તેના પ્રતિપક્ષની ભાવના હેતુ છે. ॥ ૩૩ ॥ તથા સૂત્ર ૩૪ વિતર્કા હિંસાદયઃ કૃતકારિતાનુમોદિતા લોભક્રોધમોહપૂર્વકા મૃદુમધ્યાધિમાત્રા દુઃસ્વાજ્ઞાનાનંતફલા

इति प्रतिपक्षभावनम् ॥ ३४ ॥ अर्थः—हिंसादिक वितर्को छे तेना कृत, कारित, अने अनुमोदित ए त्रण प्रकार छे, लोभ, क्रोध अने मोहपूर्वक ए वितर्कोनी उत्पत्ति थाय छे. ए विकल्पना मृदु, मध्य, अधिमात्र एवा अवांतर भेद छे. उक्त विकल्प दुःख अने अज्ञानरूपी अनंत फळो उत्पन्न करे छे. एवी रीतनी प्रतिपक्षभावना करवी ३४. ए अहिंसाथी जे फळ थाय छे. ते कहे छे. सूत्र ३५. अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्सन्निधौ वैरत्यागः ॥ ३५ ॥ अर्थ—अहिंसा सिद्ध થવાથી તે મુનિ પાસે વૈરનો ત્યાગ થાય છે. આ યમ નિયમ તે સાંસ્થ, ન્યાય, વૈશેષિક, અને બંને મીમાંસા એ શાસ્ત્રોને સંમત છે; એટલુંજ નહીં પણ સર્વે ધર્મવાળાઓને પણ સંમત છે. કોઈ પણ ધર્મમાં આનો નિષેધ કરેલ જોવામાં આવતો નથી. તેમ કોઈ શાસ્ત્રમાં પણ આ યમ નિયમનો નિષેધ નથી અને તે રાજાથી તે ચાંડાલ પર્યંત સર્વને માનવા તથા પાઠવા યોગ્ય છે. હવે એ અહિંસાનું લક્ષણ યોગસૂત્ર પરં વ્યાસ ભાષ્ય છે તેમાં લખેલ છે જે “તત્રા-
 હિંસા સર્વથા સર્વદા સર્વભૂતાના મનભિદ્રોહઃ ॥ અર્થ—સર્વ પ્રકારે સર્વદા સર્વ પ્રાણિયોનો અદ્રોહ કરવો તે અહિંસા છે. તથા યાજ્ઞવલ્ક્ય સંહિતામાં કહેલ છે જે “કર્મણા મનસા વાચા સર્વભૂતેષુ સર્વદા, અક્લેશ-
 જનનં પ્રોક્તમહિંસાત્વેન યોગિભિઃ ॥ અર્થ—સર્વદા સર્વ પ્રાણિયોને જે મન વચન અને શરીર વડે ક્લેશની ઉત્પત્તિ ન કરવી તેનું નામ અહિંસા છે. તથા યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિના આચારાધ્યાયમાં કહેલ છે કે અહિંસા સત્ય મસ્તેયં શૌચ મિંદ્રિયનિગ્રહઃ ॥ દાનં દયા દમઃ ક્ષાન્તિઃ સર્વેષાં ધર્મસાધનં ॥
 અર્થ—અહિંસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી, પવિત્રતા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, પરોપકાર, દયા, મનનું દમન, તથા ક્ષમા એ નવ સર્વે ધર્મનાં સાધન છે. આ યાજ્ઞવલ્ક્યના મતમાં અત્રિસંહિતા, વિષ્ણુસ્મૃતિ, હારિતસ્મૃતિ, ઔશનસસ્મૃતિ, અંગિરસસ્મૃતિ, યમસ્મૃતિ, આપસ્તંબસ્મૃતિ, સંવર્તસ્મૃતિ, કાત્યાયનસ્મૃતિ, બૃહસ્પતિ-
 સ્મૃતિ, પરાશરસ્મૃતિ, વ્યાસસંહિતા, શંખસંહિતા, લિખિતસંહિતા, દક્ષસંહિતા, ગૌતમસંહિતા, શાતા-
 તપસંહિતા, વશિષ્ઠસંહિતા, પુલસ્ત્યસ્મૃતિ, બુધસ્મૃતિ અને કશ્યપસ્મૃતિ જરા પણ વિરુદ્ધ નથી. યજુર્વેદ શ્રુતિઃ નતં ધિદયિઽદમા જજા નાન્ય ઘુષમ્ ક્રમંતરં બભૂવ, નીહારેણ પ્રાટ્ટતા જલપ્યા ચા સુ તૃપ્ઽઉકથશાસશ્વરંતિ ॥ અર્થ—તે પરમેશ્વરને આપણે જાણતા નથી જે આ પ્રજાઓને ઉત્પન્ન કરે છે (કરતા હવા) કારણ કે તેને ને આપણે ઘણું અંતર હોતું હવું. માટે તે પરમેશ્વરના રૂપને જાણ્યા વિના અજ્ઞાનમાં વીંટાળ્યા પ્રાણિ બકવાદ કરે છે અને કહે છે કે આવી રીતિયે પશુઓની હિંસા કરવાથી તથા માંસ ભક્ષણ કરવા થકી અનેક જાતનું આ લોક તથા પરલોકનું સુખ મળે છે. એ પ્રમાણે બકવાદ કરે છે, તે કેવળ કર્મજડ છે. કાંઈપણ ધર્મને જાણતા નથી. મિથ્યા બક-
 વાદ કરે છે. કેની પેઠે કે જેમ મોટો વંદોળીઓ આવેલો હોય અને તેમાં રાખ ઉડેલી હોય અને આંખો બુરાયેલી હોય, કાંઈ ન જોઈ શકતો હોય, ને તેને પૂછ્યું હોય કે પૂર્વ દિશા કઈ? ત્યારે તે જેમ જાણ્યા વિના પશ્ચિમ કે દક્ષિણને પૂર્વ કહે, તેમ અજ્ઞાની મૂર્ખ પુરુષો હિંસા કરવા થકી આ લોક પર-
 લોકનું સુખ મળે એમ બકવાદ કરે છે. તેને શું ફળ મળે છે તે કહે છે કે, કેવળ નીચ અવતારો વારંવાર પામે છે. તથા શ્રુતિઃ—અથ કુપૂયા ચરણા અભ્યાસો હ્યંતે કુપૂયાં યોનિ માપધેરન્ શ્વયો-

નિં વા શૂકરયોનિં વા ચાંડાલયોનિં વા ઇતિ. અર્થ—શાસ્ત્ર નિષિદ્ધ જે યજ્ઞમાં પશુવધ ઇત્યાદિ પાપ-કર્મોને કરનાર પુરુષ જલદીજ નીચ યોનિને પ્રાપ્ત થાય છે. કદિ શ્વાન યોનિને પામે છે, કદિ શૂકર યોનિને પામે છે, એ આદિ લઈને બીજી પણ અનેક અનેક નીચ યોનિયોને પામે છે યજુર્વેદ ઈશોપનિષદ્ અથવા વાજસનેય સંહિતોપનિષદ્માં કહેલ છે કે શ્રુતિઃ—અન્ધન્તમઃ પ્રવિશન્તિ યેઽવિદ્યા મુપાસતે તતો ભૂય ઇવતે તમોય ડ વિદ્યાયાઽરતાઃ ॥ ૧૨ ॥ અર્થ—જે પુરુષ કેવલઃ કર્મને કરે છે તે પુરુષ અદર્શનરૂપ તમને પામે છે. અને જે પુરુષ કેવલ ડપાસનામાં પ્રીતિંવાલો છે તે પુરુષ દારુણ તમને પામે છે ॥૧॥ શ્રુતિઃ—અન્ધન્તમઃ પ્રવિશન્તિ યેઽસંભૂતિ મુપાસતે તતો ભૂય ઇવતે તમોય ડ સંમ્ભૂત્યાઽરતાઃ ૧૨ અર્થઃ—જે પુરુષ કારણ અવ્યાકૃત નામ માયાની ડપાસના કરે છે, તે પુરુષ અદર્શનરૂપ તમને પ્રાપ્ત થાય છે. તથા જે પુરુષ હિરણ્યગર્ભરૂપ નામ કાર્યની ડપાસના કરે છે તે પુરુષ અધિક ઘોર તમને પામે છે. તથા શિરડપનિષદ્, ગર્ભોપનિષદ્, નાર્દિંબિદુ ડપનિષદ્, બ્રહ્મિંબિદુ ડપનિષદ્, અમૃતિંબિદુ ડપનિષદ્, ધ્યાનિંબિદુ ડપનિષદ્, તેજોિંબિદુ ડપનિષદ્, યોગતત્વોપનિષદ્, સંન્યાસોપનિષદ્, આરુણેયોપનિષદ્, બ્રહ્મવિદ્યોપનિષદ્, ક્ષુરિકોપનિષદ્, ચૂલિકોપનિષદ્, અર્થર્વશિલ્વોપનિષદ્, બ્રહ્મોપનિષદ્, પ્રાણાગ્નિ-હોત્રોપનિષદ્, નીલરુદ્રોપનિષદ્, કંઠશ્રુત્યુપનિષદ્, પિંડોપનિષદ્, આત્મોપનિષદ્, શમપૂર્વતાપન્યુપ-નિષદ્, રામોત્તરતાપન્યુપનિષદ્, હનુમદુક્તરામોપનિષદ્, સવોપનિષદ્, હંસોપનિષદ્, જાબાલોપ-નિષદ્ અને કૈવલ્યોપનિષદ્ એઓમાં ક્યાંઈ પણ દસેરા તથા બલેવ પર કે બીજે પર્વે પશુવધ કરવો ઇમ છે જ નહીં. વઢી—ઈશ, કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુંડક, માંડૂક્ય, તૈત્તિરીય, ઇતરેય, છાંદોગ્ય એ ડપનિષદો જે ચારે વેદનાં છે તેમાં ક્યાંઈ પણ પશુવધ છેજ નહીં. તથા વૃહદારણ્યમાં પણ દસેરા બલેવે પશુવધ કરવો ઇવું ક્યાંઈ પણ છેજ નહીં.

પ્ર. ૪. રાજાઓને તે અવશ્ય કર્તવ્યજ છે, અને તે ન કરવામાં આવે તો બલ્લવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી ગણાય ઇવું કાંઈ સ્પષ્ટ પ્રમાણ છે કે કેમ ?

ઉત્તર—રાજાઓને તે અવશ્ય કર્તવ્ય છે ઇમ કોઈ કોઈ કહે છે. અને માર્કંડેય ઋષિ ઇ સુરથ રાજાને ચંડીપાઠમાં કહેલ છે તે આગલ બતાવેલ છે, પણ તે નહીં સરલું છે. ઇટલે ળાસ ઇવી કાંઈ ફરજ વિશેષ હોય ઇમ જણાતું નથી. અને તે ન કરવામાં આવે તો કાંઈ બલ્લવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી ગણાય ઇવું કાંઈ સ્પષ્ટ કારણ છેજ નહીં. પણ ન કરવું ઇ ઉત્તમ છે. અને તે આગલના પ્રમાણોથી જાણી લેશો.

પ્રશ્ન—૫ ઇ હિંસાની પ્રવૃત્તિ જો ન કરવામાં આવે તો તેથી રાજ્યને, પ્રજાને કે રાજાના અંગે કોઈપણ પ્રકારનો આપત્તિયોગ આવે અથવા અકાર્ય કર્યું ગણાય ઇવું કોઈ બલ્લવાન્ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કેમ ?

ઉત્તર—ઇ પ્રમાણે કોઈ પણ બલ્લવાન્ શાસ્ત્રમાં કહ્યું નથી. પણ ન કરવાથી ફાયદા બતાવ્યા છે. અને તે પ્રશ્ન ત્રીજાના ળુલાસામાં જે પ્રમાણો આપ્યાં છે તેથી વાકેફ થશો. કરવાથી નુકશાન છે.

પ્ર. ૬. તે પશુવધને બદલે બીજી કોઈ હિંસારહિત ક્રિયા કરી તે પર્વ આરાધવામાં આવે તો તેથી કંઈ બલ્લવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞાનો ભંગ કયોં ગણાય કે કેમ ? તેવી હિંસા રહિત શું શું ક્રિયા બરાબર ગણાય ?

ઉત્તર—તે પશુવધને બદલે બીંજી કોઈ હિંસારહિત ક્રિયા કરી તે પર્વ આરાધવામાં આવે તો તેથી કંઈ બઠવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો ગણાય નહિં પણ સારું છે. એવી હિંસારહિત ક્રિયાઓ બરાબર ગણાય તેવી નીચે પ્રમાણે છે, કાલીપુરાણે—કૂષ્માંડ મિશ્રદંડચ, માંસં સારસ મેવચ, એતે બલિસમાઃ પ્રોક્તા સ્તૃપ્તૌ છાગસમાઃસદા ॥ સાકરકોઠું, શેરડીની કાતઢી, માંસ, સારસપક્ષી એ બધાય બલિદાન સમાન કહ્યાં છે. એઓ તૃપ્તિને વિષે નિરંતર બકરાની તુલ્ય છે. રુદ્રયામલે—છાગાભાવેતુ કૂષ્માંડં શ્રીફલં વા મનોહરં વસ્ત્રસંવૃત્તિં કૃત્વા છેદયેચ્છુરિકાદિના. અર્થ—રુદ્રયામલમાં કહ્યું છે કે બકરાના અભાવે, સાકરકોઠોહું અથવા સુંદર શ્રીફલ તેને લૂગડું વીંટાઢીને છરીવડે છેદવું.

પ્રશ્ન—૭ પશુવધ કરવાને બદલે તેનાં નાક કાનને છેકો મારીને તે પ્રાણિને છૂટું મેલી દેવામાં આવે તો ક્રિયા પૂર્ણ થઈ ગણાય કે કેમ?

ઉત્તર—એમ કરવું તે ઠીક નથી. નિષેધ છે. એટલે નાક કાનને છેકો કરવો તે ઠીક નથી. તંત્રાંતરે. ઓષ્ટસ્ય ચિબુકસ્યાપિ નેંદ્રિયાણાં તથૈવચ, રક્તં માંસં બલિદાને ન દાતવ્યં કદાચન ॥ અર્થ—હોઠનું, નાકનું નેંદ્રિયોનું માંસ અથવા રુધિર બલિદાનમાં કોઈ વસ્તુ આપવું નહીં. છૂટું મેલી દેવું ઉત્તમ છે અને તે આગઢ ત્રીજા પ્રશ્નના ખુલાસાથી વાકેફ થવું. ત્યારે આવા યજ્ઞો કોણ કરે છે? તો વિશેષ આસુરી સંપત્તિવાઢા કરે છે. એમ કૃષ્ણ ભગવાન્ કહે છે. ભગવદ્ગીતા અધ્યાય ૧૬ શ્લોક ૧ મો. દૈવી સંપદ્ વિમોક્ષાય નિબંધાયાસુરી મતા ॥ અર્થ—દૈવી સંપત્તિ મોક્ષ કારણે ને આસુરી બંધન કારણે છે. તથા શ્લોક ૬ માં કહેલ છે કે દ્વાૃભૂતસર્ગૌ લોકેઽસ્મિન્દૈવ આસુર એવચ ॥ અર્થ—આ લોકમાં દેવની અને અસુરની એવી બે પ્રકારની ભૂતસૃષ્ટિ છે. અધ્યાય ૧૭ શ્લોક ૪ યજંતે સાત્વિકા દેવાન્યક્ષરક્ષાંસિ રાજસાઃ પ્રેતાન્ભૂતગણાંશ્ચાન્યે યજંતે તામસા જનાઃ ॥ અર્થ—સાત્વિક જન દેવને યજે છે. રાજસ તે યક્ષ રાક્ષસને અને તામસજન તે ભૂતગણને યજે છે. અધ્યાય ૧૬ શ્લોક ૧૭ આત્મસંભાવિતાઃ સ્તન્ધ્યા ધનમાનમદાન્વિતાઃ । યજંતે નામ યજ્ઞૈસ્તે દંભેના વિધિપૂર્વકમ્ ॥ અહંકારં બલંદર્પં કામં ક્રોધંચ સંશ્રિતાઃ ॥ મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદ્વિષંતોઽભ્યસૂયકાઃ ॥ અર્થ—કોઈ સત્પુરુષે પૂજ્ય કરેલા નહીં પણ પોતેજ પોતાની મેઢે પૂજ્ય બની બેઢેલા, અનન્ન, ધનથી થયેલા માન અને મદવાઢા, અહંકાર, બલ, ગર્વ, કામ અને ક્રોધનો આશ્રય કરીને રહેલા અર્થાત્ અહંકાર આદિ દુર્ગુણોમાં બુઢેલા, સન્માર્ગમાં ચાઢનારા પુરુષપર દોષનો આરોપ કરનારા તથા હું જે બીજાના દેહમાં ચૈતન્યાંશવડે રહ્યો હું તેનો દ્વેષ કરનારા તે ઉપર કહેલા આસુરો જીવો દંભથી માત્ર નામનાજ યજ્ઞોવડે યજન કરે છે. ૧૭—૧૮ અધ્યાય ૧૭ શ્લોક ૧૦ યાતયામં ગતરસં પૂતિર્પર્યુષિતં ચ યત્ । ડચ્છિષ્ટ મપિચામેધ્યં, ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥ અર્થ—પ્રહર પછી નિરસ, દુર્ગંધવાઢું, વાસી, જમતાં વધેલું, અપવિત્ર, ભોજન (યજ્ઞમાં નિષિદ્ધ કે અપક્ષ્ય) તે તામસ જનને પ્રિય છે. અધ્યાય ૧૬ શ્લોક ૧૯—૨૦ તાનહં દ્વિષતઃ ક્રૂરા ન્સંસારેષુ નરાધમાન્ ॥ શિષામ્યજસ્રમશુભાનાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥૧૯॥ આસુરીં યોનિ માપન્ના મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ ॥ મામપ્રાપ્યૈવ કૌંતૈય તતો યાંત્યધમાં ગતિમ્ ॥ ૨૦ ॥

અર્થઃ—મારો દ્વેષ કરનારા તથા ક્રૂર ને અધમ પુરુષોને જન્મ મરણના માર્ગરૂપ સંસારમાં અતિક્રૂર વ્યાઘ્રાદિ યોનિયોમાં જ હું નાંખું હું. અર્થાત્ તેવા પાપીને એવા ફઠ આપું હું ॥ ૧૯ ॥ એ આસુરી યોનિને પામેલા તે મૂઢ પુરુષો હે કુંતાના પુત્ર? મને પામ્યા વિના અર્થાત્ મારી પ્રાપ્તિ તો તેમને હોયજ ક્યાંથી પણ મને પામવાના ઉપાયરૂપ સન્માર્ગને પામ્યાવિના તેથી પણ માઠી ગતિને પામે છે. અર્થાત્ ક્રમિ કીટ આદિ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

(ઈતિ શિવમ્ ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ)

સંવત ૧૯૧૦ ના ભાદરવા વદી ૩ ચંદ્રવાર.

લખનાર વૈજનાથ મોતીરામ મટ્ટ. લીંબડી.

ૐ તત્સત્

રા. રા. પ્રાણજીવનદાસ જગજીવનદાસ મેહેતા.

ચીફ મેડીકલ ઑફિસર, સાહેબ. મુ. ધરમપુર.

આપને વિદિત કરવાનું કે આપના સવાલના જવાબ મેં મોકલાવ્યા છે તેમાં નીચે લખ્યા પ્રમાણે સુધારશોજી. (૧) શબ્દ પુરાણમાં જ્યાં અઢાર પુરાણો ગણાવ્યાં છે ત્યાં આ શ્લોક દાખલ કરશો. પદ્મ પુરાણના ઉત્તરસ્કંડના ૧૪ મા અધ્યાયમાં શિવજીએ પાર્વતીને કહ્યું છે કે—વૈષ્ણવં નારદીયંચ તથા ભાગવતં શુભમ્ । ગારુડંચ તથા પાદ્મં વારાહં શુભદર્શનમ્ ॥ સાત્ત્વિકાનિ પુરાણાનિ વિજ્ઞેયાનિ શુભાનિ વૈ ॥ બ્રહ્માંડં બ્રહ્મવૈવર્તં માર્કંડેયં તથૈવચ, ભવિષ્યં વામનં બ્રાહ્મ્યં રાજસાનિ નિબોધમે॥ માત્સ્યં કૌર્મ્યં તથા લિંગં શૈવં સ્કાંદં તથૈવચ, આગ્નેયંચ ષડેતાનિ તામસાનિ નિબોધમે ॥ અર્થ—વિષ્ણુપુરાણ, નારદપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, ગરુડપુરાણ, પદ્મપુરાણ, અને વરાહપુરાણ એ છ પુરાણ સાત્ત્વિક ગુણનાં જાણવાં. તથા બ્રહ્માંડ, બ્રહ્મવૈવર્ત, માર્કંડેય, ભવિષ્ય, વામન અને બ્રહ્મ એ છ પુરાણ રાજસ ગુણનાં છે. મત્સ્ય, કૂર્મ, લિંગ, શૈવ, સ્કંદ તથા અગ્નિ એ છ પુરાણ તામસ ગુણના જાણવાં.

(૨) તમારા છઠ્ઠા પ્રશ્નના જવાબમાં કાલીપુરાણનો શ્લોક કૂષ્માંડ મિશ્રદંડંચ માષં કંસારમેવચ, એતે બલિસમાઃ પ્રોક્તાઃ સ્તૃપ્તૌ છાગસમાઃ સદા । અર્થ—સાકરકોઝું, શેરડીનો સાંઠો, અડદ (અડદના લોટનો હરકોઈ બનાવેલ પદાર્થ અગર અડદની પલાલેલી ઢાળનાં વડાં વિગેરે) તથા કંસાર એઓ બલિ સમાન કહેલ છે અને તેથી સદા બકરા અગર પાડા સમાન તૃપ્તિ થાય છે.

(૩) સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી અનુમાન પ્રમાણ આપેલ છે. તેમાં એ નઠારું પરિણામ એમ કરનારનું કોઈનું આવ્યું છે કે નહીં? એમ વિચારતાં—ત્યાંથી કાશીનો રાજા સુદક્ષિણ તેણે યજ્ઞમાં પશુહિંસા કરી તેથી સુદર્શન ચક્રે કાશી બાઢીને સુદક્ષિણ રાજાને હણ્યો, શકુનિનો પુત્ર વૃકાસુર તે યજ્ઞમાં માંસ હોમવાથી મરણ પામ્યો, જરાસંધે ભૈરવ યજ્ઞ કર્યો ને તેમાં પશુવધ કર્યો તેથી મૃત્યુ પામ્યો, કંસે ધનુર્યોગ ભૈરવયજ્ઞમાં પશુવધ કર્યો તેનું ફઠ એ મઢ્યું કે તેને શ્રીકૃષ્ણે ઘાતાઓ સહિત માર્યો, પ્રાચીન બર્હિ રાજાએ યજ્ઞો કર્યા, ને પશુ હિંસા થયેલ તે પશુઓ તે રાજાને મારવા માટે વાટ જોડેને રહ્યાં હતાં કે રાજા ક્યારે મરે અને અમારું

વૈર લઈએ? એવું નારદે તે પ્રાચીન બર્હિં રાજાને પ્રત્યક્ષ દેગ્વાડયું હતું. અને પછીથી પોતાની મૂલ કબૂલ કરી યજ્ઞ કરવા બંધ કર્યા અને નારદના ઉપદેશથી બચી ગયો. સહસ્ત્રાર્જુને યજ્ઞ કર્યો ત્યારપછી તરતજ જમદગ્નિ સાથે વૈર થયું ને તેનો નાશ થયો. એટલુંજ નહીં પણ તેના છાંટા બીજાથી સ્ત્રિયોને ઉડ્યા ને એકવીશવાર નક્ષત્રી પૃથ્વી થઈ તે એનુંજ પરિણામ હોય એમ જણાય છે. તથા પાંડવોએ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો ને ત્યાર પછીથીજ તેમની વિપરીત બુદ્ધિ થઈ, દુર્યોધનનું હાસ્ય કર્યું, જૂગટું રમ્યા તેથી રાજપાટ ખોડે બેઠા અને બાર વરસ વનવાસ ભોગવવો પડ્યો એમ મહા હેરાન થઈ ગયા. તથા મહાભારત યુદ્ધ થયું, તેમાં શ્રીકૃષ્ણની સહાયતાથી પાંડવો બચી ગયા. પણ એ મહાભારતના યુદ્ધથી બહુજ નુકશાન થયું. મહાભારતના યુદ્ધ પહેલાં એકજ ધર્મ હતો. પણ એ મહાભારત યુદ્ધ થયા પછી રાજાઓમાં કુસંપ પેટો. સાર્વજનિક હિત વિચારવાતું બાજુપર રહ્યું. અને એ કુસંપ વધતો જતાં માંહોમાંહે વઢી મુઆ અનેક જાતના ધર્મો નીકળ્યા તેમાં પણ લડાઈઓ થઈને ધરાબ થઈ ગયા. અને તેનાં મૂલ એટલાં બધાં ડંડાં પેશી ગયાં કે હાલ આપણા ઘરમાં પણ એકસંપ નથી. એટલે સુધીની સ્થિતિમાં આપણે હાલ આવી ગયા છઈએ; તે જ્યાં સૂધી આપણે એકસંપ નહીં થવાના તથા સાર્વજનિક હિત તરફ લક્ષ રાખી તેવાં કાર્યો નહીં કરીએ ત્યાં સૂધી ઉન્નતિ થવી મુશ્કેલ છે. આ થોડું માટું પરિણામ છે? આથી બીજું માટું પરિણામ શું? કારણ કે વિનાશકાળે વિપરીતબુદ્ધિ: વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ થાય છે. એ પ્રમાણે વિપરીત બુદ્ધિ થઈને એનાં ફલ આપણે હજી ભોગવીએ છીએ. વઢી કહ્યું છે કે **બુદ્ધિ યસ્ય બલં તસ્ય નિર્બુદ્ધેશ્ચ કુતો બલં** અર્થ—જેને સારી બુદ્ધિ તેજ બઢવાન છે. બુદ્ધિ રહિત ક્યાંથી બઢવાન થાય? અને તે બુદ્ધિ કર્માનુસાર છે. જુઓ **બુદ્ધિ: કર્માનુસારિણી**. બુદ્ધિ કર્મને અનુસાર થઈ (બગડી) અને તેથીજ એવાં માટાં પરિણામો આવ્યાં જણાય છે. તથા બીજા રાજાઓ જેમણે જેમણે એ કૃત્યો કર્યા તેમણે પછીથી બહુ ધરાબી થઈ છે તે તેમના ઇતિહાસપરથી જણાય છે. જ્યારે આ યજ્ઞ કર્મમાં એવી ધરાબી છે ત્યારે યજ્ઞ કર્મ સિવાય પશુ બલિ આપવાથી નુકશાન થાય તેમાં શું નવાઈ? વઢી કૃષ્ણ સરલા જેના સહાય કરનાર તેમણે પણ નુકશાન થયું. ત્યારે હાલના સાધારણ રાજાઓને નુકશાન થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય? અને એ નુકશાન તો યજ્ઞોથી એટલે શુદ્ધ કૃષ્ણ કર્મ કરવાથી થયું. શુદ્ધ કૃષ્ણ કર્મ એ કે જેમાં પુણ્ય અને પાપ બન્ને હોય તે. એ શુદ્ધકૃષ્ણ કર્મથી નુકશાન થયું ત્યારે પશુબલિ જે કેવલ કૃષ્ણકર્મ તેનાથી તો ફાયદો ક્યાંથીજ થશે? માટે એ અત્યંત નિષિદ્ધ જણાય છે. વઢી દૈત્યોનાં રાજ ગયાં, અને તેઓ પાયમાલ થઈ ગયા તે તેથીજ હશે, એમ જણાય છે. માટે પશુબલિ આપવું અત્યંત નિષેધ જણાય છે. કારણ કે એઓએ એવાં કૃત્યો બહુ કર્યા હોય એમ સંભળાય છે. આહીં સુધીની વચમાં આ ઉપર લેખેલ વધારવું.)

(૪) સૂક્ષ્મ બુદ્ધિએ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં તેનું નુકશાન જુઓ અહીં સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી અનુમાન પ્રમાણ આપેલ છે; અને ત્યાં મહાન નુકશાન થાય છે તે બતાવ્યું છે, તેથી આંહી એ લેખતો નથી. (આ વધારવું.) તથા દૈત્યો અને રાક્ષસોને એમ અકૃત્ય કરવાથી થયેલ છે. (આ મેલવી દેવું.)

લિ. મદ્દ વૈજનાથ મોતીરામના જય સચ્ચિદાનંદ.

नं. ३

वडोदरावाळा रामकृष्ण शास्त्रीनो अभिप्राय.

(संस्कृतमां.)

अस्ति स्वस्तिश्री धर्मपुराज्यासनालङ्कारभूतो धर्मनिष्ठः श्रीसप्तसमेतः श्रीमोहनदेवनामा भूमिवृढः सच सर्वप्राणिसुखदुःखमात्मसदृशमन्वानःकेवलंधर्म-प्रवणमना मनागपि हिंसायांप्रवृत्तिमकुर्वाणो निर्वाणोत्कंठितांतःकरणः करणासक्ति-नियमयन् धर्मभीरुतया मया किं कर्तव्यं किं न कर्तव्यमितिसंशयानः सर्वत्रापि शास्त्रानुज्ञां समीहमानः किञ्चित् प्रश्नयति “आप जाणोछो विगेरे.” अत्रताव-दिदंविचार्यते किं एतावत्कालपर्यंतं प्रचलितकर्मधर्मत्वेन प्रगृहीतमधर्मत्वेन वा? यदि च धर्मत्वेनेतिचेन्नास्ति प्रश्नावकाशः परंपरागतधर्मस्य राज्ञोऽवश्यक-र्तव्यत्वात् । न च धर्मोऽपि परमतालोचनतया धर्मइवाभासतइति परिहेयः । परमतविरोधस्याकिञ्चित्करत्वात् । अत एवोच्यते “ स्वधर्मे निधनं श्रेयः, परधर्मोभयावहः”

किं च यदि परमतविरोधस्यापि परिजिहीर्षा, तर्हिंसानयुक्ता, दानपञ्चमहाय-ज्ञादि परित्यज्य सर्वेषां श्रमणत्वपरिग्रहापत्तेः । अस्ति च परमते जलव्ययादिना जीवहिंसारूपोऽधर्मः । यवनैरपि जलव्ययभीरुता स्वीक्रियते मासिकर्तुसमयइति-प्रसिद्धतरम् किंबहुना जातिभेदहानिरपि इदानीमेव कर्तव्या स्यात् सर्वेषामिति महान् कोलाहलःस्यात् ॥ किं च ॥ “क्षत्रियस्य विजितम्” ॥ इति स्मृत्या क्षत्रि-यस्यजयलब्धस्वामित्वमुक्तं तन्नैवघटेत अस्ति च जयेजयेपरसैनिकप्राणवियोगा-नुकूलव्यापाररूपाहिंसाजागरूका । न च क्षत्रियस्य शस्त्रनिष्ठता एवधर्म इति विष्णुस्मृते रणेशस्त्रव्यापारे न दोषइति । राज्यश्रुतिस्मृतिसदाचाराणां पूर्वपूर्वस्य-बलीयस्त्वेन सर्वभूतहिंसा न कर्तव्येत्यर्थिकायाः श्रुतेः स्मृत्यपेक्षया प्रबलत्वेन वैष्णवस्मृतेरकिञ्चित्करत्वापत्तिः ॥

स्यादेतत् श्रुत्योर्विरोधपरिहारार्थं मीमांसाशास्त्रं तत्र कपिञ्जलाधिकरणन्यायः
 तेनात्रविजयार्थरणव्यतिरिक्तविषये हिंसानिषेधिकाश्रुतिः प्रवर्त्ततइति श्रुत्यर्थसंकोच
 इतिचेत्सत्यं कपिञ्जला हियागद्रव्यतयाश्रुतावुक्ता यागे च द्रव्यं देवतोद्देशेन
 दीयते इति तत्र कपिञ्जलाधिकरणन्यायप्रवृत्तावपि रणे कथं तत्प्रवृत्तिः ? न हि
 रणे काचिदपिदेवतोद्देश्यता । ननु रणं नाम कश्चन यज्ञः तत्र हननं न हिंसा तस्या-
 लभनशब्देन व्यवहारादितिचेन्न । हिंसायामालभने च प्राणादि वियोगानुकूलव्या-
 पारस्य सत्त्वेन हिंसात्वात् किं च देवतोद्देशेन पशुहननमालभनमित्युच्यते इति
 भागवतीयलोके व्यवायश्लोकटीकायां श्रीधरस्वामिनोक्तं । न च रणे देवतोद्देशेन
 पशुहननं किंतु केवलं परराज्यप्राप्तिकामतया मनुष्याणां हननमिति तत्र हिंसा-
 निषेधकतया श्रुत्या निर्भयं प्रवर्त्तितव्यं । सत्यांचतादृक् श्रुतिप्रवृत्तौ क्षात्रधर्महानिः
 स्पष्टैव तथैव च “धर्मे नष्टेकुलंकृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत” इतिगीतोक्तधर्ममार्गेणा-
 धर्मव्याप्तिः । सा माभूदेतदर्थं क्षात्रेण धर्मेण राज्ञा भाव्यं अत एव गीतोत्पत्तिरपि
 संगच्छते ॥ अन्यथा पूर्वब्रह्मणा श्रीमद्भागवता श्रीकृष्णेन गीतोपदेशकद्वारा
 अर्जुने शौर्याधानपूर्वकश्रुतिविरुद्धनानागोत्रविशसनप्रवृत्तिबुद्धिसमुत्पत्तिः कथंका
 रंकृता स्यात् तस्माद्रणे दोषाभावेऽपि अन्यत्रदोष एवेति चेन्मैवम्

विधिपूर्वकस्य देवतोद्देश्यकहननस्य परंपरागतस्वधर्मतया अदुष्टत्वात् अतएव
 रणस्यापि धर्मता अन्यथा गीतोत्पत्त्यादरेपि दोषग्रस्तता स्यात् ॥ नतु देवतो-
 द्देशेऽपि प्रागुक्तरीत्या हिंसात्वमेवेति वाच्यं तत्र हिंसाशब्दस्य प्रवृत्त्यभावात् ॥
 यदि च साम्यं दृष्ट्वा एकःशब्दःप्रवर्त्तत तर्हि धनदण्डापहारयोःकोभेदःउभयत्रापि
 अदित्सतोधनग्रहणं तथाहि अपहर्तानिःक्रोशंनिस्त्रिशतांदर्शयित्वा बलात्कारेण
 धनं लिप्सति राजा च सर्वत्र प्रसृमरं प्राणहारकं प्रतापं प्रदर्श्य बलात्कारेण धनं
 लिप्सति उभयोरर्पयति धनस्वामी धनम् । तत्रापहर्ता चोरः राजा न चोर इत्यत्र
 नास्ति विनिगमना, विनासाङ्केतिकाभ्यामपहारदण्डशब्दाभ्यां । एवं च यथादण्डं
 स्वकरं च गृह्णन्भूपतिर्नपापभाक् । तथाऽऽलभनशब्देऽपि ज्ञेयं । अत एव

विष्णुस्मृतौ—प्रजाभ्योबल्यर्थं संवत्सरेण धान्यतःषष्टमंशमादद्यात्सर्वसस्येभ्यश्च द्विकं शतं पशुहिरण्येभ्यो वस्त्रेभ्यश्चेत्युक्तम् मनुष्यपि—यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा “इत्यादिभिः श्लोकैरुक्तवान् ॥ तथाविष्णुस्मृतौ गृहस्थ एव यजते, गृहस्थस्तप्यते तपः” इति यज्ञविधिरुक्तः ॥ तथा तत्रैव “पूजार्हमपूजयन्” इत्यादिनाऽपूजकस्य दण्डोऽप्युक्तः एवं तत्रैव “पर्वसु शान्तिहोमं कुर्यात्” इति स्वकुलाचारेण कर्म कुर्वतो न हानिस्तथाच मनुविष्णू ॥ आचाराल्लभते चायुराचारादीप्सितां गतिं, आचाराद्धनमक्षय्यमाचाराद्धन्त्यलक्षणम् ॥ सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः ॥ श्रद्धधानोऽप्यसूर्यश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥ तथा मनुः ॥ येनास्यपितरोयाता येन याताः पितामहाः ॥ तेन यायात् स तं मार्गं तेन गच्छन्नदुष्यति ॥ तथा ॥ नास्तिक्यं वेदनिन्दां च, देवतानां च कुत्सनं ॥ द्वेषदंभं च मानं च, क्रोधं तैक्ष्ण्यं च वर्जयेत् ॥ सर्वत्र सत्त्वेन यद्यपि यज्ञे हननं संभवति नान्यत्रेति चेन्न ॥ “विषन्नागदमंत्रधारीस्यादिति” विष्णुस्मृतौ राजधर्मत्वेनोक्तेः ॥ मंत्रशास्त्रे च बलिदानरूपेण पशोर्देयतोक्ता अत एव निर्णयसिन्धौ नवरात्रप्रकरणे सिंहमहिषादीनां बलिदानत्वेनोक्तिर्दृश्यते तस्माद्यदि अयं कुलाचारः स्यात् दृढतरः समूलश्च तर्हि नैव निरोद्धुंशक्यः प्रत्युत्तरोधनं निषेधति लघुहारीतः ॥ यः कश्चिक्वृत्ते धर्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान् । न तत्फलमवाप्नोति कुर्वाणोपि विधिच्युतः ॥ किं च परदेशावाप्तौ तद्देशधर्मान्नोच्छिद्यात् ॥ इति विष्णुस्मृतौ देशाचारपरित्यागस्य निषेध उक्तः ॥ तथा तत्रैव पितृदेवताभ्यर्चनमन्तरा प्राणिघातकोऽपुण्यकृदित्युक्तम् ॥

द्वितीयस्मिन् पक्षे नैवास्ति अधर्मसेव्यता कस्मिन्नपि मते इति निर्विवादम् । ननु शास्त्रा द्रुढिर्बलीयसीति रूढ्या परम्परागम्यधर्मं मपि परित्यक्तुं परिशङ्कते मनःइति चेन्न यारूढिः शास्त्राविरोधिनी तस्या एव प्राबलस्य शिष्टसंग्रहीत्वेन अधर्मफलिकाया निर्मूलाया रूढेर्न प्रयोजकत्वम् ननु रूढिर्नाम कुलक्रमागत आचारः स च प्रत्येककुलोभिन्नः यथा नवरात्रव्रतविषये नव दिनानि केषांचित्केवलं

फलाहारः केषांचिदेककृत्वोभोजनं केषांचित् अनाहार इतिनानाविधत्वं सिद्धं इति
 रूढिः प्रबलेतिचेत्सत्यं परं सापिरूढिर्न शास्त्रविरोधिनी तथा च निर्णयसिंधौ हेमाद्रौ
 भविष्ये ॥ “एवं च विन्ध्यवासिन्या नवरात्रोपवासतः । एकभक्तेनतत्केन तथैवाया
 चितेनचे” त्युक्तंतन्मूलिका सा रूढिः ॥ ननु यदि सर्वत्र कुलाचारे शास्त्रप्रामाण्यम-
 स्ति तर्हि उपनयनप्रकरणे याज्ञवल्क्यस्मृतौ प्रथमतस्तत्कालं दर्शयित्वान्ते ॥ एके
 इति किमर्थमुक्तम् तथा “श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः इत्यत्र
 सदाचारस्वप्रियवचनं च किमर्थं मिति चेन्नतेन भवदिष्टसिद्धिः यतोमनुवि-
 ष्ण्वाश्रलायनादिवचनेषु षष्ठपञ्चादिवर्षाणामुपनयनकालतयोक्तत्वेन तन्मूलककुला-
 चारार्थयाज्ञवल्कीये । एकेत्यादि ॥ स एव सदाचारो यः सद्भिः शास्त्रज्ञैरा-
 चरितः ॥ स्वस्य च प्रियमात्मनः इत्यस्य तु व्यवस्थाविकल्पविषयतया मिता-
 क्षरायामुक्तेरिति । तन्नास्माकं प्रतिकूलं अथ यदि कथमपि न परावर्तते युक्तया
 भवन्मनश्चेत् गृह्यतामिदं याज्ञवल्क्यवचनम् “अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्म्यमप्या-
 चरेन्नतु ॥ इति नैवाधर्म आचरितव्यः ॥ अधर्मश्चानेकविधः ॥ इहान्तःपाती
 हिंसारूपोप्ययमधर्मः स च पर्युदस्तआपस्तम्बेन “मोक्षोभवेन्नित्य महिसकस्य”
 इति ॥ बृहस्पति रपि “धनं फलति दानेन, जीवितं जीवरक्षणात् ॥ रूपमैश्वर्यं
 मारोग्य महिंसाफलमश्नुते ॥ इति स्थितम् ॥

१ हिंसा तु न कस्मिन्नपि शास्त्रेऽभिहितेति न प्रथमप्रश्नावकाशः

२ द्वितीयस्तु प्रश्नो मृगतृष्णिकाजलसंरक्षणार्थं सेतुबन्धप्रयासवादिफलइ-
 ति दर्पणगतप्रतिबिम्बस्य मूलं दर्पणपृष्ठे मार्गगतः शिशुजनस्येव विलसितम् ॥
 यतो हिंसाप्रतिपादकं शास्त्रमेव न भवतीति कुतस्तस्य बहुमान्यता सर्वमान्यता
 च । यदि चात्र मृगयादिहिंसा रागतः प्राप्ता व्यसनत्वेन शास्त्रेप्रतिपरिगणितेति
 तदेवं शास्त्रं हिंसाप्रतिपादकं मुच्यते तर्हि ततोप्यधिका श्रुति हिंसानिषेधिका
 सर्वैः शिरसावन्द्या वर्ततएव ॥ अतएवोक्त मापस्तम्बेन ॥ आत्मवत्सर्वभूतेषुयः
 पश्यतिस पश्यति ॥ तदेव गीतायां एतेन तृतीयोपि प्रश्नो दत्तोत्तरः ॥

हिंसातु न केनापि राज्ञा कर्तव्येति मृगयारमणनिषेधोऽपि प्राप्तः किंच देवार्थं मालभनमपि तन्न विजयादशमीदिने विहितं कापि प्रतीयते । ननुमास्तुविहितं कुलक्रमागतं वर्तत इत्युच्यते तर्हि विधानाभावात् सा हिंसा संपन्ना हिंसायाश्च निषेधिकाश्रुतिर्वर्तते नच श्रुतेःपन्थाः केनापि वर्णेन परित्युक्तं शक्यइत्यलं पल्लवि-
तेन । एतेनयदि एवं विचारपरोयः कोऽपि राजा इतःपरं कदाचिदपि वृथा मांसाशी-
स्वानन्दहेतवे मृगयारमणमनाश्च स्यात्तर्हि कुलद्रोहीभूत्वा महापापेन युज्यते इत्य-
र्थात्समायातम् ॥

५ यदि हिंसाऽऽलभनविधायकंवचएवमभविष्यत्तदातदकरणे राजा प्रजा चार्निष्टेन फलेन समयोक्ष्यत परन्तु विजयादशमीविषयकधर्मसिन्धुनिर्णयसिन्धु-
पर्यालोचनया तु तादृशपशुहन्नपरं वचनं नोपलभ्यते ॥

नवरात्रप्रकरणे निर्णयसिन्धौ क्षत्रियेण—“अश्वमेषछागमाहिषस्वमांसाना-
मुत्तरोत्तरं प्राशस्य” मुक्तं तदपि न दशमीविषये” मेषाभावे कूष्माण्ड इत्यादि
तत एवावगन्तव्यम्” ननु विजयः शत्रुवधेन कर्तव्यः न च शत्रुवधः कापि
धर्मत्वेनाभिहित इति कथं विजयसिद्धिः इति चेत्सत्यं परन्तु नहि तत्तिथौ शत्रु-
कर्तव्यव्यपदेशेन महिषस्यवा किंतु केवलमपराजितापूजनं सीमोल्लंघनादि च
देवीपुरतः शत्रुवध उक्तः सोपि पौष्टिकशत्रोरष्टम्यां बलिप्रदानसमय एवेतिशम्
॥ अल्पकालतयानेके, ग्रन्थानालोचिता उभौ, सिन्धूस्मृतीश्च आलोच्य लिखितं
तु यथास्थितम् ॥ तिथिराश्विन सुदि षष्ठी संवत् १९५०

वेद धर्मशास्त्र पाठशाला, रामकृष्ण शास्त्री, बडोदरा.

નં. ૪

ૐનમઃ

જામનગરવાળા શાસ્ત્રિ હાથીભાઈ હરિશંકરનો અભિપ્રાય.

રા. રા. સ્નેહી બંધુવર્ય, મેહેતા-પ્રાણજીવન જગજીવન.

ચીફ મેડિકલ આફીસર.

મુ. ધરમપૂર.

લી. હિતેચ્છુ-દેવે. હાથી ભાઈ વિ. હરિશંકરના આશીર્વાદ ફુરસદ વાલે માન્ય કરશો. વિશેષ લખવાનું કે મહારાજા મોહન દેવજી તરફથી વર્તમાન પત્રમાં જે સાત પ્રશ્નો પૂછાવ્યા છે તેનો લંબાણના ભયથી વિશેષ અતુવાદ નહિ કરતાં માત્ર ઉત્તર જ લખી જણાવું છું.

૧ નવરાત્રિ સમાપ્તિ નિમિત્તકજ દેવીની મહાપૂજા કરવામાં આવે છે, તેમાં પશુહિંસા કરવાનું કોઈપણ આર્ય ગ્રંથોમાં લખેલું જોવામાં આવતું નથી. શંબર તંત્ર, મહામાયા તંત્ર, અષ્ટ્યામલ વિગેરે ચોસઠ તંત્ર ગ્રંથો છે. તેમાં વામાચારથી કોઈ સ્થલે કંદ સ્થલે કંદ લલ્યું હોય તો હોય, ભગવત્પૂજ્યપાદ શ્રી શંકરાચાર્યે સૌંદર્ય લહરીના ૩૧ મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે “ચતુઃષ્ટી તંત્રેઃ સકલ મતિસંધાયભુવનં” તેમાં અતિસંધાય પદ છે તેનો લક્ષ્મીધરાચાર્યે અર્થ લલ્યો છે જે તંત્રો જગતનાં અતિસંધાનકારક છે—અર્થાત્ જગતનાં વિનાશ હેતુ ભૂત છે. માટે ભગવતીનું આરાધન કેવલ સામાદિકાચાર દક્ષિણમાર્ગીજ કરવું તેમ સ્પષ્ટ લખેલું છે, તથા તેવાં વામ તંત્રોનું સર્વથા અનાદરણીયત્વ સ્થાપિત કરેલું છે, જેથી તેવા પ્રકારની પશુહિંસા શાસ્ત્રવિહિત માની શકાતી નથી.

૨ તેવા તંત્ર ગ્રંથો બહુ માન્ય પળ નથી, તો પછી તે સર્વ માન્ય ગણવાની વાત દૂરથીજ પાછી વઢી નિકલે છે. કિંચ આચાર્યસ્વામિએ તેનો ઉપર લલ્યા પ્રમાણે અનાદર સૂચવ્યો છે. તેથી શિષ્ટાચારપરિપાટીમાં તેઓની ગણના નથી ઇટલે માન્ય ગણનામાં પળ આંચકો સવા જેવું છે.

૩ તંત્ર ગ્રંથો કરતાં પ્રામાણ્યપાત્ર શ્રુતિ, સ્મૃતિ વિગેરેમાં પશુ હિંસાનો નિષેધ અનેકશઃ જોવામાં આવે છે. જેમાંનાં થોડાં વાક્યો અહીં નીચે ટાંકી બતાવવામાં આવે છે “માહિસીં પુરુષમ્ જગત્” યજુર્વેદ સંહિતા અધ્યાય ૧૬ મંત્ર ૩. આનો અર્થ એવો છે કે કોઈ પળ ચેષ્ટા કરતા જીવની હિંસા કર મા. નહિંસ્યાત્મર્વભૂતાનિ” શતપથ બ્રાહ્મણ. સર્વપ્રાણિ માત્રની હિંસા કરવી નહિ. યોઽહિંસકાનિ ભૂતાનિ હિનસ્ત્યાત્મહિતેચ્છયા ॥ સર્જીવંશ્ચમૃતશ્ચૈવ નકચિત્ સુલભમેધતે ॥ મનુ અ૦ ૧-૪૧ જે

મનુષ્ય અહિંસક (લોકને ઉપદ્રવ નહિં કરનારા) પ્રાણિઓને, પોતાનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી મારે છે, તે જીવતાં સુધી તથા મુલા પછી પણ સુખને પામતો નથી. યાવન્તિ પશુરોમાણિ તાવત્કૃત્વોહ મારણં ॥ વૃથા પશુઘ્નઃ પ્રાપ્નોતિ પ્રેત્ય જન્મનિ જન્મનિ ॥ મનુ અધ્યાય ૧-૧૮. જે પુરુષ વૃથા પશુને મારે છે. તે જેટલાં પશુનાં રોમ હોય છે તેટલીવાર તે પશુના હાથથી મરણ દુઃખ પામે છે. ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિમાં હિંસાના નિષેધક તથા નિંદક વચનો જથાબધ છે. મનુમહાત્મા એ ધર્મના લક્ષણમાં— ધૃતિઃક્ષમાદમોઽસ્ત્યેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ॥ અહિંસા સત્યમક્રોધો દશકંધર્મલક્ષણં ॥ એ વાક્યમાં ધર્મલક્ષણાંતર્ગત ધૃત્યાદિક ગુણોમાં અહિંસાને ગણાવેલ છે. તેથી હિંસા અધર્મ છે. મહાભારત શાન્તિપર્વ અધ્યાય ૨૭૨ માં—તસ્યતેનાનુભાવેન મૃગહિંસાકૃતસ્સદા ॥ તપોમહત્સમુચ્છિન્નં તસ્માદ્દિંસા ન યજ્ઞિયા ॥ ૧ ॥ અહિંસા પરમો ધર્મો હિંસાધર્મસ્તથાવિધઃ ॥ સત્યં તેહ પ્રવક્ષ્યામિ યોધર્મઃ સત્યવાદિનાં ॥ આનો અર્થ નીચે મુજબ છે. નિરન્તર હિંસા પરાયણ તે મુનિનું ઘણાં કાઠથી સંચયં કરેલું તપ ક્ષીણ થઈ ગયું મોટે હિંસા કરવી તે યજ્ઞોચિત્ત કર્મ નથી. અહિંસા પરમધર્મ છે. અને હિંસા કરવી તે પરમ અધર્મ છે. હું તો સત્યવાદિનાં ધર્મ પ્રમાણે છે તે યથાર્થ કહું છું. આવી રીતે હિંસાનો ખોખ પિતામહે સ્પષ્ટ અનાદર બતાવેલ છે એ પ્રમાણે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ, ઇતિહાસ વિગેરે વિશિષ્ટ પ્રમાણવાળા ગ્રંથોમાં હિંસા નિષેધ કરેલ છે.

૪ હિંસા કરવી તે રાજ્યનું અવશ્ય કર્તવ્ય છે તેવું કાંડ શાસ્ત્ર વચન છેજ નહિં. મૃગયાવિહાર વિગેરેમાં પણ માત્ર સિંહ વ્યાઘ્રાદિક ઉપદ્રવ કરનાર પ્રાણીનો શિકાર કરવો કહેલ છે પણ બીજી હિંસા શાસ્ત્રની અનુમત નથી. તેમ ઉપરના મનુ. અ. ૪૧ માં શ્લોક ઉપરથી સ્પષ્ટ વિદિત થાય છે. નચ પ્રાણિવધઃ સ્વર્ગ્યઃ પ્રાણીહિંસા કાંડ સ્વર્ગમાં સાધનભૂત નથી તેમ શ્લોક છે. શ્રુતિઃ સ્મૃતિઃ સદા-ચારઃ સ્વસ્યચ પ્રિય માત્મનઃ૽તચ્ચતુર્વિધં પ્રાહુઃ સાક્ષાદ્ધર્મસ્ય લક્ષણમ્ ॥ ધર્મલક્ષણમાં શ્રુતિ-સ્મૃતિની સાથે સદાચાર તથા પોતાને જે પ્રિય લાગે તે જ ધર્મ ગણાવેલ છે. એટલે જે સદાચાર-બહિષ્કૃત હોય તેમ જે આત્મને પ્રિય ન લાગે તે કર્મ ધર્મલક્ષણાક્રાન્ત થઈ શકતું નથી. અર્થાત્ તેવી હિંસા ન કરવાથી બલવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડ્યા જેવું કશું નથી. પ્રત્યુત ધર્મજ્ઞાનનું અનુકરણ કર્યું ગણાય. સ્મૃતિ સંગ્રહમાં કહ્યું છે કેઃ—શ્રૂયતાં ધર્મ સર્વસ્વં શ્રુત્વા ચૈવા વધાર્યતાં । આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ પેરેષાંનસમાચરેત્ ॥ આ વાક્યને અનુસરીને મોક્ષ મૂલર સાહેબે એક મહાવાક્ય પોતાના ધર્મસંવંધી ભાષણમાં લખ્યું છે. Therefore let no one to do others what he would not have done to himself. એવું કાંડ પણ કૃત્ય બીજા પ્રતે ન કરવું કે જે કૃત્ય આપણે આપણીજ પ્રતિ કરવા ઇચ્છીએ નહીં. આ મહાવાક્ય ધર્મનું રહસ્ય છે. અર્થાત્ હિંસા વર્જનાર્થક, ધર્મ-શાસ્ત્રના વાક્યને અનુસરવું ઉચિત છે.

૧—એવા પ્રકારની હિંસાની પ્રવૃત્તિ નહીં કરવાથી રાજ વિગેરેને આપત્તિયોગ થાય જ નહીં. કારણ કે જીવને અભયદાન દેવું, એ સર્વ દાનથી શ્રેષ્ઠ દાન થાય છે. જેમ મહાભારત શાંતિ પર્વમાં મોક્ષ ધર્મના અ૦ માં કહેલ છે. શ્લોક નીચે મુજબ.

जीवानां रक्षणं श्रेष्ठं जीवाजीवितकांक्षिणः

तस्मात्सर्वप्रदानेभ्योऽभयदानं विशिष्यते ॥

જીવોનું રક્ષણ કરવું એ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે સર્વ જીવો જીવિતની આકાંક્ષાવાળા હોય છે માટે સર્વદાન કરતાં જીવોને અભયદાન દેવું એ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. એવા ઉત્કૃષ્ટ દાનનું ફલ ઉત્કૃષ્ટ ગતિનેજ આપે છે. વિષ્ણુપુરાણે ઉક્તં ॥

कपिलानां सहस्राणि योद्विजेभ्यः प्रयच्छति

एकस्मायभयंदद्यात् तयोस्तुल्यंफलं स्मृतम् ॥

હજારો કપિલા ગોદાન કરનારને તથા એક જીવને અભયદાન દેનારને સમાન પુણ્ય થાય છે. અર્થાત્ હિંસા પરિવર્જનથી અનિષ્ટ પરિણામની આશંકા તે સાકર સ્વાધાથી મોટું બલવાના ભય જેવી છે. અહિંસા નિયમ પાલનારને આપત્તિયોગ આવે નહીં એટલુંજ નહીં પણ વિશેષમાં ॥ સામંપશ્યન્નાત્મયાજી સ્વારા-જ્યમાધિગच्छति ॥ ઇત્યાદિ સ્મૃતિ વચનોમાં એવા પોતાની પેઠે સર્વ પ્રાણીમાં સમભાવથી વર્તી આત્માનું યજન કરનાર પુરુષને સ્વારાજ્ય સુખની પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્તમ ફલ પણ દર્શાવેલ છે. જેથી રાજા તથા પ્રજા કે ઇતર જાતિના માણસના અંગને અનિષ્ટ પ્રાપ્તિની શંકાને અવકાશ મળતો નથી. અને તેથી હિંસાની પ્રવૃત્તિ કરવી એજ અકાર્ય ગણાય એવાં અનેક શાસ્ત્ર વચનો છે—ભગવાને પોતે કહેલ છે કે—

योमां सर्वगतंज्ञात्वा नचहिंस्यात्कदाचन

तस्याहं न प्रणश्यामि सचमेनप्रणश्यति॥ इति विष्णुपुराणे.

હે—રાજન્ જે મનુષ્ય સર્વ પ્રાણિમાં અંતર્યામિ રૂપે રહેલા મારા સ્વરૂપને જાણીને કોઈ પણ કાલે તેની હિંસા કરતો નથી, એને હું નિરંતર અવિનષ્ટરૂપે પ્રકાશું છું અને તે મને હમેશાં અવિનષ્ટરૂપે પ્રકાશે છે.

૬—ઉપરના વિવેચનથી પશુવધને માટે બલવાન શાસ્ત્રોમાં વિધિ નહીં પણ ઉલ્ટો નિષેધ કરેલો છે. એમ સ્થાપિત થયું એટલે પશુવધ રહિત ક્રિયાઓથી આરાધના કરવામાં શાસ્ત્રની આજ્ઞાનું ભંગ કર્યું ન ગણાય પણ તે શાસ્ત્ર પ્રમાણેજ કર્યું કહેવાય. હવે તે ક્રિયાઓ કઈ? એ જાણવું જોડે. લઘુસ્તવમાં વર્ણ ક્રમ પ્રમાણે દ્રવ્ય કહેલ છે. ॥ વિપ્રાઃક્ષોણિભુજોવિશસ્તદિતરે ક્ષીરાજ્યમધ્વાસવૈઃ બ્રાહ્મણ દૂધ દેવીને ધરાવે, ક્ષત્રિય ઘી ધરાવે, વૈશ્ય મધ ધરાવે અને એ ત્રણ વર્ણથી ઇતર જે શૂદ્ર તે આસવ ધરાવે. તે પ્રમાણે જે વ્યવસ્થા કહી તદનુસાર—અનુષ્ઠાન કરવું. સપ્તશતીના અ૦ ૧૨ ॥ શ્લોકઃ

पशु पुष्पाघर्धूपैश्च गन्धदीपैस्तथोत्तमैः

विप्राणां भोजनैर्होमैः प्रोक्षणीयैर्हर्निશं ॥

अन्यैश्च विविधैर्भोगैः प्रदानैर्वत्सरेण या

प्रीतिर्मे क्रियते सास्मिन् सकृत्सुचरिते श्रुते ॥

સારી રીતે પુષ્પ, અર્ધ, ધૂપ, ગન્ધ, દીપ ઇત્યાદિ ઉત્તમ ઉપચારથી તથા બ્રાહ્મણ ભોજનથી તથા બીજા વિવિધ ભોગથી એક વર્ષ પર્યંત મારું આરાધન કરે અને તેથી જેવી મને પ્રીતિ થાય તેવીજ પ્રીતિ આ સપ્તશતીરૂપે મારું ચરિત્રનું કોઈ પુરુષ એક જ વાર શ્રદ્ધાથી શ્રવણ કરે તેથી થાય છે એમ દેવીના પોતાના વાક્યમાં કહેલું છે. ઉપરના શ્લોકમાં પશુ શબ્દનો મેષ વિગેરે પશુ એવો અર્થ કાંઈ સમજવો નહીં પશુ એ અવ્યય છે અને તેનો સમ્યક્ સારી રીતે એવો અર્થ સિદ્ધાન્તકૌમુદીની ટીકા મનોરમાના અવ્યયાર્થ પ્રકરણમાં મટ્ટોજી દીક્ષિતે કીધેલો છે. તેમ જ નાગોજી મટ્ટ તથા રામાશ્રમે પણ સપ્તશતીની ટીકામાં પશુયથાસ્યાત્ તથા જેમ ઠીક થાય તેમ એમ અર્થ લઈ દર્શિત કરી તે અવ્યયના અર્થને ક્રિયાવિશેષણ તરીકે ઘટાવ્યો છે. અર્થાત્ દેવીના આરાધનમાં મુખ્ય ગણાતા ચંડીપાઠમાં પશુ હિંસા કરી દેવીને બલી આપવાનું ક્યાંઈ લચ્ચું નથી પણ એ ત્રયોદશાધ્યાયાત્મક સ્તોત્રપાઠશ્રવણાદિકનું ઘણું જ ફલ દેવીએ સ્વમુખથી કહ્યું છે. આપણે તેનો અનાદર કરી ઇતર તંત્રોનું આચરણ કરવું એ અનુચિત છે જ છે. “કલૌ ચંડીવિનાયકૌ” એવા વાક્યથી કલિયુગમાં ચંડીનું પ્રાધાન્ય કહેલું છે તે ચંડીમાં પશુહિંસાનો ગંધ પણ નથી. માટે તાદૃક્ પશુહિંસા જેવાં કર્મ નહીં કરતાં ઇચ્છાનુસાર દેવીનું પૂજન કરવા માટે પુષ્પ અર્ઘ્યાદિ ઉપચારો કહ્યા તે સગલા અથવા તેમાંના જેટલા ઉપલબ્ધ હોય તેટલા ઉપચારથી પૂજન કરી તેનાં સુચરિત સપ્તશતીનું શ્રવણ, પઠન, અર્થાનુસંધાન પૂર્વક કરવું, ઉત્તમ ઘૃત પાયસાદિ પદાર્થોથી હોમ કરવો અને બ્રાહ્મણભોજન વિગેરે દેવીપ્રસાદજનક કર્મો કરવાં જેથી દેવીની આજ્ઞા પ્રમાણે તેવી આરાધના સર્વાંગ સંપન્ન થઈ ગણાય. અને તેથી શાસ્ત્રના મંગની આજ્ઞાની શંકાતો ઊઠી જ શકતી નથી.

૭ પ્રાણીના નાક કાન વગેરેને છેકા દેવાની કલ્પના તો ઉપહાસાસ્પદ જેવી ગણવા યોગ્ય છે. કારણ કે જીવ પ્રાણિમાત્ર ઉપર દયા રાખવી વિગેરે મનુપ્રભૃતિ મહર્ષિઓની જાગતી આજ્ઞા છે. તો પછી છેકા દેવા જેવું ઘોર કર્મજ પ્રાણીને અત્યંત દુઃખનો અનુભવ કરાવે છે, તેવું કર્મ શાસ્ત્રાનુમત છે એમ કેમ માની શકાય. તેવી રીતની ક્રિયા કરવાનું કાંઈ માન્ય ગ્રંથમાં કહેલું નથી. એટલે આ સર્વ ચર્ચાનો સારાંશ એમ સમજવાનો છે કે હિંસા એ પાપ કૃત્ય છે. અને અહિંસા જ સર્વ માન્ય ધર્મ છે. इति शिवम्

હું વિદેશ ગયો હતો. ગઈ કાલ રાત્રે આવ્યો ત્યારે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ આવેલ પ્રશ્ન પત્ર વંચાવ્યું, ઉત્તર લખી મોકલવાને બાંધેલી મુદત તો વીતી ગઈ છે, તથાપિ બધા વિદ્વાનોના ઉત્તરો સાંથે છપાવી પ્રગટ કરવાના હો તો તેમાં એક સંસ્થા વધે તેવા ઉદ્દેશથી આ ઉત્તરપત્ર લખી મોકલેલ છે. ટપાલનો ટાઈમ વ્યતીત થઈ જાય છે, તેથી ફેર કોપી કર્યા શિવાય તમોને તેમનું તેમ મોકલેલ છે. જો કાંઈ પણ પ્રકારના ઉપયોગમાં આવે તો યથેચ્છ ઉપયોગ લેશો અને જો અનુપયુક્ત ગણો તો પાત્રું મોકલી આપવા અવશ્ય કૃપા કરશો કારણ કે મારી પાસે મેં નકલ રાખી નથી.

હાથીભાઈ હરિશંકર.

નં. ૬

શાસ્ત્રી કાલિદાસ ગોવિંદજીનો અભિપ્રાય.

રા. રા. પ્રાણજીવનદાસ સ્વસ્થાન ધર્મપુર.

જામનગરથી લિ. હિતેચ્છુ કાલિદાસ ગોવિંદજીના પ્રણામ સાથે લખવાનું કે આપના મહારાજ તર-
ફથી અત્ર સાત પ્રશ્નોના ઉત્તર માગ્યા છે, તો તે ઉત્તર મારી યથામતી નીચે લખું છું, તો આપ મેહ-
રબાની સાથે હજુરમાં દાખલ કરશો.

૧ બલેવને દિવસે રાજાએ દેવી કે દેવને પશુનો ભોગ આપવો એવું વચન કોઈ પળ ગ્રંથમાં
જોવામાં આવતું નથી.

દશરાને દિવસે દેવીને પશુનો ભોગ આપવો તેવો વિધિ નથી પણ માત્ર મહાનવમીને દિવસે આપવાનો
વિદ્યાભ્યાસ છે. રૂપનારાયણીય નામના ગ્રંથમાં બ્રહ્મપુરાણનું અને હેમાદ્રિ નામના ગ્રંથમાં ભવિષ્યપુરાણનું
જે વચન લખ્યું છે. તે ઉપરથી નિર્ણયસિંધુ કરનારાએ નવમીને દિવસે દેવીને વાસ્તે પશુ-
વધ કરવાનો નિર્ણય લખ્યો છે. પણ નિર્ણયસિંધુ કરનારાએ જાતે બ્રહ્મપુરાણના કે ભવિષ્યપુરાણનાં
અસલ પુસ્તકો તપાસીને એ વચનો લખ્યાં નથી એમ નિર્ણયસિંધુ કરનારાના પોતાના લખવા ઉપરથીજ
સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. નિર્ણયસિંધુ કરનારાએ એજ પ્રકરણમાં એટલે આશ્વિનમાસના પ્રકરણમાં દેવીપુરાણમાં
તથા રુદ્રયામલમાં પશુવધ વિષયક વચનો લખેલાં છે કે જે વચનો તેણે પોતે તે ગ્રંથોમાં જોઈલાં
હોય એમ જણાય છે. એ વચનોમાં સ્પષ્ટરીતે કહેલું છે કે આશ્વિન શુદ્ધિ નવમીને દિવસે દેવીને પશુનો
ભોગ આપવો. ધર્મસિંધુ કરનારો નિર્ણયસિંધુને જ અનુસરીને લખે છે. અને તેના લખાણનું મૂલ નિર્ણય-
સિંધુનાં વચનો છે. માટે તે વિશે વિવેચન કરવાની જરૂર જણાતી નથી. મૂલ સંસ્કૃત વચનો જોવાં
હોય તો નિર્ણયસિંધુના બીજા પરિચ્છેદના આશ્વિનમાસનાં કર્તવ્યોના નિર્ણયમાં જોઈ લેવાં.

માર્કેડેય પુરાણના આઠમાં મન્વંતરની કથા સંબંધી સપ્તશતી પાઠ કે જે દુર્ગાપાઠ તરીકે જગત્પ્રસિદ્ધ છે,
તેની સમાપ્તિ પછીના વૈકૃતિક નામના રહસ્યમાં ॥ રુધિરાક્તેન બલિના માંસેન સુરયાનૃપ ॥ પ્રણા-
માચમનીયેન ચન્દ્રનેન સુગંધિના ॥ એ શ્લોકમાં લોહીથી ચરડેલા બલિથી, માંસથી મદિરાથી—પ્રણા-
મથી—આચમનથી—અને સુગંધી ચન્દ્રનથી દેવીને પૂજન કરવાનું લખ્યું છે. તો તે ઉપરથી પણ દેવીને
પશુનો ભોગ આપવાની રૂઢિ ચાલેલી હોય એમ કહી શકાય છે. માર્કેડેય પુરાણનાં અસલ પુસ્તકો
જોતાં કેટલીએક પ્રતોમાં રહસ્ય પ્રકરણ જોવામાં આવે છે. અને કેટલીએક પ્રતોમાં એ પ્રકરણ મુદ્દલ
છે નહીં તેથી શોધક વિદ્વાનોને રહસ્ય પ્રકરણના પ્રમાણિકપણા વિષે વિશ્વાસ આવતો નથી.

૨—પુરાણોની અપેક્ષાથી મનુસ્મૃતિ વગેરે ધર્મશાસ્ત્રો બલ્લવાન્ ગણાય અને ધર્મશાસ્ત્રોની અપેક્ષાથી વેદ
શ્લેષવાન્ છે એ વાદ નિર્વીવાદ છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જેવાં વેદ અને ધર્મશાસ્ત્રો આર્ય લોકમાં

માનનીય છે, તેવાં પુરાણો માનનીય નથી. દેવીપુરાણ તથા કાલિકાપુરાણ—અઢાર પુરાણોની ગણતરીમાં ન હોવાથી તેઓને પુરાણોની પંક્તિમાં પળ ઢાલ કરી શકાય તેમ નથી. તો પછી તેઓને સર્વમાન્ય કે બહુમાન્ય શી રીતે કહી શકાય? મધ્યમાંસ તથા મૈથુન વગેરે વિષયોમાં લંપટ થયેલા શાક્ત તથા કાપિલક વગેરે લોકોએ પુરાણોના નામથી તથા તંત્રોના નામથી ઇવા ઇવા ઘળા ઘળા ગ્રંથો ડભા કરેલા છે, અને અમુક પ્રમાણિક ગ્રંથોમાં પળ જૂઝ સ્થલે નવીન વચનો નાંલેલાં છે, ઇમ પ્રૌઢ વિદ્વાનો ઘળાં ઘળાં કારણોથી માને છે. દેવીપુરાણ વિગેરે પુરાણ નામધારી ગ્રંથોને અને રુદ્રાયમલ વગેરે તંત્ર ગ્રંથોને પ્રમાણિક વિદ્વાનો અનાદરની દૃષ્ટીથીજ જુવે છે. અને તેઓમાં જે પશુવધાદિક કર્મો લલેલાં છે, તેઓને વેદિક વર્ણાશ્રમ ધર્મથી વિરુદ્ધ હોવાને લિધે પાલંડરૂપજ ગળે છે. મનુસ્મૃતિ ૧ મા અધ્યાયના ૨૨૧ શ્લોકમાં લલ્યું છે કે—રાજાએ પાલંડી લોકને શહેરથી બહાર કાઢી મૂકવા જોઈએ. દેવીપુરાણ, કાલિકાપુરાણ તથા રુદ્રાયમલ વગેરે ગ્રંથોમાં ઇવા ઇવા નીચા દુરાચારો કરવાનું લલ્યું છે કે જે દુરાચારોને આપળાં ધર્મશાસ્ત્રો પ્રબલ પાપરૂપ ગળે છે. આનો નમુનો જોવો હોય તો નિર્ણયસિન્ધુના આશ્વિન માસના પ્રકરણમાં લલેલું કાલિકાપુરાણનું—

મગલિંગાભિધાનૈશ્વમગલિંગપ્રગીતકૈઃ

મગલિંગક્રિયાભિશ્વ પ્રીણયેદ્રરચણિકામ્ ॥

એ વચન જુવો. નિર્ણયસિન્ધુના કર્તાએ પોતાના સમયમાં આર્ય લોકોના જૂઢા જૂઢા વર્ગોમાં જે ક્રિયાની રુઢીઓ ચાલતી હતી તથા તે રુઢીઓનાં જે પ્રમાણો માનતાં હતાં તેઓને ફક્ત ઇકંદર કરીને ક્રમવાર લલ્યાં છે. તેથી નિર્ણયસિન્ધુમાં જે કાંઈ લલ્યું છે, તે સઘલું ધર્મરૂપજ છે, ઇમ માનવું તે વિવેકથી વિરુદ્ધ છે.

૩—પુરાણોમાં કે તંત્રગ્રંથોમાં વાંધો નહીં લેતાં કબુલ કરીએ છીએ કે તેઓમાં દેવી અને દેવને વાસ્તે પશુવધ કરવાનું જે લલ્યું છે, તે માન્ય છે તોપળ વેદોનું તથા મનુસ્મૃતિ વગેરે ધર્મશાસ્ત્રોનું બલવાનપણું પુરાણોથી તથા તંત્રોથી ઘળું અધિક છે, ઇ નિર્વિવાદ છે. અને વેદોમાં કે ધર્મશાસ્ત્રોમાં કોઈ જગ્યાએ પળ નવરાત્રિ ક્રિયા કરવાનું અથવા તે પ્રસંગમાં દેવીને પશુનો ભોગ આપવાનું લલ્યું-જ નથી, ઇ નિઃસંશય છે. ઇટલુંજ નહીં પળ તે બલવાન શાસ્ત્રોએ ઇવી અવેદિક હિંસા કરવાનો ઇટલે જે હિંસા કરવાની વેદે આજ્ઞા કરી નથી તેવી હિંસા કરવાનો નિષેધ—

“નાવેદ વિહિતાં હિંસા માપદ્યપિ સમાચરેત્”

યોઽહિંસકાનિ ભૂતાનિ હિનસ્યાન્મ સુલેચ્છયા

સજીવશ્વમૃતશ્ચૈવ ન ક્વચિત્ સુલમેધતે ॥ ૧ ॥

યોબંધનવધક્લેશાન્ પ્રાણિના ન ચિકીર્ષતિ
 સસર્વસ્યહિતપ્રેપ્સુઃ સુખમત્યંતમશ્રુતે ॥ ૨ ॥
 યદ્ધ્યાયતિયત્કુરુતે ધૃતિં બધ્નાતિ યત્રચ
 તદવાપ્નોત્યયત્નેન યો હિનસ્તિ ન કિંચન ॥ ૩ ॥ ॥
 અનુમંતા વિશસિતા નિહંતા ક્રયવિક્રયી
 સંસ્કર્તા ચોપહર્તા ચ શ્વાદકશ્ચેતિ ઘાતકાઃ ॥

ઇત્યાદિ ઘણાં વચનોથી સ્પષ્ટરિતે કહેલો છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિના આચારાધ્યાયના ૧૭૯ માં વસે-
 ત્સનરકે ઘોરે દિનાનિ પશુરોમભિઃ ॥ સંમિતાનિદુરાચારો યો હન્યવિધિનાં પશૂન્ ॥ એ
 શ્લોકમાં પણ જે ઘણી વેદોક્ત યજ્ઞાદિ ક્રિયા વગર પશુઓની હત્યા કરે તેને પશુઓનાં સ્વાદાં જેટલા
 દિવસો સુધી ઘોર નરકમાં રહેવું પડે એમ કહ્યું છે.

ભાગવત પુરાણ સર્વ પુરાણોમાં ઘણું માન્ય અને પ્રતિષ્ઠિત છે. તેના સપ્તમસ્કંધના ૧૫ માં અધ્યાયમાં
 નૈતાદશોઽપરોધર્મોનૃણાં સદ્ધર્મમિચ્છતામ્ ॥ ન્યાયોદંડસ્ય ભૂતેષુ મનોવાકાયજસ્યયઃ ॥ એ
 શ્લોકથી જણાવ્યું છે કે અહિંસા સમાન બીજો કોઈ ઉત્તમ ધર્મ નથી. એજ પુરાણમાં ચતુર્થ સ્કંધમાં
 ૨૬ અધ્યાયમાં

તીર્થેષુ પ્રતિદૃષ્ટેષુ રાજા મેધ્યાન્ પશૂન્ વને ॥
 યાવદર્થમલંલુબ્ધો હન્યાદિતિ નિયમ્યતે ॥

એ શ્લોકથી તથા એકાદશ સ્કંધના પાંચમાં અધ્યાયમાં

લોકેવ્યવાયામિષમદ્યસેવા

ઇત્યાદિ શ્લોકથી વેદોક્ત હિંસાના કારણનો નિર્ણય કર્યો છે. વેદમાં જ્યોતિષ્ટોમ આદિ
 પશુ હિંસા કરવાની જે આજ્ઞા કરી છે, તે પણ હિંસાને અવશ્ય કર્તવ્ય જણાવવાના અભિપ્રાયથી કરી
 નથી પણ સ્વામિરુચિથી કરવામાં આવતી હિંસામાં કેટલોક અટકાવ નાંખી તેને ઓછી કરાવવાને
 વાસ્તે કરી છે. જે છોકરો બહુજ રમતીયાલ હોવાથી મળતો ન હોય તેને તેનો બાપ કહેકે તારે એક
 કલાક રમવું. આ વાક્યનો અર્થ તું એક કલાક નહીં રમે તો હું તને મારીશ, એવો નથી, પણ તારે
 રમત કર્યા વિના નજ ચાલતું હોય તો એક કલાક રમવાની છૂટ છે એવો અર્થ છે. તેમ વેદે જ્યોતિ-
 ષ્ટોમ આદિ યજ્ઞોમાં પશુવધ કરવાની જે આજ્ઞા કરી છે, તેનો અર્થ જો આ યજ્ઞોમાં પશુ વધ કરો તો
 પાપી થશો એવો નથી પણ જો તમારે હિંસા વિના નજ ચાલતું હોય તો, જ્યોતિષ્ટોમ આદિ યજ્ઞોમાં જ
 કરજો, અને બની શકે તો તમામ હિંસા છોડી જ દેજો એવો અર્થ છે. આ નિર્ણય કરીને અન્તે ॥

येत्वेनेवंविदोऽसन्तः स्तब्धाःसदभिमानिनः

पशून् दुष्टन्तिविस्तब्धाः प्रेत्यस्वादन्तितेचतान् ॥

ए श्लोकार्थी जणाःયું છે કે આ સ્વરા નિર્ણયને નહીં જાણી ધાર્મિકપણાનો ઢોલ ઘાલનારા જે લોકો નિઃશંક રહીને પશુઓનો વધ કરે છે, તે લોકો મરણ પામ્યા પછી તેઓને તે પશુઓ ખાય છે.

મહાભારત કે જેનું માન્યપણું ધર્મશાસ્ત્રોના જેવું જ ગણવામાં આવે છે, તેના અનુશાસન નામના તેરમા પર્વનાં સોલ્મા અધ્યાયમાં

॥ અહિંસા પરમોધર્મસ્તથાઽહિંસા પરોદમઃ ॥

॥ અહિંસા પરમં દાન મહિંસા પરમં તપઃ ॥

॥ અહિંસા પરમોયજ્ઞસ્તથાઽહિંસા પરં ફલમ્ ॥

॥ અહિંસા પરમં મિત્ર મહિંસા પરમં સુખં ॥

॥ સર્વયજ્ઞેષુ વા દાનં સર્વ તીર્થેષુ વા સ્નુતમ્ ॥

॥ સર્વદાન ફલં વાપિ નૈવતુલ્ય મહિંસયા ॥ ૩ ॥

॥ અહિંસસ્ય તપોઽશ્વયમહિંસો યજતે સદા ॥

॥ અહિંસઃ સર્વ ભૂતાનાં યથા માતા યથા પિતા ॥ ૪ ॥

॥ એતત્ફલમહિંસાયા ભૂયશ્ચ કુરુમુદ્રવ ॥

॥ નહિશક્યા ગુણાવક્તુ મપિ વર્ષશતૈરપિ ॥ ૫ ॥

॥ અહિંસા લક્ષણો ધર્મ ઇતિ ધર્મ વિદોવિદુઃ ॥

॥ યદહિંસાત્મકં કર્મ તત્કુર્યાદાત્મવાન્નરઃ ॥ ૬ ॥

॥ અભયં સર્વભૂતેષુ યોદદાતિ દયાપરઃ ॥

॥ અભયં તસ્ય ભૂતાનિ દદતીત્યનુશુશ્રુમ ॥ ૭ ॥

॥ નહિપ્રાણાત્ પ્રિયતરં લોકે કિંચન વિદ્યતે ॥

॥ તસ્માદ્દયાંનરઃ કુર્યાત્ યથાત્મનિ તથાપરે ॥ ૮ ॥

ઇત્યાદિ અનેક વચનોથી અહિંસાનીજ સ્તુતિ અને તે દ્વારા હિંસાનેજ ધિક્કારી છે.

દશરા વિગેરે પર્વમાં દેવોને પશુનો ભોગ આપવાની જે ક્રિયા હાલ ચાલે છે તે ક્રિયા વેદોક્ત છેજ નહીં તેથી વૃથા હિંસારૂપજ ગણાય. મનુ પાંચમા આધ્યાયમાં કહે છે કે—

યાવન્તિ પશુરોમાણિ તાવત્ કૃત્વોહ મારણમ્ । વૃથાપશુઘ્નઃ પ્રાપ્નોતિ પ્રેત્ય જન્મનિ જન્મનિ ॥

૧ શ્લોકથી વૃથા હિંસા કરનારને અનેક જન્મોમાં અનિષ્ટ ફલ પ્રાપ્ત થવાનું જણાય છે.

૪—રાજાઓએ દશરા વગેરે પર્વમાં દેવીને કે દેવને પશુનો ભોગ અવશ્ય આપવો જોઈએ. એમ દેવી-પુરાણ—કાલિકાપુરાણ તથા તંત્રો વગેરે અપ્રમાણિક ગ્રંથોમાં પણ લખ્યું નથી. ત્યારે પ્રમાણિક ગ્રંથોમાં તો ક્યાંથીજ હોય? દેવીને કે દેવને પશુનો ભોગ નહીં આપવાથી નિર્બલ ગ્રંથોની પણ આજ્ઞા ત્રુટી નથી ત્યારે બલવાન્ શાસ્ત્રોકે જેઓમાં દેવીને કે દેવને વાસ્તે એવો પશુવધ કરવાનો ઇશારો પણ કહ્યો નથી, તો તેઓની આજ્ઞા તો ક્યાંથીજ ત્રુટે?

ધર્મસિંધુના કર્તા કે જે નિર્ણયસિંધુને અનુસરનારો છે તે પોતાના ગ્રંથના બીજા પરિચ્છેદમાં નવરાત્ર પ્રકરણમાં કહે છે કે, ક્ષત્રિયવૈશ્યયોર્માંસાદિયુતરાજસપૂજાયામપ્યધિકારઃ ॥ સચકેવલં કામ્ય એવ નતુ નિત્યઃ નિષ્કામક્ષત્રિયાદેઃ સાત્ત્વિકપૂજાકરણે મોક્ષાદિ ફલાતિશયઃ । એવં શૂદ્રાદેરપિ । એ સંદર્ભથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે ક્ષત્રિયને અને વૈશ્યને માંસ વગેરે પદાર્થોથી સંયુક્ત જપ હોમવાલી રજોગુણી પૂજામાં પણ અધિકાર છે. પરન્તુ તે અધિકાર ફક્ત કામ્ય છે. એટલે મનમાં કાંઈ સ્ત્રીપ્રાપ્તિ વગેરેની કામના હોય તોજ તેવી પૂજા કરવી. પણ દરવર્ષે તેવીજ પૂજા કરવાનું આવશ્યક નથી. જો ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય નિષ્કામ રહિને સાત્ત્વિક એટલે માંસાદિકના ઉપયોગ વગેરેની પૂજા કરે તો તેને મોક્ષ વગેરે ફલો બહુજ પ્રાપ્તિ થાય છે. શૂદ્રાદિકને વાસ્તે પણ એમજ છે. એટલે તેઓને પણ માંસાદિક વાલી પૂજા કરવાની કશી જરૂર નથી. માંસાદિકથી રહિત પૂજા કરવાથી સર્વોત્તમ ફલ મળે છે” નિર્ણયસિંધુના કર્તા પણ પોતાના એજ પ્રકારના પ્રકરણમાં સાચકામ્યા નિત્યા ચ એ વાક્યથી એ પ્રમાણેજ જણાવે છે.

૫—દેવીને કે દેવને વાસ્તે એવી હિંસાની પ્રવૃત્તિ ન કરવામાં આવે તો તેથી રાજ્યને કે પ્રજાને કે રાજાને અંગે કોઈ પણ પ્રકારનો આપત્તિયોગ આવે અથવા અકાર્ય કર્યું ગણાય એમ કોઈ પણ બલવાન્ શાસ્ત્રમાં લખ્યું નથી. બલવાન્ શાસ્ત્ર તો એક તરફ રહ્યાં પરન્તુ કોઈ નિર્બલ શાસ્ત્રમાં પણ લખ્યું નથી.

૬—એવા પશુવધને બદલે બીજી કોઈ હિંસા રહિત ક્રિયા કરી તે પર્વ આરાધવામાં આવે તો તેથી કોઈ પણ બલવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો ગણાય એમ નથી કેમ કે કોઈ પણ બલવાન્ શાસ્ત્રે એવા પશુવધની આજ્ઞા કરીજ નથી.

મહા ભારતના અનુશાસન પર્વનાં ૧૧૫ માં અધ્યાયમાં

શ્રૂયતેહિ પુરાકલ્પે નૃણાં વ્રીહિમયઃ પશુઃ ।
યેનાયજંતયજ્વાનઃ પુણ્યલોક પરાયણાઃ ॥

પ્રજાનાં હિત કામેન ત્વગસ્ત્યેનમહાત્મના આરણ્યાઃ સર્વદૈવત્યાઃ પ્રોક્ષિતાસ્તપસામૃગાઃ

એ વચનોથી જણાવ્યું છે કે પૂર્વે વેદોક્ત યજ્ઞ કરનારા લોકો યજ્ઞોમાં પશુવધને બદલે ખાતનો પશુ બનાવી તેનો વધ કરીને યજ્ઞની મૂર્તિ માનતા હતા અને પ્રજાઓનું હિત ઇચ્છતા. મહાત્મા અગસ્ત્ય મુનિએ તો પશુઓથી યજ્ઞ કરીને પણ પશુઓનો વધ કયોં નહોતો. પરંતુ યજ્ઞમાં પશુઓને હાજર કરીને પછી તેઓને છોડી મેલ્યા હતા. મહાભારતના ટીકાકાર નીલકંઠે ઉપરના શ્લોકની વ્યાખ્યામાં પ્રમાણ-રૂપે પર્યાગ્રિકૃતાનારણ્યાનુસ્મૃજંતિ એ વૈદિક શ્રુતિ આપેલી છે. શ્રુતિનો અર્થ એવો છે કે પશુઓને યજ્ઞમાં હાજર કરી તેઓના ઉપર કરવાની બીજી ક્રિયાઓ કરીને અંતે તેઓને જીવતાં છોડી મેલવાં.

હાલ પણ કેટલાક અગ્નિહોત્રીઓ ચાતુર્માસ્ય વગેરે કરે છે, તેઓમાં ઘણી જગોએ લોટના પશુ બનાવી તેઓનો વધ કરવામાં આવે છે. એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે.

આ પ્રામાણિક ગ્રંથોનાં વચનો ઉપરથી જ્યારે વૈદિક યજ્ઞોમાં પણ પશુઓને છોડી મૂકવાથી અથવા લોટના પશુઓનો ઉપયોગ કરવાથી ક્રિયા પૂર્ણ થઈ ગણાય છે, ત્યારે નવરાત્ર અથવા દશરા વગેરેના દિવસોમાં રૂઢિથી ચાલતી અવૈદિક ક્રિયાઓ પશુઓને છોડી મૂકવાથી અથવા લોટના પશુનો ઉપયોગ કરવાથી પૂર્ણ થઈ ગણીશકાય એ ન્યાયસિદ્ધજ છે.

મનુસ્મૃતિના પાંચમા અધ્યાયમાં

કુર્યાદ્ધૃતપશું સંગેકુર્યાત્ પિષ્ટપશું તથા ।
નત્વેવતુવૃથાહન્તું પશુમિચ્છેત્ કદાચન ।

એ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે—પશુનો વધ કરવાથીજ મનને સંતોષ થાય, એમ હોય તો ઘીનો અથવા લોટનો પશુ બનાવીને કામ ચલાવી લેવું. પરંતુ કદી પણ પશુને નાહક મારી નાશવાની ઇચ્છા કરવી નહીં.

માર્કંડેય પુરાણનો સપ્તશતી પાઠ (ચંડી પાઠ) કે જેને તાંત્રિક લોકો વેદ સમાન ગણે છે, તેના ચારમા અધ્યાયમાં દેવીએ દેવતાઓને—કહ્યું છે કે,

પશુપુષ્યાર્ધધૂપૈશ્વ ગન્ધદીપૈસ્તથોત્તમૈઃ
વિપ્રાણાં ભોજનૈર્હોમૈઃ પ્રોક્ષણીયૈરહર્નિશમ્
અન્યૈશ્ચવિવિધૈર્ભોગૈઃ પ્રદાનૈર્વત્સરેણયા
પ્રીતિર્મેક્રિયતે સાસ્મિન્ સકૃત્સુચરિતેશ્રુતે ॥

એક વર્ષ સુધી અહર્નિશ પશુ—પુષ્પ—અર્ધ—ઉત્તમ ચંદનાદિક તથા દીપ એઓથી, બ્રાહ્મણ ભોજનથી, હોમથી, અભિષેકથી, બીજા પણ અનેક પ્રકારના ભોગથી તથા મારા ઉદ્દેશથી કરવામાં આવતાં દાનોથી

મક્ત લોકો મારા મનમાં જે પ્રીતિને ઉત્પન્ન કરે છે, તે પ્રીતિ મારું આ સુંદર ચરિત્ર (સત્સતી) એકવાર સાંભળવાથી ઉત્પન્ન કરી શકાય છે.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જો કદાપિ અવૈદિક મતને અનુસરીએ તોપણ દશરા જેવાં પર્વોમાં એક વખત ચંડીપાઠ સાંભળવાથી જ દેવીનું પશુવધાદિક સઘલી ક્રિયાઓ કરતાં અધિક અને સર્વોત્તમ આરાધન કરી શકાય છે.

ઘરી વાત આવી રીતે છે એટલા માટે દેવીની કે દેવની પાસે પશુઓને હાજર કરીને અંતે છોડી મુકવાથી અથવા લોટના પશુ બનાવી તેઓને આપવાથી, અથવા પશુસંબંધી કાંઈ પળ ક્રિયા નહીં કરતાં, ફક્ત ચંડીપાઠ સાંભળવાથી પળ તે સંબંધી ક્રિયા બરાબર થયેલી ગણાય. રાજાઓને એકવાર ચંડીપાઠનું શ્રવણ કરવું તે તો શું, પળ ચંડીપાઠ અથવા શતચંડી અથવા સહસ્રચંડીનું પુર-શ્રવણ કરાવવું પળ કાંઈ અશક્ય નથી.

૭ વેદાનુસારી બહુમાન્ય અને પ્રમાણિક બલવત્તર શાસ્ત્રો તપાસતાં જણાય છે કે જેમ પશુનો વધ કરવાની જરૂર નથી તેમ તે બદલ બીજી પળ કશી ક્રિયા કરવી જરૂર નથી. કારણ કે પાપકર્મનો ત્યાગ કરવામાં જ ગુણ છે. તોપણ બીજા ગ્રંથોથી ચાલી આવેલી રુઢિનો એકદમ પરિત્યાગ કરવામાં મનને કાંઈ ક્ષોભ થતો હોય અને તે ક્ષોભ ઉપર લેખેલી પશુ વિસર્જન પિષ્ટ પશુવધ તથા ચંડીપાઠ શ્રવણ એઓમાંની કોઈ ક્રિયાથી નહીં મટે એમ જણાય તો પછી જેમ “યદગ્રાણભક્ષો વિહિતઃ સુરાયાઃ” એ ભાગવતના વચન પ્રમાણે “સૌત્રામણિ” નામના વૈદિક યાગમાં મદિરાના પાનને બદલે મદિરાને સુંઘવાથી પળ યાગની ક્રિયા બરાબર થઈ ગણાય છે, તેમ આ વિષયમાં પળ એજ ન્યાયને અનુસરી પશુના વધને બદલે તેના નાક કાનને છેકા દડ છૂટા મેલી દેવાથી પળ પશુવધની ક્રિયાને બરાબર થયેલી માનવામાં અયોગ્યતા નથી. એજ શિવમ્ સંવત્ ૧૯૬૧ ના ભાદરવા વાદિ ૪ બુધે.

શાસ્ત્રિ કાલીદાસ ગોવિંદજી મુ. જામનગર.

નં. ૬

પંડિતા જમનાબાઈનો અભિપ્રાય.

રા. રા. સ્નેહી બન્ધુવર્ય-પ્રાણજીવન જગજીવન મેહેતા.

ચીફ મેડીકલ ઑફિસર, સાહેબ. મુ. ધરમપુર.

નમસ્કાર સાથે લખવાનું કે પશુવધ વિષેની બાબત આપે થોડા દહાડા અગાઉ પ્રગટ કરવી જોઈતી હતી. આપને આવતી અમાવાસ્યા સુધીમાં ઉત્તરો જોડે છીએ. એ મુદત ઘણીજ ટુંકી છે. અને પ્રસિદ્ધ કરેલા પ્રશ્નોનો વિષય ઘણોજ વિસ્તીર્ણ, વિચારણીય અને વિવાદાસ્પદ છે. હું દિલ્લીજીર હું કે વચ્ચે ઘણોજ ટુંકો રહ્યો. નહીં તો ત્યાં આવીને આ વિષયપર એક લંબાણથી વ્યાખ્યાન આપત. આવિષયના સંબંધમાં મારે ઘણુંજ લખવાનું છે. પરંતુ કાલનો અવકાશ ઘણો જ થોડો હોવાથી અને નાની મોટી ઉપાધિઓ જારી હોવાને લીધે તેમ બની શક્યું નથી. આપની વિશેષ જીજ્ઞાસા હશે તો પાછલથી તેમ કરવામાં આવશે. હાલ તો આપના પ્રશ્નોનો ટુકમાં ખુલાસો આપી તે વિષે કેટલોએક મારો અભિપ્રાય, ઠરાવ અને વિજ્ઞાપિતિ જાહેર કરું છું.

આપની સહીથી તા. ૨૩-૯-૯૪ના 'ગુજરાતી' ન્યૂસ પેપરમાં બલેવ તથા દશેરા વગેરે પર્વોમાં દેવાને કે દેવને ભોગ આપવાના નિમિત્તથી જે પશુવધ થતો હતો અને થાય છે. એ રુઢિ પ્રવેશનું કારણ શું ? અને રાજાઓને માટે તે કેમ અવશ્યકાર્થ થઈ પડ્યું છે ? એ ખુલાસો માગવા આપે સાત પ્રશ્નોના ઉત્તર માગ્યા છે. તે ઉત્તર ક્રમવાર નીચે પ્રમાણે છે.

૧-દશેરા વગેરે પર્વોમાં પશુહિંસા કરવાનું શ્વાસ કોઈ ધર્મશાસ્ત્રનું ફરમાન નથી.

૨-કાલીતંત્ર, કુલાર્ણવતંત્ર-અને રુદ્રયામલ તંત્ર વગેરે કૌલ ગ્રંથોમાં હિંસાનું પ્રતિપાદન કદાચ હોય પણ તેવા ગ્રંથો સર્વમાન્ય કે બહુમાન્ય ગણાતા નથી. અને તેવા શાક્ત લોકોના ગ્રંથો છપાઈ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા નથી કે જે વિષે પૂરતી છૂટથી લખી શકાય.

૩-હાલમાં બહુમાન્ય અને સર્વમાન્ય શ્રુતિ અને સ્મૃતિ છે. તેમાં અનેક જગોએ હિંસાનો નિષેધ કરેલો જોવામાં આવે છે. નહિંસ્યાત્સર્વભૂતાનિ ॥ સર્વ પ્રાણીઓની હિંસા કરવી નહીં. એ શ્રુતિનું પ્રમાણ સર્વ પ્રમાણોથી બલવત્તર છે. ॥ સર્વ પદં હસ્તિપદે નિમગ્નં એ ન્યાયને અનુસરશો તો પછી બીજા પૂરાવાની જરૂર નથી સ્મૃતિમાં પણ લખે છે કે ॥ હિંસારતથ્યયોનિત્યં નેહાઽસૌ સુખમેધતે ॥

અર્થ-હિંસા કરવામાં પ્રીતિવાલો પુરુષ કોઈ દિવસ સુખ મેલવતો નથી ” યજુર્વેદના ઘણા મંત્રમાં પશુઓના રક્ષણને માટે પ્રાર્થનાઓ કરવામાં આવેલી છે.

૪-રાજાઓને તો એ અવશ્યક ત્યાજ્ય છે. કારણ કે રાજા જો પર્વને દિવસે હિંસા કરશે કે કરાવશે તો પછી પ્રજા તો તેમ કરવામાં મુદ્દલ અચ્ચકાશે નહીં.

રાજ્ઞિ ધર્મિણિ ધર્મિષ્ઠાઃ પાપે પાપાઃ સમેસમાઃ ॥

રાજાનમનુવર્તેતે યથા રાજા તથા પ્રજાઃ ॥

રાજા જો ધર્મિષ્ઠ હોય તો પ્રજા ધર્મિષ્ઠ થાય છે, રાજા પાપી હોય તો પ્રજા પાપી થાય છે, અને રાજા જો સમાન હોય તો પ્રજા પણ સમાન થાય છે. હરેક રીતે પ્રજાઓ રાજાને અનુસરે છે.

પ્રશ્ન ચોથાનો ઉત્તર પ્રથમ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગતાર્થ છે. તો પણ લખવાનું કે હિંસાનો ત્યાગ કરવાથી શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી એવું કોઈ શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ પ્રમાણ આપેલું નથી.

૧-પ્રશ્ન પાંચમું પણ ઉપરના ઉત્તરોથી ઉત્તરિત થઈ જાય છે. નામદાર, મહારાણા મોહનદેવજી તરફથી આપ લખો છો કે ” દેવીને કે દેવને ભોગ આપવા નિમિત્ત પશુવધ થતો હતો ને થાય છે. શા કારણથી તે રુદિએ પ્રવેશ કર્યો છે ? ” આ લખાણ ઉપરથીજ સિદ્ધ થાય છે કે—રાજા એ વિષ્ણુનો અંશ છે. અને તેમનાજ મુખથી પ્રથમ પીઠિકામાં પરમ મંગલમય પ્રભુએ આ વચનો બોલાવ્યાં છે. તો આ ઈશ્વર પ્રેરણાથી જણાય છે કે પશુ હિંસાની ક્રિયા શાસ્ત્રોક્ત નથી પણ રુદિ છે. હવે આ રુદિનો પ્રવેશ શા કારણથી થયો—એ શોધવાની કે જાણવાની ઇટલી બધી અગત્ય નથી. પ્રથમ કાલમાં ઉત્પન્ન થયેલા યત્કિંચિત્ કારણ ઉપરથી અનેક રુદિઓએ આ દેશમાં ઘર ઘાલ્યું છે. રુદિમાં ઇટલું જોવાનું છે કે આ રુદિ હિતકારક છે કે નુકશાન કારક છે. જો નુકશાન કારક હોય તો તજી દેવી. અને આ જંગલી રુદિ તજી દેવાથી રાજ્યને—રાજાના અંગને કે પ્રજાને કોઈ જાતનો આપત્તિયોગ આવવાનો નથી પણ પશુ રક્ષણ થવાથી અર્થશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ઉલટો સંપત્તિયોગ આવે છે.

૬-પશુવધ ન કરવો એ વાત સિદ્ધ થઈ ગઈ તો હવે તેના બદલામાં કોઈ ક્રિયા કરવી રહેતી નથી. અને દશરા (પાંચ મહાપાપ અને પાંચ ઉપપાપ હરનારી તિથિ) ને રોજ ધર્મસિન્ધુ અને નિર્ણય સિન્ધુ વગેરે ગ્રંથોમાં જે અપરાજિતાના પૂજન વગેરે લખેલું છે તે કરવું. એમ કરવાથીજ બલવાન શાસ્ત્રની આજ્ઞા પાળી ગણાય. ધર્મસિન્ધુના બીજા પરિચ્છેદમાં ઉપાધ્યાય કાશીનાથ લખે છે કે—

અત્રાપરાજિતા પૂજનં સીમોલ્લંઘનં શમીપૂજનં

દેશાંતરયાત્રાર્થિનાં પ્રસ્થાનંચવિહિતમ્

વિજયા દશમીને રોજ અપરાજિતાનું પૂજન, સીમાનું ઉલ્લંઘન, સ્ત્રીજડીનું પૂજન, અને પ્રવાસ કરવા ઇચ્છનારાઓનું પ્રસ્થાન એ કર્તવ્ય છે. આ માહેલી ક્રિયા એ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે બરાબર કર્યું કહેવાય.

૭-પશુઓને માટે વધ કરવાના બદલામાં નાક કાનને છેકો મારવાનું કોઈ જગ્યાએ ફરમાવ્યું નથી. વિના કારણ પશુના નાક કાનને છેકો મારવાથી વધ કરવાનો મનનો પરિણામ થાય. તેથી નાહક હિંસાના પાપ ભાગી થવાય છે. ચોરી ન કરી હોય અને ચોરી કરવા મનનો સંકલ્પ કરીએ કે

તેને લગતી કાંઈ ક્રિયા કરીએ તો પળ અપરાધી ઠરીએ છીએ એ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે પશુ હિંસાનું ચિંતન કરી તેના નાક, કાનપર છેકો મારવો એ નિર્રથક પાપ બેરી લેવા જેવું છે.

પ્રથમ પીઠિકામાં આપનું લખવું છે કે શા કારણથી તે રાજાઓને અવશ્ય કર્મ થઈ પડ્યું છે? આના જવાબમાં લખવાનું કે બીજા સામાન્ય લોકોમાં કોઈ કોઈ કારણથી રૂઢિમાં ફેરફાર થવાનો સંભવ છે. પણ રાજ્ય વર્ગમાં જે રૂઢિ પડી તે બદલાતી નથી, કારણ કે દરેક રૂઢિનો રાજાના દફતરમાં નોંધ થાય છે, જેથી તે વિષેનો કાંઈ પણ પૂર્વાપર વિચાર ન કરતાં દફતરમાં લખાણી કલમોને શાસ્ત્રવચન તુલ્ય ગણી તે પ્રમાણે હમેશાં કરવામાં આવે છે.

બીજું આપને કહી કોમના કયા શાસ્ત્રોમાં પૂરાવા જોડે છીએ એ કાંઈ વિશેષ લખેલું નથી. જો જૈન શાસ્ત્રના પૂરાવા જોડતા હોય તો આ અહિંસાનો વિષય ઢગલાબન્ધ ગ્રંથોમાં પ્રતિપાદન કરેલો છે. તેમજ મુસલમાન પારસીઓ અને ઈંગ્રેજ લોકોના શાસ્ત્રોનો અભિપ્રાય પણ અહિંસા ઉપર છે—કદાચિત્ કોઈ સ્વૂળે ધોરેથી હિંસા કરવાનું હુલું પાંગલું પ્રમાણ નીકળે તો તે નિર્રથક અને ધર્મની હાની કરનારું છે. કારણ કે હિંસા કરવામાં કોઈયુક્તિ આપણને ટેકો આપતી નથી. આપણા સ્મૃતિકાર બૃહસ્પતિ લખે છે કે

केवलं शास्त्रमाश्रित्य न कर्तव्योहि निर्णयः

युक्तिहीने विचारेतु धर्महानिः प्रजायते ॥

આમ છે છતાં મુગાં પશુઓના પ્રાણ લઈ તેનો બલિભોગ કરી પેટેને કબરસ્તાન બનાવી પૂરું પાળી કરવું એ સહૃદયને અનુચિત છે.

કિંચ, આ રૂઢિનો પ્રવેશ પૂર્વકાલમાં આપણા દેશમાં કૃષિવિદ્યા જ્યારે ઘણી અનઘડ સ્થિતિમાં હતી ત્યારે થયેલો હોવો જોડે. કારણ કે તે વખતે અનાજ પૂરું પાકતું નહિં. અને ગુજારો તો કરવો જોડે જેથી હિંસાનો પ્રચાર વધી પડ્યો હતો. પાછળથી જેમ જેમ ખેતીવાડીની વિદ્યાનો શોધ વધતો ગયો તેમ તેમ હિંસા ઓછી થવા લાગી. અને કેટલીએક નિયમિત થઈ ગઈ—આ કાલમાં જૈનીઓની પ્રબલ્તા પણ વધતી જતી હતી તેથી હિંસાનું કામ ઘણુંજ ઘટી ગયું. અને કોઈ વાર તહેવારને દિવસે હિંસા થાય એવો જંગલી રિવાજ ચાલુ રહ્યો, જે આજ થોડા પ્રમાણમાં છે છતાં આપણના મનને કંપાવે છે. રૂઢી દેવીનું પ્રાબલ્ય બધા જમાનામાં હોવાને લીધે, આજ સુધેરેલા જમાનામાં પણ આ રિવાજ પોતાનું મયંકર રૂપ દેખાડે છે.

આ સૃષ્ટિનો બીજો પણ એક અચલ નિયમ જોવામાં આવે છે કે સબલો નબલાને દબાવે, દુઃખ દે અને પોતાના તાબામાં રાખે. મહામુનિ વેદવ્યાસે પણ શ્રીભાગવતમાં લખેલું છે કે

अहस्तानि सहस्ताना मपदानि चतुष्पदाम् ।

फलूनि तत्र महतां जीवोजीवस्य जीवनम् ॥

કદાચ આપને કોઈ દુર્બલ પ્રમાણ મળશે તો પણ તેનો વાચ્યાર્થ હિંસાપર દેખાતો હશે પણ લક્ષ્યાર્થ તો અહિંસાપરજ હશે. આ વિષયની વિશેષ જિજ્ઞાસા જો આપ રાખતા હશો તો અવકાશાનુસાર હું પૂરતા દાખલા દલિલો સહિત લખી જણાવીશ.

હું આજ્ઞા પૂર્વક જણાવવા રજા લઉં છું કે આપનું ધર્મપુર નગર છે. તે હિંસાનો ત્યાગ કરી અન્વર્થ કરો—આ બાબતપર વધારે માર દર્દી લખવાની અગત્ય ઇટલીજ છે કે જો હિંસા થતી અટકે તો ધર્મશાસ્ત્રની મર્યાદા પ્રમાણે તેના પુણ્યફલમાં હું પણ એક ભાગીદાર થાઉં. જે હિંસાનું પ્રતિપાદન કરે છે તે શાસ્ત્ર નથી પણ કુશાસ્ત્ર છે. હિંસાનો ત્યાગ કરવાથી જો પાપ પડતું હોય તો તે પાપ હું સ્વીકારી લઉં છું. આ હેતુથી પણ હિંસાની જરૂર રહેતી નથી. ઘણો વિસ્તાર થઈ જવાને લીધે આટલે-થીજ બંધ રાખું છું. અને પ્રત્યુત્તરની આકાંક્ષા રાખું છું.

સૌ. પંડિતા—જમનાબાઈ—જામનગર.

નં. ૭

શાસ્ત્રી મહીધર હરિભટ્ટનો અભિપ્રાય.

રાજ્યનીતિરંજિતજનસમૂહાંતઃકરણેષુ નિજાનેકસદ્ગુણ પ્રકટીકૃતસત્કીર્તિષુ ગોબ્રાહ્મણ પ્રતિપાલ શ્રીધર્મપુરનૃપતિષુ નવીનનગરસ્થહરિભટ્ટાત્મજમહિધરશાસ્ત્રિણઃશુભાશિષાંરાશયઃ સમુલ્લસન્તુ, શમિહ તત્રાસ્તુ, પરંચ, સમાચાર એ છે જે આપનું કુશલ પત્ર આવ્યું તે પહોંચ્યું તેને વાંચીને મને આનંદ થયો છે. ઘણા રાજ્યોમાં વિદ્વાન્ લોકો થોડા હોવાથી અંધપરંપરાયે કરીને વિજયા દશમી વિગેરે મોટા પર્વમાં જે પશુહિંસા રાજાઓ કરે છે તથા કરાવે છે તે રાજાઓની મોટી ભૂલ છે. કેમકે ધર્મ શાસ્ત્રમાં કલિવર્જ્ય પ્રકરણમાં પશુહિંસાનો ઘણો નિષેધ કરેલો છે.

તદ્વાક્યાનિ બૃહન્નારદીયે કથ્યન્તે ॥

સમુદ્રયાતુઃ સ્વીકારઃ કમંડલુવિધારણમ્

દ્વિજાનામસ્ત્રવણાસ્ત્રં કન્યારૂપમયસ્તથા ॥ ૧ ॥

દેવસાચ્ચ સુતોત્પત્તિઃ મધુપર્કે પશોર્વધઃ

માંસદાનં તથા શ્રાદ્ધે વાનપ્રસ્થાશ્રમસ્તથા ॥ ૨ ॥

દીર્ઘકાલં બ્રહ્મચર્યં નરમેધાશ્વમેધકૌ ॥ ૩ ॥

મહાપ્રસ્થાનગમનં ગોમેધશ્ચ તથા મરવઃ ॥

ઇમાન્ ધર્માન્ કલિયુગે વર્જ્યાનાહુર્મનીષિણઃ ॥ ૪ ॥

મધુપર્કે પશોર્વધઃ શ્રાદ્ધે માંસદાનમ્ નરમેધાશ્વમેધૌ ગોમેધશ્ચ મરવઃ ઇત્યાદિ સર્વં ઉપલક્ષ. ણમ્ વસ્તુતસ્તુસર્વામિહાપર્વસુ પશુવધં વિધાય બલિદાનાદિકં હિંસાદિ કૃત્યં નિષિદ્ધં કલૌ મહાપાપરૂપકં જ્ઞેયમ્ અત એવ નવરાત્રૌ વિજયાદશમ્યાદૌ ચ સર્વૈર્નૃપૈઃ પાયસાન્નાદિભિઃ કર્તવ્યમ્ ઇતિધર્મશાસ્ત્રસિદ્ધાંતઃ; ઇદં પત્રં પ્રાપ્ત મિતિ ઉત્તરપત્રં લેખ્યમ્.

पंडित गडुलालजीना शिष्य शास्त्री माधवजी गोपालजीनो अभिप्राय.

स्वस्तिश्री श्रीमत्सकलकलाकलापकुशलेषु श्रीधर्मपुरवास्तव्येषु समस्त गुणगणस्तव्येषु भूरिभगवद्भावभव्येषु स्वधर्मसंरक्षणकरणपरायणांतःकरणेषु श्रीदरवार श्रीमोहनदेवजी वर्मसु श्रीमोहमयीतो गोपालतनुजनुषो माधव शास्त्रिणः शुभाशिर्वादः ॥ अत्रशं तत्रास्तु—अपरंच—भवत्प्रसिद्धपत्रद्वारा विदित मस्माभिरुदन्तजातं निःशेषहिंसात्मकप्रश्नोत्तरदाने न वयं द्रव्यस्वीकारणी भूतांतःकरणाः । किंतु यथा भवदीयं भावतकं भवेत् तदैहिकं पारलौकिकं तथैव शास्त्रानुसारेण निष्पक्षपाततया मया प्रोच्यते ” तदाचरणकरणे भवदीय मन्तःकरणं प्रमाणं ॥ किंच—भवत्प्रसिद्धिपत्रास्योत्तरं सशास्त्रं यद् परिपतिं लौकिका लौकिकक्षेमकरं यत्प्राचीनैर्मन्वादिभिरनुष्ठितं यदनुष्ठानतः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः तन्मार्गचरणं भवद्भि रुरीकार्यं इतिमे मनीषा—तदित्थम् ॥ सर्वत्रवेदाः प्राथमिकं प्रमाणम् । तदनुरोधेन द्वितीयं प्रमाणं गीता ॥

ततश्च व्याससूत्राणि—तदनन्तरं महाभारतं भागवतं च इदम्प्रमाणचतुष्टयं सर्वधर्माचार्यैःस्वीकार्यम् ॥ तत्रयल्लिखितं तदनुष्ठेयम् ॥ तद्विरुद्धं नहिकार्यं—तेषु प्रमाण चतुष्टयेषु परमात्मन उपासनाएव ब्राह्मणक्षत्रियादीनां विहिता नत्वन्यत्—सोपासना ज्ञानपूर्वकभक्तिरूपा तामत्र सविस्तरं न ब्रूमहे—वस्तुतस्तु वक्तव्यांशस्तावदियानेव—पूर्वसूरिभिर्यत्स्वीकृतंतदेव भवदीयभावत्ककरं । तदित्थं देव्यादीनांपूजा वाममार्गेण न विधेया—यत्र वाममार्गे पशुहिंसा सा नोचिता यदाचरणेन नरके नराणां पातइति वेदा वदन्ति गीतादिग्रंथा अपि । किं च ॥ श्लोकः ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयमकामक्रोधलोभता ॥ भूतप्रियाहितेहा च धर्मोऽयं सार्ववर्णिकः ॥ इति भागवतं ॥ अन्यान्यपि संति वचनानि—देवद्विज गुरु

प्राज्ञपूजनं शौच मार्जवम् ॥ ब्रह्मचर्यं महिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ इति गीताच—अन्यान्यपि सहस्रवचनानि हिंसानिषेधकारणभूतानि विद्यन्ते विस्तरभयान्नोलिखितानि ॥ अथ देवी तामसी मूर्तिः सा तामसै रेवो पास्य न वयं तामसाः तामसानां तामसगतिः नास्माकं सागतिः । अस्माभिस्तु मनुप्रह्लादांबरीशपांडव श्रीरामचंद्रप्रभृतिप्रचलितमार्ग एव शुभकर उपास्यः—तैः कदाचिदपि हिंसालेशोऽपि नाकारि नहि कार्यश्च । तस्माद् हे राजन् यदि शुभैकपरायणं भवदीयं चेतश्चेत्—अहिंसामुख्यो धर्मः ॥ सर्वत्र वेदादिषु अहिंसैव प्रतिपादिता—किंबहुं—एतद्विषये यदि विशेषाग्रहश्चेद्वयं भवत्संनिधावागत्य हिंसानिषेधं सशास्त्रं सहस्रप्रमाणपुरःसरं प्रतिपादयिष्यामः—अपरंच अत्रत्यैर्योगानंदस्वामिशिरोमणिभिरपितथैवाभाणि—तदित्थम्—देव्यै पशुहिंसा कार्येत्यंधपरंपरा तद्विधिर्हेमाद्रौ तत्रोक्तः अस्माकममान्यः भूपानां क्षात्रकुलोत्पन्नानां विष्णुरुपास्यः । स विषयः सामवेदे निर्णीयते—सामवेदप्रतिपादनं हेमाद्रिवचनतः प्रबलं—अंधपरंपरा कथं प्रचलति तद्विषये राज्ञः खंडेरायवर्मण इतिहासोऽवादि “केनाप्यागत्याभाणि नारायणोऽस्माकं प्रसन्नो जात इति तत्कथनेन मुग्धो राजा सन्मानमाचरत्” इति इतिहासः ममापि पूर्वावस्थायां मदीय देशस्थराज्ञा हिंसाचरिता सा ममजनकेन निर्मूला कृता, अन्यत्र सा देवी स्थापिता

हिंसाचरणेन जायंत उपद्रवाः—आचरणाभावतो रोगादिनां शांतिरुपदिष्टा शास्त्रेषु ॥ महाभारतेऽपि व्यासेनाभाणि मांसभक्षणव्यसनिना यदि मांसत्यागो विधीयते तदासहस्रराजसूययज्ञकारणं पुण्यं भवति—अंधपरंपरया यदि हिंसा केनापि क्रियते सा दैवयोगेन पुण्यवता राज्ञा निवारिता—कदाचित् किमपि कारणमुद्दिश्य मस्तकशूलं राज्ञो जातं तदानीं हिंसाप्रियैर्दैवीभक्तैस्तामसैरुच्यते यत् भोराजन ! परंपरागतहिंसारूपं बलिदानं भवद्भिर्निषिद्धं तेन भवन्मस्तके दुःखं समुत्पन्नमिति मूर्खे मूर्खो राजा बोध्यते ॥

इत्यादीनि योगानंद संन्यासिकथितानि वचनानि मयाप्यत्रलिखितानि तानि विचारणीयानि ॥

सारांशः ॥ राज्ञापरमात्मनो भक्तिः कार्या वेदगीताव्याससूत्रभागवतमहाभार-
तादिग्रंथप्रतिपादितस्वधर्मसंरक्षणं च विधेयं एतद्दिष्ये यद्यस्माकं कार्यं पतेत्तर्हि
तत्राप्यागत्य सशास्त्रं सविस्तरं वदिष्यामः ॥ भाद्रपद कृ० १४ सं० १९०५

पंडित गङ्गूलालजीनो शिष्य शास्त्री माधवजी.

નં. ૧

મુંબઈના પચીશ શાસ્ત્રિઓનો સામટો અભિપ્રાય.

ગોસ્વામી શ્રી નૃસિંહલાલજી મહારાજના અધ્યક્ષપણા નીચે સ્થાપિત થઈલી

શ્રી સુબોધિની સભા તરફથી આવેલો,

“તા. ૨૩ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૪ના ગુજરાતી વર્તમાન પત્રના પૃષ્ઠ ૧૦૫૨ માં “દેવદેવીને ભોગ આપવા નિમિત્તે થતો પશુવધ” એ મથાલાનું ચર્ચાપત્ર વાંચતાં તેમાં બલેવ અને દશરા વિગેરે પર્વ ઉપર દેવી કે દેવને ભોગ આપવા નિમિત્તથી પશુવધ થતો હતો અને થાય છે એ રૂઢી શા કારણથી પ્રવેશ કર્યો છે? તેની હકીકત લખી તેની અંદર સાત પ્રશ્નો લખેલા છે. તે વિષે વિચાર કરતાં (રૂઢી) શબ્દ પણ તેવી બાબતને લાગુ પડતો નથી! કેમકે રૂઢી શબ્દનો અર્થ એવો છે, એકજ બાબતની બન્ને રીતિ શાસ્ત્રમાં જૂદી જૂદી લખેલી હોય (જેમકે સૂર્યનો ઉદય થયા પહેલાં હોમ કરવો અને ઉદય થયા પછી હોમ કરવો) એવી બન્ને હકીકતમાંથી જે પરંપરાથી ચાલતી હોય તે પ્રમાણરૂપ રૂઢી ગણાય કેમ કે તે શાસ્ત્રસિદ્ધ છે. પણ શાસ્ત્રમાં આધાર ન હોય અને ચાલતી હોય તે અંધપરંપરાની રૂઢી છે તેવી રૂઢી માન્ય ગણાતી નથી; તેમ શાસ્ત્ર પણ જે સ્વરા ધર્મને બતાવે તેજ શાસ્ત્ર ગણાય છે. અને તે પ્રમાણેજ ધર્મ વ્યવહાર ચાલવો જોઈએ. પણ જેની અંદર શ્રીમદ્ભાગવતના સપ્તમસ્કંધમાં બતાવ્યા પ્રમાણે વિધર્મ, પરધર્મ, આભાસ, ઉપમા, છલ એ પાંચ પ્રકારની અધર્મની શાસ્ત્રાનું પ્રતિપાદન હોય ‘તે’ ધર્મસંબંધી શાસ્ત્ર ગણાતું નથી. તેમજ સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસ, એવા પુરાણો વિગેરેમાં પણ ભેદ છે. તેમાંથી તામસ પુરાણની હકીકત ત્યાગ કરવા યોગ્ય; રાજસ પુરાણની ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય, અને સાત્ત્વિક પુરાણની ગ્રાહ્ય છે. અને તે તે હકીકતો તેમજ તે તે પુરાણનું—તામસ, રાજસ, કે સાત્ત્વિકપણું એ તેમાં લખેલા ધર્મોના પ્રકાર અને દેવોના યજન વિગેરેથી સ્પષ્ટ જાણી શકાય તેમ છે તેથી તે વિષેનું વિવેચન આ સ્થળે લખવાથી વિસ્તાર થાય એમ ધારી ફક્ત આ ચાલતી બાબત વિષે વિચાર કરવા સત્યધર્માગ્રહી વિદ્વાન્ મંડળી મેઢવતાં તે તે બાબતનો નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપે છે.

૧ પ્રશ્ન—એવા પ્રકારની પશુહિંસા કરવાનું કયા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે?

ઉત્તર—બલેવ કે પશુ હિંસા કરવાનું કોઈ પ્રમાણભૂત શાસ્ત્રમાં કહેલું નથી.

૨ પ્રશ્ન—જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોય તે શાસ્ત્ર આર્ય લોકોમાં સર્વમાન્ય ગણાય છે કે કેમ? અથવા બહુમાન્ય ગણાય છે કે કેમ?

ઉત્તર—આનો ખુલાસો ઇટલોજ છે કે આર્ય લોકોમાં સર્વમાન્ય કોઈ શાસ્ત્રમાં તેવી બાબત લખેલી નથી.

પ્રશ્ન ૩—તે શાસ્ત્ર કરતાં પણ જે શાસ્ત્રનું પ્રમાણ વધારે બલવાન ગણાતું હોય એવા કોઈ શાસ્ત્રમાં તે હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે કે?

ઉત્તર—શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સર્વમાન્ય શાસ્ત્ર ગણાય છે જેની અંદર સોઝમા અધ્યાયમાં દૈવી અને આસુરી એમ બે પ્રકારની સંપત્તિ લખેલી છે. તેમાં દૈવી સંપદવાળાના ધર્મમાં અહિંસાધર્મ મુખ્ય ગણેલો છે. “ અહિંસા સત્યમક્રોધઃ ” इत्यादि. તેમજ શ્રી ભાગવતમાં તેવા હિંસકને તામસ ગણેલા છે, એજ મોટો નિષેધ છે.

૪ પ્રશ્ન—રાજાઓને તે અવશ્ય કર્તવ્યજ છે, અને તે ન કરવામાં આવે તો બલવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી ગણાય એવું કોઈ સ્પષ્ટ પ્રમાણ છે કે કેમ ?

ઉત્તર—અવશ્ય કર્તવ્ય નથી ; તેથી તે બાબત કાંઈ બલવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી ગણાતી નથી.

૫ પ્રશ્ન—તે હિંસાની પ્રવૃત્તિ જો ન કરવામાં આવે તો તેથી રાજ્યને પ્રજાને કે રાજાના અંગે કોઈ પળ પ્રકારનો આપત્તિ યોગ આવે અથવા અકાર્ય કર્યું ગણાય એવું કોઈ બલવાન્ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે કેમ ?

ઉત્તર—જે બાબત શાસ્ત્રમાં વિધિ નથી, તે બાબત કરવામાં ન આવે તો તેથી રાજાને, રાજ્યને, કે પ્રજાને અંગે કોઈપણ પ્રકારનો આપત્તિયોગ આવવાનો સંબંધ નથી, પળ ઉઠતું થતી જીવહિંસા બંધ કરવાથી ધર્મનું ફલ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે.

૬ પ્રશ્ન—તે પશુવધને બદલે બીજી કોઈ હિંસા રહિત ક્રિયા કરીને તે પર્વ આરાધવામાં આવે તો તેથી કોઈ બલવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો ગણાય કે કેમ ? અને તેવી હિંસા રહિત શું શું ક્રિયા બરાબર ગણાય ?

ઉત્તર—પશુવધ કરવાં જ્યાં કામ્ય રીતે પળ લખેલું છે ત્યાં પશુને બદલે બીજી વસ્તુથી આરાધના કરવાનું લખેલું છે. જેમકે:—

કાલિકા પુરાણે

કૂષ્માંડમિક્ષુદંડં ચ માંસં સારસમેવચ ॥

એતે બલિસમાઃ પ્રોક્તાસ્તૃષ્ઠૌ છાગસમાઃસદા ॥ ૧ ॥

રુદ્રયામલેપિ

છાગાભાવેતુ કૂષ્માંડં શ્રીફલં વા મનોહરમ્ ॥

વસ્ત્રસંવેષ્ટિતં કૃત્વા છેદયેચ્છુરિકાદિના ॥ ૧ ॥

इत्यादिक वाक्यर्था कोलुं, शेरडी, श्रीफल वगेरेथी पण बकराना जेवी ज तृप्ति तेवा देवने थवानुं लख्युं છે.

પ્રશ્ન ૭—પશુવધ કરવાને બદલે તેનાં નાકકાનને છેકો મારીને તે પ્રાણીને છૂટું મેલી દેવામાં આવે તો ક્રિયા પૂર્ણ ગણાય કે કેમ ?

ઉત્તર ૭—આ પર્વમાં હિસા કરવાનું લખેલું નથી, ત્યાં નાકકાનને છેકો મારવાનું તો ક્યાંથી હોય ?

ઉપર લખેલી બાબત વિશે કોઈને એવી શંકા થાય, કે અષ્ટમીના બલિદાનમાં પશુ હિંસા લખેલી છે તેથી તે શાસ્ત્રસિદ્ધ ગણાય તો તેમાં નિર્ણયસિંધુમાં લખેલું છે કે તત્ત્રાશ્વમેષછાગમહિષ-સ્વમાંસાનામુત્તરોત્તરપ્રાશસ્ત્યં ફલવિશેષશ્ચાન્યતોઽવસેયઃ ॥ અર્થ—તેમાં ઘોડો, ઘેટો, બકરું, પાડો અને પોતાનું માંસ એમ ઉત્તરોત્તર વિશેષ વખાણવા યોગ્ય છે—અને ફલ પણ વિશેષ છે, એમ બીજા ગ્રંથોથી જાણી લેવું. એવા લખાણ ઉપરથી સાફ માલમ પડે છે કે ફલની ઇચ્છાવાળાનેજ તે કર્તવ્ય છે, તેથી સકામ છે. અને સકામ કર્મને શાસ્ત્રમાં નિંદ્ય ગણેલું છે. તેમ તે આવશ્યક ગણાતું નથી, વળી તેમાં સર્વ પશુના માંસ કરતાં પોતાનું માંસ વિશેષ ફલ આપનારું કહેલું છે, ત્યારે ફલની ઇચ્છા વાળા, પોતાનું માંસ શા માટે ન આપવું? અને નાહક ન બોલી શકે તેવા પશુનો ઘાત શામાટે કરવો? તેમજ તે દેશ પછી કલમ છઠીમાં લખ્યા પ્રમાણે કૂખ્માંડ વિગેરે પણ આપવાનું લખેલું છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે તેવા બલિદાનમાં પણ પશુનો ઘાત કરવા કરતાં કૂખ્માંડ વિગેરેથી ક્રિયા કરવી તેજ ઉત્તમ છે. તેમજ ધર્મસિંધુમાં પણ લખેલું છે કે બ્રાહ્મણેન માષાદિમિશ્રાન્નેન કૂખ્માંડેન વા કાર્યં યદ્વા ઘૃતમયં યવપિષ્ઠાદિમયં વા સિંહવ્યાઘ્રનરમેષાદિકં કૃત્વા સ્વદ્ગેન ઘાતયેત્ બ્રાહ્મણેન પશુમાંસમદ્યાદિબલિદાને બ્રાહ્મણ્યઞ્ચષ્ટતા ॥

અર્થ—બ્રાહ્મણે અડદ મિશ્રિત અન્નથી કે કોલાથી બલિદાન કરવું અથવા લોટનો સિંહ, વાઘ, મનુષ્ય, ઘેટો, વગેરે કરીને સ્વદ્ગેન ઘાત કરવો. બ્રાહ્મણે પશુનું માંસ કે મદ્યાદિનું બલિદાન આપવામાં બ્રાહ્મણ-પણાથી ઞ્ચષ્ટ થવાય છે. વળી લખ્યું છે કે સકામેન ક્ષત્રિયાદિનાં સિંહવ્યાઘ્રનરમહિષછાગસૂકર મૃગપક્ષિમત્સનકુલગોધાપિસ્વગાત્રરુધિરાદિમથોબલિર્દેયઃ અર્થ—કામનાવાળા ક્ષત્રિય વગેરે સિંહ, વાઘ, માણસ, પાડો, બકરું, સૂર, મૃગ, પક્ષિ, મત્સ, નોલિઓ, અને ઘો, એ પ્રાણી તથા પોતાના શરીરના રુધિરવાળું બલિદાન દેવું એમ લખ્યું છે તેમાં કામનાવાળા બલિદાન આપવાનું લખ્યું છે, તેથી નિષ્કામને તે બલિદાન આપવાનું સિદ્ધ થતું નથી, તેમ તેની અંદર જેટલાં ગણાવેલા છે તેથી સિંહ, વ્યાઘ્ર, મનુષ્ય, વિગેરે આગલનાં ત્રણને અને છેલ્લે લખેલ પોતાના શરીરના રુધિરને છોડી દેને વચ-માંથી ચિંચારા પાડા, અને બકરા એ શો ગુન્હો કર્યો કે તેનેજ લેવાં; ને તેવી કામનાવાળા અને હિંસાના આગ્રહવાળા હોય તેણે સિંહ, વાઘ, કે પોતાના શરીરનો બલિ શામાટે ન આપવો! પણ વાઘને પકડવા જાય તો પોતેજ બલિદાનરૂપ થઈ પડે અને પોતાનું માંસ કે રુધિર આપવું વિષમ પડે, માટેજ આ ન બોલે તેવા પશુને પકડાવાનો રિવાજ કોઈ પોતાની રુચિ પ્રમાણે ચલાવ્યો હોય તે કાંઈ માન્ય ગણાય નહીં. તેમ સકામ કર્મ કરવું તે રાજ્યમાં કોઈને રુશવત (લાંચ) દેને કામ કરાવવા જેવું છે તે જ્યારે લોકમાં સારું ગણાતું નથી, ત્યારે શાસ્ત્ર તો તેને સારું શી રીતે કહે? તે સારું શ્રી ભાગવતમાં પણ લખેલું છે કે: શ્લોક

॥ મુન્યન્નૈઃ સ્યાદથા પ્રીતિસ્તથા ન પશુહિંસયા ॥

પવિત્ર અન્નથી જેવી દેવતાઓને પ્રીતિ થાય છે તેવી પશુહિંસાથી થતી નથી. તેમજ ॥ અહિંસા પરમો ધર્મઃ ॥ એ વાક્ય સર્વ સમ્મત છે ત્યારે ધર્મને બહાને પ્રાણીનો ઘાત કરવો તે કરતાં તેવા ધર્મથી અલગું રહેવું તેજ વધારે ઉત્તમ છે.

ઉપરની બાબત વિષે શ્રી ભાગવત એકાદશસ્કંધમાં તો સકામ કર્મ કરવાવાળાનો તો એટલો તિરસ્કાર કરેલો છે કે જે સાંભળવાથી સાધારણ લોકોને પણ એમજ થાય કે તેવા કર્મથી અલગુંજ રહેવું જોઈએ. તેમજ પદ્મપુરાણ, વાયુપુરાણ, સ્કંદપુરાણ, વિગેરે પુરાણોમાં પણ ‘અહિંસા એજ મુખ્ય ધર્મ છે, એમ સ્પષ્ટ લખેલું છે. અને આ પર્વમાં પશુઘાત કરવો એ કોઈ પણ પ્રકારનો વિધિ પ્રયુક્ત નથી; એમ ઘણી રીતે સિદ્ધ થાય તેમ છે. પણ થોડા વ્યક્તને લીધે સંક્ષેપમાં ફક્ત ઉપરની બાબત લખેલી છે. બાકી તે વિશે વિશેષ વિચાર ચલાવવો હોય તો મોટો વિસ્તારયુક્ત ગ્રંથ થાય એટલો વિચાર તેમાં થઈ શકે તેમ છે.

- ૧ સમ્મતિરત્ર સ્વોપપાદિતેર્થે શાસ્ત્રી છગનલાલ શર્મણઃ
- ૨ સમ્મતિરત્ર જીવરામશાસ્ત્રિણઃ
- ૩ સમ્મતિરત્ર ઇચ્છાશંકરશાસ્ત્રિણઃ
- ૪ સમ્મતિરત્ર નથુરામશાસ્ત્રિણઃ
- ૫ સમ્મતિરત્ર કાંતાપ્રસાદશાસ્ત્રિણઃ
- ૬ સમ્મતિરત્ર પ્રભુરામાત્મજ ભગવચ્છાસ્ત્રિણઃ
- ૭ સમ્મતિરત્ર વાઘજી શર્માત્મજ લાધારામશર્મણઃ
- ૮ સમ્મતિરત્ર પ્રાણજીવનશાસ્ત્રિણઃ
- ૯ સમ્મતિરત્ર શાસ્ત્રી જયશંકરશર્મણઃ
- ૧૦ સમ્મતિરત્ર શાસ્ત્રી કૈશવરામાત્મજ બદરીનાથશર્મણઃ
- ૧૧ સમ્મતિરત્ર ગવયપુરનિવાસિનઃ મટ્ટાડવટંક રામમટ્ટશર્મણઃ
- ૧૨ સમ્મતિરત્ર મૂલશંકરશાસ્ત્રિણઃ
- ૧૩ સમ્મતિરત્ર ભાયાવરદનિવાસિનઃ કૈશવલાલશાસ્ત્રિણઃ
- ૧૪ સમ્મતિરત્ર મથુરરામશર્મણઃ
- ૧૫ સમ્મતિરત્ર પ્રમાશંકરાત્મજમયાશંકરસ્ય

- १६ सम्मतिरत्र करुणशंकरशर्मणः
 १७ सम्मतिरत्र नरोत्तमशर्मणः
 १८ सम्मतिरत्र शंकरलालशर्मणः
 १९ सम्मतिरत्र गौरीशंकरात्मज प्रजारामशर्मणः

(संसत्संपर्कतो द्वितीयवारं सम्मति)

- २० सम्मतिरत्र वालजितनुजस्य क्षेमजीशर्मणः
 २१ सम्मतिरत्र मुकुन्दतनुज ज्येष्ठारामशर्मणः
 २२ सम्मतिरत्र गोपाळात्मज माधवशर्मणः
 २३ सम्मतिरत्र पुरुषोत्तमात्मज कृष्णशास्त्रिणः
 २४ सम्मतिरत्र रामचन्द्र दीनानाथशास्त्रिणः
 २५ सम्मतिरत्र काशीशेष वेङ्कटाचलशास्त्रिणः

શાસ્ત્રિ રેવાશંકર માવજી દવેનો અભિપ્રાય.

ડાકટર-સાહેબ. પ્રાણજીવનદાસ જગજીવનદાસ મહેતા મુ. ધર્મપુર.

આપ સાહેબ તરફથી વર્તમાન પત્રિકામાં સાત પ્રશ્નો આવ્યાં, તે વાંચી જોવામાં આવ્યાં—આધુનિક કાલના રાજાઓમાં ઘણું નિર્દયપણું, અવિચારીપણું લોકોના જોવામાં આવે છે. પરંતુ આપત્રિકા વાંચતાં શ્રી ધર્મપુરના મહારાજા સાહેબને આવી રીતે દયાની પ્રવૃત્તિ થઈને હિંસાની નિવૃત્તિ કરવાની જે જરૂર થઈ છે, તે ઘણો વચાવવા લાયક છે. અને તેની સાથે ધન્યવાદ આપવો જોઈએ છીએ. ક્ષત્રિઓને પ્રજાની રક્ષા કરવી અને સર્વ પ્રાણિપર સમભાવ રાખવો એજ ઉત્કૃષ્ટ રાજ્યધર્મ છે. પૂર્વે પણ ઘણા ક્ષત્રિઓ ચક્રવર્તી રાજાઓ અનેક પ્રકારે દયા અને બુદ્ધિ પૂર્વક અહિંસા, ક્ષમા, તિતિક્ષા, શૌર્યતા તથા ધૈર્યતાથી પ્રાણિઓનું રક્ષણ કરેલું છે અને ક્ષત્રિય શબ્દનો અર્થ રઘુવંશમાં મહાકવિ શ્રીકાલિદાસે બીજા સર્ગમાં આ રીતે કરેલ છે કે

ક્ષતાત્કિલત્રાયત ઇત્યુદગ્રઃ ક્ષત્રસ્યશબ્દો ભુવનેષુરૂઢઃ ॥

રાજ્યેન કિંતદ્વિપરીતવૃત્તેઃ પ્રાણૈરુપક્રોશમલિમ્લુચૈર્વા ॥

ઉપરના શ્લોકમાં ક્ષત્ જે હિંસા તેથી નિરાપરાધિની રક્ષા કરવી તેજ ક્ષત્રિઓનો ધર્મ છે. અને તે થકી વિપરીતપણે વરતવાથી રાજ્ય હોય તો પણ શું અને દુષ્ટ પ્રવૃત્તિવાળા પોતાના પ્રાણથી પણ શું આ વચન મહાત્મા ચક્રવર્તિ રાજા રઘુના પિતા દિલીપજી છે. શ્રી ભગવદ્ગીતામાં પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પણ કહ્યું છે કે મમૈવાંશો જીવલોકે ॥ તે વાક્યમાં એવો ભાવર્થ છે જે આ લોકમાં જેટલા જીવ છે તે સર્વે મારા અંશ રૂપ છે. તો તેને હણવાથી આપણને પરમાત્માના અંશ ઉપર ઘાત કરવાના દોષને પાત્ર થવું પડે છે; માટે સર્વ પ્રકારે જે કાર્યમાં અહિંસારૂપ પ્રવૃત્તિ હોય તેજ સનાતન ધર્મ છે. બાકી જે તામસ ભાવથી હિંસાદિક કાર્ય કરે છે તે આ લોકમાં અને પરલોકમાં નિંદિત થાય છે.

તે વિશે શ્રી ગીતામાં કહ્યું છે કે,

અનુબન્ધં ક્ષયં હિંસામનવેક્ષ્ય ચ પૌરુષમ્

મોહાદારમ્તે કર્મ તત્તામસમુદાહતમ્ ॥

અર્થ—અનુબન્ધને, ક્ષયને, હિંસાને, તથા પૌરુષને વિચાર્યા વિના જે કર્મ કરવામાં આવે છે તે તામસ કર્મ છે. અને તામસીની ગતિવિષે પણ ગીતામાં કહેલું છે.

ઔર્ધ્વં ગच्छन्ति सत्त्वस्था, मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ॥

जघन्यगुणवृत्तित्वा दधोगच्छन्ति तामसाः ॥

અર્થ—સત્યગુણની પ્રવૃત્તિવાળાં ઉર્દ્ધ નામ મોક્ષગામી છે. અને રાજસ પ્રકૃતિવાળા મધ્યમાં રહે છે. તેમજ તામસ કર્મ કરનાર અધો એટલે નર્કમાં જાય છે. વળી ગીતામાં ક્ષત્રિયના ધર્મ કહ્યા છે તે “શ્લોક”

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્

દાન મીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્

ભાવાર્થ—શૌર્ય, તેજ, ધૃતિ, ચતુરાર્દ, યુદ્ધમાં ન ભાગવું, દાન, ईશ્વરભાવ એ ક્ષત્રિયના સ્વાભાવિક ધર્મ છે તેમાં ક્ષત્રિયે હિંસા કરવી એવું અનુમોદન નથી—અને શ્રીમદ્ભાગવતમાં સ્કંધ ૪ થાના અધ્યાય ૨૫ ॥

અર્હિસયા પારમહંસચર્યયા સ્મૃત્યા મુકુંદારમિતાગ્રાસિન્ધુના ॥

ધર્મૈ રકર્મૈર્નિયમૈ રનિંદયા નિરીહયા દ્વન્દ્વતિતિક્ષયા ચ ॥

અર્થ—એ પ્રકારે સનત્કુમાર ઋષિએ પૃથુરાજ પ્રત્યે ઉપદેશ કર્યો છે. તેમાં મોક્ષગામી ક્ષત્રિયે ઉપર પ્રમાણે વર્તવું તેમાં મુખ્ય અર્હિસા કહી છે બાકીનાં વચનો કેવલ સાત્ત્વિક પ્રવૃત્તિવાળાને ને નિવૃત્તિ ધર્મને અનુસરીને કહેલા છે. માટે જે કેવલ અંધ પરંપરાને વળગી રહે છે, તે અજ્ઞાનનો હેતુ છે. તે વિષે દૃષ્ટાન્ત છે કે—પૂર્વે વેન કરીને એક રાજા થયા હતા. તેનાં કર્મ ઘણા ક્રૂર હતા તેથી તેણે ધર્મના લોપનો આગ્રહ કરી સર્વ મનુષ્યો તથા સ્ત્રીઓ પ્રત્યે કહ્યું જે કોઈ પણ સત્કર્મ કરવું નહિ અને સર્વ મને અર્પણ કરો.” અને ઋષિઓ દ્વારા એ મળેલો ઉપદેશ ન માન્યો તેથી ઋષિનો શ્રાપ થતાં તે મૃત્યુને પામ્યો. પછી તેના શરીરમાંથી રાજા પ્રથુ થયા તે મહાકર્મ નિષ્ઠ અને સત્ય ધર્મ પ્રવૃત્ત થયા. પછી તેણે કુલ પરંપરા એ લોકોને પીડા દીધી નહિ. આ શૈલીને અનુસરીને મહારાજા સાહેબને ધર્મ વિષે જે રુચિ થઈ છે તે ઘણી સ્તુતિ પાત્ર છે—માટે આવેલી પત્રિકાના મારી બુદ્ધિ અનુસાર પ્રશ્નોના ઉત્તર યથામતી લખી જણાવું છું તે સ્વીકારી લેશો.

૧ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

બલેવ તથા દશરા ઉપર હિંસા કરી બલિ ભોગ આપવાનું તંત્રો અને શાક્ત શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે. અને ધર્મ સિંધુ તથા નિર્ણયસિન્ધુ વગેરે શાસ્ત્રના મત ગૌણપણે કહેલ છે. તે પણ નવરાત્રીના સંબંધમાં છે. પરંતુ બલેવ ઉપર હિંસા કરવાનું કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં આવતું નથી.

૨ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

જે શાસ્ત્રમાં હિંસાનું પ્રતિપાદન કરેલ છે, તે શાસ્ત્ર ઘણાંજ તુચ્છ અને ગુપ્ત છે. ધર્મ સિંધુ તથા નિર્ણયસિન્ધુમાં તો સૂક્ષ્મ રીતે કહેલ છે. તે પણ શાસ્ત્રમાં વિશેષ માન્ય વચન ગણાતું નથી. માટે તે શાસ્ત્રો સર્વ ઓકમાં સર્વ માન્ય નથી તેમ બહુમાન્ય પણ નથી અને બલીદાન વિધિ પણ અસ્ત્ર શસ્ત્ર વિદ્યામાં વિશેષ કરીને જોવામાં આવે છે. આધુનિક કાળમાં શસ્ત્રાસ્ત્ર વિદ્યા પ્રચલીત થઈ ગઈ છે, તેથી તે કર્મ નિંદિત છે. માટે કોઈ પણ પ્રકારે જે શાસ્ત્રમાં હિંસાનું પ્રતિપાદન હોય તો તેનો કોઈ સત્ શાસ્ત્રમાં કોઈ વચન અર્થ ફેરથી જોવામાં આવતું હોય તો તે ઉત્તમ પુરુષોને માન્ય નથી.

૩ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

વેદમા, શ્રીમદ્ભગવતમાં, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં, શિવાય બીજા સત્શાસ્ત્રોમાં હિંસાનો તિરસ્કારથી નિષેધ અને અર્હિંસાનો આદરથી વિધિ બતાવેલ છે. સર્વ માન્ય વેદનેવિષે હિંસા છે એવી રીતે જે લોકો કહે છે, તે વેદનાજ નિંદક છે અને કોઈ પ્રકરણમાં રાજસ તામસ કાર્યની નિવૃત્તિ માટે સંકોચ રૂપ વચન હોય તેનો પણ અર્થ ગૂઢ હોવાથી તે યથાર્થ રીતે કોઈ પુરુષો જાણી શક્તા હોય એવું માની શકાતું નથી. વ્યાકરણથી વેદની વાણિના અનેકાર્થ થાય છે. તેથી કોઈ પણ રીતે વેદમાં હિંસાનું પ્રતિપાદન છેજ નહિં માટેજ વેદનેવિષે જે કોઈ હિંસાનું પ્રતિપાદન કરે છે તે વેદધર્મના દ્રોહી છે.

વેદ હિંસામય નથી તે વિષે એક મહાભારતનું આસ્થ્યાન મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે તે જણાવું છું.

એક કાલને વિષે દેવતાના રાજા ઇન્દ્રે યજ્ઞ કરવા માટે યજ્ઞશાલામાં પશુ બાંધેલાં હતાં તે સમયમાં મહાત્મા સસ રુષિઓ પધાર્યા અને કહ્યું કે ‘ હે ઇન્દ્ર ! તારે આ પશુને શું કરવાનું છે ? ’ ત્યારે ઇન્દ્રે જવાબ આપ્યો કે “ વેદમાં હિંસામય યજ્ઞ વર્ણવેલ છે; તે માટે પશુ બાંધેલ છે.” તે વાક્ય સાંભળી મહાન્નરુષિઓએ કહ્યું. “આ કેવી અયોગ્ય અને નિર્દયતા ભરેલી વાત છે. વેદમાં હિંસાનું કહ્યુંજ નથી.”

તે વિષે ઘણીક તકરાર થતાં છેવટ બે પક્ષવાલાઓ પંચ તરી કે ઉપરી અમરવસુ નામના રાજાને તે શંકા નિવારણને માટે પ્રશ્ન કર્યો; ત્યારે તે વખત રાજાએ ઇન્દ્રનો પક્ષ રાખવો ઉત્તમ માની વેદમાં હિંસામય યજ્ઞ છે.” એવું વચન કાઢતાં તુરત તે મહર્ષિ પાસે ઉભા છતાં પણ તે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો અને તેની પાતાળમાં અધોગતિ થઈ ને અન્તે તેને નરકનો આશ્રમ લેવો પડ્યો.

આ દ્રષ્ટાંતથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે વેદમાં હિંસાની પ્રવૃત્તિ છે જ નહિં; એમ મહાત્મા વેદવક્તા ભગવાન વેદવ્યાસજી મહાભારતના શાંતિ પર્વમાં ૨૬૧ અધ્યાયમાં લખે છે.

સુરાંમત્સ્યાન્મધુમાંસ માસવં કૃશ રોદનમ્ ॥

ધૂતૈઃ પ્રવર્તિતં હ્યેતત્ નૈતદ્દેવેષુ કલ્પિતમ્ ॥ ૧ ॥

મહામોહાચ્છ લોભાચ્છ લૌલ્યમેતત્ પ્રકીર્તિતમ્ ॥

વિષ્ણુમેવા મિજાનંતિ સર્વ યજ્ઞેષુ બ્રાહ્મણાઃ ॥ ૨ ॥

પાયસૈઃ સુમનોભિશ્ચ તસ્યાસ્તિ યજનં કૃતમ્ ॥

યજ્ઞિયાશ્ચૈવ યે વૃક્ષા વેદેષુ પરિકલ્પિતાઃ ॥ ૩ ॥

ઉપરના શ્લોકોનો અર્થ એવો છે કે વેદમાં કોઈ પશુની હિંસા કહેલી નથી અને પ્રકરણોમાં પ્રતિ પાદનનો આભાસ જોવામાં આવે છે. તે વેદનાં વચન નથી તે વચન કોઈ દુઃષ્ટ પુરુષે રસસ્વાદને અનુસરી વેદન દૂષિત કરવા નાખેલ છે, એમ સ્પષ્ટ થાય છે. અને વેદના અર્થનું અત્યંત ગૂઢપણું છે તેથી જેને જેવી રુચિ તે પ્રમાણે કોઈ કોઈ સ્થલનો અર્થ ન સમજવાથી હિંસાના પક્ષનું પ્રશ્ન કરે છે. માટે વેદમાં

કોઈ ભાગમાં હિંસા કરવાનું પ્રતિપાદન નથી અને જો હોય તો વેદવેત્તા વેદવ્યાસજી ઉપર પ્રમાણે લખી જાત નહિ. માટે કોઈ પણ અધર્મને ધર્મ માની હિંસા કરશે તો તેને અધર્મનું ફળ મળશે તેમાં સંશય નથી. વેદમાં કોઈ હિંસાના યજ્ઞ અર્થે હિંસા કરવી એવો અર્થ સમજી પૂર્વે પ્રાચીન બર્હિરાજા અને મહાત્મા નારદજીનો સંવાદ શ્રી ભાગવતના ચતુર્થ સ્કંધમાં ૨૬ અધ્યાય ૨૧ માં આ પ્રમાણે છે.

રાજોવાચ—

નજાનામિ મહાભાગ પરં કર્માપિ વિદ્ધધીઃ ॥

બ્રૂહિ મે વિમલં જ્ઞાનં યેન મુચ્યેત કર્મભિઃ ॥ ૫ ॥

ગૃહેષુ કૂટ ધર્મેષુ પુત્ર દાર ધનાર્થધીઃ ॥

ન પરં વિંદતે મૂઢો ભ્રામ્યન્ સંસારવર્ત્મસુ ॥ ૬ ॥

શ્રી નારદોવાચ—

સંજ્ઞાપિતાન્ જીવસંધાન્ નિઘર્ષેન સહસ્રસઃ ॥

ભો ભો પ્રજાપતે રાજન્ પશૂન્ પશ્ય ત્વયાચ્ચરે ॥

એતે વૈ ત્વાં પ્રતીક્ષન્તે સ્મરંતો વૈષસં તવ ॥

સંપરેતમયઃ કૂટૈ છિન્દન્ત્યુત્થિત મન્યવઃ ॥

અર્થ—રાજાએ યજ્ઞને વિષે હિંસા કરવામાં કેટલાક પશુ મેળા કરી યજ્ઞ કરવા વાગે તે નારદજી પધાર્યા ત્યાં તેના દર્શનથી ‘નિર્મલ બુદ્ધિ યતાં રાજાએ નારદ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યું કે “હે મહાભાગ અમારી કર્મે કરી બુદ્ધિ હળાણી છે. માટે વિમલ જ્ઞાન (ધર્મ) અમને કહો. જેથી કર્મ થકી મૂકા-ઈએ કેમ જે કપટરૂપ ગ્રહસ્થાશ્રમનો ધર્મ તો વલી કેવો છે જે પુત્ર, સ્ત્રી, દ્રવ્ય એ વડે કરી મૂઢપુરુષો સંસારરૂપી માર્ગમાં ભમે છે તે પ્રત્યે નારદજીનું વચન—હે પ્રજાપતે—તેં આ યજ્ઞમાં હજારો જીવને મેળા કર્યા છે. કેટલાક જીવોને યજ્ઞમાં બાલ્યા છે, તે તારા મૃત્યુને સ્મરણ કરે છે. તેઓ જ્યારે તારું શરીર પડશે, ત્યારે કૂટ જેવા આયુધો વડે ઘણા ક્રોધથી તારું છેદન કરશે. માટે જો વેદવચનથી હિંસા કરવામાં આવતી હોય તો નારદજી આવું શામોટે કહે. એ રીતે વેદનું અહિંસામય પ્રતિપાદન છે. વલી ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધના ૮ અધ્યાયમાં ૬૦ માં શ્લોકમાં રાજા યુધિષ્ઠિરે પરિતાપ કર્યો છે કે:-

યથા પંકેન પંકામ્નઃ સુરયા વા સુરાકૃતમ ॥

ભૂતહત્યાં તથૈવૈકાં ન યજ્ઞૈ માર્ષ્ટિ મર્હસિ ॥ ૫ ॥

અર્થ—એમાં એમ જણાવેલ છે જે જેમ કાદવ કાદવના પાણીથી ધોવો અને સુરા સુરાવડે કરી ધોવી, તેમ એક પ્રાણિની હિંસા કરી યજ્ઞ વડે શુદ્ધ થવું તે યોગ્ય નથી. રાજા યુધિષ્ઠિર તો ક્ષાત્રધર્મમાં

રહી યુદ્ધમાં પરમાત્મા કૃષ્ણના વચનથી પ્રવર્ત્યો હતો; પણ તેને ઘણોક પરિતાપ થયો. ને પ્રાણીના ઘાતથી રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું તે કરવાને હું યોગ્ય નથી એમ વિચારવા લાગ્યો ત્યારે તે રાજાને યજ્ઞ કરવાથી તારા પાપનો નાશ થશે તે સંબંધમાં તેણે ઉપલો સ્લોક કહ્યો છે. પણ તેઓએ તો અપરાધિને જ માર્યા હતા. તો પણ તેને રાજ્ય જીવનપર્યંત સુખદાઈ થયું ન હતું, તો જો કોઈ નિરપરાધી પ્રાણીનો અધર્મને ધર્મરૂપમાની નિર્દય પળેથી ઘાત કરે છે, તો તેઓ કેવળ કસાઈનું કર્મ—કરે છે—અને અન્તે ઘોર નરકની ગતિને પામે છે. વલી સસમસ્કંધમાં નારદજીએ યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે કહેલ છે કે:—

નદદ્યાદામિષં શ્રાદ્ધે નાશ્વિયાદ્ધર્મતત્ત્વવિત્ ॥

મુન્યન્નૈઃ સ્યાત્ પરા પ્રીતિર્ન તથા પશુહિંસયા ॥ ૧ ॥

નૈતાદૃશો પરો ધર્મો નૃણાં સદ્ધર્મ મિછતામ્ ॥

ન્યાસો દંડશ્ચ ભૂતેષુ મનોવાક્યાયકર્મભિઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ:—શ્રાદ્ધમાં માંસ ન વાપરવું. જેવી શુદ્ધ અન્નથી પિતૃઓને તૃપ્તિ થાય છે તેવી માંસથી નથી. ધર્મને ઇચ્છતા એવા જે મનુષ્યો તેમણે ભૂત પ્રાણિ માત્રને વિષે મન, વચન, કાયાથી દંડ કરવો નહિં. હિંસાનો નિરોધ અને અહિંસાનું પ્રતિપાદન કરવા એક મોટો ગ્રંથ કરવા ધારીએ તો તે થઈ શકે માટે આ પ્રમાણ શાસ્ત્ર, વેદ, ભાગવત તથા ગીતા તે સર્વમાન્ય ગણાય છે. બાકી જે શાસ્ત્રમાં હિંસા કહેલ છે, તે શાસ્ત્ર શાસ્ત્ર-પંક્તિમાં ગણવા લાયક નથી. માટે ચારે વર્ણ અને ચારે આશ્રમવાળાએ સર્વ પ્રકારે હિંસાથી દૂર રહી અહિંસા ધર્મમાં વર્તવું જોડે. તેમાં પણ રાજાને વિશેષે કરી કરવાનું છે. કારણ કે જે કોઈ હિંસા કરે તેને શિક્ષા કરવાની તેમાં શક્તિની જરૂર છે.

૪ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, એઓને યજ્ઞોપવીતનો સંસ્કાર છે એટલે તેમને શાસ્ત્રમાં દ્વિજ એવી સંજ્ઞા આપી છે. દ્વિજવર્ણ કોઈ કાલે હિંસા કરે નહીં, કરતો હોય તેને અટકાવે, તેમાં બ્રાહ્મણ અને વૈશ્ય કોઈ કાલે હિંસા કરે નહીં, અને ક્ષત્રી પોતે કરે નહિં, ને કરનારને અટકાવે ને શિક્ષા લાયકને પણ શિક્ષા કરે છે. અને શૂદ્રને વિષે એમ છે કે કેટલાક શૂદ્ર હિંસકવૃત્તિવાળા છે, તેઓ શક્તિ તથા તાંત્રિકોના શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તેવા વિધિ પ્રવર્તે કરે છે, તે ચાંડાળની પેઠે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જેઓ સદૈવ વૈષ્ણવના ભક્ત છે તેમણે સાત્વિક દેવની પૂજા કરવી તથા સાત્વિક યજ્ઞાદિક કરવા. વળી તેમનું અપરાધીને દંડ દેવા રૂપ રાજકર્મ તે મોક્ષનો હેતુ છે. પણ તામસભાવથી પોતાના પાળેલા નિરપરાધી પશુને હણવાથી કોઈ રીતનો ધર્મનો હેતુ હોય તો વેદશાસ્ત્ર પ્રમાણે અહિંસા ધર્મ હોવોજ ન જોડે માટે હિંસા તે પાપકર્મજ સમજવાનું છે.

શ્રીભાગવતમાં નારદજી વર્ષ વર્ષ પ્રત્યે ઇંદ્રને અર્થે યજ્ઞ કરતા તેમાં પણ અન્નાદિક યજન છે. તેજ વિધિની ગોવર્ધનના મોટા ઉત્સવરૂપે અન્નકોટના નામથી પ્રવૃત્તિ થઈ છે. નારદજી વૈષ્ણવ હતા; છતાં

પણ તે હિંસા કરતા નહિં, તો તેથી ઉત્કૃષ્ટ વર્ણવાળાં તે કેમ માન્ય કરી શકાય ? માટે રાજાએ અહિંસા ધર્મ પ્રવર્તતાં કોઈ પણ શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી ગણાય નહિં. અને જો આજ્ઞા ત્રુટી હોય તો પૂર્વે મોટા થઈ ગયેલા રાજાઓએ અહિંસા ધર્મ પ્રવર્તાવેલ છે. તે સર્વે મહાત્મા ભગવાનના પરમ ભક્ત ગણાયાથી મોક્ષને પામ્યા છે. તે વાત નહિ બનતે.

૫ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

હિંસાનો ત્યાગ કરી અહિંસામાંથી થતા ધર્મનું રાજા આચરણ કરે તે રાજાને, તથા તેની પ્રજાને સંપત્તિ મળે છે, ને કોઈ જાતની આપત્તિ આવતી નથી. અહિંસાથી કેવળ સુખની ઉત્પત્તિ છે.

૬ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

દેવીને ઉદ્દેશે જ હિંસા કરવામાં આવે છે, તે તો ઘણુંજ અકાર્ય છે કારણ કે દેવી ત્રિશુળાત્મક ભગવત સ્વરૂપની શક્તિ છે તેનું દેવોની સાથે સાત્વિકપણાથી પૂજન છે. માર્કેન્ડ પુરાણમાં દેવીને કોઈ ઠેકાણે તામસી દેવતુલ્ય ગણી નથી. માટે સાત્વિક દેવનું માંસાદિકથી પૂજન હોયજ નહિં અને જે કરે છે તે તો પોતાને માંસ ભક્ષણ કરવાના હેતુથી પૂજનમાં લાવે છે. ભાગવતમાં જડભરતના આસ્થાનમાં મ્લેછનો રાજા ભદ્રકાલીને અર્થે પશુમારવા જતો હતો તેમાંથી પશુ જતું રહ્યું તેને બદલે જંગલમાંથી ભરતજીને પકડી ગયો અને દેવી પાસે જઈ તેનો વધ કરવા માંડ્યો, કે તરત દેવીએ કોપ કર્યો. માટે જો દેવી પ્રસન્ન થતી હોય તો મ્લેછનો નાશ કરત નહિં વલ્લી તેમાં કોઈ એવું પૂછશે કે જે રાજાઓ દેવીના નિમિત્તે હિંસા કરેછે, તેમને કેમ કાંઈ થતું નથી. તે વિષે આમ સમજવાનું છે જે રાજ્ય પદવી કંઈ થોડા તપ કે સુકૃત્યનું ફળ નથી પણ મહા ઉગ્ર અને ઉત્કૃષ્ટ ધર્મનું ફળ છે. તેથી પૂર્વના પુન્યના જોગે કરીને હાલ કશું વિઘ્ન જોવામાં આવતું નથી તેથી કરી હિંસાની પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે. તેથીજ રાજાને અન્તે કેટલાક રાજ્યને અથો નર્ક ભોગવવું પડે છે. એમ અનેક શાસ્ત્રોં કહે છે. માટે દેવીને સારા પદાર્થ અન્નાદિકથી બલિદાન આપવું અને કદી પોતાના મનમાં હિંસાનો ઘણો આગ્રહ હોય તો કૂમ્પાંડાદિક ફળનું નૈવેદ્ય મુકવું તેથી કોઈ શાસ્ત્રની આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો કહેવાય નહિં. વલ્લી દેવી જગત્ જનની કહેવાય છે. જગતમાં સ્થાવર જંગમ બે જાતનાં પ્રાણી છે. તે સર્વે તેના સંતાન છે. માટે તે પોતાના નિરપરાધી સંતાનોના ઘાતથી પોતે પ્રસન્ન થાય જ નહિં. માટે કોઈ પ્રકારે દેવનીકે શાસ્ત્રની આજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી.

૭ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

પશુ હિંસાને બદલે પશુના નાક કે કાન છેદવામાં આવે એ પ્રશ્નનું કાંઈ ઉચિત પ્રયોજન નથી. કારણ જે પુરુષને હિંસામાંથી નિવૃત્તિ પામવાનો ઉદ્દેશ છે તેને તો પશુને વિરૂપ કરવાનું કાંઈ પ્રશસ્ત નથી. તો પણ જો મનને અસ્થિરપણું માસતું હોય અને ઉપરના શાસ્ત્રોના અભિપ્રાયમાં શંકા થતી હોય તો નાક કાન છેદવાથી ક્રિયા થઈ કહેવાય છે, અને એવી રૂઢી પણ કેટલેક સ્થળે ચાલે છે. પણ મારે ધારે તો તે પણ ક્રિયા બંધ કરવા લાયક છે.

જગત્માં પ્રાણિમાત્રને ત્રણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિદ્યા વિવાદાય ધનં મદાય, શક્તિઃ પરેષાં પરિપીડનાય ॥

खलस्य साधोर्विपरीत मेतत् ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ १ ॥

खल पुरुषो विद्यानो विवादमां उपयोग करे छे, धनथी मद करे छे अने शक्तिथी परने पीडा करे छे, पण साधुपुरुष तेथी विपरीत एटले ए त्रण वस्तुनो सदुपयोग करे छे—विद्याथी सर्वेने ज्ञान आपे छे, धनथी दान आपे छे अने शक्तिथी प्राणिमात्रनुं रक्षण करे छे. माटे हिंसा करवी ते तमाम खल अने नीच पुरुषनुं कृत्य छे. वास्ते कोइ प्रकारे हिंसाने धर्म मानी प्रवर्तेशे तो ते अघोर एवा नरकमां पडशे एवो सर्व शास्त्रवेत्ताओनो अभिप्राय छे. अने अहिंसा एज सर्वोत्तम मत छे ने ते आश्रय करवा योग्य छे. तथास्तु”

उपरना प्रश्नोनां मारी अल्प बुद्धिथी उत्तर लख्यां छे. आवा गाढ विषयमां मारे आगळ पडी लखवुं योग्य नथी तो पण धर्मनी लागणीथी सत्पुरुषना मुखारविंद आगळ मारो मत निवेदन करुं छुं ते अनुग्रहथी स्वीकारशो. आवा सत्कर्ममां अनेक धर्मवेत्ता शास्त्रीओना अभिप्राय आवी पहेंच्या हशे. कोइ पण प्रकारे हिंसा बंध थतां अहिंसा धर्म प्रवर्तन थशे तो हिंसाथी बचनार प्राणिओना शुभ आशीर्वाद महाराजा साहेबना राज्यने, कोशने, प्रजाने अने सर्व संपत्तिने पूर्ण फलिभूत करशे अने आ काम आलोक परलोकमां शय, अने मोक्षनुं साधनरूप छे. आ कार्य अहिंसारूप प्रवर्तेशे तो ते अनुसारे केटलांक राज्यमां रूढी हशे ते पण निवृत्त थशे तेमां सर्वलोकथी आपने आशीर्वाद थशे.

वैष्णव अने स्मृति धर्मवाला सर्व ‘अहिंसा परमो धर्म’ एवा वाक्यने सर्वोत्कृष्ट गणे छे.

वेदमूर्ति भगवान्, शंकरना अवताररूप, सन्यासीना आदिगुरु श्रीशंकराचार्य, श्रीरामानुज संप्रदाय वाला, माध्व, राधावल्लभी, श्रीवल्लभाचार्य, श्रीस्वामीनारायणवाला, आदि सर्व अहिंसानुं प्रतिपादन करे छे. तेओए सनातन वेदमां जे धर्म कह्यो छे, तेज प्रवर्तावेल छे. माटे कोइ पण धर्माचार्य तो अहिंसानुं कार्यज प्रमाण करे छे छतां जे हिंसाना कार्यमां प्रवर्ते छे तेओ वेद, भागवत, गीता, मनु-स्मृति अने उपर लख्या ते धर्माचार्योना प्रत्यक्ष रीते निंदक छे. वळी एवुं कयुं शास्त्र छे के जेमां हिंसा करवाथी धर्म थाय एम कहेलुं होय.

महाराजनुं नाम परंपराथी धर्मपुरना महाराजा तरीके निर्माण थयेल छे तो तेओए पोताना शहेरना नामनो खेरखरो अर्थ आ पत्रिकाथी आरंभ्यो लागे छे ते परमात्मा संपूर्ण करशे, एवी अमो महात्मा-ओ पासे अभिवंदना करीए छीए अने अहिंसारूप सत्कार्य सिद्ध थवा चाहिए छीए.

वली विशेष के श्री जैनधर्ममां तो कोइ स्थले कोइ अंशे कोइ वाक्य हिंसा करवी तेवुं छेज नहि. एटले ते मत तो हिंसा न करवी एवो अति आग्रहपूर्वक बोध करे छे माटे ते मत पण मान्य करवा लायक छे, आ कार्यमां महाराजा साहेबने पुण्यनो कांड पार रहेशे नहि. वली तेवा कार्यमां प्रवर्ति करवा एटले हिंसा न करवावा माटे जे प्रयास करवामां आवे छे, ते पण अति उत्तम धन्य-वादने पात्र छे. सुज्ञेषु किंबहुना, शांतिः मुंबइथी—

लि. शास्त्री रेवाशंकर मावजी दवे. मांडवीबंदरवाळा.

मोरबीवाळा शास्त्री शंकरलाल माहेश्वरनो अभिप्राय.

(प्रथम पत्र)

सौजन्य सुधासागर परम हितैषिर्वर्य रा. रा. भाईश्री प्राणजी-
वन जगजीवन मेहेता.

श्री मोरबीची ली. शंकरलाल माहेश्वरना आशीर्वाद वांचशो. तमारो ता ७-९-९४नो लखेल पत्र मने प्होंच्यो वांची वीगत जाणी जबाब नीचे मुजब.

१ देवीभागवत मार्कंडेय पुराण आदि देवीना पुराणमां कोइ ठेकाणे देवीने के देवने पशुहिंसा करी भोग आपवानुं लख्युं नथी तेमज तंत्र ग्रंथमां पण पशुवध देवी के देवने भोग माटे लखेलो नथी. कदी कौलमत (शक्ति पंथ) ना पुस्तकमां पशुहिंसा करी भोग आपवानुं लख्युं होय तो ईश्वर जाणे ए पंथोना में ग्रंथ जोया नथी.

२ कोइ पण मतना ग्रंथोमां लखेलां वचनो सर्व मान्य गणायज नहीं तेम बहु मान्य पण गणाय नहीं.

३ सर्वमान्य अने प्रमाणरूप शास्त्रमां हिंसानो निषेध करेल छे जे वचनो में अर्थ सहित साथेना पत्रमां लखेला छे.

४ देव देवी माटे पशुहिंसा अवश्य करवीज जोइए एम राजाओनां अवश्य कृत्योमां जोवामां आवतुं नथी तेम पशुहिंसा न करे तो बलवान् शास्त्रनी आज्ञा तोडी गणाय नहीं केम के बलवान् शास्त्रोए एवी आज्ञा करीज नथी.

५ हिंसामय प्रवृत्ति न करे तो तेथी राजाने कांइ आपत्तियोग आवेज नहीं पण राजा अने प्रजानुं कल्याणज थाय अने पशुहिंसा न करवाथी अकार्य कर्तुं न गणाय पण उत्तम कार्य कर्तुं गणाय; ते विषे वचनो पण साथे लखेलां छे.

६ पशुवधने बदले हिंसा वगरनी क्रिया करीने ते पर्व आराधवामां आवे तो तेथी शास्त्रनी आज्ञानो भंग कर्यो गणाय नहीं. सप्तशतीना पाठो कराववाथी, अनेक प्रकारनां नैवेद्यो करवाथी अने ब्राह्मणोने जमाडवाथी देवीने परम प्रीति थाय छे एवां वचनो घणां छे,

७ प्राणीना नाक के कानने छेको मारवानी कांइ जरूर नथी; कारण के ज्यारे सर्व मान्य शास्त्रोमां देवीने बलि आपवा माटे पशुहिंसा करवी, एवुं वचन जोवामां आवतुं नथी त्यारे निरपराधी प्राणीनां नाक के कानने छेको मारीने तेने शुं करवा पीडवुं जोइए.

ધર્મશાસ્ત્રોનાં પુસ્તકોમાં દશરા ને બહેવનાં વૃત્તાંતો જોતાં કોઈ પણ પુસ્તકમાં નથી જોવામાં આવતું કે દેવી અથવા દેવના ભોગ માટે પશુહિંસા કરવી; માટે દશરા વિગેરેમાં પશુહિંસા કરવાની રૂઢી અશાસ્ત્રીય છે જૂવો ઉપર લખેલા અભિપ્રાયને દૃઢ કરનારાં સર્વમાન્ય શાસ્ત્રોનાં વચનો.

૧ અહિંસા પરમો ધર્મઃ ।

અર્થ—અહિંસા એજ ઉત્તમ ધર્મ છે.

૨ ન હિંસ્યાત્સર્વાણિ ભૂતાનિ ।

કોઈ પણ પ્રાણિની હિંસા કરવી નહીં.

૩ મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૧ શ્લોક ૩૮ મો.

યાવન્તિ પશુરોમાણિ તાવત્કૃત્વોહ મારણમ્ ॥

વૃથા પશુઘનઃ પ્રાપ્નોતિ પ્રેત્ય જન્મનિ જન્મનિ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ—જે માણસ વૃથા પશુ હિંસા કરે છે; તે માણસ તે પશુનાં જેટલાં રૂવાડાં હોય છે તેટલી વચ્ચે જન્મમાં તે પશુથી મરણનો અનુભવ કરે છે.

૪ શ્રીભાગવતના તૃતીય સ્કંધના સાતમા અધ્યાયના શ્લોક સાતમામાં લખે છે કે,

સર્વેવેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ તપોદાનાનિ ચાનઘ ॥

જીવાભયપ્રદાનસ્ય ન કુર્વીરન્ કલામપિ ॥ ૧ ॥

અર્થ—સર્વ વેદ, સર્વ યજ્ઞ, સર્વ પ્રકારનાં તપ અને સર્વ પ્રકારનાં દાન પણ જીવને અભયદાન આપવાનાં પુણ્યની એક કલા પણ કરતાં નથી. મતલબ કે એ સર્વ કરતાં જીવને અભય કરવું એ મોટું પુણ્ય છે.

૫ શ્રીભાગવત તૃતીયસ્કંધ અધ્યાય ૨૭ મો શ્લોક ૨૧-૨૨

અહં સર્વેષુ ભૂતેષુ ભૂતાત્માવસ્થિતઃ સદા ॥

તમવજ્ઞાય માં મૂઢાઃ કુરુતેર્ચાવિડંબનમ્ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ—શ્રીકપિલદેવજી કહે છે કે હું પ્રાણિમાત્રમાં આત્મરૂપે રહ્યો છું, તેની અવજ્ઞા કરીને મૂર્ખ-લોકો મૂર્તિનું પૂજન કરેછે મતલબ કે જે પશુ હિંસા કરીને મૂર્તિની પૂજાકરે છે તે મૂઢ છે.

યો માં સર્વેષુ ભૂતેષુ સંતમાત્માનમીશ્વરમ્ ॥

હિત્વાર્ચા ભજતે મૌઢ્યાત્ ભસ્મન્યેવ જુહોતિ સઃ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—શ્રીભગવાન્ કહેછે કે હું પ્રાણિમાત્રમાં આત્મરૂપ રહ્યો છું. તેનું અપમાન કરીને મૂર્તિની પૂજા કરે છે એટલે પશુમાં આત્મરૂપ હું રહ્યો છું તેની હિંસા કરી મારું અપમાન કરે છે તે રાક્ષમાં હોમે છે.

૬ શ્રીભાગવતમાં એકાદશ સ્કંધ અધ્યાય ૬

યેત્વનેવંવિદો સંતઃ સ્તબ્ધાઃ સદભિમાનિનઃ ॥

પશૂન્ દ્રુહ્યંતિ વિસ્તબ્ધાઃ પ્રેત્ય શ્વાદંતિ તે ચ તાન્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—જે અજ્ઞાની અભિમાની અસાધુ છતાં પોતાને સાધુ માનનારા લોકો પશુને મારે છે; તેઓને મૂઆ પછી તેજ પશુઓ શ્વાય છે.

૭—જુઓ મહાભારતમાંથી નીકલેલ ઇતિહાસ સમુચ્ચયનાં વચનોને કે જે અહિંસાનેજ કલ્યાણનું સાધન છે એમ સિદ્ધ કરે છે.

તપઃ કૃતે પ્રશંશંતિ ત્રેતાયાં જ્ઞાનસાધનં ॥

દ્વાપરે યજ્ઞ મેવાહુર્દાનમેકં કલ્પૌ યુગે ॥ ૧ ॥

સર્વેષામેવ દાનાનામિદમેવૈકમુત્તમમ્ ॥

અભયં સર્વભૂતાનાં મનોઘાઠ્ઠાયકર્માભિઃ ॥ ૨ ॥

ચરાણામચરાણાં ચ યોઽભયં વૈ પ્રયચ્છતિ ॥

સ સર્વભયનિર્મુક્તઃ પરંબ્રહ્માધિગચ્છતિ ॥ ૩ ॥

નાસ્ત્યહિંસાપરંપુણ્યં નાસ્ત્યહિંસાપરં સુખં ॥

નાસ્ત્યહિંસાપરંજ્ઞાનં નાસ્ત્યહિંસાપરોઽભયઃ ॥ ૪ ॥

સત્યયુગમાં તપનેજ કલ્યાણનું સાધન કહેતા. દ્વાપરમાં યજ્ઞનેજ કલ્યાણનું સાધન કહેતા. ત્રેતાયુગમાં જ્ઞાનનેજ કલ્યાણનું સાધન અને કલિયુગમાં દાનનેજ કલ્યાણનું સાધન ગણેલ છે. સર્વ દાનમાં પુણ્ય ઉત્તમ દાન તેજ છે કે મન, વચન, કાયા અને કર્મથી સર્વ પ્રાણીમાત્રને અભયદાન આપવું. અર્થાત્ પ્રાણિની હિંસા ન કરવી એજ અભયદાન કહેવાય છે. જે સ્થાવર જંગમ જીવને અભયદાન આપે છે તે પરબ્રહ્મ (મોક્ષ) ને પામે છે. પ્રાણીની હિંસા ન કરવી એ જેવું બીજું પુણ્ય નથી, પ્રાણીની હિંસા ન કરવી એ જેવું બીજું સુખ નથી. પ્રાણીની હિંસા ન કરવી એ જેવું બીજું જ્ઞાન નથી ને પ્રાણીની હિંસા ન કરવી એ જેવું બીજું કલ્યાણ નથી.

૮ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં છઠ્ઠા અધ્યાયના ૩૨ શ્લોકમાં કહેલું છે.

આત્મૌપમ્યેન સર્વેષુ સમં પश्यति योर्जुन ॥

सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ૩૨ ॥

જે પ્રાણિમાત્રમાં સુખને અને દુઃખને પોતાની ઉપમાથી દેખે છે તે માણસ ઉત્તમ યોગી માનવો.

ગીતાના ૧૨ મા અધ્યાયમાં ૧૩ શ્લોકમાં

અદ્વેષ્ટા સર્વભૂતાનાં । જે સર્વ પ્રાણીમાત્રની હિંસા નથી કરતો; તે મારો વ્હાલો છે એમ કહ્યું છે.

૯ તેમજ દૈવી સંપત્તિમાં જે જીવને ભગવાને ગણાવ્યા છે તેમાં હિંસા ન કરનાર, સત્ય બોલનાર, ક્રોધ ન કરનાર, ઉદાર, શાંતિવાન, ઢાઢી ન કરનાર, પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા રાખનાર, લોભ ન રાખનાર, કોમલ મન રાખનાર, શરમ રાખનાર અને ચપલતા ન રાખનાર એવા જનોને દૈવી સંપત્તિના કહ્યા છે. તેમ આસુરી જીવોની ગણના કરતાં જેઓ પ્રાણીમાત્રમાં હું રહ્યો છું તેનો દ્વેષ કરે છે, એવા જનોને હું આસુરીયોનિમાંજ નાખું છું એમ ભગવાને કહ્યું છે.

તેમજ ગીતાના ૧૮ મા અધ્યાયમાં ૨૬ શ્લોકમાં હિંસા જેમાં થાય એવાં કર્મોને તમોગુણી કર્મ ગણેલ છે, ઈથી પળ અહિંસા કેવી ઉત્તમ છે ને હિંસા કેવી નિંદ્ય છે તે જાહેર જણાય છે.

એવી રીતે હિંસાની નિંદા ને અહિંસાની સ્તુતિનાં વચનો અનેક છે. પણ તે લખવાથી વિસ્તાર વધી જાય, માટે ટુંકામાં થોડાક વાક્યો લખું છું.

દીર્યમાણઃ કુશેનાપિ યઃ સ્વાંગે હંત દૂયતે ॥

નિર્મતૂન્ સ કથં જંતૂન્ઘાતયે નિશિતાયુધૈઃ ॥ ૧ ॥

જે માણસ પોતાના શરીરમાં દર્બનો કાંટો વાગતાં પણ દુઃખાય છે, તે માણસ નિરપરાધી જીવને હથીયારથી કેમ મારે?

નિર્માતું ક્ષણિકાં તૃપ્તિં ક્રૂરક્રૂરતરાશયાઃ ॥

સમાપયન્તિ સકલ જન્માન્યસ્ય શરીરિણઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—ક્રૂરમાં પણ ક્રૂર લોકો પોતાની ક્ષણિક તૃપ્તિ માટે બીજા પ્રાણીનું સઘળું જીવિત સમાપ્ત કરી દે છે એ કેવી સ્વેદની વાત છે.

મ્રિયસ્વેત્યુચ્યમાનોઽપિ દેહી ભવતિ દુઃખિતઃ ॥

માર્યમાણઃ પ્રહરણૈર્દારુણૈઃ સ કથં ભવેત્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—તું મરીજા ઇટલું કહેવાથી પણ પ્રાણિને દુઃખ લાગે છે ત્યારે જે ખંચકર હથીઆથી મરાતો હશે તેને કેવું દુઃખ થતું હશે.

હિંસા વિઘ્નાય જાયેત વિઘ્નશાંતૌ કૃતાપિ હિ ॥

કુલાચારધિયાપ્યેષા કૃતા કુલવિનાશિની ॥ ૨ ॥

અર્થ—વિઘ્નોની શાન્તિ કરવા માટે કરેલી હિંસા વિઘ્નોનેજ કરે છે, કુલનો આચાર માનીને કરેલી હિંસા પણ કુલનેજ હાનિ કરે છે. એ પ્રમાણે પ્રાણિહિંસાને નિંદી છે. અને નીચેના શ્લોકમાં અહિંસાને વખાણેલ છે.

યોભૂતેષ્વભયં દદ્યાત્ ભૂતેભ્યસ્તસ્ય નોઽભયમ્ ॥

યાદૃગ્વિતરિયિતે દાનં તાદૃગાસાદ્યતે ફલમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—જે પ્રાણીમાત્રને અભય આપે છે તેને પ્રાણીમાત્રથી ભય નથી, કારણ કે જેવું દાન આપીએ તેવું ફલ મળે છે.

માતેવ સર્વભૂતાના મહિંસા હિતકારિણી ॥

અહિંસૈવ હિ સંસારમરાવમૃતસારિણી ॥ ૪ ॥

અહિંસા દુઃખદાવાગ્નિપ્રાવૃષેણ્યઘનાવાલિઃ ॥

ભવભ્રમિરુગાર્ત્તાના મહિંસા પરમૌષધીઃ ॥ ૫ ॥

દીર્ઘમાયુઃ પરંરૂપમારોગ્યં શ્લાઘનીયતા ॥

અહિંસાયાઃ ફલં સર્વં કિમન્યત્કામદૈવ સા ॥ ૬ ॥

અર્થ—અહિંસા માતાની પેઠે પ્રાણિતું હિત કરનારી છે. અહિંસાજ સંસારરૂપ મરુ ભૂમિમાં અમૃતની નદી છે. અહિંસા દુઃખરૂપી દાવાગ્નિને શાન્ત કરવામાં મેઘની પંક્તિરૂપે છે અને અહિંસા સંસારમાં જન્મ મરણરૂપ રોગને ટાલવામાં મહૌષધી છે. દીર્ઘ આયુષ્ય, ઉત્તમ રૂપ, શરીરમાં નિરોગીપણું અને ઉત્તમ કીર્તિ એ સર્વે અહિંસાના ફલ છે, વિશેષ શું કહેવું? અહિંસા તો કામદુઘા ધેનુ છે. इत्यादि અનેક વાક્યો છે. પણ લખાણમાં લંબાણ થવાના ભયથી બંધ કરું છું. સં ૧૯૬૦ ના માદ્રપદ શુદી ૧૨ રવિવાર.

(દ્વિતીય પત્ર.)

રા. રા. પ્રાણજીવનભાઈ જગજીવનભાઈ મેહતા.

ધર્મપુર સ્ટેટ.

મોરબીથી લી. શંકરલાલ મહેશ્વરના આશિર્વાદ વાંચશો. વિશેષ લખવાનું કે ગડ કાલે મેં મારો અભિપ્રાય જણાવેલો છે. તેમાંથી ભાગવતના ચોથા સ્કંધની વાત લખવી ચૂકી ગયો છું. તે એ કે પ્રાચીનબર્હિ નામના રાજાએ અશ્વમેધ કર્યો હતો, તેને નારદજીએ કહ્યું કે જે જે પશુઓને યજ્ઞમાં મારેલાં છે, તે તારી વાટ જોડેને ઉભાં છે, તેઓ તું મરીશ ત્યારે તને મુદ્ગલથી મારશે એમ કહી પુરંજનનું આલ્યાન સંભળાવ્યું કે તેણે તારી પેઠે ઘણા યજ્ઞો કર્યા હતા તેથી તેનું મૃત્યુ થયા પછી તેણે જેજે જીવો યજ્ઞોમાં માર્યા હતા, તેઓ કુવાડા લઈને તેને મારવા ઉભા રહ્યા અને તેને નરકોની પીડા ભોગવવી પડી હતી. એથી યજ્ઞમાં થતા પશુવધથી પણ નરકમાં જવું પડે છે; તો પછી દશરા જેવા પર્વમાં તંત્રમાં લખેલાં વચનથી કરેલી હિંસા દુઃખદાયક કેમ ન થાય ? કાલિકા પુરાણ—ડામર તંત્ર વિગેરે તંત્ર ગ્રંથોમાં દશરાના દિવસે નહિ પણ નવરાત્રીના બલિદાનમાં લખેલ છે કે પશુહિંસા સકામ રાજાએ કરવી. પણ તેમાં સિંહ—વાઘ—બકરો—પાડો—ગાડરનું બલિદાન આપવાનું બતાવી છેવટ પોતાનું માંસ આપવું એમ લખેલ છે. ત્યારે કોઈ ઉપરના તંત્રનાં વચન આપે તો આપણે પૂછવાનું છે કે સિંહ વાઘનું બલિદાન કેમ નથી આપતા ? તેમ પોતાનું માંસ સર્વથી ઉત્તમ કહ્યું છે તે કેમ નથી આપતા ? માટે દેવીનું નામ લઈ અહિંસા પોતાની ઇચ્છાથી કરવામાં આવે છે તો તે વૃથા હિંસા છે. તો તેવી હિંસા બંધ થવાથી દેવી કોપે નહીં પણ પ્રસન્ન થાય છે. તેમ છતાં પણ દેવીની પરમ પ્રીતિ માટે શતચંડી વિગેરેથી ઉત્તમ આરાધના કરાવવી. મેં પ્રથમના પત્રમાં દેવીભાગવતમાં પશુહિંસા નથી એમ લખ્યું છે. પણ આજે ફરીને તેને જોતાં એક ઠેકાણે તેમાં પણ પશુહિંસા લખી છે. તો પણ તે વાક્ય સર્વમાન્ય ન ગણાય તે વાત સિદ્ધ છે. માટે હિંસા તો બંધજ થવી જોઈએ. આપણી મોરબીમાંજ પ્રથમ પાડો મચ્છુ માતાને ચડાવતા, ને ત્યાર પછી બકરો ચડાવતા; તે રાજમાન્ય રાજેશ્રી પારેલ મોતીચંદ રતનસીએ ઠાકોર સાહેબને અરજ કરી બંધ કરાવેલ છે. તેથી હવે ઇહાં તેવું કૃત્ય નથી જ થતું. તેમજ સતપર ગામમાં દશરાના પર્વમાં બે ઘેટાં કે ત્રણ ઘેટાં મારતા; તે પણ પારેલ મોતીચંદ રતનસી ત્યાં જઈ માતાના કોપનું પોતાને માથે લઈ તે બે ઘેટાંને ઉપાડી લાવ્યા, તે દિવસથી, ત્યાં પણ બંધ થયેલ છે; ને દરબારમાં તથા મોતીભાઈના ઘરમાં આનંદ છે. તે માટે એ પશુ હિંસાની રૂઢી બંધ પાડવાથી રાજાનું કલ્યાણ છે; ને આપણે પણ મોટો યશ મળશે. તેજ ધર્મને ઉત્તેજન છે માટે તે ઉપર આપે પણ બનતી મહેનત લેવી. આપણે વધારે લખવું પડે તેમ નથી. આ વખતે પારેલ—લાલાભાઈ મોતીચંદ અહિં આવ્યા છે તે તમને યથાયોગ કહી લખાવે છે કે આપે આ ધર્મનું કામ ઉપાડ્યું તે વાત સાંભળી અમોને પણ પૂર્ણ સંતોષ થયેલો છે. ને આપણે ધન્યવાદ આપીએ છીએ; ને ईશ્વર તમારો શ્રમ સફળ કરે એમ માગીએ છીએ.

શાસ્ત્રી શંકરલાલ મહેશ્વર—મોરબી સંસ્કૃત શાળાના અધ્યાપક.

નં. ૧૨

શ્રીમાન્ ધર્મતત્પર આર્યભિમાની રા. રા. પ્રાણજીવન
જગજીવન મેહેતા.

ચીફ મેડિકલ આફીસર.

સ્વસ્થાન ધરમપૂર.

ભાવનગરથી લિ. શાસ્ત્રી ભાનુશંકર હરિશંકરના યથાયોગ્ય આશીર્વાદ સ્વીકારશો. વિશેષ લખવાનું કે અલ્લહ પ્રૌઢપ્રતાપી આર્યધર્મોત્તેજક અને પરમબ્રહ્મણ્ય મહારાજ શ્રીમોહનદેવજીની પ્રવિત્ર આજ્ઞાને અનુસારે આપના તરફથી એક પ્રશ્નપત્રિકા મને મળી છે, તે મારા વાંચવામાં આવતાં. અહિંસાપ્રવર્તક વૃત્તિ જોડે મને ઘણો હર્ષ પ્રાપ્ત થયો છે. આજકાલ કેટલાક સકામી પુરુષોના ઉત્કૃષ્ટ ઉપદેશથી પ્રવૃત્તિ માર્ગનો પ્રચંડ વેગ ઘણા રાજ્યસ્થાનોમાં અંધપરંપરાથી પ્રવર્તેલો છે અને તે રૂઢીના પ્રચલ પળાથી એવો સજ્જડ થઈ ગયો છે કે, એકદમ તે નિર્મૂલ કરવો અશક્ય છે તથાપિ મહારાજાના સુવિચારથી આવી હિંસા રૂઢી વિનાશ થાશે. એ જોડે હું સંતોષ પામું છું અને મારી સ્વદેશ ભૂમિ ઉપર આવા દયાલુ મહારાજા નિરંતર રાજ્ય કરે એવી ઇચ્છા રાખું છું.

વિશેષ આપને જણાવવાનું કે આપના તરફથી જે સાત પ્રશ્નના ખુલાશા માગેલા છે, તેઓનો ક્રમવાર ખુલાશો મને આપણા આર્ય ગ્રંથોમાં જે જે મારા વાંચવામાં આવ્યું તે પ્રમાણે બતાવવાને મેં નીચે પ્રમાણે લખેલો છે; તે આપ ધ્યાનમાં લેશો. જો કે આ વિષય ઇટલો ગમ્મીર અને ચર્ચવા યુક્ત છે કે જો તેનું બરાબર પ્રમાણ સાથે વિવેચન કર્યું હોય તો એક ગ્રંથ થાય; અથવા જો મારો ને તમારો પ્રત્યક્ષ સમાગમ હોય તો ઘણું સારી રીતે સ્પષ્ટીકરણ થઈ શકે, તથાપિ ફક્ત હાર્દને અનુસારે સંક્ષિપ્ત કરી તેના નીચે પ્રમાણે પ્રમાણો આપવામાં આવ્યાં છે તે આપને વિદિત થશે.

૧ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

પહેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખવાનું કે મહિષાદિ પશુવધ કરવાનો વિધિ તાંત્રમત પ્રમાણે દેવી ભાગવત, કાલિકાપુરાણ, કાત્યાયન તંત્ર વિગેરેમાં કહેલો છે સરો, પણ તે ફક્ત તાંત્ર પક્ષથી પ્રમાણ છે.

૨ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

બીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખવાનું કે જે ગ્રંથમાં પશુવધ કહેલ છે તે ગ્રંથો આર્યલોકોમાં જે સકામી છે તેને માન્ય છે તેથી તાંત્રિક પક્ષમાંજ બહુ માન્ય ગણાય પણ જેઓ નિષ્કામી અને શુદ્ધ માર્ગાનુસારી છે તેઓને એ ગ્રંથો બિલકુલ માન્ય ગણાતા નથી.

૩ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

ત્રીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે ગ્રંથો કરતાં ઘણા બલવત્તર પ્રમાણવાળા અને હિંસાને નિષેધ કરનારા ઘણા આર્યગ્રંથો કેશરીસિંહની માફક ગર્જના કરે છે. જેની પાસે સકામીના ગ્રંથો જંબૂકની પેઠે દૂર

નાસી જાય છે તેઓમાં કેટલાએક ઉપનિષદ્ ભગવદ્ગીતા અને મહાભારતના શાન્તિ પર્વાત્તર્ગત મોક્ષ ધર્મમાં તેનું ઘણું સારું વિવેચન કરેલું છે. આમાં ઉપનિષદ્ ભગવદ્ગીતા વિગેરેના પ્રમાણ આપીને જો લખવા બેસીએ તો ઘણો વિસ્તાર થઈ જાય પણ આ ઠેકાણે તેમાં ઘણો ઉપયોગી મોક્ષનો એક વિષય ધારીને હું નીચે પ્રમાણે પ્રમાણો આપું છું, કે જે પ્રમાણો આપના માહાત્મા વેદવ્યાસના મુખ કમલથી નિકળેલ છે. અને જેઓની ઉપર ભારતટીકાકાર પંડિત નીલકંઠે શ્રુતિઓનાં પ્રમાણોથી ટીકાદ્વારા અહિંસા ધર્મને સિદ્ધ કરેલો છે.

અહિંસાને તે પ્રતિપાદન કરે છે. અને તેમાં “ અનાગાં ” એટલે નિરપરાધી એવું વિશેષણ આપીને યજ્ઞ સંબંધી હિંસાવિધિ કરતાં અહિંસા વિધિ શ્રેષ્ઠ છે, એવું સાબીત કરે છે. કારણકે જેવું મધુપર્કમાં ગાયનું નિરપરાધીપણું છે, તેવુંજ યજ્ઞમાં પશુનું પણ નિરપરાધીપણું છે. આ ઉપરથી શ્રુતિનો તાત્પર્ય અહિંસા વિધિમાં પ્રવર્તે છે.

આવી રીતે જુદા જુદા આચારથી શ્રુતિનું તાત્પર્ય અહિંસા ધર્મમાં પ્રવર્તાવ્યું છે. તેવી રીતે કેટલાં એક સકામિક કર્મ કે જેઓ શ્રુતિનું તાત્પર્ય બરાબર સમજ્યા વગર પોતાની અજ્ઞાનતાના પ્રૌઢ પ્રતાપમાં તળાઈને વેદના અર્થવાદોનું સ્તુતિમાં તાત્પર્ય જાણ્યા શિવાય હિંસાધર્મને પ્રમાણ કરવાને મથે છે તેઓની નિંદાને માટે એ પછીના અધ્યાય ૨૬૩—શ્લોકે ૬ ઠામાં આ પ્રમાણે લખે છે. ॥ શ્લોકઃ ॥ **લુબ્ધૈર્વિત્તપરૈર્બ્રહ્મ નાસ્તિકૈઃ સંપ્રવર્તિતમ્ ॥** વેદવાદાનવિજ્ઞાય સત્યાભાસ મિવા નૃતમ્ ॥ અર્થ ॥ હે બ્રહ્મન્ આસ્તિક એટલે વેદનું પ્રમાણ બોલનારા પણ તેના તાત્પર્યને નહિ જાણનારા વિષયલંપટ એવા લોભી કર્મ જેઓ વેદમાં કહેલા અર્થવાદોનું સ્તુતિ માત્રમાં તાત્પર્ય છે એમ ન જાણી ઉપરથી સત્ય જેવું લાગતું પણ અવિદ્યામૂલક બ્રાહ્મણત્વાદિનો અધ્યાસ પ્રબલ હોવાથી સ્વરૂપે खोटું એવું હિંસાત્મક કર્મ પ્રવર્તાવ્યું છે જેને માટે શ્રુતિમાં કહે છે કે—**नीहारेण प्रावृता जल्पाचासुतृप उक्थशासश्चरन्ति ॥** અર્થઃ—જે કર્મ જેઓ અજ્ઞાનથી છવાયેલા તથા અર્થવાદના વચનોને સત્ય માની પોતાના પ્રાણનું પોષણ કરનારા અને કર્મનું અનુશાસન કરવામાં તત્પર છે. ટીકાભિપ્રાયસહિતં તત્ ॥

આવી રીતે હિંસાને પ્રમાણ ગણનારા સકામી લોકોની શ્રુતિ જ પોતેજ નિંદા કરે છે. હવે ઉપરનાં પ્રમાણોથી હિંસાત્મક કર્મની નિંદા કરીને બ્રહ્મયજ્ઞનું સ્વરૂપ કહે છે. ॥ અ. ૨૬૩ શ્લોક ૮ ॥ **यदेव सुकृतं हव्यं, तेन तुष्यन्तिदेवताः नमस्कारेण हविषा, स्वाध्यायै रौषधैस्तथा ॥ पूजा स्यात् देवतानां हि, यथाशास्त्रनिदर्शनम् ॥** અર્થ—સુકૃત વડે મેલવેલું હવ્ય ઉત્તમ છે અને તેમનાથી દેવતાઓ સંતોષ પામે છે. તે હવિ ત્રણ પ્રકારનું છે. એક નમસ્કાર હવ્ય, બીજું સ્વાધ્યાય હવ્ય, ત્રીજું ઔષધ હવ્ય, આ ત્રણ પ્રકારના હવ્યથી જેવા દેવતાઓ સંતોષ પામે છે તેવો સંતોષ પશુ વિગેરે હિંસાત્મક દ્રવ્યથી પામતા નથી. અર્થાત્ નમસ્કાર હવ્ય, વેદાધ્યયન રૂપ હવ્ય, અને ત્રીહિયવાત્મક હવ્યથી યજ્ઞ કરવો પણ હિંસાથી કરવો નહિં.

શ્રીમહાભારત શાન્તિપર્વ, મોક્ષ ધર્મ, અ૦ ૨૬૨ શ્લો. ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૩, ૩૫ નો ભાવર્થ આ પ્રમાણે છે:—તુલાધાર અને જાજલોનો સંવાદ ચાલે છે. તુલાધાર જાજલી પ્રત્યે કહે છે. હે જાજલી! તપ કરવાથી, યજ્ઞ કરવાથી, દાન આપવાથી અને જ્ઞાનોપદેશનાં સદ્વાક્યો કહેવાથી જે ફલ પ્રાપ્ત થાય છે તે ફલ પ્રાણીને અભયદાન કરવાથી થાય છે. ॥૨૮॥ જે પુરુષ આ લોકમાં પ્રાણીઓને અભય દક્ષિણા આપે છે તે સર્વ યજ્ઞો કરનારો જાણવો. ને તે પળ અભયપદને પામે છે. ॥ ૨૯ ॥ સર્વ પ્રાણીઓની અહિંસાથી શ્રેષ્ઠ બીજો કોઈ ધર્મ નથી. જેનાથી ક્યારે પણ કોઈ પ્રાણી ઉદ્વેગ પામતો નથી. હે મહામુનિ! તે સર્વ પ્રાણીથી અભય પામે છે ॥૩૦॥ ઘરમાં રહેલા સર્પથી જેમ લોકો ઉદ્વેગ પામે છે, તેમ આ લોકમાં અને પરલોકમાં તે ધર્મને પામતો નથી ॥૩૧॥ હે જાજલી! સર્વ દાનમાં પ્રાણીઓને જે અભયદાન કરવું તે ઉત્તમ કહેવાય છે. આ હું તમને સ્વેચ્છા કહું છું. માટે તે ઉપર તમો વિશ્વાસ રાખજો ॥ ૩૨ ॥ હે જાજલી! અહિંસાત્મક અને અભયદાનરૂપ જે સુધર્મ છે, તે નિષ્ફલ નથી. કારણ કે વેદમાં સ્વર્ગની પ્રાપ્તિને માટે તથા બ્રહ્મની પ્રાપ્તિને માટે યજ્ઞાદિક અને શમાદિકનું અધ્યયન કરેલું છે, પણ તેનો તાત્પર્ય એવો છે કે સ્વર્ગાદિક અનેક ફલનો આપનાર યજ્ઞાદિક સ્થૂળ ધર્મ છે અને બ્રહ્મ પ્રાપ્તિના નિત્યરૂપને આપનાર શમાદિક જે અહિંસાત્મક ધર્મ છે તે સૂક્ષ્મ છે; માટે ઉત્તમ છે. ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ તે અહિંસાત્મક ધર્મ સૂક્ષ્મ હોવાથી જાણવો અશક્ય છે, કારણ કે તેને મર્દન કરનારા અને સક્રામિક મતને પુષ્ટ કરનારા કેટલાંક વચનો હિંસાને બોધ કરનારા આવે છે. સપ્તદશ પ્રાજાપત્યાનુ પશૂનાલભતે સપ્તદશપ્રજાપતિઃ ॥ અર્થ:—પ્રજાપતિ દૈવત્ય એવા સત્તર પશુઓને જે આલંબન કરે એટલે હિંસા કરે તે પ્રજાપતિ ભાવને પામે. આવી રીતે કેટલાંક શ્રુતિબોધિત વિધિના વચનો હિંસાને એક શ્રેયનું સાધનરૂપ ઉપદેશ કરી અહિંસા શાસ્ત્રનું ઉપમર્દન કરે છે. (નિષેધ કરે છે).—આ ઠેકાણે શંકા કરે છે, જો આવા વચનો શ્રુતિબોધિત હોય તો અહિંસા શાસ્ત્ર અપ્રમાણ ગણાય. પણ તે વિધિ એકાન્ત નથી. કેમ કે કેવલ એક બીજાના આચારો તરફ જ્યારે જોડાઈ છીએ ત્યારે શ્રુતિ-બોધિત અહિંસા ધર્મ જાણી શકાય છે. જેમ કે (ઉક્ષાણં વાવેહતં વાક્ષદંતં, મહોક્ષં વા મહાજં વા શ્રોત્રિયાયોપકલ્પયેત્ ॥ અર્થ—પહેલી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે બલિવર્ધ અથવા ગાયને હિંસા કરે ને પછી ની સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે કોઈ વેદપાઠી, અગ્નિહોત્રી ઘરે આવેલ હોય ત્યારે તેને માટે મોટો બલ્દ અથવા મોટો બકરો મારવો) આ શ્રુતિ અને સ્મૃતિ હિંસાનો બોધ કરે છે. તેવી રીતે “મધુપર્ક”માં પણ ગાયના આલંબન કરવાનો એક આચાર बताવે છે. પણ તેવી રીતે બીજી શ્રુતિ પણ હિંસારૂપ આચારથી વિરુદ્ધ અહિંસારૂપ આચાર बताવે છે. જેમ કે (માગા મનાગાં યદિતિ વધિ ॥ અર્થ—નિરપરાધી અદિતિરૂપ ગાયનો વધ કરવો નહીં. આવી રીતે હિંસાથી વિરુદ્ધ બીજી શ્રુતિ પોતાનો સિદ્ધાંત કે જે વેદની વિધિથી કરે છે સ્વરા પણ તે યજ્ઞો શ્રદ્ધાદિકપણથી રહિત હોવાથી અચ્છેદરૂપ કહેવાય છે તેથી તેના દાંભીક અન્તર્યજ્ઞ અને બહિર્યજ્ઞને યોગ્ય ગણાતા નથી, અને જેઓને પુર્ણ શ્રદ્ધા છે તેઓને તો એક ગાયથી જ બ્રહ્મજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે. તેને માટે આ પ્રમાણે શ્રુતિ છે. સર્વસ્મૈવા એતદ્ યજ્ઞાય

ગૃહ્યન્તે યધુવાયામાઝ્યં ઐંદ્રપયોઽમાવાસ્યાયાં ઐંદ્રં દધ્યમાવાસ્યાયાં આધાન પ્રકારેશ્વ ચ દ્વાદશ ગૃહીતેતેનસ્રચં પુરવિત્વાસપ્તવત્યા પુર્ણાહુતિં જુહોતિ ॥ આ શ્રુતિનો પળ તાત્પર્ય એવો છે કે ગાયના દૂધથી અને દહીં વડે કરીને પૂર્ણાહુતિ કરી યજ્ઞ સંપાદન કરવો. તેમજ જે અશક્ત છે તેમણે ગાયના શીંગાડાથી અભિષેક, પુચ્છથી તર્પણ અને પગના રજથી સ્પર્શ કરી યજ્ઞ સંપાદન કરવો. પણ હિંસાથી યજ્ઞ કરવો નહિં. તેમજ તે અધ્યાયના શ્લોક ૪ માં કહ્યું છે કે—યજ્ઞના ઉપયોગી પશુઓમાં જે પુરોડાસ છે તે પવિત્ર યજ્ઞને યોગ્ય ગણાય છે. તેને માટે ત્યાં આ પ્રમાણે શ્રુતિ છે. ત એતત્ક્રાંત-મેધા અમેધ્યાઃ પશવઃ ॥ તસ્માદાહુ પુરોડાશસં સત્રંલોકથમિતિ ॥ અર્થ—યજ્ઞમાં વિહિત જે જે પશુઓ છે, તે અપવિત્ર અને યજ્ઞને અયોગ્ય છે. અને જે પુરોડાશ છે તે પવિત્ર અને યજ્ઞને યોગ્ય છે. માટેજ પુરોડાશનો યજ્ઞ દર્શનીય અને ઉત્તમ છે. તેમજ પુરોડાશના યજ્ઞથી પશુયજ્ઞનું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે. તેને માટે આપ્રમાણે શ્રુતિ છે ॥ સર્વેષાં વા એષ પશૂનાં મેધેન યજતે યઃ પુરોડાશેન યજતે ॥ અર્થ—જે પુરુષ પુરોડાશથી યજ્ઞ કરે છે. તે પુરુષ અશ્વ, અજાદિક પશુઓથી થનારા યજ્ઞ (અશ્વમેધાદિક) ને કરનારા ગણાય છે. આ ઉપરથી કદાપિ કોઈ શંકા કરશે કે પશુયજ્ઞ પણ વેદમાં છે સ્વરો, પણ તેના સમાધાનમાં એમ સમજવાનું છે કે પશુ યજ્ઞના વિધિને કહેનારી શ્રુતિઓ તેના નિષેધની શ્રુતિ આગળ ગૌણ થઈ જાય છે અને તેઓના પ્રબલ પ્રમાણોથી આશરે હિંસા વિધિની શ્રુતિઓને નિર્બલ થાવું પડે છે છેવટે આપણા આર્યધર્મના સર્વકર્મશિરોમણી અહિંસાધર્મનો વિજય થાય છે.

વલી અહિંસાને માટે પ્રતિપાદન કરનારી એક કઠઉપનિષદની શ્રુતિ આ પ્રમાણે છે ॥ પુવાહ્યેતે અદદાયજ્ઞરૂપા અષ્ટાદશોક્ત મવરં યેષુ કર્મ એતચ્છ્રેયોયેઽભિનંદન્તિ મૂઢાજરામૃત્યુંતે પુનરવાપી યન્તિ ॥ અર્થ ॥ પશુ હિંસામય યજ્ઞરૂપી એ વહાણો દૃઢ નથી. જેમાં સોલ ઋત્વિજ્ અને બે દંપતી મલી અઢારનું અવશ્ય કર્મ છે. તેને જે શ્રેય માની વચાણે છે. તે મૂઢ લોકો વારંવાર ફરીથી જરા મૃત્યુને પામ્યા કરેછે આ શ્રુતિથી પણ અહિંસા સિદ્ધ થાય છે.

આ ગંભીર વિષયની ચર્ચાને માટે બીજા કેટલાએક બલવત્તર પ્રમાણો આ ઠેકાણે આપવા યોગ્ય છે. પણ વિસ્તારના ભયથી અને વચતના સંકોચથી આટલેથીજ આપના ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર સમાપ્ત કરવો પડ્યો છે.

૪ ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખવાનું કે કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં રાજાને અવશ્ય હિંસા કર્તવ્યજ છે. અને જો ન કરે તો અમુક પ્રાયશ્ચિત છે. તેવું પ્રમાણ જોવામાં આવતું નથી તે છતાં કદાપિ સકામી થઈ તેવા કર્મ કરવા પ્રવર્તે પણ તેવા સકામીના કર્મને માટે શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને પુરાણોના તાત્પર્યાર્થ જોતાં સકામી કર્મને ધિક્કારેલા છે; માટે તેમ નહીં કરવાથી કોઈ પણ બઢવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી ગણાશે નહીં. સકામીના કર્મને માટે ભગવદ્ગીતામાં બીજા અધ્યાયમાં શ્લોક ૪૧-૪૨-૪૩-૪૪ માં તેનું વિવેચન કરેલું છે. તેમજ શ્રીમદ્ભગવતમાં લોકે વિવાયાં ૦ એ એકાદશ સ્કંધમાં પણ બતાવ્યું છે.

૧ પાંચમા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખવાનું કે હિંસાની પ્રવૃત્તિ ન કરવાથી રાજ્ય તથા પ્રજામાં આપત્તિઓ આવે અથવા અકાર્ય કર્યું કહેવાય તેવું કોઈ બઢવાન્ શાસ્ત્રમાં જોવામાં આવ્યું નથી.

૬ છઠ્ઠા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખવાનું કે—કદાપિ સકામીપણાથી કે રુઢીના બલથી તેવું હિંસા કર્મ કરવું હોય તો તેને બદલે પિષ્ટપશુ અથવા કૂખ્માંડ (કોલું)નો બલિ વિગેરે કર્યાથી તેવી ક્રિયાનો ભંગ થતો નથી અને તે ક્રિયા સંપૂર્ણ ગણાય છે તેને માટે નિર્ણયસિંધુમાં” આ પ્રમાણે શ્લોક છે.

કૂખ્માંડ મિશ્નુદંડં ચ માંસ સારસ મેવ ચ ॥

એતે બલિસમાઃ પ્રોક્તા સ્તૃષ્ઠૌ છાગ સમાઃ સદા ॥ ૧ ॥

અર્થ—કૂખ્માંડ (કોલું) શેરડી, સારસપક્ષીનું માંસ એ પશુબલિના જેવા ગણાય છે અને તેથી બકરાના જેવી દેવતાને તૃપ્તિ થાય છે. રુદ્રયામલ નામના ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે કે—

છાગાભાવેતુ કૂખ્માંડં શ્રીફલં વા મનોહરમ્ ॥

વસ્ત્રસંવેષ્ટિતંકૃત્વા છેદયેત્ ચ્છુરિકાદિના ॥ ૨ ॥

અર્થ—જો પશુનો અભાવ હોય તો કૂખ્માંડ અથવા સુંદર એવા શ્રીફલને વસ્ત્રથી વીંટીને છરી વિગેરે શસ્ત્રથી છેદન કરવું. ॥ ૨ ॥ આવો વિધિ પણ તે ગ્રંથોમાં લખેલો છે.—ધર્મસિંધુમાં પશુવધ કરવાને માટે કહ્યું છે. પણ જો રાજા સકામ હોય તો કરે પણ બીજાને કરવાની જરૂર નથી, એવું સૂચવે છે અને તે ઉપરથી એમ સિદ્ધાન્ત થાય છે કે સર્વ કર્મો પશુવધ વિના પુરોહાશાદિકથી સંપાદન કરવા અને તેમ કરવામાં આપણા સર્વપ્રમાણ શિરોમણિરૂપ શ્રુતિ ગ્રંથોનો ઉત્તમ તાત્પર્ય પરાકાષ્ટાને પહોંચે છે.

૭ સાતમા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખવાનું કે પશુના કાન કે નાક કાપીને હુટો મુકતાં તે ક્રિયા પૂર્ણ થઈ કહેવાય તેવું કોઈ આર્યગ્રંથમાં જોવામાં આવ્યું નથી.

આવી રીતે આપના સાત પ્રશ્નનો ખુલાશો અમારા તરફથી આપની તરફ મોકલ્યો છે. તેની સાથે એકંદર અમારો અભિપ્રાય એવો છે કે આર્યશાસ્ત્રના કોઈ પણ ગ્રંથમાં કેવલ નિન્દિતકર્મ કરવાનો વિધિ લખેલોજ નથી. કદાપિ લખેલો હોય તો તે તાંત્રમત પ્રમાણે પૂર્વાપર વિરોધ કરનારા તેનાં વચનો પરસ્પર ગૌણતા કરવામાં તત્પર થાય છે. પણ છેવટે આપણા આર્યધર્મનો અહિંસાત્મક સિદ્ધાન્ત બલવત્તર થાય છે અને તે પ્રવૃત્તિ માર્ગનો શુદ્ધ ઉપદેશ કરી નિવૃત્તિમાર્ગમાં દોરી જવાને પ્રયત્ન કરે છે. એજ આપણો સનાતન માર્ગ સર્વમાં પ્રમાણભૂત છે. સર્વને માન્ય છે અને અતિ આદરવા યોગ્ય છે. હું આશા રાખું છું કે આવા હિંસાત્મક માર્ગની ક્રિયા દૂર કરી આર્યોના ઉત્તમ માર્ગનું અવલંબન કરીને આપણા દયાલુ મહારાજા આવા ઉત્તમ સન્માર્ગનું ગ્રહણ કરશે એજ. તથાસ્તુ ॥

શાસ્ત્રી ભાનુશંકર હરિશંકર સહી.

ભાવનગર દરબારી પાઠશાળાના મુખ્યગુરુ.

ૐપરમાત્મને નમઃ

શ્રીયુત, સ્વધર્મનિષ્ઠ, રાજ્યમાન્ય રાજેશ્રી પ્રાણજીવનદાસ
જગજીવનદાસ મહેતા.

ચીફ મેડિકલ ઓફીસર.

સ્વસ્થાન ધર્મપુર.

વિશેષ લખવાનું કે ગઈ તા. ૧૧-૯-૯૪ ને રોજ આપના તરફથી મુદ્રાંકિત કરેલી સાત પ્રશ્નની પત્રિકા અમારી તરફ આવી છે. તેમાં લેખેલી બિના અમારા જાણવામાં આવી છે. આ સંબંધમાં આપના મહારાજા શ્રીમોહનદેવજીના પવિત્ર અને સ્તુત્ય વિચારને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ. કેટલાએક ધર્મના નામથી ચાલતા અપવિત્ર રીવાજો કે જે આપણા પ્રાચીન આર્યધર્મને કલંકિત કરે છે. તેના સંબંધમાં આપના ધર્મિષ્ઠ મહારાજાએ એક સ્તુત્ય પગલું મૂક્યું છે એમ નિઃશંક કહી શકાય છે. જેવી રીતે મહારાજાના પવિત્ર વિચાર તેમની ધાર્મિક મનોવૃત્તિમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે. તેની સાથે આપના જેવા દયાવાનુ ધાર્મિક પુરુષે તેમના વિચારને પુષ્ટી કરી ટેકો આપ્યો છે તે એક આપની પવિત્ર ફરજ પૂર્ણ અંશે સફળ થઈ એમ માનીએ છીએ.

આપના જે સાત પ્રશ્નો આવેલા છે; તેઓના જવાબોના અનુક્રમે જે જે આર્ય ગ્રંથો જોવામાં આવ્યા છે. તેમાંથી વાંચી તપાસીને અમે નીચે પ્રમાણે ક્રમવાર આપીએ છીએ; તે આપ ધ્યાનમાં લેશો.

૧ આપના પહેલા પ્રશ્નના જવાબમાં લખવાનું કે, દેવીના બલિદાનને માટે પશુહિંસા કરવામાં આવે છે, તે બાબત ભવિષ્યપુરાણ, નિર્ણયામૃત, હેમાદ્રિ, વિગેરેમાં કેટલાએક તાંત્રમત ગ્રંથોના પ્રમાણો, આપેલા છે અને તે બલિદાનના અંગમાં ગણેલા છે. એ બલિદાનના દરેક ઉપચારના મંત્રો “વિષ્ણુ ધર્મોત્તર” નામના ગ્રંથમાં આવેલા છે. તેઓને કાલિકાપુરાણ, તથા દેવીભાગવત, તાંત્ર પક્ષથી પુષ્ટિ આપે છે. પણ તે એકપક્ષી હોવાથી સાર્વજનિક પ્રમાણમાં ગણાય નહીં.

૨ બીજા પ્રશ્નના જવાબમાં લખવાનું કે જે ગ્રંથોમાં પશુનું બલિદાન કરવાને લખ્યું છે. તે ગ્રંથ તાંત્ર પક્ષની પુષ્ટિ કરે છે અને તેના તે ગ્રંથો પાછા બીજા પક્ષથી તેનો નિષેધ કરવાને પોતાના પ્રમાણો આપે છે. અથવા તેના બદલામાં બીજો વિધિ બતાવી તે પક્ષ નિર્મૂલ કરે છે. આથી જો કે તે ગ્રંથો આર્ય લોકોમાં માન્યતો ગણાય. પણ હિંસાને માટે તામસી ક્રિયાનું નામ આપી તેને તિરસ્કાર કરી વર્તનારા મોટા બલ્લવત્તર ગ્રંથો આગલ તેઓની ગૌણતા થઈ શકે સ્વસ્તી અને તેથી જ તેઓને બહુમાન્ય ગણવામાં સારા વિદ્વાનોને આંચકો સ્વાવો પડે છે.

૩ ત્રીજા પ્રશ્નના જવાબમાં લખવાનું કે—તે શાસ્ત્ર કરતાં હિંસાને નિષેધ કરનારા બીજા બલવાન્ શાસ્ત્રના ગ્રંથો ઘણા છે. તેમાં એવીરીતે હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે કે જેથી ફરીને હિંસાત્મક ક્રિયા ઉઝીવન થઈ શકેજ નહીં. તે ગ્રંથો માંહેલા જો અત્યારે પ્રમાણો આપવા બેસીએ તો એક મોટો ગ્રંથ ભરાય તથાપિ કેટલોએક સંક્ષિપ્ત સાર નીચે પ્રમાણે આપું છું.

હિંસાનો નિષેધ કરનારા ગ્રંથોમાં વેદના ઉપનિષદો, ભગવદ્ગીતા, શ્રી મહાભારતનો મોક્ષધર્મ ઇત્યાદિ ઘણા ગ્રંથો મુખ્ય મુખ્ય ગણાય છે.—તેમાં ઉપનિષદ અને ભગવદ્ગીતા નિવૃત્તિમાર્ગનો આશ્રય લઈને સકામી પુરુષોની કર્મ નિમિત્ત હિંસાનો નિષેધ કરે છે—મોક્ષધર્મમાં અધ્યાય ૨૬૨ માં શ્લોક ૨૮, ૨૯, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૫, ૩૬—આટલા શ્લોકોમાં તુલાધાર અને જાજલિના સંવાદમાં શ્રુતિના પ્રમાણ સાથે હિંસા કર્મનો નિષેધ ઘણી સારી યુક્તિથી કહેલો છે. પ્રથમ અભયદાનનું મહાત્મ્ય વર્ણવી હિંસા બોધ કરનારી શ્રુતિઓને તોડવાને માટે બીજી શ્રુતિઓ આપીને આપણા સર્વ માન્ય અહિંસા ધર્મને પ્રતિપાદન કરેલો છે. મોક્ષધર્મના અધ્યાય ૬૩ ના શ્લોક ૬ માં હિંસા કરનારા અજ્ઞાની કર્મ-ઠીઓની નિંદા કરી છે. અને તે પછી શ્લોક ૮ આઠમામાં—યજ્ઞનું પ્રવિત્ર હવ્ય નમસ્કારાત્મક, સ્વાધ્યા-યાત્મક અને ઔષધાત્મક, એવા ત્રણ ભેદથી બતાવી તે હવ્યથી યજ્ઞ કરવો પણ પશુરૂપ હવ્યથી નહીં એમ સાબિત કરેલું છે. તે પછી શ્લોક ૩૮ માંમાં શ્રદ્ધાથી થતો યજ્ઞ તે યજ્ઞ કહેવાય નહીં પણ અયજ્ઞ છે, એમ બતાવી એક ગાયથીજ બધી ક્રિયા પૂર્ણતાને પામે છે—તેવું શ્રુતિનું પ્રમાણ આપીને ગ્રંથ-કર્તા હિંસાના યજ્ઞનો નિષેધ બતાવે છે. ત્યારપછીના શ્લોક ૪૦ માં યજ્ઞના કરતાં પુરોડાશ પવિત્ર છે, એમ શ્રુતિથી સિદ્ધ કરી પોતાના અહિંસાત્મક સિદ્ધાન્તને ગ્રંથકર્તા પ્રગટ કરે છે. આવા હિંસાને નિષેધ કરનારા સેકડો ગ્રંથો આર્ય તનુજોને એવા નિંદિત કર્મથી વારવાને પોતાના પ્રમાણોથી પોકાર કર્યા કરે છે તથાપિ દાંભિક કર્મઠીઓ સમજતા નથી. કદાપિ કોઈ શંકા કરશે કે શ્રુતિઓમાં હિંસા પણ છે સ્ત્રી અને નિષેધ પણ છે. ત્યારે કઈ વાત માનવી? ત્યારે તેના સમાધાનમાં જણાવવાનું કે જે જે વાક્યો હિંસાનો નિષેધ કરવામાં ઘણાં બઢવાન છે, તેઓનો પક્ષ ગ્રહણ કરવો, કારણ કે કદાપિ સકામી લોકોને માટે તાંત્ર મતથી તેવાં વાક્ય હોય તેથી શું તે મુખ્ય ગણાય? અથવા સ્વીકારવા યોગ્ય ગણાય? અર્થાત નહીં ગણાય. માટે સર્વને અહિંસાત્મક ગ્રંથોના પ્રમાણ એક દેશી છે તેમ અવશ્ય માનવું જોઈએ. મહાત્મા વેદવ્યાસ જે આર્ય પુરાણોના કર્તા અને પરમાત્માના અંશાવતારી કહેવાય છે, તેઓએ પોતાના રચેલા સેકડો ગ્રંથોમાં હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે. આ વિષય ઉપર જો વિશેષ ચર્ચા કરવા ધારીએ તો એક મોટો ગ્રંથ થાય પણ આ વચ્ચે વિસ્તારના ભયથી અને વચ્ચેના સંકોચથી આ ત્રીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આટલેથીજ વિરામ પામીએ છીએ.

૪ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખવાનું કે રાજાઓને તે કર્મ અવશ્ય કર્તવ્ય છે અને તે ન કરવામાં આવે તો બલવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી ગણાય એવું કોઈ પણ આર્ય ગ્રંથમાં નિકલતું નથી. આવા હિંસાત્મક કર્મ કરવાને કોઈપણ આર્યના પૂજ્ય ગ્રંથ ફરજ પાડે નહીં અને જે નિર્ણાસિન્ધુમાં તાંત્ર મતથી

જોવામાં આવે છે તે કર્તવ્ય તરીકે નથી, પણ એક જાતની સકામી ક્રિયા છે એમ બતાવે છે. કારણ કે ધર્મસિન્ધુમાં બલિદાનના પ્રકારમાં તેવી ક્રિયા કરનારને સકામ એવું વિશેષણ આપીને કરવાને કહ્યું છે. જે સકામીની ક્રિયા છે તે આપણા શ્રુતિ અને પુરાણોથી નિંદિત થઈ ગઈ છે.

૧ પાંચમા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખવાનું કે હિંસાની પ્રવૃત્તિ ન કરવામાં આવે તો તેથી રાજ્યને કે પ્રજાને કાંઈ પણ આપત્તિ આવે તેવું કોઈ આર્ય ગ્રંથોમાં જોવામાં નથી આવતું પણ ઉલટું એમ જોવામાં આવે છે કે જેના દેશમાં હિંસા થાય તે દેશ દુર્ભિક્ષ વિગેરેની પીડાથી પીડાય છે જેનું આ પ્રમાણ છે.

યસ્મિન્દેશે ભવેદ્દિસા, યા પશૂનામનાગસામ્ ॥

સ દુર્ભિક્ષાદિભિર્નિત્યં, નશ્યેત્તોપદ્રવૈસ્તથા ॥ ૧ ॥

અર્થ—જે દેશમાં નિરપરાધી પ્રાણીઓની હિંસા થાય તે દેશ દુર્ભિક્ષ (દુકાલ) વિગેરે ઉપદ્રવોથી નાશ થઈ જાય છે. આવા કેટલાક પ્રમાણો એથી વિપરીત રીતે મળે છે. પણ જો હિંસા ન કરવામાં આવે તો દેશમાં વિપત્તિ થાય તેવા પ્રમાણો મળતા નથી.

૬ છઠ્ઠા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખવાનું કે—કદાપિ જો તે હિંસાને બદલે બીજી ક્રિયા કરવી હોય તો તે કાલિકાપુરાણમાં આ પ્રમાણે લખેલ છે.

કૂષ્માન્ડમિક્ષુદંડં ચ માંસં સારસ મેવ ચ ॥

એતે બલિસમાઃ પ્રોક્તા સ્તૃપ્તૌ છાગસમાઃ સદા ॥ ૧ ॥

અર્થ—જો પશુની હિંસા ન કરવી હોય તો તેને બદલે કૂષ્માન્ડ (કોલાં) શેલડી, અને સારસ પક્ષીનું માંસ, ઇટલા પદાર્થો બલિદાન સમાન છે. અને તેથી દેવતાને બકરાના બલિદાન જેવી તૃપ્તિ થાય છે. ॥ ૧ ॥ એ પ્રમાણે “રુદ્રયામલ” નામના ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે કે

છાગાભાવે તુ કૂષ્માન્ડં, શ્રીફલં વા મનોહરમ્ ॥

વસ્ત્રસંવેષ્ટિતં કૃત્વા છેદયેચ્છુરિકાદિના ॥ ૨ ॥

અર્થ—જો પશુનો અભાવ હોય તો તેને બદલે કૂષ્માન્ડ (કોલ) અથવા સુંદર શ્રીફલ લેવું તેને વસ્ત્રથી વીંટાળીને છરી વિગેરેથી છેદન કરવું ॥ ૨ ॥ આ બે શ્લોકમાં તાંત્રમત પ્રમાણે તેના બદલામાં વિધિ કરવાને છે. તે શિવાય કોઈ ગ્રંથમાં પિષ્ટપશુ કરવાને માટે પણ કહેલું નથી. એથી એમ પણ સિદ્ધ થાય છે કે કદાપિ કોઈ મતથી કે કાલના યોગથી આર્યોના પવિત્ર વેદાદિ ગ્રંથોમાં હિંસાનો પ્રચાર દાખલ થયેલો છે, પણ પાછલથી કેટલાક કુશાગ્રમતિવાલા પંડિતોને નિંદિત કર્મ ઉપર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયેલો અને તેથી તેઓ આવા વિધિને બદલે બીજા વિધિ કરવાનો ઉપદેશ કરેલો જણાય છે.

૭ સાતમા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લખવાનું કે પશુ વધ કરવાને બદલે. તેના નાક કાન કાપવાનો વિધિ કોઈ પણ ઠેકાણે જોવામાં આવતો નથી અને તેથી તે ક્રિયા પૂર્ણ થઈ ગણાય તેવું પણ મારા વાંચવામાં આવ્યું નથી.

વિશેષ વિવેચન—

આપના સાત પ્રશ્નોનો ઉત્તર અમારા જાણવા પ્રમાણે આવી રીતે આપેલો છે. તે ઉપરથી અમારો તાત્પર્યાર્થ એવો છે કે કોઈ પણ ક્રિયામાં હિંસાત્મક કર્મ કરવું નહીં—આપણા આર્ય વેદો અને આર્ય પુરાણો તેને માટે પોતાનાં સબલ પ્રમાણોથી પોકાર કરીને કહે છે. અને આ ભારતી પ્રજાને ક્ષણે ક્ષણે અને પદે, પદે એવો ઉપદેશ આપેલો છે કે હે આર્ય પુત્રો ! તમો આર્યના પવિત્ર માર્ગે ચાલજો અને જેમ તમારી આર્યતા ઉજ્જલ રીતે શોભે તેમ આર્યપણાના ઉત્તમ લક્ષણો ધારણ કરજો જે લક્ષણો આપણા મહાત્મા મનુ પોતાની સ્મૃતિમાં આપ્રમાણે આપે છે.

अहिंसा सत्यमस्तेयं, शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥

दानं दमो दया शान्तिः, सर्वेषां धर्म साधनम् ॥

અર્થ—અહિંસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી તે, પ્રવિત્રતા, ઇન્દ્રિઓને કબજે રાખવી અને ક્ષમા એ સર્વે ધર્મનાં સાધન છે. આચારાધ્યાય ॥ શ્લોક ૧૨૨ ॥

આ પ્રમાણે સર્વ સ્મૃતિકારોનો પણ અહિંસાને માટે એક સિદ્ધાન્ત જોવામાં આવે છે. જો કે પશુ હિંસાનો યજ્ઞ એક પક્ષથી વિહિત હશે, પણ તેને માટે કઠોપનિષદની શ્રુતિમાં આ પ્રમાણે છે. પુવાહેતે અદ્વદા અજ્ઞરૂપા અષ્ટાદશોદ્યમવરં યેષુ કર્મ એતચ્છ્રેયો યેઽભિનંદંતિ મૂઢાનરા મૃત્યુન્તે પુનરે વાપિયન્તિ ॥ અર્થ:—પશુ હિંસામય યજ્ઞરૂપિ એ વહાણ મજબુત નથી જેમાં સોઠ ઋત્વિજ અને બે દર્ભપતિ મઠી અઢારનું અવશ્ય કર્મ છે. એ કર્મને જેઓ શ્રેયમાની વચાણે છે, તે મૂઢ લોકો વારંવાર જરામૃત્યુને પામ્યા કરે છે.

આવી રીતે આ ઉપનિષદની શ્રુતિ પણ આપણા અહિંસાત્મક ધર્મનેજ પ્રતિપાદન કરે છે. આ વિષયમાં જેટલું બોલીએ તેટલું થોડું છે. પણ હવે આપણે પ્રસ્તુત ઉપર વિચાર કરીએ. આપણા મહારાજા જે પ્રતિવર્ષ દશરા-ને દિવસે પશુનું બલિદાન આપતા હશે પણ તે કોઈ વિધિથી અપાતું નહીં હોય કદાપિ આપણે તાંત્રમત પ્રમાણે પશુનું બલિદાન કરવાનો વિધિ સ્વીકારીએ પણ તે હાલમાં કોઈ ઠેકાણે વિધિથી અપાતો નથી. તે તો ફક્ત નીચ લોકો મુવાના ઢોંગ ઉપરથી પશુને જેમ જેમ મારી નાંચે છે, પણ તેમાં કોઈ જાતની માંત્રિક ક્રિયા કરવામાં આવતી નથી. માટે અવિધિથી હણેલો પશુ યજમાનને કેવું નઠાહં ફઠ આપે છે તેને માટે આચારાધ્યાયમાં મહાત્મા મનુ લખે છે કે—

वसेत् सनरकेघोरे दिनानि पशुरोमभिः ।

संमितानि दुराचारोयो हन्त्य विधिना पशून् ॥

અર્થ:—જે દુરાચારી—વિધિ વિના કેવલ નકામો પશુ મારે છે તે પશુના જેટલા દિવસો સુધિ ઘોર નરકમાં પડે છે. તેમ જ બીજું પણ પ્રમાણ છે કે—

યાવન્તિ પશુરોમાણિ તાવત્ કૃત્વોહ મારણમ્ ।
વૃથા પશુઘ્નઃ પ્રાપ્નોતિ પ્રેત્ય જન્મનિ જન્મનિ ॥

આ સ્મૃતિનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે જ છે. માટે કદાપિ પશુ વધનો વિધિ સ્વીકાર કરતાં પણ તે કામ વિધિ પૂર્વક ન થવાથી યજમાનને મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય છે. તે પક્ષે જોતાં પણ બિજયા દશમી ઉપર પશુ બધ કરવાની જરૂર નથી. આવી રીતે બંને પક્ષે પણ હિંસાનો પરાભવ થાય છે અને આપણા અહિંસાત્મક ધર્મનો વિજય થાય છે.

હું આશા રાખું છું કે ઉપરના સિદ્ધાન્તને અનુસરી ધર્મપુરના ધર્મિષ્ઠ મહારાજા આ અધર્મની પ્રવૃત્તિનો અટકાવ કરશે અને પોતાના પ્રતાપી સૂર્યવંશનો આદ્ય ધર્મ જે અહિંસા તેને સ્વીકાર કરશે. અને તેથી આવા ઘોર અને ભયંકર ઘામાંથી બચેલા પામર પશુઓનાં અન્તઃકરણની આશિષોની વૃદ્ધિઓ મહારાજાની ઉપર વર્ષ્યા કરશે. ॥ તથાસ્તુ ॥

લી. શાસ્ત્રી નર્મદાશંકર દામોદર અધ્યાપક મુ. ભાવનગર.

શાસ્ત્રી વિશ્વનાથ નારાયણજીનો અભિપ્રાય.

શ્રીધર્મપુર રાજ્યના ચીફ મેડીકલ ઓફીસર સાહેબ. મુ. ધરમપુર.

માવનગરથી લી. જોશી. વિશ્વનાથ નારાયણજીના આશીર્વાદ પુરસદ વચ્ચે માન્ય કરશો બાદ લખવાનું કે આપના મહારાજા શ્રી મોહનદેવજી તરફથી જે વર્તમાન પત્રમાં હિંસા બાબત સાત પ્રશ્નો પૂછ્યામાં આવ્યા છે; તેના ઉત્તરો હું મારી યથા મતિથી લખું છું તે આપ સ્વીકારશો.

ચાલુ સમયમાં બલેવ, દશરા વિગેરે તહેવારો ઉપર બલીદાનનું કહી જીવનો ભોગ આપવામાં આવે છે તે બાબત શોધન કરતાં પ્રાચીન વચ્ચેમાં ચાલતા આવેલા એક રિવાજ અનુસાર થતું દેખાય છે, અને તે રિવાજ કેટલીએક લોક રૂઢીને અનુસરીને અથવા દેવીમતને અનુસરીને ઢાલ્યું થયેલું છે એમ લાગે છે. પણ તે આર્યોએ મંજુર રાખેલ શાસ્ત્ર અનુસાર નથી. દેવીમતના શાસ્ત્રો શિવાય બલેવ ઉપર જીવહિંસાનો ભોગ આપવો એવું કોઈ શાસ્ત્રમાં છે નહીં એટલુંજ નહીં પણ કેટલેક ઠેકાણે તો રાજા રજવાડામાં પણ એ રિવાજ જણાતો નથી પણ દશરા વગેરે તહેવારના દિવસોમાં જે ભોગ આપવામાં આવે છે તે ભોગ દેવીમતને અનુસરીને આપવાનો રિવાજ પડેલો જણાય છે. દેવીમતમાં પણ આ તહેવાર ઉપર ભોગ આપવોજ જોડે એવું સ્વાસ કરીને નથી; પણ પૂજાની સાથે દેવીમતને અનુસરતો હોય તો તે શાસ્ત્રમાં બતાવેલ ક્રમ પ્રમાણેની વિધિ કરવામાં આવે તો માત્ર એક એ દેવીમતને એકદેશી માન્ય છે અને જોડે છીએ તો એક દેશી પ્રમાણે પણ વિધિ અનુસાર કશું થતું નથી. દેવીમતના શાસ્ત્રોમાં દેવી ભાગવત અને દેવીરહસ્ય નામના જે પુસ્તકો છે તે સર્વદેશી નથી, એટલુંજ નહીં પણ તે શાસ્ત્ર પ્રમાણે તે દેશી મતવાળાએ દીક્ષા લઈને એ કામ કીધું હોય અને તે પણ પૂજન વિગેરે ક્રિયાથી કીધું હોય તોજ તે દેશી પ્રમાણે યથાયોગ્ય ગણાય. ચાલુ કાળમાં એ દેશીનું પ્રમાણ નિર્બળ મનાયલું છે અને જોડે છીએ તો તે પણ અનાદિથી નિર્બળ છે—એકે કીધું તે પ્રમાણે બીજાએ પછવાડે પગલું ભરેલું છે પણ એ વગરક્રિયાએ ગાઢરીયાં પ્રવાહ (બકરાના ટોલા)ની માફક ભોગ આપવાનો જણાય છે. વલી કેટલાક શાસ્ત્રથી એમ પણ જણાવેલું છે કે અસલના વચ્ચેમાં લડાઈ એકાએક ઉઠતી તે વચ્ચે લડાઈમાં જવા સારું મૂહૂર્ત વિગેરે જોવું તે એકાએક ઉઠતી લડાઈને લીધે જોડે નહીં સકાતું હોવાથી દશરાનો તહેવાર જોકે મુદૂર્ત તરીકેના પ્રસ્થાના મૂકવા જેવો છે, એટલે તે શુભ દિવસ મૂહૂર્ત હોવાનો છે. નીચેના શાસ્ત્રમાં પણ જીવ હિંસાના બલીદાનનું કશું કહેલ નથી. પણ પ્રસ્થાના તરીકે સીમાડે સ્વીજડીપૂજન કરવા જવું એવો નિયમ છે. જુઓ રુદ્રયામલ, ધર્મસિન્ધુ, નિર્ણયસિન્ધુ, મહાભારત, આ શાસ્ત્રમાં ઉપર પ્રમાણે કહેલું છે. પણ તેના વળા શ્લોકો હોવાથી વચ્ચે ટુંકો હોવાને લીધે અત્રે ઢાલ્યું કરી શક્યો નથી. સર્વ દેશી શાસ્ત્રો એ કે જે સર્વ દેશીઓમાં મંજુર રહેલ છે. તે શાસ્ત્રોથી જીવ હિંસા ન કરવી એમ ઠરાવેલું છે. વલીદેવીમત પ્રમાણે પણ ક્રિયાવગરનું કામ હિંસારૂપ ઠરાવેલું છે.

સર્વ દેશીઓએ મંજુર રાखेલ શાસ્ત્રો જેવાકે ધર્મ શાસ્ત્ર (પારાશરી કે જેનું વચન કલિયુગમાં પ્રાધાન્ય છે) જેમાં હિંસા કરવા માટે નીચે પ્રમાણે દર્શાવેલ છે.

કલૌ પારાશરી સ્મૃતિઃ (બૃહત્ પારાશરી) ।

યસ્તુ પ્રાણિવધં કૃત્વા દેવાન્પિતૃંશ્ચ તર્પયેત્ ॥

સો વિદ્વાંશ્ચંદનંદગ્ધ્વા કુર્યાં દંગારલેપનમ્ ॥ ૧ ॥

વેદ બ્રાહ્મણ નામના શાસ્ત્રમાં જીવ હિંસા નહીં કરવા માટે નીચે પ્રમાણે કહે છે—તૈત્તર ॥ ઉત્ક્રાન્ત મેધા અમેધા પશવ સ્તસ્માદેતેષાં નાશ્રિયાતમસ્યા મનવગણન્ સોનુગતો વ્રીહિ રન્નવધમ્સૌ પુરોડાશ મનુ નિવપન્તિ સમેધને પશુને ક્ષમત દેવે ॥ પશુને અપવિત્ર ગણી યજ્ઞકાર્યે પ્રશુ મારવા હિંસા ન કરવી. મનુસ્મૃતિમાં પણ નીચે પ્રમાણે જીવ હિંસા કરવાનો નિષેધ છે. ॥ શ્લોકઃ ॥

નાકૃત્વા પ્રાણિનાં હિંસાં, માંસમુત્પદ્યતે ક્વચિત્

ન ચ પ્રાણિવધસ્સ્વર્ગ્ય સ્તસ્માદ્દિંસાં વિવર્જયેત્ ॥

આ શિવાય બીજા ધર્મ શાસ્ત્રોના પુસ્તકોમાં પણ ॥ અહિંસા પરમોધર્મઃ ॥ હિંસા ન કરવી એજ મોટો ધર્મ છે—એમ ઠેકાણે ઠેકાણે કહેલું છે. બલી મહાભારત જેવા શાસ્ત્રને ધર્મશાસ્ત્રની પંક્તિમાં ગણેલું છે અને તેથી તે શાસ્ત્રને પાંચમો વેદ કહે છે. જેથી તે બહુ બલવાન્ શાસ્ત્રો છે. તેમાં પણ જુઓ હિંસા નહિં કરવાનું નીચે પ્રમાણે છે

અહિંસા લક્ષણો ધર્મો હિંસા ચાધર્મ લક્ષણમ્

શિવ વચને—

અનુદાનં નિષિદ્ધસ્ય ત્યાગો વિહિતકર્મણાં ॥

પ્રાણાતિપાતનં સ્તૈન્યં પરદારમથાપિ ચ ।

ત્રીણિ પાપાનિ કાયેન સર્વતઃ પરિવર્જયેત્ ॥

સ્મૃત્યુક્તં ॥ પાપસ્ય પુરુષે કલ્પોનુ વર્તિવ્યં “યથા” નાધર્મશ્ચરિતો રાજન્ સઘઃ ફલતિ ગૌરિવ, શને રાવર્ત્તમાનસ્તુ કુલાન્યપિ નિકુંતતિ પાપેનાત્માનિ મિત્રેષુ નચેત્ પુત્રેષુ મૃત્યેષુ પાપમા ચરીત કર્માવર્ગ મનુવર્તેતે કલેત્યયં ઘાષંમુરું ભૂતગમી વાયરો ॥ આવી રીતે હિંસા ન કરવાનું ભારતમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કહેલું છે. વલી ભાગવતમાં કહેલું છે કે ॥ યેત્વનેવાંબિદોઽસંતસ્તબ્ધાઃ સદ્ભિમાનિનઃ પશૂન્ દુહ્તાંતિ વિસ્ત્રબ્ધાઃ પ્રેત્ય સ્વાદન્તિ તે ચ તાન્ ॥ ૧ ॥ વળી કહ્યું છે કે “દ્વિશંતે પરકાયેષુ સ્વાત્માનં હતમીશ્વરં” ॥ દરેક કાર્યમાં આત્મરૂપ ભગવાન એક છે—એમ જાણી હિંસા ન કરવી એવું પણ વાક્ય સુપ્રસિદ્ધ છે. એ રીતેના શાસ્ત્રો બગેરેનો વિચાર કરતાં જે રહીએ જીવ હિંસા

કરવામાં આવે છે તે શાસ્ત્રપ્રમાણ નથી. તેમજ જ્ઞાન દ્રષ્ટીએ જોતાં અને તત્ત્વજ્ઞાનની ફિલસુફીના શાસ્ત્રો જોતાં જણાય છે કે સર્વ પ્રાણીઓ સાથે આત્મવધ એટલે જીવહિંસા નિષેધ છે. એવી ઘાતકી રુદ્ધિ જ્ઞાનના પ્રસાર આગલ દૂર થવી હરકોઈ મનુષ્ય પ્રાણી ઉત્તમ માનશે. આ સર્વે ઉપરથી પૂછેલા પ્રશ્નોના ટુંકામાં ઉત્તર એ છે કે:-

૧-દેવી મતના રુદ્રયામલના ઉત્તર સ્વંડમાં દેવીચરીત્રના વિધાનમાં લખ્યું છે કે સર્વ ઋતુના નવરાત્રીના અંગે ક્રિયા પ્રમાણે પૂજા કરી બલીદાન આપવું પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દશરાકે બલેવના દિવસોનું છે જ નહીં.

૨-એ સર્વે દેવી મતના ગ્રંથો આર્ય લોકોમાં સર્વ માન્ય ગણાતા નથી. માત્ર દેવીમતમાન્ય છે, તે પ્રમાણે પૂજનથી અથવા પૂજન શિવાય જે હિંસા કરવી તે હિંસા રૂપજ ગણાય.

૩-કારણકે તે શાસ્ત્ર કરતાં ઉપર દેવાડેલ ધર્મ શાસ્ત્રો વધારે બલવાન છે. વહી ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલું છે તે નીચે શ્લોક છે.

અહિંસા સત્યમસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

દાનં દયા દમઃ ક્ષાન્તિઃ સર્વેષાં ધર્મસાધનમ્ ॥

અહિંસા (પ્રાણીને ન હળવાં તે), સત્ય, અસ્તેય (ચોરી ન કરવી), શૌચ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, દાન, તથા ક્ષાન્તિ એ તમામ સર્વ ધર્મનાં સાધન છે. તો આ શ્લોક ઉપરથી હિંસા ન કરવી તેમ સિદ્ધ થાય છે.

૪ રાજાઓને જીવ હિંસાનું કર્તવ્ય અવશ્ય છેજ એવું કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં પ્રમાણ નથી. તેમ ન કરવાને લીધે કોઈ શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી ગણાય નહીં.

૫-ઉપર પ્રમાણે કોઈ બલવાન શાસ્ત્રની આજ્ઞા જીવ હિંસાને માટે નથી અને નિષેધ કરેલ છે. તો તે ન કરવાને અંગે કોઈ પ્રકારનો આપત્તીયોગ હોયજ નહીં, પણ જીવ હિંસા ન કરવાથી પુણ્ય મનાય છે જેથી પુણ્યને લીધે આપત્તીયોગ બીજા કોઈ સ્થાને લીધે હોય તો તે દૂરજ થાય.

૬-કોઈ બલવાન શાસ્ત્રની આજ્ઞા જીવ હિંસા નહીં કરવાથી તોડેલી ગણાતી નથી, પણ દશરાને દિવસે જે ક્રિયા કરવાની છે તે પણ હિંસા રહિતની છે, અને તે ઉપર દેવાડેલ દેવીમતના રુદ્રયામલના ઉત્તરસ્વંડે દેવી ચરિત્રમાં બતાવ્યું છે.

૭-જવાબમાં એટલુંજ લખવાનું કે તે દિવસની વિધીમાં ભોગ આપવાનો નથી ત્યારે તે માટે વધારે લખવાનું નથી.

અમારી પાસે હિંસા ન કરવી એવાં ઘણાં વચનો છે, તેમાં આપને કેટલાક ઉપર લખી જણાવ્યા છે. તથાપિ કોઈ પ્રસંગે વૈદિક તથા દેવ પૂજનાદિક ક્રિયાઓમાં બલીદાન અર્થેજ જે હિંસા કરવામાં આવે છે તેવાં બહુ વચનો બતાવવા કરતાં ઉભય મતથી સંશય દૂર કરવો એ વધારે ઉચિત છે. એમ ધારી ટુંકામાં સશાસ્ત્ર પ્રમાણે મતનો ઓટો વહેમ દૂર કરવો.

ઉપર જળાવેલા કર્મગ્રંથોમાં બલેવ, દશરા વગેરે તેહેવાર દીવસે રાજાઓ કેવી ક્રિયાઓ કરવી તેની વીગત નીચે પ્રમાણે છે.

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્યોએ બલેવને દિવસે વિશ્નુ તથા સપ્તઋષીનું પૂજન વિગેરે ક્રિયાઓ કરી, નૂતન ઉપવીત ધારણ કરી દાન પૂજન કરવું એ દિવસનું કર્મ છે.

હાલના સમયમાં બ્રાહ્મણ શિવાય ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય જનોઈ ધારણ કરતા નથી, પણ કોઈ દેશમાં તેઓ પણ ઉપવીત ધારણ કરેછે. તો જે ધારણ કરે તેણે બતાવેલ ક્રિયાઓ કરવી, પણ રાજાઓએ તે દિવસે અમુક હિંસા કરવી એવું કોઈ ગ્રંથમાં નથી, છતાં રાજ્યમાં ઉપર જળાવેલા દિવસોમાં પશુવધ કરવામાં આવે છે તે ઉભય શાસ્ત્રોના વચનથી વિરુદ્ધ છે. માટે આ વિષે વધુ વિવેચન કરવા જરૂર નથી, પણ દશરાને દિવસે અમુક વિધિ કરવો તેમ ઉપર જળાવેલા કર્મ ગ્રંથોમાં છે.

અલંકૃતી ભૂષિતભૃત્યવર્ગઃ વાજિત્રનાદપ્રતિનાદિતાશઃ ॥

સુમંગલાચારપરંપરાશીઃ, નિર્ગત્ય રાજા ભવનાત્ સ્વકીયાત્ ॥ ૧ ॥

રાજા નિર્ગત્ય ભવનાત્, પુરોહિતપુરોગમઃપ્રસ્થાનક વિધિંકૃત્વા, પ્રતસ્થે પૂર્વતો દિશિ ॥ ગત્વા નગરસીમાન્તં, વાસ્તુપૂજાં સમાચરેત્ । સંપૂજ્ય ચાથ દિક્-પાલાન્, પૂજયેચ્છાન્યદેવતાઃ ॥ મંત્રૈર્વૈદિકપુરાણૈઃ, પૂજયેચ્છશર્મિતરૂં । પૂજ્યાન્ દ્વિજાંશ્ચ સંપૂજ્ય સંવત્સરપુરોહિતૌ ॥ ગજવાજિપદાતીનાં, પ્રેક્ષાકૌતુક માચરેત્ । જયમંગલશબ્દેન, તતઃ સ્વભવનં વિશેત્ । યએવં કુરુતે રાજા વર્ષે વર્ષે સુમંગલં ॥ આયુરારોગ્યમૈશ્વર્યં વિજયં ચ દિને ॥ નાધયો વ્યાધયસ્તસ્ય ભવન્તિ ન પરાજયઃ । શ્રિયં પુણ્યમવાપ્નોતિ વિજયં ચ સદા ભુવિ ॥

• આ પ્રમાણે રાજાઓએ વિજયા દશમીને દિવસે આટલીજ ક્રિયાઓ કરવી એમ વેદના ગોપથ બ્રાહ્મણ નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે એટલુંજ નહિ પણ મહાભારત, વાલ્મીકી રામાયણ, નિર્ણયસિંધુ, ધર્મસિંધુ, દેવી રહસ્ય તથા દેવપૂજન પદ્ધતિ વિગેરે તાંત્રિક ગ્રંથોમાં ઉપર જળાવેલ વિધિ છે પણ આ વિજયા દશમીને દિવસે પશુ મારવું એવું ઉભય મતના ગ્રંથોમાં સપ્રમાણ નથી. માટે આ દિવસે હિંસાનું કર્મ કરવું એ ઉભય પ્રકારે ધર્મ વિરુદ્ધ કરવું એમ ગણાય.

કોઈ માણસ સંપૂર્ણ શાસ્ત્રીય માર્ગને નહીં જાણતા છતાં અજ્ઞાનતાથી એવી શંકા કરે કે રાજાઓએ દેવી તથા ભૈરવ ક્ષેત્રપાલાદિ ગ્રામદેવતાઓને પશુ આદિકના રુધિરમાંસનું બલીદાન આપવું કે જેથી તે દેવતાઓ પ્રસન્ન થઈ રાજાઓ વગેરેને વિગ્ન નાશ કરે આવી શંકા જે છે તે અશાસ્ત્રીય છે અને ઉભય

મતથી વિરુદ્ધ છે; કારણ કે મંત્રાદિક ક્રિયાઓ રહિત તે દિવસે હિંસાઓ થાય છે પરંતુ આ શંકાનું નિવારણ કરવાને સર્વ માન્ય ધર્મશાસ્ત્રની સ્મૃતિમાં જે વચન છે તે નીચે મુજબ છે. ॥ શ્લોક ॥

કલૌ દશસહસ્રાણિ હરિસ્ત્યક્ષ્યતિ મેદિનીમ્ ।

તદર્ધં જાનૂષીતોયં તદર્ધં ગ્રામદેવતાઃ ॥ ૧ ॥

કલિયુગના દશ હજાર વર્ષ જશે એટલે હરિ પૃથ્વીને ત્યાગ કરશે અને કલિયુગનાં ૬૦૦૦ વર્ષ પુરાં થશે એટલે ગંગાજી સ્વર્ગે જશે. અને ગ્રામદેવતાઓ તો ક્યારનાય સ્વર્ગમાં ગયા. માટે તે દેવોને વાસ્તે ક્રિયાસહિત કર્મ કરવામાં આવે તો પણ નિર્થક સમજવાં.

જોશી વિશ્વનાથ નારણજી. તા. ૨૯-૯-૯-ભાવનમર.

લીંબડીવાલા શાસ્ત્રી નાગેશ્વર નથુરામ ભટનો અભિપ્રાય.

રા. રા. ગોવિંદદાસ કેશવલાલ, મુ. ધર્મપુર સ્ટેટ.

પ્રશ્નોત્તર.

આ નવરાત્રના ઉત્સવ સંબંધે પશુહિંસા કરવાની રીત ઘણાં વરસ થયાં ચાલેલી છે; પણ આપના પ્રશ્નપત્રના ઉપોદ્ઘાતમાં બતાવવામાં આવ્યું છે—કે “દશરા વિગેરેના દિવસે ભોગ અપાય છે,” તો તે કોઈ શાસ્ત્રમાં નથી. દશરાતું કાર્ય જૂદું છે. આતો ફક્ત અષ્ટમી નવમીની ક્રિયાના બલિદાન વિષે શાક્તસંબંધીનાં તાંત્રિક ગ્રંથોમાં પ્રમાણ નીકલે છે. તે નીચે મુજબ.

ઉક્તં ચ નિર્ણયસિન્ધૌ

एवं ऋष्टैर्निशां नीत्वा, प्रभाते अरुणोदये ।

घातयेन्महिषान्मेषा नग्रतो नત कन्धरान् ॥

शतमर्धशतं वापि, तदर्धं वा यथेच्छया ।

सुससवघृतैः कुम्भैस्तर्पयेत् परमेश्वरीम् ॥

कापालिकेभ्य स्तद्देयं, दासिदासजने तथा । इति ॥

અર્થ—અષ્ટમી નવમીની રાત્રીએ દેવીના પૂજનનો ઉત્સવ કર્યા પછી પ્રાતઃકાલને વિષે અગાડી નગ્ર થઈ છે ડોકો જેમની એવા મહિષ અથવા બકરા, સો, પચાસ, પચીસ, અથવા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે તેનો વધ કરવો. મધ્ય તથા ઘૃતનાં કુંભે કરી દેવીને તૃપ્ત કરવી અને તે પશુઓના માંસને કાપાલિક તથા દાસી દાસ તેઓને વહેંચી આપવું.

आश्विने पूजयित्वा तु, अर्धरात्रेऽष्टमीषु च ।

घातयन्ति पशून् भक्त्या, ते भवन्ति महाबलाः ॥

कन्या संस्थे रवावीशे शुक्लाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।

सोपवासो निशार्द्धेतु महाविभवविस्तारैः ॥

पशुघાતશ્ચ કર્તવ્યો ગવયાજવધસ્તથા ॥

અર્થ—આશો માસમાં કન્યાનો સૂર્ય હોય ત્યારે શુક્લપક્ષની અષ્ટમીની મધ્ય રાત્રીએ દેવીની પૂજા કરી રાત્ર, પાડા, બકરા, તેઓનો ઘાત કરવો. આમ કરવાથી તે ઉપાસક બલિષ્ઠ થાય છે.

ઉક્તં ચ શક્તિ તંત્રે—

તત્રાશ્વમેષછાગમહિષ સ્વમાંસાનાં ઉત્તરોત્તરં પ્રાશસ્ત્યં
અર્થ—બોડો, બકરો, પાડો અને ઉપાસકનું માંસ એ ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ ગણ્યું છે.

ઉક્તં ચ કાલિકા પુરાણે.

કન્યાસંસ્થે રવૌ શુક્ર, શુક્લાષ્ટમ્યાં પ્રપૂજયેત્ ।
દ્રોણપૂષ્પૈશ્ચ બિલ્વામ્રજાતિ પુંનાગ ચંપકૈઃ ॥
પંચાબ્દં લક્ષણોપેતં, ગન્ધપુષ્પસમન્વિતમ્ ।
વિધિવત્ કાલિકાલીતિ, જપ્ત્વા સ્વર્ગેન ઘાતયેત્ ॥
ઉત્તરાભિમુખો ભૂત્વા, બલિં પૂર્વમુખં તથા ।
નિરીક્ષ્ય સાધકં પશ્ચાદિમં મંત્ર મુદીરયેત્ ॥
પશુસ્ત્વં બલિરૂપેણ, મમભાગ્યાદુપસ્થિતઃ ।
પ્રણમામિ તતઃ સર્વરૂપિણં બલિરૂપિણમ્ ॥
ચંડિકાપ્રીતિદાનેન દાતુરાપદ્વિનાશનમ્ ।
ચામુંડાબલિરૂપાય, બલે તુભ્યં નમોસ્તુ તે ॥
યજ્ઞાર્થે બલયઃ સૃષ્ટાઃ સ્વયમેવ સ્વયંભુવા ।
અતસ્ત્વાં ઘાતયામ્યગ્ર, તસ્માદગ્ને વધોઽવધઃ ॥

અર્થ—હે શુક્ર ! કન્યાના સૂર્ય થાય ત્યારે શુક્લ પક્ષની અષ્ટમીને દિવસે દ્રોણપુષ્પ, બિલ્વ, આમ્ર જાતિપુષ્પ, પુંનાગપુષ્પ, ચંપકપુષ્પ, ઇત્યાદિવડે દેવીનું પૂજન કરવું. પછી સઘલા લક્ષણોપેત એટલે સઘલી ઇન્દ્રિય યુક્ત—પાંચ વર્ષનો પાડો કે જેની ગંધ પુષ્પવડે પૂજા કરેલી હોય એવો ભૂંડ કાલી કાલી—આ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી સાધક પુરુષે ઉત્તર દિશાનું મુખ કરવું. બલીનું પૂર્વ તરફનું મુખ કરવું અને આ મંત્ર બળવો કે—હે પશુ તું મારા ભાગ્યે કરી પ્રાપ્ત થયો છે, વાસ્તે હું તને પ્રણામ કરું છું. ચંડિકાની પ્રીતિને અર્થે તથા બલિદાન આપનારની આપત્તી નાશ કરનારું એવું જે બલી તે બ્રહ્મા એ યજ્ઞને માટે સૃજ્યું છે. વાસ્તે હું તારો ઘાત કરું છું.

ઉક્તં ચ હેમાદ્રિ સ્તંડે

આશ્વયુક્ શુક્લપક્ષસ્ય, અષ્ટમી મૂલ સંયુતા ।
સા મહાનવમી નામ, ત્રૈલોક્યેપિ સુદુર્લભા ॥

કન્યાગતે સવિતરિ, શુક્લપક્ષેઽષ્ટમીયુતા ॥
 મૂલનક્ષત્ર સંયુક્તા, સા મહાનવમી સ્મૃતા ॥
 નવમ્યાં પૂજિતા દેવી, દદાત્યભિમતં ફલમ્ ।
 સા પુણ્યા સા પવિત્રા ચ, સા ધન્યા સુખદાયિની ॥
 તસ્યાં સદા પૂજનીયા, ચામુંડા મુંડમાલિની ।
 તસ્યાં યે હ્યુપયુજ્યંતે, પ્રાણિનો મહિષાદયઃ ॥
 સર્વે તે સ્વર્ગર્તિં યાન્તિ ઘ્નતાં પાપં ન વિદ્યતે ।
 યાવત્પ્રચાલયેદ્વાત્ર, પશુસ્તાવન્નહન્યતે ॥
 ન તથા બલિદાનેન, પુષ્પધૂપવિલેપનૈઃ ।
 યથા સંતુષ્યતે મેષૈઃ, મહિષૈર્વિધ્યવાસિની ॥
 સ્નાતૈઃ પ્રમુદિતૈઃ ઋષ્ટૈઃ, બ્રાહ્મણૈઃ ક્ષત્રિયૈર્નૃપૈઃ ।
 વૈશ્યૈઃ શૂદ્રૈર્ભક્તિયુતૈર્મ્લેચ્છૈ રન્યૈશ્ચ માનવૈઃ ॥

અર્થ—આશો માસની શુક્લ પક્ષની અષ્ટમી મૂલનક્ષત્ર યુક્ત હોય તો તે મહાનવમી જાણવી અથવા કન્યાના સૂર્યમાં શુક્લ પક્ષની અષ્ટમી મૂલ નક્ષત્ર યુક્ત હોય, તો તે મહાનવમી જાણવી. એ મહાનવમીને વિષે દેવીપૂજા કરવાથી દેવી અભીષ્ટ ફલ આપે છે અને એજ તિથિ પવિત્ર અને પુણ્યકારી તથા સુખ દાયક જાણવી, એને વિષે નિરંતર ચામુંડા દેવીની પૂજા કરવી. એ તિથિને દિવસે જે મહિષાદિ પશુની યોજના કરે છે તો તે પશુ સ્વર્ગ પામે છે અને હણનારને પાપ લાગતું નથી. પશુ જ્યાં સુધી ગાત્ર હલાવે ત્યાં સુધી હણવું નહીં. વિધ્યવાસિની દેવી બકરા પાડાથી જેવી સંતુષ્ટ થાય છે તેવી બલિ, પુષ્પ ચંદન વડે થતી નથી. આ પૂજનમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, નૃપ, વૈશ્ય, શૂદ્ર इत्यादि સગલી વર્ણોને અધિકાર છે. વહી—ઉક્તં ચ રુદ્રયામલે ॥

અષ્ટમ્યાં ચ મહારાત્રૌ, નવમ્યાં વા વિધાયતે ॥
 પૂજનોત્તરકાલે તુ મહિષસ્ય ચ હિંસનમ્ ॥ ૧ ॥
 સ્વજ્ઞેન કુર્યાન્નૃપતિ દેવીપ્રિયચિકીર્ષયા ॥
 છાગં વા મેઢકં વાપિ હિંસયેત્ ભક્તિતત્પરઃ ॥ ૨ ॥
 પુરુષો વા પ્રતિનિધૌ, દાતવ્યો ભૂતિમિચ્છતા ॥

અર્થ—અષ્ટમી અથવા નવમીની મહારાત્રીને વિષે દેવીનું પૂજન કર્યા પછી પાડાની હિંસા કરવી. ભક્તિ તત્પર એવા રાજાએ દેવીની પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવા સારુ જાતે સ્વદ્વે કરી પાડો અથવા બકરો કે છેટો મારવો.

ઉક્તં ચ ભૈરવ તંત્રે—

અષ્ટમ્યા મર્ધરાત્રેષુ, શરત્કાલે મહાનિશિ ॥

આરાધિતા ચેત્ કાલી ચ તત્ક્ષણાત્ સિદ્ધિદા ભવેત્ ॥ ૧ ॥

સર્વોપચારસંપન્નં વસ્ત્રાલંકરણદિભિઃ ॥

પુષ્પૈસ્તુ કૃષ્ણવર્ણૈશ્ચ, પૂજયેત્ કાલિકાં શુભામ્ ॥ ૨ ॥

વર્ષાદૂર્ઘ્નભુજં મેષં મૃગં વાથ યથાવિધિ ॥

દદ્યાત્ પૂર્વ મહેશાન્યૈ તતશ્ચ જપ માચરેત્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—શરદ કાલની અષ્ટમીની અર્ધરાત્રીને વિષે સઘડા ઉપચાર વડે તથા કૃષ્ણપુષ્પ વડે કાલિકાની પૂજા કરવી. તો તે તત્કાલ સિદ્ધી આપનારી થાય છે. ત્યાર પછી એક વરશની ઉપરનો ઘેટો બકરો અથવા મૃગ એનું બઢીદાન આપી જપનો આરંભ કરવો.

આમ શક્તિ વિષયના તાંત્રીક ગ્રંથોમાં હિંસા પ્રકાર અષ્ટમી નવમીની તિથિને વિષે બતાવવામાં આવેલો છે. પણ દશમીને દિવસે બઢીદાન તરીકે જો અપાતું હોય તો તેનો નિષેધ છે.

ઉક્તંચ કાલદીપિકાયાં—

નંદાયાં જ્વલતે વહ્નિઃ પૂર્ણાયાં પશુઘાતનમ્ ॥

ભદ્રાયાં ગોકુલક્રીડા તત્ર રાજ્યં વિનશ્યતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ—ફાગણ શુદ્ધ ૧૫ છોડી પ્રતિપદમાં હુતાશની સલ્લો અથવા અશ્વિન માસની નવમી છોડી દશમીમાં પશુહિંસા બઢીદાન થાય. તથા કારતક શુદ્ધ પ્રતિપદ છોડી બીજમાં ગોવર્ધન ઉત્સવ થાય તો તે રાજ્ય નાશ પામે છે. હવે દશમીનું કાંઈ જનાવવાનેજ ફક્ત લખું છું. દશમીને દિવસે રાજાએ પોતાના હાથી ઘોડા ઝંટ લસ્કર ઇત્યાદિકને શણગારી ગામર્થા ઈશાન કોણ તરફ જવું અને શમીની પૂજા કરવી. પછી પોતાને ઘેર આવી નીરાજન વિધિ કરવો. રુદ્રયામલતાંત્રિક ગ્રંથને વિષે પૂજન કરતી વખતે પોતાના શત્રુની પ્રતિકૃતિ કરી તેનો બાળવડે વધ કરવો, પછી રાજાએ સીમોહંચન કરવું એટલું વિશેષ છે. પણ હિંસા કરવાની કહી નથી.

૨ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

જે તંત્રોમાં હિંસા કરવાની લખી છે, તે શાક્તમતના ગ્રંથો છે અને તે ગ્રંથો શાક્ત મતવાળાનેજ માન્ય છે, પણ સઘડા આર્ય લોકોને માન્ય નથી. તેમજ એ ગ્રંથો બહુ માન્ય ગણાય એમ પણ નથી. કેમ કે એ શાક્ત મતવાળાનો સિદ્ધાંત છે તે હું દર્શાવું છું.

ઉક્તં ચ કાલધર્મરહસ્યે—

નિર્વૃત્તે ભૈરવીચક્રે, સર્વે વર્ણાઃ પૃથક્ પૃથક્ ॥

મદ્યં માંસં ચ મીનં ચ મુદ્રા મૈથુન મેવચ ॥ ૧ ॥

એતે પંચ મકારાશ્ચ મોક્ષદા હિ યુગે યુગે ॥

પીત્વાપીત્વા પુનઃ પીત્વા, યાવત્ પતતિ ભૂતલે ॥ ૨ ॥

ઉત્થિતઃ સન્ પુનઃ પીત્વા પુનર્જન્મો ન વિદ્યતે ॥

સહસ્રભગદર્શનાત્ મુક્તિઃ ॥

માતૃયોનિં પરિત્યજ્ય, વિહરેત્ સર્વયોનિષુ ॥

અર્થ—જ્યા લગી આ ભૈરવી ચક્ર પ્રવૃત્તમાન થયું નથી, ત્યાં લગી સર્વ વેર્ણો જુદી જુદી નહીં પણ એકમેક મલી મદ્ય, માંસ મચ્છ, મુદ્રા, મૈથુન આ પાંચ મકારનું સેવન કરવાથી યુગ યુગ પરત્વે મોક્ષ પામે છે. પીવું તે ક્યાં સુધી કે પૃથ્વીપર પડે ત્યાં સુધી. પાછા ઉઠ્યાકે પાછું પીવું. આમ કરવાથી ફરીથી જન્મ થતો નથી. હજાર ભગ દર્શનથી મુક્ત થાય છે. પોતાની માતાની યોનીનો ત્યાગકરી સઘઠી યોનીને વિષે વિહાર કરવો. આ શક્તિ મતનાં આવા પ્રકારના સિદ્ધાંતપરથી આર્યાવર્ત્તે દેશમાં આપ્યોને એ તાંત્રિક ગ્રંથો માન્ય નથી. તેમ પ્રમાણી ભૂત પણ નથી.

૩ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

ઉપર દર્શાવેલા શક્તિ મતના પ્રમાણો કરતાં હિંસાના નિષેધને અર્થે વેદાદિક સત્ય ગ્રંથોમાં અનેક પ્રમાણો મલી આવે છે.

ઉક્તં ચ મીમાંસાસૂત્રે—

ન હિંસ્યાત્ સર્વં ભૂતાનિ ॥

અર્થ—કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા કરવી નહીં.

ઉક્તં ચ તૈત્તરીય ઉપનિષદિ

યાન્યનવદ્યાનિકર્માણિ તાનિ સેવિતવ્યાનિ નો ઇતરાણિ ॥

અર્થ:--જે સ્તુત્ય કર્યો છે તેનું જ સેવન કરવું. જે નિંદા પાત્ર છે તેનું સેવન કરવું નહીં.

ઉક્તં ચ પાતંજલ સૂત્રે

અહિંસાસત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહા યમાઃ ॥

અર્થ—હિંસા કરવી નહિં; સત્ય પાલવું, ચોરી કરવી નહીં, બ્રહ્મચર્ય રાખવું, એમ નિયમ પાઠવા.

उक्तं च शान्तिमयूरवे-

पापनिवृत्तिपूर्वकं अहिंसाप्रयोजकं कर्म शान्तिकं ॥

અર્થ—જેમાં પાપની નિવૃત્તિ થાય છે, અને જેમાં હિંસા થતી નથી તેજ શાન્તિક કર્મ જાણવું. શાન્તિક કર્મ કોને ફલ આપે છે ?

अहिंसकस्य दान्तस्य, धर्माजितधनस्य च ॥

दयादाक्षिण्ययुक्तस्य, सर्वे सानुग्रहा ग्रहाः ॥

અર્થ—જે અહિંસક છે, ઉદાર છે, ધર્મથી મેલવેલા ધનવાલો છે, દયા અને ડાહણવાલો છે. તેનેજ શાન્તિ કર્મ સિદ્ધિ આપનારું થાય છે.

उक्तं च विष्णुस्मृतौ

ग्रामारण्यपशूनाં हिंसनं संકરીकरणमिति ॥

અર્થ—ગામના તથા અરણ્યના પશુઓની હિંસા કરવી—એને સંકરીકરણ પાપ ગણ્યું છે.

उक्तं च मनुस्मृतौ-

खराश्वोष्ट्रमृगेभानां अजाविकवधस्तथा ।

संकरीकरणं ज्ञेयं मीनाहिमहिषस्य च ॥

અર્થ—ગધેડો, ઘોડો, ઝંટ, મૃગ, હાથી, બકરો, ઘેટો, મચ્છ, સર્પ, પાડો, ઇત્યાદિની હિંસા કરવી એને સંકરીકરણ પાપ ગણ્યું છે. ભાગવતના બીજા સ્કન્ધમાં કામનાપરત્વે મનુષ્યો દેવીની ઉપાસના કરે છે અને હિંસાદિ કાર્ય કરે છે. તે ઉપર ભાગવતના અગીયારમા સ્કન્ધમાં કહેલ છે કે:-

भा० ए० स्क० अ०

यद्यधर्मरतः संगदसतां वा जितेंद्रियः ।

कामात्मा कृपणोलुब्धोः स्त्रैणो भूतविहिंसकः ॥

पशून्विधिनाલभ्य प्रेतभूतगणान् यजेत्

नरकानवशोजन्तुः गत्वा यात्युल्वणं तमः ॥

અર્થ—અધર્મને વિષે તત્પર થયેલો અને અસ્તુ પુરુષના સંગથી કામવાલો પુરુષ લોભિઓ, વગર વિધિ પશુઓને લાવી હિંસા કરે છે અને ભૂત પ્રેતાદિ એવા દેવોનું યજન કરે છે તે અન્તે નરકે જાય છે અને મહાન્ અંધકારમાં પડે છે. એજ હિંસા નહીં કરવા નારદે કહ્યું છે.

भा० च० स्कंधे अध्याय २५

भो भो प्रजापते राजन् पशून् पश्य त्वयाध्वरे
संज्ञापितान् जीवसंधान् निर्धृणेन सहस्रसः ॥
एते त्वां संप्रतीक्षन्ते स्मरंतो वैशसं तव ।
संपरेतमयःकूटै, शिच्छदंत्युत्थितमन्यवः ॥

अर्थ—हे प्राचीन बर्हिष राजા, તેં જેજે પશુઓની યજ્ઞમાં હિંસા કરી છે તે તે પશુઓ તારી વાટ જોતા અને ક્રોધ તત્પર થઈ પોતાનાં શીંગડાં ઉઠાં કરી તને પ્રહાર કરવા સ્વર્ગમાં તૈયાર છે, માટે ગીતાના સોઢમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે (ગીતા અ० ॥ ૧૬ ॥)

अनेकचित्तविभ्रान्ता, मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥

અર્થ—અનેક ચિત્તની ભ્રાન્તિવડે મોહજાલમાં પડેલો મનુષ્ય, અનેક ભોગની ઇચ્છા કરતો નરકને વિષે પડે છે. વાસ્તે ગીતામાં કહ્યું છે—

अहिंसासत्यमस्तेय मिति ॥

અર્થ—હીંસા કરવી નહીં—સત્ય પાલવું—ચોરી કરવી નહીં ઇત્યાદિ.

उक्तं च भा. स. अ. १५

न दद्यादामिषं श्राद्धे, न चाद्याद्धर्मतत्त्ववित् ।
मुन्यन्नैः स्यात् पराપ्रीतिर्यथा न पशुर्हिंसया ॥
नૈતાદૃશઃ પૌરો ધર્મો નૃણાં સદ્ધર્મમિચ્છતામ્ ।
ન્યાસો દંડસ્ય ભૂતેષુ મનોવાકાયજસ્ય યઃ ॥

અર્થ—ધર્મ તત્વના જાણનારાં શ્રાદ્ધમાં પિત્રાદિ દેવોને માંસ આપવું નહીં, અને શ્રાવું નહીં. જેવી દેવતાને મુનિ-અન્ને કરી પ્રીતિ થાય છે તેવી પશુ હિંસા કરી થતી નથી. સત્ ધર્મને ઇચ્છનારા મનુષ્યોને આ અહિંસારૂપ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે, ઇટલુંજ નહીં પણ સઘણા પ્રાણીઓને વિષે મન વાળી અને કાયા ણે કરી ઉત્પન્ન થનારી કોઈ પણ પ્રકારની પીડા, તેનો ત્યાગ કરવો એ ઉપર મહાત્મા ભર્તૃહરિએ કહ્યું છે.

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहर्णे संयमः सत्यवाक्यम्
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ॥

તૃષ્ણાસ્રોતો વિભંગો ગુરુષુ ચ વિનયઃ સર્વભૂતાનુકમ્પા
સામાન્યઃસર્વશાસ્ત્રેષ્વનુપહતવિધિઃ શ્રેયસા મેષ પન્થાઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ--પ્રાણીઓના ઘાતથી નિવૃત્ત થવું, પરધન હરણથી નિયમમાં રહેવું, સત્ય બોલવું, શક્તિના અનુસારે દાન આપવું, પારકી સ્ત્રીઓની વાતથી મુંગા રહેવું, આશા તૃષ્ણા છોડી દેવી, ગુરુને વિશે નમ્રપણું રાખવું; સમ્રાજા પ્રાણીઓને વિશે દયા રાખવી; એ સમ્રાજા શાસ્ત્રનો સામાન્ય વિધિ છે. અને કલ્યાણ-કારી એજ માર્ગ છે. આ શિવાય પશુ હિંસાના નિષેધાર્થે સર્વમાન્ય અને સત્ય શાસ્ત્રમાં અનેક પ્રમાણો છે. પણ વિસ્તારના ભયથી વિશેષ પ્રમાણો આપ્યાં નથી.

૪ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

જે રાજા શાક્તમતના અનુયાયી હોય અને તે સંપ્રદાયની પરનાલિકા પ્રમાણે દીક્ષા લીધી હોય તો તેને હિંસાદિ કર્મ ઉચિત છે. અન્યથા બીજાને કાંઈ વિધિનિષેધ નથી. એ શાક્તાદિક શાસ્ત્રમાં યજ્ઞ શિવાય હિંસાનો વિધિ નીકલતોજ નથી. તો આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થવાને કાંઈ હેતુ ઉપસ્થિત નથી.

૫ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સમાવેશ થાય છે. તથાપિ દર્શાવ્યું છે કે રાજા તથા પ્રજાના સુખનું કારણ કાંઈ કેવલ હિંસા નથી. પણ સત્ય અને સર્વ માન્ય શાસ્ત્રમાં બતાવેલી વિધિ ક્રિયા અને શુભાચરણ એણે કરી રાજા પ્રજાનો અમ્યુદય થાય છે. આ સર્વોપરી સિદ્ધાન્ત છે. વાસ્તે મનુસ્મૃતિમાં કહેલું છે કે,

પાશ્વંડિનો વિકર્મસ્થાન્, બૈડાલવ્રતિકાન્ શઠાન્ ।

હૈતુકાન્ બકવૃત્તિશ્ચ વાઙ્માત્રેણાપિ નાર્ચયેત્ ॥

અર્થ--પાશ્વંડ ધર્મી (જેવાકે-શાક્ત-કાપાલિક ઇત્યાદિ) નઠારા કર્મ કરનારા; દમ્ભિ વૃત્તિવાલા, લોભીઆ; બકવૃત્તિવાલા; એવાઓનું વાણી માત્રે કરીને પણ અર્ચન કરવું નહીં.

૬ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

શાક્ત મત શિવાય, બલવાન્ શાસ્ત્રોમાં રાજાઓને અર્થે શરદઋતુમાં હિંસા રહિત નીરાજન વિધિ અવશ્ય કરવા આજ્ઞા કરી છે કે જે વિધિના યોગે સેના સહિત રાજાપ્રજાદિકનું કલ્યાણ થાય છે.

પ્રાચીન કાલમાં થઈ ગયેલા વિક્રમાદિત્યના વચ્ચતમાં વરાહમિહિર નામના પંડિતે પોતાની રચેલી વારાહી સંહિતામાં એ નીરાજન વિધિ લખી છે.

વૃ. સં. અધ્યાય ૪૪

ભગવતિજલધરપદ્મ ક્ષપાકરાર્કેક્ષણેકમ્લનાભૌ ।

ઉન્મીલયતિ તુરંગમ કરિજનનીરાજનં કુર્યાત્ ॥

દ્વાદશ્યામષ્ટમ્યાં કાર્તિકશુક્લસ્ય પંચદશ્યાં વા ।

આશ્વયુજે વાકુર્યાન્નીરાજન સંજ્ઞિતાં શાન્તિમિતિ ॥

અર્થ—મેઘ છે પાંપણ જેની અને ચંદ્ર સૂર્ય છે નેત્ર જેના એવા કમલનાભિ ભગવાન્ જ્યારે જાગ્રત થાય છે, ત્યારે અશ્વ—ગજ—મનુષ્ય એઓની નીરાંજન વિધિ કરવી. કાર્તિક શુક્લપક્ષમાં દ્વાદશી—અષ્ટમી—પૂર્ણિમા એ તિથિમાં અથવા આશ્વિન શુક્લ પક્ષની ૧૨—૮—૧૬ માં નીરાજન સંજ્ઞક શાંતી કરવી. ॥ આ વિધિનો એક અધ્યાય છે. વાસ્તે આ જગ્યાએ લખ્યો નથી. ॥

હવે મધ્ય, માંસાદિના પ્રતિનિધિ શાક્ત મતના ગ્રંથોમાં શું શું લીધું છે તે દર્શાવ્યું છે. રાજસ તામસ વૃત્તિ વાળો બ્રાહ્મણ રાજસીક તામસીક કર્મ કરવા તૈયાર થયો હોય તો તેને માંસની જગ્યાએ મીઠાશવાલો દુધપાક તથા સુરાની જગ્યાએ મીઠાશવાલું દુધ એમ શાન્તિ મયૂક્ષમાં કહ્યું છે. એ શિવાય, બીજા ગ્રંથોમાં લીધેલા પ્રમાણ

ઉક્તં ચ કૌલધર્મરહસ્યે—

લવણાદ્રકકલ્યાણિ ગોધૂમતિલમાષકમ્ ।

લશુનં તુ મહાદેવિ માંસ પ્રતિનિધિઃ સ્મૃતઃ ॥

અર્થ—મીઠું, આદુ, ઘટ્ટુ, તલ, અડદ, લશણ, એ માંસના પ્રતિનિધિ ગણાય છે.

ઉક્તં ચ કાલિકા પુરાણે—

કૂષ્માડમિક્ષુદંડં ચ, માંસં સારસમેવ ચ ।

એતે બલિ સમાઃ પ્રોક્તા, સ્તૃસૌછાગસમાઃ સદા ॥

અર્થ—ભૂરંકોલું, શેરડી, સારસનું માંસ, એ બલિદાન બકરાના બરોબર ગણ્યું છે.

ઉક્તં ચ રુદ્રયામલે—

બ્રાહ્મણેન સદાદેયં કૂષ્માડં બલિકર્મણિ ॥

શ્રીફલં વાસુરાધીશ છેદં નૈવતુ કારયેત્ ॥

અર્થ—રુદ્ર વિષ્ણુ પ્રત્યે કહેછે કે—બ્રાહ્મણે બલિદાન વિષયમાં ભૂરં કોલું લેવું અથવા બીલુ લેવું પણ તેનો છેદ કરવો નહીં. અથવા છેદ કરવો હોય તો રાજસ તામસ ગુણાશ્રયી ક્ષત્રીયાદિઓને પ્રત્યક્ષ કરવું.

૭ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

શાક્તમતના ગ્રંથને અનુસરી ચાલનાર ઉપાસક જો ક્ષત્રિય હોય તો તેને પ્રત્યક્ષ વધ કરવાનો ફરિયાદ છે. ત્યાં છેકો મારી છોડી દેવાનો વિધિ જણાતો નથી. જ્યાં સુધી જે ગ્રંથને અનુસરી ચલાય

નહીં તો તે ક્રિયા પૂર્ણ થઈ એમ કેમ ગણાય ? જો બ્રાહ્મણ રજોગુણ વૃત્તિમાં રહી દેવીની ઉપાસના કરતો હોય તો તેને પશુઓની પ્રતિકૃતિ લોટની કરવી અને તેનો છેદ કરવો. અથવા પ્રત્યક્ષ પશુ-ઓને છેકો મારી છોડી દેવા એમ કૌલધર્મમાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ લખેલું છે. **इत्यलम्**

॥ सर्व वेदशास्त्रानुं सारभूत अंग ॥

સર્વના નિયંતા પરમાત્માએ આ ત્રિગુણાત્મક સૃષ્ટી ઉત્પન્ન કરી તેની સ્થિતિને અર્થે ત્રિગુણાત્મક વેદ રચ્યા છે. જેમાં સાત્વિક-રાજસી-તામસી-મનુષ્યપ્રાણીઓને અનુકૂલ તેવાજ ત્રિગુણાત્મક (સાત્વિક-રાજસી-તામસી) કર્મ દર્શવ્યા છે. માટે આ કર્મમાં હિંસા કરવી અધર્મરૂપ છે. અને હિંસા ન કરવી એ ધર્મરૂપ છે. છતાં પરસ્પર વિરુદ્ધ મતના પ્રમાણોના ગ્રન્થો થવાનો હેતુ અજ્ઞાન છે.

शास्त्री भाइचंद्रनरोचमदासशर्मा-सुरत सगरामपुरा.

મેહેતા સુરારજી વલ્લભભાઈનો અભિપ્રાય.

રા. રા. ગોવિંદદાસ કેશવલાલ ધર્મપુર સ્ટેટના કારભારી.

જત-આપની સહીનો તા. ૧૦-૯-૯૪ નો પત્ર મળ્યો છે. તે પરથી જાણવામાં આવ્યું છે કે “દશરાને દિવસે એ સ્ટેટમાં પશુવધ થાય છે, તે રૂઢી શાસ્ત્ર રહિત છે. એમ વિદ્વાનોના બહુ મતે ઠરે તો તે બંધ પાડવી.” એમ આપના નામદાર-મહારાણાશ્રી મોહનદેવજી મહારાજશ્રીની ઇચ્છા છે. મહારાજાની એ ઇચ્છા અતિ સ્તુત્ય છે. સ્તુત્ય એટલા માટે કે-પશુની હિંસા થતી અટકાવવી એ ક્ષત્રિઓનો ખાસ સ્વરો ધર્મ છે. નિરુક્ત શાસ્ત્ર કે જે વેદનાં છ અંગમાં એક છે. તેમાં ક્ષત્રિ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ એ છે કે-ક્ષતાત્ પ્રહારાત્ કિલત્રાયતે ક્ષત્રિઃ કોઢ્વણ પ્રાણીને પ્રહાર-માર-હિંસા થતી હોય, તે અટકાવે તે ક્ષત્રિ. એજ વ્યુત્પત્તિને પ્રસ્થાત પંડિત કાલીદાસ પોતાના રઘુવંશ નામે કાવ્યમાં એકસ્થલે એને મલતુંજ પદ લખે છે કે ક્ષતાત્ કિલ ત્રાયત્ ઇત્યુદગ્રઃ ક્ષત્રસ્ય શબ્દો ભુવનેષુ રૂઢઃ ॥ ૬૦ ॥ હવે જ્યારે દશરાને દિવસે પશુવધ થાય છે, ત્યારે ક્ષત્રિના ધર્મથી કેવલ ઉલટું કસડું કૃત્ય થાય છે. શાસ્ત્રમાં અભયદાન સુપાત્રદાન-અનુકમ્પાદાન-ઉચિતદાન-કીર્તિદાન એ પાંચ પ્રકારનું દાન કહ્યું છે. તેમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠદાન કોઢ્વણ પ્રાણીનો જીવ બચાવવો તે અભયદાન છે. કેમકે ઇન્દ્રથી કીટાદિ સર્વ પ્રાણી જીવિતને ઇચ્છે છે.

યો દદ્યાત્ કાંચનં મેરું, કત્સ્નાં, ચાપિ વસુંધરામ્ ॥

એકસ્ય જીવિતં દદ્યાત્ નહિ તુલ્યં કદાચન ॥ ૧ ॥

અર્થ-મેરું પર્વત જેટલા સોનાના ઢગલાનું કોઈ શ્રીમન્ત પુરુષ દાન કરે, અગર ચક્રવર્તીરાજા આશ્વી પૃથ્વીનું દાન કરે, તોપણ એક પુરુષ એક જીવને બચાવે તેની બરોબર થતું નથી. એમ ઉપરના શ્લોક ઉપરથી નક્કી થાય છે. ત્યારે દરવર્ષે એક જીવનો વધ બચશે એ શું મહારાજા મોહનદેવજી તરફનું જેવું તેવું દાન થશે? સ્વરું અતિ મોટું દાન થશે.

પશુહિંસા કરી તેનું માંસ ભક્ષણ કરવું; પરસ્ત્રિવિલાસ કરવો કે સુરાપાન કરવું એવી પ્રેરણા કાદિ કોઈ સચ્છાશ્રમાં હોયજ નહિં. એ શ્રેષ્ઠમત અંગિકાર રાશ્ત્રીને છૂટમાત્ર વ્યવસ્થા નિમિત્તે એટલી રાશ્ત્રવામાં આવી છે કે-વિવાહ કરી પરણેલી પોતાની સ્ત્રી જોડે ઋતુકાલે સ્ત્રીસંભોગ-યજ્ઞમાંજ બહીદાન માટે કાપેલા પશુનું માંસ ભક્ષણ અને અમુક વિધાનની ઈષ્ટીમાંજ સોમવહ્નીપાન, એટલી રજા છતાં દશરાની ક્રિયાએ કાંઈ યજ્ઞકર્મ નથી, એટલે એમાં પશુવધની રજા વેદોક્ત નથીજ. એમ ધારીએ કે વેદના આધારે યજ્ઞત્રત એ ક્રિયા છે. તો તેમાં પણ બાધ આવે છે. કલિયુગમાં એવી ક્રિયા કરવાનો પ્રતિબંધ છે. એક દાસલો લઈએ કે-અજ એ શબ્દનો અર્થ બકરા લઈ હોમતા પણ અજ શબ્દનો અર્થ (અ=નહીં+જ=જન્મ)=નહીં જન્મ એટલે ત્રણ વર્ષની જૂની થયેલી ડાંગર કે જે રોપતાં ઊગી શકતી નથી ને અજન્મયોનિ

મુક્ત થઈ ગઈ છે તે ડાંગર ઇટલે વ્રીહીનું અજને બદલે બલીદાન દેવું એમ પ્રત્યાત પંડિત દયાનંદજી સરસ્વતિ જેવા મહાત્માઓ અર્થ કરે છે—“યજ્ઞકૃત્વા પશુન્ હત્વા કૃત્વા રુધિરકર્દમમ્” ઇ. વચનોથી સમજવું કે પશુને મારે લોહીનો કાદવ કરે તેવડે સ્વર્ગ મળતું હોય. તો દાન—પુણ્ય વગેરે કર્મોની શી જરૂર રહે? મતલબકે જ્યારે યજ્ઞમાં પશુ હિંસા કરવા શાસ્ત્રો સમ્મત નથી, ત્યારે દશરાને દિવસે પાડાનો વધ એ રૂઢિ પૌરાણિક માર્ગે પ્રવેશ થયેલી, કદિ વેદોક્ત કે સ્મૃત્યુક્ત શાસ્ત્રસંપન્ન હોય જ નહીં. “દશશિરહરા ઇતિ દશરા”—દશ શિરનો રાવણ રામે માર્યો તે દશરા. પાડો બિચારો ક્યાં રાવણ ઠેર? નાહક અવાચક બિચારાં પ્રાણીની હિંસા છે. માન્ય સ્મૃતિમાં મનુનું પ્રબલ સર્વ માન્ય વચન છે કે:-

અહિંસા પરમોધર્મ:

હિંસા ન કરવી એ મોટો ધર્મ છે એ મુજબ સામાન્ય વિવેચન કરી પ્રશ્નના ક્રમવાર જવાબ નીચે મુજબ ટૂંકામાં આપ્યા છે.

(૧) દેવી ભાગવત તથા દુર્ગા સત્તશતી (ચંડીપાઠ) એ ગ્રંથોમાં પશુ હિંસાનાં વચનોનો આધાર છે. સ્મૃતિ—શ્રુતિ ગ્રંથોમાં આધાર નથી.

(૨) ઉપરના ગ્રંથો શક્તિપંથી (વામ માર્ગી) સાંપ્રદાયીઓમાં ફક્ત માન્ય ગ્રંથો છે. ઇટલે તે અમુક પત્નના ઠર્યા માટે સર્વ માન્યકે બહુ માન્ય ન કહેવાય.

(૩) એકાદશ ભાગવત—મનુસ્મૃતિ—બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્ વગેરે ગ્રંથોમાં હિંસા નિષેધના ઘણાંક વચનો છે.

(૪) નિર્ણય સિન્ધુ અને હેમાદ્રિ એ ગ્રંથોમાં એ પર્વને દિવસે રાજાને એ કૃત્ય કરવા આવશ્યકતા બતાવી હોય ત્યારે તે સાચું જાણવું.

(૫) આપત્તિ યોગ આવે એવું કોઈજ પ્રમાણ નથી. સાધારણ સમજથી પણ એ ઊલટી વાત છે. હાલમાં કેટલાંક વર્ષો થયાં પશુનો વધ થાય છે. છતાં દુષ્કાલ વગેરે આપત્તિ યોગ પડે છે. ભવિષ્ય કાલમાં કદિ ન કરે નારાયણને આપત્તિયોગ આવવો નિર્માણ હશે તો તે પાડાનો વધ જારી રાखે કદિ મટનાર નથી અને તેમજ હોય તો શાન્તિક પૌષ્ટિક ક્રિયાઓ કરવી વ્યર્થ છે.

(૬) બલવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞાજ નથી ત્યારે બલવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞાનો ભંગ શી રીતે થયો ગણાય. “મૂલં નાસ્તિ કુતઃ શાસ્ત્રા” તેવી હિંસા રહિત ક્રિયાઓ શાંતિ કમલાકર ગ્રંથમાં જોઈ લેવી.

(૭) એ પ્રશ્ન નિર્રર્થક છે. છઠ્ઠા પ્રશ્નમાં એ પ્રશ્ન ઊડી જાય છે. માટે તેના ઉત્તરમાં કહેલી ક્રિયા કહેલા ગ્રંથમાંથી પ્રતિપાદન કરી અનુસરવું.

ઉપરના જવાબ છેક ટૂંકામાં લખ્યા છે. કેમ કે આપેલી મુદત ઘણી થોડી હોવાથી અને લખેલા ગ્રંથો પાસે વિદ્યમાન ન હોવાથી લાચારીથી તેનાં ફક્ત નામજ આપવાં પડ્યાં છે. ઇટલે ચોક્કસ છે કે

જે ગ્રન્થનાં નામ આપ્યાં છે. તે સર્વમાન્ય શાસ્ત્રોનાં ગ્રન્થો છે. અને તેમાં જોડતી હકીકત આપેલી છે. એ નિશ્ચય છે. માટે દરબાર શ્રી ઉદાર આશ્રયથી એ ગ્રન્થો મેલવી વિદ્વાન્ શાસ્ત્રી રાણી કમિટીને જોડતી હકીકત મેલવશે. એટલે પાડાનો વધ કરવાની ચાલતી રૂઢી બંધ પડી અહિંસક ક્રિયા યથા-યોગ્ય મલશે. તેવી કડાકૂટમાં પડવું વાસ્તવિક ન લાગતું હોય તો આપણા પવિત્ર તીર્થ કાશીમાં ત્યાંની સંસ્કૃત કોલેજના વ્યાકરણ વિષયના અધ્યાપક (પ્રોફેસર) નામે દામોદર શાસ્ત્રી ભરદ્વાજ હાલ છે. તેમની જોડે પત્ર વ્યવહાર ચલાવી ખુલાશો માગવાની જરૂર યોજના મેલવશે.

આજ્ઞાંકિત-મુરારજી વલ્લભભાઈ. મેહતા નં૦ ૩ ની મ્યુનિસિપાલનિશાલના હેડમાસ્તર.

નં० ૧૭

મિ० નાથાભાઈ મળીભાઈનો અભિપ્રાય.

મેહરબાન ડાહ્યાભાઈ બાપાલાલ.

ધર્મપુર લાઈબ્રેરીના સેક્રેટરી.

પ્રણામ સાથે લખવાનું કે આજના દેશી મિત્રમાં દશરા ઉપર પાડા મારવાનો અને તેમાં કેટલીક સચ્ચાઈ છે તેનો નિર્ણય કરવાનો માહારાજાશ્રીનો વિચાર જાણી મને ઘણો સંતોષ થયો છે. ખુલાશામાં નીચેની બે લીટી કરતાં વધુ લખવાનું હું દુરસ્ત ધારતો નથી.

હિંદુસ્તાનના દેશીઓમાં સર્વ માન્ય એક વેદજ છે. તે વેદ તથા તદનુકુલ સકલ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત છે કે “અહિંસા પરમો ધર્મઃ” તેમ છતાં પરમેશ્વરને નામે જે કોઈ હિંસા કરે છે, તેના ઉપર તો કૃપાલુ પરમાત્માનો અત્યંત ક્રોધ ઉતરે છે. એ વાતના પ્રમાણની જરૂર નથી અને એ કરતાં વધુ લખવા હું ધારતો નથી.

લી० આપનો સુખેચ્છક નાથાભાઈ મળીભાઈ મેનેજર.

ગોરક્ષાપ્રસાદ.

લિંબડીવાલા નાગેશ્વર નથુરામભટ્ટનો અભિપ્રાય.

શ્રીપ્રશ્નોત્તરવ્યવસ્થા—પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર—તત્ર વિધિ કરીને કાલિકા પુરાણમાં પશુ વધ કહ્યો છે. તેનાં પ્રમાણ તથા વાક્ય નીચે લખેલ છે.

નિર્ણયસિન્ધૌ—દુર્ગાપૂજાયાં ॥ ઉત્તરાભિમુખોભૂત્વા, બલિં પૂર્વમુખં તથા ॥ નિરીક્ષ્ય સાધકઃ પશ્ચાદિમં મંત્ર મુદીરયેત્ ॥ ૧ ॥ પશુસ્ત્વં બલિરૂપેણ, મમભાગ્યા દુપસ્થિતઃ પ્રણમામિતતઃ સર્વ રૂપિણં બલિરૂપિણમ્ ॥ ૨ ॥ ચંડિકા પ્રીતિદાનેન દાતુરાપદ્વિનાશનં ॥ ચામુંડા બલિરૂપાય, બલે તુભ્યં નમોનમઃ ॥ ૩ ॥ યજ્ઞાર્થે બલયઃ સૃષ્ટાઃ, સ્વયમેવ સ્વયંભુવા ॥ અતસ્ત્વાં ઘાતયામ્યઘ તસ્માદ્યજ્ઞે વધોઽવધઃ ૪

અહીં મંત્રે કરીને બલીદાન કર્યું છે—એમ કાલિકાપુરાણ—રુદ્રયામલ—દેવીપુરાણમાં કહેલ છે. તે સર્વે ઉપર લખેલા વાક્યો આજ કલિયુગમાં માન્ય નથી તો તે ક્રિયા કરવી એમાં શું કહેવું ? તે પ્રમાણ નીચે લખેલ છે.

વરાતિથિપિતૃભ્યશ્ચ, પશુપાકં ર્ણક્રિયા ॥ દત્તૌરસેતરેષાંતુ પુત્રત્વેન પરિગ્રહઃ ॥ ૧ ॥ યતેશ્ચ સર્વવર્ણેષુ, ભિક્ષાચર્યા વિધાનતઃ ॥ માંસદાનં તથા શ્રાદ્ધે, વાન-પ્રસ્થાશ્રમસ્તથા ॥ ૨ ॥ દત્તાક્ષતાયાઃ કન્યાયાઃ, પુનર્દાનં પરસ્યચ ॥ દીર્ઘકાલં બ્રહ્મચર્યં, નરમેધાશ્વમેધકૌ ॥ ૩ ॥ સૌત્રામળ્યાદિયજ્ઞેઽપિ, સુરાપાત્રગ્રહસ્તથા ॥ ઇમાન્ધર્માન્ કલિયુગે, વર્જ્યાનાહુર્મનીષિણઃ ॥ ૪ ॥

છાગાભાવે તુ કૂષ્માઙ્, શ્રીફલં વા મનોહરં ।
વસ્ત્ર સંવેષ્ટિતં કૃત્વા છેદયેત્ છુરિકાદિના ॥

એમ નિર્ણયસિન્ધ્વાદિ મહા નિબન્ધે નિર્ણય કરેલ છે કે ન કરવું અને કરેતો તે ઉપર લખેલ સર્વ ધર્મ ઉલટું વિપરીત ફલ આપે છે અને નરક પ્રાપ્તિના હેતુ થાય છે. શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધમાં દશમો અધ્યાય પગૂનવિધિનાલક્ષ્ય પેત્રભૂતગગાન્ યજન્ ॥ નરકાનવશોદેહી ગત્વાપાત્યુ

ત્વર્ણંતમઃ ॥ તેવા પ્રમાણથી. પૂર્વે ત્રેતાયુગ તથા દ્વાપરમાં શાસ્ત્રવિધિ રહિત રાગથી હિંસા કરે તો નરકમાં જાય પણ આજ કલિયુગમાં હિંસા વિધિનાં શાસ્ત્રો માનવાં નહીં મદ્યભક્ષ્યાદિવામાદ્યાગમસ્યતુ ન માન્યતા ॥ એવા બલવાન્ ધર્મશાસ્ત્રોના પ્રમાણથી હિંસાક્રિયાનો સંકલ્પ તો ક્યાંથીજ હોય ? ઉપર લખેલમાં ત્રણ પ્રશ્નોનું સમાધાન થાય છે.

પ્રશ્ન ૪—રાજાઓને આ સમયમાં કર્તવ્ય નથી. જે શાસ્ત્ર હિંસાની આજ્ઞા કરે છે તે આજ્ઞા તોડવા માટે બલવાન્ આર્યધર્મશાસ્ત્ર હુકમ કરે છે.

પ્રશ્ન ૫—તે હિંસા ન કરવાથી દેવ ઉલટા પ્રસન્ન થઈ રાજપ્રજાને સુખ આપે છે. તેવા દેવોને પ્રસન્ન કરવાના સત્સત્યાદિ—જપ હોમ ઘણા ઉપાય છે. તે ઉપાય આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સુખ આપે છે.

પ્રશ્ન ૬—જેને કર્મશાસ્ત્રમાં શ્રદ્ધા છે. તેને માટે યજ્ઞાદિમાં હિંસાથી બલીદાન અવશ્ય કરવાનું લખ્યું છે. તેમાં બલવાન ધર્મશાસ્ત્રની મનાઈથી પ્રતિનિધિ કહ્યા છે. કાલિકાપુરાણ—રુદ્રયામલમાં એવા પ્રમાણોથી બલીદાનના પ્રતિનિધિ થાય છે. તેમ કરવાથી તે બરાબર ગણાય.

પ્રશ્ન ૭—તે પશુનાં નાક, કાન જરાક છેદી છોડી દેવાં તે કંઈ પ્રમાણ નથી તો તેનો ઉત્તર પણ નથી. તથાસ્તુ.

ભટ્ટ—નાગેશ્વર નથુરામનું આશીર્વાચન.

ભટ બાલાશંકર રૂપજીનો અભિપ્રાય.

શ્રીગણેશાય નમઃ પ્રશ્ન. ૧

ઉત્તર—તંત્ર શાસ્ત્ર મધ્યે વામમાર્ગ ઉપાસનામાં ઉક્તંચબૃહત્તંત્રરાજે.

ઉપાસના ત્રિધા પ્રોક્તા શ્રેષ્ઠા તત્ર તુ સાત્વિકી ॥

યસ્યાં ચ માનસી પૂજા જપો મુખ્યતમ સ્મૃતઃ ॥ ૧ ॥

રાજસો દક્ષિણો માર્ગઃ પ્રતિમાયાં ચ પૂજનમ્ ॥

રાજોપચારૈઃ પુષ્પાદૈ સ્તદાધાનં વિશિષ્યતે ॥ ૨ ॥

તામસોપાસનં પ્રોક્તં પૂજાદૌ બલિદાનતઃ ॥

વામમાર્ગેણ તચ્ચાદ્યં વર્ણં હિત્વા પ્રકથ્યતે ॥ ૩ ॥

एषा व्यवस्था संप्रोक्ता वामदक्षिणयोः परा ॥

गोपिता सर्वतंत्रेषु किमन्यत् श्रोतु मिच्छसि ॥ ४ ॥

इति शिववाक्यं पार्वती प्रति—विशेष काली तंत्र रुद्रयामलादिक तंत्रोमां व्यवस्था छे. तथा कौलार्णवादि तंत्रोमां कहेल छे. परन्तु ते हिंसादि बलिदान शूद्रने मुख्यत्वे वाममार्गमां कहेल छे. अने ए वामाचार पण शूद्रने कहेल छे.

उक्तं च मेरु तंत्रे शिबेन—

वामाचारो मदुक्तोयं सर्वः शूद्र परः प्रिये

इति वाक्यात् अग्रे आद्यं वर्णं हित्वा क्षत्रियस्य कथितं तत् उपलक्षणमात्रत्वेन

द्विजातिभिः ताज्यः ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्यैरित्यर्थः विध्येकवाक्यात्

महिषोडामरे तंत्रे विनोदाय महेश्वरी

क्षीराज्यमधुमाषैश्च विप्रादीनां च पूजयेत्

૨ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

તે આર્ય લોકમાં સર્વ માન્ય નથી તથા બહુ માન્ય પણ નથી તે શાસ્ત્રમાંથી શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણનું કુલ જે વાક્ય હોય તે માનવા લાયક છે. ને જે સિદ્ધાન્ત વિરુદ્ધ હોય તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. માટે સર્વથા માન્યકે

પ્રબલ શાસ્ત્ર તે નથી કારણ કે તે મોહશાસ્ત્ર કહેવાય છે, ને તે ભ્રષ્ટ માર્ગ છે. એનાં વાક્યો જોવાં હોય તો દેવી ભાગવતમાં એકાદશ સ્કંધમાં તે વિશે ખુલાશો છે. વિસ્તારના ભયથી અહિં તે વાક્યો લખ્યાં નથી માટે તે વાક્યો જોવાની મરજી હોય તો તેમાં જોશો એટલે ખુલાશો થશે.

બ્રાહ્મં પાશુપતં સૌરં શાક્તં ગાણેશવં તથા
વામં તસ્માત્ વરિષ્ઠં સ્યાત્તસ્માત્ કૌલં વિશિષ્યતે
કૌલાચ્ચ દક્ષિણં શ્રેષ્ઠં સર્વેભ્યો વિજિતેન્દ્રિયં
જિતેન્દ્રિયાદ્ વરિષ્ઠં ચ નાસ્તિવાક્યં શિવોદિતમ્ ॥ ૨ ॥

इति रुद्रयामलोचोक्तं

પ્રશ્ન ૩-ઉત્તર-તે શાસ્ત્ર કરતાં અતિ પ્રબલ શ્રુતિ સ્મૃતિપુરાણ ઇતિહાસ વગેરે તમામ શાસ્ત્રોમાં તેનો નિષેધ લખેલો છે. તેના વાક્ય કેટલાંક નીચે લખુ છું.

उक्तंच महाभारते शान्ति पर्वणि

સત્યેનાસાદ્યતે ધર્મઃ દયાદાનેન વર્ધતે ।
ક્ષમયા સ્થાપ્યતે ધર્મઃ ક્રોધ લોભાત્ વિનશ્યતિ ॥ ૧ ॥
અહિંસા સત્ય મસ્તેયં ત્યાગો મૈથુનવર્જનં ।
પંચસ્વેતેષુ ધર્મેષુ સર્વે ધર્માઃ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ॥ ૨ ॥
અહિંસાલક્ષણો ધર્મઃ અધર્મો પ્રાણિનાં વધઃ ।
તસ્માદ્ ધર્માર્થિભિર્લોકે કર્તવ્યા પ્રાણિનાં દયા ॥ ૩ ॥
લોભમાયાભિભૂતાનાં નરાણાં પ્રાણિનાં ઘ્નતાં ।
એષાં પ્રાણિવધો ધર્મો વિપરીતા ભવન્તિ તે ॥ ૪ ॥
ન શોણિતકૃતં વસ્ત્રં શોણિતેનૈવ શુદ્ધ્યતે ।
શોણિતાર્દ્રંતુ યદ્ વસ્ત્રં શુદ્ધં ભવતિ વારિણા ॥ ૫ ॥
યદિ પ્રાણિવધે ધર્મો સ્વર્ગશ્ચ સ્વલુ જાયતે ।
સંસારભાજકાનાં તુ કુતઃ શ્વશ્રો વિધાસ્યતે ॥ ૬ ॥
ધ્રુવં પ્રાણિવધો યજ્ઞે નાસ્તિ યજ્ઞ સ્ત્વર્હિસકઃ ।
તાતેઽહિંસાત્મકઃ કાર્યઃ સદા યજ્ઞો યુધિષ્ઠિર ॥ ૭ ॥

इन्द्रियाणि पशून कृत्वा वेदीं कृत्वा तपोमयीं
 अहिंसा माहुतिं कृत्वा आत्मयज्ञं यजाम्यहम् ॥ ८ ॥
 ध्यानाग्नौ जीवकुण्डस्थ दममारुतदीपिते ।
 असत्कर्म समित्क्षेपे अग्निहोत्रं कुरुत्तमं ॥ ९ ॥
 यूपं छित्वा पशून हत्वा कृत्वा रुधिरकर्दमं ।
 यद्येवं गम्यते सौख्यं नरकं केन गम्यते ॥ १० ॥
 मातृवत् परदाराणि परद्रव्याणि लोष्टवत् ।
 आत्मवत् सर्वं भूतानि यः पश्यति सपश्यति ॥ ११ ॥
 अहिंसा सर्वजीवेषु तत्त्वज्ञैः परिभाषितं ।
 इदं हि मूलं धर्मस्य शेष स्तस्यैव वितरः ॥ १२ ॥
 अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं सुसंयमः ।
 मद्यमांसादि त्यागश्च तद्वै धर्मस्य लक्षणम् ॥ १३ ॥
 यथा मम प्रियां प्राणास्तथान्यस्यापि देहिनः ।
 इति मत्वा न कर्तव्यो घोरः प्राणिवधोबुधैः ॥ १४ ॥
 प्राणिनां रक्षणं युक्तं मृत्युं भीताहिजंतवः ।
 आत्मौपम्येन जानद्भि र्रिष्टं सर्वस्य जीवितं ॥ १५ ॥
 उद्यतं शस्त्रं मालोक्य विषादं यांति विह्वलाः ।
 जीवाः कंपन्ति संत्रस्ता नास्ति मृत्युसमंभयं ॥ १६ ॥
 कंटकेनापि विद्धस्य महती वेदना भवेत् ।
 चक्रकुंतासियष्ट्याद्यैः मार्यमाणस्य किं पुनः ॥ १७ ॥
 दियते मार्यमाणस्य कोटिजीवितं मेवच ।
 धनकोटीः परित्यज्य जीवो जीवितुं मिच्छति ॥ १८ ॥
 योयत्र जायते जन्तु सतत्र रमते चिरं ।
 अतःसर्वेषु जीवेषु दयां कुर्वति साधवः ॥ १९ ॥

अमेध्यमध्ये कीटस्य सुरेंद्रस्य सुरालये ।
 समानाजीविताकांक्षातुल्यंमृत्युभयंद्वयोः ॥ २० ॥
 अहिंसा सर्वजीवाना माजन्मापिहिरोचते ।
 नित्यमात्मनो विषये तथा कार्याऽपरेष्वपि ॥ २१ ॥
 जीवानां रक्षणं श्रेष्ठं जीवा जीवितकांक्षिणः ।
 तस्मात् समस्त दानेभ्योऽभयदानं प्रशस्यते ॥ २२ ॥
 अहिंसा प्रथमं पुष्पं पुष्णमिन्द्रिय निग्रहः ।
 सर्वभूतदया पुष्पं क्षमा पुष्पं विशेषतः ॥ २३ ॥
 ध्यानं पुष्पं तपः पुष्पं ज्ञानं पुष्पं सुसप्तमं ।
 सत्य मेवाष्टमं पुष्पं तेनतुष्यन्ति देवताः ॥ २४ ॥
 पृथिव्या मप्यहं पार्थ वायावग्नौ जलेप्यहं ।
 वनस्पतिगतश्चाहं सर्वभूते वसाम्यहं ॥ २५ ॥
 जले विष्णुः स्थले विष्णुः विष्णुः पर्वतमस्तके ।
 ज्वालामाळाकुले विष्णुः सर्वं विष्णुमयंजगत् ॥ २६ ॥
 योमांसर्वगतं ज्ञात्वा नचाहिंसेत् कदाचन ।
 तस्याहं न प्रणस्यामि सचमेन प्रणश्यति ॥ २७ ॥

विष्णुपुराणे—

योददाति सहस्राणि गवांचापि शतानिच ।
 अभयं सर्वसत्त्वेभ्यस्तद्दान मतिरिच्यते ॥ २८ ॥
 कपिलानां सहस्राणि यो द्विजेभ्यः प्रयच्छति ।
 एकस्य जीवितं दद्यात् न च तुल्यं युधिष्ठिर ॥ २९ ॥
 दत्तमिष्टं तपस्तप्ततीर्थसेवा तथा श्रुतम् ।
 सर्वेभ्यभयदानस्य कलां नार्हति षोडशीं ॥ ३० ॥
 नातोभूयस्तमोधर्मः कश्चिदन्योस्तिभूतले ।
 प्राणिनां भयभीतानां अभयं यत् प्रदीयते ॥ ३१ ॥

वर मेकस्य सत्वस्य दत्ताह्यभयदक्षिणा ।
 नतु विप्रसहस्रेभ्यो गोसहस्रमलंकृतम् ॥ ३२ ॥
 अभय सर्वसत्वभ्योयोददाति दयापरः ।
 तस्य देहेऽपि मुक्तस्य भयं नास्ति कुतश्चन ॥ ३३ ॥
 हेमधेनुधरादीनां दातारः सुलभा भुवि ।
 दुर्लभः पुरुषो लोके प्राणिनामभयप्रदः ॥ ३४ ॥
 महता मपि दानानां कालेन क्षीयते फलं ।
 भीताभयप्रदानस्य क्षय एव न बिद्यते ॥ ३५ ॥

शान्ति पर्वणि—यथा मेन प्रियो मृत्युः सर्वेषां प्राणीनां तथा ।
 तस्मान्मृत्यु भयान्नित्यं स्तातव्याः प्राणिनो बुधैः ॥ ३६ ॥
 एकत कृतवः सर्वे समग्रवरदक्षिणाः ।
 एकतो भवभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणम् ॥ ३७ ॥
 एकतः कांचनो मेरुर्बहुरत्ना वसुंधरा ।
 एकतो भयभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणं ॥ ३८ ॥
 सप्तद्विपांसरत्नां च दद्यात् मेरुं सकांचनं
 यस्य जीवदया नास्ति सर्वं मेतत् निरर्थकं ॥ ३९ ॥
 खल्पायुर्विकलो रोगी विचक्षुर्बधिरः खलु
 वामनः पामनषण्डो जायते सभवेभवे ॥ ४० ॥
 अहिंसा परमो धर्मस्तथा हिंसा परं तपः
 अहिंसा परमं ज्ञानं अहिंसा परमं पदं ॥ ४१ ॥

इतिहासपुराणे तथा श्रीमद्भगवद्गीतायां ॥ अधोगच्छन्तितामसाः
 इत्यादि ॥ तथाच श्रुतिः ॥ नतं वेदा यज इमा जजा कमंतरं बभूव नीहारेण
 प्रावृताजल्या चासुतूप उक्थ शासश्चरन्ति ॥ तथा च भागवते एकादशस्कन्धे ॥
 हिंसाविहाराह्यालब्धैः पशुभिः स्वसुखेच्छया यजन्ते देवतायज्ञैः पितृभूतपतीन्

સ્વલાઃ ॥ ભાગવતે નારદવાક્યં ॥ ભો ભો પ્રજાપતે રાજન્ પશૂન્ પશ્ય ત્વયા-
ધ્વરે ॥ સંજ્ઞાપિતાન્ જીવસંધાન્ નિર્ઘૃણેન સહસ્રસઃ ॥ એતે ત્વાં સંપ્રતીક્ષતે સ્મરંતો
વૈશસંતવ ॥ સંપરેતમયઃકૂટૈ છિદંત્યુત્થિતમન્યવઃ ॥ ઇત્યાદિ બહૂનિ વાક્યાનિ
હિંસાનિષેધપરાણિ સન્તિ ગ્રન્થવિસ્તરભયા ન્નાત્ર લિખિતાનિ ॥ શ્લોક ॥ મરુત્તંત્રે ॥ ન
કર્તવ્યં ન કર્તવ્યં ન કર્તવ્યં કદાચન ॥ ઇદન્તુ સાહસ દેવિ ન કર્તવ્યં કદાચન ॥

પ્રશ્ન ૪ નો ઉત્તર—રાજાઓને તે અવશ્ય કર્તવ્ય નથી. અને તે ન કરવાથી કોઈ શાસ્ત્રનો બાધ
લાગતો નથી કારણ કે તે વિષે ઉપર વાક્ય લખેલ છે કે તે વામાચાર શૂદ્રને કે મૂર્ખ—અજ્ઞાનીને
કરવા લાયક છે. ઉક્તંચ વામાચારો મદુક્તોયં સર્વઃ શૂદ્રપરઃપ્રિયે ન કર્તવ્યો ન કર્તવ્યો ન
કર્તવ્યઃ કદાચન ॥ મરુત્તંત્રે ॥

પ્રશ્ન ૫ નો ઉત્તર—એ હિંસાની પ્રવૃત્તિ બંધ કરવાથી કોઈ જાતનો રાજાને તથા પ્રજાને આપત્તિ-
યોગ આવે એવું કોઈ પ્રસ્થાત શાસ્ત્રમાં કબુલ નથી ને હિંસા બંધ કરવાથી સારું ફળ પ્રાપ્તમાન થાય
છે, તેમ ઘણે ઠેકાણે કહેલ છે. તે વાક્ય લખું છું. તથા તે વિશે કેટલાક વાક્ય ઉપર લખેલ છે.
શ્લોક—૨૭—૨૮—૨૯—૩૦—૩૧—૩૨—૩૩—૩૪—૩૫—૩૬—૩૭—૩૮—૩૯—મહાભા-
રતે ॥ આયુરારોગ્યમૈશ્વર્યત્યાગભોગી યશોનિધિઃભવત્યભયદાનેન ચિરંજીવી નિરામયઃ ॥

પ્રશ્ન ૬ નો ઉત્તર—પશુવધવિના તેની પ્રતિનિધિ ક્રિયા કરવાથી કોઈ બલવાન શાસ્ત્રની અજ્ઞાનો
ભંગ થતો નથી. કારણ કે અહિંસા રૂઢીથી પ્રાપ્ત છે, તેમાં શું શાસ્ત્રનો ભંગ થાય ? કારણકે એનો કોઈ
અંશ વામમાર્ગને લાયક પડે છે. તે શૂદ્રાદિ નીચને કરવા લાયક છે તે વિશે આગલ લખ્યું છે. અને
તે હિંસાની બરાબર ક્રિયા નીચે પ્રમાણે છે.

શ્રીશક્તિસંગમતંત્રે પ્રતિનિધિઃ ॥ પાયસંતુગજત્વેન માંજારત્વેકુલુત્થકં ॥
વૃન્તાકંકુકુટત્વેન મેષત્વેન ચ તુમ્બિકા ॥ માહિષત્વેન મસૂરાન્ ઉષ્ટ્રત્વેન ચ
તુમ્બિકા ॥ તથાચ રુદ્રયામલે ॥ છાગાભાવે ચ કૂષ્માંડં શ્રીફલં વા મનોહરં ॥
વસ્ત્રસંવેષ્ટિતં કૃત્વા છેદયેત્ છુરિકાદિના ॥ શ્રીમહાકાલસંહિતાયાં ॥ સા-
ત્વિકો જીવહત્યાદિ કદાચિદપિ નાચરેત્ ॥ ઇક્ષુદંડં ચ કૂષ્માંડં તથા રણ્ય-
ફલાદિકમ્ ॥ ક્ષીર પિંડૈઃ શાલિચૂર્ણૈઃ પશું કૃત્વાચરેદ્ધલિં ॥ તત્તત્ફલવિશેષેણ
નાન્યં પશુમુપાનયેત્ ॥ (કૂષ્માંડં મહિષત્વેન છાગત્વેન ચ કર્કટી મિતિ ॥

અવશ્ય કામના પ્રયોગમાં જીવ હિંસાને બદલે ઉપર પ્રમાણે પ્રતિનિધિ કરવાનું કહ્યું છે. તે પ્રમાણે
કરવાથી તેટલું જ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે માટે અવશ્ય કર્તવ્ય હોયતો પ્રતિનિધિથી તે ઉત્સવ કરવો.

પ્રશ્ન ૭ નો ઉત્તર-પશુ વગેરે બલીદાનમાં તે પશુના નાક તથા કાનને છેકો મારીને પ્રાણીને છૂટું મેલી દેવાથી કાંઈ પૂર્ણ ક્રિયા થઈ ન ગણાય.

ઉક્તચ કાલિકા પુરાણે

સુગન્ધિ રુધિરે દયાત્ ન કદાચિત્ તુ સાધકઃ

નોષ્ટસ્ય ચિબુકસ્યાપિ નૈદ્રિયાણાં તથૈવ ચ ॥ ઇન્દ્રિયછેદોન

મુશ્યત્વે અહિંસા બંધ કરવા લાયક છે. કારણ કોઈ ઠેકાણે આ પ્રમાણે અવિધિથી હિંસા કરવી તેબું કોઈ ઠેકાણે વાક્ય નથી.

ઉપર લખેલ કે બલેવ અથવા દશરાને દિવસે હિંસા કરવામાં આવેછે. તે કેવળ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે. માટે બંધ કરવું જોઈએ કારણકે દશરાને દિવસે બલીદાન આપવાથી રાજ્યનો નાશ થાય છે. એવું ધર્મ શાસ્ત્રમાં લખેલછે.

નંદાયાં જ્વલતે વન્હિઃ પૂર્ણાયાં પશુઘાતનં

ભદ્રાયાં ગોકુલક્રીડા દેશનાશાયકલ્પતે॥

માટે મુશ્યત્વે તે કર્તવ્યતા શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે. માટે તે રુદ્ધી બંધ કરવી જોઈએ અથવા કુપ્માંડ છેદન કરવું પણ પશુ વધ ન કરવો, એવો મારો મત છે.

લિ૦ મટ્ટ બાલાશંકર રૂપજી. લીંબડી.

અમલસાહવાલા શાસ્ત્રી રામકૃષ્ણ ઇચ્છારામનો અભિપ્રાય.

શ્રીમત્ મહારાણા રાજા સાહેબ કમીટીના મેમ્બરો—તથા. પ્રાણજીવન જીગજીવન મહેતા સમીપેષુ—
આપની પવિત્ર જાહેરખબર હાઠ બે ત્રણ દિવસમાંજ મલવાથી તથા સમય આવા ગંભીર વિષયને
માટે બહુ ઓછો હોવાથી—સ્થાલી પુલાકન્યાયવત્ સંશેપમાંપ્રશ્નના ઉત્તરો યથામતિ નીચે પ્રમાણે છે.

૧— વેદ શાસ્ત્ર તથા પુરાણાદિ ગ્રંથોમાં જ્યાં જ્યાં રાજપ્રકરણો જોઈએ તો ત્યાં ત્યાં વિજયા દશમી
વિગેરે પર્વપર પાઠા બકરા વિગેરેનો વધ રાજ્યશ્રેયને માટે લેખેલો જોવામાં આવતો નથી.
બહુ કાલથી ચાલતા એ આસુરી વામ માર્ગ(જેનો બૌધ મતથી અગાડી અધિક જોર હતો) થી હિંસામય
ક્રૂર માર્ગનો પ્રચાર થયેલો સંભવે છે. અંગોપાંગ શાસ્ત્રોમાં એ વાત બિલકુલ નથી. વેદ શાસ્ત્રોમાં પ્રજાપિઠક
વ્યાઘ્રસિંહ વનસૂકરાદિનો તથા વેદવિરોધિ આતત્યાયીનો વધ કરવાનો રાજ પુરુષોને વિધિ જણાય છે. યદિ
પુરાણિક પંડિતો હઠથી માર્કેડેયાદિ પુરાણોમાં એવાં ક્રૂર કરમ કરવાને જણાવે તો તે સૃષ્ટિકર્મ યુક્તિ
તથા ઈશ્વરનાગુણકર્મ અને સ્વભાવને અનુકૂલ ન હોવાથી સિદ્ધાન્ત પક્ષે માન્ય થઈ શકે નહીં. સાંખ્ય દર્શનમાં
કાપિલજીએ કહ્યું છે કે “નાયૌત્તિકસ્ય સંગ્રહોન્યથા બાલોન્મત્તાદિસમત્વં” અર્થાત્ ગ્રંથોમાં જે
અયોત્તિક સંગ્રહ હોય તે ઉન્મત્ત બાલકોના જેવો સમજવો. તો દીન અનાથ તથા સંસાર જીવનભૂત
પ્રાણીઓની હિંસા વિજયાદશમી વિગેરે પર્વ ઉપર કરવી કરાવવી એ કોઈ આર્ષ શાસ્ત્રોમાં વિધિપૂર્વક
પ્રયુક્ત જણાતું નથી. વઠ્ઠી યોગવસિષ્ઠના મુમુક્ષુ પ્રકરણના અઢારમા સર્ગમાં વસિષ્ઠ મહામુનિએ મહારાજ
રામચંદ્રજીને કહ્યું છે કે—

અપિ પૌરુષમાદેયં શાસ્ત્રંચેદ્યુક્તિબોધકં

અન્યત્ત્વાર્ષમપિ ત્યાજ્યં ભાવ્યં ન્યાયૈક સેવિના ॥ ૧ ॥

યુક્તિયુક્ત મુપાદેયં વચનં બાલકાદપિ

અન્યત્તૃણમિવ ત્યાજ્ય મપ્યુક્તં પરમેષ્ટિના ॥ ૨ ॥

અર્થ—અપક્ષપાતી મનુષ્યે યુક્તિબોધક શાસ્ત્ર સાધારણ પુરુષે રચેલુંહોય તથાપિ સ્વીકારવું પણ
યુક્તિ વિનાનું ઋષિએ કહેલું હોય તો પણ ત્યાગ કરવું કેમ કે યુક્તિયુક્ત વચન બાલકથી પણ
ગૃહણ કરવા યોગ છે. ને યુક્તિરહિત કદી પ્રજાપતિએ કહ્યું હોય તથાપિ ઘાસની પેઠે હલકું ગળી
ત્યાગ કરવું. તો રાજધર્મમાં એવી હિંસાથી શ્રેય થાય એવાં વચનો બતાવનારાં શાસ્ત્રો કદી મોટા મહર્ષિ
ને નામે જણાવી સિદ્ધ કરતા હોય તથાપિ ઈશ્વરના ન્યાયને ખોળી ધર્માત્મા મનુષ્યે નિર્ભયતાથી છોડી દેવા
જોઈએ. વૈશેષિક શાસ્ત્રોમાં મહર્ષિ કળાદે કહ્યું છે કે દુષ્ટં હિંસાયામ્ અર્થાત્ હિંસાકર્મ વિશે પ્રવૃત્તિ એ
દુષ્ટ કર્મ છે માટે એવા નિંદ્ય કર્મથી રાજ્યનું શ્રેય થતું નથી.

૨ બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

આર્ય લોકોમાં સર્વ માન્ય અથવા બહુ માન્ય અપૌરુષેય વેદ (જે સંહિતા વિભાગ) તેજ ગણાય છે. કેમકે એમાં ઈશ્વરના ગુણકર્મ અને સ્વભાવ તથા સૃષ્ટિક્રમ વિરુદ્ધ લેખજ નથી. માટે સર્વમાન્ય એજ ગણાય છે. ને બ્રાહ્મણાદિ પૌરુષેય ગ્રન્થોનો જેટલો વેદાનુકૂલ વિભાગ તેટલોજ સર્વ માન્ય થઈ શકે બીજો નહીં. માટે સ્વતઃપ્રમાણ વેદરૂપ શાસ્ત્રોને વેદાન્ત દર્શનમાં વ્યાસ મહામુનિએ મુખ્ય શાસ્ત્ર માન્યું છે. તથા શાસ્ત્રયોનિત્વાત્ એ સૂત્ર ઉપરથી શ્રી શંકરાચાર્યે જે ભાષ્ય કીધું છે, તેની મતલબ એ છે કે ઋગ્વેદાદિ શાસ્ત્રનું યોનિ (કારણ) બ્રહ્મ છે. માટે એજ શાસ્ત્ર સર્વ માન્ય તથા બહુ માન્ય ગણાય છે. એ વેદ શાસ્ત્રોનાં રાજધર્મ પ્રકરણમાં દિન પરોપકારી પશુઓના વિજયા દશમી આદિ પર્વોપર હિંસા જનાતી નથી. માટે સર્વથા તાજ્ય છે.

૩-ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર

વેદશાસ્ત્રના પ્રમાણથી (સ્મૃતિ) ધર્મ શાસ્ત્રનું પ્રમાણ ઉતરતું ગણાય, ને તેના કરતાં પુરાણ કનિષ્ઠ ગણાય છે, એમ શાસ્ત્રકારોનો સિદ્ધાન્ત છે યથા

શ્રુતિ સ્મૃતિઃ પુરાણાનાં વિરોધો યત્ર દૃશ્યતે

તત્ર શ્રૌતં પ્રમાણંતુ તયોદ્વૈધે સ્મૃતિર્વરા ॥ ૧ ॥

અર્થાત્ વેદ ધર્મશાસ્ત્ર તથા પુરાણોમાં એક જ વિષય નિર્ણય કરવામાં વિરોધ આવી પડે તો શ્રુતિ પ્રમાણ પ્રબલ છે અને સ્મૃતિપ્રમાણ તથા પુરાણ પ્રમાણમાં વિરોધ આવી પડે તો સ્મૃતિપ્રમાણ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. ફલિતાર્થ એ આવે છે કે સર્વ કરતાં વેદનું પ્રમાણ શ્રેષ્ઠ સર્વ વિદ્વાનો માનતા આવ્યા તથા હાલ માને છે. હવે વેદમાં એવા વિજયા દશમી ઉપર પાઠાં બકરાદિની હિંસાનો વિધિ જનાતો નથી. નિષેધ મંત્રો ઘણાં જણાય છે. “યથા, યજમાના પશૂનપાહિ” યજુર્વેદે અ૦ ૧ મં૦ ૧ અર્થઃ—ઈશ્વર આજ્ઞા કરે છે કે—યજમાન નામ જે યજ્ઞ યાગાદિ કરનાર વિદ્વાનોને સત્કાર કરનાર—સંગતિ કરનાર યજમાન ક્ષાત્ર ધર્મી રાજપુરુષનું પશુનું રક્ષણકર. એવી ઈશ્વરની હિંસા ન કરવા રૂપ આજ્ઞા જણાય છે. વલી યજુર્વેદના ૪૦ મા અધ્યાયમાં તો મનુષ્ય માત્રને માટે અહિંસા લખી છે, તો રાજ્ય પુરુષોને રાજ્યના કોઈ પણ જાતના મહાને માટે શ્વાસવાન્ દીન પરોપકારી પ્રાણીને વધ કરવો શી રીતે સંભવે ? યથા અસુ-ર્યાનામતે લોકા અન્ધેન તમસા વૃતા ॥ તા સ્તેપ્રેત્યાપિ ગચ્છન્તિ યેકે ચાત્મહનોજનાઃ ॥ અર્થાત્—જે મનુષ્યો શ્વાસવાન્ જીવોને ઇટલે નિરપરાધી મનુષ્ય પશ્વાદિ પ્રાણીઓને ઠાર મારે છે તેનું ગતિ અર્થાત્ જ્ઞાન નહીં એવી અંધકારમય ઇટલે અજ્ઞાન વેષ્ટિત્ પશ્વાદિ યોનિને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે એ અપૌરુષેય વાણીને, માન્ય કરી ક્ષમા એવા હિંસાદિ દોષથી બચી ઇહલોક પરલોકની હાની ન કરવી એવી પ્રબલ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે.

૪ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

રાજપુરુષોનું એ કર્તવ્ય નથી કે એવાં ગરીબ પ્રજાનાં જીવમાં સહાયભૂત પ્રાણીઓનો વિનાકારણ દુષ્ટ રૂઢી રૂપ સંકુલમાં બદ્ધ થઈ વધ કરવો. કેમકે એમ થવાથી રાજપુરુષોનું કર્તવ્ય સિદ્ધ થયું ગણાય નહીં. મનુ મહારાજે તો ક્ષત્રીઓને જે કર્તવ્ય કર્મ લક્ષ્યાં તે આ પ્રમાણે છે.

પ્રજાનાં રક્ષણં દાન મિજ્યાધ્યયન મેવચ

વિષયેષ્વ પ્રસક્તિશ્ચ ક્ષત્રિયસ્ય સમાસતઃ

અર્થ—ક્ષત્રી (રાજ પુરુષે) પ્રજાનું સર્વ રીતે રક્ષણ કરવું અનાથ અથવા વિદ્વાનોનો યથા યોગ સત્કાર કરવો, સર્વનાં સુખને માટે યજ્ઞ કરવા, વેદ શાસ્ત્રો ભગવાં, વિષય સુખમાં અતિ આસક્ત ન થવું, ઇત્યાદિ સંક્ષેપમાં ક્ષત્રીઓનાં કર્તવ્ય કહ્યાં છે. એજ કર્તવ્ય રાજાઓને કલ્યાણ કરનાર છે. એજ પ્રમાણે ભગવદ્ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને રાજાઓનાં કર્તવ્ય કર્મો નીચે પ્રમાણે લક્ષ્યાં છે.

શોર્યતેજોઘૃતિર્દાક્ષ્યંયુદ્ધેચાપ્યપલાયનમ્

દાન મીશ્વર ભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્

અર્થાત્—રાજપુરુષોએ પરાક્રમી થવું, શરીર તથા વિદ્યા વિર્યથી તેજસ્વી થવું ધીરજ રાખવી ઉદાર થવું, યુદ્ધમાં કાયર થઈ પાછું હઠવું નહીં. ઉદારતા રાખવી—ઈશ્વરને વિષે આસ્તિક બુદ્ધી રાખવી એટલાં ક્ષત્રીઓનાં સ્વભાવથી એટલાં કર્મો ઉત્પન્ન થયેલાં છે રાજાઓનું એજ કર્તવ્ય છે. શુદ્રકનીતિ તથા મનુસ્મૃત્તિમાં રાજધર્મમાં વિજયા દશમી વિગેરે પર્વોપર પશુવધ કરવો જણાવેલો નથી. રાજનીતિ રાજાઓનો પ્રધાન ધર્મ છે (સ્વેસ્વેકર્મણ્યત્રિરતઃ સંસિદ્ધિલભતે નરઃ ॥ શ્રીકૃષ્ણજીએ અર્જુનને પણ એમજ કહ્યું છે કે પોત પોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાલવાથીજ શુભ સિદ્ધિ છે. બલવાન્ શાસ્ત્રો એવી આજ્ઞા કરતાં નથી. ને એવી ક્રિયા ન કરવાથી શાસ્ત્રોની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ગણાયજ નહીં.

એવા પ્રસંગ ઉપર હિંસા ન થવાથી રાજ્યને પ્રજાને તથા રાજાને અંગે કોઈ પણ પ્રકારની આપત્તિ આવતી નથી પરંતુ ॥ અહિંસા પ્રતિષ્ઠાયાંવૈરત્યાગઃ એમ વ્યાસજીએ પોતાના પાતંજલી દર્શને ભાષ્યમાં કહ્યું છે. અર્થાત્ હિંસા તજવાથી જે પશુઓનો વિના કારણ વધ થવાથી આવતા જન્મમાં વૈર લેવાને માટે ભય ઉત્પન્ન થાય છે તેનો અટકાવ થતાં આ લોકમાં વૈર ત્યાગનો મોટો લાભ થાય છે. પશુ વધ કરવાથી રાજ્યને ને પ્રજાને તથા રાજાને અંગે હરકત થાય એ કેવલ વહેમ છે. એતદર્થ પ્રતિપાદક પ્રમાણો વામીઓનાં બીલકૂલ મિથ્યા છે. એની સાબેતી એટલીજ કે જેને કાઠિયાવાડ વિગેરે સંસ્થાનોના રાજાઓએ એવાં પર્વ પર હિંસા છોડી છે, તેઓને એવીજ કોઈ પ્રકારની આપત્તિ આવી હોય એમ જાણ્યામાં આવ્યું નથી. કદાપિ કોઈને કોઈ પ્રકારનું નુકશાન થયું વા થશે તો હિંસા છોડવાથીજ થયું એમ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. તેમાં બીજાં ઘણાં કારણો હોવાં જોઈએ પરંતુ એવાં નિંદ્ય કર્મનો ત્યાગ કરવાથી પ્રતિષ્ઠા વધે છે, માટે એ મહાપાપનું કામ છોડવાથી કોઈ

વાતનું અકાર્ય થવાનું નથી. ઇટલુંજ નહીં પણ પરમાત્માની પ્રસન્નતાથી મહા સુખની પ્રાપ્તિ થશે. એજ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે-અર્જુનને કહ્યું છે—નહિ કલ્યાણતઃકશ્ચિદ્દુર્ગતિતાતગચ્છતિ ॥ અર્થાત્ કલ્યાણકારી કામ કરનારને કોઈ પ્રકારની દુર્ગતિ થતીનથી. એમજ શંકા થતી હોયકે વિજયાદશમી વિગેરે પર્વોપર હિંસા કરવાથીજ રાજ્યાદિની આબાદી છે તો ઇતિહાસથી સિદ્ધ થાય છે કે નાગપુર, સોલાપુર વિગેરે રાજ્યોમાં પૂર્વોક્ત પર્વોપર ઉપર્યુક્ત હિંસા થતી હતી છતાં કેમ રાજ્યનું રક્ષણ નહીં થયું? માટે દેશકાલ પ્રજાપ્રિયતા જોઈ રાજ્યકાન્તિ પૂર્વક રાજ્ય કરવાથીજ રાજા પ્રજાની આબાદાની છે. હાલ યુરોપ અમેરિકાના રાજા મહારાજાઓ પોતાના દેશની સુખાકારીને માટે એવી ક્રૂર ક્રિયા કરતા નથી. તેતો સામ દામ દંડ ભેદ વિગેરે, કૃષિવ્યાપાર, કલાકૌશલ્યાદિ પ્રજાની આબાદાનીના યોગ્ય કર્તવ્યો કરવાથીજ બુલંદીપર પહોંચ્યાં છે. માટે રાજ્યની આબાદાની—રાજ્યનું શ્રેય ને પોતાની કુશલતા ઇચ્છનાર રાજા મહારાજાઓએ યોગ્ય યુરોપની રાજ્યનીતિનું અનુકરણ કરવું. એજ બલવાન શાસ્ત્રોની સમ્મતિ છે. કિંબહુના

૫ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

ઘૃણિત પશુવધને બદલે હોમ હવનાદિ ષાયુ—જઠ શુદ્ધિ પૂર્વક વૈદિક અનેક ક્રિયાઓ કરવાની છે. તથા રાજ્ય આબાદાનીના કાર્યો કરવા રાજ્યમાંથી (મહીસુરની પેઠે) પ્રતિનિધિઓ બોલાવી સર્વાનુમતે દેશકાલને અનુસરી રાજ્ય સુધારાના કામો કરવાનો આરંભ કરવો વિગેરે ઘણી શુભ ક્રિયાઓ કરવાની છે. એ કરવાથી બલવાન શાસ્ત્ર વેદોની આજ્ઞાનો ભંગ થયો ગણાય નહીં. એવી હિંસારહિત ક્રિયામાં વિધિપૂર્વક હવન બરાબર તો શું? પણ શ્રેષ્ઠતમ શ્રેયસ્કર ગણાય છે. એવા વિષયોનાં વાસ્ત્યાનો વા વિસ્તાર પૂર્વક લેવો થવાથીજ મહત્વ માલમ પડે. સારાંશ ઇટલોજ કે એવાં પર્વોપર હવન વિગેરે પારમાર્થિક ક્રિયા તથા બીજી હિંસા રહિત લૌકિક ક્રિયા કરવી એજ બસ છે—

૬ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

વિજયા દશમી વિગેરે પર્વોપર પશુવધ કરવાને બદલે નાક વિગેરેને છેકો મારવો એ પણ યુક્તિ—સૃષ્ટિ તથા વેદાદિ સચ્છાત્રની વિરુદ્ધ છે. વઢી એ પણ ક્રૂર કર્મમાં ગણાય છે. માટે ત્યાજ્ય છે તેથી એકદમ રસાતઠ પહોંચેલાં હિંસારૂપ મૂલીયાં ન છેદાતાં હોય તો આરંભમાં છેકારૂપ ક્રિયાથી વધ અટકે તો તેમાં મોટો દોષ નથી એમ વિવેકથી દેખાય છે. પરન્તુ વ્યાજબી જોતાં છેકો કરી છોડવા કરતાં બીલકુલ એવી પણ ક્રિયા ન કરીએ એ ધર્માત્માઓનો સિદ્ધાંત છે. આ નિયમ સાધારણને માટે છે. સ્વતંત્ર રાજાઓને માટે નથી. કેમકે મનુસ્મૃતિમાં લખ્યું છે કે. રાજા કાલસ્યકારણ ॥ અર્થાત્ સારો નરસો કાલ લાવવો એનું કારણ રાજા છે. ત્યારે દુષ્ટ રિવાજ ધર્મ રૂપે પ્રસરેલો કાઠી નાંચવો એ શી વિસાત છે? પણ રાજા ધૈર્યવાન—ધર્માત્મા—વિદ્વાન—શૂરવીર, સત્ય નિર્ણયી, બુદ્ધિવાન, સૃષ્ટિ નિયમ તથા ઇશ્વરના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવથી જ્ઞાનવાન હોય તોજ આવાં કામો કરી શકે. એવા પ્રસંગોપર કેટલાક મોટા ગણાતા પંડિતો સંસ્કૃતમાં હોય તેટલું સ્વરૂપ

એમ માની પુષ્ટિ આપનારા નિકલશે સ્વરા. તે ઉપર લોભાદ ન જતાં એકદમ નિર્ણયપર ન આવવું એ માટે શાસ્ત્રાર્થ કરવો એ શ્રેષ્ઠ છે. વલી કર્મકાંડવિષયક નવીન પુસ્તકોમાં હિંસા રૂપ ક્રિયા જણાવેલી છે. પણ તે પ્રેરણા વા વિધિરૂપ નથી પણ રોજ હિંસા થતી હોય તેને નિયમમાં લાવી ક્રમે ક્રમે અટકાવવા રૂપ છે. એવો શાસ્ત્રોનો હેતુ ન સમજતાં સર્વત્ર હિંસા પંડિતમન્ય મૂઢધીઓએ ઠોકી બેસાડી શાસ્ત્ર વચનોપર પાળી ફેરવી ધર્મની આડમાં એવાં ક્રૂર કર્મનો વધારો કરી મૂક્યો છે. એ રીતિનું નિયમ વચન ભાગવતમાં હિંસા છોડાવવાને જણાય છે. તથા **પશોરાલમ્બનં હિંસા ॥** અર્થાત્ હિંસ્ય પશુને આલંબન, એટલે સ્પર્શન પૂજન કરી છોડી દેવું. અહિં આલંબનનો અર્થ હિંસા રૂપજ કરવો એ હિંસકનો સ્વાર્થ છે. બાકી પ્રકરણ તથા કર્તાના અભિપ્રાય પ્રમાણે અર્થ તો શાસ્ત્રમાં સ્પર્શ તથા પૂજન રૂપ થાય છે. એમ માનવું શાસ્ત્ર તથા યુક્તિ પૂર્વક છે. એ શાસ્ત્રીય કર્મકાંડી વિષયમાં પુષ્કળ લખવા બોલવાનું છે પરંતુ કામ, સમય તથા વિષય વધવાના ભયથી વધારે લખવાની હાઝ જરૂર નથી. પણ આટલું તો જણાવવું જોડાએકે ઋગ્વેદ એતરેય બ્રાહ્મણ માં અલંકાર રૂપે પશુ (વધ) શબ્દનો અર્થ નહીં ઊગે એવું ત્રણ ત્રણ વરસનું જુનુંભાત એવો કરેલો છે. સારાંશ એકે ત્રણ વર્ષનાં જૂના ભાતનો વધ એટલે ટાંકી કુસકા જૂદા કરી તેના પિષ્ટનો મોહન ભોગ કરી હવન કરવો કહ્યો છે. ને એવીજ અજામેધ સંજ્ઞા છે. આવાતમાં શંકા થતી હોય તો તથા એ વિષયમાં વધુ જાણવાની ઇચ્છા હોય તો પૂર્વોક્ત બ્રાહ્મણ ગ્રંથ મંગાવી વાંચી નિર્ણય કરી લેવો એ સર્વેષાં વાણ્ય યમૂનો મેઘો યદ્વીહિ યવૌ અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોમાં શાલી તથા યવ એ પશુ સંજ્ઞક શુદ્ધ ધાન્ય હવનને યોગ્ય છે. એવો પશુ વધ કરી હોમ કરવો એજ પશુ વધથી. સરદ્ ઋતુની શાન્તિ રૂપ ક્રિયા પૂર્ણ થઈ ગણાય પણ આવાં જીવંત પશુ મારવાં નહીં.

ઉપસંહાર.

ધીર વીર પ્રતાપી સૂર્યવંશમુગટમળી ધર્મીવતાર મહારાજ મહારાણાશ્રીમાન્ મોહન દેવજી મહારાજ તથા પ્રધાનાદિ રાજ્યકર્મચારીઓ તથા આ વિષયની સમીક્ષક કમીટી તથા રાજ્યાશ્રિત પંડિતાદિ સુજ્ઞજનો પ્રતિ અનેક ધન્યવાદ પૂર્વક સાનુનય પ્રાર્થના છે કે આ મારા બાલ છેલ્લું સારી રીતે નિરીક્ષણ કરવું. આ પત્ર પહોંચવા પહેલાં પત્રોની સમીક્ષા થઈ ચૂકી હશે. પરંતુ કૃપા કરી આ પત્રનું પણસમ્મેલન કરવું ને વ્યાજબી નિર્ણય આપવો એવી આશા છે. ને આશા છે કે આ રિવાજ હવેથી ધર્મપુરીમાં બંધ થશે એજ

લી૦ કૃપાકાંક્ષી કૃષ્ણરામ ઈચ્છારામ વૈદિક ધર્મોપદેશક

ગ્રામ સ્વરસાડ—તા. અમલસાડ તથા જલાલપુર

बिशेष लीखवेमें आते हे के हिंसा नहि करवी ऐसा सात प्रश्न तुमने पुछये हुवेथे इसका जुवाब यथामति लिखवेमें आये हे सो मान्य करेंगे, तुमेरा कागज हमने ता. ७-९-९४ का छपा हुवा मिलथा सो उत्तर लिख्या हे. “केटलाक राज्योंमां दशेरा वगेरे पर्वोपर देवी के देवने भोग आपवाना निमित्तथी पशुवध थतो अने थाय छे ते वात शास्त्रोक्त छे के केम” ए वगेरे ये निर्णय वास्ते कि-तनेक प्रश्नो लिखे हैं. सदरहु विषमयें नीचे लिखे अनुसार उत्तर लिखताहुं विदित होके “मूलं नास्ति कुतः शाखा” इस वाक्य समान उक्तपत्रलिखितें प्रश्न हे अतेव उनके सविस्तर उत्तर लिखनेमें समय गंवाना व्यर्थ समजता हूं अर्थात् जो राजा लोग देवि या देवके सामने पाडा बकरा विगेरे की हिंसा करते हैं वहां प्रथम यह विचारना उचित हे के वोह पथर ओर मनुष्य घडत मूर्ति देवहे अथवा नहीं? अथवा वोह स्वयं देवहे? यदि वोह मूर्ति देवहे क्यों पाडाविगेरेका खून पीते हे क्यों के माडा-विगेरे निरपराधी की हिंसा उसकी तृप्ति अर्थ समजी गइ हैं निर्दान जो वोह देव सबके समक्ष खून पी लेवे उस देवका वाहन पथरका बना हुआ सिंह अपना कर्तव्य (हरण वगेरे पशुको स्वयं मार डालना इत्यादि) दिखावे; उस देवकी (में-आया मनुष्या) उंगली कोंटे तो कुछ परिणाम (उंगलीमेंसे खून निकले, या देव पुकारे, या देव काटनेवालैको मारे या अपनी नाराजी सिद्ध करे या अपने को देव बचावे निकले या हमारा रखाहुवा भोग खालेवे ४; वा कोइ अनुचित क्रिया उसकी सेवामें करें तब मुखसे कहे या शिक्षा दे ५. वगेरे परीक्षा हो जावें तो वोह मूर्ति या स्वयं देव किसीके मंतव्यमे देव या देवी हे” ऐसा मान लेंगे (क्योंके देव नाम हे विद्वान् सद्गुणी पुरुषका. हिंसा या मांस भक्षण तमगुणके अंतर गतहे अतेव उक्त खून पीनेवालेको सर्वके मंतव्यमें देव कहना अनुचितहे) परंतु आर्यावर्तके चमत्कारीक कहवाने वाले स्वत और मंदिरोमें जाजा कर परीक्षा की हे; उस देव या देवीने “यह थोडाथोडा हे या अधिक हे यह मुझे पसंदहे यह पसंद नही हे-ऐसा कबी उत्तर नहीं दिया ओर न कभी भोग खाया. अतेव उस मूर्ति या स्थानको देव वा स्वयं देव नहीं मान सकते (शं) सतयुगमें मूर्ति परचा देतीथी अब कलयुगमें बंध पडगयाहै और देवता चलेगये, अतेव परीक्षा उपर आधार नहीं करते (समाधान) जब सतयुग आवे ओर मूर्ति या देव उक्त प्रकारके परचा देंवें ओर दैवत आजवे ओर कलिकाल नाश हो जावे तभी तुमभी ऐसी हिंसा करना. अभी तो इस अनुचित कृत्यको बंध करो जराक एकांतमां बैठकर निष्पक्ष होकर विचारोके पथरों (शथपथ ब्राह्मण कां० १४

ओर गीताका अध्याय १६ देखो.) की मूर्तिका जे वर चोर लेगये तब उन्होने अमने पूजारी को भी नहीं जगाया ओर अब न जगाते हैं; ओरको दूर नहीं कर सकते, भोगको नहीं खाते, उनके सेवकनको हिंदू तीनके कहे शत्रु जो मुसलमान उन मूर्तियोंको तोड़ डालते हैं ओर तोड़ डालीहे तबभी वे मूर्ति देव आप अपनेको वा अपने पुजारीको नहीं बचाते वा बचायो नहीं, उतेव “जो जैनी पौराणी वगैरे लोक मूर्तिको देव मानते या पूजते है या एसी ऋट सदी रखते हे वे भूलपर हैं या अज्ञानमें पासे हैं या स्वार्थी हे” ऐसा स्पष्ट देख पड़ता हे. पुराण ग्रंथो सिवाय “मूर्ति पूजा या पथरको चेतन मानना या जडको चेतन मानना या उसका चेतन बनजाना” किसी भी प्राचीन आर्य शास्त्रोंमें नहीं लिखाहै और मान्या हे षट् शास्त्र या चारुं बेदोंमें इसका विधान नहींहे किंतु “वेदोंमें जो कोई ईश्वरो या ईश्वरकी मूर्ति या ईश्वर पूजा या मूर्ति देव हे ऐसा कोई सिद्ध कर देतो उसको रु. पांच हजारका इनाम देवें” ऐसी जाहेर खबर कलकत्तेके प्रसिद्ध प्रतिष्ठित बाबूने छ वर्षमें पेपरोमें प्रसिद्ध कर रखी हे परंतु अभीतक कोईभी सिद्ध करने को तैयार नहीं हुवा इत्यादि अनेक युक्ति प्रमाण ए अनुभवसे “मूर्तिपूजा या स्वघडत मूर्तिदेव वा पुज्य हे ऐसा मानना, मनाना या पथर प्रतिष्ठा वगैरेसे चेतन हो जाता हे ऐसा जानना” समीचीन नहीं हे हमारे से पूर्वज मानते आंथे हैं वे क्या अज्ञथे? (स.) झूठकी रूढी पडगइहे ओर बहोत कालसे सो क्या मान्य हे यवन लोगोंका पीछे चला जीसमें हिंदुओंसे तिगुने मनुष्य हैं सो क्यो नहीं मानते वे क्या सब अज्ञहैं. मूर्तिकी रसम तो २५०० वर्ष पूर्व नहींथी यह इतिहास ओर प्राचीन ग्रंथ देखनेसे प्रसिद्ध हे अतेव हमेशे से नहीं अतेव प्राचिनोंपर मत देना योग्य नहीं)

इतने लिखनेसे क्या सिद्ध हुवा? जीसके सामने (देवके सामने) हिंसा करतें हे वोह देवी या देवताही नहीं हे तब यही स्वीकार करना पड़ता हे के “जीसके सामने या जीस स्थलमें हिंसा करते हैं वोह मूर्ति या देव नहीं हे तब उसके सन्मुख हिंसा करना उचित हे या नहीं? शास्त्रोक्त हे वा नहीं? ऐसी हिंसा बंध करनेवालेने शास्त्र मर्यादा उलंघन करी या नहीं? इत्यादि” पत्र लिखित प्रश्नही नहीं बनते तब उत्तरही क्या लिखें इसी सबबसे पत्र लिखित प्रश्नके उत्तरमें समय गंवाना व्यर्थ समजकर उदासीन हुं (यहि मूर्ति पूजा, देव ओर हिंसाके संबंधमें विशेष देखना होतो भ्रम नाशक ग्रंथ धर्मपुरमें मिलता हे) ओर पुरुषार्थ प्रकाश (यहरांथ हियासत शाठपुरा इलाके अजमेर देश मेवाडकी आर्य समाजमे मिल शकता हे.) ग्रंथमे सविस्तर शास्त्रोंके प्रमाण पूर्वक लिखा हे वहां देखलो. अतेव राजा या हरकोइ पत्र लिखित हिंसाजो करते वा कराते हैं वा निरपराधी उपयोगी जीवोंको दुःख देते वा मारते हे; वे अनीतिपर हे; तथा जो सामर्थ्यवान् हो ओर ऐसी अनीतिका बंध नहीं करे तो वोह अनीतिका सहायक हे एसा में मानता हूं. निरपराधी जीवको उस जड मूर्तिके सामने क्या सफल हे? इस प्रश्नका यथार्थ ओर पूर्ण उत्तर वे हिंसक नहीं दे सकते. किंतु स्वार्थ सिवाय कोई उत्तरही नहीं दे. यही आर्योंमेंसे कोई ऐसे कहे के देवके सामने वा यज्ञमे

पशुको मारडालनेसे या हवन करनेसे वोह पशु स्वर्गमें जाता हे तब ओ आर्य इस बातका उत्तर नहीं दे सकता अर्थात् उसका पुरावा क्या? वा आप या अपने पिता या पुत्रको ही क्यों न मारा भयके मरुत में स्वर्ग मिलजाय. जो काइ ऐसा मानता होके पत्र लिखित हिंसा नहीं करोगे तो देव नाराज हो जायगा नुकसान करेगा तब हमारा इतनाही उत्तर बसहे यदि पूर्वोक्त परीक्षामें वोह देव पास होय जाय ओर उसकी नाराजगी सिद्ध होय जाय तो देवकारजी होनाभी मान लेगे ओर हिंसा करनेको अर्थ स्वीकार लेगे परंतु आज तक ऐसा नहीं हुवाहे जो ऐसा होतातो सोमनाथकी प्रतिका शिर यवन नहीं तोडते ओर क्षत्रियोंका राज नहीं जाता.

निदान जडके सन्मुख निरपराधी उपयोगी जीवके प्राण हनन करना अनीति हे ऐसे अनेक कारणोंसे सीसोटिकोके बडे उदयपुरके महाराणा ओर दूसरे राजोंने बहोत जगे पत्रलिखित हिंसा होना बंद करदियाहे.

शूरवीर धीरोंका काम हे के निर्बल निरपराधीपर हाथ नहीं उगना किंतु उनकी रक्षा करना, ओर दुष्ट, शत्रु, घातकी जीवों (काकू, आतयी, सिंह, रीछ, सूवर वगैरे) कों मारना ओर उनके भयसें मुसाफीर ओर प्रजाको अभयदान देना नके एसी अनुचित हिंसा करना या करनेमें सहाइ होना. पत्रमें प्रमाणी आर्य शास्त्रके संबंधसे प्रश्न लिखाहे इसका वर्तमानी निदान जरासी बातहे वोह यहये:—तमाम दुनियामें कोनसा शास्त्र मान्यहे? इस सवालके निर्णयका तो प्रसंग यहां नहींहे किंतु पत्रमें आर्य शास्त्रकी चर्चाहे; तहां आर्य ग्रंथोंमें कोणता शास्त्र मुख्य प्रमाणहे? इस सवाल के उत्तरमें विचारहे? जैनी ओर पुराणियोंकी दृष्टि ते शास्त्रोंकी दो शाखा हे जैन शास्त्रोंके सूत्रोंमें उक्त हिंसा नहीं हे परंतु उनके धर्मके प्राचीन ग्रंथ नहीं हे किंतु २५४० ठाई हजार वर्ष पूर्वकालके जैन धर्मके ग्रंथ देखनेमें वामान्वेमे नहीं आते (जुओ जैनी बाबु शिवप्रसाद स्टारापूर इंद्रिआ काडयाट्आ इतिहास तिमिरनाशकग्रंथ) अतेव पौराणियोंके शास्त्रोंपर दृष्टी डालें तो पुराण १८, स्मृति २०, शास्त्र ६, उपवेद ४, ब्राह्मण ग्रंथ ४, उपनिषद् १०, वेदके षट् अंग, ओर ४ वेदहे इनमेंसे पुराण तौ जैन धर्मके सूत्रोंके पीछे बनेहे (यह बात पुराणोंके लेख सही सिद्ध होती है.) यदि ईन ग्रंथोंके अनेक कारणोंपर जावें तो बहेत हे इसलिये सर्व मान्य इतनाही उत्तर लिखना बसहे के आर्यों (चोराणी विगैरे) के सर्व ग्रंथ (उक्त ग्रंथ शास्त्र वगैरे) वेद ग्रंथकी साक्षी लेते हैं; वेदको स्वतः प्रमाण मानते हैं. सर्व ग्रंथ शास्त्र वेदके पीछे बने हे. (वर्तमान कालके नवीन शोधकों (यूरोपीअने वगैरे) ने भय भीतहि निश्चय कीया हे के ईस पृथ्वीके तमाम देशके ग्रंथों से "वेद" प्राचीन ग्रंथ हे. काली पुराण देवी भागवत—पुराण नहीं हैं, मार्कंडेय वगैरे पुराण राजा भोज के समय किसीने बनाये हे देखो संजीवनी नाम ग्रंथ जो राजा भोजके समय बना हे.) निदान उनके तमाम ग्रंथ ओर आचार्य वेदकोटी मान्य मानते हैं चतेव अन्य ग्रंथ ओर शास्त्रोंकी छोडकर ४ वेद (४संहिता) को प्रबल मुख्य प्रमाण कल्प लेवें तब सामान्य दृष्टिसे यह प्रश्न उत्पन्न होते हे के " वेद प्रमाण हे

वा अप्रमाण है? यदि प्रमाण है तो उसमें प्रबल हेतु क्या? इत्यादि परंतु इन झगड़ोंका यहां प्रसंग नहीं है किंतु पत्र लिखत आर्य ग्रंथपर ध्यान रखनेसे वेदको प्रमाण मान करही उत्तर लिखने योग्य है. वेद ग्रंथको प्रमाण मानने वाले वेदके षष्ठांगसे वेद मंत्रका जो अर्थ सिद्ध हो जावे और ईश्वरी नियमसे विरुद्ध न हो सो अर्थ मान्य मानते हैं अन्यथा (अमान्य) वेदके भाष्य (वेदका अर्थ विगेरे) रावण, उवट, महीधर, सायनाचार्य, मोक्षमूलर, ओर दयानंद सरस्वती ने किये हैं इन सबके भाष्यमें पत्र लिखित हिंसाका तो कहींभी विधान नहीं है (यह पत्रका उत्तर है; बस) परंतु कोई भाष्य (महीधर सायनाचार्य) विषे यज्ञमें पशुवध करके मांस हवन करनेका अर्थ कर डाले हैं; परंतु दयानंदादिने ऐसा अर्थ किया है के वेदमें पशु वध विद्र नहीं किंतु निषेध है, ऐसा सिद्ध कर देखाया है. इत्यादि मुख्य प्रबल प्रमाण वेदके अर्थोंमें झगड़े हैं; वहां यह शंका उत्पन्न होती है के इनमेंसे किसका अर्थ मान्य होगा? तब वेदके षष्ठांगपर द्रष्टि डालनी पडती है (वेदानुयायीके मतव्य अनुसार षष्ठांगकी चर्चा अवश्य करनी पडी).

शब्दके अर्थ करनेमें आकांक्षादि ४ हेतुओंमेंसे व्याकरण मुख्य है; वास्ते वेद ग्रंथके व्याकरणको यहां तपास करनेकी जरूरत है अतेव नीचे लिखे अनुसार तपासका विस्तार लिखते हैं:—वेद ग्रंथ तो महाभारतके समय तथा व्यास, कृष्ण, पतंजली, राम, गौतम, कपिल, ऋषभदेव और मनु वगेरे पूर्वकालके क्योंके उनके ग्रंथोंमें वेदोंकी साक्षी स्पष्ट लिखी है ओर वेद ग्रंथोंमें उक्त पुरुष या उनके ग्रंथोंकी साक्षी वा चरचा किंतु किसी मनुष्यका भी इतिहास नहीं है. अब यह विचार उचित हुवा है के जीस व्याकरणसे (उवट, महीधर सायनाचार्य वगेरेने) वेदके अर्थ किये हैं वा करते हैं सो “पाणिनीऋषि” कृत “अष्टाध्यायी” ग्रंथ है सो तो “रामचंद्रजीके पीछे बनी है” यह बात उस अष्टाध्यायीके सूत्रोंसेही सिद्ध होती है; क्योंके उसमें ‘गर्ग, वामदेव, इत्यादिकी संतानके वास्ते प्रत्यय लिखे हैं; ओर वामदेवता दशरथके समय हुवा है इसलिये राजा रामचंद्रके पिता राजा दशरथ ओर श्रीरामचंद्रके पीछे पाणिनीकृत व्याकरण अष्टाध्याय ग्रंथ बना है ओर पतंजलि ऋषिने उसकेपर महाभाष्य रचया है सोभी रामचंद्रजीके हुये हैं (इत्यादिक देखो आर्य संवत् ग्रंथ) इत्यादि पुरावोंसे अष्टाध्याय (जोके वेद ग्रंथका व्याकरण कहाता है) रामचंद्रके पीछे बना स्पष्ट है. तथाहि अष्टाध्यायके सूत्रोंसे यहभी सिद्ध होता है के उसके पूर्व दूसरे व्याकरण प्रचलित थे क्योंके दूसरे व्याकरणोंकी अष्टाध्यायीमें साक्षी है.

(मतांतर भी है) इतने लिखनेसे क्या आया है के वेद काल समयका आकरण जब हो तब वेदका यथार्थ अर्थ होना संभव है. (अष्टाध्याय) वेद कालमें हजारों किंतु उससे भी अधिक वर्षों पीछे बनी है अतेव फेरफार होना संभव है. वास्ते इसी व्याकरणपर आधार नहीं हो सकता अथवा उस समयके वेदार्थों पर उसपर विशेष ध्यान देना योग्य है, परंतु दिलगीरी है के उक्त दोनों बातें अभी तक

प्रसिद्ध देखनेमें नहीं आइ अतेव वेदार्थका कैसे निश्चय हो. (यह एक अंग व्याकरणका तपासहे) अतेव जबतक सत्यवक्ता विद्वान तथा सत्ताधारीकी मंडली होकर एक अर्थ निश्चित न होवे वहांतक हम वेदके मंत्रोंकी भी साक्षीमें देना नहीं चाह दूसरे ग्रंथोंकी तो बातही क्या (शंका) अष्टाध्या इमें पूर्व प्रचलित व्याकरणका अंतर तथा भिन्नत्व जनाया हे. इसीसे सिद्ध होता हे के संस्कृत भाषाका मूल वेद उस बेदके काल पीछे संस्कृत भाषामें फेरफार हुवात्तभी लौकिक संस्कृतका व्याकरण कितनेक भागमें भिन्न पड गया हे, यदि ऐसा न होता तो दोनोंका शब्दोका एकही व्याकरण होता अतेव फेरफार स्पष्ट हे. (शं.) वेदके पीछे वेदसे अत्यंत समीप कालमें “मनुस्मृति” ग्रंथ बना हे उसके दाखले देने योग्य हे (उ०) यद्यपि मनुस्मृति के अध्याय ९ श्लोक ४९ से ९१ तकमें ऐसा स्पष्ट लिखा हे “अनुमंता विशसिता” इत्यादि श्लोक. ९१ जीवके मारने में सलाहकारी, मारनेवाला, मांस बेचनेवाला, मांस लेनेवाला, मांस पकानेवाला, मांस खानेवाला इत्यादि घातकी पापीहैं ” इत्यादि प्रकारके दाखले हे तथापि वर्तमान कालमें जो सर्वमान्य शिरोमाणि स्मृतिकी तपास हुइ तो किसी कापीमें कितनेही श्लोक अधिक पाये अर्थात् इस ग्रंथमें स्वार्थिओने मेलझोल करदिया हे यह स्पष्ट होगया यहांतक के पूर्वापर विरोध देखवाने वाले श्लोक उसमें मिलते हैं जैसे ॥ सुरावैमल्य ॥ इत्यादि अध्याय ११ के श्लोक ९३-९४-९५ में सुराका निषेध कीया हे और नमांस भक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने इत्यादि अध्याय ९में ऐसा श्लोक लिख्यहे के मांसभक्ष, मद्य पीवन ओर मैथुन करने में दोष नहीं हे क्योंकि मनुष्यों की स्वाभाविक उसमें प्रवृत्ति होती हे परंतु इनसे निवृत्त होनेमें बड़ा अछा फलहे अब बुद्धिमान विचार लेंगे के ऐसा पूर्वापर विरुद्ध लेख मनु कैसे लिखता अतेव मनुस्मृतिमें घालमेल होनेसे उसके दाखलेभी हम देना नहीं चाहते तब दूसरी स्मृतियोंकी तो क्या गणनाहे. इसी प्रकार ब्राह्मणादि ग्रंथों के दाखले से उदासी नहैं. यद्यपि षट्शास्त्रोंमें हिंसा मात्रका निषेध हे इसमे किसीका विवाद नहीं हे ओर उनमेंसे “पूर्वमीमांसा” के कोइ सूत्रमें विवाद भीहे ओर पत्र लिखित हिंसा तो पूर्वमीमांसा में भी नहींहे. तो भी षट् शास्त्रके दाखले नहीं देना चाहते क्योंकि हमतो उनके मूलपर दृष्टि डाल रहे हैं. तेसेही पत्र लिखित हिंसा पूर्वोक्त कोई भी ग्रंथमें नहीं हे तो भी उनके दाखले देना नहीं चाहते क्योंकि ग्रंथोंमें घालमेल होनेसे उनके वेद मूलपरही हमारी दृष्टि हे. यद्यपि पत्रलिखित हिंसा वेदमें भी नहीं हे यदि होती तो पूर्वोक्त किसीके भाष्यमें तो चर्चा होती सो तो नहीं हे इसलिये ऐसा कहनेमें दूषण नहीं हे किंतु यथार्थ हे के “वेदमे पत्रलिखित हिंसाका विधान नहीं हे” तथापि अर्थ के विवादसे सर्व हिंसा अहिंसा बाबत हम वेदके मंत्र साक्षीमें नहीं देना चाहिए. परंतु इतनी प्रतिज्ञा करसकते हैं के पत्रलिखित हिंसा वेदमें जो सिद्ध करनेको तैयार होतो शास्त्रार्थ करनेको उद्यत होकर नियम बांधकर शास्त्रार्थ करे. पूर्वोक्त प्रकारसे पत्रलिखित प्रश्न ही नहीं बनते वेसेही प्रश्नोंका उत्तर ही लिखने योग्य नहीं इतना विषय यहांतक आचुका अतेव पूर्व लेखपर दृष्टि डालते हुए पत्र लिखित ७ प्रश्नोंके मुंकाबले पर यह लखना बस हे:-

७ प्रश्नोंका उत्तर.

१ ले प्रश्नका उत्तर को ई शास्त्रमें नहीं हे.
 २ सरे ,, पूर्व प्रश्न अंतर्गत उत्तर छे तंत्र ग्रंथ शास्त्र नहीं कहेला छे.
 ३ सरे ,, वेदमें अनपराधी उपयोगीकी अनुचित् रीतिसे हिंसाका निषेध होने योग्य हे. परंतु प्रबल शास्त्र वेद ग्रंथके अर्थ में झगडे हानेसे साक्षीमें मंत्र लिखना नहीं चाहते शास्त्रार्थ होने तक.

४ थे आज्ञा तोडी एसा नहि गिना जाता ओर इसका प्रबल प्रमाण हे.

५ नहीं कहा हे क्योके विद्व ही नहीं हे.

६ जबके पत्र लिखित हिंसाही नहीं तो तिसके बदले अमुक क्रिया कैसे लिख सकते हैं ओर न होने योग्य हे.

७ वे ,, ,, ,,

कुरान या बाईबलके मतका वेदमें निषेध हे ! ऐसा कोई प्रश्न करे तो इसकी साक्षीके मंत्र वेदमें नहीं निकलेंगे कुरान या बाईबलका नाम भी वेदमें नहीं हे इसी प्रकार पत्र लिखित हिंसाकी साक्षी वास्ते समझ लेना अतेव दाखले नहीं लिख सकते और अर्थापत्तिकी रीतिसे झगडे हैं. जब यूं होते यह सवाल पेदा होते हे के उक्त हिंसाकी रूढिने क्यों ओर कब प्रवेश किया ? इसका संक्षेपमें यह उत्तर हे. जिस समय इसकी रसम चली तब वर्तमान कालका कोई भी मनुष्य नहीं था अतेव दृष्ट साक्षी तो कोई भी नहीं करसक्ता तथा योगी लोग भी भूत भविष्य यथार्थ नहीं बता सक्ते इसकी सिद्धि हम कर सक्ते हैं अतेव ग्रंथोंके लेखसहित करार करनी पडती हे जब इतिहास पर बात आई तब ईतनी शंका सन्मुख आती हे:—

१ अपने अपने धर्माचार्यके अनुयाइ अपने ग्रंथमें अपना पक्ष कल्पित गाथासे लिख देता हे जैसे कबीर पंथवाले कबीरकी हयाती ओर चरित्र सृष्टि आरंभसे मानते हैं, ओर ग्रंथोंमें लिखे बताते हैं वैसेही जैनी, किरानी, कुसनी, पुराणी अपने अपने पक्षके सिद्धि वास्ते इतिहास बना बनाकर छोड गये हे जिनका मूल माथा नहीं मिलता अतेव कोनसा इतिहास मान्य हे. पृथ्वीराज चोहान कोनसे संवत्में हुआ इसमेंही तकरार हे कोइ संवत् ११४९ कोइ १२५० लिखता हे अब विद्वान विचारेंगे के एसे प्रसिद्ध राजाके समयका ८०० वर्षमें झगडा पडगया, निर्णय नहीं होता तब एसी सूक्ष्म ओर अनेकाधीन रसमका यथार्थ कारणमें विवाद हो उसमें क्या करना हे.

२—संसारमें फेरफार होता रहेता हे, नवीनखंड वस्ते हे प्राचीन समुद्रमे डूब जातें हैं; इत्यादि अनेक फेरफारसे ग्रंथ या संकला मिलना असंभव हे. अतेव रूढीके निर्णयमें श्रम करना व्यर्थ हे तथापि इस रूढीका ठीक अमुक समय तो नहीं परंतु समय की लगभगता निश्चय होनेकी सामग्री मिलनेसे इतना लिखना बस हे के महाभारतसे पूर्वके ग्रंथोंमें किंतु २५०० वर्षके पूर्व कालके ग्रंथोंमें मूर्ति

पूजा नहीं है इससे यह सिद्ध होता है के पूर्वोक्त हिंसाकी रूढ़ि २५०० वर्षके पूर्व कालमें तो नहीं थी किंतु पीछेसे चली है और उसका मूल कारण वाम मार्ग मत है. जिन्होंने महादेव वगेरे ऋषिओंके नामसे तंत्रग्रंथ बराबर चलायो. इस मतका शंरार्चार्थने नाश किया था परंतु उसके अंग बाकी रह गये थे तिस पीछे इस (पत्रलिखित) रूपमें इस हिंसाका प्रवेश हुआ है. उदेपुरके महाराणाओंके इतिहास तवारीख मेवाड-राजप्रशस्ति वगेरे ग्रंथसे तो यह ज्ञात होता है के राणा राजसिंह (ओरंगजेब, आलमगीरका शत्रु) के समय तक राज्यमें यह रसम नहीं चली थी जबसे वाममार्गने राजपुतानेमें प्रवेश किया, ओर क्षत्री राजा अपने शत्रु मुसलमानोंको अपनी हजुरीमें रखने लगे तबसे इस रूढ़िने राज्यमें प्रवेश किया ओर उक्त संगसे द्रढात्मक होगइ यह रूढ़ि क्यों चली यह कोई प्रश्न नहीं है, इंद्रजाल, सिद्ध साधक, ओर चालाकी करके चुटकले दिखलाकर स्वार्थियोंने एसे स्वरूपमें इसको ढाला दिया एसा ज्ञात होता है अथवा नामरदे, कायर, आलसी क्षत्रियोंने सिंहादिके बदले पांडे बकरे मारना बहादूरी मानकर यह रसम द्रढ कर दीइ. “रूढ़िपर चलना या नहीं चलना ” इस बातका विद्वान सत्यवक्ता और उत्तम राजा स्वयं फैसला कर सकते है. अर्थात् निकृष्ट रूढ़ि को नष्ट करना और उत्तमका प्रचार करना ही उचित है. निकृष्ट सठीपर अंध परंपरासे चलना कोइपर फरज नहीं है किंतु विद्वान सत्य वक्ता ओर योग्य राजपुरुष या लायक राजाको तो यह फरज है के ऐसी निकृष्ट रूढ़ियोंका प्रचार ही न होने देवे और रिवाज होगया होतो नष्ट भ्रष्ट करनेका जल्दी उपाय ले, नहीं तो व्यसनी, इंद्रि आसक्त और स्वार्थी मनुष्य बल पाकर किसी रूढ़ि को द्रढ कर देंगे फेर उसका निकालना कठिन पड जाता है.

दोहा—

सुन देखे अनुभव करे, बुद्धि युक्ति कर पाय,
जैसी जाकी बुद्धि है, वैसी कहे सुनाय,
हंस नीर और छीरमें, कर वियोग पयपीत,
सत्या सत्यके शोध में, सत्य लेत मनजीत.

हितेच्छु—

स्वा. आत्मानंदजी.

नं. २२

पंडित बाळाजी विठ्ठल गावसकरनो अभिप्राय.

To,

HIS HIGHNESS MOHAN DEVJI,

MAHARAJA OF DHARMPUR.

MAY IT PLEASE YOUR HIGHNESS,

That there are no bounds to my joy when a circular was put unto my hands so late as this morning from Pranjivan Jagjivan Medical officer by a friend of mine calling upon those who take interest in (अहिंसा) (Ahimsa) I have been throughout my life in search of Authority on the point and met unfortunately with none that could stand genuine altogether what I collected in the range of my researches proved to be totally spurious and I stand very able to refute anything that may be brought in vindication of हिंसा on an intimation being sent to me by your Highness.

In these days of Aryan degeneration it has been so dangerous by an uphill work to find the without of the obstenice and corrupted state of Aryan an Biglography. I confess it was my life long study to have ultimately to find that the Vedas prevent anything but हिंसा and hence in these gloomy days I rejoice to see Your Highness in the place of your noble ancestors of solar race—the great Viswakarma Devjee and Ramchandra who made many sacrifices without common thing themselves to the abhorance of consumming animal life.

I beg leave to lay before Your Highness herewith two copies of a pamphlet named “Thoughts on Dasara” out of my several works bearing the subject. This pamphlet is particularly submitted to enlighten Your Highness on the absurdity and cruelty of ruthlessly killing of sheep goats and buffaloes throughout the country on the Dasara day; a high sin I implore God that personages like Your Highness may be convinced of and returned from to shed light in this land of Devas.

I further beg to call Your Highness's attention to my exhaustive work in Gujarathi with authorities and minute point and reasons named અહિંસા ધર્મપ્રકાશ which is in the press and shortly will be out.

I beg to remain

Your Highness

Your Highness's most obedient servant

PANDIT BALAJI VITHL GAVASKAR,

ADDRESS c/o PRANJIVANDAS KANDRAM,

BOMBAY.

पशुवध निषेध.

भाग २ जो.

પશુવધનિષેધ.

ભાગ ૨ જો.

નં. ૧

મુંબઈ વાસી શાસ્ત્રી કહાનજી જીવનરામનો અભિપ્રાય.

રા. રા. પ્રાણજીવન જગજીવન મેહતા

ચીફ મેડીકલ આફીસર.

મુ. ધમપુર.

મુંબઈ બંદરથી લખનાર ગીરનારા કાહાનજી જીવનરામ શર્માની આશીશ વાંચશો.

તા. ૨૩ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૪ ને રવીવારના ગુજરાતી પત્રમાં તમારા તરફથી જે હિંસા વાત્રતનું લખાણ પ્રશ્નરૂપે છપાયું છે તે ચર્ચાપત્ર અમારા વાચકામાં આવતાં હવે હું આ હિંદની સ્થિતિ સારી હાલતમાં આવવી જોઈએ એવી આશા રાખી અતિ હર્ષ સહિત યથા શક્તિ તમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર લખવા શરૂ કરું છું.

તમારા તરફથી જે સાત પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યા છે તે જીવ હિંસા કરવી કે નકરવી ? કરવીતો કોને કરવી ? અને તે કયા વજનદાર શાસ્ત્રમાં લખેલું છે ? આ વિષય ઉપર સઘળું લખાણ છે તેનો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે.

પ્રથમતો ઉપરના પ્રશ્નોનો જિજ્ઞાસુ કોણ છે ? અને તેનું શરૂ કરતેવ્ય શાસ્ત્રોમાં શું છે ? અને તે શું કહેવાય છે ? તેનો ખુલાસો કર્યાથી શરૂ કરું છું જણાશે. તો ઉપરના સવાલના જિજ્ઞાસુ મહારાજા પોતેજ છે. જ્યારે હિંદુ રાજા ક્ષત્રિય તરીકે શાસ્ત્રમાં લેખાય છે ત્યારે ક્ષત્રિઓને પણ વેદમાં દ્વિજ કહ્યા છે. ને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ જાતિ દ્વિજ કહેવાય છે તેને માટે નીચે પ્રમાણે મનુ ભગવાન કહે છે.

બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો વૈશ્યઃ પુણ્યો વર્ણા દ્વિજાતયઃ ॥

ચતુર્થ એકજાતિસ્તુ શૂદ્રો નાસ્તિતુ પંચમઃ ॥ ૧ ॥

મનુસ્મૃતિ અ. ૧૦.

અર્થ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણને દ્વિજ અથવા દ્વિજાતિય વર્ણ કહેછે એટલે જેને બે જન્મ છે એવા કહેછે, ચોથી શૂદ્ર જાતિને એકજાત કહે છે એટલે તેને એકવાર જન્મ છે, પાંચમોવર્ણ નથી.

બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો વૈશ્યઃ શૂદ્રશ્ચેતિ વર્ણાશ્ચત્વારઃ ॥ ૧ ॥
તેષામાદ્યાદિજાતયસ્ત્રયઃ ॥

વિષ્ણુસ્મૃતિ અ. ૨ જો.

અર્થ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એમ ચાર વર્ણ છે તેમાંના પેલા ત્રણ દ્વિજ છે. હવે દ્વિજના ત્રણ જન્મ છે તે નીચે લખું છું.

માતુરગ્રેધિજનનં દ્વિતીયં મૌજિબંધને ॥
તૃતીયં યજ્ઞદીક્ષાયાં દ્વિજસ્ય શ્રુતિચોદનાત્ ॥ ૧ ॥

મનુસ્મૃતિ અ. ૨ જો.

અર્થ—પોતાની માતા થકી થયેલો જે જન્મ તે પહેલો જન્મ. ઉપનયન [જનોઈ] સંસ્કારથી થયેલો તે બીજો જન્મ. અને યજ્ઞ દીક્ષા લીધા પછી થયેલો જે જન્મ, તે ત્રીજો જન્મ. એવું શ્રુતિનું પ્રમાણ છે.—ત્યારે હવે ઉપનયન સંસ્કાર થયા બાદ દ્વિજને માટે શ્રીવેદ-મગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ॥ અહરહઃસંધ્યામુપાસીત ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણોએ નિત્ય સંધ્યાદિક કર્મ કરવું જોઈએ.—એ મંત્રથી એમજ આજ્ઞા કરી છે, માટે વેદોક્ત નિત્ય કર્મ કરવામાં ત્રણે વર્ણે પ્રમાદ કરવો નહીં જોઈએ.

અકૃત્વા વૈદિકં નિત્યં પ્રત્યવાયી ભવેન્નરઃ ॥

વેદપ્રતિપાદિત સંધ્યાવંદનાદિક નિત્યકર્મ નહિ કરવાથી દ્વિજ પાપરૂપ દોષને પામે છે, એ શ્રુતિમાં નિત્યકર્મ નહીં કરનારને પાપના ભાગી કહ્યા છે. એ સર્વદા સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે જે સંધ્યાદિક કર્મો નથી કરતો તેને શૂદ્ર સમાન જાણવો.—ભગવાન મનુ કહે છે.

ન તિષ્ઠતિ તુ યઃ પૂર્વાં નોપાસ્તે યશ્ચ પશ્ચિમમ્ ॥
સશૂદ્રવદ્દહિષ્કાર્યઃ સર્વસ્માદ્ દ્વિજકર્મણઃ ॥ ૧૦૩ ॥

મનુસ્મૃતિ અ. ૨.

અર્થ—જે દ્વિજ પ્રાતઃકાલની સંધ્યાને ડમો રહીને કરતો નથી, અહીં સંધ્યા એ શબ્દથી ગાયત્રી જાણવી સ્મરણ કે,—

पूर्वा संध्यां न तिष्ठेत सावित्री मर्कटदर्शनात् ॥

इत्यादि मनुनुं वचन छे, अने बेसीने सायंकालनी संध्या करतो नथी तेने शूद्रना जेवो गणीने ब्राह्मण, क्षत्रिय ने वैश्यना सर्व कर्मथी दूर करी ज्ञाति बहार करवो, अने पशुना सरखो जाणी सत्कार न करवो.

अन्य स्मृतिओए पण ए विषेना संबंधमां एमज कहुं छे के,—

श्रौतंचापितथास्मार्तं, कर्मालंब्य वसेद्द्विजः ॥

तद्विहीनः पतत्येव, ह्यालंवरहितांधवत् ॥ १ ॥

एकाहं जपहीनस्तु संध्याहीनो दिनत्रयं ॥

द्वादशाहमनग्निस्तु शूद्रएव न संशयः ॥ २ ॥

तस्मान्न लंघयेत् संध्यां सायं प्रातः समाहितः ॥

उल्लंघयति यो मोहात् सयाति नरकं ध्रुवम् ॥ ३ ॥

भावार्थ—શ્રુતિએ તથા સ્મૃતિએ કહેલાં નિત્ય કર્મોનો આશ્રય કરીને દ્વિજે રહેવું અને તે નિત્ય કર્મો વિના દ્વિજ અવશ્ય અધોગામી થાયછે. જેમકે લાકડી વિગેરેના આલંબન વિનાનો આંધલો પુરુષ ટાકામાં પડેછે તેમ. ॥ ૧ ॥ જે દ્વિજ એક દિવસ પર્યંત જપરહિતછે ત્રણ દિવસ પર્યંત સંધ્યા રહિતછે અને બાર દિવસપર્યંત અગ્નિમાં હોમ કર્યાવિનાનોછે તે દ્વિજ શૂદ્રજ છે એમા સંશય નથી ॥ ૨ ॥ સંધ્યાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી દ્વિજ શૂદ્ર ભાવને પામેછે, માટે દ્વિજે કદાપિ પણ ઉલ્લંઘન ન કરતાં સાયંકાળમાં તથા પ્રાતઃ કાળમાં સાવધાન થઈને સંધ્યા વંદન કરવું. જે દ્વિજ પ્રમાદથી તે સંધ્યાનો પરિત્યાગ કરછે તે દ્વિજ નિશ્ચય નરકને પામેછે ॥ ૩ ॥

વઢી ગાયત્રી જપવિષે શ્રી મનુભગવાનુ નીચે પ્રમાણે કહેછે. મનુસ્મૃતિ અધ્યાય બીજો.

સહસ્રકૃત્વસ્ત્વભ્યસ્ય બહિરેતત્રિકં દ્વિજઃ ।

મહતોઽપ્યેનસો માસાત્ત્વચેવાહિ વિમુચ્યતે ॥ ૭૯ ॥

एतदर्चा विप्रयुक्तः कालेच क्रियया स्वया ।

ब्रह्मक्षत्रियविदयोनि गर्हणां कति साधुषु ॥ ૮૦ ॥

અર્થ—જે દ્વિજ સંધ્યા વેઢા સિવાય બીજા કાળમાં બહારજઈ ઓંકાર તથા ત્રણ વ્યાહતી સહિત ગાયત્રીનો છ હજારવાર જપ કરે તો તે કાંચઢીમાંથી સર્પની પેઢે મહાપાતક-

માંથી એક માસમાં છૂટો થાયછે. ॥ ૭૯ ॥ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યમાંથી જે કોઈ ગાયત્રીનો જપ ત્યાગ કરેછે; અને યથાકાલે પોતાની ક્રિયા કરતો નથી તેની સારા માણસોમાં નિંદા થાયછે માટે ગાયત્રીજપ અને સ્વકર્મનો ત્યાગ કદાપિ કરવો નહિ ॥ ૮૭ ॥

પ્રમાદથી સંધ્યા વંદનાદિ કરતા નથી તેની ગતિ શ્રીમરીચિરુષિ નીચેપ્રમાણે કહેછે.

સંધ્યા યેન ન વિજ્ઞાતા સંધ્યા યેનાનુપાસિતા ।

જીવમાનો ભવેચ્છૂદ્રો મૃતઃ શ્વાચાભિજાયતે ॥

ભાવાર્થ—જે દિવે સંધ્યા જાણી નથી અને સંધ્યાની ઉપાસના કરી નથી તે દિવે જીવતાં શૂદ્ર જાણવો અને મુઆપછી તે કૂતરો થાયછે. શ્રી દક્ષ નીચેના શ્લોકથી કહેછેકે સંધ્યા વગરનો દિવ સર્વ ધાર્મિક કર્મમાં કામ આવતો નથી.

સંધ્યા હીનોઽશુચિર્નિત્ય મનર્હઃ સર્વકર્મસુ ।

યદન્યત્કુરુતે કર્મ, ન તસ્ય ફલભાગ્ ભવેત્ ॥

ભાવાર્થ—જે દિવ સંધ્યાહીન છે, તે નિત્ય અપવિત્ર છે. તેથી સર્વ કર્મમાં તે દિવ કામ આવતો નથી ને તે બીજું ધર્મ સંબંધી કાંઈ કામ કરે, તો તેનું ફલ તે દિવે કાંઈ મળતું નથી.

હે ઉપરના શ્લોકોથી એવો ભાવાર્થ ખુલો સમજાશે કે, સર્વ દિવે ઉપનયન સંસ્કાર તો અવશ્ય થવો જોઈએ. ત્યાર પછી સંધ્યાવંદનાદિક હોમ અને ગાયત્રીનો જપ યથાવિધિ કરવો જોઈએ. અને જેઓ પ્રમાદથી કરી શકતા નથી તેઓ અશુદ્ધભાવને પામી નરકમાં પડેછે. માટે પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે દિવે કર્મ અવશ્ય કરવાં તે બહુજ ઉત્તમ કહેવાય છે.

છઠ્ઠા શ્લોકમાં એવું કહેવામાં આવેલ છે કે, ગાયત્રી મહાપાતકમાંથી મુક્ત કરે છે. ત્યારે ગાયત્રીનો અર્થ તથા તેના મંત્રનો અર્થ જાણવો જોઈએ. ગાયત્રી એટલે ગાય+ત્રી=ગાનાર યથા-વિધિ જપ કરનાર, ને ત્રીનામ પાપથી તારે છે માટે તે ગાયત્રી કહેવાય છે. અને તેના મંત્રનો ભાવાર્થ એવો છે કે આ લોક તથા પરલોકના જે પ્રકાશ કરનાર એવા જે બ્રહ્મમયી સૂર્ય, તે અમારી બુદ્ધિને ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષમાં પ્રેરેછે, કારણ કે હે સૂર્ય ! અમો તમારું નિરંતર ધ્યાન કરીએ છીએ. માટે અમારા આ જગતને વિશે કયાં કયાં કર્તવ્ય અમારે કરવાનો અધિકાર છે તે બતાવો. ત્યારે જેમ સોય પાસે ચમકપાણ ધરવાથી જેમ પોતાની મેલેજ સોય સ્વેચ્છાઈ ચમકપાણને ચોટે છે. તેમજ આ ગાયત્રી જપ તથા સંધ્યાવંદનાદિ કર્મ કરવાથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે, ત્યારેજ ધર્મમાં અંતઃકરણ પ્રવર્તે છે, અને તેથી અર્થ શું સાધવો, તથા કામ શું કરવું તેવા સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યાશિવાય સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ થતું નથી.

અને સૂક્ષ્મજ્ઞાન ઉપર ધ્યાન આપ્યા વગર ધર્મ, અર્થ, કામ ન જણાય તો મોક્ષપદ તો ક્યાંથીજ મળે. આજકાલના દ્વિજો પોતપોતાનું ચર્ચા કરતો વળી જાણતા નથી, કારણ કે ઉપદેશક જે બ્રાહ્મણ છે તે પણ વિચારહિત થઈ ગયા. આમ થવાનું કારણ એટલુંજ છે કે પૂર્વે બ્રાહ્મણ લોકોનો નિર્વાહ રાજા કે પોતાના યજમાન ચલાવતા હતા ત્યારે બ્રાહ્મણો એક સ્થળે બેસી તમામ ધર્મશાસ્ત્ર ભળીને જિજ્ઞાસુઓને ઘટતો બોધ આપતા. તેજ પ્રમાણે ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર પોતપોતાના ધર્મમાં પ્રવર્તતા હતા. અને તે દિવસ કેવા સુખી હતા તે પુરાતની ઇતિહાસો વાંચવાથી મालમ પડશે તેમાં મુખ્ય કરી આહારના પદાર્થોમાં ફરક થયો તે નીચે પ્રમાણે શ્લોકથી કહેવામાં આવે છે—ગીતાનો અધ્યાય ૧૭ મો.

કચ્ચામ્લલવણાત્યુષ્ણતીક્ષ્ણરુક્ષવિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસસ્યેષ્ટા દુઃખશોકામયપ્રદાઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—(અતિ) કડવા, खारा, खाटा, उना तीखा छखा અને દાહ કરનાર તથા દુઃખ શોક અને રોગને કરનારા એવા જે આહારો તે રાજસ કહેવાય છે. આ ઉપરના આહારોનું બહુજ સૂક્ષ્મ (ઘણાજ થોડા) પળે પ્રહણ કરવું જોઈએ. તેના બદલામાં અતિશય હૃદ ઉપરાંત ટાવવા લાગ્યા, ત્યારે વીર્ય અતિ ઉષ્ણતા પામી ગયું જેથી મોગ વાસના વધી જેથી શરીરમાંની નાડી જડ થઈ પડી અને સ્વચ્છ અન્તઃકરણ હતું તે બંધ થઈ ગયું. અને જે જ્ઞાનઇન્દ્રિય હતી તે કર્મેન્દ્રિયને તાબે થઈ તેથી શરીરમાં કુદરતે ચૈતન્યનો ઘટાડો થયો અને ઝંઘ આલસમાં વધારો થયો જેથી સ્વધર્મ કર્મમાં અભાવ આવી પહોંચ્યો ને પ્રમાદથી કર્મનો લોપ કરી નાંચ્યો. જેવું ધર્મરૂપી તુંબડું ભવસાગર તરવાનું હાથમાંથી ગયું કે તરત તમોગુણરૂપી મોજાઓ તે પ્રાણિને ઘેરી લીધો ને અહીંથી તહીં અથડાવા માંડ્યો. જેથી પોતાનું શરીર પોતાના હાથમાં રહ્યું નહિં. એટલે સાત્ત્વિકવૃત્તિ, સંતોષ પણું, અદ્રોહ, બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા, ક્ષમા, દયા, વિગેરે જે આ શરીરને સુખ ઉપજાવનાર સાધનો તેનો નાશ થયો. એટલે સંતોષ વૃત્તિથી રહિત મન વિષય વાસનામાં અનેક પ્રકારે અનેક સ્ત્રીઓ આદિમાં ચોટવા લાગ્યું. જુઠાપણું, અનહદ દ્રવ્ય મેલવવાની ઈચ્છા, દયાથી રહિતપણું, સુસ્તી, મિથ્યા ભાષણ કરવામાં તથા સ્વાર્થ સાધવામાં મંડ્યા રહેવા પણું, અને અંતઃકરણમાંથી ઈશ્વરનો અભાવ આવવા લાગ્યો, એટલે મતલબ એ કે વચ્ચે ઈશ્વરને બીજા લોકના દેવતાં સંભારે; તે લોકને દેખાડવા માટે. ત્યારે ઉપરના કહેવા પ્રમાણે આહારમાંથી પાયરી ઉતરતી જોવામાં આવે છે કેમકે ધર્મસંબંધી જ્ઞાન તેને કોઈ રહેતું નથી. એટલે સ્ત્રી, દ્રવ્ય અને ધાસ પોતાની મતલબ સાધવામાંજ તત્પર થયો. એટલે જ્યારે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તામસી દેવોનું ઇષ્ટ કરવા માંડે અને માનતાઓ કરે, કે “ મને અમુક વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય તો અમુક દેવ [ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, માતૃકાદિ વિગેરે] ને અમુક જાતીનો જીવ બલીદાનમાં આપીશ, ” આવી રીતે મોહથી અન્ધ થયેલો મનુષ્ય સ્વકર્મનો ત્યાગ કરી

[વેદવિરુદ્ધ] દુષ્ટ કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થઈ જીવની હિંસા કરવા તૈયાર થાય છે. પરંતુ તેને ईश्वर તરફનો ત્રાસ પળ લાગતો નથી અને ईश्वर સંબંધી જ્ઞાન પળ રહેતું નથી. ત્યારે તામસીવૃત્તિ-વાળા મનુષ્ય, નીચ દેવોનું આરાધન કરી પોતે અહિંસકના હિંસક બને છે અને અંજાજ સ્વામા માંડે છે. અને તેઓ કઈ ગતિને પામે છે તેને માટે શ્રીભગવાન નીચેના શ્લોકોથી કહે છે. ગીતા અધ્યાય ૧૭ મો. શ્લોક ૪.

ભજન્તે સાત્વિકા દેવાન્ યક્ષરક્ષાંસિ રાજસાઃ ।

પ્રેતાન્ ભૂતગણાંશ્ચાન્યે યજન્તે તામસા જનાઃ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—જે જનો દેવોને પૂજે છે તે સાત્વિક જાણવા. જેઓ યક્ષ ને રાક્ષસોને પૂજે છે તેઓ રાજસ જાણવા અને પ્રેત-ભૂતના સમૂહને ઇટલે કે પિશાચ તથા માતૃકાદિ તથા ભૂતોના ગણ, જેવા કે કાલમૈરવ તથા મહિષાસુર વિગેરેને પૂજે છે તે પુરુષોને તામસ જાણવા ત્યારે તામસ પુરુષો જેવા જે મનુષ્ય હોય તે આહાર કેવા કરે છે ?

ગીતા અધ્યાય ૧૭ શ્લોક ૧૦

યાતયામં ગતરસં પૃતિપર્યુષિતંચયત્ ।

ઉચ્છિષ્ટમપિચામેધ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ—અર્ધ પાકેલું રસવિનાનું ઢુગીંધીવાલું [એક રાત જવાથી] ટાઢું ઇંડું અને વળી યજ્ઞને અયોગ્ય એવું જે ભોજન તે તામસને પ્રિય છે.

હવે ઇંડું ઇટલે ભોજન કરી લીધા પછી તે ભોજન પાત્રામાં શેષ રહેલું યજ્ઞને અયોગ્ય એવું ઢુંગલી, લશન, ગાંજર, માંસ, મત્સાદિ અપવિત્ર વસ્તુઓ “ પર્યુષિતંચ ” એમાંના ચકારથી અત્યંત દુષ્ટપણાથી પ્રસિદ્ધ બીજા આહારોનું પણ ગ્રહણ કરવું. અર્પિચ એમાંના ચકારથી વૈદક-શાસ્ત્રમાં કહેલા અપચ્ચ આહારોનું પણ ગ્રહણ કરવું. આ તામસ આહાર કહેવાય છે. તેનો સાત્વિક પુરુષોએ અત્યંત દૂરથી પરિત્યાગ કરવો યોગ્ય છે.

અને નીચેના શ્લોકથી તામસનાં કર્મ કહે છે.

ગીતા અધ્યાય ૧૮ શ્રા. ૨૫

અનુબન્ધં ક્ષયં હિંસામનવેક્ષ્ય ચ પૌરુષં ।

મોહાદારભતે કર્મ યત્તત્ તામસમુચ્યતે ॥ ૨૫ ॥

અર્થ—અનુબંધને ક્ષયને હિંસાને તથા પૌરુષને ન વિચારીને મોહથી જે કર્મ આરંભાય છે તે તામસ કહેવાય છે ॥ ૨૫ ॥

હવે ધર્મશાસ્ત્રથી રહિત થઈ જાય છે તેનું કહે છે,
ગીતા અધ્યાય ૧૬ શ્લોક ૭.

**પ્રવૃત્તિંચ નિવૃત્તિંચ જના ન વિદુરાસુરાઃ ।
ન શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિચિત્તે ॥ ૭ ॥**

ભાવાર્થ—આસુરજનો શાસ્ત્રે કહ્યા મુજબ ધર્મ તથા અધર્મને જાણતા નથી તેથી તેમાં શૌચ આચાર કે સત્ય એમાંનું કાંઈપણ રહેતું નથી. હવે જેઓ વેદ વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ એટલે હિંસાદિક કર્મો કરે છે તેઓ કઈ ગતિને પામે છે તે કહે છે.

ગીતા અધ્યાય ૧૬ શ્લોક ૯.

**एतां दृष्टि मवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ॥
प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥**

ભાવાર્થ—એ દૃષ્ટિનો આશ્રય કરીને તે નષ્ટાત્મા, અલ્પ બુદ્ધિવાળા, ઉગ્ર કર્મવાળા તથા પ્રાણીઓના શત્રુઓ, જગતના નાશને માટે વ્યાગ્ર સર્પાદિરુપે ઉત્પન્ન થાય છે.

ટીકા—તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વેદવાક્યોથી ઝલટા વર્તી શાસ્ત્રનો પરિત્યાગ કરી હિંસાદિક કર્મો કરે છે, તો તેનો જન્મ વ્યાગ્ર સર્પાદિ જેવો ધારણ થાય છે. અને અલ્પ મૃત્યુને પામે છે.

હવે એજ બીજા શ્લોકથી નીચે મુજબ કહે છે.

ગીતા અધ્યાય ૧૬. શ્લોક ૧૬.

**अनेक चित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥**

ભાવાર્થ—અનેક પ્રકારના ચિત્તના દુષ્ટ સંકલ્પથી વિવિધ પ્રકારના ભ્રમને પામેલા મોહરૂપી જાલમાં અલ્પિ વિદ્યેલા અને વિષય ભોગમાં અત્યંત આસક્ત તેઓ અપહ્નિ નરકમાં પડે છે.

હવે દુષ્ટ કર્તવ્યોનાં ફળનું એક શ્લોકથી વિવેચન કરી આ વિષય સમ્પૂર્ણ કરવામાં આવે છે. ॥ શ્લોક ૧૯ ॥

**तानहं द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ १९ ॥**

અર્થ—દ્રેષ કરનારા, ક્રૂર, નરોમાં અધમ, નિરંતર અશુભ કર્મ કરનારા તેઓને હું નરકે જવાના માર્ગમાં ફેંકું. ત્યાર પછી અત્યંત ક્રૂરયોનિમાં નાંખું છું.

હવે ઉપર જે શ્લોક લખવામાં આવ્યા તેનું પ્રમાણ એવું છે જે વગર વિચારે [એટલે શાસ્ત્રના જ્ઞાન વગર] પૂર્વે જે જે લોકો જેવા હિંસાદિક કર્મો કરી ગયા તે જોડે કોઈ પણ પુરુષોએ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ વર્તવું તે મહાપાપ છે વળી જો દેવનિમિત્તે હિંસાદિક કર્મો કરવામાં આવે છે તો દેવ કાંઈ હિંસક નથી કારણ કે ईશ્વર કેવો છે તે જાણવું જોઈએ તો શ્રીપાતંજલમુનિ પોતાના પાતંજલ યોગદર્શન સમાધિપાદના ૨૪ માં સૂત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે—

ક્લેશકર્મવિપાકાશયૈરપરામૃદ્ધપુરુષવિશેષ ईશ્વરઃ ॥

ભાવાર્થ—ક્લેશ કર્મ વિપાક અને વાસનાના સંસ્કારથી ત્રણ કાલમાં રહિત જે પુરુષ વિશેષ તે ईશ્વર. યોગી પણ કાલે ईશ્વર થાય છે; કારણ કે તે પણ ईશ્વર જેવાંજ ચિન્હ ધારણ કરી વર્તે છે. વળી ईશ્વર જગતમાં કોનાથી અધિક છે તેનો ખુલાશો નીચેના શ્લોકથી થાય છે. પાતંજલિયોગદર્શન સમાધિપાદ ॥ શ્લોક ॥ ૧૬ ॥

સર્વ પૂર્વેષામપિગુરુઃ કાલેનાનવચ્છેદાત્ ॥

ભાવાર્થ—તે ईશ્વર બ્રહ્માદિ જે પૂર્વ પુરુષ તેના પણ ગુરુ છે કારણ કે તેની અવસ્થા કાલથી પરિમિત નથી; ત્યારે શીળો વિચાર કરી જોઈએ તો આ સૃષ્ટિ બ્રહ્માથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને તેની અંદર સર્વ દેવો પ્રાણી આદિઓ વસે છે. તો તે બધા ईશ્વર થકીજ ઉત્પન્ન થવા જોઈએ. ત્યારે તેનો નાશ પણ કાલે ईશ્વરથી થાય છે. ત્યારે દેવો સ્વતંત્ર નથી અને પરતંત્ર છે. જ્યારે પરતંત્ર છે; તો ઉપરી [ईશ્વર] ની પરજો ઉપાડવાની જરૂર છે. અને તેમ ન કરે તો ગુનેગાર તરીકે ગણાય. હવે દેવદશા કોને પ્રાપ્ત થાય છે! તે કેમ આવી? તેનું વર્ણન નીચેના શ્લોકથી કહેવામાં આવે છે.

ગીતા અ. છઠો. શ્લોક ૪૧ મો.

પ્રાપ્ય પુણ્ય કૃતાંલ્લોકાનુષિત્વા શાશ્વતાઃ સમાઃ ॥

શુચીનાં શ્રીમતાં ગેહે યોગબ્રહ્મોઽભિજાયતે ॥ ૪૧ ॥

ભાવાર્થ—યોગથી ચલાયમાન થઈને યોગી, પુણ્યવાન લોકોને પ્રાપ્ત થવાનો જે લોક તે લોકને પામીને ત્યાં ઘણા કાલપર્યંત વસી પછી પવિત્ર પૈસાદારના ઘરમાં જન્મ પામે છે.

ટીકા—સર્વ કર્મને ईશ્વરને અર્પણ કરી યોગાભ્યાસમાં જોડાયેલા પુરુષનું યોગની સિદ્ધિ પહોંચ્યા પહેલાંજ શરીર છૂટી જાય તો અભ્યાસની શિથિલતા કે તીવ્રતાનુસાર તેને, તે કાલે ભોગની કે વૈરાગ્યની વાસના સ્ફુરે છે. જે યોગબ્રહ્મને મૃત્યુકાલે ભોગની વાસના

સુરે છે, તે અશ્વમેધાદિક યજ્ઞ કરનારાઓને પ્રાપ્ત થનારા બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. અર્થાત્ અમ્યાસની તારતમ્યતા પ્રમાણે સ્વર્ગલોક, મહાલોક, જનલોકને પામી ત્યાં ઘણા સમય સુધી નિવાસ કરી, શુદ્ધ મા-બાપથી ઉત્પન્ન થયેલા પવિત્ર આચરણવાળા ધનવાન્ ગૃહસ્થને ત્યાં કે રાજાને ત્યાં જન્મ પામે છે.

ત્યારે યોગથી શું થાયછે તેનું વર્ણન થાયછે.

પાતંજલી યોગ સમાધિ ॥ શ્લોક ૨૮ ॥

યોગાંગાનુષ્ઠાનાદશુદ્ધિક્ષયે જ્ઞાનદીપ્તિરાવિવેકરૂપાતેઃ ॥ ૨૮ ॥

ભાવાર્થ—યોગનાં અંગનું અનુષ્ઠાન કરવાથી અશુદ્ધિનો ક્ષય થયે વિવેક રૂપાતિ સુધી જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે.

યમનિયમાસનપ્રાણાયામપ્રત્યાહારધારણા

ધ્યાનસમાધયોઽષ્ટાંગાનિ ॥

ભાવાર્થ—યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ એ યોગનાં આઠ અંગો છે.

હવે એમ કોને કહે છે અહિંસાસત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહા યમાઃ

ટીકા—અહિંસા સત્ય અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ યમ છે.

૩૦ પાતંજલિયોગસમાધિ ૩૧

જાતિદેશકાલસમયાનવચ્છિન્નાઃ સાર્વભૌમા મહાવ્રતમ્ ॥

ટીકા—જાતિ, દેશ, કાલ અને સમયથી તે એમનો અંગ ન થતાં જો સર્વ અવસ્થામાં તે સુસ્થિર રહે તો તે મહાવ્રત કહેવાય છે ॥ ૩૧ ॥

ત્યારે સર્વ કોઈએ શ્રીસદ્ગુરુ પાસેથી યોગ જાળવાની આવશ્યકતા અવશ્ય રાખવી. હવે આ ઉપરથી પણ પ્રત્યક્ષ જણાય છે કે દેવો પણ એક પ્રાણીતુલ્ય હતા અને મહાતપથી યોગ કરી દેવની પદવી પામ્યા તો દેવોને પણ અહિંસક થવું જોઈએ; કારણ કે તેમને પણ તપ સાધવાની જરૂર પડી. ત્યારે તપનું અંગ તે અહિંસક થવું તે છે. તે ઉપર યમના પ્રકરણમાં કહેવાયું છે; ત્યારે દેવો પોતાનું મહત્વપણું છોડી દઈ હિંસામાં ચિત્ત રાખી મૂઢયોની પ્રાપ્ત થવા આશા રાખે નહિ. તેમ દેવોનું જ્ઞાન કોઈ મનુષ્યના જેવું નથી; પણ તેને ત્રણ કાલનું જ્ઞાન છે. તે આગળના જન્મને દેખે છે. માટે દુષ્ટકર્મની ઇચ્છા દેવતા કરતા નથી; પણ તેનું સ્વરૂપ કર્તવ્ય છે તેજ કરે છે. એટલે જગતના હિતને માટે અંતરિક્ષ રહી ઉત્તમ પ્રકારના જે જીવ મનુષ્યો તેની રક્ષા કરે છે. તેનું કારણ એટલુંજ કે મનુષ્યો પોતે ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલાં કર્મ કરી મોક્ષપદને પામશે; ત્યારે તેની ગણના ઈશ્વરતુલ્ય થશે. તે ઉપરથી તેમનું મહં

કરવામાં અમ્મરે પણ કંઈ શ્રેય છે એમ વિચારી તેને અન્તરિક્ષથી થતા વિગ્નો દૂર કરે છે. તેના બદલામાં મનુષ્યે [દિગ્ધે] વેદશાસ્ત્રના મંત્રસહિત દરેક દેવનું પૂજન કરવું. અને ઘૂપ-દીપ અને નૈવેદ્ય અર્પણ કરવાં તે દરેક દિગ્ધનું કર્તવ્ય છે. પરન્તુ અન્ય દેવોનું ઉપાસન ન કરવું. સાથી કે તેમ કરવાથી મોક્ષ નથી મળતો પણ વારંવાર અવતાર ધારણ કરવા પડે છે. વાસ્તે વિદ્વાન્ પુરુષે હિંસાનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો, અને વગર સમજે જે હિંસાથી દેવનિમિત્ત કર્મો કરે છે તે દેવ અને કર્મ કરનારા બંને પાપ ભાગી થઈ નુકશાનીને પામે છે. જેમ કે રામકથામાં એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. જેમ રામ લક્ષ્મણને અહિરાવણ તથા મહિરાવણ પાતાલમાં હરી ગયા અને વગર સમજે દેવીને હિંસક બલીદાન દેવાનું શરૂ કર્યું હતું તો તે મહિરાવણના અકૃત્યનું પાપ દેવીને પણ સહન કરવું પડ્યું. કેમ કે હનુમાનજી દેવીને પાતાલમાં દાબી તેની જગ્યાપર બેઠા ને મહિરાવણ જેવા મહાપરાક્રમી પુરુષનો પણ નાશ થઈ ગયો. પણ અ-ગાઉથીજ વિચાર કરી હિંસાદિ કર્મ ન કર્યું હોત તો વિભીષણ જેવી ઉત્તમ ગતિને પામી જાત. માટેજ પાપરૂપી તળીયા વગરના નાવમાં જે કોઈ બેસે તો પછી ભલે દેવ હોય કે દાનવ અથવા રંક કે રાજા હોય તો પણ અકાલ મૃત્યુને તરતજ પામે છે. માટે પુણ્યરૂપી નાવમાં બેસી સ્વકર્મરૂપી હલેસાથી હંકારવા માંડો તો ભવસાગરરૂપી સમુદ્ર સહજ તરાય છે.

દિગ્ધનું શરૂ કર્મ નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવે છે.

ગીતા અ. ૧૭ મો.

તદિત્યનભિસંધાય, ફલં યજ્ઞતપઃક્રિયાઃ ।

દાનક્રિયાશ્ચ વિવિધા, ક્રિયન્તે મોક્ષકાંક્ષિભિઃ ॥ ૨૫ ॥

ભાવાર્થ—મોક્ષને ઇચ્છનારાઓ ત્વં એ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરીને ફળની ઇચ્છા ન રાખી યજ્ઞ અને તપરૂપ ક્રિયાઓ તથા જૂદા જૂદા પ્રકારની દાન ક્રિયાઓ કરાય છે.

હવે તપ કેવી રીતે કરવું.

ગીતા અ. ૧૭ શ્લોક ૧૯.

દેવદ્વિજગુરુપ્રાજ્ઞપૂજનં શૌચમાર્જવમ્ ।

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ શારીરં તપ ઉચ્યતે ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—દેવ, દિગ્ધ, ગુરુ, અને પ્રાજ્ઞનું પૂજન, શરીરની પ્રવિત્રતા, સરલતા ~~બ્રહ્મચર્ય~~ અને અહિંસા [એ સર્વ] શરીરસંબંધી તપ કહેવાય છે.

હવે વૃત્તિ કેવી રાખવી, તે વિષે શ્રીભગવાન્ કહે છે.

ગીતા અ. ૧૨ મો.

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नो द्विजते च यः ।

हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ—જેનાથી કોઈ પણ પ્રાણી ઉદ્વેગ પામતું નથી. તથા જે કોઈ પ્રાણીથી ઉદ્વેગ પામતો નથી અને હર્ષ અદેખાઈ ભય અને ઉદ્વેગથી મુક્ત તે મારો પ્રિય.

અને કર્મ કેવા આચરવા તે વિષે.

ગીતા અ. ૧૬

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।

दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ ૧ ॥

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।

दया भूतेष्वलोल्यत्वं मार्दवं न्हीरचापलम् ॥ ૨ ॥

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रોहो नातिमानिता ।

भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्यभारत ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—ઉપરના ત્રણ શ્લોકથી એવો અર્થ થાયછે કે અભય, અન્તઃકરણની શુદ્ધિ, જ્ઞાન, અને યોગમાં સ્થિતિ, દાન, અને ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ, તથા યજ્ઞ, અને સ્વાધ્યાય, તપ, સર-લતા ॥ ૧ ॥ અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ, ત્યાગ, શાન્તિ, અપૈશુન, ભૂતોમાં દયા, લલ્પતા ન થવી, માર્દવ, અકાર્યમાં લોક લજ્જા, અચલપણું ॥૨॥ તેજ, ક્ષમા, ધીરજ, પવિત્રતા, અદ્રોહ, અત્યન્ત લઘુપણાની ભાવના, સત્ય ગુણવાલી લક્ષ્મી [દૈવી] એ તમામ પામીને અંતે મોક્ષ પામે છે ॥ ૩ ॥

હવે ક્ષત્રિયોને ઉપરના ધાર્મિક કર્મો ઉપરાન્ત લૌકિક સ્વકર્મ નીચે પ્રમાણે છે.

ગીતા અ. ૧૮ મો શ્લોક ૪૩

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।

दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ ૪૩ ॥

અર્થ—શૌર્ય, તેજ, ધીરજ, ચતુરાઈ, ને યુદ્ધમાં ન નાસવું, દાન તથા ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા [૧ સાત] સ્વભાવથી થઈલાં ક્ષત્રિયનાં કર્મો છે.

ટીકા—શૌર્ય—અત્યન્ત બલવાન પુરુષોને પણ પ્રહાર કરવામાં પ્રવૃત્તિ. પરાક્રમ—તેજ શત્રુઓથી અપરાધવપણું—પ્રાગલ્ભ્ય. ધૃતિ—મહાન વિપત્તિમાં દેહ હોય તો પણ ઇન્દ્રિયોને અવ્યા-કુલ રાખવી. ચતુરાઈ—અચાનક આવી પડેલાં કાર્યોમાં પણ મોહથી રહિત જે પ્રવૃત્તિ તે.

અપલાયન—મહાન્શસ્ત્રોનો પ્રહાર થયા છતાં પળ પાછાં ન હઠવું તે. દાન—સંકોચથી રહિત થઈ સુવર્ણાદિક ધન બ્રાહ્મણાદિને આપવું તે. ईश्वरभावना—પ્રજાનું પાલન કરવા માટે પોતાના મૃત્યાદિક આગળ પોતાની પ્રમુશક્તિ પ્રગટ કરવી તે. અથવા શાસ્ત્રનિષિદ્ધ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત યનારાં પ્રાણીઓનું નિયમન કરવાની શક્તિ. એ સ્વભાવથી રજૌગુણ પ્રધાન તથા સત્વગુણથી ગૌણ એવા સ્વભાવ તથા કર્મ ક્ષત્રિના છે.

ઉપરનાં સ્વકર્મ ધારણ કરી હિંસાદિ કર્મથી રહિત થવું. એવો અમારો સંપૂર્ણ મત છે. હાલમાં કેટલાક વિષયો બહાર પાડવાની જરૂર છે. પળ બીજે પ્રસંગે પાડીશ. આવી શંકાઓ ઉત્પન્ન કરી સ્વકર્મ જાણી લેવા વિદ્વાન્ પ્રલે અવશ્ય પ્રશ્નો કરવાં.

અમો બહારગામ ગયા હતા જેથી બહુજ થોડી મુદત રહી ત્યારે બહારગામથી આવવું થયું અને લખતાં દશરાનો દિવસ નજીક આવ્યો. તેથી આ લખાણને જેમ બને તેમ ઉપ-યોગમાં લઈ એક પળ જીવને કશી વાતનું નુકશાન ન પહોંચવું જોઈએ. આમાં શંકા થાય તો જલદી નીચેના શિરનામાથી લઘી જણાવવું. બીજું આ લખાણ વાંચી તુરત પાછું મોકલાવવું અને તેણે હૃદયને કેટલીક અસર કરી છે, તે સંતોષકારક લખશો. બીજું આ લખાણથી ગ્રંથ ઉત્પન્ન કરવા છે, અને આવી નકલ બીલકુલ નથી માટે તુરત પાછું પહોંચતું થવું જોઈએ. આનો ગ્રંથ તમોને વધારો કરી મોકલાવશું. આ સાથે ગ્રંથ વે મોકલ્યા છે. તે સંભાળી લેશો. ઉપનયન મીમાંસા તથા માનવ કર્તવ્ય પહોંચેથી પત્ર લખવો. અશુદ્ધને શુદ્ધ કરીને વાંચવું. ઉતાવળથી લખેલ છે.

૦૦ ગીરનારા કાનજી જીવણશર્મા બારભયાના મોહામાં નાગદેવીપાસે

પંજાબી મોરલીધર ઓધવજીના માઠામાં.

નં० ૨.

આર્યસમાજવાલા મિ. સેવકલલ કરસનદાસનો અભિપ્રાય.

રા. રા. પ્રાણજીવન જગજીવન મહેતા.

ચીફ મેડીકલ ઓફીસર.

સંસ્થાન ધર્મપુર.

પ્રિયતમ મહાશય, નમસ્તે ॥

આપની તરફથી આપના રાજાસાહેબ નામદાર મહારાણા શ્રી મોહનદેવજી મહારાજની ઇચ્છા સમ્પૂર્ણ કરવામાટે બલેવ અને દશરાને દિવસે જે પશુવધ થાય છે; તેનો નિર્ણય કરવા માટે જે છપાયેલા પ્રશ્નો બહાર પડ્યા હતા; તેની એક નકલ અમને રા. રા. માકુમાઈ ઘેલામાઈ તરફથી તેનો પ્રત્યુત્તર મેલવવા માટે મળી હતી, તેનો નીચે લખેલો જવાબ આપના તરફ રવાના કરવામાં આવે છે અને અમને ઉમેદ છે કે તેનો ઘટતો ઉપયોગ થશે. સુઝને વધારે શું લખવું.

હું છું આપનો

કૃપાકાંક્ષી. સેવકલલ કરસનદાસ,

દેવદેવીને ભોગ આપવા નિમિત્તે થતા પશુવધ સંબન્ધી વિચાર.

આર્યોમાં ગુર્ણ કર્મ પરત્વે ચાર આશ્રમ અને ચાર વર્ણ બંધાયેલા છે. અને તેથી પણ નીચ સ્થિતિને પામેલા મનુષ્યોને ‘ દસ્યુ ’ કહેતા હતા તેઓના પણ ઘણા ભેદો થયા છે. જેનું સવિસ્તર વર્ણન કરવાની અહિં કાંઈ અપેક્ષા નથી.

કેમકે સાંપ્રત સૃષ્ટિનો આરંભ થયો ત્યારે પ્રથમ સઘડી બ્રાહ્મી સૃષ્ટી હતી; એવું આપણા પૂર્વ ઋષિઓનું માનવું છે. અને તે સત્વ પ્રધાની બ્રાહ્મણ વર્ણમાંથી જેઓ રાજસ ગુણને પ્રાપ્ત થયા તે ક્ષત્રિય કહેવાયા; તેમાંથી જેઓ ભીરુ નીકળ્યા તે વૈશ્ય થયા અને તેથી જે જડમતિ થયા તેને સેવા યોગ્ય સમજી શૂદ્રમાં ગણ્યા અને ઉત્તરોત્તર છેક મ્લેચ્છ સુધી પરિગણના કરેલી છે.

તે ક્રમથી પુનઃ ચઢતા અને ક્રમથી પુનઃ ઉતરતા અને તે થવાના કાલનો નિર્ણય યુગાદિ ગોઠવણથી બાંધેલો જણાય છે. તેથી જૂદા જૂદા યુગોમાં કોઈવાર સત્વ પ્રધાન, કોઈવાર રાજસ પ્રધાન અને કોઈવાર તામસ પ્રધાન પ્રકૃતિનો મોટો ભાગ મનુષ્યોનો થતો હતો. તેઓ જેમ સંસર્ગ અને આહાર વિહારના દોષથી ઉત્તરોત્તર ઉત્તરતા જતા હતા તેમજ સંસર્ગ ગુણોના યોગથી ક્રમશઃ ચઢતા પણ જતા હતા, તેથી જુદા જુદા કાલમાં પોત પોતાની પ્રકૃ-

તિઓનાં અનુકૂલ જુદાં જુદાં પુસ્તકો લખાયાં હોવાથી તે સઘળાં પુસ્તકો સામટા હૈં સામ્પ્રત કાલની સ્થિતિને બંધબેસ્તા કરવાની ગોટવળ કરવી; એ નહિં બની શકવા જેવું પ્રતીત થાય છે.

કેમકે જૂદા જૂદા કાલમાં જૂદી જૂદી બાબતો ઉપર પ્રકૃતિ ભેદ થયેથી અને તે સમયની પ્રકૃતિ ભેદની લખાણાં પુસ્તકો ત્રણ કાલની જૂદીજૂદી લાગણીઓને અબાધ કેમ થઈ શકે? જુદાં જુદાં કાલમાં પુસ્તકો લખાઈ જૂદા જૂદા હજારો ધર્મમતો આપણાં દેશમાં ઉભરાઈ ગયાં છે. કેટલાક તો નષ્ટ થઈ ગયા કે જેઓના નામો સિદ્ધાન્તોથીજ આપણે જાણી શકીએ છીએ તેમ કેટલાક નવીન પળ ઉત્પન્ન થયાં છે અને કેટલાક આગલા મતોનો ધીરે ધીરે નાશ થતો જાય છે.

તેથી સ્થિતિમાં શું ધર્મ? અને અધર્મ? એનો નિર્ણય કરવો, એ પઠિત ધર્મજિજ્ઞાસુ દ્વિજોને પણ શ્રમસાધ્ય થઈ પડ્યું છે. તો પછી અપઠિત મોટા વર્ગ માટે શું કહેવું? અને પ્રાચીન ગ્રંથોના પઠિતોમાં પણ મોટો ભાગ એકદેશી વિદ્વાન હોય છે અને તે વહીં દેશના પ્રમાણમાં ઘણો જુજભાગજ. અને તેમાં વહીં સંબંધે વિચાર કરી નિર્ણય કરનારા થોડાજ. તેમાંથી મોટો ભાગ તો યજમાન કહે તેમ કરે અને તેને રાજી રાખનારો અને આસ્તિક બુદ્ધિ રહિત અને ધનલોભી વા મિથ્યામાની તેઓનો મોટો ભાગ ગણાય છે. અને કેટલાક લોકો તો તે માંહેલા તેઓની મન શક્તિ ધીરે ધીરે ન હોવાથી પોતે આડે રસ્તે ઉતરી યજમાનોમાં પણ પોતે અધર્મને ધર્મ સમજી જેમ વર્તે છે તેમજ ધર્મ પ્રચાર કરવાની પેરવી કરે છે. તો પછી યજમાનો કે જેઓનો સંસ્કૃત વિદ્યાથી અજ્ઞાત ભાગ તેઓએ ધર્મ નિર્ણય કેમ કરવો? એ એક મોટો સવાલ ઉભો થાય છે.

કેમકે હાલ સઘળા પંડિતો તો કોઈ નહીંતર કોઈ પણ મધ્ય કાલના નવીન મતાવલંબી હોય છે. તેથી જો બહુમતે કોઈ ધર્મ વિષય માનવામાં આવે તો જે મતના ઘણા પંડિતો હોય તે મત સ્વીકાર થઈ જવાનો ભય રહે છે. તેથી હાલ જેઓ ઘણા ધર્મ જિજ્ઞાસુ છે; તેઓને તો જો યથાર્થ નિર્ણય કરવો હોય તો પોતાને સુખ અધ્યયન કરી જેજે વિષય જાણી લેવાની ઇચ્છા થાય તે પઠન કરી નિશ્ચય કરીલેવા જેવો સમય આવી પહોંચ્યો છે.

તે છતાં પણ જો આપણે આપણને ઈશ્વરે વક્ષેલી વિચાર શક્તિ ધીરે ધીરે જોડીતો ઉપયોગ કરીએ તો તેથી પણ કેટલેક અંશે આપણે આપણો અભીષ્ટ વિષય જાણવાને શક્તિવાન થઈ શકીએ છીએ. પરંતુ તેમ કરવામાં પાંચ પ્રકારે પરીક્ષા કરવાની અપેક્ષા ઉભી થાય છે.

તેમાં પ્રથમ ઈશ્વર તેના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને તેની પ્રેરિત વેદવિદ્યા જાણવી જોઈએ. કેમકે ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન થયાથી તે, તેને યથાર્થ સમજી તેની ઉપસના કરવા યોગ થઈ શકે છે. તેથી દ્વિજોને જનોઈ આપતી વક્ષે તે ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે અને જે મંત્રનો સવિસ્તર અર્થ ગોપથ બ્રાહ્મણ નામના પુસ્તકમાં છે તે જો કોઈ સારા વિદ્વાન દ્વારા શ્રવણ કરે અને પછી ઉપનિષદાદિમાં માહિતગાર થાય તો શું ઉપાસનીય છે? તેનો ક્યાં તુર્ત

આવી શકે છે. ઇટલુંજ નહીં પરંતુ ઉત્તરોત્તર કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એ ત્રણ કાંડોનું રહસ્ય સમજાયાથી કયાં કયાં કર્મો મોક્ષે પોચાડનાર છે તેનો પણ બોધ થવાથી મનુષ્ય જન્મની સાપ્ત્યતા થાયછે. વેદો તો ઘડુંની કર્ણીક જેવાછે. તે જેમ સારા મનુષ્યના હાથમાં આવે તો તેનો જેમ સારો પાક થાયછે અને મૂર્ખના હાથથી બગડેછે તેમ મિદ્ધાનો તે મંત્રમાં સમાયલી પ્રેરણાઓ સમજી તેનો સારો અર્થ ઉત્પન્ન કરેછે અને અજ્ઞો [મૂર્ખ] તેનો અર્થ પોતાની મતલબ પાર પાડવા માટે ફાવે તેમ કરેછે. તેથી વેદો એક એવી ચીજ ઈચ્છે કે સારાનેસારું ફલ આપેછે અને માઠાને માઠું ફલ આપેછે. સારું કર્યું ને માઠું કર્યું ફલ છે ! તેનો નિર્ણય પૂર્વના મુનિઓએ કરી મૂકેલો છે. તેથી વેદાર્થ કરતી વખતે તેનાં અંગો ને ઉપઅંગોથી અવિપરીત અર્થો જે નિષ્પન્ન થતા હોય તે ગ્રહણ કરવા અને વિપરીત અર્થનો ત્યાગ કરવો. એવે પ્રકારે વેદાર્થ જેજે આવે તેનો વિચાર કરવાથી યથાર્થ વેદાર્થ શું છે તે સમજવાને પુરતા સાધનો છે.

તેમ સાથે સૃષ્ટી ક્રમ પણ જાણવો જોઈએ. કેમકે વેદાર્થ કરવામાં સાક્ષીની અપેક્ષા ઊભી થાયછે અને વેદોને આપણે ईश्वर પ્રેરિત સ્વતઃ પ્રમાણ માનીએ છીએ. જો ईश्वरी સૃષ્ટિ વિરુદ્ધ એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ ન હોવો જોઈએ, તેથી સૃષ્ટિક્રમના જેજે નિયમો જણાયેલા છે; તેથી વિપરીત જો કોઈ વેદાર્થ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય તો તે અમાન્ય થવો જોઈએ. કેમકે ईश्वરે સૃષ્ટિક્રમ વિરુદ્ધ વેદોમાં ઉપદેશ કીધોછે, એ સંભવતું નથી.

તથા ન્યાય શાસ્ત્ર મળી વસ્તુ સિદ્ધ કરવાને જે પ્રમાણોની યોજનાઓ તેમાં સમાવેલી છે, તે જાણ્યાથી કોઈ હેતુભાસ કરી ઊલટાનું સુલટું કરી વેદાર્થ સમજાવવાની પ્રેરવી કરે તો તે સમજાઈ શકાય અને પોતાના આત્માને સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મવિષય સમજવાને યોગ કરવા માટે પ્રતિરોજ સંધ્યાવંદનાદિક પ્રાણાયામ કર્યાથી આત્મા ઉન્નત પણ થાયછે અને શુદ્ધ પણ થાયછે. ત્યારે તે પોતાના આત્માથી પણ યોગ્યાયોગ્ય સમજવાને સમર્થ થઈ શકેછે.

તેથી ઉપલા ક્રમેથી જો વિચાર કરવામાં આવે તો ધર્મના નામથી હાલ જે ગડબડાધ્યાય ઊભો થયો છે તે ધીરે ધીરે ઓછો થતાં આગલ જતાં મનુષ્યમાત્ર પોતપોતાના જન્મનું સાર્થક કરી શકે તેવો સંભવ છે. બાકી પક્ષપાતિક વાદવિવાદથી કંઈ ફલ ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી આવું અમારું મત છે.

તે છતાં જો રાજા મહારાજાઓ પોતાના અને પોતાની રૈયતના કલ્યાણ માટે જૂદા જૂદા ધર્મ વિષયો ઉપર “ જેમ હાલ આપણા મહારાજા સાહેબે ઉપાડ્યો છે તેમ ” જાહેર વિચાર માગવાની યોજનાકારે અને સુઝ નિરપેક્ષ વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો મેલા કરી તેપર પોતાના તરફથી ઉપસંહાર લખાવી જાહેરમાં મૂકે અને જે નિશ્ચય થયો હોય તે આગ્રહ પૂર્વક ગ્રહણ કરી અમલમાં લાવે તો તેમાંથી આગલ જતાં સારાં સારાં ફલો થવાના સંભવોછે.

અને એજ ધોરણથી આપણા મહારાણા સાહેબ તરફથી બલેવ દશરા વગેરે પર્વોપર પાડા, બકરા વિગેરે પ્રાણીઓનું બલીદાન ઇટલે તેઓને મારી દેવ દેવીઓને સુશી કરવા માટે જે ભોગ આપવામાં આવેછે; તે સંબંધી રૂઢી અને ધર્મશાસ્ત્રનું પ્રમાણ મેલવવા માટે જે સાત પ્રશ્નો વર્તમાન પત્રોમાં છપાયેલાછે. તે પ્રશ્નોની એક નકલ અમને મળી છે. તેનો યથામતી ઉત્તર આપવો યોગ્ય સમજી તેના જવાબો અમો નીચે પ્રમાણે લખી આપ તરફ રવાના કર્યા છે અને ઉમેદ છેકે આપ અમારા પ્રત્યુત્તરો મહારાણાની હજુરમાં રજુ કરશો.

૧ એવા પ્રકારની પશુ હિંસા કરવાની કોઈ શાસ્ત્રમાં આજ્ઞા નથી કેમકે શાસ્ત્રશબ્દપર વિચાર કરતાં આપણા પૂર્વ ઋષિમુનિઓ વેદોનેજ સ્વતઃ પ્રમાણ માનતા હતા તથા સાક્ષ્ય, વેદોના વિજ્ઞાનાર્થ, અને આર્ય ઇતિહાસાર્થ વેદના છ અંગો, ચાર ઉપવેદ, ષડ્દર્શનો આદિ આર્ય ગ્રંથોને ગૌણ પ્રમાણમાં માનતા હતા. જે વેદાનુકૂલ હોય અર્થાત્ વેદોના પ્રમાણથીજ તેનું પ્રમાણ થતું હતું તેથી શાસ્ત્રસંજ્ઞા વેદોનેજ લાગુ પડેછે અને બીજા આર્ય ગ્રંથોની ઉપશાસ્ત્રમાં ગણના થાયછે. તેથી તેવા ગ્રંથોને સૂત્ર, દર્શન, સ્મૃતિ, આદિ નામો આપેલાં જોવામાં આવેછે અને તેથી તેઓનું એવું માનવું હતું કે “વેદ પ્રણિહિત ધર્મ અને તેથી વિપરીતતે અધર્મ, એમ માનતા હતા. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, અને શાસ્ત્રવિધિ પ્રકારના આગમ ત્રણેથી જે વિદિત થાય ત્યારે ધર્મ શુદ્ધ કહેવાય, આર્ય ધર્મોપદેશ વેદશાસ્ત્રથી અવિરોધિ અને જેનો તર્કથી પળ નિર્ણય થાય તેને ધર્મ જાણવો તેથી એવા પ્રકારની પશુ હિંસા એ પર્વપર કરવી તે ચારે વેદોના ગૃહ્યસૂત્રોમાં કે શ્રૌત્ર સૂત્રોમાં નથી ને બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં ‘તેનો અર્થ વાદ, સંજ્ઞા, ગુણ, કે ચિન્હ જણાતાં નથી.’ તેમ તર્કથી જોતા એવા પ્રકારે ગરીબ પશુઓને મારી કોઈનું પળ અમીષ્ઠ થવાનો સંભવ નથી. તેથી એ બલેવ અને દશરાને દિવશે જે પાડા અને બકરા મારવામાં આવેછે. તે અધર્મ છે અને તેવાં કર્મ કરતાં કરવતાં તેમાં ભાગ લેનારાઓને અવશ્ય પાપ થશેજ અને એ ક્રિયા વેદબાહ્ય હોવાથી તે કરવાથી મનુષ્ય દોષી થાયછે.

૨ એવી એવી ક્રિયાઓ સંબંધી જ્યારે જ્યારે ઇતિહાસક દ્રષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવેછે, ત્યારે ત્યારે વિચાર કરતાં વેદ શાસ્ત્રમાંતો તે જણાતી નથી. તેથી તે ક્રિયા વૈદિકની નથી. પરન્તુ આસેરીયન, ઈર્જીપશીયન, ખાલ્ડીયન, આબીસીનીયન, મેજીયન, માંગોલીયન, જુલુ વગેરે દેશોના ઇતિહાસોમાં જોઈએ છીએ. તે તેમજ એવી એવી ક્રિયાઓ કે જે શાક્ત વામ માર્ગીઓના ગ્રંથોમાં તથા તંત્રમાં જોવામાં આવેછે, તેની રૂઢી કેટલાક દેશોમાં હજુ સુધીમાં જોવામાં આવેછે અને તેની હજુ સુધી ચીન, જાપાન, બ્રહ્મદેશ વગેરેમાં અર્હિસક બુદ્ધ ધર્મ માનતા છતાં ઇટલી પ્રવૃત્તિ છે કે જેની વિરુદ્ધ કોઈ એક શબ્દ પણ બોલી શકતું નથી; તેમજ એ (સેમેટીક) તાંત્રિક માર્ગ આપણા દેશમાં વામ માર્ગના નામથી ગુપ્ત ચાલેછે. કેટલીક આવી આવી ક્રિયાઓ પણ પ્રસિદ્ધ થાયછે. તેથી એવા શાસ્ત્રો આર્ય લોકોમાં માન્ય કોઈપણ કાલે ગણાયાં નથી ને ગણાઈ શકવાનાં પણ નથી.

૩ વેદ, વેદાંગ, ઉપાંગોમાં હિંસા કરનારાઓ તો કોઈ દિવસ આ ભવાન્ધિમાંથી છૂટી મોક્ષ પામી શકતા નથી એવું સ્પષ્ટ લખેલું છે. તેથી આવે પ્રકારે હિંસા કરવી વા કરાવવી તે મનુષ્ય જન્મનો લાભ ગમાવી દીધા પ્રમાણે ઠેરછે અને તેના કરતાં કરાવતા ઉત્તરાત્તર નીચગતિને પ્રાપ્ત થાયછે.

૪ એ ક્રિયાજ ગ્યાર વેદ શાસ્ત્રમાં ગણાતી નથી તો પછી રાજા મહારાજાને એ કર્તવ્ય કયાંથીજ હોય? અને એવી ક્રિયાની પૂર્વે પ્રવૃત્તિજ નહતી ત્યારે તેનો નિષેધ બલવાન શાસ્ત્રમાં કયાંથી લખાયેલો હોય? એમાં વંધ્યા પ્રસૂતિ ન્યાય પ્રમાણે સમજવું જોઈએ. જો પ્રસૂત થઈ હોય તો વંધ્યા કહેવાય નહીં, કેમકે તેને વંધ્યા કહેવાનો સંભવ નથી. તેથી હિંસા કરવામાં જે સામાન્ય દોષ વેદશાસ્ત્રમાં છે તે હિંસાવાલાને લાગુ પડેછે. રાજા મહારાજાઓને રાજધર્મ પ્રમાણે ન્યાયથી જે રૈયતને તેઓના દાંષા છાંડાવવા માટે શિક્ષા કરવી પડેછે. જેની હૃદ પ્રાણવધ સુધી પહોંચે છે, તેવી હિંસાઓ અને જંગલી દુઃષ્ટ પશુઓથી પોતાની પ્રજાને બચાવવા માટે તેનો જે વધ કરવો પડેછે, તેવી હિંસાઓની છૂટ મૂકવાથી વેદોમાં પ્રેરેલી તેથી વૈદિકી હિંસા હિંસા થતી નથી તે વાક્યોનો લાભ લઈ કેટલેક ઠેકાણે વેદ મંત્રો પળ વાપરી વામ માર્ગોએ ધર્મ શાસ્ત્રથી અજ્ઞાત મનુષ્યોને આંડે માર્ગે ઉતારી દીધા જણાય છે. અને તેથી બલવાન શાસ્ત્રની આજ્ઞા તૂટેછે. માટે આવા પ્રકારની ક્રિયા કરવી તેથી બલવાન શાસ્ત્રની આજ્ઞા ભંગેછે.

૫ તેવા પ્રકારની હિંસાનો જો મહારાજા પોતાનો ધર્મ સમજી પરિત્યાગ કરે અને પોતાની પ્રજાને બોધ કરાવી તે છોડાવે તો રાજા અને પ્રજાને કોઈ પ્રકારની આપત્તિ ન આવતાં ધર્મવાન રાજા કહેવાય અને પ્રજાનો જય થવાનો સંભવછે. એવી હિંસાનો ત્યાગ કરવાથી અને કરાવવાથી બલવાન શાસ્ત્રની આજ્ઞા પાલન કરેલી ઠેરછે.

૬ ગૃહ્યસૂત્રોમાં બલેવને દિવસે કરવાના ઉપાકર્માદિ કેટલાક કર્મો વર્ણવેલાં છે. તે કરવાથી ધર્મલાભ થાયછે અને દશરાનો દિવસ ક્ષત્રિઓને ઉત્સવનો હોવાથી વિશેષ હોમાદિ કરી, બાહ્યણનો યથાશક્તિ સત્કાર કરી, અધારી આદિ ઉત્સાહ જનક કાર્યો કરવામાં વેદ આજ્ઞાનો કોઈ પ્રકાર ભંગ થતો નથી માત્ર આવા પ્રસંગે હોમાદિ કરી વામ માર્ગોનો વિધિ કર્યાથી દોષ પ્રાપ્ત થાયછે.

૭ પશુ વધ કર્યા ને બદલે તેના નાક કાનને છેકો મારવો તે વામી ક્રિયાને સાચવી રાખવાનું દોષનું કામ છે. જોકે પથરા કરતા ઈંટ નરમ હોય છે તેવુંછું. તો પળ ગ્યારે બલવાન સ્વતઃ પ્રમાણ વેદશાસ્ત્રમાં એનો વિધિજ નથી તો પછી એ કર્મપળ અયોગ્ય ઠેરછે. તેથી તેવા અયોગ્ય કર્મનું ફલ તમાં થતા વધતા ઓછા પાપના પ્રમાણમાં ભોગવવું પડશે.

હવે ઉપસંહારમાં મારે આપને ઇટલીજ વિનંતી કરવી છે કે અમારા ઉપલા લખેલાનો સારાંશ ઇટલોજ નીકલે છે કે, વેદોમાં એવાં કર્મો કરવાની વિધિ નથી અને વેદશાસ્ત્ર કરતાં

હિંદુઓમાં કોઈ બલવાન્ શાસ્ત્ર નથી તેથી એ કર્મો કરવાની જરૂર નથી; એટલુંજ નહિ પણ તે કર્યાથી શાસ્ત્ર આજ્ઞા ભંગ કર્યા બરાબર ગણાય છે.

હાલમાં કોઈ પંડિત વા વિદ્વાન્ આપને એ બાબત વેદમાં વિધિ છે એવું બતાવે તો આપે કૃપા કરી તેના પ્રમાણમાં બતાવેલા વેદ મંત્રો જે હોય અને તે એજ વિધિને લાગુ પડે છે, એવી સાક્ષી બતાવવા વેદોના અંગો ઉપાંગોમાંથી પ્રમાણ આપી તે મંત્રોનો અર્થ કરી બતાવે તો કૃપા કરી તે વર્તમાન પત્રોમાં આ પ્રશ્નો પ્રમાણેજ છપાવી જાહેરમાં વિચાર થવા માટે મૂકવા કે જેથી એમાં સત્ય અસત્ય શું છે? તે જણાઈ આવે અને તે વચ્ચનો જો ભૂલો સ્વરાવવા માટે કોઈએ ચેતના કરી અર્થાન્તર કરવાના હેતુથી વાપરેલાં હોય તો તેનો પણ રદીયો આપી શકાય.

પ્રિયમિત્રવર ! હું ક્ષત્રિય જાતિનો ધર્મજિજ્ઞાસુ મનુષ્ય છું અને એ બાબત જે મારા વિચારમાં સિદ્ધ થયેલું તે મેં આ પત્રદ્વારા આપની સમક્ષ રજુ કરી છે. તો પણ હું માનુષ્યી ધર્મ એવો માનું છું કે સત્ય ગ્રહણ કરવાને અને અસત્યનો ત્યાગ કરવાને સર્વ સમજુ મનુષ્યે તૈયાર રહેવું જોઈએ. તેથી ધર્મ અધર્મના વિચારમાં હાર જીતની વાત દૂર મૂકી સત્ય ગ્રહણ કરવાની નિષ્ઠા જ્યાં સુધી પ્રથમ થતી નથી ત્યાં સુધી સત્યાસત્યનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યે ખુલ્લા દિલથી એ બાબત લેવી જોઈએ અને તે લઈનેજ વાદ વિવાદ કર્યાથી ફાયદો થાય. પરંતુ એ પહેલાંના ને હાલના પંડિતોમાં સર્વમાન્ય ન હોવાથી હું આવા પ્રકારના વાદમાંજ ઉતરતો નથી; પરંતુ એથી કાંઈ ફલ નિષ્પન્ન થશે એમ મને જણાયું તેથી આ પત્ર દ્વારા આપને પરિશ્રમ આપ્યો છે. એ ક્ષમા કરશો અને કંઈ પ્રમાણ વેદ મંત્રોનાં એ ક્રિયાની પુષ્ટિમાં આપ તરફ આવેલાં હોય તો કૃપા કરી મને મોકલવાની કૃપા કરશો “ સુત્રેષુ કિંબહુના ”

કૃપાકાંક્ષી હું છું આપનો

સેવકલાલ કરસનદાસ.

નં. ૩.

શ્રી રેવા થિયોસોફીકલ સોસાયટીનો અભિપ્રાય.

મે. રા. રા. પ્રાણજીવન જગજીવન મેહેતા એમ. ડી.

ચીફ મેડીકલ ઓફીસર સાહેબ

સ્ટેટ, ધર્મપુર.

સુદ્ધ મહાશય.

અમો અમારી સોસાયટી તરફથી આપના અલંકાર પ્રૌઢપ્રતાપ કરુણાસાગર મહારાજા શ્રી મોહન દેવજી એમને ઉમંગભરે ઉપાડી લીધેલા મહાકાર્ય માટે ધન્યવાદ આપતાં જણાવીએ છીએ કે આપના મહારાજા શ્રી ક્ષત્રિય કુલના મુગટમણિ છે. ક્ષત્રિય એટલે ક્ષત્ર (ઘા) કરનારા થકી ત્રાતા (રક્ષણ કરતા) પણ નહિ કે ક્ષત્ર (ઘા) કરનારા. ક્ષત્રિયોનું ભૂષણ સત્ત્વ છે. સત્ત્વ એ સર્વ ગુણગણમાં મસ્તકમણિ જયશ્રીને આપનાર અને સર્વ પદાર્થની સિદ્ધિ કરવામાં લોકોત્તર કામધેનુ સમાન છે. મહાપુરુષ પોતાની કાર્યસિદ્ધિ માત્ર ઉપકરણો (સાહિત્યો) થી નહિ, પણ પોતાના સત્ત્વર્થાજ કરી શકે છે. કહેવત છે કે—જ્યાં સાહસ સત્ત્વ) ત્યાં સિદ્ધિ. હવે જેમને સત્ત્વગુણ પ્રાધાન્ય છે એવા ક્ષત્રિયોને (રાજાઓને) સર્વમાન્ય આર્ય વેદોમાં વિષ્ણુની (સર્વ વ્યાપક નિર્મલ પરબ્રહ્મ પરમાત્માની) ઉપાસના કરવાનું કહેલું છે; તે દેવની ઉપાસના યાવત્ મોક્ષ મુખને આપે છે. પણ કાલક્રમથી શત્રુને મારી નાંખવાની અથવા એવી બીજી કામનાઓને આધીન થઈ કેટલાક ક્ષત્રિયો (રાજાઓ) રજો અથવા તમોગુણી દેવ દેવીની ઉપાસના કરવા લાગ્યા. દેવીના ઉપાસકો શાક્તિકના નામથી ઓઢાયા છે. અને તેમાં જે વામમાર્ગીઓ છે તેમને—

માંસં મઘં ચ મીન શ્રમુદ્રા મૈથુનમેવ ચ ।

એતે પંચમકારાસ્તુ મોક્ષદા હિ યુગે યુગે ॥

અર્થ:—માંસ, મઘ, મીન (માંછલાં) મુદ્રા અને મૈથુન એ પાંચ મોક્ષ આપનાર માનેલાં છે. શું એમના મતની બલિહારી !!! આ વામમાર્ગીઓએ જીભની લાલસાથી દેવીને માંસાદિનો બલિ આપવાનો માર્ગ પ્રવર્તાવ્યો છે; અને તે દેવીપુરાણ, ભવિષ્યોત્તરપુરાણ વિગેરે રજો-ગુણી પુરાણોમાં દુર્ગાદેવીના નવરાત્રીઉત્સવ વિધિમાં જોવામાં આવે છે. આ ઉપરથી હેમાદ્રિએ ઉતારો કર્યો અને તે ધર્મસિન્ધુ તથા નિર્ણયસિન્ધુ એ બે ગ્રંથના કર્તાઓએ સર્વ પર્વ તિથિયો ક્યારે ક્યારે કરવી અને તેમાં શું શું કરવું એ બાબતના નિર્ણયનો સંગ્રહ કરતાં પોતાના સમયમાં પ્રવર્તમાન નવરાત્રોત્સવ વિધિ પણ તે ગ્રંથના આધારે બતાવ્યો છે. જુઓ ધર્મસિન્ધુ—સકામેન

ક્ષત્રિયાદિના સિંહવ્યાગ્રનરમાહિષછાગસૂકરમૃગપક્ષિમત્સ્યનકુલગોષાદિપ્રાણિસ્વગાત્રરુધિરાદિ-
મયોબલિદેયઃ (કામનાવાલા ક્ષત્રિઓએ સિંહાદિના ગાત્ર અને રુધિરાદિમય બલિદાન આપવું !
શું આ વાક્ય પ્રમાણભૂત ગ્રંથકારનો પોતાનો મત છે ? ના તેનો ખુદમત તો એક સંગ્રહકર્તા
તરીકે માંસાદિ બલિનો વિધિ દાખલ કર્યા છતાં તેની તરફમાં જણાતો નથી. વાંચો વિચાર
પૂર્વક ધર્મેસિન્ધુ એટલે માલમ પડશે. ક્ષત્રિયવૈશ્યયોર્માંસાદિયુતજપહોમસહિતરાજસપૂજાયામ-
પ્યધિકારઃ સ ચ કેવલં કામ્ય એવ ન તુ નિત્યઃ । નિષ્કામક્ષત્રિયાદેઃ સાત્વિકપૂજાકરણે મો-
ક્ષાદિફલાતિશયઃ ॥ ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એમને માંસાદિક યુક્ત જપહોમસહિત રાજસ પૂજાને
વિષે પળ અધિકાર છે. પરંતુ તે માત્ર કામના પરત્વે છે. નિત્ય નથી. નિષ્કામ ક્ષત્રિયાદિને
સાત્વિક પૂજા કરવા મોક્ષાદિ (મોક્ષ, સ્વર્ગ) ઋદ્ધિ ત્રિગેરે, સુખનો અતિશય (વૃદ્ધિ) થાય છે
વારું પળ આ બધી માંસાદિ બલિ સંબન્ધી ચર્ચા માત્ર નવરાત્ર સંબન્ધેજ થઈ એમાં તો રાજા-
ઓને પશુવધ કરવાની આવશ્યકતા જણાતી નથી; પરંતુ પ્રશ્નાવલિના વિષયવિષે તો બલેવ કે
દશરા હતી તો તે વિશે શો ખુલાસો છે ? તે પળ જણાવાય છે. હુતાશની (હોલી) ની પ્રવૃત્તિ
પદ્મપુરાણમાં લખ્યાપ્રમાણે વસિષ્ઠ ઋષિના આદેશથી ધુંડા નામની રાક્ષસીને ચીંડાવી મારવા
વાસ્તે પ્રથમ થઈ, અથવા દન્તકથા પ્રમાણે પ્રલહાદને ધોલામાં લઈ અગ્નિમાં બેસી બાલી નાંખવા
જતાં તેની ફોઈ બલી મુઠ્ઠા ત્યારથી ચાલી આવી છે. બલેવ (શ્રાવણી) એ દિવસે ક્ષ-
ત્રિયાદિઓએ જનોઈ બદલી । યેન બદ્ધો વર્ણરાજા દાનવેન્દ્રો મહાબલઃ ॥ તેનત્વામપિ
વન્ધામિ રક્ષ માચલ માચલ ॥ એ મંત્ર વડે રક્ષાવન્ધન કરવાનું છે. દશરા (ત્રિજ્યાદશમી) એ
દિવસે કિષ્કિન્ધાથી નિકળી રામે રાવણ સાથે યુદ્ધ કરી જય મેઢવ્યો હતો, અને પાંડવોએ વૈરાટ
નગરીમાં શમી ઉપરથી શસ્ત્ર પાછાં લઈ જય મેઢવ્યો હતો. તે બે રામાયણ અને મહાભારતના
મોટા ઐતિહાસિક મહત્વના દિવસોના સ્મરણાર્થે ॥ અમંગલાનાં શમનીં શમનીં દુષ્કૃતસ્ય
ચ ॥ દુઃસ્વપ્નાશિનીં ધન્યાં પ્રપદ્યેઽહં શમીં શુભાં ॥ એ મંત્ર વડે ક્ષત્રિઓએ (રાજાઓએ)
શમીનું પૂજન કરવાનું છે. એ પર્વોના દિવસોમાં અપમંગલહારી દુષ્કૃત અને પાપને વધારનારી
ધિક્કારવા યોગ્ય પશુહિંસા કરવાનું આર્યોને માન્ય કોઈ પળ શાસ્ત્રમાં નથી. ત્યારે એવો પાયા-
વગરનો કુઠાચાર ક્ષત્રિયોમાં (રાજાઓમાં) શા હેતુથી પેસી ગયો હશે ? એ દુષ્ટ રૂઢી હજુ
શાસ્ત્રાધાર ન છતાં કેમ પગ ઘાલી રહી શકી હશે ? વિગ્નની શાંતિ માટે નહીં કરતા હોય ?
ના તેમ કરતા હોય તો ભ્રમ છે. -

હિંસા વિદ્વાય જાયેત વિગ્નશાંત્યૈ કૃતાપિ હિ ॥

કુલાચારધિયપ્યેષા કૃતા કુલવિનાશિની ॥ ૧ ॥

દેવોઽગ્રહારવ્યાજેન યજ્ઞવ્યાજેન યેઽથવા ॥

ઘ્નન્તિ જંતૂનૃગતઘૃણા ઘોરાં તે યાન્તિ દુર્ગતિ ॥ ૨ ॥

હિંસા, વિગ્નની શાંતિ માટે કરીએ તોપણ વિગ્નકારીજ થાય. તેમજ કુળાચાર બુદ્ધિથી કરીએ તો પણ કુલનો વિનાશ કર્યા વગર રહેજ નહીં. જે નિર્દય પુરુષો દેવતાના બલી અથવા યજ્ઞના મિથે પ્રાણીઓને મારે છે. તે ધોરાન્ત દુર્ગતિને પામે છે.

આર્યોને સર્વમાન્ય વેદોમાં “મા હિંસ્યાત્ સર્વ ભૂતાનિ ” (સર્વજીવોને નમારો) એવી શ્રુતિ છે. ઉપનિષદોના સારમૂત શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અર્જુન પ્રતે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે.

પૃથિવ્યામપ્યહં પાર્થ વાયાવમ્નૌજલેપ્યહં ।
 વનસ્પતિગતશ્ચાહં સર્વભૂતગતોપ્યહં ॥
 યો માં સર્વગતં જ્ઞાત્વા ન હિંસતિ કદાચન ।
 તસ્યાહં ન પ્રણશ્યામિ, સ ચ માં ન પ્રણશ્યતિ ॥

હે અર્જુન ! હું પૃથ્વીમાં, વાયુમાં, અગ્નિમાં, જલમાં, વનસ્પતિમાં અને યાવત્ સર્વ ભૂતોમાં વ્યાપ્ત છું. જે મને સર્વ વ્યાપ્ત જાણિને કદાચિ હિંસા કરતા નથી તેનો હું નાશ કરતો નથી અને તે મારો નાશ કરતો નથી.

વ્યાસકૃત પ્રસિદ્ધ મહાભારતમાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે—

સત્યેનોત્પદ્યતે ધર્મોદયા દાનેન વર્ધતે ।
 ક્ષમયા સ્થાપ્યતે ધર્મઃ ક્રોધલોભાદ્વિનશ્યતિ ॥

અર્થ:—સત્ય થકી ધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે, દયા દાનથી વૃદ્ધિ થાય છે. ક્ષમાવદે ધર્મ સ્થિર થાય છે. ક્રોધ-લોભથી વિનાશ પામે છે.

વિષ્ણુપુરાણની સાક્ષી છે કે—

અહિંસા સર્વજીવેષુ, તત્ત્વજ્ઞૈઃ પરિભાષિતા ।
 इदं हि मूलं धर्मस्य, शेषस्तस्यैव विस्तरः ॥
 प्राणिनां रक्षणं युक्तं, मृत्युभीता हि जन्तवः ।
 आत्मौपम्येन जानीहि इष्टं सर्वस्य जीवितं ॥

અર્થ:—તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષોએ સર્વ જીવોને વિષે અહિંસા કરવી એજ ધર્મનું મૂલ કહ્યું છે. જાંત્રી સત્યાદિને તેનો (દયામતધર્મનો) વિસ્તાર માનેલો છે. પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવું યુક્ત.

છે. કારણ જીવો મરણ થકી ભય પામેલા હોય છે. સર્વે પ્રાણીઓને પોતાના જેવા જાણવા, સર્વને જોવિત વાહલું હોય છે.

યમક્રિકર સંવાદને વિષે યમનું વચન આપ્રમાણે છે.

નં ચલતિ નિજવર્ણધર્મતો યઃ, સમમતિરાત્મસુહૃદ્વિપક્ષપક્ષે ।
 ન હરતિ ન ચ હન્તિ કિંચિદુચ્ચૈઃસ્થિરમનસં તમવેહિ વિષ્ણુભક્તમ્ ॥
 વિમલમતિરમત્સરઃ પ્રશાન્તઃ, શુચિચરિતોઽસ્થિલસત્વમિત્રભૂતઃ ।
 પ્રિયહિતવચનોઽસ્તમાનમાયો વસતિ સદા હૃદિ તસ્ય વાસુદેવઃ ॥

અર્થ—જે પોતાના આત્માના ધર્મથી ચલાયમાન થતો નથી જે પોતાના મિત્રોપર અને શત્રુઓપર સમભાવ રાખે છે, અને જે કોઈનું કંઈ હરતો નથી અથવા કોઈને હણતો નથી તેને સ્થિરમનવાળો અત્યંત વિષ્ણુભક્ત જાણવો. જેની બુદ્ધિ નિર્મલ છે, જેમાં મત્સરનો અભાવ છે, જેનો સ્વભાવ શાન્ત અને ચરિત્ર પવિત્ર છે, જે સર્વ ભૂતોપર મિત્રભાવ રાખે છે, જેનું વચન પ્રિયકર અને હિતકારી છે અને જેનામાં માન તથા માયાનો લેશ નથી, તેનાં; હૃદયમાંજ વિષ્ણુ નિરંતર વસે છે.

હવે વિશેષ પ્રમાણોથી જણાવવાનું કે—

પ્રાણિનઃ સુખમીહન્તે વિના ધર્મં કુતઃ સુખમ્ ।
 દયાં વિના કુતો ધર્મઃ તસ્માત્ તત્ર રતો ભવ ॥
 કૃપાનદીમહાતીરે સર્વે ધર્માસ્તૃણાંકુરાઃ ।
 તસ્યાં શોષમુપેતાયાં કિયન્નંદન્તિ તે ચિરમ્ ॥

પ્રાણીમાત્ર સુખની ઇચ્છા રાખે છે. પરન્તુ ધર્મ વિના સુખ ક્યાંથી. અને દયાવિના ધર્મ ક્યાંથી! માટે તે દયામાંજ લીન થા. કૃપારૂપી મહાનદીને કાંઠે સર્વે ધર્મો તૃણાંકુર રૂપ છે. જો તે મહાનદી સૂકાઈ જાય તો તે તૃણાંકુર કેટલીવાર ટકે? મતલબ કે દયા પ્રદે તો ધર્મ ગયો.

હે સન્મિત્ર.—અમે ઉપર દિગ્દર્શન કરેલા વાસ્તવિક આધાર સાથે નિવેદન કરેલી હકીકતનું યથાર્થ અવલોકન કરી, આર્યશાસ્ત્રોને માન આપી સ્વતંત્ર વિચારને અમલમાં લાવી અપના મહારાજાએ આત્માનું કલ્યાણ કરવા અને વિદ્વાનોનો પ્રયાસ સફળ કરવા—
 તતસ્ય કૂપોયમિતિ બ્રુવાણાઃ ક્ષારં જલં કાપુરુષાઃ પિબન્તિ, કુપુરુષો આ અમારા બાપનો

કુવો છે એમ કહી ચારું પાણી પીએ છે, તેમની પેટે કુલાચારમાં જે આવલો છે, અને જેને શાસ્ત્રાધાર બિલકુલ નથી તેને ન વલગતાં કોઈ પળ જાતની શંકા રાખ્યા વગર પશુવધનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. એમ કરવાથી અન્ય આર્ય રાજાઓ તેમના શુભ પગલાનું અનુકરણ કરશે અને તેમની નિર્મલ કીર્તિ દિગ્ગંતમાં વિસ્તરી અમર થતાં, જેમનામાં સ્વભાવતઃ આપણા જેટલી બલ્કે તેથી પરમાત્મા જેટલી અનન્ત શક્તિ વિદ્યમાન છતાં રાખોડી દેવતાથી ઠકાઈ જાય છે તેમ પૂર્વભવના કર્મભારાદિથી હાલ ગુસ્સ થઈ ગઈ છે તે અવાચક શરણ વગરનાં મૂળાં મહિષાદિ પ્રાણીઓના અન્તરની શીતલ આશિષથી, તેમનું ઉત્તરોત્તર કલ્યાણ થશે, સર્વ પ્રકારની સુખમાં વૃદ્ધિ થશે અને પરમાત્મા શાન્તિ આપશે. એવી અમારી ઉમેદ છે. પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર આપના મહારાજાને તેવી સદ્બુદ્ધિ આપો.

શિવં ભવતુ.

સેક્રેટરી, રેવા થી ઓસોફિકલ્ સોસાયટી

વડોદરા.

नं. ४.

बडोदरावाळा शास्त्री राजाराम काशीनाथनो अभिप्राय.

नवरात्राद्युत्सवसंबन्धेन देवीपूजायां बाह्येतेषां महिषमेषा-
जादयो येबलयःपुराणादिवचनैर्निर्णयसिन्धुप्रभृतिधर्मग्रन्थेषु वि-
हिताः ते मुख्यकल्पेन प्रत्यक्षतया अवश्यं कर्तव्या किं वा सौत्राम-
ण्यादौपयोग्रहवदनुकल्पेन विधातव्या इति प्रश्ने उत्तरम् यद्यपि-
निर्णयसिन्ध्वाद्यनुसारेण प्रायेण भारतवर्षे सर्वत्रमहाराजादिगृहेषु
श्रीविंध्यवासिनीप्रभृतिमहास्थानेषुच मुख्यकल्प एव प्रचारितः
परंपरागतो दृश्यते “प्रभुः प्रथमकल्पस्य योनुकल्पेन वर्तते निष्फलं
तस्य तत्कर्मेति स्मृतेः, न तथा बलिदानेन पुष्पधूपविलेपनैः ॥ यथा-
संतुष्यतेमेषैर्महिषैर्विंध्यवासिनीति” हेमाद्रिनिर्णयामृतसिन्ध्वादिभू-
तभविष्यवचनाच्चशाक्तैर्मुख्यकल्पत्वानुष्ठेयइतिप्राप्तम् ॥ अशक्तौ ब्रा-
ह्मणेनच कूष्माण्डादिभिर्बलिदानंकार्यमितिनिर्णयसिन्धूक्तेश्च तथापि-
तत्सकामानुष्ठानपरम् ॥ घातयन्तिपशून्भक्ष्यातेभवन्तिमहाबलाइ-
तिफलविशेषश्रवणात् निष्कामैरहिंसादियमनियमादिपूर्वकोपास-
नाज्ञानपरैः कूष्माण्डादिभिरनुकल्पो विधातव्यः ॥ न चशक्तिसत्त्वे
मुख्यकल्पाननुष्ठाने पूर्वोक्तवचनाभ्यां निष्फलतरानुष्ठानस्यभग-
वत्या असंतोषो वा भवेदिति वाच्यम् ॥ महिषादीनां किंचिन्ना-
साकर्णादि छित्वा भगवत्यै समर्पणेनापि उक्तदोषस्य सुपरिहर-
त्वात् । अश्वमेधादौ पर्याग्निकृतारण्यपशूत्सर्गवत् ॥ अतएवमधुपर्के

ગોવધોનકર્તવ્યઃ । કિંતુ પૂજાયૈ નિવેદનમાત્રકર્તવ્યમિતિ વિજ્ઞાન
યોગિના મિતાક્ષરાયામભિહિતમ્ । દૃશ્યતે કાશ્યાં સંકટાદેવ્યાદિષુ
તથૈવાચારઃ ॥

ઉત્તરે અભિપ્રાય.

બલેવ દશરા અને હોલી એ પર્વ દિવસોમાં પશુવધ કરવાની જે અંધ પરંપરા ચાલે છે.
તેને માટે આર્યોને માન્ય કોઈ શાસ્ત્રમાં આધાર નથી. તા.-૨૯-૯-૯૪.

રાજારામ કાશ્મિનથી શાસ્ત્રી

મુ. વડોદરા રાજ્ય.

શાસ્ત્રી બદ્રીનાથ ત્ર્યંબકનાથનો અભિપ્રાય.

મેહેરબાન સાહેબ, પ્રાણજીવન મેહતા.

ચીફ મેડીકલ ઓફિસર સાહેબ એમ. ડી.

ધર્મપૂર સ્ટેટ.

વડોદરાથી લી. શાસ્ત્રી. બદ્રીનાથ ત્ર્યંબકનાથના આશિર્વાદ વાંચશો. વિશેષ આપના મહારાજા તરફથી જે સાત પ્રશ્નના ઉત્તર માગ્યા છે, તેને માટે યથા બુદ્ધિ નીચે લખું છું.

વિજયાદશમીને દિવસે મહિષાદિ પશુવધ કરવાને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ કાંઈપણ નથી.

કુલાચાર હોય તોપણ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કુલાચાર હોવાથી કહીંપણ પશુવધ કરવો નહીં.

કેવલ ऐहिक सुखभोगार्थे શાસ્ત્રમાં કોઈ દિવસે પશુવધ કરવાને કહ્યો હોય તોપણ તે પરિણામે અલ્યન્ત દુઃખદાયક છે, એમ શાસ્ત્રમાં બહુ ઠેકાણે કહ્યું છે.

ભાગવતમાં. ચ. સ્કં. અ. ૨૫ શ્લો. ૭ નારદ ઉવાચ ।

મો મો પ્રજાપતે રાજન્ , પશૂન્ પશ્ય ત્વયાધ્વરે ॥

સંજ્ઞાપિતાન્ જીવસંધાન્ , નિર્ઘૃણેન સહસ્રશઃ ॥ ૧ ॥

एते त्वां संप्रतीक्षन्ते स्मरन्तो वैशसं तव ॥

संपरेतमयःकूटैश्छिन्दंत्युत्थितमन्यवः ॥ ૨ ॥

અસ્યાર્થઃ એતે મારિતાઃ પશવઃ સંપરેતં મૃતં ત્વાં સંપ્રતીક્ષન્તે તતશ્ચાયઃ કૂટૈઃ લોહકર્ત્રમયૈઃ શૃંગેશ્છિન્દન્તિ છેત્સ્યંતિ તત્રૈવાગ્રે અગ્રેમમર્થમિતિહાસેન બોધયિષ્ય इत्याशयक अत्र ते कथयिष्येऽमु-
मितिहासं पुरातन मित्युपक्रम्य अ० ૧૧ શ્લોક ૧૧ ईजेच क्रतुभि-
र्बोरेर्दोक्षितः पशुमारकैः ॥ देवान् पितॄन्भूतपतीन्, नानाकामो
यथान्नवान् ॥ युक्तेष्वेवं प्रमत्तस्य कुटुंबासक्तचेतसः । आससाद
स वै काले इति अत्र टीका युक्तेष्वात्माहितेषु कर्मस्वनवाहितस्येति
उक्ता अ० ૧૯ શ્લોક ૪ ૧ આસ્તીર્ય દર્ભેઃ પ્રાગગ્રેઃ કાત્સ્ન્યૈર્નક્ષિ-

तिमंगुलं ॥ स्तब्धो बृहद्रथात्मानो कर्मनावैषियत् परम् ॥ अत्र
टीका त्वं महामूर्खोऽसीत्याह ॥ आस्तीर्येति बृहद्रथात् बहुपशुवधात्
मानी यज्वाहमित्यहंकारी अतस्तब्धो अविनीतः सन् कर्मनावैषी-
त्युपसंहृतम् ॥ पञ्चम स्कन्धे अथ कदाचित् वृषलपतिः चंद्रकाल्यै
पुरुषपशुमालभता अपत्यकाम इत्युपक्रम्याथ वृषलराजपतिः पुरुष-
पशोरसृगासवेन देवीं भद्रकालीं यक्ष्यमाणस्तदा त्रिमां त्रितमसि-
मतिकरालं निशितमुपाददे इति मध्ये उक्त्वा सहसोच्चचाल
सैव देवी भद्रकाली तेनैवासिना छिन्नमस्तकानामसृगासवं निपीय
मदविह्वलोच्चैस्तरांस्वपाषदैः सह जगौ ननर्त विजहार च शिरः
कन्दुकलीलया एवमेव खलु अत्रिचारक्रमः कात्सर्येनात्मानि फल-
तीत्युपसंहारेण भद्रकाल्याऽद्युपदेशेनापि अन्यहिंसाप्रवृत्तिमात्रमपि
स्वस्य प्राणनाशाद्यपकाराय भवतीति स्पष्टमुक्तम् । एकादशस्कन्धे
लोके व्यवायामिषमद्यसेवेत्यादिना न हिंसात् सर्वाणि भूता-
नीति श्रुत्यर्थाभिप्रायसहकृतं हिंसायाः अत्यन्तनरकदायक
त्वेनाकर्तव्यत्वमेव प्रतिपादितम् तत्रैव, न हितत्रचोदनेत्यनेन वा-
क्येन धर्मत्वलक्षणानाक्रान्तत्वबोधेन श्येनेनात्रिचरन् यज्ञं सेवेत
अनर्थकारित्वमेवेत्युक्तं प्रायं भवति ॥

भस्वद्वीतामां अ० १८ श्लोक २५ ॥ श्लोक ॥

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्षं च पौरुषम् ॥

मोहादारभ्यते कर्म तत्तामसमुदाहृतम्

इति । टीका—हिंसां परपीडामनवेक्ष्य यत् कर्म आरभ्यते त-
त्तामसं दुःखदायकमिति यावत् ॥ अत्र क्वचित् पूर्वोक्तस्थलेषु त्वया
ध्वरेत्यादिविशेषणादीनि अविवक्षितानि इति गृहं संमार्ष्टीतिवत्
इत्यवधेयम् ॥

हिंसासहितयोग्यापोक्षितफलदानृणां वेदस्मृतिपुराणाद्युक्तकर्मणां
बहूनां सत्त्वेन तत्करणेन सर्वफलसिद्धौ हिंसायुक्तकर्मकथनं
केवलमसुरजनमोहनायैवेतिबोध्यमितिदिक् ॥

वडोदा आश्विन शुक्लपक्ष पंचमी बुधवार संवत् १९५०

भीखाचार्य बालाचार्य शास्त्री.
बाद्रीनाथ त्र्यम्बकनाथ शास्त्री.
वडोदा.

સુરતવાલા વૈદ્ય ધીરજરામ દલપતરામનો અભિપ્રાય.

મહેરબાનસાહેબ પ્રાણજીવન જગજીવન એમ. ડી.

મુ. ધરમપુર સ્ટેટ.

મહેરબાનસાહેબ આપના તરફથી સુરતમાં પ્રગટ થતાં દેશીમિત્ર નામના પત્રમાં વિ-
જયાદશમીને દિવસે કેટલાંક રાજ્યોમાં પાઠા વિગેરે પ્રાણીઓનાં બલીદાન કરવામાં આવે છે.
તેનો વિધિ શાસ્ત્રમાં છે કે કેમ ? તે ઉપર આપના તરફથી સાત પ્રશ્નો કરવામાં આવેલા છે
તેનો જવાબ હું મારી મતિ પ્રમાણે આપવાની રજા લઉં છું.

૧ જેને આર્યલોકો ધર્મપુસ્તક તરીકે માને છે અને જે સર્વ માન્ય છે એવા પુસ્તકોમાં
તો કોઈ પણ જાતની હિંસાનો વિધિ જોવામાં આવતો નથી. પણ વામમાર્ગીઓના તંત્ર પ્રંયોમાં
એવોજ વિધિ કેટલેક ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. પણ તેને આર્યલોકો સર્વમાન્ય કે બહુ-
માન્ય ગણતા નથી જેથી તેવાં પુસ્તકોનો પ્રમાણ તરીકે ઉપયોગ થઈ શકે નહીં.

૨ આર્યલોકોના પરમ-ધર્મ તરીકે વેદ મનાતો આવેલો છે. અને તે વેદધર્મ અહિંસા-
માર્ગ ફેલાવનારો છે અને તેને સઘળી આર્ય પ્રજા સર્વમાન્ય તરીકે ગણે છે. તેમજ તે માટે
પ્રમાણો ઉપર પુરતો વિશ્વાસ રાખી તે પ્રમાણ વર્તન કરે છે. અને કેટલાક ધર્મ પ્રચારકો
વેદના નામથીજ ધર્મનો પ્રચાર કરે છે અને તેઓ સઘળા કહેતા આવ્યા છે કે “ અહિંસા
પરમો ધર્મ: ” આ વાક્ય ઉપર લખવા બેસીએ તો ઘણું લંબાણ થાય માટે ટુંકમાં એટલુંજ કે
આર્યના કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં હિંસા એ શબ્દ પણ જોવામાં આવતો નથી.

૩ મનુષ્યમાત્રનું કર્તવ્ય છે કે પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા રાખવી ને તેથીજ ईશ્વર રાજી
થાય છે તો હિંસાસિવાય બીજા એવા ઘણા ધર્મો છે કે ईશ્વર રાજી થાય છે. ને સઘળી પ્રજા
તથા રાજા હમેશાં સુલચેનમાં દિવસો ગાલે છે.

૪ દશરાના તહેવાર પ્રસંગે જો પાઠા વિગેરેની હિંસા નહીં કરવામાં આવે તો તેથી
રાજ્યને તેમજ રાજાને કોઈપણ પ્રકારનું કર્મબન્ધન થતું નથી પણ ઉલટું પુણ્ય થાય છે અને
તેની કીર્તિ આ પવિત્ર આર્યાવર્ત્તની ભૂમિ ઉપર દિશોદિશ પ્રસરી રહે છે.

૫ જ્યારે આવી હિંસાનો વિધિ કોઈ પણ ઠેકાણે જોવામાં આવતો નથી ત્યારે સહજ
શંકા ઉત્પન્ન થાય છે કે એ ધારો કેવી રીતે થયો અને તે પડવાનું કારણ શું ? અને તે
ધારાને રાજા લોકોજ કેમ વધારે માને છે ? અને બીજા કોઈ માનતા નથી ? તેનો જવાબ
આપ નિચલી કલમ વાંચવાથી ધ્યાનમાં લાવી શકશો.

૬. આગલા વખતમા રાજા મહારાજાઓ દશરાને દિવસે સ્વારીઓ કાઢી, અન્ય દેશોપર ચઢાઈ કરીને દેશને પોતાના કબજામાં લઈ વિજય કરતા ઇથીજ એ તહેવારને વિજયાદશમી એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. પોતાના રાજ્યમાંથી નિકલતી વખતે કેટલાક શૂર સરદારો, રાજા, મહારાજાઓ, પોતાની તલવારનું પૂજન કરી પરીક્ષા કરતા કે હે સમસેર ! હું તને મારા શત્રુઓનું રુધિર પાઈશ, ત્યારેજ પાછો ગામમાં પગ મૂકીશ. એવી પ્રતીજ્ઞા લઈ વિજય કરી પાછા ફરતા. તે વધારો કાલપરત્વે ઘસાઈ જતાં આજકાલ માત્ર ગામમાંથી સ્વારી કાઢી ગામ બહાર શમડીના જાડનું પૂજન કરી બીજા ગામની સીમમાંથી પાછા ફરે છે. આવા કારણોને લીધેજ ‘કોઈ માણસે રાજાઓની પૂર્વની પ્રતિજ્ઞા ધ્યાનમાં લઈ પાડા કે બકરા મારવાનો રિવાજ દાખલ કરેલો જણાય છે. બાકી એ ક્રિયામાં ધર્મસંબંધી જરાપણ રહસ્ય જોવામાં આવતું નથી. માટે હવે હમેશાં રાજા, મહારાજાઓએ ન્યાય અને યુક્તિઓનો વિચાર કરી આવા અઘટીત રિવાજો અટકાવવા જોઈએ.

૭. છેવટે મારે એટલુંજ જણાવવું જોઈએ કે જો કોઈ માણસ એમ કહે કે એ વિધિ સશાસ્ત્ર છે. તો તે શાસ્ત્રમાં બકરાં પાડા મારવાનું કેમ લખ્યું. અને વાઘ જેવાં ભયંકર પ્રાણીને માટે કેમ ન લખ્યું ? તેનો પુરાવો શું કોઈ આપી શકશે ? કોઈ પણ કહી શકશે નહીં માટે મારી છેલ્લી એટલીજ પ્રાર્થના છે કે ईश्वर સઘલા પ્રાણીમાત્રનો કર્તા છે અને તેના ~~વિરુદ્ધ~~ ~~જે~~ ~~ઈ~~ વિરુદ્ધ જઈ કોઈ પણ કાર્ય કરશે તેના ઉપર ईश्वરનો ખૂબે ખૂબ કોષ છે.

લી૦ વૈદ્ય ધીરજરામ દલપતરામ.

ગુજરાતીયા સુરત-બંદર.

નં. ૭.

સુરતવાળા વૈદ્ય તલકચંદ તારાચંદનો અભિપ્રાય.

શ્રીયુત મહાશય.

આપના તરફથી મહારાજા ધર્મપુરાધીશની આજ્ઞાનુસાર સુરતથી પ્રગટ થતાં દેશીમિત્ર પત્રમાં દશરાના ઉત્સવમાંજ પશુ વધને માટે ચર્ચા પત્ર છપાયેલ છે તેના જવાબમાં જણાવવાનું કે આ નીચે તેના નંબરવાર લખાવાર લખ્યું છે. તે આપને યોગ્ય લાગે તો હજુરમાં રજુ કરશો.

આપણા દેશમાં વેદ એ સમસ્ત શિક્ષા ધારીઓનો મુખ્ય ધર્મ છે અને હાલમાં જે જે ધર્મો પન્થો તથા રિવાજો આપણા દેશમાં ચાલે છે તેને માનનારા તથા તેને ચલાવનારા આગેવાનોને કબુલ કરવું પડે છે, કે અમો જે કરીએ છીએ તથા કરાવીએ છીએ તે સઘળું વેદને અનુસરીનેજ છે. ત્યારે એટલું તો સિદ્ધ થયું કે સર્વમાં માન્ય શાસ્ત્રતો વેદજ છે.

૧ એ પ્રમાણેનું ચર્તન કરી પશુ હિંસા કરવાનું તંત્રગ્રન્થોમાં એટલે શાક્ત લોકોએ પ્રમાણ માનેલાં તંત્ર ગ્રન્થોમાં લખવામાં આવેલ છે.

૨ એ (શાક્તો) ના ગ્રન્થો ઘણાં છૂપ અને ગુપ્ત છે. તેથી તે સર્વે માન્ય ગણાયજ નહિં અને ગણતાપણ નથી.

૩ વેદમાં અહિંસા ધર્મનુંજ પ્રતિપાદન કરેલું છે, અને વેદ અહિંસાનેજ માને છે. તેમ વેદનું પ્રમાણ સર્વ શાસ્ત્રોમાં બલવાનું ગણાય છે. માટે વામમાર્ગનાં શાસ્ત્રો પ્રણામભૂત માની શકાતાં નથી.

૪ રાજા મહારાજાઓને એ વાત એક રૂઢીરૂપ થઈ પડી છે. બાકી એ કામ કોઈ અવશ્ય કર્તવ્યનું નથી. તેમ એ કાર્ય નહીં કરે તો તેથી કોઈ શાસ્ત્રની આજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી અને એવું કોઈપણ પ્રમાણ આર્યશાસ્ત્રમાં છેજ નહીં.

૫ તે હિંસાની 'પ્રવૃત્તિ' ન કરવામાં આવે તો તેથી રાજ્યને પ્રજાને કે તેના કોઈપણ ભાગને કોઈપણ જાતનો આપત્તિ યોગ આવતો નથી. તેમ આપત્તિ આવવા માટે કોઈ પણ સત્યશાસ્ત્રમાં લખવામાં આવ્યું નથી. માત્ર રૂઢીને માનનારા આજે થોડા દિવસ તે કાર્યને અકાર્ય ગણશે. પણ સત્યનો જય થશે. જેમ હાલમાં ઘણાં રાજ્યોમાંથી તે હિંસા દૂર કરવામાં આવી છે. તેથી તે રાજ્યને કે તેની પ્રજાને કોઈ પણ જાતનું નુકસાન પહોંચ્યું નથી.

૬ પશુવધને બદલે પર્વનો ઉત્સવ જણાવવા અને પ્રાણીનું કલ્યાણ કરવા ઇષ્ટિ કરવી જોઈએ. જેમાં બિલ્કુલ હિંસાની જરૂર પડતી નથી અને તે ક્રિયા સર્વમાન્ય વેદશાસ્ત્રને અનુસરી થઈ શકે છે અને તે સત્ય છે.

૭ પશુવધને બદલે તેનાં નાક કાન છેદવાં અથવા આકાર કરવાથી તે ક્રિયા પૂર્ણ થાય એ માનવું અસંભવિત છે. કારણ કે હિંસાનો પ્રસાર પણ એવી રીતેજ દાખલ થયેલ છે, જેમ થોડું પાલંડ-પૂર્વાપર જતાં મોટું રૂપ પકડે છે, તે પ્રમાણે આ રહેલી રીત પણ પાછલના બોકમાં હિંસાની પ્રવૃત્તિ કરનારું નીવડેજ.

આ પ્રશ્નોનો ટુંક સુલાશો ઉતાવળને લીધે ટુંકામાં લખ્યો છે. પણ જો કોઈ શાસ્ત્રી કે પંડિત વેદને નામે આવું હિંસા કર્મ સાબીત કરવા ઇચ્છા રાખતો હશે અને મહારાજાશ્રીની સત્યશાસ્ત્રનો શોધ કરવાની તથા સત્યનું ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા હોય તો અમારી અથવા મુમ્બઈની આર્યસમાજની સાથે સત્યતાથી શાસ્ત્રાર્થ અથવા લેખીશાસ્ત્રાર્થ અથવા જો કોઈ પેપર એ વાત ધ્યાનમાં લઈ પોતાના પત્રમાં રજા આપે તો અમારા પંડિતો તેમ કરવાને શક્તિમાન થશે. માટે ઉપર ઉપરના સ્વોટા ડંભાળથી નહીં મુંઝાતાં સત્યનું ગ્રહણ અને અસત્યનો ત્યાગ કરવા તથા પ્રયત્નો કરવા ચુકશો નહીં. અને તેમ કરી આપના મહારાજાશ્રીને અઘોર પાપથી દૂર રાખવા પ્રયત્ન કરશો. જેથી આપનું તથા આપના મહારાજાશ્રીનું ઈશ્વર સદા કલ્યાણ કરશે.

તથાસ્તુ.

હિ. આપનો કૃપાકાંક્ષી,

શ્રી. તિલકચંદ તારાચંદ વૈદ્ય,

આર્યસમાજના તંત્રી સૂરત.

લીંબડીવાળા મદ્ર મહાશંકર ગોવિંદજીનો અભિપ્રાય.

રા. રા. શ્રી સદાહિતકારી—પ્રાણજીવન જગજીવન મેહતા

ચીફ મેડીકલ ઓફીસર સાહેબની હજુરમાં મુ. ધર્મપુર સ્ટેડ.

લીંબડીથી લી. મદ્ર—મહાશંકર ગોવિંદજીના આશીર્વાદ. બાદ આપના તરફથી ધર્મ ઉત્તેજનનું પત્ર આવ્યું તે વાંચી અત્યંત આનંદ થયો છે. અને તેમાં સાત પ્રશ્નના માગેલ સુઝાશા હું મારી યથામતિ પ્રમાણે શાસ્ત્રના વાક્યના પ્રમાણોથી નીચે મુજબ લખું છું.

પ્રશ્ન:

૧ વેદપ્રણિહિતો ધર્મઃ અધર્મ સ્તદ્વિપર્યયઃ ॥

અર્થઃ—વેદમાં કહેલું તે ધર્મ કહેવાય છે. અને વેદ વાક્યથી ડલટું તે અધર્મ કહેવાય છે. તો વેદમાં કોઈ ઠેકાણે દેવને કે દેવીને પાડા કે બકરા વિગેરે પશુવધ કરી ચઢાવવાનું આવતું નથી. તો વેદ શાસ્ત્રનો આધાર પશુવધમાં બિલકુલ નથી.

૨ મકારાઃ પંચદુલભાઃ ॥

અર્થઃ—મદિરા—માંસ—મધુપાન એ આદિ પાંચ મકાર દુર્લભ છે. ઇત્યાદિ વાક્યો તંત્ર શાસ્ત્રમાં છે. તે આર્યલોકોમાં સર્વમાન્ય નથી.

૩—તે તંત્રશાસ્ત્ર કરતાં બલવાન્ સર્વ આર્ય લોકોમાં પ્રમાણ અગ્નિહોત્ર—ગવાલંભઃ સંન્યાસં પલપૈત્રકં । દેવરાત્ર સુતોત્પત્તિઃ કલૌ પંચ વિવર્જયેત્ ॥

અર્થઃ—૧ અગ્નિહોત્ર. ૨ દેવપૂજા વિગેરે ઓછવમાં, પર્વમાં ગાયો વિગેરેની હિંસા. ૩ સંન્યાસ. ૪ પિત્રિના કાર્યોમાં માંસના પિંડ. દીયેર પાસેથી પુત્રોની ઉત્પત્તિ આ પાંચવાનાં કલયુગમાં ન કરવાં એમ છે.—તેમાં યાવત્ વર્ણવિભાગઃસ્યાત્ યાવત્ વેદાઃ પ્રવર્તેતે ॥

અર્થઃ—જ્યાં બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણ છે, જ્યાં સુધી વેદના ધર્મ છે, ત્યાં સુધી કલિયુગમાં અગ્નિહોત્ર અને સંન્યાસ એ બે વાનાં થાય તેમ નીકલે છે. પણ ત્રણ વાંના નીકલતા નથી. દેવને અર્થે ગૌઆદિની હિંસા—પિતૃને અર્થે માંસના પિંડ—દીયેરથી પુત્રની ઉત્પત્તિ આ ત્રણ વાંનાંની કલિયુગમાં ચોક્કસ મનાઈ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

૪—ઉપલાં વાક્યોપરથી ધર્મવાન્ નિષ્કામી પોતાનું તથા પ્રજાઓનું મહું ઇચ્છનાર સાત્વિક ધર્મવાન્ રાજાઓને દેવીને માટે પશુવધનું અવશ્ય કર્તવ્ય નથી. તેમ આગળ સાત્વિક જનક રાજા વિગેરે કોઈ ઠેકાણે પશુવધ કર્યો એમ નીકળતું નથી. અને પોતાનું તથા પ્રજાનું

સારું થયું છે તો શાસ્ત્રના આધારથી તથા આવા રાજાઓના દૃષ્ટાન્તથી પશુવધ ન કરવો સિદ્ધાન્ત છે.

૫ અહિંસા પરમો ધર્મઃ ॥

અર્થઃ—જેમાં પશુવધ વિગેરે હિંસા ન થાય તે સર્વોત્તમ ધર્મ છે. આ વાક્યોપરથી પશુવધ નહીં કરવાથી રાજાઓને તથા પ્રજાઓને આપત્તિ આવે નહીં. તેમ અકાર્ય કર્યું એમ ગગાય નહિ એમ ઉપર લખેલ વાક્યનું શાસ્ત્ર પ્રમાણ છે.

૬ છાગાભાવેતુ કૂષ્માઙ્ગ ॥

અર્થઃ—દેવી તથા દેવને માટે પશુવધમાં વકરાં તથા પાડાની હિંસાને બદલે સાકર કોલું વધેરી તેનું બલીદાન આપવું. આવી રીતે સાકર કોલાનું બલીદાન આપવું તે બલવાન શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી ગણાય નહીં.

૭ વકરાં તથા પાડાઓની હિંસાની જરૂર રહેતી નથી. કારણ કે સાકરકોલું વધે રચાથી કામ ચાલે છે. તથા પશુનાં કાન વિગેરે કાપવા કાંડપણ જરૂર રહેતી નથી. ક્ષત્રી શબ્દનો અર્થ એવો છે કે પ્રાણીઓને ભયથી બચાવવું.

ઉપર મુજબ સાત પ્રશ્નના ખુલાસા છે. આ પ્રસંગમાં મારે આટલું વિશેષ નિવેદન કરવાનું કે આનો જવાબ લખવાને ઘણી લાંબી મુદત જોડ્યે કે જેથી ઘણા શાસ્ત્રનો આધાર જોડ શકાય. આતો ગઈ કાલે મને પત્ર મળ્યો છે તો આજ તાવની બિમારી છતાં જવાબ લખ્યો છે. આમાંતો સ્વાર્થ બતાવ્યો છે. પણ આવા કામમાંતો બિન સ્વાર્થે શ્રમ કરવા સ્વંતીતું મટે આટલું વિવેચન વધેરે નિવેદન કરેલ છે. એજ

દા. ભટ્ટ. મહાશંકર ગોવિંદજી શાસ્ત્રી. લીંબડી.

નં० ૯.

લીંબડીવાલા શાસ્ત્રી કરુણાશંકર ગૌરીશંકરનો અભિપ્રાય.

રા. રા. પ્રાણજીવન જગજીવનની પવિત્ર સેવામાં

મુ. ધરમપુર સ્ટેટ.

લીંબડી થી લી. આપનાં સદા શુભેચ્છક કરુણાશંકર ગૌરીશંકરના આશીર્વાદ વાંચશે. બાદ લખવાનું કે આપના મહારાણા તરફથી વર્તમાન પત્રમાં અહિંસા બાબત સાત પ્રશ્નો વાંચવામાં આવ્યા છે. તેના જવાબ મારી યથામતિ નીચે લખું છું.

સવાલ ૧ જાનો જવાબ—આવું લખવું કદાપિ હોય તો કોઈ મતપ્રબંધવાળા ગ્રંથમાં હશે.

સવાલ ૨ જાનો જવાબ—સમસ્ત આર્ય ધર્મમાં ધર્મશાસ્ત્રજ માન્ય ગણાય.

સવાલ ૩ જાનો જવાબ—ધર્મશાસ્ત્રમાં કલિયુગાપવાદાદિક વિચારતાં નિષેધ કર્યો છે એમ નીકલી આવશે.

સવાલ ૪ થાનો જવાબ—ત્રીજા સવાલનો જવાબ નક્કી ઠરે તો પાંચમા સવાલના અનુસંધાને આનો જવાબ બાકીમાં રહેતો નથી.

પાંચમા સવાલનો જવાબ—ચોથાને ત્રીજામાં અનુસંધાન રહે છે.

છઠ્ઠા સવાલનો જવાબ—કલિ અપવાદે ધર્મશાસ્ત્રના ઘણા ગ્રંથોમાં પ્રતિનિધિ લખાવેલા છે.

સાતમાં સવાલનો જવાબ—શુદ્ધ પ્રતિનિધિ તેમજ કોઈ પશુના નાક, કંઠ, હેઢવાં કે કોઈ રુધિર લેવું એનો પણ પ્રતિનિધિમાં આવેશ થાય છે પણ તે શુદ્ધ પ્રતિનિધિ અમને માન્ય છે.

પ્રમાણ વાક્યોનો સારભૂત યથાર્થ ગુજરાતિમાં લખ્યો છે તેનાં આધાર વાક્યો છે.

કરુણાશંકર ગૌરીશંકર રાવલ સહી

લીંબડી.

नं. १०.

लीबडीवाळा दवे नीलकंठ मकनजीनो अभिप्राय.

रा. रा. प्राणजीवनदास जगजीवन चिफमेडिकल ऑफिसर

मु. धरमपुर.

लीबडीधी ली. दवे नीलकंठ मकनजीना प्रणाम. बाद लखवानुं के आपना महाराणा तरफथी अहिंसा बाबत काठियावाड टाईम्समां सात प्रश्नोना उतर बाबत खबर आपेली छे तो ते टाईम्स आज मने मळेळुं छे. अने तेमानां सात प्रश्नो वांची अत्यंत आनंद पाम्यो छुं. के जेथी करी धर्मपुर आज दिवसथी पोतानुं खरुं नाम धारण करशे, माटे ते सवालोनो उत्तरो संक्षेपमां मारी यथाबुद्धिथी लखुंछुं.

अथ कलियुगे वर्ज्यपदार्थानाह ॥

समुद्रयात्रास्वीकारः कमंडलुविधारणं द्विजानामसवर्णासु क-
न्यासूपयमस्तथा देवराच्च सुतोत्पत्ति र्मधुपर्के पशोर्वधः मांसदानं
तथा श्राद्धे वानप्रस्थाश्रमस्तथा दत्ताक्षतायाः कन्यायाः पुनर्दानं
वरस्यच दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्चमेधकौ महाप्रस्थानगमनं
गोमेधश्च तथा मखः इमान्धर्मान्कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ॥
इत्युक्तं धर्मसिंधौ शारदनवरात्रादौ होमप्रसंगेन क्षत्रियादीनां
निष्कामनाप्रसंगेन व्याघ्रमहिषमेषमत्सादिवधश्च तद्वलिनांगि-
कृतः इत्यप्युक्तं धर्माद्रौ ॥ १ ॥

लीबडी,

द. दवे नीलकंठ मकनजी.

લંબાતવાઝા શાસ્ત્રી છગનલાલ કેશવલાલનો અભિપ્રાય.

તા. ૨૮-૯-૯૪ માદરવા વદી ૧૪.

પ્રશ્ન ૧ નો ઉત્તર.

એવા પ્રકારની પશુહિંસા કરવાનું ચંડીપાઠ તથા દેવીપુરાણ વિગેરેમાં કહ્યું છે તે વિષે સ્થલ ચંડીપાઠનો અધ્યાય બારમાં શ્લોક ૧૯ માં તથા કવચ ૧૮ ને અધ્યાય ૧૬ વિગેરેમાં જુઓ.

પ્રશ્ન ૨ નો ઉત્તર.

જે શાસ્ત્રમાં પશુવધ વિગેરે અયોગ્ય કરવાનું કહ્યું હોય તે શાસ્ત્ર આર્યલોકમાં સર્વમાન્ય ગણાય નહીં, તેમ બહુમાન્ય પણ ગણાય નહીં. કારણ કે તેવા દુષ્ટ લોકોએ તે માન્ય ગણેલાં છે. ઇટલુંજ નહીં પણ એવાં શાસ્ત્ર જાણે તેવાજ પુરુષોએ તેવા રાગથી બનાવેલ છે. એમ નીચેના વચનો સ્પષ્ટ કરે છે. માટે તેને સર્વમાન્ય અથવા બહુમાન્ય કેમ ગણાય.

સર્વમાન્ય બહુમાન્ય ન ગણાય તે વિષે આધાર નીચે.

ધર્મસિન્ધુ પરિચ્છેદક પત્ર ૧૧૯ પૃષ્ઠ ૧ પંક્તિ ૨ માં મધ્યભક્ષાદિપ્રતિપાદકવામાચાન-મસ્યતુનમાન્યતા એ વચન મધ્ય ભક્ષાદિક કેનાર શાસ્ત્રને તથા વામમાર્ગના શાસ્ત્રને પ્રમાણતા કબુલ કરતું નથી તો ચંડિપાઠના ૧૮ માં કવચમાં શ્લોક ૨૮ મામાં રુધિરા એ વચન માર્કંડેયપુરાણનું નથી કારણ કે રહસ્ય માર્કંડેયપુરાણમાં છે નહીં, માર્કંડેયપુરાણમાં તો પક્ત ૧૩ અધ્યાય છે. માટે તે રહસ્ય તાત્ત્રિક છે તે બલિષ્ઠ ગણાય નહીં અ. ૧૨ શ્લો. ૧૯ માં પશુપુષ્પાર્ધ એ વચન પણ પશુવધ કરવાનું કહેતું નથી. એ તો એમ બતાવે છે કે એવા ઉપચારથી એક ઘરસ દિવસ સુધી પૂજન કરે ને દેવી પ્રસન્ન થાય તે પ્રસન્નતા ચંડિપાઠ એક-બાર સાંભળે તેથી થાય તે આગલ સુલ્લું લલ્લું છે કે સકૃદુચરિતેશ્વરે અને તે શ્લોકનો સંબંધ પણ ત્યાં સુધીજ છે. માટે તે વચનનો તાત્પર્ય સ્તુતિ શ્રવણ કરવામાં છે. વળી આગ્રહથી તેવાં વચનોને ન સ્વીકાર કરવા સારુ પ્રમાણો—

મોક્ષધર્મે ભારતે અ. ૨૬૫ પ. ૧૩૧.

અવ્યવસ્થિતમર્યાદૈર્વિર્મૂઢેર્નાસ્તિકૈર્નરૈઃ ॥ સંશયાત્માભિરવ્યકૈ
હિંસાસમનુવર્ણિતા ॥ સર્વકર્મસ્વહિંસાં હિ ધર્માત્મામનુરબ્રવીત્ ॥
કામકારાદિહિંસંતિ બહિર્વેદ્યાં પશૂન્ નરાઃ ॥ ટીકા ॥ બહિર્વેદ્યા-

मिव सवकमसु ज्योतिष्टोमादिष्वपि नराः कामकारादेव पशून्
 हिंसन्ति न तु शास्त्रात् ॥ अ० २६५ श्लोक ८ प० १३१ यदि
 यज्ञांश्च वृक्षांश्च यूपांश्चोद्दिश्य मानवाः ॥ वृथा मांसानि खादन्ति
 नैष धर्मः प्रशस्यते ॥ सुरांमत्स्यान्मधुमांसमासवं कृशरौदनं धूर्तैः
 प्रवर्तितं ह्येतत् नैतद्वेदेषु कल्पितं ॥ मानान्मोहाच्च लोभाच्च लौल्य-
 मेतत्प्रकल्पितम् भागवते ॥ हिंसाविहारात्यालब्धैः पशुभिः स्वसु-
 खेच्छया ॥ यजन्ते देवता यज्ञैः पिबन्भूतपतीन् खलाः स्कं०
 ११ अ० ५ श्लोक ८ यजंत्यसृष्टान्नविधानदक्षिणं वृत्यै परं घ्नति
 पशूनतद्विदः ॥ श्लोक० १४ ॥ पशून्द्रुह्यन्ति विस्रब्धाः प्रेत्य
 खादन्ति ते च तान् स्कन्ध ॥ ५ ॥ ये त्विह वै दांभिका यज्ञेषु
 पशून्विशंसन्ति तान् ॥

अगर हिंसा मान्य होततो विशेष वचन बतावत चंडीपाठना अध्याय १३ ना श्लोक ९ मामां
 चन्द्रवृत्ति टीकामां लख्युं छे के तपश्चरण कालमां परनी हिंसाथी दोष मानी सुरथ राजा ए
 पोताना गात्रथी रुधिर काढी बलि प्रोक्षण करी अर्पण कर्युं तेथी एम जणाय छे के तेणे ज्यारे
 परनी हिंसाथी तपनुं फल नहीं थाय एम जाणी परहिंसा न करी तो नवरात्रीव्रत तें शुं तपस्या
 नहीं अने ते तपश्चर्या पर हिंसाथी न करवी अने कलीयुगमां एवां कर्मथी दुर रहेवुं एम धर्म-
 सिंधुमां तथा निर्णयसिंधुमां कलिवर्ज्य प्रकरणमां चोख्खो निषेध बतावे छे. अने युगना भेदे
 धर्मनो भेद स्वीकारवो ते मोक्ष धर्ममां कहुं छे. युगभेदेन धर्म भेद इति वली नीचेनां वचनो
 जुवो के अवश्यतानो आग्रहजाय.

देवी भागवत टीकायां कालिकापुराणवाक्यं

सिंहव्याघ्रादिकं दत्त्वा चात्महत्या मवाप्नुयात् ॥

मद्यं दत्त्वा बाह्यणस्तु बाह्यण्यादेव हीयते ॥ १ ॥

अवश्यं विहितो यत्र बलिस्तत्र द्विजः पुनः ॥

पिष्टेनापि घृतेनापि निर्मितस्तु समर्पयेत् ॥ २ ॥

धर्मसिंधौ परिच्छेदबीजो पत्र ३१ पृष्ठ २ पंक्ति २

**તત્ર વિપ્રેણ જપહોમાન્નબલિનૈવેયૈઃ સાત્વિકી પૂજા કાર્યા નૈવે
યૈશ્ચ નિરામેષૈઃ મદ્યં દત્વા બ્રાહ્મણશ્ચ બ્રાહ્મણ્યાદેવ હીયતે મદ્યમપે-
યમદેયમિત્યાદિ નિષેધાન્માંસમદ્યાદિયુતરાજસપૂજાયામનધિકારઃ**

એ વચનો જોતાં સાત્વિક પૂજામાં નિષેધ બતાવ્યો છે તે જરૂર હોય તો ન બતાવે. કેહેશો હે બ્રાહ્મણને તે નિષેધ હો પરંતુ ક્ષત્રિને તેવો નિષેધ નથી, તેથી તે કરે તેમ કેહેશો તો ઉપર લખેલું વચન અવશ્ય નહિ ઠરે કેમ કે એમાં દ્વિજ પદ પડ્યું છે, તેથી ક્ષત્રિને વૈશ્ય હેવાય છે ત્યારે ક્ષત્રિને પણ અવશ્ય ન ઠર્યું ને અવશ્ય માનવો હોય તો પિઠાદિકથી કરે તેમ જણાવે છે વઢી ધર્મસિંધુની ઉપરની લખેલી પંક્તિઓની નીચે જણાવ્યું છે કે સર્વ પ્રાચીન તથા નવીન નિબંધકારો નિબંધમાં પશુ હિંસાની મનાઈ લખે છે વઢી હાલ નવીન માસુરાય વીગેરે પણ ચંડીપાઠની ટીકા વગેરેમાં પ્રાચીન ગ્રંથને મઢતા થઈ પશુવધ નિષેધ કરે છે અને સભામાં પણ તે મત શ્રેષ્ઠ ગણાયો છે તેમ છતાં પશુવધરૂપી અન્યથા કર્મના કરનાર દુર્દેવ્યથી પતિત થયા છે કે શું તે વીગેરે બતાવ્યું છે તે જાઓ. માટે અવશ્ય નથી.

પ્રશ્ન ૫ માનો ઉત્તર.

પ્રજા કે રાજાને અંગે કોઈ પણ પ્રકારનો યોગ આવે નહીં અને અકાર્ય કર્યું એમ ગણાય નહીં. કારણ કે તેના પ્રતિનિધિથી તે કરવાથી સામી આપત્તિ નાશ થાય છે. તો આપત્તિ આવશે નહીં. આધાર

ધર્મસિંધુ પરિ. ૨ પ્રત ૩૩ પૃષ્ઠ ૧ પં.

કૂષ્માઢો બલિરૂપેણ મમ ભાગ્યાદવસ્થિતઃ

પ્રણમામિ તતઃ સર્વરૂપિણીં ચંડિકાંપ્રતિ ॥

દાનેન દાતુરાપદ્વિનાશનં—

એ વચનમાં છેલું આપદ્વિનાશનં એમ લખ્યું છે. તેથી એમ ખુલ્લું જણાય છે કે પશુ બલી આપવા કરતાં કૂષ્માઢ (કોલું) બલી આપે તેની આપત્તિ દૂર થાય અને દેવી પ્રસન્ન થાય એવું કરવાથી અકાર્ય કર્યું એમ કેમ કહેવાય કિં તુ શાસ્ત્રની આજ્ઞા પાલી એમ કહેવાય.

પ્રશ્ન ૬ નો ઉત્તર.

પશુ વધને બદલે બીજી કોઈ હિંસા રહિત ક્રિયા કરી તે આરાધવામાં આવે છે તેથી શાસ્ત્ર આજ્ઞા ભંગ થઈ એમ કહેવાય નહીં. શાસ્ત્રકારે પશુવધ ન કરવો ને તે જગ્યાએ તેને બદલે બીજું બલીદાન આપવાનું બતાવ્યું છે.

આધાર—નિર્ણયસિન્ધુ પરિ ૨ પત્ર ૧૦ પૃ. ૧ પંક્તિ ૧ તદુક્તં કાલિકા પુરાણે

કૂષ્માઢમિક્ષુદંડં ચ માસં સારસમેવ ચ

એતે બલિસમાઃ પ્રોક્તાસ્તૃષૌ છાગસમાઃ સદા

રુદ્રયામલેડપિ । છાગાભાવે તુ કૂષ્માઢં શ્રીફલં વા મનોહરં

વસ્ત્રસંવેષ્ટિતં કૃત્વા છેદયેત્ છુરિકાદિના

અવશ્યંવિહિતો યત્ર બલિસ્તત્ર દ્વિજઃ પુનઃ

મોક્ષધર્મ અ. ૨૭૨

ટીકાશયઃ ગુહ્યે ચ—અથશ્વોભૂતેષ્ટકાઃ પશુના સ્થાલિપાકે

શ્લોક ૧૩-૨૦

ન વેતિ પશુસ્થાને વિધાનમવગંતત્વં તસ્માન્ન હિંસાયજ્ઞઃ શ્રેયાન્

॥ ધર્મઃ કૂષ્માઢો વલિઃ ॥

એ વચનો જોતાં પશુ વધની જગ્યાએ કૂષ્માઢ વધ શ્રીફલ વધ વિગેરે કરવાથી તેને તુલ્યજ થયું એમ કહેવામાં કાંઈ વાંધો નથી કેમકે છાગસમાઃ એમ સુલ્લં લખ્યું છે. ઉપર પળ અવશ્ય બલિની જગ્યાએ અવશ્યં વિહિતોયત્ર એ શ્લોકમાં પિષ્ટ-ઘૃત-ફ્લુદંડ વીગેરે બતાવ્યાં છે તે તેની તુલ્ય જાણવાં અને કૂષ્માઢો બલિરૂપેણ એમાં બલિરૂપે મારા ભાગ્યથી મને કૂષ્માઢ મળ્યો અને તે કૂષ્માઢ સર્વરૂપ છે. એમ સુલ્લં બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૭ નો ઉત્તર.

પશુવધ કરવાને બદલે તે પશુને તે દેવની આગલ લાંબી પ્રદક્ષણા કરાવી પૂજા કરી રમતો કોઈવી જગ્યાએ મુક્તી દેવો પળ મારવો નહીં. અને તે કરવાથી તે ક્રિયા પરિપૂર્ણ થઈ એવું ગણવામાં કાંઈ પળ વાંધોજ નથી તે વિષે આધાર.

મોક્ષધર્મ અ. ૨૭૨ શ્લો. ૧૩

સત્યેન સ પરિષ્વજ્ય સંદિષ્ટો ગમ્યતામિતિ ॥ ટીકાયાં સત્યસંજ્ઞ અયાચત માગ્નો પ્રક્ષિપેતિ પ્રાર્થિતવાન્ તતો હિંસાયા દોષપર્યગ્નિ-કૃતાનારણ્યાનુન્સૃજન્તિ ઇતિ શાસ્ત્રદ્રષ્ટ્યા સત્યેન સ મૃગાન્પરિ-ષ્વજ્ય એતેન આલંભાદ્ધિ પર્યગ્નિકરણાન્તં લક્ષ્યતે-ભાગવતે સ્કન્ધ ૧૧ અ. ૫ શ્લો. ૧૩-તથાપશોરાલભનં ન હિંસા—

ए वचनમાં કહ્યું છે કે સત્યનામે યજ્ઞ કરનારાને પશુએ પોતે કહ્યું કે તું મને અગ્નિમાં હોમ તો પળ તે કરવું અયોગ્ય માની હિંસા કરવી તે દોષ છે, એમ શાસ્ત્રદ્રષ્ટિએ તપાસી પશુને અગ્નિ ઉપર ફેરવી સ્પર્શ કરી મુક્તી દીધું પળ માર્યું નહીં. તેથી તે યજ્ઞનું ફળ પામ્યો. માટે પશુ મારવાનું ય્યાં કહ્યું હોય ત્યાં પળ તેને સ્પર્શ કરી છોડી દેવું તેજ યોગ્ય છે. કિંવા તે પશુની જગ્યા બદલ ઉપર બતાવેલાં કૂખમાંડ વિગેરે બલિદાન આપવાં. વલી નાક, કાન છેદવાં તે પળ યોગ્ય નથી કારણકે તેવું કરવું કાંઈ કહ્યું નથી અને દયયા સર્વભૂતેષુ તથા પેરેષ્ટ્રત્રાસ જનની એ વિગેરે ભાગવતાદિકનાં વચનો જોતાં દયા છોડી તે પશુને ત્રાસ આપવો એ યોગ્ય નથી. છૂટાં મુક્તી દેવાં તે ઉત્તમ છે. બધારે શાસ્ત્રાર્થ મોક્ષધર્મમાંથી જાજલી-તુલાધાર-વિચર્યુ વિગેરે પ્રસંગમાં જુઓ તથા મીમાંસામાં-શેનયાગનું ફળ નરક કહ્યું છે તે જુઓ.

ઉપર લખેલાં પ્રશ્નોના ઉત્તરી ઘળા સધિસ્તર લખી જળાવત પરન્તુ વખત નથી જેથી બે પહોરમાં કેટલુંક લખી શકાય માટે સંક્ષેપમાં પ્રમાણ સાથે લખ્યાં છે. તે યોગ્ય જળાય તો લખેલું ઇનામ આપવા મેહરબાની કરશો વલી એવા સવાલો નીકલે તો અમારા તરફ મુદત પહેલાં જલદી મોકલવા જેથી ઉત્સાહ પુરો થાય. મુદત પૂરી થઈ ગયેલી તો પળ સદ્ગૃહ-સ્થોથી ઇનામ મલવાના લોભથી એકદમ શ્રમથી એક દિવસમાં શાસ્ત્રાર્થ ટહોકરી માકેલ્યો છે. માટે મુદતનો વાંધોલેવો યોગ્ય નથી તે નહીં લો એવી આશા છે.

લિ० શાસ્ત્રી—છગનલાલ કેશવલાલ—ચંવાત.

નં.-૧૨.

જુનાગઢવાળા શાસ્ત્રી ગોરાભાઈ રામજી પાઠકનો અભિપ્રાય.

મંગલાચરણમ્

શિખિરિણીવૃત્તમ્

પરપ્રાણત્રાણપ્રણિહિતધિયાં ધર્મજનની
વયૈવૈકા લોકે સકલજનની જીવિતસુધા
અસામાન્યં પુણ્યં મુનિભિરુદિતં જ્ઞાનજવનૈ
રહિંસા સંસારે સ્વપરકુશલશ્લાઘ્યસરાણિઃ ॥ ૧ ॥

શ્રી ધરમપુરના રાજ્યમાં બલેવ તથા દશરા વિગેરેમાં દેવી-દેવને માટે થતી હિંસા કરવામાં આવે છે. તે શાસ્ત્રમાં કોઈ ખુલાસો હશે તો ધર્મપુરના રાજા નામદાર મહારાણા સાહેબની એવી ઇચ્છા છે કે બલેવ દશરાને દિવસે થતી હિંસા બંધ કરવી તે વિચારના આધારથી- ધર્મપુરના ચીફ મેડીકલ ઓફીસર- રા. રા. પ્રાણજીવન જગજીવનદાસે સરક્યુલર કાઢી કેટલાક વિદ્વાનોથી ખુલાસો લેવા સાત સવાળો કાઢેલા છે. 'ઇત્યાદિ' લખાણની સાથે તે સવાળો કાઠીયાવાડ ટાઈમ્સમાં તા. ૧૬ સપ્ટેમ્બરમાં બહાર પડતાં તા. ૧૮ મીએ મારી દૃષ્ટિગોચર થયા તેજ ડા. સાહેબ ત્રિભોવનદાસ તરફથી પળ તેજ તારીખે તેવા મતલબનું બીજું છાપું અમારા તરફ આવેલું હતું. તેના અમારા તરફથી તે સવાળોના પ્રત્યુત્તર પ્રમાણ-વચનો સાથે ક્રમવાર લખવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧ લો.

ઉત્તર—બલેવ દિવસે રાજાએ પશુહિંસા કોઈ દેવાર્થ કરવા કોઈ શાસ્ત્રમાં લખેલું નથી. એટલે મૂલશાસ્ત્ર ન્યાયથી તે બલિ વિગેરે કરવા કોઈ પણ શાસ્ત્રાવિધિ નથી એટલે તે સંબંધી શાસ્ત્રમાં વચનો નથી. હવે દશરાને દિવસે પણ તે દશરાના તહેવાર નિમિત્તે કોઈ પણ હિંસા કરવા લખેલું નથી. પણ રાજાએ પોતાના હાથી, ઘોડા તથા યજ્ઞ વિગેરે હથિયારોની મંત્રથી પૂજા કરવી. અને વિજય મુહૂર્તે ઘણાજ ઉત્સાહથી ગામ બહાર અપરાજિતાદિ અષ્ટ દેવીનું પૂજન કરી શમીના વૃક્ષનું પૂજન કરવું. બલિ કોઈ જગોએ પિષ્ટની શત્રુની પ્રતિમા કરી તેને મારી બલિદેવા લખેલું છે. એવી રીતે જય માટે દિશા પૂજન સાથે વિજય કરવા વિષે લખેલ છે.

હવે દશરાને દિવસે પશુહિંસા કરવાની કેટલાક રાજ્યમાં જે રીત ચાલે છે તે મહાન્ નવમીના દેવીના બલિદાન લેવા માટેની છે. દશરાને દિવસે થોડો ભાગ નવમીનો હોવા સંભ-વથી દશરાનો દિવસ તે પશુવધ કરવા સમાચાર થયો હશે એમ જણાય છે. તે હિંસા કરવા દેવીપુરાણમાં તથા રહસ્યમાં કહેલું છે. તે પળ આસુરી-કામ્ય-તામસ કર્તાને માટે તામસ કામ્યકર્મ લખેલું છે.

રુધિરાક્તેન બલિના માંસેન સુરયા નૃપ ।

એવા તાંત્ર શાસ્ત્રોમાં વામવાર્ગના આગમમાં તે વિધિ કહેલો છે. તેમ નિર્ણયસિન્ધુમાં દેવીપુરાણનું પ્રમાણ આપ્યું છે. તો તે છુલાસા નિષેધ પ્રશ્નોના ઉત્તરથી થઈ જશે એટલે વધારે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી.

પ્રશ્ન ૨

ઉત્તર—શાસ્ત્ર પ્રમાણમાં સર્વમાન્યમાં મુખ્ય શ્રુતિ એટલે વેદ અને તે પછી સ્મૃતિ એટલે મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્ર—તે પછી સૂત્રો તે પછી પુરાણ ને વારાહિ વગેરે તંત્રના ગ્રંથો તેમાં ઉત્તરોત્તર પ્રશસ્ત ગણાય છે. જ્યાં શ્રુતિ પ્રમાણ હોય ત્યાં સ્મૃતિ વચનો સામાન્ય ગણાય છે. અને જે જગો શ્રુતિ-સ્મૃતિકારના વચનોનો પરસ્પર વિરોધ આવે ત્યાં શ્રુતિ બલવાન ગણાય છે.

સ્મૃતિ:

શ્રુતિસ્મૃતિવિરોધે તુ શ્રુતિરેવ બલિયસી

શ્રુતિ વચનો જે કર્મ કરવા વારતાં હોય તો સ્મૃતિપુરાણ વચનો નિર્બલ ગણાય છે. શ્રુતિ પ્રબલ અને સામાન્ય માન્ય ગણાય છે.

ન હિંસ્યાત્સર્વભૂતાનિ મા હિંષિ પરમે વ્યોમન્ ।

માગમનાગમદિતિ વધિષ્ટ—

અર્થ—સર્વ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી. પશુનો વધ કરવો નહીં—અનપરાધે પશુને મારવું નહીં. એમ શ્રુતિ વચનના પ્રાબલ્યથી દેવિપુરાણ વામવાર્ગના આગમનું સામાન્ય પળ ગણાય નહિ તો બહુમાન્યતો શેનુંજ ગણાય એટલું નહિ પણ ધર્મસિન્ધુમાં કાલવર્જ પ્રકર-ણમાં એવા મધ માંસાદિ આગમ વામવાર્ગના શાસ્ત્રો માન્ય કરવા નહીં એમ ચોક્કસ લખેલું છે.

મધમધ્યાદિવામાદ્યાગમસ્ય તુ ન માન્યતા

મીમાંસા દ્વિતીય સર્વશિષ્ટેશ્ચ તદનાદરાત્ ॥

અર્થ—બલિદાનમાં પશુહિંસાદિ તથા મધ આપવું તે વામવાર્ગના શાસ્ત્રમાં છે ને તે શાસ્ત્રમાં માન્ય નથી. મીમાંસામાં તથા ઇષ્ટકૃષિ, આચાર્યોએ તેનો અનાદર કરેલો. તો સાત્વિક

પૂજા કરનારા—ક્ષત્રિય—વિગેરે તેવાં પશુ હિંસના વગર વેદના પ્રમાણનાં વચનને માનતા નથી તેમ ગણતા પણ નથી. કદિ શ્રુતિ ઉદિત હિંસા કોઈ સોમાદિકમાં કહેછે, પણ શ્રુતિમાં નથી કહેતા. બીજા શાસ્ત્રોક્ત હિંસામાં દોષછે. તેથી તે શાસ્ત્ર સામાન્ય પણ ન ગણાય તો બહુ માન્યતો શેનુંજ ગણાય.

પ્રશ્ન ૩

ઉત્તર—જે ઉપર બતાવેલા દેવીપુરાણાદિ રહસ્ય જેમાંકે પશુ હિંસાદિ બલિદાનનો વિધિ બતાવેલો છે. તે શાસ્ત્રો વામી માર્ગનાં હોવાથી તેથી શ્રુતિ, સ્મૃતિ તથા ઇતિહાસ પુરાણનાં વચન બલવાન ગણાય તે વલવાન શાસ્ત્રમાં ઘણી જગોઈ હિંસાનો નિષેધ કરેલો છે.

પ્રથમં શ્રુતિવાક્યાનિ.

ન હિંસ્યાત્ સર્વં ભૂતાનિ માગામનાગામદિતિં વધિષ્ઠ, નમાંસં
ભક્ષયેત્ ॥ ઇમમૂર્ણાયું વરુણસ્ય નાભિત્વચં પશૂનાં દ્વિપદાં ચતુ-
ષ્પદંગાત્વષ્ટુઃ પ્રજાનાં પ્રથમં જનિત્રમગ્નેમાહિંષિ પરમે વ્યોમન્ ॥
શતપથશ્રુતિઃ । પશૂનાં નાશિતવ્યં હ્યપક્રામંતમેધા એતે પશવઃ

અર્થ—સર્વ ઇટલે દેવતાયે અથવા અગ્નિમાં હોમવાને માટે કદી પશુહિંસા કરવી નહીં. ને તે પશુ અનપરાધ છે. માટે અનપરાધિ પ્રાણીને મારવાં એ કેવલ મૂર્ખાઈ છે.—યજુર્વેદના ૧૩ માં અધ્યાયમાં અજમેષ (બકરું) તે વરુણની નાભી છે. માણસ તથા જાનવરને તેના ઉત્તરના ધાબલા વિગેરે થવાથી એક જાતની તેની બીજી ચામડી છે. તે ત્વષ્ટા વિશ્વકર્માએ પશુને પ્રથમ કલ્પેલું છે. માટે તેવા પશુને મારીશ માં. પશુનું માંસ ખાવું નહીં. કેમકે તેમાંથી હાલ સાર નીકળી ગયેલો છે. અને અંગિકાર કરવાનો યજ્ઞસાર નીકળી ગયો છે.

સ્મૃતિવાક્યાનિ

મનુભગવાન્ કહે છે.

યાવન્તિ પશુરોમાણિ તાત્કૃત્ત્વેહ મારણં ॥

વૃથા પશુઘ્નઃ પ્રાપ્નોતિ પ્રેત્ય જન્મનિ જન્મનિ ॥

અર્થ—સોમાદિક યજ્ઞમાં—વેદમાં કહેલછે. તે સિવાય ઇટલે યજ્ઞસિવાય બલિદાન વિગેરેમાં જે પશુ મારેછે તે પશુહત્યા કરનારો જેટલાં રુવાડાં પશુનાં હોયછે તેટલા જન્મ સુધી તે મારણાની ક્રિયા કરનારો થાયછે.

મેધાતિથિવ્યાખ્યા—તાવતી જન્મના માવૃત્તિર્મારણં પ્રાપ્નોતિ વૃથા પશુઘ્નઃ શ્રુતિસ્મૃત્યોરચોદિતં પશુવધં યઃ કરોતિ તચ્ચ પ્રકરણાન્મહાનવમ્યાદિષુ લૌકિકૈર્યત્ ક્રિયતેપશુઘ્ન ઇતિ કપ્રત્યયે છાંદસરૂપમ્

અર્થ—મેધાતિથી એવીરીતે ઉપલ્યા અર્થની વ્યાખ્યા કહેછે. સ્મૃતિ શ્રુતિમાં કહેલ નહીં એવો પશુવધ કરે છે એટલે તે નવમી દશરાને દિવસે બલિના પ્રસંગે વેદમાં નહીં કહેલી હિંસા કરનાર અંધપરંપરાથી વામમાર્ગથી ચાલતી આવેલી લૌકિક હિંસા કરનારા પશુઘ્ન કહેવાય છે.

તે માટે મનુ કહેછે કે વેદમાં નહીં કહેલી હિંસા આપદ્ કાલમાં પળ કરવી નહિ.

**ૃહે ગુરાવરણ્યે વા નિવસન્નાત્મવાન્દ્વિજઃ
નાવેદવિહિતાં હિંસામાપદ્યપિ સમાચરેત્ ॥**

અર્થ—ગૃહસ્થાશ્રમમાં બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાં—તથા વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં ન કહેલી હિંસા આપદ્ કાલમાં પળ કરવી નહીં.

**યો બંધનવધક્લેશાન્ પ્રાણિનાં ન ચિકીર્ષતિ
સ સર્વસ્ય હિતપ્રેપ્સુઃ સુખમત્યન્તમશ્રુતે ॥**

જે પ્રાણિને બંધન તથા વધ વિગેરે ક્લેશ નથી કરતા તે સર્વ હિત ઈચ્છનાર અત્યન્ત સુખ પામે છે.

**નાકૃત્વા પ્રાણિનાં હિંસાં માંસમુત્પદ્યતે ક્વચિત્
ન ચ પ્રાણિવધઃ સ્વર્ગ્યસ્તસ્માન્માંસં વિવર્જયેત્**

પ્રાણીની હિંસા કરીને જ માંસને પામેછે ને હરેક પ્રાણી વધ છે તે નરકપ્રાપ્ત કરનારો છે. માટે માંસજ ત્યાગ કરવું.

**અનુમન્તા વિશસિતા નિહંતા ક્રયવિક્રયી
સંસ્કર્તા ચોપહર્તા ચ શ્વાદકશ્ચેતિ ઘાતકાઃ**

હિંસા કરનારને ટેકો આપે તે તેનાં અંગ નોખાં કરનાર, હણનાર, વેચનાર તથા વેચાતું લેનાર, પકાવનાર, ફરણ કરનાર, खानાર એ દોષભાગીછે. નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલ્યા વેદમાં કહેલી અથવા બીજી સઘલી હિંસામાં દોષ રહેલો છે, તો તેથી નિવૃત્તિ પામવી એજ મોટું પુણ્યનું ફલ છે.

इतिहासवाक्यानि महाभारते
 अव्यवस्थितमर्यादैर्विमूढैर्नास्तिकैर्नरैः ॥
 संशयात्मभिरव्यक्तैर्हिंसा समनुवर्णिता ॥ १ ॥
 सर्वकर्मस्वहिंसां हि धर्मात्मा मनुरब्रवीत् ॥
 कामकाराद्विहिंसंतिबहिर्वेद्यां पशुन्नराः ॥ २ ॥
 तस्मात्प्रमाणतः कार्यो धर्मः सूक्ष्मो विजानता ॥
 अहिंसा सर्वभूतेभ्यो धर्मेभ्यो ज्यायसी मता ॥ ३ ॥

અર્થ—વેદની મર્યાદા ન જાણતા એવા નાસ્તિક મૂઢ પુરુષ જેને આત્મા અનાત્માનું જ્ઞાન નથી, તેણે હિંસાદિ શાસ્ત્ર પ્રવર્તમાન કર્યું છે. પણ ધર્માત્મા મનુએ સર્વ કર્મમાં અહિંસાજ કરવી એમ કહેલું છે. તે નહિ માની કામનાપરત્વ મનુષ્ય હિંસા કરે છે. માટે ધર્મ પણ સૂક્ષ્મ છે. ન્યાયાન્યાય વિચારી ધર્મ કાર્ય કરવું. સઘળા ધર્મમાં પ્રાણિની હિંસા ન કરવી એ વધારે મોટો ધર્મ કહેવાય છે.

છેલ્લા શ્લોકની ટીકાકાર આ રીતે વ્યાખ્યા કરેછે.

सर्वकर्मसु ज्योतिष्टोमादिषु अपि नराः कामकारादेव पशुं हिंसति
 न तु शास्त्रात् यतः धर्मात्मा मनुः सर्ववेदार्थतत्त्ववित् अहिंसा-
 मेवाब्रवीत् शशंस सर्वथाप्यज्ञानानां कामकारकृता हिंसाकरणे
 प्रवृत्तिः इति सिद्धम्

અર્થ—જે કોઈ કર્મ એટલે સોમાદિયાગમાં પણ તથા બલિદાનમાં પણ પુરુષો પોતાના કામના પરત્વ પશુને મારેછે. કોઈ શાસ્ત્રાધારથી મારતા નથી. કેમકે મનુ ચોખું કહેછે કે નિવૃત્તિસ્તુ મહાફળા એવી રીતે અહિંસાજ વચાળે છે માટે સર્વથા મનુષ્યો અજ્ઞાનથીજ હિંસા કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે એ સિદ્ધાન્ત છે.

अहिंसा सकलो धर्मो हिंसाधर्मस्तथाहितः
 सत्यं तेऽहं प्रवक्ष्यामि न धर्मः सत्यवादिनाम् ॥

વ્યાસ—અહિંસાજ સકલ ધર્મ છે-હિંસા અધર્મ છે. તેમાં ધર્મજ નથી તેથી સત્ય કહું છું કે હિંસાયુક્ત, ધર્મ, કર્મ, સત્યવાદિ (સારા માણસ) નું નથી.

दानधर्मे

इज्यायज्ञश्रुतिकृतैर्यो मार्गेरबुधो जनः ॥
 हन्यात् जंतून् मांसगृध्री स वै नरकभाक् भवेत् ।

બાલે વિગેરે નૈવેદ્યાદિ દ્વારા અજ્ઞાનિ જન માંસસાહં પશુને મારી નાંખે છે. તે નરક ભાગી થાયછે.

પુરાણવચનાનિ શ્રીમદ્ભાગવતે

**હિંસા વિહારાહ્યાલુબ્ધાઃ પશુભિઃ સ્વસુખેચ્છયા
યજંતે દેવતાયજ્ઞૈઃ પિતૃભૂતપતીન્ ક્ષલાઃ**

અર્થ—હિંસા કરવામાં જેને પ્રીતિ છે અને માંસ ખાવામાં ઘણા લોલુબ્ધ છે તેઓ યજ્ઞ નૈવેદ્યાદિકે કરીને યજ્ઞમાં હોમે છે અને દેવતા અને પિતૃ ભૂતનું બાનું કાઢી પશુની હિંસા કરેછે.

વૃત્તૈ પરં ઘંતિ પશૂનતદ્વિદઃ

પશુ મારવામાં મોટો દોષ છે એમ વિચાર ન કરનારા પોતાની વૃત્તિ ચલાવવા પશુને મારેછે.

નારદપંચરાત્રે

શ્રુતિર્વદતિ વિશ્વસ્ય જનની વ હિતં રુષા ॥

કસ્યાપિ દ્રોહજનકં ન વક્તિ પ્રભુતત્પરા ॥

હિંસાવિધિસ્તુ હિંસાયા નિવૃત્ત્યર્થોસ્તિ સર્વદા ॥

આત્મવત્ સર્વભૂતાનિ તેન પश्येच्च नान्यथा ॥

અર્થ—શ્રુતિછે તે જગની માતા છે ને તે સૌનું હિત કરનારી છે. ને કોઈને પણ દ્રોહ કરતી નથી જે હિંસાના વિધિની શ્રુતિ આપણને હિંસા નહીં કરવાનો અર્થ બતાવે છે. જેમકે જેવો પોતાનો આત્મા વહાલો છે, તેવી સઘલા પ્રાણી ઉપર દૃષ્ટી કરવી આ વિગેરે નિષેધોનાં ઘણાં વચનો છે. પણ યંથનું મહત્વ થવાથી લખ્યાં નથી.

પ્રશ્ન ૪ થો.

ઉત્તર—રાજાએ દેવીને મહાનવમીને દિવસે હિંસા કરી બલિદાન દેવું એ વેદોક્ત અવશ્ય કર્મ નથી. કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં છે. નિત્ય-નૈમિત્તિક અને કામ્ય તે ન કરે તો શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી ગણાય ને તેમાં દોષ પણ છે માટે જરૂર નિત્ય કરવાં. તેમ નૈમિત્તિક કર્મ પણ અવશ્ય કરવાં પણ સ્મૃતિ શ્રુતિ વિહિત કરવાં, પણ વામમાર્ગ શાસ્ત્રનાં પ્રમાણવાળાં તથા પુરાણમાં કહેલાં હિંસાવાળાં કામ્યકર્મ મહાનવમીને દિવસે બલિદાન નિમિત્ત પશુવધ વિગેરે

ન કરે તો તે બલવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડી એમ ગણાય નહીં કેમકે તે શાસ્ત્રથી ન હિંસ્યાત્ સર્વ ભૂતાનિ ॥ એ શ્રુતિથી પળ પ્રાણીને ન મારવું એમ સિદ્ધ થાય છે. વાલે ઉપર કહી ગયેલા મનુવાક્યથી તથા મેઘાતિથિની વ્યાખ્યાપ્રમાણે મહાનવમી બલિદાનને શાસ્ત્રમાં લૌકિક ક્રિયા ગણી છે. તેથી શાસ્ત્ર ભંગનો દોષ આવતો નથી. આ ક્રિયા કહેવી છે કે ચાલતી આવેલી વિરુદ્ધ કુલાચાર ક્રિયા છે ને તે શાસ્ત્રાચાર નથી એમ વ્યાસે ભારતમહાત્મ્યમાં કહેલ છે. અંધપરંપરાથી ચાલતી આવેલી રીત અद्याપિ ચાલતી આવે છે. તો હિંસા ન કરવી તે ઉત્તમ છે.

મહાભારતમાં કહ્યું છે કે

મહાકુલેષુ યે જાતા વૃદ્ધા પૂર્વતરાશ્ચ યે
તેષામપ્યસુરોભાવો હૃદયન્નાપસર્પતિ ॥ ૧ ॥
તસ્માત્તેનાનુભાવેન સાનુષંગેણ પાર્થિવાઃ
આસુરાણ્યેવકર્માણિ ન્યસેવન્ ભીમવિક્રમાઃ ॥ ૨ ॥
પ્રત્યજિષ્ઠશ્ચ તેષ્વેવ તાન્યેવ સ્થાપયંત્યપિ
ભજંતે તાનિ ચાઘ્યાપિ યે બાલિશતરા નરાઃ ॥ ૩ ॥
તસ્માદહં બ્રવીમિ ત્વાં રાજન્સંચિંત્ય શાસ્ત્રતઃ
સંસિદ્ધાદિગમં કુર્યાત્ કર્મ હિંસાત્મકં ત્યજેત્ ॥ ૪ ॥
ધર્મશીલો નરો વિદ્વા નીહકો નીહકોપિ વા
આત્મભૂતં સદા લોકે ચરેદ્ભૂતાન્યહિંસયા ॥ ૫ ॥

અર્થ:—મોટા કુલવિશે ઉત્પન્ન થયેલા મહારાજાઓ, વૃદ્ધો, પૂર્વજો તે સઘલા આસુરિ ભાવના થયેલા છે કુલવાલા હોવાથી તેમના હૃદયમાંથી આસુરિભાવ ખસતો નથી. તે માટે તેના ચાલતા આવેલા જેમ તેના સઘાઓ પળ વિચાર કર્યા શિવાય તે પળ આસુરિ કર્મ કરે છે, ઇટલુંજ નહિ પળ તેને મજબુત કરે છે. તે પરંપરા સ્થાપના માટે પોતે આસુરિ કર્મ કરે છે. ને અજ્ઞાનથી આજ પળ તેનો કોઈ તપાસ કર્યા વિના અન્ધપરંપરા કરે જાય છે. માટે વ્યાસ દેવ નામના રાજાને કહે છે. કે હે રાજન્! હું શાસ્ત્રથી વિચાર કરી કહું છું કે પોતાના મનમાં ન્યાય અન્યાય વિચારી સિધાન્ત કરી હિંસાત્મક કર્મો ત્યાજ્ય કરવાં. ધર્મશીલ વિદ્વાને આત્માની પેઠે સૌની ઉપર દૃષ્ટી કરી પ્રાણીની હિંસા ન થાય તેમ કરવું.

વઢી આ મહાનવમી બલિદાન છે તે તામસ વા રાજસ કર્મ છે ઇટલુંજ નહીં પળ તે કામ્ય કર્મ છે.

ગીતાયાં ત્રિવિધં કર્માસ્તિ
 નિયતં સંગરહિતમરાગદ્વેષતઃ કૃતમ્
 અફલપ્રેપ્સુના કર્મ યત્તત્સાત્વિકમુચ્યતે
 યત્તુ કામેપ્સુના કર્મ સાહંકારેણ વા પુનઃ
 ક્રિયતે બહુલાયાસં તદ્રાજસમુદાહૃતમ્
 અનુબંધં ક્ષયં હિંસામનપેક્ષ્યં ચ પૌરુષમ્
 મોહાદારભ્યતે કર્મ તત્તામસમુદાહૃતમ્

અર્થ—જે નિત્ય સંધ્યાવંદનાદિ જેમાં કામનાનો સંગ નથી. જેને કાંઈ પણ જાતની ઇચ્છા નથી તેનું નામ સાત્વિક કર્મ કહેવાય.

જેમાં કામના રહી છે, તથા અહંકાર અભિમાન સાથે જેમાં ઘણી મહેનત રહિ છે તે રાજસ કર્મ કહેવાય.

જે કર્મનો નાશ થયો છે, જે કર્મમાં પશુહિંસા થાય છે, અને જે પોતાનું બલતપાશ્યા વગર અભિમાન ધરીને માનથી આસુરિ સંપત્તના મોહ માટે ઇદં મદ્યમયાલબ્ધં ઇત્યાદિવાલુ તે તામસ કર્મ કહેવાય.

તે કર્મ મહાનવમીમાં તથા દશરાને દિવસ પશુવધ એ તામસ કર્મ છે અને કામ્યકર્મ છે તો તે ન કરવાથી શાસ્ત્રાજ્ઞા ભંગ થતી નથી. કેમકે ધર્મસિન્ધુમાં લલ્યું છે કે જે મહાનવમી એ પશુવધ બલિદાનનો રાજાને અધિકાર છે તે કેવલ કામ્યજ છે.

ધર્મસિન્ધુઃ । પત્ર ૩૧ ॥

કેવલં કામ્ય એવ નતુ નિત્યઃ નિષ્કામક્ષત્રિયાદેઃ
 સાત્વિકપૂજાકરણે મોક્ષાદિફલાતિશય ઇતિ

અર્થ—વામાગમના પ્રમાણે ક્ષત્રિવૈશ્યને માંસસહિત દેવીને બલિદાન પૂજાનો અધિકાર છે. પણ તે કેવલ કામ્ય છે, નિત્ય નથી. તો નિષ્કામ ક્ષત્રિયે સાત્વિક પૂજા એટલે પશુહિંસા-વિના પણ પૂજા કરવાથી ઊલટું મોક્ષાદિ મોટું ફલ મળે છે. માટે હિંસા નિત્યકર્મ નહીં હોવાથી તે ન કરે તો શાસ્ત્રની આજ્ઞા તોડ્યાનો દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી પણ સાત્વિક પૂજાથી હિંસારહિત કર્મ કરવાથી મોક્ષ મળે છે.

મનુ કહે છે:—

ઇન્દ્રિયાણાં નિરોધેન રાગદ્વેષક્ષયેણ ચ
 અર્હિસત્ત્વં ચ ભૂતાનામમૃતત્વાય કલ્પતે ॥

અર્થ—ઇન્દ્રિયનો જય કરી રાગ દ્વેષ ક્ષયે કરીને કોઈ પ્રાણીની હિંસા ન કરે તો મોક્ષ પામે છે. માટે શ્રુતિ પ્રતિપાદિત હોવાથી તે હિંસાવાળા પુરાણાગમના વચનો પ્રબલ નથી માટે તે ન કરે તો શાસ્ત્રાજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી.

પ્રશ્ન ૫ મો.

ઉત્તર—આ ઉપર્યા વચનોથી હિંસાત્મક કર્મ તામસિક ને કામ્ય એ વેદોદિત છે. એ તો પ્રત્યક્ષ જણાવેલું છે. તો જો મહા નવમીનું બલિદાન પશુ મારી ન કરે તો અમુક પ્રત્ય-વાય લાગે—એમ કોઈ સ્મૃતિ વા પુરાણનું વચન નથી. એટલુંજ નહીં પણ હોલિકા પૂજન વિગેરેમાં રાષ્ટ્ર દહન વિગેરે કાલ ભેદે પ્રગટ વામો એ નિષેધ કરેલો છે. તેથી આમાં કોઈ બલિદાન ન કરે તો અમુક દોષ કોઈ શાસ્ત્રમાં નથી. કેમકે આ કામ્ય કર્મ છે. કારણ કે વારાહી તંત્રમાં નવરાત્રના વિષયમાં માંસાદિ હોમ, બલિ, મારણક, ઉચ્ચાટન કામના ભેદે હોમ કરવો તેમ વારાહી તંત્રમાં કહ્યું છે.

**ધર્માર્થકામસંવૃદ્ધૌ મોક્ષાર્થી પાયસં હુવેત્
મારણે મોહને ચૈવ તથોચ્ચાટનકર્મણિ ॥
હુવેત્ પ્રદીપને વન્હૌ તિલધાનાદિતંદુલાન્**

અર્થ—ધર્મ અર્થ કામના વાળા એ તિલ—યવ—ને ચોખા વિગેરેનો હોમ કરવો, મોક્ષને માટે દૂધપાક, મારણ મોહન ઉચ્ચાટનમાં માંસ હોમ બલિ કરવાં તો મહાનવમી બલિ પશુવધ અવેદોદિત તથા કામ્ય છે. તેમ કોઈ જગો એ ન કરતાં અમુક રાજા પ્રજા ઉપર ભાર એમ લખેલું નથી.

પ્રશ્ન ૬ ઠો.

ઉત્તર—પશુ હિંસાને બદલે યજ્ઞમાં તથા બલિદાનમાં બીજી ક્રિયા શાસ્ત્રમાં લખેલી છે તે પશુજગો એ પિષ્ટની પ્રતિમા વા કૂષ્માંડ ને શ્રીફળ લઈ તે પશુને ઠેકાણે કલ્પી તરવારથી કાપિ બલિ દેવા કહેલું છે.

શ્રીનિર્ણયસિન્ધૌ

**દુર્ગે દેવિ સમાગચ્છ સાન્નિધ્યમિહ કલ્પય
બલિં પૂજાં ગૃહાણત્વમષ્ટભિઃ સહ શક્તિભિઃ
સહેત્યાવાહ્યપૂર્વોક્તમંત્રેણ ષોડશોષચારૈઃ
સંપૂજ્ય માષભક્તબલિં કૂષ્માંડાદિબલિં દદ્યાત્.**

તેમજ તેજ પ્રન્થોમાં કાલિકાપુરાણમાં તેજ જગ્ને માંસ પ્રમાણે કૂષ્માંડ અને શેરડીથી માંસ પ્રમાણે આપે.

**કૂષ્માંડમિશ્નુદંડં ચ માંસં સારસમેવ ચ
एते बलिसमाः प्रोक्तास्तृप्तौ छागसमाः सदा**

અર્થ—કોલું-શેરડી-સારસનું માંસ એ તમામ બલિની બરોબર છે ને તેથી દેવી વૃત્ત થાયછે. ઇટલુંજ નહીં પણ તે પશુ મારવાના વિધિપ્રમાણે પશુવત્ કોલાને તથા શ્રીફળને વસ્ત્રથી વીંટી છરીથી કાપી બલિદાન દેવા પશુ સ્થાને યોજના કરી છે.

**छागाभावे तु कूष्माण्डं श्रीफलं वा मनोहरं
वस्त्रसंवेष्टितं कृत्वा छेदयेच्छुरिकादिभिः ॥**

આ શ્લોકનો ભાવ ઉપર આવી ગયો છે. તથાપિ અહીં લખું.

અર્થ—બકરાને ઠેકાણે કોલાં તથા શ્રીફળ એ વસ્તુઓને વસ્ત્રથી વીંટી છરીથી કાપી ને તેને બલિદાનને ઠેકાણે આપવાં, આ ઉપરથી તંત્રનો વિધિ પણ સાત્વિક કર્તાએ પશુવિના કોલાં વિગેરેથી કહેલો છે. ઇટલે રુદ્રયામલ-કાલિકા પુરાણ કહેતું હોય તો તેવી ક્રિયા કરવાથી પશુ નહીં મારી તે જગોએ કોલાં વિગેરેથી વિધિ કરે તો આજ્ઞા મંગ શાસ્ત્રનો ગણાય નહીં.

તેમજ મહાભારતમાં યજ્ઞાદિમાં બલિદાનમાં પશુવધ નહિં કરતાં બીજો વિધિ કરવો એમ કહેલ છે.

મહાભારતે

लोको यः सर्वभूतेभ्यो ददात्यभयदक्षिणां
ससर्वेभ्योविजानः प्राप्नोत्यभयदक्षिणां ॥ १ ॥
न भूतानामर्हिसाया ज्यायान्धर्मोऽस्ति कश्च न ॥
यस्मान्नोद्विजते भूतं जातु किंचित्कथंच न ॥ २ ॥
सोभयं सर्वभूतेभ्यः संप्राप्नोति महामुने ॥
यस्मादुद्विजते लोको रूपाद्विश्मगतादिव ॥ ३ ॥
न स धर्ममवाप्नोति इहलोके परत्र च
अकारणो हि नैवास्ति धर्मः सूक्ष्मोहि जाजले ॥ ४ ॥

भूतरक्षार्थमेवेह धर्मप्रवचनं कृतं
सूक्ष्मत्वान्नतु विज्ञातुं शक्यते बहु विघ्नतः
उपलभ्यांतराचाराचारीनवबुध्यत इति ॥ गद्यं

અર્થ—લોકને વિશે અભય-દક્ષિણા દેનાર અભય પામે છે. અને અહિંસા યજન કરનાર પળ અભય પામે છે. પ્રાણીની હિંસા સમાન વિધિ ધર્મને માટે નથી. જેથી કોઈ પળ પ્રાણી ઉદ્દેગ પામે નહીં તે અભય થાય છે. જેથી પ્રાણી ત્રાસ પામે છે તે આ લોકમાં ને પરલોકમાં સારી ગતિ પામતો નથી. હે મુને! સઘળા સંપ્રદાય મતનું નામ ધર્મ પાડેલું છે. પળ તે ધર્મ સૂક્ષ્મ છે. તે ધર્મનો કોઈ જાણી શકતું નથી. કેમકે તેમાં ઘણાં વિષ્ણો આવે છે તેથી કોઈ જાણી શકતું નથી.

॥ अत्र नीलकंठ व्याख्या ॥

उपलभ्येति उक्षाणं वा वेह तं वीक्षदन्ते महोक्षं वा महाजं वा
श्रोत्रियाय निवेदयेत् इति स्मृतिश्रुतिविहितो गवालंभ एकाचारः
मागामनागामदिति वधिष्ठ इत्यत्र लिंगाय गतो गवोत्सर्जविधि
तद्धिरुधोऽन्य आचारस्तत्र अनागामिति विशेषणात् कृत्वा हिंसा
विधेरहिंसाविधिर्ज्यायान् इति गम्यते । प्रजापत्यादिपशुष्वपि तुल्य-
त्वादित्यास्तां तावदिति

ભાવાર્થ—મધુપર્કમાં શ્રુતિસ્મૃતિમાં કહેલો એક આચાર છે. બીજી તરફથી તેની વિરુદ્ધ ઋગ્વેદમાં અનપરાધિ બલદ તથા ગાયો મારવી નહીં. એવો વિધિ બતાવ્યો, બીજું ગાયોને છોડી દેવી એ આચાર છે. તે બાવતમાં વિચાર ન કરતાં અનપરાધિ પશુ યજ્ઞમાં તથા બલિમાં સરખાં છે. મોટે હિંસા ન કરતાં યજ્ઞ કરવો ને અહિંસા બલિ આપવાં એ વિધિ શ્રેય છે. એમ નીલકંઠનો અભિપ્રાય છે.

તેમજ શ્રુતિઓમાં તથા વેદમાં સોમયાગાદિ પ્રયોગમાં પળ જે પશુહોમ કહેલા છે. તે જગો પાકસંસ્થામાં શ્રૌતસ્માર્તકર્મમાં પળ તે પશુસ્થાને પુરોહાશ તથા ચરુ-આમિષ વિગેરે કહેલા છે. તો આ લૌકિક તાંત્રિક્રિયામાં પ્રતિનિધિ કૂષ્માંઢાદિ કરવામાં કોઈ શાસ્ત્ર બાધ કરતું નથી, પળ વિશેષ અમ્યુદય છે.

મહાભારતે

તસ્ય તેનાનુભાવેન મૃગહિંસાત્મનસ્તદા
તપોમહત્સમુચ્છિન્નં તસ્માદ્દિંસ્યા ન યજ્ઞિયા
અહિંસા સકલો ધર્મો હિંસાધર્મસ્તથાહિતઃ ॥ ઇત્યાદિ

અત્રાલ્યાયિકાતાત્પર્યં પશુકાર્યેશ્યામાકાદિવિકારાંશ્ચરુપુરો-
ડાશાદીનકુર્યાત્ ઇતિ ગમ્યતે તથા ચ ગૃહે અથશ્વોભૂતેષ્ટકાઃ પશુના
સ્થાલિપાકેનવેતિ । પશુસ્થાને સ્થાલિપાકો ત્રિધીયતે એવમન્યત્રપુરો-
ડાશામિક્ષાનાં પશુસ્થાને વિધાનમવગંતવ્યં—તસ્માદ્હિંસાનયજ્ઞિયા ॥

ભાવાર્થ—પશુની જગોમાં તે કાર્યમાં સામો—દૂધપાક વિગેરે અન્ન વિકાર સપુરોડાશા-
દિક કરવા કહેલું છે. માટે પશુસ્થાને દૂધનો પદાર્થ વા માષાન્નાદિ કરવા લખે છે. માટે
હિંસાયજ્ઞ કરવા તેથી અહિંસાયજ્ઞ કરવા તે વધારે સારું. ઇટલુંજ નહિ, [વલિ ભારતાદિકમાં
કહેલું છે કે,] ધૂતારા વામી લોકોએ, માંસ, મદિરા પૂજાને બાંને પોતાને ખાવા માટે કહેલું છે.

મહાભારતે

યદિ યજ્ઞાંશ્ચ વૃક્ષાંશ્ચ યૂપાંશ્ચોદ્વિશ્ય માનવાઃ
વૃથા માંસં ન ભક્ષંતિ નૈષ ધર્મઃ પ્રશસ્યતે ॥ ૧ ॥
સુરા મત્સ્યા મધુમાંસમાસવં કૃશરૌદનમ્
ધૂર્તૈઃ પ્રવર્તિતં હ્યેતત્ ન વૈ વેદેષુ કલ્પિતં ॥ ૨ ॥
માનાન્મોહાચ્છ લોભાચ્છ લૌલ્યમેવ પ્રકીર્તિતમ્
વિષ્ણુમેવાભિજાનંતિ સર્વયજ્ઞેષુ બ્રાહ્મણાઃ ॥ ૩ ॥
પાયસૈઃ સુમનોભિશ્ચ તસ્યાપિ યજનં સ્મૃતં

અર્થ—યજ્ઞીય વૃક્ષ ગોયૂપાદિ કરી પશુને બાંધી યજ્ઞદ્વારા માંસ ધવાથી વૃથા નથી ખાતા
એ કોઈ ધર્મ નથી. તેમજ સુરા, મત્સ્ય, મધુ, માંસ, આસવ, લીમડી વિગેરે પદાર્થો વેદમાં
નથી એ સવલું ધૂતારાઓએ પોતાના મોહ, લોભથી પ્રવર્તમાન કરેલું છે. જે વિષ્ણુને જાણે છે
તે સઘલા બ્રાહ્મણ પુષ્પાદિકથીજ દેવનું પૂજન કરે છે.

આ હિંસાચાલ પશુહિંસાનો ત્રેતાયુગથી વગરે બઢવાનું થયો છે. એમ મહાભારતમાં
તથા ઇતિહાસમાં છે. તે નીચે —

इत्यर्थं निर्मिता वेदा यज्ञाश्चोषधिभिः सह एभिः सम्यक्प्रयु-
क्तैश्च प्रीयन्ते देवताक्षितौ । इदं कृतयुगं नामकालश्रेष्ठःप्रवर्तितः ।
अहिंसा यज्ञपशवो युगेऽस्मिन्नतदन्यथा तत् त्रैतायुगं नाम त्रयी
यत्र भविष्यति ॥ प्रोक्षिता यज्ञपशवो बधं प्राप्स्यन्ति वै मखे ।
ततस्तिष्ये चरुं प्राप्ते युगे कलिपुरस्कृते ॥

एकपादस्थितोधर्मो यत्र तत्र भविष्यति
यत्र यज्ञाश्च वेदाश्च तपः सत्यं दमस्तथा

अहिंसाधर्मसंयुक्ताः प्रचरेयुः सुरोत्तमाः । रुचोदेशः सेवितव्यो
माबोधर्मः पदास्यशेत् ॥

માર્વાર્થ—વેદ સાથે ઔષધિ થઈ છે માટે ઔષધિથી બલિ વિગેરેથી દેવી પ્રસન્ન થાય છે.—મગવાન્ કહે છે—હાલ સત્ત્વયુગમાં પશુવધ નથી. ત્રૈતાયુગમાં તેનું પ્રબલ થાશે. જ્યારે કલિ આવશે ત્યારે બંધ થશે તો તમારે જે જગો અહિંસા વિધિ ધાય તે જગોઈ રહેવા જવું.

વળી કલીયુગમાં ધર્મસિંધુમાં હિંસાવિધિ મધુપર્કાદિકમાં મને કરી છે. મધુપર્કેપશો-
વધઃ શ્રાદ્ધમાંસપ્રદાનં વર્જ્ય ॥ ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિમાં હિંસાવિધિ પળ નિષેધ કરેલો છે. તો
તાંત્રોનો વિધિ પશુવધ વર્જ્ય હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય.

બલિ કેટલીક જગો વાસ્તુ નૈવેદમાં બલિદાનમાંપળ અડદનો લોટ લઈ તેનો પશુ
કરી બલિ આપવા કહેલ છે.

શાંતિસારે.

जयंताय ध्वजं पीतं पैष्टं कर्म च संत्यजेत्

एम वास्तु बलिमां पण पिष्टनां पशु कहेल છે. તેમજ ચાતુર્માસ્યાદિકર્મ પળ હાલ
પિષ્ટનાજ થાય છે. તેમજ શ્રુતિમાં જે જગો વસાનુંલંભન કહેલું છે. તે જગોઈ કાત્યાયને
પૌતાના સૂત્રોમાં (પયસ્યાવા) એમ પશુસ્થાને પયસ્યા કરવા લખેલું છે.

स्मृत्यन्तरे.

पशुस्थाने पुरोडाशं निर्वपेत् पशुदैवतं
आमिषामथवा कुर्यात् पूर्णाहुतिमथापि वा

પશુસ્થાને પુરોડાશ તે દેવતાનો કરવો વા દૂધની આમિષ દહિં નાંચી કરવી વા પૂર્ણાહુતિ કરવી,

તે મનુષ્ય પણ પશુસ્થાને પિષ્ટપશુ કહેલ છે.

યજ્ઞે પિષ્ટપશું કુર્યાત્ સંગે ઘૃતપશું તથા

યજ્ઞમાં બલિમાં પિષ્ટનો વા ઘૃતનો પશુ કરવો ઘૃથા પશુ કરી બંધ વિધિ કરવો તેમાં કોઈ શાસ્ત્રનો બાધ નથી.

પ્રશ્ન ૭ મો.

પશુવધ કરવાને બદલે તેના નાક કાનનો છેકોકરી તે પ્રાણીને છુટું મેલી દેવામાં આવે તો ક્રિયા કરી થઈ ગણાય કે કેમ ?

ઉત્તર ૭ મો.

પશુવધ કરવાને બદલે તેના અંગને છેદન કરી પ્રાણીને છૂટો મૂકવાનો લેખ કાંઈ લખેલો નથી. પરંતુ ॥ રુધિરાક્તેન બલિના માંસેન સુરયા નૃપ ॥ એવા વચનથી તે પશુ માંહેના એક દેશના રુધિર સહિત અન્નથી બલિદેવાય તેમાં પ્રત્યવાય નથી કેમકે બલિના વિકલ્પમાં પોતાના અંગનું રુધિર માત્ર લખેલું છે. અને વધના રુધિરથી પણ તૃતી થાય છે. માટે પોતાનો નિષ્ક્રય પશુ સાથે કરી તેના અંગનું રુધિર અને ઓદન ધરી તેને છૂટું મુકવા હરક્ત નથી. સોમાદિ યજ્ઞમાં ત્વષ્ટા નામના પશુને યજ્ઞસ્તંભે બાંધી પર્યાગ્રિકૃત પશુને પ્રદક્ષિણા કરાવી નહીં મારી છૂટી દેવા લેખ છે. તેમજ અશ્વમેધાદિકમાં આરણ્ય પશુનું આલંબન કરી છોડી દેવા લેખ છે. તેમજ આમ ચાલતો રીવાજ મધુપર્કમાં ગૃહ્યપ્રમાણે ચાલે છે.

યજમાન કહે છે -ગૌઃ ગૌઃ ગૌઃ એમ કહી બલિને પ્રહણ કરે છે. તે માતા રુદ્રાણાં ઇત્યાદિ મંત્ર ભળીને કહે છે કે-ઉત્સૃજત નૃણ્યાયતુ-એમ કહી તે પશુનું ઉત્સર્જન કરવા કહેલું છે. તો પશુનો ઉદ્દેશ દેવીતરફ કરે તેના અંગમંગથી રુધિર-ઓદનથી બલિ દેવામાં કાંઈ હરક્ત નથી. તથાપિ કૂષ્માંડાદિની પૂજા કરી ધર્મસિન્ધુમાં કહેલો વિધિ વધારે પ્રશસ્ત છે.

તે રુદ્રયામલ પ્રમાણે કૂષ્માંડ તથા નાલીયેરને વજ્ર બિંટિ તેની પૂજા કરી ધર્મસિન્ધુમાં કહેલા વિધિપ્રમાણે બલિ આપવો.

કૂષ્માંડો બલિરૂપેણ મમભાગ્યાદિત્યાદિ

ઇત્યાદિ વિધિથી કૂષ્માંડથી બલિ પશુ સ્થાને દેવું. આ વિધિ યજ્ઞમાં ઘણી જગાયે છે. તેમ આ પશુબલિ વેદોદિત નથી ઇટલે પ્રત્યવાય ન કરે.

ઉપસંહાર તાત્પર્યાર્થ.

દશરાને દિવસે મહાનવમી નિમિત્ત દેવતા બલિ વેદોદિત નથી.—ન હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાનિ
 એવી શ્રુતિથી હિંસા કરવા સૌ પ્રાણીને મનાઈ કરી છે. કદાપિ દેવીપુરાણમાં તથા ચંડિપાઠ
 વિગેરેમાં વલિદાનમાં પશુ લેખેલો છે. પરન્તુ ॥ નાવેદવિહિતાં હિંસામાપદ્યપિ સમાચરેત્ ॥
 એમ મનુએ કહેલું છે. હિંસા આપડ્ કાલમાં પળ ન કરવી એમ કહેલું છે. ॥ સર્વથાન્નં યદા
 ન સ્યાત્ તદૈવામિષ માશ્રયે ॥ આવી રીતે કહેલું છે. ॥ કલૌ મનુપરાશરૌ ॥ એવા લેખથી
 કલિયુગમાં મનુ તથા પરાશર બેએ માન્ય ગણાય છે. વઠ્ઠી અનપરાધિ પ્રાણીની હિંસા ન
 કરવી એમ વેદ કહે છે. ॥ અસ્વર્ગ્ય લોકવિદ્વિષ્ઠં ધર્મમપ્યાચરેત્ ન તુ ॥ મનુએ પશુવધ
 અસ્વર્ગ્ય કહેલો છે. લોકવિદ્વિષ્ઠં પળ છે. માટે પશુની જગ્યાએ કૂષ્માંડાદિ બલિ આપવું એ
 શ્રેષ્ઠ છે. તથાસ્તુ.

આપનું લખાણ અમારી પાસે ઘનું મોડું આવવાથી ઘણો શોધ થઈ શક્યો નથી તેથી
 સંપૂર્ણ ખુલાશા નથી:

તા. ૨૦—૯—૯૪.

પાઠક. ગોરાભાઈ રામજી,

જુનાગઢ કન્યાશાળાપાસે.

શાસ્ત્રી હરિદાસ કરુણાશંકરનો અભિપ્રાય.

આસ્તિકવર્ગ વિભૂષણ રા. રા. પ્રાણજીવન, ચીફ મેડિકલ ઑફિસર

ધર્મપુર સ્ટેડ.

આપનું છાપેલું પત્ર તા. ૧૪-૯-૯૪ ને રોજ રવાના કરેલું મને તા. ૧૭-૯-૯૪ ને રોજ સાયંકાલે મળ્યું છે. આપની અહિંસા ધર્મમાં સારી રુચિ જાણી ચિત્ત પ્રસન્ન થયું છે. આપના લખેલા પ્રશ્નોનું ઉત્તર સવિસ્તર આપવા અધિક કાલની અપેક્ષા છે. તથાપિ આપે સત્વર ઉત્તર આપવા જણાવેલું છે. માટે ટુંકી મુદતના પ્રમાણમાં ટુંકામાં પણ ખુલાસાવાર આપના પ્રશ્નોનો અનુક્રમે ઉત્તર આપું છું. તે ઉપર લક્ષ આપશો.

૧—આ પ્રકારની હિંસાનું પ્રતિપાદન દેવીભાગવત, કાલિકાપુરાણ, રુદ્રયામલ તથા ઢામરતંત્ર આદિ તંત્રગ્રંથો તથા દુર્ગાભક્તિતરંગીણીઆદિ શાસ્ત્રગ્રંથોમાં છે.

૨—આ જાતિના ગ્રંથો દુર્ગાના ઉપાસનાઓમાં માન્ય ગણાય છે. સર્વ આર્ય પ્રજામાં માન્ય ગણાતા નથી. કારણ કે આ એક પોતપોતાનો કુલાચાર છે. માટે જેઓના કુલમાં ઉપાસ્ય સ્વદેવ દુર્ગા છે, તે કુલના પુરુષોને ઉપરના ગ્રંથો પ્રમાણભૂત છે. દેવીના ભક્તો પણ બે પ્રકારના છે. એક વામમાર્ગી તથા બીજા દક્ષિણમાર્ગી; તેમાં વામમાર્ગી લોકો મહાનવમીની સમાપ્તિમાં સાક્ષાત્ પશુ મહિષાદિનો દેવીની સન્મુખ વધ કરે છે. તેમજ મધ્યપાન પણ કરે છે. પરંતુ જે દક્ષિણમાર્ગી છે, તેઓ કૂષ્માંડ [કોલું] વા શ્રીફલ આદિનો પશુને સ્થલે ઉપયોગ કરે છે. માટે શક્તિ ભક્તીમાં પણ કેવલ વામમાર્ગાઓને જ હિંસાપ્રતિપાદક ક્રિયાપ્રધાનગ્રંથો માન્ય છે. સકલ આર્યજનોને એ ગ્રંથ સર્વથા માન્ય નથી.

૩—ધર્મસિન્ધુ, નિર્ણયસિન્ધુ આદિ સર્વમાન્ય ગ્રંથોમાં ઉપરની ક્રિયાના સંબંધમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે.

વિપ્રેણ યવહોમાન્નબલિનૈવેદ્યૈઃ સાત્વિકીપૂજા કાર્યા
નૈવેદ્યૈશ્ચ નિરામિષૈઃ ॥ મધ્યં દત્વાબ્રાહ્મણસ્તુ બ્રાહ્મ-
ણ્યાદેવ હીયતે ॥ મધ્યમપેયમદેયમિત્યાદિનિષેધાનાં
માંસમધ્યયુત પૂજાર્યાં બ્રાહ્મણસ્ય નાધિકારઃ સ ચ

કેવલં કામ્ય એવ ન નિત્યઃ ॥ નિષ્કામક્ષત્રિયાદેઃ
સાત્વિકપૂજાકરણે મોક્ષાદિફલાતિશયઃ ॥ (ધ૦
સિં૦ દ્વિ૦ પ૦ પત્ર ૬૬),

અર્થઃ—જવ હોમ, અન્ન બલિ તથા નૈવેદ્ય વડે સાત્વિક પૂજા કરવી, માંસરહિત નૈવેદ્ય સમર્પવું. મધ અર્પણ કરવાથી બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મત્વથી અષ્ટ થાયછે, મધ પીવું નહીં તેમ આપવું પળ નહીં ઇત્યાદિ નિષેધ વાક્યો છે. માટે માંસ, મધ સહિત પૂજાનો બ્રાહ્મણને અધિકાર નથી. ક્ષત્રિયને માંસ મધયુક્ત જપ હોમાદિ સહિત રાજસપૂજામાં પળ અધિકાર છે. આ સ્થલે અપિ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે. તે ઉપરથી તેનો સાત્વિકપૂજામાં પળ અધિકાર છે. આ કામ્ય-કર્મ છે. નિત્યકર્મ નથી માટે કામ્યકર્મ ન આચરવાથી કોઈ પ્રકારની હામિનો સંભવ નથી. મુમુક્ષુ પુરુષને તો કામ્ય નિષેધનું વર્ણન યોગ્ય છે. નિષ્કામ ક્ષત્રિય આદિને સર્વોત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.

નિર્ણયસિન્ધુના દ્વિતીય પરિચ્છેદમાં લખ્યું છે કે,—

અશક્તૌ બ્રાહ્મણેન ચ કૂષ્માંડાદિભિર્બલિદાનં કાર્યં ।

ઉક્તં ચ કાલિકાપુરાણે

કૂષ્માંડમિશ્વદંડં ચ માંસં સારસમેવ ચ

એતે બલિસમાઃ પ્રોક્તા સ્તૃતૌ છાગસમાસ્તથા

છાગાભાવે તુ કૂષ્માંડં શ્રીફલં વા મનોહરં

વસ્ત્રસંવેષ્ટિતં કૃત્વા છેદયેચ્છુરિકાદિના

અર્થઃ—ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યે તથા બ્રાહ્મણે કૂષ્માંડ વિગેરેથી બલિદાન આપવું. કાલિકા-પુરાણમાં કહ્યું છે કે—કૂષ્માંડ, શેરડી સાંઠો, સારસનું માંસ એ બલિતુલ્ય સમજવાં, તેથી દેવીને બકરા બરોબર તપ્તિ થાય છે. રુદ્રયામલમાં પળ કહ્યું છે કે,—

છાગને અભાવે કોલું અથવા સંદર શ્રીફળને વસ્ત્ર વડે વાંટીને છરી નિગેરેથી તેને કાપવાં—

ઉપરના વાક્યમાં એમ લખ્યું છે કે અશક્ત ક્ષત્રિયાદિયે કૂષ્માંડાદિનો બલિ આપવો તો દયાવાન્ રાજર્ષિની આર્થા કર્મમાં અપ્રવૃત્તિને અશક્તિરૂપે ગણવામાં કશો વાધ નથી,

ધર્મસિન્ધુમાં બલિદાન પ્રકરણમાં લખ્યું છે કે,—

**સકામેન ક્ષત્રિયાદિના સિંહવ્યાઘ્રનરમહિષચ્છાગસુકરમૃગ-
પક્ષિમત્સ્યનકુલગોધાદિપ્રાણિસ્વગાત્રરુધિરાદિમયો બલિર્દેયઃ**

અર્થઃ—ક્ષત્રિ જો કામના વિશેષ યુક્ત હોય તો તેણે સિંહ, વ્યાઘ્ર, નર, મહિષ, છાગ, સુકર, મૃગપક્ષિ, મત્સ્ય, નોલિયું, ઘો વિગેરે પ્રાણીનો તથા પોતાના રુધિર વિગેરેનો પળ કામનાનુસાર બલિ આપવો. આથી તુચ્છ કામનારહિત ક્ષત્રિયને આ હિંસા પ્રધાનકર્મ આદરવા યોગ્ય નથી એજ સ્પષ્ટ સમજાય છે. વલી મઘમાંસાદિ વડે આરાધન વામાચાર ગણાય છે, અને વામમાર્ગને અનુકૂળ શાસ્ત્રો કલિયુગમાં પ્રમાણભૂત નથી. એમ ધર્મસિન્ધુકાર કલિવર્જ-પ્રકરણમાં કહે છે.

મઘમક્ષાદિ વામાયાગમસ્ય તુ ન માન્યતા

મઘ માંસાદિ મક્ષણનું પ્રતિપાદનકરનારા વામમાર્ગના શાસ્ત્રો કલિમાં પ્રમાણભૂત નથી.

મા હિંસ્યાત્સર્વભૂતાનિ કોઈ પળ પ્રાણિની હિંસા કરવી નહીં. અહિંસા પરમો ધર્મઃ કો ધર્મોભૂતદયા ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિ તથા આત્મપુરુષના વાક્યો અહિંસા પ્રતિપાદક અનેક છે. પરંતુ વલ્લભે તેમાં જગાના સંકોચને લીધે આ સ્થલે સર્વ લખ્યાં નથી.

૪—સર્વ રાજાઓને તે અવશ્ય કર્તવ્ય નથી. તેમ ન કરવામાં આવે તો કોઈ પ્રબલશાસ્ત્રની આજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી. વલી સાત્વિકી ક્રિયા કરવાથી એ એકદેશીશાસ્ત્રનું માન પળ રહે છે.

૫—જો દેવી પોતાના પ્રધાન ઉપાસ્ય દેવ હોય તો તેની યોગ્ય સમયે આરાધના ન થવાથી હાનિનો સંભવ ધરો પરંતુ સાત્વિકી પૂજાવડે શ્રીજગદંબાનું શ્રદ્ધા ભક્તિપૂર્વક રૂઢે પ્રકારે આરાધન થઈ શકે છે. માટે હિંસા પ્રધાનક્રિયા ન કરવામાં કશો પળ બાધ નથી.

૬—આ પ્રશ્નનું સમાધાન ઉપરના પ્રશ્નોના ઉત્તરથી થઈ ગયેલું આપને જણાશે માટે તે વિશે અધિક લખવા પ્રયોજન જણાતું નથી.

૭—એવી રીતે છેકો દેવા કરતાં એ તામસક્રિયા નજ કરવી એ અતિઉત્તમ માર્ગ છે.

ઉપસંહાર.

આપના મહારાજાશ્રીને આ પ્રકારની વૃત્તિ થઈ છે, તેથી તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. આપ ઢલોછો તેવી વૃત્તિ એમની હોય તો खरेखर રાજર્ષિપદને યોગ્ય છે. ડ્યારે આ પ્રકારે તેની વૃત્તિનું વલણ અહિંસા તરફ છે. તો તેઓ શિકારને બદલે પળ બિચારાં નિરપરાધિ મૃગાદિ પશુઓનો પળ વધ નહીંજ કરતા હોય, જે સર્વ પ્રકારની હિંસાથી નિવૃત્ત છે. તેણે બલિનિમિત્ત પળ હિંસા કરવી ઉચિત નથી. સઘલા ભરતખંડના રાજાઓની શ્રીધર્મપુરના રાજાના સરખી વૃત્તિ થાઓ. એમ અમે શ્રીપરમાત્મપાસે યાચના કરિએ છીએ.

**યોધર્મપુરભૂપાલઃ સદ્ધર્મનિરતઃ શુચિઃ
હિંસાપ્રધાનં સ કથં ધર્માભાસં સમાચરેત્**

લિ૦ હરિદત્ત કરુણાશંકર.

જુનાગઢ સં૦ પાઠશાલાના શાસ્ત્રીના આશીર્વાદ

નં. ૧૪.

વૈચ રઘુનાથ ઇંદ્રજીનો અભિપ્રાય.

હિંસા ન કરવાથી સારું છે, એવાં વાક્ય શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા તથા શ્રીભાગવતમાં છે. જેને મોટા મોટા આચાર્યો પ્રમાણ માને છે. અને જેની ઉપર ટીકાકારે ગીતાગીમાં અહિંસાસત્યમસ્તે-
યમિત્યાદિ વાક્યો લખ્યાં છે, ને શ્રીમદ્ભાગવતમાં પળ એકાદશ સ્કંધમાં વિભૂતિ અધ્યાયમાં
લખે છે જે વૃતાના મહિહિંસનં ને જે ઉપર આજ કાયદા ચાલે છે, તે સ્મૃતિમાં પળ અહિંસા
પરમોધર્મઃ લખે છે માટે હિંસા ન કરવાથી શ્રેય છે. ને હિંસા કરવાનું દેવીપુરાણ અથવા કા-
લિકાપુરાણ એમાં લખ્યું હશે, તે કોઈ સદાચાર કે આર્યધર્મમાં માનવા લાયક છે નહીં. તેના
ઉપાસક તેને માને છે. ને જે પાડા, બકરાનો વધ કરે છે, તે રૂઢિથી કરતા હશે. કારણકે
કોઈ સારા ગ્રંથમાં એવું લખ્યું નથી. જે હિંસા ન કરવાથી નુકસાન થાય પળ હિંસા જેને
વાલિ છ તેવાં કેટલાંક મનુષ્ય વહેમ નાંખે છે. જે દરસાલ કરતા હોય તે ન કરવાથી
નુકસાન થાય એ વહેમથી મનુષ્ય ડરતાં હશે. પળ કોઈ સારા ગ્રંથમાં હિંસા ન કરવાથી
નુકસાન થાય એવું અમારા જાણવામાં આવ્યું નથી.

લિં• જુનાગઢના.

વૈચ, રઘુનાથ ઇંદ્રજી પ્રશ્નોરાનાગર.

નં. ૧૬.

ધોરાજીવાલા પારેલ વનેચંદ પોપટનો અભિપ્રાય.

રા. રા. પ્રાણજીવન જગજીવન, ચીફ મેડીકલ ઑફિસર.

મુ. ધર્મપુર.

ધોરાજીથી લિ. પારેલ, વનેચંદ પોપટના જુહાર વાંચશો. બાદ આજ રોજ આપના મહારાજા તરફથી સાત પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યા છે. તો તેનો જવાબ હું યથામતિ આપું છું તે સ્વીકારશો.

અહિંસાનિષેધપ્રકરણમ્

પ્રાણિમાત્રહિંસાનિષેધનામિષાશનનિષેધઃ ॥

તત્ર મહાભારતે દેવાન્ પ્રતિ મહર્ષિવચનમ્ ॥

બીજૈર્યજ્ઞેષુ યદ્વ્યમિતિ વૈ વૈદિકી શ્રુતિઃ ॥

અજસંજ્ઞાનિ બીજાંનિ છાગં નો હન્તુમર્હથ ॥

અર્થઃ—કોઈ જીવ પ્રાણીમાત્રની હિંસા ન કરવી તથા માંસ ભક્ષણ ન કરવું. તેના પ્રતિપાદન કરનારા શ્લોકનો અર્થ—મહાભારતને વિશે દેવતાઓપ્રત્યે મહર્ષિનું વચન ક, હે દેવો ! યજ્ઞમાં ધાન્યના બીજે કરીને હોમ કરવો એ વેદની શ્રુતિ કહે છે. ને અજે કરીને હોમ કરવો એમ પણ વેદની શ્રુતિ છે. તો અજ એટલે ન ડગે એવાં ધાન્યનાં બીજ સમજવાં પણ અજ એટલે બકરો ન સમજવો. માટે બકરાંને મારવા તમો યોગ્ય નથી.

શ્રીમદ્ભાગવતે ચતુર્થસ્કંધે, પ્રાચીનમર્હિષિપ્રતિ નારદવાક્યં.

વાયુમત્સ્યપુરાણયોર્દેવેન્દ્રં પ્રતિ મહર્ષિવાક્યમ્ તથા ચ ।

યજ્ઞો બીજૈઃ સુરશ્રેષ્ઠ યેષુ હિંસા ન વિદ્યતે ॥

ત્રિવર્ષપરમં કાલ મુપૈતૈ રપ્રરોહિભિઃ ॥

અર્થઃ—વાયુપુરાણ તથા મત્સ્યપુરાણમાં દેવેન્દ્રપ્રત્યે મુનિયે કહ્યું છે. હે દેવેન્દ્ર ! ત્રણ વર્ષ સુધી પદ્મતર રહેલ ને વાવત ડગે એવાં ધાન્યનાં બીજથી યજ્ઞ કરવો [કારણ કે આવાં ધાન્યને વિશે હિંસા નથી અને ડગે એવા ધાન્યથી યજ્ઞ કરવાની શાસ્ત્રમાં મનાઈ છે. તો દેવને કેમ રાજી કરાય ! નજ કરાય.] મારે હિંસારહિત કામ કરવાં એ વેદનું મત છે.

**ભો ભો પ્રજાપતે રાજન્ પશૂન્પશ્ય ત્વયાધ્વરે
સંજ્ઞાપિતાન્ જીવસંઘાન્ નિર્ઘૃણેન સંહસ્રશઃ**

અર્થ:—હે પ્રજાપતિ રાજન્ ! દયારહિત એવો તું તેણે યજ્ઞમાં માર્યાં જે હજારો પશુ તથા તે યજ્ઞમાં માર્યાં જે બીજી જાતના કેટલાક જીવસમૂહ તેને મારા બતાવવાથી નજરે જો.

**एते त्वां संप्रतीक्ष्यन्ते स्मरंतो वैशसं तव
संपरेतमयःकूटैश्छिदंत्युत्थितमन्यवः**

અર્થ:—યજ્ઞમાં માર્યાં જે પશુઓ તથા બીજા જીવના સમૂહો તે સઘળાં તારા વૈરને સં-
ભારતા તારી વાટ જોઈને ઉભા છે. આ દેહનો ત્યાગ કરીને પરલોકમાં ગયો જે તું તેને
દેખીને જેઓને ઘણો ક્રોધ થયો છે. એવાં સર્વ પશુઓ તથા બીજા જીવના સમૂહો લોઢાને
કુવાડે કરીને તને છેદશે (કાપશે).

નારદપંચરાત્રવચનમ્.

**શ્રુતિર્વદાતિ વિશ્વસ્ય જનનીવ હિતં સદા
કસ્યાપિ દ્રોહજનકં ન વક્તિ પ્રભુતત્પરા**

અર્થ:—સમર્થ પરમ દયાલુ મૂર્તિ ઈશ્વરને પ્રતિપાદન કરનારી જે શ્રુતિ તે માતાની પેઠે
નિરંતર જગતના હિતનેજ કહે છે. પણ કોઈ જીવનો દ્રોહ થાય, તેવું વચન નથી બોલતી.
માટે વેદમાં હિંસા કરવાનું કોઈ જગાએ કહ્યું નથી.

**न तच्छास्त्रं तु यच्छास्त्रं वक्ति हिंसा मनर्थदाम्
यतो भवति संसारः सर्वानर्थपरंपरः**

અર્થ:—અનર્થને આપનારી હિંસાનું જે શાસ્ત્ર પ્રતિપાદન કરતું હોય. તો તે શાસ્ત્ર
માન્ય ગણાતું નથી. સમગ્ર દુઃખની પરંપરાવાળો જે સંસાર તેમાં વારંવારજ મૃત્યુરૂપી પ્રવાહ
જીવની હિંસાથી થાય છે. જે શાસ્ત્ર હિંસાનું પ્રતિપાદન કરતું હોય તેને તો શાસ્ત્રજ માનવું નથી.

ભારતે ભીષ્મવચનમ્.

**सर्वकर्मस्वऽहिंसां वै धर्मात्मा मनुब्रवीत्
कामकाराद्विहिंसन्ति बहिर्वेद्यां पशून्मराः**

અર્થ:—ધર્માત્મા મનુ તે સર્વ કર્મમાં કોઈ પ્રાણિની હિંસા કરવી નહીં, એમ કહેતા આવ્યા
છે. માંસનાં खानारा માંસ खावानी ઇચ્છાથી યજ્ઞશાલાની બહાર પશુઓને મારે છે, તે કેષલ
રસાસ્વાદ માટેજ છે. પણ શાસ્ત્ર પ્રતિપાદ્ય નથી.

તસ્માત્ પ્રમાણતઃ કાર્યો ધમઃ સૂક્ષ્મો વિજાનતા
અર્હિસા સર્વભૂતેભ્યો ધર્મેભ્યો જ્યાયસી મતા

અર્થઃ—માટે વિશેષે કરીને સર્વ શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તને જાણનારો જે પુરુષ તેણે સર્વ શાસ્ત્રના પ્રમાણથી અર્હિસારૂપ જે સૂક્ષ્મધર્મ તેજ કરવો કેમ જે સર્વ ભૂતની જે અર્હિસા તે સર્વ ધર્મથી શ્રેષ્ઠ માની છે.

વૃદ્ધપરાશરેણોક્તમ્

યસ્તુ પ્રાણિવધં કૃત્વા દેવાન્ માંસેન તર્પયેત્
સોઽવિદ્વાંશ્ચંદનં દગ્ધ્વા કુર્યાદંગારલેપનમ્

અર્થઃ—જે પુરુષ પ્રાણીની હિંસા કરીને દેવતાઓને માંસ વડે તૃપ્ત કરે છે. તે મર્ત્ય પુરુષ સાથે મુગંધિવાલું ચંદન બાલીને તેની રાખનું પોતાને શરીરે લેપન કરે છે. માટે કોઈ કામમાં પ્રાણીની હિંસા કરવી નહીં.

મહાભારતે યુધિષ્ઠિરં પ્રતિ મીષમવચનમ્

પ્રોક્ષિતાભ્યુક્ષિતં માંસં તથા બ્રાહ્મણકામ્યયા
નિર્દોષં સર્વથા માંસં વિચ્યતે નૈવભૂતલે

અર્થઃ—હવે માંસ ભક્ષણના નિષિદ્ધ વાક્યો કહેવામાં આવે છે. મહાભારતમાં યુધિષ્ઠિર-પ્રત્યે મિષ્મપિતાય કહ્યું છે, કોઈ કપુરુષે દેવતાને નિવેદન કર્યું તથા પિત્રિયોને નિવેદન કર્યું જે માંસ તેના ભક્ષણ વિશે મોટો દોષ છે, બ્રાહ્મણની આજ્ઞા કરીને માંસ ભક્ષણ કરવું તેને વિશે પણ દોષ છે. માટે કોઈ પ્રકારે માંસ નિર્દોષવાળું નથી. તેથી તેનું ભક્ષણ ક્યારેય ન કરવું.

સત્સર્વયો વાલ્લિવ્યાસ્તથૈવ ચ મરીચયઃ ॥

અમાંસભક્ષણાન્ રાજન્ પ્રશસંતિ મનીષિણઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થઃ—અર્હિસા ધર્મયુક્ત છે. રુદ્રીબુદિવાળા પણ જે નસિદ્ધાદિ સાત ઋષિઓ તથા સૂર્યના કિરણ ને સૂર્યના મંડળને વિશે રહેનારા જે સાત હજાર વાલ્લિવ્યાસ્ત નામે ઋષિઓ માંસ ભક્ષણ નથી કરતા. તેના વચ્ચાળ કરે છે. ને માંસ ભક્ષણ કરે છે. તેની સૌ માણસ નિંદા કરે છે. માટે માંસ ભક્ષણ ન કરવું.

પૂર્વં તુ મનસા ત્યક્ત્વા તથા વાચા ચ કર્મણા
ન ભક્ષયતિ યો માંસં ત્રિવિધં સો વિમુચ્યતે

અર્થ:—હે રાજન્ ! જે પુરુષ પ્રથમ તો મને કરીને પછી વાળીથી પછી દેહે કરીને પછી કર્મે કરીને જે માંસને નથી ખાતો તે અનેક પ્રકારના સંસારના દુઃખથી મુકાય છે. ને સુખ પામે છે. તેથી માંસ ભક્ષણ ન કરવું.

**ન હિ માંસ તૃણાત્કાષ્ઠાદુત્પલાદ્વાપિ જાયતે
જંતુઘાતાન્નવેન્માસં તસ્માદ્દોષોપિ ભક્ષણે**

અર્થ:—હે રાજન્ ! માંસ યજ્ઞથી ઉત્પન્ન નથી થતું તથા કાષ્ઠથી ઉત્પન્ન થતું નથી તથા પાષાણથી થતું નથી. માંસ તો જંતુઓના ઘાતથી થાય છે. માટે માંસ ભક્ષણ વિષે મોટો દોષ છે.

**ઋષિભિઃ સંશય પૂઢો વસુશ્ચેદિપતિઃ પુરા
અભક્ષ્યમપિ માંસં સપ્રાહ ભક્ષ્યમિતિ પ્રભો ॥ ૧૪ ॥
આકાશાત પતિતઃ સઘો ભૂમૌ સ નૃપાતસ્તદા
પ્રતદેવ પુનશ્ચોક્તા વિશેષે ધરણીતલમ્ ॥ ૧૫ ॥**

ભાવાર્થ:—હે સમર્થ યુધિષ્ઠિર રાજા—પૂર્વે વિશ્વતનામે ઇન્દ્ર થયો તેણે પશુઓની હિંસાયુક્ત યજ્ઞ કરવા પ્રારંભ કર્યો હતો. તે યજ્ઞસ્થાનમાં મહાત્મા સનકાદિકો આવી ચઢ્યા. તે મહાત્મા-ઓએ ઇન્દ્રાદિ દેવગણોને કહ્યું કે હિંસાયુક્ત યજ્ઞ કરવાની વેદમાં મનાઈ છે. અને તમો દેવતા થઈને હિંસામય યજ્ઞ કરીને માંસ ભક્ષણ કરો છો. તે તમોને ઘટતું નથી એવી રીતે ઋષિનો ને દેવગણોનો વિવાદ ચાલ્યો તે વખતમાં ચેદી નગરીનો રાજા ચરવવસુ મહા ધર્મવાનુ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ઋષિમહાત્માઓએ કહ્યું કે હે રાજન્—અમારો ને આ દેવતાઓનો સંવાદ તેમાં તમો મધ્યસ્થ થાઓ અને યથાર્થ કહો. ત્યારે વસુરાજાએ ઇન્દ્રને પક્ષપાતે કરીને કહ્યું કે વેદમાં હિંસામય યજ્ઞકરીને માંસ ભક્ષણ કરવાનું કહ્યું છે. એવું અસત્ય વચન બોલતાં તત્કાલ આકાશ થકી પૃથ્વીમાં પડ્યો ત્યારેવલી વસુરાજાને મહાત્માએ કહ્યું કે સાચું તું બોલ. ત્યારે તે રાજા પ્રથમની પેઠે બોલ્યો. ઇટલે તુરત પૃથ્વી ફાટી ઇટલે તે વસુરાજા પાતાલમાં પડ્યો ને મહદ્ દુઃખને પામ્યો. એવી રીતે પશુને મારીને માંસ ખાવું આટલું બોલ્યો તેથી પાતાલમાં પડ્યો. માટે જે પશુનો વધ કરે ને માંસ ખાય તેને પાપ લાગે છે માટે પશુઓ મારવાં મહીં ને માંસ ખાવું નહીં. એ શ્રુતિમાં તથા સ્મૃતિમાં સિદ્ધાંત છે.

પારેજ, બનેચંદ પોપટ મોતિજંદ,

મુ. ધોરાજા.

ધોરાજીવાળા પારેણ, પોપટ મોતિચંદનો અભિપ્રાય.

ધોરાજી તારીખ ૧૮ સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૪.

સદા મહેરબાન રાજમાન્ય રાજશ્રી પ્રાણજીવનદાસ વિ. જગજીવનદાસ મહેતા. ધર્મ-પુરના ચીફ મેડીકલ ઑફીસર સાહેબ મુ. ધર્મપુર ધોરાજીથી લી. શા. પોપટ મોતીચંદ તથા વકીલ જગન્નાથ વાશળજીના યથાયોગ્ય ઘળા માન્યની સાથે કબુલ કરશો.

લખવાને ઘણી ખુશી ઉપજે છે કે તા. ૧૮ સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૪ ના મુંબઈ સમાચારમાં આપની આગેવાની નિચેનો એક આર્ટિકલ અમારા વાચકમાં આવ્યો તેમાં દશરા બલેવ વિગેરે તહેવારને દિવસે ધર્મપુરમાં દેવીને કે દેવને ભોગ આપવા માટે પાડા બકરા ને બીજા પ્રાણીઓનો વધ કરવામાં આવે છે. તે શાસ્ત્રવિહીત છે કે નિષેધ છે. તે બાબત સાત સવાલો કાઢી તેનો વિદ્વાનો પાસેથી ખુલાસો મેળવવાની રહેજારી રાખેલી હોય એમ જણાય છે. અમો આશા રાખીએ છીએ કે, આવા સાહસીક કામમાં આપને પૂરતા ખૂલાસા મળી જશે. વખત ઘણો થોડો હોવાથી અમે અમારી ઉમેદમાં સંકોચાઈને પણ જણાવવાની રજા લઈએ છીએ. આપના તરફથી થયેલા સવાલોમાંથી ૩ ત્રીજા સવાલનો ખુલાસો આપવાની અમો અમારી અલ્પબુદ્ધિ પ્રમાણે ઘણી અગત્યતા જોઈએ છીએ. દેવી દેવને નામે હિંસા કરવાની રૂઢી જુની બુદ્ધિના ઓછી સમજણવાળા ચલાવી હોય એવા વામીમાર્ગીઓ અર્થનો અનર્થ કરી આ રસ્તો ચલાવ્યો છે. આપના સવાલમાંનો ત્રીજો સવાલ નીચેપ્રમાણે છે.

તે શાસ્ત્ર કરતાં પણ જે શાસ્ત્રનું પ્રમાણ વધારે બલવાન ગણાતું હોય એવાં કોઈ શાસ્ત્રમાં તે હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે કે કેમ ?

આતો જગત્ પ્રસિદ્ધ છે કે, ભાગવત એ પ્રમાણ કરવા યોગ્ય શાસ્ત્ર છે. તેથી બીજા કયોલકલ્પિત પુસ્તકોના મુક્તાબલામાં પ્રમાણ કરવા યોગ્ય ગણાય નહીં. વઢી વેદનું પ્રમાણ સર્વોપરી ગણાય છે. વિષ્ણુવાવા બ્રહ્મચારી નામના મહાન્ વિદ્વાન્ અનુભવી મુક્ત પુરુષે વેદોક્ત ધર્મપ્રકાશ નામનો એક ગ્રન્થ લોકહિતાર્થે બાહાર પાડ્યો છે. જેનાં ૧૮૬ મે પાને નવમી કલમમાં દર્શાવ્યું છે કે:—

પુરુષં વૈ દેવાઃ પશુ માલમંત તસ્માદાલબ્ધાન્મેધ ઉદક્રામત્ ॥
સોઽશ્વં પ્રાવિશત્ તસ્માદશ્વોભવદથૈનમુત્ક્રાંત સર્કિં પુરુષોઽન્યવત્

રુગ્વેદની આશ્વલાયન શાખાના ધીજી પાંચિકા માહેલા આઠમાં ધંડમાં લખ્યું છે કે—
છપરના ઓકનો ભાવર્થ—ઘોઢા, ડંટ, ગાય, બોકડો, સરખ, ભર્ગ રૂઆદિ સર્વ પશુઓ

અમેધ્ય છે. કારણ તેમાંથી મેધ નીકળી ગયો છે એ વિચાર કર્યો તેથીજ રહેલો જે પશુદેહ તે અમેધ્ય છે.

“ તસ્માદેતેષાં નાશ્રીયાત્ ન યજેત્ ” વાસ્તે સર્વ પશુઓ જે તેઓને ખાવા નહીં તથા જેઓને ખાવા નહીં તેઓનો હોમ પળ કરવો નહીં એવું—

ન અશ્રીયાત્ ન યજેત્ એટલે ખાવા નહીં તથા તેનો હોમ પળ કરવો નહીં એટલે અમેધ્ય પશુઓ જે સર્વચરપ્રાણીઓ તેઓને ખાવાં નહીં, અને તેનો હોમ પળ કરવો નહીં, એમ સૂચવ્યું છે.

એજ પુસ્તકના પાને ૧૯૧ મે પ્રાચીન બર્હિરાજા ક્ષત્રિય છતાં યજ્ઞના નિમિત્તથી પશુ મારી ખાવાનું તેને હિંસાકર્મ થયું એ નારદના વાક્યથી સિદ્ધ છે તથા યજુર્વેદમાં હિરણ્યકશા-
ના બ્રાહ્મણગ્રન્થ માંહેલા ત્રીજા અષ્ટકના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં ત્રીજા અનુવાક મધ્યે—

પ્રાચિનં બર્હિઃપ્રદિશા પૃથિવ્યાઃ વસ્તોરસ્યાતૃજ્ઞાતે અગ્રે અન્હાં ॥

એ વિવાદરૂપી કથા છે, તો ન્યાયથી સિદ્ધ થાય છે કે પશુ મારી ખાવામાં ક્ષત્રિયોને પળ પાપ છે. પછી હાલમાં જે ક્ષત્રિયો છે, તે કુલધર્મોના ઢોંગથી અથવા જીભની લાલ-
ચથી માંસ ખાય છે. તે પ્રાચીન બર્હિરાજાની રીતને મળતા ક્ષત્રિયો હશે. તો તેઓને માંસ ખાવાની લજ્યાથી પાપ-ભીતી નારદે પ્રાચીન બર્હિને બતાવી છે. તેનું સ્મરણ કર્યું છતાં પાપ લાગશેજ લાગશે. અને તે માંસ ખાવું જરૂર છોડીદેશે.

વલી એજપ્રમાણે કે:-શ્રીમદ્ભાગવતના ચતુર્થ સ્કંધમાં ૨૬ મા અધ્યાયમાં સાતમા આઠમા શ્લોકમાં નારદજીએ પ્રાચીન બર્હિને હિંસા કરવાની ના પાડી છે. ને હિંસાનો ભય દેખ્યાડો છે. તે વિશે નિચેના બે શ્લોકો

નારદ ઉવાચ

ભો ભો પ્રજાપતે રાજન્ પશૂન્ પશ્ય ત્વયાઽધ્વરે ॥

સંજ્ઞાપિતાન્ જીવસંઘાન્ નિર્ઘુણેન સહસ્ત્રશઃ ॥ ૭ ॥

એતે ત્વાં સંપ્રતીક્ષંતે સ્મરન્તો વૈશસં તવ ॥

સંપરેતમયઃકૂટૈશ્છિન્નંલ્યુત્થિતમન્યવઃ ॥ ૮ ॥

પશુવધ કરવાનો રિવાજ કપોલકલ્પિત ઘણે ઠેકાણે ચાલતો હતો પણ અત્યારે આ-
પના તરફથી આજના સુધરેલા જમાનાને મા આપવા માટે જે સમયસૂચનો પ્રસંગ લીધો
છે. તે પ્રમાણે મોરબી તરુપદમાં તથા મોરબી તાબાના ગામ સાપરમાં દશરાને દિવસે મારવાનાં

માતાને નિમિત્ત ઘેટાનો બહી ભોગ આપતા, અને સાપરમાં દેવીને પાઠા તથા ઘેટાનો બહી ભોગ દેતા, અને તેની હિંસા કરતા એ અમારા વકીલ મોતીચંદ રતનસી પારેલે મોરબીના મહારાજા સર વાઘજી બાહાદુરની હજુર આવી આવા જંગલી રીવાજને કાઢી નાંખવા, અને તેની બધી જવાબદારી પોતાને શિર રાખી તે બોકડા તથા પાઠાને માતાનાં મંદિર પાસે બાંધવામાં આવેતો અમે તેને છોડી જાવા તૈયાર છીએ. એમ વિનંતિ કરતાં મહારાજાએ તે પ્રમાણે કરવા કબુલ કર્યું. અને વચન આપ્યું કે તેમ કરવામાં આવશે તો કોઈ દિવસ એ હિંસાના પગલા પછીથી ભરવામાં આવશે નહીં. તે પ્રમાણે ફરમાન થતાં માતાના મંદિર પાસેથી એવા જાનવરો અમરા તરફથી છોડી હડે જાવામાં આવ્યા છે. અને સં. ૧૯૩૪ ની સાલમાં આ રૂત્તેબાબ બન્યો ત્યારથી એ હિંસાનો ચાલ બંધ પડી ગયો છે. અને આ પ્રસંગમાં કેટલાક લાગતા વળગતા જુની બુદ્ધિના અજ્ઞાન અને વહેમી માણસોએ ઘણી તરેહથી મહારાજા સાહેબને ભ્રમ નાંખવા માંડ્યો. પણ તેઓ નામદારે આપેલું વચન નહીં ફેરવવાનો નિશ્ચય કરી ત્યારથી એવું અઘોર અને કમકમાટી ઉપજાવનારું કૃત્ય બંધ કર્યું છે. ત્યારથી તેઓ નામદાર સાહેબની રાજનાતિ આબાદી અને ચઢતી કલા દિન પરદિન વધારો થતો આવે છે. એ સર્વે આપણે જાણીએ છીએ.

આવોજ એક બીજો દાખલો વઢવાળ શહેરમાં મોગાવાને કાંટે માતાના મંદિરપાસે પાઠાને વધ કરવામાં આવતો તે પણ ત્યાંના મહારાજા સાહેબે વર્ષ પાંચ થયાં એ ચાલ બંધ કર્યો છે. તેઓ નામદાર સાહેબની કીર્તિ ચઢતી સ્થિતિ ધરાવે છે. તેને મઠતાપણું કરવા આમન નામદાર મહારાજા સાહેબ સઘળા વહેમોને દૂર કરવાની રૂત્તેજારી ધરવતા હોય એમ જણાય છે. તેથી અમારો તેમના પ્રત્યે તેઓ નામદાર સાહેબની ચઢતી કલામાં ઉમેરો થવા આશિર્વાદ છે. અને આશા છે કે તેઓ નામદાર સાહેબ એ ચાલ હરહમેશને માટે રિવાજ પાડશે.

આ અમારો પત્ર ત્યાં આ સંબંધી નિમાયેલી કમીટીમાં મહેરબાની કરી વંચાવવા તસ્દી લેજો તેથી અમે આપના આભારી થઈશું.

નામદાર મહારાજા સાહેબની અને કમીટીની મરજી એમ થતી હોય કે માતા પાસે એવા જાનવરો ભોગ દાખલ બાંધવામાં આવે અને તેને છોડી હડે જાય અને પ્રતાપિનો કોપ થાય તો તેનું જોખમ પણ અમે લેવા તૈયાર છીએ. કે તે માટે ખાસ અમારું ઘરનું માણસ તે પાઠા-ઘેટા વિગેરે છોડી જાય તેમ કરવા મરજી હોય તો અમને તાર મારફત ખબર મળવી જોઈએ કે તે દિવસ અમારા તરફની હાજરી થાય. ને તે જનાવરો છોડી લેવામાં આવે પણ અમને ખાલી ફેરો ન થાય. એવી ધાત્રી પ્રથમથી મળવી જોઈએ તો આ કાગળનો જવાબ તુરત લખશો.

દા. પોપલ મોતીચંદના જુહાર

મુ. ધોરાળી.

નં. ૧૭.

ઘેરાવલવાલા મિ. મદનજી જુઠાનો અભિપ્રાય.

મહેરબાન રા. રા. પ્રાણજીવન જગજીવન ચીફ મેડીકલ ઑફિસર.

મુ. ધર્મપુર.

ઘેરાવલથી લિ. મદનજી જુઠાના પ્રણામ. બાદ અત્ર આપના તરફથી સાત પ્રશ્નો અ-
હિંસા બાબત બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. તો તેનો ખુલાસો એ છે જે, આપણા શાસ્ત્રોમાં છે
તેની વિગત નીચે મુજબ—

વિપાક નામે સૂત્રમાં બીજા ભાગમાં દુઃખવિપાક નામના દશ અધિન છે. તેમાં પાંચ-
માં અધિનમાં જીતશત્રુરાજાની પાસે માહેશ્વરદત્ત નામનો બ્રાહ્મણ હતો તેણે રાજાની શાંતિ
માટે પંચેન્દ્રીવધ બનાવી પ્રાણીનો વધ કર્યો તો અંતે નરકમાં ગયો.

જીવોપંગસૂત્રમાં વસુરાજાનું સિંહાસન ડુંચું દેવતાઓ ધારણ કરતા હતા તો તે રાજાનું
સિંહાસન એક પર્વત નારદજીના સંવાદમાં અજ શબ્દનો અર્થ બોકડો કહ્યો ને તે અસત્ય
બોલ્યો તેથી દેવોએ તે સિંહાસન પડતું મૂક્યું કે તરત નરકમાં ગયો.

વળી પ્રમાણ જુઓ.

શ્લોક.

ધ્રુવપ્રાણિવધો યજ્ઞે નાસ્તિ યજ્ઞસ્ત્વહિંસકઃ

તતાઽહસાત્મકઃકાર્યઃ સદા યજ્ઞો યુધિષ્ઠિર ॥

અર્થઃ—યજ્ઞને વિશે પ્રાણનો વધ કરવો, તે અહિંસા યજ્ઞ ન કહેવાય. માટે હે
યુધિષ્ઠિર અહિંસા યજ્ઞ કરવો તેજ શ્રેષ્ઠ છે.

શ્લોક.

મહતામપિ દાનાનાં કાલેન ક્ષીયતે ફલમ્

ભીતાભયપ્રદાનસ્ય ક્ષયેવ ન વિચિતે ॥

અર્થ:—મોઢામાં મોઢું દાનોનું ફલ કાલે કરીને નાશ થઈ જાય છે. પળ અમયદા-
નના ફલનો નાશ ક્યારે નથી થતો.

શ્લોક.

**પશૂનાં યે તુ હિંસન્તિ યે ઘૃધ્રા ઇવ માનવાઃ
તે મૃતા નરકં યાન્તિ નૃશંસાઃ પાપપોષકાઃ**

અર્થ:—ઘૃધ્રના જેવા જે મનુષ્યો પશુની હિંસા કરે છે. તે નઠારા ને પાપી પુરુષો
મરીને નર્કને વિશે જાય છે.

શ્રીરસ્તુ.

प्रयागवाळा शास्त्री श्रीमसेनशर्मानो अभिप्राय.

कोविधः पशुहिंसाविधिः कस्मिन् शास्त्रे उक्तः

सिंहादयो निर्वलप्राणिघातकाः प्रजापीडकाः पशवादया प्रजा-
रक्षायै क्षत्रियै राजपुरुषैर्हन्तव्या इति वेदादि सर्वशिष्टानुमतशा-
स्त्रेषु विहितम् । यश्च मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ॥ अत्रैव
पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः इत्यादिना शिष्टानुमतमन्वादि
प्रणीतधर्मशास्त्रेषु पशुवधो विहित इव लक्ष्यते स च नायं पशुवध-
विधिरपि तु विध्याभास एव । न हीदृशानि वचांसि मन्वादि
महर्षिप्रणीतान्यपि तु पश्चात्कैश्चित्स्वार्थिभिः प्रक्षितानीत्यनुमीयते ॥

तथाचोक्तं ॥ महाभारते मोक्षधर्मपर्वणि

अव्यवस्थितमर्यादैर्विमूढैर्नास्तिकैर्नरैः

संशयात्मभिरव्यक्तैः हिंसा समनुवर्णिता ॥ १ ॥

सर्वकर्मस्वहिंसां हि धर्मात्मा मनुरब्रवीत्

अहिंसा सर्वभूतेभ्यो धर्मेभ्यो जायसी मता ॥ २ ॥

सुरामत्स्याः पशोर्मांसमासवं कृसरौदनं

धूर्तैः प्रवर्तितं ह्येतन्नैतद्वेदेषु कल्पितं ॥ ३ ॥

मानान्मोहाच्च लोभाच्च लौल्यमेतत्प्रकीर्तितम्

विष्णुमेवाभिजानन्ति सर्वयज्ञेषु ब्राह्मणाः ॥ ४ ॥

तस्य तेनानुभावेन मृगहिंसात्मनः सदा

तपोमहत्समुच्छिन्नं तस्मात् हिंस्या न यज्ञियाः ॥ ५ ॥

एतेन स्पष्टमेव निस्सरति—यज्ञेष्वपि पशुवधो वेदादिसच्छा-
 खानुकूलो नास्तीति देवीदेवतोद्देशेन च शिष्टसम्मतवेदादि
 शास्त्रेषु पशुवधः काथ कर्तव्यत्वेन विहितो नैव दृश्यते प्रत्युत निषे-
 धस्तु निस्सरति । तद्यथा यक्षरक्षःपिशाचान्नं मद्यं मांसं सरा-
 सवम् । इति ब्रुवता मनुना मद्यमांसादिकं देवान्नं नास्तीति स्पष्टमेव
 विज्ञाप्यते । पुनर्देवतोद्देशेन क्रियमाणः पशुवधः शास्त्रविरुद्ध एवेति
 निश्चितम् नहि हविर्भुजो देवा मद्यमांसादक खादन्ति न ते देवाः
 किन्तु मद्यमांसभुजो राक्षसादयो हविर्भुजो देवाः ।

(२)—येषु मार्कण्डेयपुराणादिषु देवतोद्देशेन पशुवधः प्रति-
 पाद्यते न ते ग्रन्थाः शिष्टायसम्मताः । शिष्टार्याश्च वेदानेव सर्वथा
 प्रमाणीकुर्वन्ति न तु वेदविरुद्धान् । अतः सर्वशिष्टार्यत्याज्या
 हिंसास्तीति मन्तव्यम् ॥

(३) मनुस्मृत्यादिषु सर्वसम्मतशास्त्रेषु जीवहिंसानिषेधो बहु-
 प्रकारेण दृश्यते । हिंसा सर्वपातकानां मलमहिंसा च सर्वधर्माणां
 प्रधानो धर्म इति मानवधर्मशास्त्रसिद्धान्तः । सजीवश्च मृतश्चैव
 न क्वचित्सुखमेधते ॥ अतो महिषवर्करादिहिंसकानां प्राणिनां
 इन्तारोऽपि न कदाचित्सुखमाप्स्यन्तीति स्पष्टमायाति ॥

(४) विजयादशम्याद्युत्सवेषु राज्ञां पशुविधानं कापि सच्छा-
 स्त्रेषु नास्ति ।

(५) अरिष्टत्यागाद्विघ्नं किमपि न भवति । मंगलं तु सर्वदा
 भविष्यति इत्यनुमीयते ।

(६) यदा च पापजनकः पशुवधः पुनस्तत्प्रतिनिधिकार्येऽप्य
 निष्ट मेवास्ति ।

(७) महिषवर्करादीनां कर्णनासाद्यंगच्छेदोऽपि नैव कर्तव्यः न च स कापि विधीयते दुःखजनकत्वात्तदपि कर्म कथमप्यधर्मजनकमेवास्ति ।

अतो मदनुमतौ महाराज धर्मपुराधीशेन विजयादशम्याद्युत्सवेषु महिषादीनां वधोऽवश्यं त्याज्यो महिषादिभ्योऽप्यभयदानं दातव्यम् ॥ धर्मपुरे महिषादिहिंसनेन येषां मनुष्याणां मांसादिना कथमपि किमपि भक्ष्यमुपलब्धं भवति तत्प्रतिदाने पक्वान्नादिकं भोज्यं विभागेन ततोऽप्यधिकं महाराजेन प्रदातव्यं । एवं कृते महाराजो महापुण्यात्मा भविष्यति । एवं सत्यमेव धर्मं न नामान्वर्थं भविष्यति । यदि कश्चिच्छास्त्रार्थं कर्तुमिच्छेत्तदाहं तत्परोस्मि । किंबहुना—राज्ञोऽमात्यवर्गस्य चेष्टचिन्तको भीमसेनशर्मा—

उत्तर १.

भावार्थः—निर्बल प्राणीयोंके मारनेवाले प्रजाके पीडक सिंहादि महान् अनुपकारी पशु प्रजाकी रक्षाके लिये क्षत्रिय और राजपुरुषको मारने योग्य है. यह वेदादि और सब शिष्टोंसे अनुमत शास्त्रोका सिद्धान्त है. और जो “मधुपर्क यज्ञ” और पितृदेवत कर्ममेंही पशु मारने चाहिये ऐसा मनुजीने कहा है. इत्यादि वचनोंसे शिष्टानुमत मन्वादिप्रणीत धर्मशास्त्रोंमें पशुवध विहितसे लक्षित होता है. सो यज्ञ पशुवध विधि नहीं है. किन्तु विध्याभास है. ऐसे वचन मन्वादि महर्षिप्रणीत नहीं. किन्तु पीछेसे किन्ही स्वार्थियोंने धर्मशास्त्रादिमें मिला दिये हैं. ऐसा अनुमान होता है, मर्यादाका उल्लंघन करनेवाले संशयात्मक मूर्ख नास्तिक पुरुषोंने छिपकर ऋषिप्रणीत धर्मशास्त्रादिमें हिंसाविधायक वचन मिला दिये हैं. साधारण विशेष सब कार्योंमें पशवादिका न मारना है, धर्मात्मा मनुजीने कहा है, अहिंसा-धर्म सब धर्मसे बड़ा है. मद्य, मत्स्य, पशुमांस, आसव और खीचड़ी, भात आदिमें मांस मिलाकर खाना-पिना वा यज्ञमें चढ़ाना धूर्तोंने प्रवर्तित कीया है, वेदादि सच्चास्त्रोंमें इनके यज्ञमें चढ़ाने वा खाने पीनेकी कहींभी आज्ञा नहीं. मान, मोह और लोभादिसे अधर्मात्माओंने यज्ञादिमें पशु हिंस्य तथा मांस भक्ष्य है ऐसी कल्पना करली है, वेदादिके आश्योंको

जाननेवाले धर्मात्मा तो यज्ञादि सर्वोत्तम कार्योंमें विष्णुके आराधनकोही कर्तव्य समझते हैं. नयी तमो वर्द्धनी-सर्व सच्छास्त्र प्रतिषिद्धा हिंसाको किसी ऋषिने किसी यज्ञमें मृगहिंसा की थी, उस हिंसाको करनेसे उस ऋषिका महातप नष्ट होगया, इसलिये हिंसा यज्ञमें करने योग्य नहीं. इ० वचनोंसे स्पष्ट सिद्ध होता है. यज्ञादिमेंभी पशुका मारना. वेदादि सच्छास्त्रों के अनुकूल नहीं और देवी देवताके उद्देशसे पशुवध शिष्ट सम्मत वेदादि शास्त्रोंमें कहींभी कर्तव्यतासे विहित नहीं है. प्रत्युत निषेध तो निकलता है जैसा कि मद्य, मांस, सुरा और आसव ये यक्ष राक्षस और पिशाचोंका खाना है. इस वचनको कहते हुये मनुजिने स्पष्ट बतलाया है कि मद्यमांसादि देवताओंका खाना नहीं फिर देवताके उद्देशसे किया हुआ पशुवध सर्वथा शास्त्र विरुद्ध है. ऐसा जानना चाहिये. हविका भोजन करनेवाले देवता मद्यमांसादि नहीं खाते. और जो खाते हैं वे देवता नहीं क्यों कि मद्यमांसादि खानेवाले राक्षस और हवी खानेवाले देवता होते हैं.

(२) मार्कण्डेय पुराणादिमें देवताके उद्देशसे जो पशुवध प्रतिपादित किया है सो ठीक नहीं. क्योंकि मार्कण्डेय पुराणादि ग्रन्थ शिष्टार्य सम्मत नहीं है शिष्टार्य लोग वेद और वेदानुकूल ग्रन्थोंहीका प्रमाण करते हैं वेद विरुद्धोंका नहीं. इससे सिद्ध हुआ हिंसा सब शिष्टार्योंको त्याग करने योग्य है.

(३) मनुस्मृत्यादि सर्व सम्मत शास्त्रोंमें जीवहिंसा निषेध बहुत प्रकारसे किया है. मानवधर्म शास्त्रका सिद्धान्त है कि हिंसा सब पापोंका मूल और अहिंसा सब धर्मोंमें प्रधान धर्म है जो अहिंसक प्राणीकों अपने सुखकी इच्छासे मारता है. वह जुवताड्डा तथा मरकरभी कभी कहीं सुख नहीं पाता इसलिये अहिंसक महिष-बकरादि प्राणीयोंको मारनेवालेभी कभी सुखको प्राप्त न होवेंगे यह स्पष्ट शास्त्रोंमें लिखा है.

(४) दशरानां उत्सवमें राजाओंको पशु मारनेका विधान कहींभी सच्छास्त्रोंमें नहीं लिखा.

(५) शास्त्रनिषेध अनिष्ट कार्यके त्यागसे कोई विघ्न नहीं होता, पशुवध न होनेसे सर्वदा मंगल होगा ऐसा अनुमान क्या जाता है.

(६) जब पशुवध पापभाक् है तब उसके प्रतिनिधि कर्मसे कार्य निकालनाभी अनिष्टही है.

(७) महिष-बकरा आदिको कान नासिकादि अंगका छेदन न करना चाहिये. कर्ण के कर्ण नासिकादि अंगका काटना शास्त्रविहित नहीं; और कर्णादि छेदन दुःखजनक होनेसे बड़ा पाप नहीं तो छोटा पाप अवश्य है. इस लिये मोरि सम्मतिमें महाराज धर्म-

पुराधीशको विजयदशमी आदि उत्सवोंमें महिष, बकरूँ आदि दीनपशु न मारने वा मरवाने चाहिये. महाराजाको चाहिये कि महिषादि गरीब पशुकों अभयदान देवे, और धर्मपुरमें महिषादिके मारनेसे जीव मनुष्योंको मांसादिसे किसी प्रकार, दूध भक्ष्य उपलब्ध होता है तो महाराजको चाहिये कि उन मनुष्योंको उसके बदलेमें उससे अधिक मोदकादि उत्तम भोज्य विजयादशमी आदि उत्सवोंमें देवें. अभयदान देनेसे महाराज इहलोकमें पुण्यात्मा कहाकर उस लोकमें अवश्यमेव सुखके भागी हो बैठे—जब धर्मपुरमें पशुवध बन्ध होजायगा तब धर्मपुर नाम यथा नाम तथा गुणबाला होगा. यदि कोई पंडित इस विषयमें शास्त्रार्थ करना चाहेतो हम शास्त्रार्थ करनेको बद्धपरिकर है कि बहूना.

राज्ञोऽमात्यवर्गस्यचेष्टाचिन्तको—भीमसेनशर्मा,

मु. प्रयाग.

નં. ૨૦.

ગોંડલવાલા શાસ્ત્રી કેવલરામ લીલાધરનો અભિપ્રાય.

સૌજન્ય સુધાસાગર રા. રા. ભાઈ શ્રી.—પ્રાણજીવન જગજીવન મહેતા,

મુ. ધર્મપુર.

મહારાજા સાહેબ નામદાર મહારાણા શ્રી મોહનદેવજી મહારાજની હજુરમાં શાસ્ત્રી—કેવલ-
રામ લીલાધરના આશિર્વાદ માન્ય કરશો.

૧ પ્રશ્નનો ઉત્તર—

તંત્રમાં વ્રાત્ર દીક્ષાવાલાને મધ—માંસનું બલિદાન વિહિત છે.

૨ પ્રશ્નનો ઉત્તર—

ન હિંસ્યાત્સર્વભૂતાનિ—અહિંસા પરમો ધર્મઃ ॥ ઇત્યાદિ વાક્યો વેદમાં તથા શાસ્ત્રમાં
અનેક છે. તે વાક્ય હિંસાનો નિષેધ કરે છે.

૪ પ્રશ્નનો ઉત્તર—

તંત્ર શાસ્ત્રની દીક્ષાવાલા રાજાને તે શાસ્ત્રના વિધિપ્રમાણે વર્તવું.

૫ પ્રશ્નનો ઉત્તર—

એવી હિંસા ન કરવાથી અકાર્ય કર્યું ગણાય નહીં. તેમ રાજાને અથવા તેની પ્રજાને
આપત્તિ યોગ આવે એવું અહીં કે બીજે ઉપલબ્ધ નથી.

૬ પ્રશ્નનો ઉત્તર—

પશુવધને બદલે સહસ્રચંડી ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે દેવીનું આરાધન છે. તે સૌ વિદ્વાનો-
ના જાણવામાં છે.

૭ પ્રશ્નનો ઉત્તર—

પશુનાં નાક કાન કાપવાથી તે વિધિ પુરો થાય એમ અમારા વાંચવામાં આવ્યું નથી.

ધર્મશાસ્ત્રની—ભાગવતાદિક પુરાણની સ્મૃતિઓમાં ઘણાં વાક્યો હિંસાની નિંદા કરનારાં
છે. તેમ કરવાથી પ્રત્યવાયથી તેમના પ્રાયશ્ચિત્તો પણ લખે છે. માટે અશાસ્ત્ર હિંસા ન કરવી એ
ઉત્તમ પક્ષ છે. વાસ્તવિક વિચાર કરતાં જે જે ક્રિયા રાગથી પ્રાપ્ત છે. તે નિવૃત્તિ માટે કોઈ

કોઈ સ્થલે તે ક્રિયાનાં વિધિવાક્ય હપલન્ધ છે. પળ તે ક્રિયામાં પ્રશ્તિ માટે નથી એ તાત્પર્ય ભાગવતના ઇકાદશ સ્કંધના ૫ મા અધ્યાયમાં.

લોકે વ્યવાયામિષમયસેવા નિત્યાસ્તુ જંતોર્ને હિ તત્ર નોદના

એના અર્થથી તથા તેની બેચાર ટીકા છે. તે જોવાથી વધારે સુલાસો મલશે જે હિસા ન કરવી ઇજ.

આપનું પત્ર મને ભાદ્રપદમાસની ત્રીજને દિવસ મલ્યું. તેથી તે તે સ્થલમાં જોઈ વાક્યો-સહિત સવિસ્તર ઉત્તર લખવાનો વખત મલ્યો નથી. શુભં ભવતુ ॥ ભાદરવા વદિ ૫ બુધવાર.

શાસ્ત્રી કેવલરામ લીલાધર, ગોંડલ સં. પા. અ.

નં. ૨૧.

ગુસાંઈ શંકરગરજી ભૈરવગરજીનો અભિપ્રાય.

સ્વસ્તિ શ્રી ધરમપુર મહાશુભસ્થાને પૂજ્યારાધે સર્વોપમાલાયક રાજમાન્ય રાજશ્રી મહારાણા શ્રી મોહનદેવજી નારણદેવજીની ચિરંજીવી ઘણી હજો. એતાન્ શ્રી જલ્લાલપુરથી લિ. ગુસાંઈ શંકરગરજી ભૈરવગરજીના જય સ્વામીનારાયણ વાંચશો. અત્ર સૌ આનંદમાં છે. ને આપના રાજની ચઢતી કલા થાઓ તેમ ઈશ્વરપાસે માગીએ છીએ. બીજું શ્રી ધરમપુરના મહા-જને શ્રીજલ્લાલપુર ગુરુ ઉપર કાગલ મોકલ્યો તે વાંચી સમાચાર જાણ્યા, તે માટે દશરા ઉપર હવનમાં પશુવધ ન કરવો. તેમ ગુરુજીની આજ્ઞા છે. હવેથી માફ રાખવું જોઈએ તેમ ગુરુજી લખે છે. બીજું ગુરુના શિષ્ય ભવાનીગરજી ધરમપુર થોડા દિવસમાં આવવાના છે. થોડું લખ્યું તે વિશેષ કરી માનજો.

બીજું કપુરચંદ ભાઈને જય નારાયણ કહેવા. અમારી ઉપર હેત રાખો છો તેથી વિશેષ રાખશો. સંવત્ ૧૯૯૦ ના આશો શુદ ૧ વાર રવી.

દા. રત્તીગર ભવાનીશંકરના જય નારાયણ.

બારડોલીવાળા જોશી મયાશંકર ફકિર શર્માનો અભિપ્રાય.

અર્ચંડ રાજ્યશ્રીયા વિરાજિત્ રાજાસાહેબ નામદાર મહારાજાશ્રી ૬ મહારાજ મોહન દેવજી મહારાજની પવિત્ર સેવામાં નિર્ણય પત્ર પહોંચે.

જોતિર્વિદ્ મયાશંકર ફકિર શર્મા સમ્મતમ્.

વિરાજરાજપુત્રારેર્યન્નામચતુરક્ષરં

પૂર્વાર્દ્ધં તવ શત્રૂણાં પરાદ્ધ તવ વેદમાનિ ॥

ઇત્યાદિ આશિષસ્તુ ॥

કામ્યકર્મ.

૧—શાસ્ત્રમાં કોઈ પણ કામના વગર પશુહિંસા કરવાનું નથી.

૨—કામનાયુક્ત પૂર્વાર્ચ્ય કરતા હતા. પણ આર્યલોકોમાં એ બલવાન્ પક્ષ ગણાતો નથી.

૩—નિષેધ માટે બ્રહ્મોત્તરખંડમાં પશુવધનું વચન બલવાન્ નિષે દર્શાવ્યું છે.

૪—એ કાર્ય માટે પશુવધની અવશ્યકતા નથી. અનિત્ય છે, માટે ઉપવીતવાલાને એ યોગ્ય નથી. એ ઘણે મતે છે. તેમજ આજ્ઞા તોડી છે, એમ ગણાતું નથી યજ્ઞોપવિતના અધિકારે બલવાન્ નિત્ય છે.

૫—એ પશુહિંસા ન કરવાથી રાજ્યને તથા પ્રજાને અઢચળ નથી પણ તેને બદલે બીજાં બલિદાન કરવાનાં કહ્યાં છે. તે ન કરીએ તો પછી હિંસકપણું રાજસપૂજા પ્રમાણે કરવા કેવિત્ મત છે.

૬—પશુવધને બદલે બીજી ક્રિયા કરવાને નિષે શાસ્ત્રનાં વચનો છે.

૭—નાક, કાનને છેકો મારવાથી ઉલટું વિશેષ બંધન થાય છે. એમ પ્રાયશ્ચિત્ત મયૂલાદિમાં નિષેધ પ્રત્યક્ષ લક્ષ્યો છે.

श्रीगणेशाय नमः

उपर छेलेली प्राकृत लिपिकाना प्रमाण निचेप्रमाणे छे.

उक्तंच रुद्रयामले—कालिकापुराणे डामरतंत्रेऽपि ॥

कूष्माढमिक्षुदंडं च मांसं सारसमेव च

एते बलिसमाः प्रोक्तास्तृप्तौ छागसमाः सदा

रुद्रयामलेपि—छागाभावे तु कूष्मांडं श्रीफलं वा मनोहरं

वस्त्रसंवेष्टितं कृत्वा छेदयेच्छुरिकादिना ॥

श्रीफलं वा सुराधीश छेदं नैव तु कारयेत्

अर्थः—सुराधीशः चंद्रगुप्तः

छेदेविकल्पः ब्रह्मोत्तरसंज्ञे—

रथमितलघुजीववधे अजवधतच्छतसमानवृषहननं ॥

शतवृषवधसम गोवध तच्छतिते द्विजवधे हि

अघजननेति कीर्तनमालायामपि एवमस्ति ॥ ३ ॥

निर्णयसिन्धुधर्मसिन्धावपि

क्षत्रियवैश्ययोर्मांसादियुतजपहोमसहितराजसपूजायामप्यधि-
कारः स च केवलं काम्यएव न तु नित्यः निष्कामक्षत्रियादेः
सात्विकपूजाकरणे मोक्षादि फलातिशयः ॥ नित्यनैमित्तिकयोर्मध्ये
नित्यं बलवान् ॥ इति न्यायेपि ॥ राजसपूजायामपि छेदेविकल्पः
यशुवधः वधाभावे कूष्मांडं दद्यात् इति ॥ इत्यलं ॥

लि. जोशी मयाशंकर फकिरशर्मा.

बारदोली.

નં. ૨૩.

૬ક ગામડીઆ પારસીનો અભિપ્રાય.

મેહરબાન ધરમપુરના ચીફ મેડિકલ ઑફીસર સાહેબ.

મુ૦ ધરમપુર.

જત વિનંતિકે ગઈ કાલના મુંબઈ સમાચારપત્રમાં આપણા તરફથી બલેવ દશરાના તહેરવાર પર પાઢાના વધ કરવા બાબદના વિચારો જાણી સામાન્ય પ્રજાસાથ હું સંતોષ પામ્યો છું.

મારી ખુશાલી જણાવતાં આ પત્ર માર્ફત મહારાજા સાહેબને તથા આપણે આજ્ઞા રાજ્ય તરફથી મુબારકબાદી આપું છું. સાહેબજી હું ધરમપુરનો ૬ક છેડુત રૂ. ૪૦૦ ચારસોનો સરકારી મેહસુલ ભરનારો છું. તેથી આપણી પ્રજાની તેમજ ૬ રિવાજની બાબતમાં ૬ક અભણ માણસ છું વિચારે છે. તે આપ મારો સાધારણ અનુભવ ધ્યાનમાં લેશો.

આપણી પ્રજા હાલમાં અનાચારને લીધે ભૂલે મરતી સ્થિતિમાં આવી પડી છે. તો તમારા ગઈ કાલના પ્રશ્નોથી તેઓને પળ લાભ થાય ૬મ હોવાથી હું પોતે બે શબ્દ કહેવાને લલચાઉં છું.

૬ સવાલની ચારવણી હું ઘણા વર્ષ થયાં કરતો આવ્યોછું ને કેટલાક વરસની વાતપર (ગુજરાત મિત્ર) ૬ બાબત વિશે મેં ઘણાં વર્ષો સુધી ચર્ચાપત્રો છપાવેલાં છે. તેના ઉત્તરમાં લખું છું કે, પાઢાનો વધ કરવાનું કર્તવ્ય ધર્મરિવાજ નીતિને અનુસરતું નથી. તેનું કારણ હાલમાં લલવાની જરૂર નથી. તમો સાહેબે હિન્દુ વિદ્વાનોનાં વિચાર માગવાથી બદ્ધ છુલ્લું જણાસે. ને હું તો ૬ક જંગલી ગામડીયો પારસી છું. મારા ચર્ચાપત્ર ઉપરથી મારા મેહરબાન શેઠ મંછારામ ઘેલાભાઈ મારી સલાહથી ૬ બાબતપર દસ્તવિષ આટીકલો લલતા આવ્યાં હતા. તે ટીકાઓથી કેટલાક રાજાઓ ખોટો રિવાજ કહાડી નાંચ્યો છે. છતાં આપણા રાજ્યમાં હજુસુધી મહાપાપી રિવાજ ચાલુ રહેવા પામ્યો તેના અંગનાં કારણ કંઈ ગમે ૬વાં મજબુત હશે પળ ઢીલગીરી થવા યોગ્ય છે. હમણા મહારાજા સાહેબ ૬ ઘાતકી રિવાજ તદન કાઢી નાંખવો જોઈ૬. જુવો સાહેબ ! હાલની પ્રજાને ૬ રિવાજ સાધારણ જેવો લાગે છે. પળ આપણી ભવિષ્યની પ્રજા હવે પછી ૬ રિવાજની હસતી સમજીને આપણા વિશે ઁંચા અભિપ્રાયની નોંધ તો નહીંજ લેશે. પળ આપણે કેટલા બધા જંગલી હતા તે વિશે પળ તેવો વિચાર કરશે. કારણ કે હાલમાં આપણે અને મુસલમાન કોમને સાંથે કામ લેવું છે. ને ૬ લોકો પોતાની કુરબાની કરવાના હક વિશે કુહરાન અને સરીફમાંથી ધર્મનાં ફરમાનો ટાંકી પોતાના હકમાં ઢાલલા બતાવે છે. ને તેની વિરુદ્ધમાં તેઓનાં પુસ્તકોમાંથી

આપણા હિંદુ પંડિતો તેમના હક્ક વિરુદ્ધ વિદ્વત્તા ભરેલા દાખલા બતાવે છે. એવા વ્યક્તિમાં મારા માનીતા તથા માનપામેલા પારસી વિગેરે સર્વ કોમના માબાપ જેવા રાજ્યમાં એ રિવાજ હસતી ભોગવે એ મુસલમાન કોમને આંગળી દેવાડ્યા જેવું છે. એટલુંજ નહીં પણ ગૌરવશ્વ મંડલીના આપણા મેંબરોને આ રિવાજ કહાડી નાંખવાની બહુ હોંસ છે. એ મંડલીમાં મોટા મોટા મહારાજાઓ ને મોટા મોટા શેઠીયા સામેલ છે. એ મંડલીને હાલમાં સારી રીતે માન આપે છે. તે સારી પેઠે જાણો છો, કે શીંગડાવાળાં પશુનું રક્ષણ કરતાં સુધારક શેઠ લક્ષ્મીદાસ ચીમજી કેટલું બંધું દુઃખ ખમે છે. ને સરકારની ઇતરાજીમાં તેઓ પણ આવ્યા છે. તેનું કારણ કે માત્ર પરમેશ્વરને પોતાનાં કર્તવ્યનો જવાબ આપવા માટેજ. તેઓ લક્ષપતિ શેઠીયા હોવાથી તેમણે નામ કહાડવાની કે પૈસાં કમાવવાની ભૂલ નથી. વળી એ પાડાની સંખ્યા ૧૩ ની દશરાપર થવા જાય છે. ને બલેવના જૂદા છે હવે વિચારો સાહેબ કે દરસાલ આટલી મોટી સંખ્યા વિના કારણે મારી નાંખવામાં આવે તેથી રાજ્યની આબાદી કેટલી બધી ઓછી થાય? છેતી માટે આપણે ત્યાં બલદ-પાડા-ની બહુ ઓછી થઈ છે. પાંચ દશ વર્ષે બલદ પાડાની એટલી બધી અછત નહોતી, હાલમાં છેલ્લેઓને ભાડું આપતાં બલદ પાડા મળતા નથી. ને હાલ વગર હાથે કરીને બરાબર છેતી થઈ શકતી ન હોવાથી સેંકડો ગરીબો ભૂલ વેઠે છે. તે આપ જાણતા હશે. વળી આ મોટી સંખ્યાના પાડાનો વચાવ કરવામાં આવે તો રાજ્ય પ્રજાની આબાદી વધશે. કારણ કે એ પાડાની કિંમતના રૂપૈયા ધર્મપુર રડ્યતપર ફાલો નાંખવામાં આવે છે. તેઓના મુખીયો ગરીબ લોકો પાસે પાડાની કીમતથી વધુ રૂપૈયાનો ફાલો નાંખી બાકીના રૂપૈયાનો પોતે ઉપયોગ કરે છે. ને એકાદ નાનું પાડું લાવે છે. મતલબ કે એમાંથી ગરીબોનું મરણ થાય છે. તે દાખલો હું જાતે જાણું છું. તેથી લખ્યો છે.

અમારા નામદાર ગરીબની ઉપર દયા લાવનારા મહારાણાશ્રીનો આ પશુહિંસા બંધ કરવાનો વિચાર બહુજ માન ભરેલો છે. આપ સાહેબની આર્જી દનિયામાં આ રિવાજ બંધ કરવાથી કીર્તિ વધશે. ધર્મપુરના લવાળા વિગેરે વેપારીઓ એ રિવાજથી બહુ કંટાળેલ છે; દરેક સમજૂ માણસ એ રિવાજથી વિરુદ્ધ છે. આપણો સાતમો પ્રશ્ન બહુ વાંધા ભરેલો છે. તેમ કરવાથી આપણી અર્ધી કીર્તિ અર્ધે રસ્તે અટકી પડશે, ને જે નિયમ રાખવામાં આવે છે, તે ઓંધો વલશે. એટલે કે સાતમાં સવાલમાં વર્તવાથી રાજાને કે પ્રજાને લાભ શું? પ્રજાને માથે તો તેનો તેજ ભાર રહ્યો. જાનવરોપર ઘાતકીપણું ગુજરનારી મંડલી જે ગુન્હા માટે માજી-છેટ આગલ ઉમો કરીને શીક્ષા કરાવે છે. તેજ ગુન્હાના કરવા જેવું આપ વિચાર કરો એ નીતિથી ઓળટું થશે. ને તમામ હિન્દુ પ્રજા રાજી થશે નહીં, માટે હું ઘણાજ માન સાથે ત્રિનિતિ કરું છું કે સાતમા પ્રશ્ન પ્રમાણે વર્તવાનો વિચાર કદી પણ કરશો નહીં. અમારા પારસી-ઓનાં ધર્મપુસ્તક, તમારા વેદ એકજ છે. પારસીધર્મ ને હિન્દુધર્મ બહારથી જુદાં રૂપમાં દેખાવ દે છે. પણ બારીકાઈથી જોશો તો એકજ છે. અવસ્થા ને વેદ ભાઈ-બેન જેવાં છે. જે ધર્મ-

ક્રિયા પારસીઓ કરે છે, તેજ ધર્મ વેદ છે. તે માટે વિદ્વાનોએ ચોકસ નક્કી કર્યું છે, તે પરથી હું યાત્રી સાથે કહું છું કે વેદમાં વશુહિંસા કરવાનું કાંઈ ફરમાન નથી. એ રિવાજ ધર્મનીતિ માણસાઈ સમજથી ઉલટો છે.

અસલના રાજાઓ લઢાઈ કરવા જતા ત્યારે દેવને ભોગ આપવાનો રિવાજ પાડેલો જણાય છે. અથવા બીજાં ઘણાં કારણો છે. પણ તે લખવાની જરૂર જોતો નથી. જે કામ કરવાથી રાજા, પ્રજા ખુશી થાય તે કર્તવ્ય કરનારને આ દુનિયામાં ને સ્વર્ગમાં સુખ મળે છે એથી સરસ બીજું કર્તવ્ય તે શું હોય ?

પટલી દીલગિરી છે કે, મારું ધર્મ નામ આપવાની મારી હિંમત ચાલતી નથી.

લિ० રાજ્યનો વિશ્વાસુ ને આપણો તથા રાજ્યનો તાબેદાર વેય હાથ જોડી નમું છું.

લિ० ગરીબ ગામડીઓ પારસી.

नं. २४.

एवलावासी रजपूत शंकरसिंह छट्टसिंहनो अभिप्राय.

श्रीमत् सकलगुणालंकृत अखंडितराज्यलक्ष्मी विराजमान महाराजश्री १०८ महाराजा मोहन देवजी संस्थान धर्मपुर.

आपके प्रश्नोंके उत्तर और सारासार विचार सारांश कहा है सो कृपाकटाक्षसे निष्पक्ष-पातसे निरीक्षण करीए.

प्रश्न १ का उत्तर—

पशुहिंसा करनेका कोई बेदमें वा शास्त्रमें कहा नहीं है, जो विद्यापद्धति, लीलापद्धति, श्रीपद्धति, आदी शास्त्रोंमेंकी साकही है. लेकिन, पशुहिंसा सत्यशास्त्र और उक्त नहीं है.

प्रश्न २ का उत्तर—

जो शास्त्रमें हिंसा कही है, जो मतवादी वो शास्त्रके अनुयायी है उनीकुं मान्य है और किसीकुं मान्य नहीं है.

प्रश्न ३ का उत्तर—

सर्व प्रकारके शास्त्र, और नीतिशास्त्र, बेद, इनसबसे श्रेष्ठशास्त्र, जो श्वासत्पद कृष्ण परमात्माके वाक्य, अर्थात् भगवद्गीता है उसमें हिंसाका निषेध करके स्वधर्म प्रतिपादन किया है. गीताध्याय ३ श्लोक ३५.

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥

अर्थात् जो आपना स्वधर्म है. और उसमें गुणहीन कर्म है, तोभि कल्याणकारक होता है. और परधर्म गुणयुक्त है, तोभी करना नहीं. भयका कारण है. ये रीतीसे हिंसा और अहिंसा प्रतिपादन कहा है. और देखो जो भगवानने कहा है की, ईश्वर निमित्त हिंसा घडती है. उसके बास्ते वैश्वदेव करनेका कहा है; तो हिंसा करने कैसे कहेंगे. ईश्वर निमित्त पंचसूना दोषकी सृति.

कंडनी पेषणी चुल्ली उदकुंभी च मार्जनीः

पंच सूना गृहस्थस्य ताभिः स्वर्गं न विंदति ॥

इस रीतिसे स्वधर्म प्रतिपादन करके हिंसाका अत्यन्त निषेध श्रीकृष्णपरमात्मा कहता है ॥ ३ ॥

प्रश्न ४ का उत्तर—

राजाका खरा कर्तव्य ये है के आपणे शत्रुकुं जितणेंका उद्यम करना, और स्वधर्म युक्त कर्म करके सर्वकर्म करके ईश्वरार्पण करना, कर्म फलमें भासक्त न होना, साक्षीभूत रहेके और अद्वैत जानके, सर्वदा, सर्व प्रकार, सर्वकाल, सत्स्वरूपमें स्थीत रहना और प्रजाके व्यवहारका गुणदोष आपणे सीर नहीं मानलेना. सत्यवत् अलिप्त रहना और यथाप्राप्त जो स्वधर्माचार है सो ऐसा कर्तव्य जो करे उसने श्रेष्ठशास्त्र और सर्व शास्त्रोंकी आज्ञा पाली ऐसा सिद्धान्त है. प्रमाण गीता अ० ३ श्लोक १७.

**तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर
असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पुरुषः**

प्रश्न ५ का उत्तर—

ये हिंसा न करनेसे राजाकुं या प्रजाकुं कोई तरेहकी उपाधी उत्पन्न न होवेंगी. क्यों की ये हिंसा बेद उक्त नहीं है करीकं तुमने प्रजाके नैमित्तिक व्यवहार के गुण दोष आपणे माथे मार ले के भय रखना नहीं. और हिंसा न होनेसे शास्त्रबाह्य आचरण हुवा एसा त्रिकाल होनेका नहीं ये सिद्धान्त है.

प्रश्न ६ का उत्तर—

दशराके निमित्तसे जो हिंसा करते है वो, महामूर्ख है. क्योंकी आश्विन शुद्ध १० मीकुं दशरथका पितामह जो रघुराजा सो ब्राह्मणकी दाक्षिणा दिने निमित्त अमरावती जीतनेकी नीकला. तो इन्द्रने घबराके कुबेरकुं कहकर आयुध्यामे सुवर्णका वर्षाव कीया तब युद्ध न ह्वेके रघुराजा जय लेके आया. उस दिनसे विजयादशमी चली है. ये आपकु संक्षिप्तका संक्षिप्ते एसा दशरेका महिमा सुनाया है. और दुसरा कारण विजयादशमीका नही है. एसा होकर इस रोज जो हिंसा करते है सो मूर्ख है. ओर जो फलान्धारके निमित्तसे, और न-ब्रह्मके निमित्तसे, और सप्तस्मार्त यज्ञ निमित्तसे जो हिंसा न करे भातके कणका पशु बनावे; और इसका शेष प्रसाद खावे और सच्चे पशुका आलभ न करे अर्थात् हृदयका स्पर्शमात्र करे तो ऐसी क्रिया करनेसे सब क्रिया बरोबर होती है और बेदकी आज्ञा पाली जाती है.

प्रमाण—ऋग्वेदमें आश्वलायन शाखाके दुसरे पंचकके आठमे खंडमे मेध्यभमेयका विचार करके शाल्योदनका यज्ञके उसका पुरोडाश (शेष प्रसाद) लेना ऐसा कहा है ॥

श्रुति:

स वा एष पशुरेवालभ्यते यत्पुरोडाशस्तस्य यानि किं-
 शारूणि तानि रोमाणि ये तुषा सा त्वग्ये फल्किरणाः तद-
 सृग्तात्पिष्टं किन्कसास्तनमांसं यत्किञ्चित्कं सारं तदस्थी
 स वेषां वा एष पशुनां मेधेन यजते यः पुरोडाशेन यजते
 तस्मादाहुः पुरोडाशसत्रं लोकथमिति ॥

टीका—इसका विचार ऐसा की पशु संज्ञासे मनुष्यादिक सब प्राणीमात्र है. लेकिन इनके शरीरभाग अमेध्य अर्थात् अपवित्र है. इसके वास्ते यज्ञ निमित्तसे उसपर बाद लिखके मुख्य पुरोडाश ग्रहण करनेकुं मेध्य होना सो, सौंलेमे सपडा करके, श्रुतिमें कहा है की भात कणके उपरके कुसल ओई रोम है. और तुष अर्थात् जो छीलपट्ट-सोई चर्म है. इस तरहसे जो मेध्य अर्थात् पवित्र पशु तो भातकण है. करके उस भातका पशु बनाके उसे यज्ञ करना, और यज्ञका शेष भाग खाना, इसतन्हेसे बेदमें पशुहिंसा करनेका कहा नहीं है. मांस खानेका कहा नहीं है.

दूसरा प्रमाण—ऋग्वेदमें आश्वलायन शाखाके दुसरे पचकके आठमें खंडमें मेध्य और अमेध्य इसका बिचार करके आलंभनका विचार कहा है.

श्रुति:—पुरुषं वै देवाः पशमालभंत तस्मादालब्धाम् मेध उदक्रामत तस्मात् एतेषां नास्तीयात् इसका विचार ऐसा की, जहां अमेध्यका और यज्ञोका विचार दीखाया है, उस ठिकाने सर्व जीवोंका आलंभन करनेका कहा है तो, कोई ही तिवारकुं जो पशुहिंसा करते है. और यज्ञो निमित्त जो हिंसा सो न करके लिखी हुई माफक क्रिया करे तो सब क्रिया बरोबर होती है अन्यथा नहीं होती ये सिद्धान्त है. ॥ ६ ॥

प्रश्न ७ का उत्तर.

पशुका आलभन करनेसे अर्थात् हृदयका स्पर्शमात्र करनेसे सबक्रीया बरोबर होती है. अन्यथा नहीं होती ये सिद्धान्त है. प्रश्नके उत्तर खलास हुवे है.

सारासार विचारका सारांश देखीये—आपके प्रश्न देखकर बहुत आनंद हुआ, क्यों की जो पुरुष वेद और शास्त्रोंकी मर्यादा त्यागनेका भय मानता है, सो पुरुष भ्रष्ट है. लेकिन जो दुसरेके दोष आपणे सौर मानके उससे भयदायक होता. अर्थात् राज्यके व्यवहार, या प्रजाके व्यवहार या मंत्रीआदि लोकोके व्यवहारका गुण्य-दोष आपणे सीसमानके भयदायक रहना. सो अर्ध प्रबुद्धपणा है. तो आपणे आप्ने कर्तव्यकर्मके गुण्यदोषका विचार

करके सत्यस्वरूप जो परम उदारपद, ऐसा जो ब्रह्मपद उसमें स्थित होना। ये प्रबुद्धपणा है ऐसा रहनेसें सर्व कर्मपर मेख मारी जाती है। अर्थात् उस पुरुषके सर्वकर्म सहेज ईश्वरार्पण होते। ये विष्णु होकर विष्णुकी आराधना करे तब पूजा सफल होती है। और आपण आपका विचार करके ब्रह्मपद जाना नहीं और विष्णुकी पूजा करता है। और फल ईश्वरार्पण करता है। तो उसके कर्मपर मेख नहीं मारे जाती है। उसकुं पितृलोक प्राप्त होता ये वेदकी श्रुति कहेती है।

कर्मणा पितृलोकः—अर्थात् ईश्वरकुं ना जानके, जो कर्म ईश्वरार्पण करता है। उसकुं पितृलोक प्राप्त होता है। कित्येक काल पीछे फेर गिरते हैं। और जन्मसे जन्मांतर भटके रहते हैं। कभी राजा बनता है। कभी रंक बनता है कभी पशु बनता है। ऐसा घटीयंत्रकी नाई भ्रमता है। और जो आपणे आपका विचार करके, सत्यस्वरूप आत्माकं जानके उस आत्माके अनुसंधानसे कर्म करता है। तो उस पुरुषकु कर्म बंधायमान नहीं होते। उसकु परमपद जो अविनाशी पद है सो प्राप्त होता है। जन्ममरण ऋषियंत्रमें आता नहीं। ये सिद्धान्त है। तो ईश्वरकुं जानना कैसे होता है सो कहते है। की आपना आप विचार करनेसें। ईश्वर जाना जाता है। और न तप करी, न दान करी, न यज्ञ करी, न पुत्र धन करी, न होमादि क्रिया करी, न वर करी, न शाप करी आत्मा जाननेमें आता है। केवल आपना आप विचाररूपी पुरुषार्थ करके आत्मा जाननेमें आवता है। अर्थात् मैं देहे हुंकी मनरूप हुंकी बुद्धिरूप हुं कीचित् अहंकार रूप हुं के और कोई हुं ऐसा विचार करनेसें ये सब असत्य और जड दिखते है। और एक चैतन्य-स्वरूप सत्य है ऐसा सिद्धान्त होता है। जब ऐसे सत्यस्वरूप आत्माकुं जानके जो पुरुष उसमे स्थित हुवा है तो उस पुरुषके स्वक्रिया कर्म, स्वधर्म, परधर्म, सत्य, असत्य, आस्ति, नास्ति, शुभ, अशुभ, सुख, दुःख, हर्ष, शोक, भला, बुरा, पाप, पुण्यादि सर्व कर्म मिथ्या असत्य हो जाते है। क्यों की दृश्य, अदृश्य रूपीजगत, है नहीं। तो जगतके कर्म कांह। सत्यस्वरूप आत्माके ठीकाने जग है नहीं। ए असत्य भांतिरूप है तो हे राजा, तुम भी आपने स्वरूपकुं जानके सब पदार्थ ते नीराग हो जो वस्तुहीन होवे तिसकी आस्था करनी क्या है यह प्रपंच जो दृष्ट आता है। इसके भासने और न भासनेमें तुमकुं क्या खेद है। तुम निर्विघ्न होकर आत्मतत्त्वमें स्थित रहो। ऐसा जानो की जगत है भी और नहीं भी, यह निश्चय करी तुम असंग रहो। यह चल अचल दृष्टि आनेमे तुमकुं क्या खेद है। तुम तो सत्य-स्वरूप चेतन तत्वही है। राजा, यह जगत न आदि है, न अनादि है। केवल चेतनका जो चित संचित मनरूप है तिसके कूरेण कसीके भासता है। वास्तवमें कछु नहीं यह जगत किसी कर्तानि कीया नहीं न कीसी अकर्तानि कीया नहीं। केवल आभासरूप है। आभासमें कर्ता अकर्ता पक्कुं प्राप्त भया है। ए कृत्रिमरूप है कीसीका कीया तो नहीं। इस साथ

तुमकु संबन्ध मत होवे. यह भावना हृदयमें धारो जो है कछु नहीं. काहे तेजो कीसी कर्ता करी हुवा नहीं. आत्मा सर्व इन्द्रियाते अतीत है. जडकी नाई अकर्ता रूप है तिसकु कर्ता कैसे कहीये. यह कहेना नहीं बनता. ये जगत जाल कुर आई है. सो आभासरूप है. जो अकस्मात उपजाती सबीषे आसक्त होना क्या है. यह असत् भ्रांति-रूप है. इसमे आस्था मूढबालक करते हैं. बुद्धिमानतो नहीं करते. स्वरूप ते कछु जगत उपजा नहीं और नासभी कछु होता नहीं निरंतर दृष्टिमें आता है. अज्ञान करके बारंबार भावना होतीहै. तोभी जगत कछु होवा नहीं, न पाछे होवेगा, न आगल होवेगा. तुम विचार करके देखो जो अवस्थास्थान कहां जाते है, और कहां जाते है और कहां गये है तो तुम सब इंद्रियोंसे अतीत जो आत्मतत्त्व अकर्ता रूप है, तीसीमें स्थित होना. वास्तव ते जगत कछु बन्या नहीं आभास सत्तामे बन्या भासता है. तुमने आभास सत्तामे नित्यदृष्ट होना. जगत जैसे हुवा है तैसेई है. विपर्यय नहीं होता. जो जो तुम जगतकु असत्य जान्या और आपकु सत्य जान्या तोभी जगतके पदार्थकी वांछा नहीं संभवती. और असत्यकु असत्य जो, भावना करनीका है. और जो आपकु और जगतकु सत्य जानतेहो तोभी वांछना नहीं संभवती. क्यों कीं, जो असत्य अद्वैत आत्मा है तिसके समीप कछु द्वैतवस्तु नहीं है. तुमतो एक अद्वैतहो. वांछा कीसकी करते होतो तुम कीसी पदार्थकी इच्छा अनीच्छा नहीं बनती है. हेयोपादेयेतर रहित केवल स्वस्थ होकर आपने स्थित होना. अर्थात् आप करी आपनी आराधना करो. आप करी आपणी अर्चना करो आप करी आपकु देखो. आपसें बिचारसे आपमें स्थित रहो. कैसा है आत्मतत्त्व जो सबका कर्ता है और सर्वदा अकर्ता है. कदाचित् कछु किया नहीं, उदासीन कोई नाई स्थित है. जैसे दीपक सर्व पदार्थोंकु प्रकाश कर्ता है, और कीसीकी इच्छाद्वारा अर्थ सिद्ध करने निमित्त नहीं प्रवर्तता. स्वाभाविकही प्रकाशरूप है तैसे आत्मतत्त्व सबका कर्ता है. तिसका कर्ता कोई नहीं. जैसे सूर्य सबकी क्रियाकु सिद्ध करता है, और आप किसी क्रियाके आश्रय नहीं, क्यों कि जो आपही प्रकाशरूप है चलता है, और कदाचित् चलायमान नहीं भया. और जो सूर्यका प्रतिबिंब चलता भासता है. सो प्रतिबिंबका चलना सूर्यमें नहीं, तैसे तुमारा स्वरूप आत्मा सदा अकर्ता अचल है, तिसमें स्थित होना. जे ना कछु जगत भासता है, तिसमे बिचारना परन्तु भावना करके इसमें बंधायमान नहीं होना. अर्थात्—बोलीये, चालीये, खावे, पीवे, दान देईये लईए. युद्ध करना होवे तो करीए. शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गंध यह जो पांच विषय इंद्रियो कही सो सब अंगिकार करीए. लेकीन इनके जाननेवाला जो अनुभव आकाश है, तिसमें स्थित होना. तेरा स्वरूप वोही चिदाकार है, तिसमे स्थित होना. तेरा हे राजा, यद्यपि प्रलक्ष आदि प्रमाण करके जगत् सत् भासता है तोभीही नहीं. स्वस्थ चित्त होकर आपकं विचार, और आपने आपमे स्थित

हां तब जगत कछु नहीं भासेगा. यह जगतके गुणदोष आपने शिर क्यों मानता है. सूर्यवत् अलिप्त रहो. हे राजा, अंतरते भाव पदार्थकी आस्था लक्ष्मीकुं त्यागकर, और बाह्य लीलाकर ते बिचारना अन्तरके अकर्ता पदमें स्थित होना. ये राजादि सर्व मनुष्य वा स्त्रियादिकोंका मुख्य कर्तव्यकर्म है. इस कर्तव्यकर्मसे जो आत्मतत्त्वमें स्थित हुवा है उसने वेद वा भगवद्गीतादि सत्य शास्त्रोंकी आज्ञा उलंघन करी ऐसा नहीं बनता. तिस आत्ममें जो स्थित हुवा है अर्थात् सत्यस्वरूपकुं जो पाया है और जो ऐसे स्वरूपकुं नहीं पाया, सो कछु नहीं पाया. हमकुं ज्ञानकी वार्ता करते ज्ञानवानकुं देखी करी लज्जा कछु नहीं आती. हे राजा, जो तीस ज्ञानकी वार्ता तेभी मुख्य हैं और यद्यपि महाबाहो होवे तोभी गर्दवत् है. और जो बडे ऐश्वर्य करी संपन्न होवे और आत्मपदते विमुख हैं तिनकुं विष्टाके कीटसेभी नीच जाण ये सिद्धान्त है. हे राजा हमने ईतनी समज दीहै सो कछु अर्थकी उपेक्षा करी नहीं दीहै कवल तेरेपर कृपा करके दीहै सो दत्तचित्तसे अर्थ ग्रहण करना. और जो यथार्थ न जाननेमें आव तो सन्तजनकुं शरण जाकर समझ लेना. और शांतस्थित उदारसम संयुक्त रहेना. समाप्त.

उपरके सात प्रश्नोंके उत्तर सिद्धान्त ठैरे तो इसका इनाम जो आपके नगरमें ब्रह्मनिष्ठ अद्वैतज्ञानीका मठ होवे. उसकुं हमारे तरफसे देना और हमकुं उत्तर भेजना. और जो उत्तर सिद्धान्त न ठैरे तो नीचे लखेला हुवा सारासार बिचारके अर्थका ग्रहण करना. हिंसाके वादमे हमारा जो सिद्धान्त है, सो प्रश्नोंके उत्तरे यथार्थ कहा है येही सत्य है. अब विश्राम लेताहुं.

हमारा ठेकाणा ब्रह्मांडरूपी खपर है सो अनंत है. लेकीन उसमे जो जंबूद्वीप है, उसमें कोई अंशमें मुंबई इलाखा होई, उस इलाखेके अंकअंशमे नाशिक जिल्हा है, उस जिल्हेके अंकअंशमें येवला तालुका है, उस येवलेमें एक तरफकी गल्लीमें रहेते हैं. नाम गुरु धनानंद इनके शिष्य रजपूत शंकरासिंग छटुसिंग ऐसा देहका नाम है.

शंकरसिंग छटुसिंग.

लीबडीवाला शास्त्री कानजी पुरुषोत्तम भट्टनो अभिप्राय.

अथ सप्तप्रश्नोत्तराणि तथा

१. तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः संभृतं पृथ्वदाज्यं पशुस्तां चक्रे वाय-
व्यानारण्यान्ग्राम्याश्चये इत्यादि वेदवाक्यानि ॥ सहयज्ञाः प्रजाः
सृष्ट्वा पूरोवाच प्रजापतिः ॥ अनेन प्राविष्यध्वमेषवोस्त्विष्टकामधुक् ॥
देवान् भावयतानेन ते देवा भावयंतु वः ॥ परस्परं भावयंतः
श्रेयः परमवाप्स्यथेति गीतोक्तैश्च ॥ तथा च मैमांसकानां सत्रं ॥
आम्नायस्य क्रियार्थत्वात् आनर्थक्यमसदर्थानां तस्मादनित्यमु-
च्यते सूत्रं १ तत् भूतानां क्रियार्थे न समाम्नाऽयोऽर्थस्य तन्नि-
मित्तत्वात् सूत्रं २ तत्र तत्र जैमिनिना वेदस्य क्रियापरत्वाभिधा-
नादुपनिषदामपि तदेव युक्तमित्यादि ॥ कालिकापुराणे च ॥
उत्तराभिमुखो भूत्वा बलिं पूर्वमुखं तथेत्यादि ॥ भविष्यपुराणे
च ॥ तस्यां ये ह्युपयुज्यन्ते प्राणिनो महिषादयः ॥ सर्वे ते स्वर्गंति
यान्ति घ्नतां पापं न विद्यते इत्यादि ॥ दशमे उत्तरार्धे च ॥
एकदा रथमारुह्य विजयो वानरध्वजमित्याद्यन्ते ॥ तत्राविध्यच्छरै-
र्व्याघ्रान् सूकरान्महिषान् रुरुन् इत्यादीनि बहुशः संतीति
संक्षेपः ॥ १ ॥

२ जे शास्त्रमां कहुं होय ते शास्त्र आर्यलोकोमां सर्वमान्य गणाय छे के केम वा
बहुमान्य गणाय छे के केम ?

२. पशुर्हिसादिकर्मफलस्य सांतत्वसातिशयत्वनिश्चयात् ॥ य-
दुक्तं तस्मादित्यादिवाक्यानां चार्यलोके सर्वमान्यं घटते विकल्पा-
सहत्वात् प्रवृत्तिधर्मपरत्वाच्च तत्कर्मफलस्य सांतत्वसातिशयत्व-

निश्चयात् ॥ तथा हि ॥ ननु अक्षय्यं ह वै चातुर्मास्ययाजीनः
 सुकृतं भवति अपाम सोमममृता अभूम यत्र चोक्तं न च शीतं
 स्यात् न प्राणिनाप्नएतय इत्यादीनि तद्यथेह कर्मचितो लोकः
 क्षीयते एवमेवामुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीयते अंतवदेवास्य तद्भवति ॥ न ह्यधुवैः प्राप्यते ध्रुवं नास्त्यकृतः कृते न ह्यवा ह्येते
 अदृढा यज्ञरूपा इत्यादीनि च परस्परविरुद्धप्रकारेण वाक्यानि
 सामान्यतो दृष्ट्वा जातसंशयो विशेष्यो निर्णेतुं मुनीश्वरस्तन्नि-
 वृत्तये धर्मजिज्ञासायां प्रवृत्तस्तया सम्यक् निर्णीतकर्मस्वरूपतदनु-
 ष्ठानप्रकारतत्फलकश्चेति संक्षेपः क्षीणे पुण्ये मृत्युलोके वसन्ति ॥
 आब्रह्मलोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुनेति स्मृतेश्च ॥ अहिंसकधर्मज्ञानस्य
 च निरतिशयानंतफलकत्वनिश्चयात् यद्येवं तर्हि किमेत्येके पशु-
 हिंसां कुर्वन्ति इत्यत्र भागवतवाक्यं च एकादशे वदन्ति तेऽन्यो-
 न्यमुपाश्रिताः स्त्रियो गृहेषु मैथुन्यसुखेषु चापिशः ॥ यजंत्यसृष्टान्न-
 विधानदक्षिणं वृतौ परं घ्नन्ति पशूनतद्विदः ॥ न सृष्टा न संपादिता
 अन्नविधानदक्षिणा यथा तथा यजन्ति तदा च वृत्तये जीविकार्थं
 परं पशून् घ्नन्ति अतद्विदः हिंसादोषानभिज्ञाः इति श्रीधरटीकायां
 चोक्तं ॥ सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा इत्यादिवाक्यानामेवमाशयः या-
 मिमां पुष्पितां वाचमित्यादिना श्रेयो गीतोक्तं ज्ञेयः यच्चोक्तं मैमांस-
 कसूत्रे तस्यायमाशयः एतेन विधिना त्वेकवाक्यत्वात् स्तुत्यर्थेन
 विधिना स्यु रिति द्वितीयपादोक्तसूत्रसिद्धांतेन तत्त्वमस्यादिवाक्या-
 नां यजमानस्तुतिद्वारा क्रियापरत्वं न संगच्छेत् अष्टांगमयो योगो
 यथा ब्रह्म एकं स्वजातीयभेदशून्यं यजमानस्य हि सजातीया
 बहवो यजमानास्तिष्ठन्ति अद्वितीयं विजातीयभेदशून्यं यजमानस्य
 हि विजातीयाः शूद्रादयो बहवस्तिष्ठन्ति ब्रह्म व्यापकं यजमानो हि
 परिछिन्नः ब्रह्म विज्ञानं चिन्मात्रं यजमानो हि चिज्जहग्रथहंकार-

वत्वेन ज्ञानाज्ञानमात्रः ब्रह्म हि आनन्दमात्रं यजमानो हि दुःखा-
त्मकपशुहननादिकर्मकरणादिहान्यत्रातिदुःखी ब्रह्म हि चक्षुः
श्रोत्रादिशून्यं तस्य हि तत् शून्यत्वे अंधबधिरत्वादिदोषोपपत्त्या
यज्ञानधिकारात् यजमानत्वमेव हीयते तस्मात् क्षुद्रफलकं हि न
कर्म त्यक्त्वा भगवत्तोषणं और्वोक्तं चोच्यते ॥ वर्णाश्रमाचारवता
पुरुषेण परः पुमान् विष्णुराराध्यते पंथा नान्यत्तोषकारणम् परप-
त्तिपरद्रव्यपराहिंसासु यो मतिं न कुरुते पुमान् भूयः तुष्यते तेन
केशवः ॥ न ताडयति नो हन्ति प्राणिनोन्यांश्चदेहिनः यो मनुष्यो
मनुष्येन्द्र तोष्यते तेन केशव श्रेतिसंक्षेपः यच्चोक्तंस्फुटतया पशु-
हननं कालिपुराणे भविष्येच तदादिपुराणस्मृतिनां च राजसता-
मसत्वनिरूपणान्नसर्वमान्यं न बहुमान्यं चेति यच्चोक्तं दशमे
उत्तरार्धे एकदा रथमारुह्यैतस्यायमभिप्रायः लोकेव्यवायामिषमद्य-
सेवा नित्यास्तु जंतोर्न हि तत्र नोदनेत्यादिना तेजीयसां न
दोषोस्तीति संक्षेपः ॥ २ ॥

३. शास्त्रयोनित्वादिति सिद्धांतसूत्रं शास्त्रलक्षणं छांदोगो तत्र
नारदवाक्यं यथा इतिहासपुराणपंचममिति तत्रैव सनत्कुमारवाक्यं
इतिहासपुराणपंचममिति ऋग्यजुःसामाथर्ववाक्यं भारतपंचरात्रकं
मूलरामायणं चैव शास्त्रमित्यभिधीयते यच्चानुकूलमेतस्य तच्च
शास्त्रमतं परं अतोऽन्योग्रंथविस्तारो नैवशास्त्रं कुर्वत्येतत् इत्यादि
पाद्मे वैष्णवं नारदीयं च तथा भागवतं शुभं गारुडं च तथा
पाद्मे वाराहं शुभदर्शने षडेतानि पुराणानि सात्विकानिमित्तानि
मे पाद्मे उत्तरखंडे ब्रह्मांडं ब्रह्मवैवर्तं मार्कण्डेयं तथैव च भविष्यं च
तथा ब्राह्मं राजसानि निबोध मे मात्स्यं कौम्य तथा लिंगं शैवं
स्कादं तथैव च आग्नेयं च षडेतानि तामसानि निबोध मे ॥
तथैवस्मृतयः प्रोक्ता ऋषिभिस्त्रिगुणान्विताः सात्विका राजसा

श्रैव तामसा शुभदर्शने वाशिष्ठं चैव हारीतं व्यासं पारशरं तथा
 भारद्वाजं काश्यपं च सात्विका मोक्षदाः शुभाः वामनं याज्ञवल्क्यं
 च आत्रेयं दाक्ष्यमेव च कात्यायनं वैभवश्च राजसाः स्वर्गदाः
 शुभाः गौतमं बार्हस्पत्यं च सांवर्त्तं च यमस्मृतं सांख्यं चोशनसं
 देवी तामसा निरयप्रदाः सात्विका मोक्षदाः प्रोक्ता राजसाः
 स्वर्गदाः शुभाः तथैव तामसा देवी निरयस्यासिहेतवः तथाह मनुः
 या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ताः सर्वो निःफलः प्रेत्य
 तमोनिष्ठाहि ताः स्मृताः शांतिपर्वणि मोक्षधर्मे मरीचिरंगिरात्रिश्च
 पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः वशिष्ठ इति सप्तैते मनसा निर्मिता हि ते
 एते वेदविदो मुख्या लोकाचार्याः प्रकीर्त्तिताः प्रवृत्तिधर्मिणश्चैव
 प्राजापत्ये प्रकल्पितः सनकसनत्सुजातश्च सनकश्च सनंदनः
 सनत्कुमारः कपिलः सप्तमश्च सनातनः सप्तैते मानसाः प्रोक्ता
 ऋषयो ब्रह्मणः सुताः स्वयमागतविज्ञाना निवृत्तिधर्ममास्थिताः
 एते योगविदो मुख्या लोकाचार्याः प्रकीर्त्तिताः तथैव विष्णुपुराणे-
 पीति संक्षेपः ॥ प्रजाश्च तेवमेव तदुक्तं गीतायां महर्षयः सप्त पूर्वं
 चत्वारो मनवस्तथा मद्भावा मानसा जाता येषां लोके इमाः
 प्रजाः प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च द्विविधं कर्म वैदिकं आवर्तते प्रवृत्तेन
 निवृत्तेनाश्नुतेमृतं ॥ प्रवृत्तमेव निर्दिशति हि स्तं इव मयं काम्य
 मग्निहोत्राद्यशांतिदं दर्शश्च पौर्णमासश्च चातुर्मास्यं पशुसुताः
 रातादिष्टं प्रवृत्ताख्यं हुत प्रहुत मेव च ॥ पूर्त्तं सुरालयारामकुपाजी-
 व्यादिलक्षणं द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्च धर्मोरात्रिरपक्षयः अयनं दक्षिणं
 सोमो दर्शऔषधि वीरुधः अन्नं रेत इति त्वेश पितृयान् पुनर्भवः
 एकैकत्येनानुपूर्वे भूत्वेह जायते ॥ यां वै साधनसंपत्तीति निवृत्ति-
 कर्मपुनर्भवः ॥ ३ ॥

४ राजाओने अवश्य कर्तव्यज छे अने ते न करवामां आवे तो बलवान् शास्त्रनी आज्ञा तोडी गणाय एवुं कोई स्पष्टप्रमाण छे के केम ?

प्रथमस्कंधे ॥ त्यक्त्वा स्वधर्मचरणांबुज हरेर्भजं न पकोऽथपते-
त्ततो यदि यत्र क या भद्रमभूदमुष्य किं को वाथ आसौ भजतां
स्वधर्मतः निगमकल्पतरोर्गलितं फलमित्युक्तयास्य च फलत्वे-
नातिश्रेष्ठतमत्वात् निवृत्तिधर्मपरत्वाच्च मोक्षस्य तु भक्त्यैकसा-
ध्यत्वमिति श्रुतेश्च ॥ महाभारतस्यापि तथात्वं भागवते भारत-
व्यपदेशेन ह्याम्नायार्थश्च दर्शित इति वचनात्तु शांतिपूर्वोक्तं
प्रदृश्यते भीष्म उ० श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवा वधार्यतां
आत्मनः प्रतिकूलानि न परेषां न समाचरेत् अहिंसा सत्यमस्येयं
त्यागो मैथुनवर्जनं पंचस्वतेषु धर्मेषु सर्वे धर्माः प्रतिष्ठिताः
अहिंसालक्षणो धर्मः अधर्मः प्राणिनां वधः तस्माद्धर्मार्थिर्भिलोके
कर्तव्या प्राणिनां दया लोभमायाभिभूतानां नराणां प्राणिनां
घ्नतां येषां प्राणिवधे धर्मो विपरीता भवन्ति ते यदि प्राणिवधे
धर्मः स्वर्गश्च खलु जायते संसारमुंचकानां तु कुतः स्वर्गोभि-
धास्यते ध्रुवं प्राणिवधो यज्ञे नास्ति यज्ञस्तु हिंसकः ततोऽहिंसा-
त्मकः कार्यः सदा यज्ञो युष्टिधिर इंद्रियाणि पशून् कृत्वा
वेदीं कृत्वा तपोमयीं अहिंसा माहुतिं कृत्वा आत्मयज्ञं यजाम्यहं
ध्यानाग्नौ जीवकुंडस्थे दममारुतदीपिते असत्कर्मसमित्क्षेपे अग्नि-
होत्रं कुरुत्तमं यूपं कृत्वा पशून् हत्वा कृत्वा रुधिरकर्दमं यद्येवं
गम्यते स्वर्गे नरकं केन गम्यते ॥ ४ ॥

९ ते हिंसानि प्रवृत्ति जो न करवामां आवे तो तेथी राजाने प्रजाने के राजना अंगे कोई पण प्रकारनो आपत्तियोग आवे अथवा अकार्य कर्तुं गणाय एवुं कोई बलवान् शास्त्रमां कहुं छे के केम ?

तथा चोक्तं ॥ वशिष्टपंचरात्रकुंडमालमववाणवंशकथाप्रसंगे

यस्तु संसारकूपे हि पतंतं प्राणधारिणं धारयत्यतिवेगेन तस्माद्धर्मो
 निगद्यते आत्मवत् सर्वभूतानि परद्रव्याणि लोष्टवत् मातृवत्
 परदारांश्च यः पश्यति स धर्मभाक् धर्मः कल्पद्रुमो लोके धर्म-
 श्रितामणिर्नृणां धर्मः कामदुग्धाधेनुः धर्मश्रितितवस्तुदः धर्मपा-
 थेयवान् पांथो न यतो भयसीदति संसारे भूः प्रमाणोयं सर्वत्रापि
 सुखी भवेत् ॥ ग्रहभूतपिशाचाश्च शाकिन्यः पन्नगादयः पराभवन्ति
 यं दृष्ट्वा धर्मसंसक्तमानसं सुपुत्रं चक्रवर्त्तित्वं बलं बलवतां तथा
 तेजः कांतिरक्षयायुष्यं धर्मात्सर्वं समाप्यते अनेकभूमिसंपन्नाः
 प्रसादाः सुमनोहराः धनधान्यादिकं चापि लभ्यते धर्मसेवनात्
 कामिन्यः सुंदराकाराः सत्पुत्राः सत्सहोदराः गजाश्चस्यंदना-
 श्रव धर्मान्नाक्ति लभन्ति हि सागरस्यांतरस्थं यत् यच्च देशातरे
 स्थितं तत्तद्धर्मप्रभावेण निजगेहे समाप्यते तेन धर्मप्रभावेण राज-
 राजस्य धीमते श्रीपतेस्तनयो राजन् पृथियत् इति श्रुत्वा इत्यादि
 अधर्मफलं चतुर्थस्कंधे प्राचीनबर्हिषं नृपं प्रति नारदवाक्यं
 भो भो प्रजापते राजन् पशून् पश्य त्वयाध्वरे संज्ञापितान् जीव
 संघान्निर्घृणेन सहस्रशः एते त्वां संप्रतीक्षन्ते स्मरन्तो वैशसं तव
 संपरेतमयःकूटैश्छिदंत्युत्थित मन्यवः इत्यादि ॥ शांतिपर्वणि च न
 ग्राह्याणि न देयानि षट्त्वस्तूनि च पंडितैः अग्निं मधुं विषं शस्त्रं
 मद्यं मांसं तथैव च घातकश्चानुमन्ता च भक्षकः क्रयविक्रयी
 लिप्यन्ते प्राणिघातेन पंचाप्येते युधिष्ठिर ॥ विष्णुपुराणे यो ददाति
 सहस्राणि गवामश्च शतानिच अभयं सर्वसत्वेभ्यस्तद्दानमिति
 चोच्यते कपिलानां सहस्राणि यो द्विजेभ्यः प्रयच्छति एकस्य
 जीवितं दद्यात् न च तुल्यं युधिष्ठिर दत्तमिष्टं तपस्तप्तं तीर्थसेवा
 तथा श्रुतं सर्वेभ्यः भयदानस्य कला नार्हति षोडशीं हेमधेनुधरां
 दानं दातारः सुलभा भुवि दुर्लभाः पुरुषाः प्रदानस्य क्षय एव न

विद्यते ॥ महाभारते च ॥ यो दद्यात्कांचनं मेरुं कृत्स्नां चैव वसुंधरां
 एकस्य जीवितं दद्यात् न च तुल्यं युधिष्ठिर ॥ यादृशी वेदना
 तीव्रा स्वशरीरेयुधिष्ठिर तादृशी सर्वभूतानामात्मनः शुभमिच्छतां ॥
 अहिंसा परमो धर्मस्तथाहिंसा परं तपः ॥ अहिंसा परमं ज्ञानम-
 हिंसापरमं पदं अहिंसा परमं दानं अहिंसा परमोदमः अहिंसा
 परमो यज्ञस्तथा हिंसा परं पदं ॥ ५ ॥

ते पशुवधने बदले बीजुं कोई हिंसारहित क्रिया करीने पर्व आराधवामां आवे तो तेथी
 काई बलवान् शास्त्रनी आज्ञानो भंग कर्यो गणाय के केम ? तेवी हिंसारहित कई कई क्रिया
 बराबर गणाय. ॥ ५ ॥

एकादशे वदन्ति तेन्योन्यमुपाश्रितस्त्रियो ग्रहेषु मैथुनसुखेषु
 चाशिवः ॥ यजंत्यसृष्टान्नाविधानदक्षिणं वृत्यै परं घ्नन्ति पशूनत-
 द्विदः ॥ न सृष्टा न संपादिता अन्नविधानदक्षिणा यथा तथा
 यजन्ति तदा च वृत्यै जीविकार्थं परं पशून् घ्नन्ति अतद्विदः हिंसा-
 दोषानभिज्ञा इति श्रीधरटीकायामुक्तं ॥ तथा च श्रुतयः ॥
 एषह्येव साधु कर्म कारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्यउन्नीय लोकेभ्य
 नीयन्ते एव एवासाधुकर्म कारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्योऽधो
 निनीयते इत्यादि ॥ ६ ॥ ७ ॥

तृतीयप्रश्ने सर्वशास्त्रेषूपनिषत् शिरोभागस्तद्वाक्यप्रमाणतमं यथा ॥

तत्र तत्र जैमिनिना वेदस्य क्रियापरत्वाभिधानादुपनिषदामपि
 तदेव युक्तं तत्रतत्र यत्रयत्र वेदस्य क्रियापरत्वं न दृश्येत
 तत्रतत्र उपनिषदामपि तत्त्वमस्यादिवाक्यानामपि तदेवक्रियाप-
 रत्वमेव ॥ एतेन विधिना त्वेकवाक्यत्वात् स्तुत्यर्थे विधिना
 स्युरिति द्वितीयपादोक्तसूत्रसिद्धांतेन उपनिषदां तत्त्वमस्यादिवा-
 क्यानामनैराक्काः नृणं वयं कर्मकराः कथं स्याम इत्याकांक्षाराहि-
 त्यकेन प्रकारेण व्याख्यातमिति अपेक्षार्या प्रकारमाह कृत्वथप्रति-

पादनेन कृत्वर्थो यज्ञांगरूपो यः कर्त्ता यजमानस्तस्य यत्प्रति-
पादनं इश्वराभेदेन स्तुत्या वर्णनं तेन प्रकारेण यथादित्योयूपः
प्रस्तरोयं यजमान इत्यादौ यूपः स्तुत्या पशुनियोजनादि क्रिया-
यामन्वेति तथा उपनिषद्वाक्यैरीश्वरभेदेन स्तुत्या पशुनिक्रिया-
यामन्वेति यजमानोपि कर्त्तृत्वेन क्रियामन्वेति इति भावः ॥ एतेन
विधिना त्वेकवाक्यत्वादित्यादिपूर्वोक्तसूत्रस्यायमथः तत्र शब्दः पूर्व-
पक्षव्यावृत्त्यर्थः ॥ आम्रायस्य क्रियार्थत्वात् आनर्थक्यं असदर्थानां
तस्मादनित्यमुच्यत इति भैमांसकानां सूत्रे यदुक्तं आनर्थक्यं
अतदर्थानां तन्न विधिना स्वस्य प्रयोजनवदर्थपर्यवसायित्वं गमयि-
तामह ॥ एकवाक्यत्वात् वाक्यानि स्तुत्यर्थेन स्तुत्यंगत्वेन विधीनां
स्यः विधिशेषाणि भवन्तीतिसंक्षेपः ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यानां यजमा-
नस्तुतिद्वारा क्रियापरत्वं न संगच्छेत् ॥ एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म
विज्ञानमानंदं ब्रह्म अचक्षुरश्रोत्रमित्येतद्विपरीतात्मप्रतिपादनात् ॥
अस्यायमथः ॥ एकमेवेत्यादिश्रुत्यैवं तद्विपरीतात्मप्रतिपादनात् ॥
तस्मात् त्वदभिमतात् यजमानः सकाशात् विपरीतस्य श्रुद्धात्मन-
प्रतिपादनाद्धेतोः अवैपरीत्यमेव स्फुटीकरोति ब्रह्म एकं सजातीय
भेदशून्यं यजमानस्य हि सजातीया बहवो यजमानास्तिष्ठन्ति
अद्वितीयं विजातीयभेदशून्यं यजमानस्य हि विजातीयाः शूद्रादयो
बहवस्तिष्ठन्ति ब्रह्म व्यापकमित्यादिप्रथमपत्रे उक्तमितिसंक्षेपः ॥

ली. भट्ट कानजी पुरुषोत्तम

मुक्ताम लींबडी द. पोताना.

નં. ૨૭.

જીવહિંસા હિંદુશાસ્ત્ર આધારે કરવા વિષે મનાઈના જવાબ.

૧. એવાં અથવા કોઈ કાર્ય કરવામાં જીવહિંસા સર્વે હિંદુ તથા મુસલમાનોના ધર્મ-શાસ્ત્રોમાં પણ બિલકુલ મનાઈ કરેલી છે.

૨. હું તથા સર્વે આર્ય હિંદુશાસ્ત્ર માનનારા આર્યજન વિદ્વાનોના સર્વમાન્ય તથા બહુ-માન્ય શાસ્ત્રમાં જીવહિંસા પશુવધ કરવા સખત મનાઈ પ્રાચીન મહાને પૂર્વે કરેલી છે.

૩. ચાલતાં ક્રિયાણશાસ્ત્ર તથા ચાલતાં હિંદુપુરાણો એવાં સર્વે શાસ્ત્રોમાં મુખ્યત્વપણું ધરાવનારા ચોરે વેદમંત્રમાં તથા શ્રુતિમાં તથા જૈન શાસ્ત્રોમાં સર્વોપરે સિદ્ધાંત શ્રી ભગવતીજિ તથા પનવળાજિ તથા આચારંગજિ તથા ઉપાંશંગદસાજિ વિગેરે જૈનધર્મ બત્રીશ સિદ્ધાંત કહેલ છે. તેમાં સર્વથા પ્રકારે એકેદ્રિથી પંચેદ્રિ જીવોની હિંસા તથા વધ કરવાની મના કરી છે તે તમામ સિદ્ધાંતના સર્વે અધ્યયન તથા અધ્યાયમાં પ્રાણાતિપાત એટલે પ્રાણિના ઘાત કરવા સર્વથા નિષેધ છે. ઉપરનાં સર્વે શાસ્ત્રો બલવાન્ ગણાય છે. તથા પ્રમાણિક પણ છે તેમ આર્યજનો સર્વે માને છે.

૪. નીતિધર્મ પાલનારે તથા પ્રતાપી રાજાઓ પુરેપુરા ન્યાયવંત રાજા તથાપિ અકૃત્ય કર્મ પ્રાણિયોને વધ કરે તો બલવાન્ શાસ્ત્ર, વેદ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, સૂત્રની આજ્ઞા તોડી તેમ ગણાય તેનું સ્પષ્ટ કારણ આ પ્રમાણે નીચેના શ્લોકથી જાણવું.

સૂત્ર ૩ મેલાંછે

અહિંસા સત્યમસ્તેયં ત્યાગો મૈથુનવર્જનં

પંચસ્તેતેષુ ધર્મ્મેષુ સર્વે ધર્માઃ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ॥ ૧ ॥

યો દદ્યાત્ કાંચનં મેરું કૃત્સ્નાં ચૈવ વસુંધરાં

એકસ્ય જીવિતં દદ્યાત્ ન ચ તુલ્યં કદાચન ॥ ૨ ॥

મનમલ છાંડે સોઝ સ્નાન જીવ રક્ષે સોઝ દાન ॥

જ્ઞાનતત્ત્વ અભ્યંતરધરના નિર્મલ એહીજ ધ્યાના ॥ ૩ ॥

અર્થ નીચેપ્રમાણે છે.

હિંસા કરવી નહીં. સત્ય તજવું નહીં અસત્ય આચરવું નહીં, પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો એટલે ઉપર માયાનો ત્યાગ, પરસ્ત્રી તથા નીતિવિરુદ્ધ મૈથુનનો ત્યાગ કરવો. ૧ કંચન કહેતાં

સોનાનો મેરુપર્વત જેવડો ઢગલો કરી દરરોજ અર્ચન દાન આપે તોપણ એક જીવને હળતાં મુકાવવો તે અભયદાન કહેવાય, તો તે ઉપરનાં સોનાનું દાન અભયદાનની લેશ પણ ગણત્રીમાં આવતું નથી. ૨ મનનો મેલ મૂકે તેનેજ સ્નાન કરવું કહેવાય. પ્રાણીજીવોની રક્ષા કરવી તેનેજ દાન કહેવું, જ્ઞાનરૂપી તત્વ અંતરઆત્મામાં ધારણ કરવું, નિર્મલ એટલે ચોક્કસ એનેજ ધર્મ તથા ધ્યાન કહેવાય છે ૩॥

૧-તેવી હિંસાની જો પ્રવૃત્તિ કરવામાં ન આવે તો રાજાને કે પ્રજાને અથવા તો રાજાને અંગે કાંઈપણ પરાભવ ન થતાં ઘણોજ લાભ તથા રાજની વૃદ્ધિ તથા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ પુત્ર પૌત્રાદિ વૃદ્ધિ તથા તે રાજા ઘણાજ પ્રતાપી તથા નીતિવંત ગણાયાછે. તેમ રાજા અંગે આરોગ્યતા રહે આપત ન આવે એવું બલવાન શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે તેવિષે આધાર કૃષ્ણ યજુર્વેદના તૈત્તિરિયારણ્યકના દશમા પ્રપાઠકના ૬૩ માં અનુવાકમાં કહ્યું છે કે.

સૂત્ર ૪

**ધર્મો વિશ્વસ્ય જગતઃ પ્રતિષ્ઠા લોકે ધર્મિષ્ઠં પ્રજા-
નુપસર્પતિ ધર્મેણ પાપમનુવિંદતિ ધર્મે સર્વં પ્રતિષ્ઠિતં
તસ્માદ્ધર્મં પરમં વદન્તિ ॥ ૧૫ ॥**

ધર્મ સર્વ પ્રાણિને આશ્રય છે. જગતમાં ધર્માધર્મ જાણવા માટે લોકો ધર્મિષ્ઠની પાસે જાયછે ધર્મે કરી પાપને ટાલેછે ને ધર્મમાં સર્વ રહ્યું છે. માટે ધર્મને શ્રેષ્ઠ કહેલછે પણ એ ધર્મ શું છે. તે સર્વ મનુષ્યે જાણવું અવશ્ય છે. માટે આપસ્તંબ ધર્મસૂત્રના પ્રથમપ્રશ્નના સાતમા પટલમાં કહ્યું છે કે—

સૂત્ર ૫

યં ત્વાર્યાઃ ક્રિયમાણં પ્રશસન્તિ સ ધર્મો યં ગૃહંતે સોઽધર્મઃ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—જે આચરણને આર્યપુરુષો વચ્ચે તે ધર્મ અને જેને નિંદે તે અધર્મ કહેવાય છે. ને વલી વૈશેષિક દર્શનના પેહેલા અધ્યાયના પ્રથમ આન્ટિકમાં કહેલ છે કે.

સૂત્ર ૬

યતોભ્યુદયનિઃશ્રેયસસિદ્ધિઃ સ ધર્મઃ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—જેનાથી ઉદય તથા કલ્યાણ થાય તેજ ધર્મ.

૬—આપણા આર્ય હિંદુશાસ્ત્રને વિષે જે પર્વો આવેલાં છે તે સર્વે ઘણાજ ઉત્તમ દિવસ છે માટે તે પર્વ આરાધવાને દિવસે ત્રણ શબ્દ કહ્યા છે તે આરાધવાં (દયા, દાન અને દમન) એ ત્રણ શબ્દ મૂળધર્મ શાસ્ત્રથી ઉત્પન્ન થયા છે. તેનો અર્થ એવો છે કે, સર્વ જીવો

ઉપરે દયા કરવી, સુપાત્ર જનોને દાન આપવું, તથા અભયદાનને કોઈપણ પ્રાણીને સહાય થઈ રક્ષા કરવી તથા કરાવવી. તે તથા આ દેહની ઇન્દ્રિયો કુકર્મ કરવા ઉન્મત થઈ દેહને હોલાવતી હોય તો ઇન્દ્રિયવડે મન દટ્ટ રહેવા સારું તપશ્ચર્યા કરી દેહદમન કરવું તેથી દેહની શુદ્ધિ થાય છે. તથા મુસલમાન ઇટલે યવન લોકોના મૂલ્ય પ્રમાણિક શાસ્ત્રોમાં પણ ધર્મ વિષે મૂલ્ય શબ્દ ત્રણ છે. (ચેર, મહેર ને બંદગી) એવા ત્રણ શબ્દ છે તો તેનો પણ ભાવાર્થ એવો છે કે ચેર ઇટલે અન્ન વિગેરે સુપાત્રે દાન દેવું. મહેર ઇટલે સર્વે પ્રાણિયો ઉપર દયા રાખી મહેર કરવી રક્ષા કરવી. બંદગી તે સુદાની ભક્તિ કરવી એવો અર્થ છે પણ પ્રાણિયોની હિંસા કરવી એ અશક્ય છે.

૭. કોઈ પણ નિમિત્ત દિવસે પ્રાણિને વધ કરવા લાવેલા અબોધ મનુજ હોય તે પાસેથી લઈ કોઈ પણ નિર્ભય સ્થળે તે પશુનું કોઈ પણ અંગને ખંડન કર્યા સિવાય મુકવું ને તે પૂર્ણ સુખવૃત્તિમાં રહે તેવા ઠેકાણે મુકવાથી સર્વોત્તમ ક્રિયા સંપૂર્ણ થાય છે એમ ધર્મશાસ્ત્રોમાં માનેલું છે.

સૂત્ર ૭

વિષય હિંસા ન કરવી તે માટે વિશેષ આધારો ॥

અથ ॥ પાતંજલયોગદર્શનશ્રાદ્ધનપાદશ્રુતિસૂત્રં ૩૦ મું ॥

અહિંસા સત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહા યમાઃ ૩૦

અહિંસા ૧ સત્ય ૨ અસ્તેય ૩ બ્રહ્મચર્ય ૪ અપરિગ્રહ

૫ એતે યમાઃ—

હિંસા ઇટલે કોઈપણ પ્રાણિનો દ્રોહ કરવો તથા વધ કરવો તાડતર્જના કરવી તે દ્રોહ તેથી વિમુક્ત ઇટલે નિષેધ તે અહિંસા તેના ૧ પ્રકાર છે. તો તેમાં પણ પ્રથમ શબ્દનો અર્થ પ્રાણિનો દ્રોહ તથા વધ કરવું તે મહાજ મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. તે હિંસાનાં ૮૧ ભેદ કહ્યાં છે. (હિંસા) કૃત, કારિત, અનુમોદિત એ ત્રણ ભેદ છે તે શબ્દનો અર્થ, કરવું કરાવવું કરતાંને મળું જાણવું એવાં ત્રણ ભેદ થયાં. લોભ ૧ ક્રોધે ૨ મોહે ૩ થી કરવું કરાવવું કરતાંને મળું જાણવું એમ એક એકના ત્રણ ત્રણ ભેદ ઇટલે થાય છે. વઢી તેમાં પણ ૩ ત્રણ ભેદ કહેલ છે તે મૃદુ, મધ્ય, અતિમાંત. અર્થ મૃદુ ઇટલે થોડું મધ્ય તે સાધારણ અતિમાંત તે ઘણુંજ દરેકના ૩ ભેદ મઢી ૨૭ થાય છે. તેના પણ ૩ ત્રણ ભેદ તે મૃદુ મૃદુ મૃદુ મધ્ય મૃદુ તીવ્ર અર્થ થોડામાં થોડું થોડામાં મધ્યભાગ થોડાથી ઘણું ઇટલે ૨૭ ને ત્રણ ત્રણ કરતાં ૮૧ ભેદ થાય છે. તેમાંનો સૂક્ષ્મ ભેદરૂપ પણ જો કોઈ પ્રાણિની હિંસા તથા વધ તથા કોઈપણ દુઃખરૂપ કાર્ય પોતાના સાધનને અર્થે કરીયે તો મહર્થિક પ્રાયશ્ચિત્ત બંધાય છે. માટે સર્વથા પ્રકારે આર્ય જનોનાં

મૂઠ પ્રમાણિક શાસ્ત્ર જોવાથી પ્રણાતિપાત ઇટલે પ્રાણિનો વધ કરવો ઇરૂપી હિંસાનો સર્વ કાર્યોમાં નિષેધ કરેલછે.

સૂત્ર ૮

યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિના આચારાધ્યાયમાં કહ્યું છે કે.

અહિંસા સત્યમસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ॥

દાનં દયા દમઃ ક્ષાન્તિઃ સર્વેષાં ધર્મસાધનમ્ ॥ ૧૨૮ ॥

અર્થ:—અહિંસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી, પવિત્રતા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, પરોપકાર, દયા, મનનું દમન તથા ક્ષમા એ નવ સર્વે ધર્મનાં સાધન છે:—૧૨૮ વઠ્ઠી શ્રી મહાભારતાંતર્ગત શાંતિપર્વના ૧૬૨ મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:—

સૂત્ર ૯

અદ્રોહઃ સર્વભૂતેષુ કર્મણા મનસા ગિરા

અનુગ્રહશ્ચ દાનંચ સતાં ધર્મઃ સનાતનઃ ૧૨૯

અર્થ:—મન, વાણિ તથા કર્મે કરી પ્રાણિમાત્રનો દ્રોહ ન કરવો દયા રાખવી તથા ઉપકાર કરવો એ સત્પુરુષોનો સનાતન ધર્મ છે. ॥ ૧૨૯ ॥ તેમજ વઠ્ઠી પળ શ્રીમદ-ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધમાં કહ્યું છે કે જીવો જીવસ્ય જીવનમ્ ॥ ૧૩૦ ॥ અર્થ:—જીવ જીવનું જીવન છે. ॥ ૧૩૦ ॥ ચાણાક્ય નીતિમાં કહ્યું છે કે:—

સૂત્ર ૧૦

આહારનિદ્રાભયમૈથુનં ચ સામાન્યમેતત્પશુભિર્નરાણામ્ ॥ એકો વિવેકો હ્યધિકો મનુષ્યે વિવેકહીનાઃ પશુભિઃ સમાનાઃ ॥ ૧૩૧ ॥

અર્થ:—આહાર, નિદ્રા, ભય તથા મૈથુન એ ચારે પશુ તથા મનુષ્યોમાં સામાન્ય છે. પણ એક વિવેકજ મનુષ્યમાં અધિક છે માટે કૃત્ય અકૃત્ય ન જાણે તે અવિવેક તેવા અવિવેકી મનુષ્યો હોય તે પશુસમાન જાણવાં. ૧૩૧ તો તેથી વિવેક વિચારી પ્રાણિયોના શરીરનો ઘાત કર્યા વગર અન્નાદિ વનસ્પતિથી મનુષ્યે પોતાના જીવનો નિર્વાહ કરવો યોગ્ય છે એ વિષે વિષ્ણુશર્માએ કહ્યું છે કે—

સૂત્ર ૧૧

યોત્તિ યસ્ય યદા માંસમુભયોઃ પદ્યતાન્તરમ્ ॥

એકસ્ય ક્ષણિકા પ્રીતિરન્યઃ પ્રાણૈર્વિમુચ્યતે ॥ ૧૩૨ ॥

અર્થ—જ્યારે જે કોઈ જેનું માંસ ખાય છે ત્યારે તે બંનેનો અંતર જુવો, તો જાનારને પેટ ભરવા જેટલો ક્ષણિક હર્ષ થાય છે ને બીજાના પ્રાણ જાય છે. ॥ ૧૩૨ ॥

સૂત્ર ૧૨

મર્તવ્યમિતિ યદુઃખં પુરુષસ્ય પ્રજાયતે
શક્યસ્તેનાનુમાનેન પરોઽપિ પરિરક્ષિતુમ્ ॥ ૧૩૩ ॥

અર્થ—પુરુષને મરણસંબંધી જે દુઃખ થાય છે તે અનુમાનથી અન્ય પ્રાણી તારણ કરવા યોગ્ય છે ॥ ૧૩૩ ॥ આ ઉપરના બે શ્લોક વિષ્ણુશર્મા એ કહેલ છે—વઢી પળ શ્રીમહાભારતાંતર્ગત અનુશાસન પર્વના ૧૧૫ તથા ૧૧૬ માં કહેલ છે કે—

સૂત્ર ૧૩

પ્રાણા યથાત્મનોઽભીષ્ટા ભૂતાનામપિ વૈ તથા
આત્મૌપમ્યેન મંતવ્યં બુદ્ધિઃ કૃતાત્મભિઃ ॥ ૧૩૪ ॥

અર્થ—જેમ પોતાનાં પ્રાણ પોતાને પ્રિય છે તેમ પ્રાણિયોને પણ હશે એમ પોતાની ઉપમા વડે બુદ્ધિમાન જ્ઞાનિઓએ વિચારવું ॥ ૧૩૪ ॥

સૂત્ર ૧૪

સ્વમાંસં પરમાંસેન યો વર્ધયિતુમિચ્છતિ ॥
નાસ્તિ ક્ષુદ્રતરસ્તસ્માત્ સ નૃશંસતરો નરઃ ॥ ૧૩૫ ॥

અર્થ—જે પારકા માંસે કરી પોતાના માંસને વધારવા ઇચ્છે છે તેનાથી વધારે કોઈ અધમ નથી ને જે અતિક્રર છે. ॥ ૧૩૫ ॥

સૂત્ર ૧૫

ન હિ પ્રાણાત્પ્રિયતરં લોકે કિંચન વિદ્યતે
તસ્માદ્યાં નરઃ કુર્યાદ્યથાત્મનિ તથા પરે ॥ ૧૩૬ ॥

અર્થ—જગતમાં પ્રાણથી અધિક પ્રિય બીજું કંઈ નથી માટે મનુષ્યે પોતાની પેઠે બીજાની ઉપર દયા રાખવી. ॥ ૧૩૬ ॥

સૂત્ર ૧૬

પ્રાણદાનાત્પરં દાનં ન ભૂતં ન ભવિષ્યતિ
ન હ્યાત્મનઃ પ્રિયતરં કિંચિદસ્તીહ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૧૩૭ ॥

અર્થ—પ્રાણદાનથી બીજું શ્રેષ્ઠ દાન થયું નથી તેમ થશે પણ નહીં. કેમકે લોકમાં આત્માથી અધિક પ્રિય બીજું કાંઈ નથી એ નિશ્ચય છે. ॥ ૧૩૮ ॥

સૂત્ર ૧૭

અનિદ્દં સર્વભૂતાનાં મરણં નામ ભારત ॥

મૃત્યુઃ કાલે હિ ભૂતાનાં સયો જાયતિ વેપથુઃ ॥ ૧૩૯ ॥

અર્થ—પ્રાણમાત્રને મરણ અપ્રિય છે કારણ મરણ સમય તેમને તત્કાલ કંપ થાય છે. ઉપરના ૧૩૫ થી તે ૧૩૯ સુધીના શ્લોક મહાભારતમાં છે. હવેથી ચાણાક્યનીતિ લઘુચાણાક્યના લઘુ અધ્યાયનો શ્લોક ૧ મો.

સૂત્ર ૧૮

ધર્મસ્ય મૂલં રાજાનસ્તપોમૂલં ઋષીશ્વરાઃ ॥

ઋષીશા યત્ર પૂજ્યંતે તત્ર ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—ધર્મનું મૂલ બીજ રાજાઓ છે, તપનું મૂલ ઋષિઓ છે; જ્યાં ઋષીશ્વરની સાધુની નેતા હોય તે સ્થળ સનાતન ધર્મનું સ્થાન સમજવું.

સૂત્ર ૧૯

રાજે ધર્મિણિ ધર્મિષ્ઠાઃ પાપે પાપા સમે સમાઃ ॥

લોકાસ્તદનુવર્ત્તંતે યથા રાજા તથા પ્રજાઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ—રાજા ધર્મી હોય ત્યાં પ્રજા પણ ધર્મિષ્ઠ હોય. રાજા પાપિષ્ઠ હોય છે તે પ્રજા પણ પાપી થવાનો સંભવ થાય છે તુલ્યોતુલ્ય હોય છે. સેવક રાજાના વર્તણુક પ્રમાણેજ ચાલે એવો સદૈવ નિયમ છે જેવો રાજા તેવીજ પ્રજા થાય છે. ॥ ૬ ॥ હવે શ્રી મહાભારતના અનુશાસન પર્વના ૧૧૬ મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

સૂત્ર ૨૦

અહિંસા પરમો ધર્મસ્તથાહિંસા પરો દમઃ ॥

અહિંસા પરમં દાનમહિંસા પરમં તપઃ ॥ ૧૪૪ ॥

અર્થ—અહિંસા એ ઉત્તમધર્મ, ઉત્તમદાન, ઉત્તમદમ, તથા ઉત્તમતપ છે. ॥ ૧૪૪ ॥ બહી વિષ્ણુશર્માએ કહ્યું છે કે—

સૂત્ર ૨૧

માતૃવત્ પરદારેષુ પરદ્રવ્યેષુ લોષ્ટવત્ ॥

આત્મવત્ સવભૂતેષુ વીક્ષંતે ધર્મબુદ્ધયઃ ॥ ૧૪૬ ॥

અર્થ—ધર્મબુદ્ધિવાળા મનુષ્ય પારકી સ્ત્રીને માતાસમાન, પારકા કાંચનને માટીસમાન અને સર્વ પ્રાણિને પોતાના સમાન જુએ છે. ॥ ૧૪૬ ॥ વઢી શુક્રનીતિના ત્રીજા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

સૂત્ર ૨૨

एणो गजः पतंगश्च भृंगो मीनस्तु पंचमः ॥

शब्दस्पर्शरूपगंधरसैरेते हताः खलु ॥ ૧૪૮ ॥

અર્થ—હરણ, હસ્તિ, પતંગ, અમર તથા પાંચમું મત્સ્ય એ ક્રમથી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, ગંધ અને રસે કરી નાશ પામે છે. એક ઇંદ્રિનો વિષય બેકાવવાથી તો મનુષ્ય પાંચે ઇંદ્રિ મોકલી રાખી વિસર્પ બેકાવેતો તથા હિંસારૂપ અકાર્ય કરે તો નાશ પામી તેને નર્ક પ્રાપ્ત કેમ ન થાય. તે જ્ઞાની પુરુષોએ વિચારવું જરૂર છે ॥ ૧૪૮ ॥ વઢી વિષ્ણુ શર્માએ કહ્યું છે કે—

સૂત્ર ૨૩

न गोप्रदानं न महीप्रदानं न वानप्रदानं हि तथा प्रधानम् ॥

यथा वदंतीह बुधाः प्रधानं सर्वप्रदानैरभयप्रदानम् ॥ ૧૫૬ ॥

અર્થ—આ લોકમાં પંડિતો સર્વ દાનમાં જે રીતે અભયદાનને મુખ્ય ગણે છે તે રીતે ગોદાન, ભૂમિદાન તથા અન્નદાનને મુખ્ય ગણતા નથી. તે કયું દાનકે પ્રાણિની રક્ષા કરવી કરાવવી તથા પ્રાણિને ભય થકી મુકાવવો એજ અભયદાન કહેવાય છે. ॥ ૧૫૬ ॥ આ પ્રમાણે મુદ્રિત કરી હવે નીચે ભાષણરૂપ ભાષણ કરી વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. તથા એ કથા કે નારદઋષિ તથા વસુરાજ તથા પર્વત બ્રાહ્મણની આપવામાં આવે છે તે કયા ગ્રંથની છે, એમ હાલમાં ઘણો શ્રમ લેતાં સિદ્ધ થયું નથી પણ અનુમાનથી તથા એકથી બે બ્રાહ્મણોને પુછવાથી એમ માનવામાં આવ્યું છે કે તે કથા મહાભારત ધર્મશાસ્ત્ર અથવા રામકથાની છે પણ તે તો અમારી જાણે રામાયણમાં આવેલી છે. પાને ૩૮ થી તે ૪૮ પાના સુધીમાં તેનો સંક્ષેપ માત્ર જાણવારૂપ યોગ્ય લઈ અત્રે દાખલા કહેલ છે. તે પણ આપને ધ્યાનમાં લીધા જેવું માલમ પડશે એમ જણાય છે. તેથી નીચેપ્રમાણે દાખલ કરેલી છે તથા હવે આપેલાં ભાષાંતર જવાબમાં આવેલા સૂત્ર શ્લોક ૨૪ તે એક ૧ સત્રને અંતે જે આવેલ આંક છે તેટલામો તે ગ્રંથમાં

બતાવેલાં પ્રકરણ તથા અધ્યાયનો શ્લોક છે એમ જાણવું તેની હકાકિત વિસ્તારી કહું છું. તે ધ્યાન આપી સૌથી પ્રથમના જે મેઝા ૩ શ્લોક છે તે પ્રસ્તાવિક છે, એમ હાલમાં માનવામાં આવેલું છે, પણ તે કોઈક ગ્રંથના હોવાજ જોડે એમ અનુમાન પણ થાય છે. કારણ કે તેનો પણ અર્થ આ આપેલા શાસ્ત્રોના ભાવાર્થમાં મળે છે, જેથી હવે તે ૩ પ્રસ્તાવિક છે એમ માન્યું છે. તથા ત્યારપછીના આંક ૪-૫-૬ એમ ૭ શ્લોક પ્રમાણસહસ્રીનાં આચાર પ્રકરણના પાના ૬ માંથી લીધેલા છે. ત્યાર પછી આંક ૭ માનો શ્લોક ૧ પાતંજલ યોગદર્શન સાધન પાદ શ્રુતિ સૂત્ર ૩૦ મું છે તે તે ગ્રંથમા જોવાથી ખાત્રી થશે. તથા આંક ૭ માં બીજાનો તથા આંક ૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫-૧૬-૧૭-૧૮-૧૯-૨૦-૨૧-૨૨-૨૩ એમ ૧૫ પ્રમાણસહસ્રી નામના ગ્રંથના આચાર પ્રકરણના પાના ૩૨ થી ૪૧ થી લીધેલાં છે. તે ગ્રંથ જોવાથી તથા આપેલા જુદા ગ્રંથોના પ્રમાણ છે તેને સૂત્રોના મથાળા ઉપર તે પ્રમાણે તે ગ્રંથો જોવાથી ખાત્રી થશે. તથા આંક ૧૮ થી ૧૯ ના શ્લોક બે લઘુ ચાળાક્ય રાજનીતિના બીજા અધ્યાયના છે તે ગ્રંથ જોવાથી ખાત્રી થશે. સર્વે એક્ય મ સૂત્ર ૨૪ થાય છે. તેમાં સાત સાત આંકના બે સૂત્ર છે. તેમ પ્રથમનાં ૩ આંક તો સૂત્ર પાતંજલ યોગ દર્શન સાધન પાદ ગ્રંથનું સૂત્ર ૩૦ મું છે, ત્યાર પછી બીજા ૭ માના આંકનું સૂત્ર છે, તેમ પ્રમાણ સહસ્રીનું છે; હવે પ્રમાણ સહસ્રી એ એક છાપેલો ગ્રંથ છે જેમાં બધા પ્રકરણમાં આવેલા એક હજાર પ્રમાણ છે. તે ગ્રંથ રચી છપાવનાર યજુવંશી ઠાકરશી સુત પ્રાગજીન નામથી મુંબઈ નિર્ણયસાગર છાપખાનામાં છાપ્યો છે.

रामानुजसिद्धांतमताचार्यनो अभिप्राय.

श्रीमते रामानुजाय नमः

उपवीतनम् ऊर्ध्वपुंड्रवतम् त्रिजगत्पूर्णफलं त्रिदंडहस्तं शरणा-
गतसार्थवाहमीडे शिखया शेखरीणाम् पतिम् यतीनाम् यस्मिन्
जगति जगदुपादानकारणभूतम् श्रियः पतिम् परं परमपुरुषा
उपासन्ते ॥ तदुपासनयैवापवर्गश्रेणीमहमाहमित्याब्रह्मस्तम् भो आं-
तर्गता अधिरो हन्ति ब्रह्मादयः ॥ कारणाद्यंतरा कार्याद्यनुपपत्ते-
रितिन्यायस्य प्रत्यक्षानुभवत्वेनैककायत्वावच्छिन्नं प्रत्यनेकपदार्थ-
त्वावच्छिन्नत्वस्य प्राग्भावापत्तियोगित्वात् न केषामपि तत्र प्र-
वृत्तिः । प्रवृत्तेऽपि फलाभाव इति चेन्न प्रकृतविषयेकार्यकारणभा-
वस्यासंगतत्वेऽपि प्रयोज्याप्रयोजनभावेनोपपत्तौ ॥ सर्वप्रसमंजसं
तथा च मोक्षप्रयोजकीभूतमपंक्तिप्रपत्यादीनामधिकारिणः एतत्
प्रमाणं बोधयामि ॥ १ ॥ श्रीरंगलक्ष्मणमुनीश्वरकृतप्रबंधगूढार्थ बो-
धनकृतसमभूद्यदात्मा ॥ श्रीरंगराजगुरुवर्यकृपात्तबोधम् गोपालव-
र्यगुरुशेखरमाश्रयध्वम् ॥ २ ॥ त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो
भवार्जुन ॥ मात्स्यं कौर्मं तथा लिंगं शैवं स्कांदं तथैव च ॥
आग्नेयं च षडेतानि तामसानि निबोध मे ॥ ब्रह्मांडं ब्रह्मवैवर्तं
मार्कंडेयं तथैव च ॥ भविष्यं वामनं ब्राह्मं राजसानि निबोध मे ॥
वैष्णवं नारदीयं च तथा भागवतं शुभम् ॥ गारुडं च तथा पाद्मं
वाराहे शुभदर्शने ॥ सात्विकानि पुराणानि विज्ञेयानि शुभानि
वै ॥ सात्विका मोक्षदाः प्रोक्ता राजसाः स्वर्गदाः शुभाः ॥ तथैव
तामसा देवि निरयप्राप्तिहेतवः ॥ तथैव ऋषिभिः प्रोक्ताः स्वतप-

સ્વગુણાન્વિતાઃ ॥ સાત્વિકા રાજસાશ્ચૈવ તામસાઃ શુભદર્શને ॥
 વાસિષ્ઠં ચૈવ હારીતં વ્યતિં પારાશરં તથા ॥ ભારદ્વાજં કાશ્યપં ચ
 સાત્વિકા મોક્ષદાઃ શુભાઃ ॥ માનવં યાજ્ઞવલ્ક્યં ચ આત્મેયં દાક્ષ-
 મેવ ચ ॥ કાત્યાયનં વૈષ્ણવં ચ રાજસાઃ સ્વર્ગદાઃ શુભાઃ ॥ ગૌતમં
 બાર્હસ્પત્યં ચ સાંવર્તં ચ યમઃ સ્મૃતમ્ ॥ સાંખ્યં ચોશનસં દેવિ
 તામસા નિરયપ્રદાઃ

અર્થઃ—મત્સ્યપુરાણ, કૂર્મપુરાણ, લિંગપુરાણ, શિવપુરાણ, સ્કંદપુરાણ અને અગ્નિ-
 પુરાણ, આ છ પુરાણો તમોગુણી છે. બ્રહ્માંડ, બ્રહ્મવૈવર્ત, માર્કંડેય, ભવિષ્ય, બ્રહ્મ અને વામન
 પુરાણ એ રજોગુણી છે. અને વિષ્ણુ, નારદ, ભાગવત, ગરુડ, પદ્મ અને વરાહ એ છ પુરાણો
 સાત્વિક છે; વસિષ્ઠ, હરિત, વ્યાસ, પારાશર, ભરદ્વાજ અને કાશ્યપ એ છ સ્મૃતિયો સત્ત્વગુણી છે.
 મનુ, યાજ્ઞવલ્ક્ય, અત્રિ, દક્ષ, કાત્યાયન અને વિષ્ણુસ્મૃતિ એ રજોગુણી છે. અને ગૌતમ,
 બૃહસ્પતિ, સંવર્ત, યમ, શંખ અને ડશનસસ્મૃતિ એ છ તમોગુણી છે. સત્ત્વગુણી મોક્ષ આપે છે.
 રજોગુણી સ્વર્ગ આપે છે. અને તમોગુણી નર્ક આપે છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર
 વર્ણોના નામ છે. જે દેવીના ઉપાસકો ભક્તો છે તેમના બે પ્રકાર છે (બે પ્રકારના મત છે) :
 એક વામમાર્ગી અને બીજો દક્ષિણાયન માર્ગી છે. એ પૈકી વામ માર્ગીઓના પ્રમાણ કહું છું.

નિર્ણયસિંધુમાં બલિ ॥

તસ્યાં યે હ્યુપયુજ્યંતે પ્રાણિનો મહિષાદયઃ ॥

સર્વે તે સ્વર્ગતિં યાંતિ ઘ્નતાં પાપં ન વિદ્યતે ॥ ૧ ॥

અર્થઃ—નિર્ણયસિંધુ નામના ધર્મશાસ્ત્રવિષે બલિદાન પ્રકરણમાં કહ્યું છે. અર્થ—
 નવરાત્રીના ઉપવાસ કરનાર જે વામમાર્ગી તેઓએ તેનો પુરાણદ્રુતી દશરાને દહાડે મહિષ પાડો
 અથવા અજ બોકડો તેનું પૂજન કરવું. અને પૂજન કરીને દેવીનું આવાહન કરવું. આવાહન
 કરતાં પાડાદિકનું શરીર કાંપે તો યજ્ઞ કરીને તેને મારવો ન કાંપે તો તેને યજ્ઞ
 અડકાડીને છોડી મૂકવો.

યાવન્નચ્ચાલયેદ્યત્રં પશુસ્તાવન્ન હન્યતે ॥

ન તથા બલિદાનેન પુષ્પધૂપવિલેપનૈઃ ॥

યથા સંતુષ્યતે મૈષૈર્મહિષીર્વિંધ્યવાસિની ॥

એવં ચ વિંધ્યવાસિન્યા નવરાત્રોપવાસતઃ ॥ ૩ ॥

એ મરનાર પુરુષને દોષ લાગતો નથી ને પશુ સ્વર્ગમાં જાય છે. જેમ પશુવધ કરીને વિંધ્યવાસિની દેવી પ્રસન્ન થાય છે તેમ ધૂપદીપ વિગેરે બીજાં નૈવેદ્ય કરીને પ્રસન્ન થતી નથી. એ વચન વામમાર્ગીઓને લાગુ છે એ ગૌણ વચન છે.

મિતાક્ષરના ટીકાનેવિષે મનુસ્મૃતિનું વચન છે તે નીચે પ્રમાણે:—

મિતાક્ષરા—યજ્ઞાથ બ્રાહ્મણૈર્વધ્યાઃ પ્રશસ્તા મૃગપક્ષિણઃ ॥

મૃત્યાનાં ચૈવ વૃત્યર્થમગસ્યો હ્યાચરેત્પુરોતિ મનુસ્મરણાત ॥ ૩ ॥

અર્થ:—યજ્ઞના અર્થે ત્રણે વર્ણને પણ પશુનો વધ કરવો. શામાટે કે પોતાના ઘરનાવિષ શૂદ્ર ચાકર હોય તેને માટે આ ત્રણે વર્ણે પરંતુ માંસ મક્ષણ ન કરવું. એનું પણ તાત્પર્ય એ છે કે તે પાપ છે. માટે પશુને સજ્જ અડકાડીને છોડી દેવું.

મિતાક્ષરાનેવિષે બીજું વચન યાજ્ઞવલ્ક્ય મહારાજે કહ્યું છે તે નીચે:—

વસેત્સ નરકે ઘોરે દિનાનિ પશુરોમાભિઃ ॥

સંમિત્તાપિ દુરાચારો યો હંત્યવિધિના પશૂન ॥ ૪ ॥

અર્થ:—અવિધિ પૂર્વક જે કોઈ પશુની હિંસા કરે છે તે મનુષ્યને જેટલાં સ્વાડાં પશુને વિષે રહેલાં છે તેટલાં વર્ષ હજાર પર્યંત નર્ક ભોગવીને એટલાં વર્ષ હજાર પર્યંત પશુનો અવતાર થાય છે.

મિતાક્ષરાની ટીકાને વિષે મનુસ્મૃતિમાં સ્વયંમનુનું વાક્ય છે—

મનુ ॥ હંતીત્યષ્ટાવિધો વિઘાતકો ગૃહ્યતે અનુમંતા

વિશસિતા નિહંતા ક્રયવિક્રયી સંસ્કર્તા ચોપહર્તા

ચ સ્વાદક શ્રેતિ ઘાતકાઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—ઘાતક શબ્દનો અર્થ આઠ પ્રકારનો છે અનુમંતા કહેતાં જે અનુમાન કરીને માર્યું તે જેમકે ભૂરૂં કોલું તેને કોઈ પણ પશુ કલ્પિને મારતું તથા કાંઈ પણ અડદનું પુતલું અગર મનુષ્ય કલ્પીને મારવું. તે અનુમંતા, વિશસિતા એટલે વિશ્વાસ કરીને કોઈ દેવીને ત્યાં મોકલ્યું અથવા પોતાને ઘરેજ કંઈ પશુ હોય તે કોઈ ટાટકીં ઇત્યાદિકને વેચીને આપવું તે પણ વેચનાર પુરુષ મારનાર બરોબર છે. અનિહંતા જે જાતે મારે છે તે, ક્રયવિક્રય જે કેવલ પોતે પશુલાવીને ટાટકીઓને આપે છે તે પુરુષ પણ મારનાર બરોબર છે. અને બીજો જે પશુ છે એમ દેવીને અર્પણ કરવાને વાસ્તે અર્ચાર ગુલાલ વિગેરે કરીને પૂજન (પશુ) નું કરે છે, તે પણ પૂજન કરનાર અને પૂજન કરાવનાર એ પણ મારનાર બરોબર છે. અને ઉપકર્તા કહેતાં

કે જે પશુને લાવીને મારનારના હાથમાં આપે છે, અને યજ્ઞ મંત્રીને મારનારના હાથમાં આપે છે અને યજ્ઞનો સ્પર્શ કરીને જે છોડી દે છે એ પણ મારનાર બરોબર છે. અને એ પશુના માંસને જે ખાય છે એ પણ મારનાર છે, એવા આઠ પ્રકારના હંતા પુરુષ જાણવા. હવે દાક્ષાયન માર્ગના દેવિભક્તો છે તેમનાં પ્રમાણ.

**અથ બલિદાનં બ્રાહ્મણેન માષાદિમિશ્રાન્નેન કૂષ્માં-
ડેન વા કાર્યં ॥ યદ્વા ॥ ઘૃતમયં યવપિષ્ઠાદિમયં વા
સિંહવ્યાઘ્રનરમેષાદિકં ॥ ૬ ॥**

ધર્મસિંધુના બીજા પરિચ્છેદમાં કૌસ્તુભ ગ્રંથના વાક્યો છે.

**કૃત્વા ચઙ્ગેન ઘાતયેત્ ॥ બ્રાહ્મણેન પશુમાંસમઘાદિ-
બલિદાનાત્ બ્રાહ્મણ્યતો ભ્રષ્ટતા ॥ સકામેન ક્ષત્રિયા-
દિના સિંહવ્યાઘ્રનરમહિષછાગસૂકરમૃગપક્ષિમત્સ્યન-
કુલગોધાદિપ્રાણિસ્વગાત્રરુધિરાદિમયો બલિર્દેયઃ ॥ ૭ ॥**

અર્થ—બ્રાહ્મણે દેવીને બલિદાન આપવું હોય તો તેને મૂરું કોઠું અથવા અડદ બાફીને અથવા અડદનું પૂતળું કરીને અથવા ઘી ટાંક મેઢવીને લોટનો અથવા દૂધપાકનો મહિષ, અજ બનાવીને તેનું બલિદાન આપવું. પરંતુ જીવતા પશુનો બ્રાહ્મણે વધ ન કરવો, કરે તો ભ્રષ્ટ થાય છે. ક્ષત્રીઓમાં જે સકામીક ક્ષત્રી છે અને વામમાર્ગમાં રહેલા છે એને જીવતા પશુનું બલિદાન આપવું એ વાક્ય વૈષ્ણવ ધર્મમાં નથી. તે જે દેવનો ભક્ત છે તેને લાગુ છે. પરંતુ મુખ્યવાક્ય તો ક્ષત્રીએ કાન નાક છેદીને પશુને છોડી દેવો એ છે. હિંસા કરવી એ નથી. એ વાક્યો દેવીના ઉપાસકના છે ને તે મુખ્યવાક્ય નથી.

વેદના જે મુખ્યવાક્ય એટલે તાત્પર્ય છે તે કહું છું. એ ઉપરના જે વાક્યો છે તે શામાટે કહેલાં છે કે માંસમક્ષણ કરવાને જીવની જે આસક્તિ છે તે છોડાવવાને વાસ્તે છે. તનો દૃષ્ટાંત જેમ કોઈ પોતાના દીકરાને કરમીનો વ્યાધિ થયો હોય તો બાપ પોતાના દીકરાનો રોગ મટાડવા સારું એમ કરે છે કે હું પુત્ર એ લીમડાના રસનો વાડકો તું પીંડશ તો હું તને ખાંડેલો લાડુ આપીશ. ત્યારે દીકરો રસનો વાડકો પી જાય છે તો કહે છે કે લાડુ તો હાડ લેઈ ગયો ને લાડુ દીકરાને આપતો નથી. એજ પ્રમાણે વેદ કહે છે કે પશુનું બલિદાન આપનારને પાપ નથી એ વચન ટાંકના લાડુ જેવું છે. અને પશુહિંસા ન કરવી એ લીમડાના રસ જેવું છે. એટલે ગુણકારી છે માટે પશુહિંસા ન કરવી.

યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિમાં તેના રાજનીતિના પ્રકરણ વિષે જે પ્રમાણે છે તે પ્રમાણે કહું છું.

અસ્કન્નમવ્યથં ચૈવ પ્રાયશ્ચિતૈ રદૂષિતં ।

અગ્નેઃ સકાશાદ્વિપ્રામૌ હુતં શ્રષ્ઠમિહોચ્યતે ॥ ૮ ॥

અર્થ:—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વૈશ્ય જે યજ્ઞ કરેછે અને એ યજ્ઞ થકી જે ફળ થાયછે તેનાં લક્ષણ કહું છું. અગ્નિને વિષે એ પ્રકારની આહુતી આપી હોય તો શ્રેષ્ઠફળ થાય છે. કેવો હુત પદાર્થ જોઈએ આસ્કંદનામ રુધિરની ધારારહિત હોય અને કોઈ જીવની હિંસા થઈ ન હોય અને પ્રાયશ્ચિત કરીને અદુષિત હોય તો એ ફળ પ્રાપ્ત થાયછે. એટલે એ શ્લોકનો તાત્પર્ય એ છે કે દુધપાક, તલ, જવ, ઘી એની આહુતી આપી હોય તો ફળ થાયછે. પશુની આહુતી આપી હોય તો ફળ થતું નથી.

યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિનું વાક્ય છે તે નીચે પ્રમાણે.

સર્વાન્કામાનવામ્નોતિ હયમેધફલં તથા ॥

યદેપિ નિવસન્વિપ્રો મુનિર્માસવિવર્જનાત્ ॥ ૯ ॥

અર્થ:—વિપ્રનામ બ્રાહ્મણ, મુનિનામ ક્ષત્રિ, વૈશ્ય, શૂદ્ર એ ચાર વર્ણોમાં જે કોઈ માંસ પશુહિંસા કરીને અથવા બલિદાન આપીને (માંસ) ખાતો નથી. અથવા બલિદાન આપતો નથી એવા પુરુષ જે કામના મનમાં ધારેછે તે બધી સિદ્ધ થાયછે. તેને કોઈ વિઘ્ન થતું નથી અને હયમેધયજ્ઞ કરવાનું ફળ થાયછે. એટલે એ ઠેકાણે વેદનો કહેવાનો તાત્પર્ય એ છે કે પશુ-હિંસા રહિત યજ્ઞ કરવો.

યાજ્ઞવલ્ક્યની ટીકાનેવિષે સ્વયંભુ મહારાજનું વાક્યછે.

મનુ ॥ યદ્વ્યાયતે યત્કુરુતે રતિં બધ્નાતિ યત્ર ચ

તદવામ્નોસ્યવિન્ધેન યો હિનસ્તિ ન કિંચન ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—જે કોઈપણ પ્રકારની હિંસા કરતો નથી અથવા કોઈપણ પ્રકારનું બલિદાન આપતો નથી. તો તે પુરુષો મનમાં જે ધ્યાન કરે છે, અને કોઈ કર્મ કરે છે, અને જે કર્મને વિષે રતિ પ્રીતિ કરે છે નામ યજ્ઞાગ્નિક કરે છે તો તે પુરુષને યજ્ઞ વિઘ્નરહિત થાય છે. એટલે એ ઠેકાણે વેદનો કહેવાનો તાત્પર્ય એ છે કે યજ્ઞ કરવો તો તે યજ્ઞને વિષે પશુહિંસા ન કરવી. દુધપાક આપવો એટલે કોઈપણ પ્રકારની બલિદાનમાં હિંસા ન કરવી એ તાત્પર્ય છે.

બીજુંપણ મનુમહારાજનું વાક્ય મિતાક્ષરા મધ્યેનું છે તે નીચેપ્રમાણે—

વર્ષે વર્ષેશ્વમેધેન યો યજેત શતં સમાઃ ॥ માંસાનિ ચ

ન સ્વાદેચ્છાસ્તયોઃ પુણ્યફલં સમમિતિ મનુસ્મરણાત્ ॥૧૧॥

અર્થ—ઘટલે જે કોઈ પુરુષોએ એવો નિયમ કર્યો હોય છે કે જ્યાં પર્યંત જીવતું ત્યાં સૂચી દરવર્ષે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવો પરંતુ માંસ ન ખાવું ઘટલે અશ્વનું બલિદાન ન આપવું દૂધ-પાકનું બલિદાન આપવું. જે પુરુષો અશ્વનું બલિદાન આપે છે તેના કરતાં જે નથી આપતા તેને અધિક ફલ થાય છે. ઘટલે, એ ઠેકાણે વેદનું તાત્પર્ય શું છે કે જે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવો તે અશ્વને ખટ્વસ્પર્શ કરીને છોડી દેવો દૂધપાક વિગેરેનું બલિદાન આપવું.

શ્રીમદ્ ભાગવત એકાદશ સ્કંધને વિષે કહેલું છે કે—

**લોકે વ્યવાયામિષમયસેવા નિત્યાસ્તુ જંતોર્ન હિ તત્ર ચોદના ॥
વ્યવસ્થિતિસ્તેષુ વિવાહયજ્ઞસુરાગ્રહૈરાસુ નિવૃત્તિરિષ્ટા ॥ ૧૨ ॥**

અર્થ—ઘટલે વેદ શું કહે છે લોકોને વિષે વિવાહને વિશેષ સુખ છે આમિષ જેમાં મક્ષણ કરે છે અને મયસેવા અને મદિરા પીવી એજ પ્રકારના જે જીવો છે તે થકી નિત્યમુક્ત કહેતાં જે ભગવાનના પાર્ષદ અને જિવનમુક્ત કહેતાં જે જડભરત, સુકદેવઝ શનકાદિક તે અને મુમુક્ષુ કહેતાં જગત્માં રહીને જે ઇચ્છા કરે કે મારો મોક્ષ થાય એ મુમુક્ષુ જાણવો. અધમનાં લક્ષણ ઇન્દ્રિયસુખ ભોગવવું હિંસા કરવી અને ભૂતપ્રેતની ઉપાસના કરવી. પામરના લક્ષણ જે મનુષ્યદેહ પરમાત્માએ કેવલ મજન સ્મરણ કરવા આપેલ તે પરમાત્માને છોડીને ભૈરવ ને ચંડીની ઉપાસના કરે છે. અને નાના પ્રકારનાં બલિદાન આપે છે એ પાછલા બેડ જીવો અધમ અને પામર તેમને એ પ્રકારે વેદ કહે છે. શું કહે છે? લગ્ન કર્યા વગર જે વિષયસુખ ભોગવશે તેને દોષ લાગશે. યજ્ઞ કર્યા વગર જે પશુને મારશે તેને પણ દોષ લાગશે. અને સુત્રામણિયજ્ઞ વગર જે મદિરા પીશે તેને દોષ લાગશે. એ શામાટે વેદ કહે છે કે અધમ પામર જીવોની વિષયસુખ થકી, માંસમક્ષણ થકી, મદિરાપાન થકી નિત્યની રુચિ છોડવવા સારું કહ્યું છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં બીજું વાક્ય છે તે—

**ધનં ચ ધર્મૈકફલં યતોજ્ઞાનં સવિજ્ઞાનમનુપ્રશંતિ
પ્રહેષુ યુજંતિ ફલો વરસ્ય મૃત્યું ન પશ્યંતિ દુરંતવીર્યમ્ ॥ ૧૩ ॥**

અર્થ—ધનરક્ષા કરવાનું સુફલ એ છે કે ધર્મ કરવો. વિજ્ઞાનસહ વર્તમાન જ્ઞાનનું ફલ શું છે કે સર્વ જીવવધ થકી નિવૃત્તિ પામો. ભગવત ભક્તી કરો એ કરતા નથી કેવલ સંસારને વિષે શરીરને લગાડે છે. તે દુરંત વીર્યરૂપી એવા સંવત્સરરૂપી કાઠરૂપી પરમાત્મા જે મક્ષણકરી રહ્યા છે તેને જોતા નથી. એવા ભાવાર્થનું વેદનું વાક્ય શુકદેવ મહારાજ પરીક્ષિતિ પ્રત્યે અને શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ભવજી પ્રત્યે અને નવયોગેશ્વર નીમીરાજા પ્રત્યે કહેલું છે. કે એ જીવ સમાન બીજો અધમ નથી.

શ્રીમદ્ ભાગવત વિષે શ્લોક છે તે નીચે પ્રમાણે—

**યત્ ધ્રાણમ્શોવિહિતઃ સુરાયાસ્તથા પશોરાલભનં ન હિંસા
એવં વ્યવાયઃ પ્રજયા ન રત્યાએવં વિશુદ્ધં ન વિદુઃ સ્વધર્મ ॥૧૪॥**

અર્થ—શુકદેવજી પરીક્ષિતિ રાજા પ્રત્યે કહે છે કે હે રાજન્ વેદનો કહેવાનો તાત્પર્ય એવો છે કે તે સુત્રામણિ યજ્ઞને વિષે મદિરાને સુંધી લેવી. પળ પીવી નહીં. યજ્ઞને વિષે પશુને ખજ્ઞ અડકાડીને છોડી દેવું મારવું નહીં. *ઋતુ સમયના અંતને વિષે માર્યાનો (સ્ત્રી) અંગિકાર કરવો. બીજા દિવસે જાય તો ईશ્વર સ્મરણ કરવું એટલે સંતાન થયા પછી ईશ્વર ભજન કરવું. એવો ઉત્તમ મનુષ્યદેહ પામીને શુદ્ધ ધર્મવેદ કહે છે તેને છોડીને વિપરીત ચાલે છે એ વાસ્તે નરકમાં જાવું પડે છે. અને જે મનુષ્ય જીવની હિંસા કરે છે તે પશુ અવતારને પામે છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતનો શ્લોક નીચે પ્રમાણે—

**દ્વિષંતઃ પરકાયેષુ સ્વાત્માનં હરિમીશ્વરં ॥
મૃતકે સાનુબંધેઽસ્તિન્વદ્ધસ્નેહાઃ પતંત્યધઃ ॥ ૧૫ ॥**

અર્થ—શુકદેવ પરીક્ષિતિ રાજા પ્રત્યે કહે છે કે સર્વ જીવોને વિષે સાક્ષાત્ પરમાત્મા ઘાસ કરીને રહ્યા છે. જડ પદાર્થો જે દેવી મૈત્રવાદિકને બઢિદાન આપે છે ને માંસાહાર કરીને પોતે રહે છે તે જ્યારે મરે છે ત્યારે તેના કુટુંબ સહિત નરકમાં પડે છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે. •

**યેત્વનેવં વિદોઽસંતઃ સ્તબ્ધાઃ સદભિમાનિનઃ
પશૂન્દ્રુહ્યંતિ વિસ્ત્રબ્ધાઃ પ્રેત્ય શ્વાદંતિ તે ચ તાન્**

અર્થ—એ પ્રકારના જે પામર જીવો છે. અને વેદના અભિપ્રાય ને જાણતા નથી. તે આ પ્રમાણે ભાષણ કરેછે. આપણે સ્વર્ગમાં જઈ યજ્ઞકરીને ત્યાં અપ્સરા જોડે વિહાર કરીશું. તેઓ આ પ્રમાણે પરસ્પર વાતો કરેછે. અને પશુહિંસાના યજ્ઞો કરેછે. અગ્નિ તે યજ્ઞ કરનારા મરેછે ત્યારે તેને પશુરૂપ ધારણ કરવું પડે છે. તે વખતે તે પશુ જમરાજ પુરીને વિશે તેનું વેર લે છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતના ચતુર્થસ્કન્ધમાં પચીસમા અધ્યાયમાં પ્રાચીનબર્હિરાજા પ્રત્યે નારદ મુનીનું વાક્ય છે.

**મા ભો પ્રજાપતે રાજન્ પશૂન્પશ્ય ત્વયાધ્વરે ॥
સંજ્ઞાપિતાન્ જીવસંઘાન્ નિર્ઘૃણેન સહસ્રશઃ**

નારદ મુનિ કહેછે કે હે રાજન્ રાજ્ય કર્તા જે જે દેવને પશુનું બલિદાન આપે છે અને યજ્ઞ કરતાં જે જે પશુયજ્ઞ કરેછે દયારહિત જે હજારો જીવની હિંસા કરે છે. ઇત્યાદિ.

હારીત સ્મૃતિને વિશે હારીત ઋષિ અમરીશ રાજા પ્રત્યે કહેછે.

તસ્માત્તુ વૈષ્ણવો ભૂત્વા વૈદિકં વૃત્તિમાશ્રિતઃ

કુવાતિ ભગવન્પ્રાત્યૈ કુર્યાદાદિકર્મ યત્

અર્થ:—હે અમરીશ રાજા તમો વૈષ્ણવીક્ષા ધારણ કરીને વૈદિકવૃત્તિ તેને કરો અને પશુહિંસા રહિત યજ્ઞ કરો. ભગવાનની પ્રીતિને માટે એવું કરશો તો તમારા કુટુમ્બ સહવર્તમાન તમો મોક્ષ પામશો.

વૃદ્ધ પારાશરીને વિશે પારાશર ઋષિ પ્રત્યે કહેછે.

વૃદ્ધાન્સાધૂન્ દ્વિજાન્મૌલાન્યાનાલં માનયેન્નૃપઃ

પીઢાં કરોતિ ચાભીષ્ટા રાજા ક્ષિપ્રં ક્ષયં વ્રજેત્

અર્થ:—પારાશર કહેછે. જે રાજા થઈને વૃદ્ધને મહા પુરુષોને ને બ્રાહ્મણને માનતા નથી. ને આમિષ (માંસ) ને ખાટે પશુને પીઢા કરેછે. એટલે પશુને મારીને જે બલિદાન આપેછે એ રાજા તત્કાલ નાશ પામે છે.

एते त्वां संप्रतीक्षन्ते स्मरंतो वैशसं तव

संपरेतमयः कूटैश्छिंदत्युत्थितमन्यवः ॥

અર્થ:—નારદ કહેછે. હે રાજન્ દૃષ્ટિ કરીને તું ઉપર આકાશ માર્ગમાં જો. તારી વાટ પશુ જુએ છે કે ક્યારે એ રાજા મૃત્યુને પામે તો અમારું વેર લોઢાના શીંગડા વડે કરીને ભૂંડે. એ પ્રકારે નારદ મુનિએ બ્રહ્મપતિ રાજા પ્રતી કહેલું છે. હે રાજા, કોઈ યજ્ઞ જીવહિંસા રહિત કરવો એથી બીજું શ્રેષ્ઠ શું છે. કે તે પોતાના હૃદયરૂપી કુંડ નિર્માણ કરીને ભક્તિ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ પ્રગટ કરીને કામ ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ મત્સરરૂપી જ્વલન અને ઇન્દ્રિયરૂપી જે ઘોડા અને વૃત્તિરૂપી જે અજ (બોકડા) એ સર્વની આહુતિ હૃદયરૂપી કુંડમાં સાક્ષાત્ ચતુર્ભુજરૂપી જે ભગવાન રહ્યાછે તેને એ ઇન્દ્રિયરૂપી પશુ બલિદાન આપ. એટલે સર્વ ઇન્દ્રિયો પરમાત્માને વિશે લગાડો એ યજ્ઞ સમાન બીજો યજ્ઞ નથી. તેમ ઇન્દ્રિયરૂપી પશુના બલિદાન શિવાય બીજું બલિદાન નથી. અને બુદ્ધિરૂપી બીજી કોઈ દેવી નથી. એ દેવીને પ્રસન્ન કરીને પરમાત્માને વિશે લગાડવી એ સમાન બીજું દેવીનું પૂજન પણ નથી.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ચતુર્થ સ્કન્ધનેવિશે કહયું છે.

યથા તરોર્મૂલભિષેચનેન તૃપ્યંતિ તત્સ્કંધભુજોપશાખાઃ ।

પ્રાણોપહારાચ્ચ યથેન્દ્રિયાણાં તથૈવ સર્વાહ્નમચ્યુતેજ્યા

અર્થ:—હે બ્રહ્મપતિ રાજન્ જેમ જ્ઞાડના મૂલીનેવિશે પાળી રેડે તો બધી શાખા તૃપ્ત થાયછે. જેમ પ્રાણ વાયુને આહાર આપે બદ્ધીન્દ્રિઓ તૃપ્ત થાયછે. એજ પ્રમાણે ભગવાનનું પૂજન (ભક્તિ) કરે તો સર્વ દેવના પૂજનનું ફલ મળેછે. બીજા દેવને પૂજવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. આ વચનથી જે ઠેકાણે ભૈરવને બલિદાન આપેછે. તે ઠેકાણે રાજાને શું કરવું કે પોતાના શહેર બહાર દશરાને દિવસે જઈને ચારે દિશાઓ છે તે દિશાઓના જે સોલ ભગવાનના પાર્શ્વદ છે તેસહિત ભગવાનનું મંત્રવાહન કરીને, અને ભગવાનના જે આયુધ શંખ-ચક્ર-ગદા-પદ્મ-એ નામવડે કરી આવાહન કરવું. અને ષોડશોપચારે કરીને પૂજન કરવું. અને નાના પ્રકારનો દૂધપાક તથા ઘડ્ડનો પદાર્થ વિગેરેનું ભગવાનના પાર્શ્વદને નૈવેદ્ય ખરાવી વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણ હોય તેને યજ્ઞ કરાવવું. ને યજ્ઞ કરવ્યપછી સુદર્શન મહારાજાના મંત્રવડે કરીને શહેરની ચારે દિશાઓમાં હવન હોમ કરવો. ન પછી ગાજતે વાજતે શમી (સીજડી) નું પૂજન કરવું. સમઢી પૂજનને ઠેકાણે તે દેવનિમિત્ત પૂજનકરવું. અને ગાજતે વાજતે શહેરમાં આવવું. અને દાન દક્ષિણા પળ આપવી. આ રીતે જે રાજા દરવર્ષે કરેછે, તેના નગરને વિશે કોઈ પ્રજા દુઃખ ભોગવતી નથી. આ વિધિ સત્યયુગને અમરીષ રાજાએ કરલો છે. તે વિધિના પ્રતાપે દુર્વાસાઋષિએ અગ્નિ પ્રગટ કરીને અમરીષને બાઢવામાટે મોકલીને વૈશ્રવી અગ્નિનામ સુદર્શન મહારાજ કોટી સૂર્યનો પ્રકાશ કરીને, સાંભલી અગ્નિને વારીને દુર્વાસા મુનિને મહાન્ દુઃખ દીધું છે. એ વાર્તા શ્રીમદ્ ભાગવતના નવમસ્કન્ધને વિશે પ્રસિદ્ધ છે. શિવાય અનેક શાસ્ત્ર, સ્મૃતિ, પુરાણ, ઇતિહાસ અને વેદના મત છે કે જીવહિંસા ન કરવી. એ વચન સમાન બીજું કોઈ વચન બલવાન્ નથી. ઉપર પદ્મપુરાણના શ્લોક લખ્યાં છે. તંત્ર સહવર્તમાન વેદોક્ત પ્રયોગ છે. હારીતસ્મૃતિ અને વેદનાં પુરુષસૂક્ત, વિષ્ણુસૂક્ત, લક્ષ્મીસૂક્ત વગેરેનાં પ્રમાણો છે. મહા-દેવે પાર્વતી પ્રત્યે કહ્યું છે કે હે પાર્વતી અઢારપુરાણ અઢારસ્મૃતિ એમના મધ્યે છ સાત્વિક, છ રાજસિ, છ તામસી પરન્તુ જે સાત્વિક શ્રુતિસ્મૃતિના વચનો છે તે બલવાન્ છે. વિગેરેનો જે તે બાબતનો નિર્ણય કરવો હોય તો વઢોદરાના પૂર્વભાગની ભળી દશગાઢ ઉપર ચાળોલથી નર્મદા જતાં સાત ગાઢ વેગલે ઢભોઈ કરીને શહેર છે. તેમાં વઢોદરા તરફની દિશામાં બદરી નારાયણનં મંદીર છે. તેને વિષે વિશિષ્ટાદ્વૈતમત સ્થાપન કરનાર શ્રી ગોપાલાચાર્ય ગુરુ ચેતનાચાર્ય મહારાજ છે તેમને પૂછેથી ખુલાસો મલશે.

શુભમસ્તુ

આ જે શ્લોકની વ્યાખ્યા ગુજરાતીમાં લખી છે. તેનું કારણ એ છે કે રાજાને સંસ્કૃત જ્ઞાન ન હોવાથી લખ્યું છે. અને જો કોઈ વિદ્વાનને સંસ્કૃત વ્યાખ્યાની ઇચ્છા હોય તો સંસ્કૃતમાં લખી મોકલીશું. જે કોઈની એવી ઇચ્છા હોય કે જીવહિંસા નહીં કરવી એ બાબત પુરાવો શું તો તેનો પ્રતિઉત્તર આપવાને વાસ્તે રામાનુજસિદ્ધાન્તમતના આચાર્ય છે તે સિદ્ધાન્ત કરી આપવા સમર્થ છે. અને કલીને વિશે ગવાલંભ (યજ્ઞ) કરવાનું નિષેધ છે. અને દીયર થકી દિકરા ઉત્પન્ન કરવાનું તથા સન્યાસ નિષેધ છે. એ વિગેરેના બીજા હારીતસ્મૃતિને વિશે તેમજ મિતાક્ષરાને વિશે મનુસ્મૃતિને વિશે નિષેધ છે. એ વચન આપ્યાં નથી. તેનું કારણ કે ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ છે.

સમાપ્ત

યાદૃશં પુસ્તકં દ્રઢં તાદૃશં લિખિતં મયા

યદિ શુદ્ધમશુદ્ધં વા મમ દોષો ન દીયતાં ॥

આ કાપીની અસ્સલની કાપી મહારાજા મોહનદેવજી નારણદેવજી સ્વસ્થાન ધર્મપુરના તરફથી મંગાવી ઉતારો કરેલ છે. ઉતારો કરનાર મટ બદ્રીનાથ કેશવરામ ગામ વારણના.

મદ્દ કેશવરામાત્મજબદ્રિનાથ શર્મણઃ સમ્મતિરત્ર.

નં. ૨૧.

અમદાવાદવાળા શાસ્ત્રી રામચંદ્ર દીનાનાથ મદ્દનો અભિપ્રાય.

મેહેરબાન સાહેબ પ્રાણજીવનભાઈ જગજીવન મહેતા.

મુ. ધર્મપુર.

અમદાવાદથી શાસ્ત્રી રામચંદ્ર દીનાનાથના આશીર્વાદ વાંચશો વિશેષ આપની તરફથી અંવેલા સાત પ્રશ્નોના ઉત્તરો નીચેપ્રમાણે—

૧—અહિંસાપરમોધર્મ:—ન હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાનિ—અહિંસા એ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે કોઈ જીવ પ્રાણિમાત્રની હિંસા ન કરવી. ઇત્યાદિક અનેક સ્મૃતિનાં પ્રમાણ છે. તથા સ્કંદપુરાણ, વાયુપુરાણ, અગ્નિપુરાણ, માર્કેંડેયપુરાણ ઇત્યાદિક પુરાણોમાં પણ હિંસાનો નિષેધ કરવામાં ઘણા મોટા ઇતિહાસ વર્ણન કર્યા છે, તથા મનુસ્મૃતિ, યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ, ગર્ગસ્મૃતિ, વશિષ્ઠસ્મૃતિમાં પણ હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે. નવરાત્ર વૃત્તમાં તથા તેને એટલે દશરાત્ર દિવસ તો સર્વથા હિંસા ન કરવી, એ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. તે દિવસ તો પશુનું પૂજન કરી દેવતાને સમક્ષ તે પશુને અભયદાન આપવું એમ કહ્યું છે. તેને બદલે દુષ્ટ અધર્મી અસુર લોકોએ પશુની હિંસા કરવાનું પ્રવર્તાવ્યું છે તે કેવલ અંધપરંપરા છે. વિચાર વિનાના લોકો ગાડીરીઆ પ્રવાહ પ્રમાણે વર્તે છે, પણ એટલો વિચાર નથી કરતા કે દશરાત્ર પર્વ શ્રીરામચન્દ્રજીથી આરંભીને પ્રવર્ત્યું છે એમ દશરા માહાત્મ્યમાં કહ્યું છે. ત્યાં ઘી, સાકર, દુધપાક, પકાણ વિગેરેનું નૈવેદ્ય કરી બ્રહ્મા મોજન કરાવી ઘણાં દાન આપ્યાં છે અને ઘણાં જીવોને અભયદાન આપ્યું છે.

સારા વૃત્તને ધારણ કરનાર એવા સનત સમત વિગેરે ઋષિયો પ્રત્યે ધર્મરાજાએ આશંક કરી પૂછ્યું ત્યારે તેમણે આ પ્રકારે કહ્યું છે તેમાંના કેટલાક શ્લોક.

કુલાચારોપપન્નં નો નવરાત્રવ્રતં મુને ॥

તત્ર કચિત્કચિદ્દિંસા સુરાપાનં ચ દૃશ્યતે ॥ ૧ ॥

દત્ર યુક્તં તદ્બ્રૂહિ ત્વં હિ ધર્મપ્રવર્તકઃ ॥

ઇત્યુક્તસ્તેન ભગવાનિદં પ્રોવાચ યુક્તકૃત્ ॥ ૨ ॥

રાજસા સ્તામસા દેવાઃ સુરામાંસાશનં નૃપ ॥

કુર્વતે સાત્વિકા નૈવ દેવા દેવ્યશ્ચ કર્હિચિત્ ॥ ૩ ॥

पार्वती सात्विकी देवी तथा लक्ष्मीश्च वेदसूः ॥
 धर्मज्ञानतपोयोगवैराग्यादिगुणोर्जिता ॥ ४ ॥
 अस्माकं सा तु पूज्यास्ति शंकरप्राणवल्लभा ॥
 नवरात्रव्रतं तस्या भवतीत्यवगम्यतां ॥ ५ ॥
 सात्विकानां तु देवानां देवीनां च नराधिप ॥
 व्रतार्चादिविधातव्यं नेतरेषां तु कर्हिचित् ॥ ६ ॥
 पार्वत्या न प्रिया हिंसा सह पत्या तयोरतिः ॥
 तदग्रेपि च तां ये तु कुर्युस्ते ह्यसुरा नराः ॥ ७ ॥
 अतः तस्या व्रते राजन् मद्यमांसार्चनान्वितः ॥
 कुलाचारः क्वचित्स्याच्चेत्तं त्वधर्ममवेहि च ॥ ८ ॥
 जीवहिंसा भवेद्यत्र सुरापानं च यत्र वा ॥
 व्याभचारो भवेद्यत्र त्याज्यो धर्मः स दूरतः ॥ ९ ॥
 धर्माभासो ह्यधर्मो सौ तत्यागे नास्ति पातकम् ॥
 त्यागोस्य परमो धर्मः सच्छास्त्रप्रमितोऽनघ ॥ १० ॥
 क्षुद्रा देवाश्च देव्यश्च येस्युर्मद्यामिषप्रियाः ॥
 तामसानां न कर्त्तव्यं व्रतं तेषां च पूजनम् ॥ ११ ॥
 अधर्मस्य प्रिया हिंसा ह्यहिंसा धर्मवल्लभा ॥
 अधार्मिकाणामाद्येष्टा धार्मिकाणां तथेतरा ॥ १२ ॥
 तामसेभ्यो न भेतव्यं भक्तैः कृष्णस्य कर्हिचित् ॥
 यतः स कालमायादेरप्यस्त्येव नियामकः ॥ १३ ॥

२-उत्तरः—जे शास्त्रमां हिंसा करवातुं कहुं होय ते शास्त्रनी पंक्तिमां गणातुं नथी-
 तो ते ग्रंथ आर्यलोकोमां सर्वमान्य अथवा बहुमान्य गणायज क्यांथी.

शाक्त लोकोए मद्य मांसतुं भक्षण करवा रचेला आधुनिक ग्रंथो जेवा के कुलार्णव,
 शाक्त, संगम, तंत्रसार, देवीपूजापद्धति विगेरे अनार्यलोकोमां बहुमान्यता पामेलाछे.

અને તે ગ્રંથોમાં પોતાની મતિકલ્પિત વચનો પણ ઘણાં લખ્યાં છે તે અર્થ લોકોને કદાપિ કાઢે માન્ય થતાંજ નથી. વઢી તેને ગ્રંથોમાં વેદની શ્રુતિના જેવું ડોલ કરી લોકને મૂલમાં નાંખવાને પંચમકારનું પ્રતિપાદન કર્યુંછે તે તો બુદ્ધિમાન્ દૈવીજીવોને જણાયા વિના રહેતુંજ નથી.

એવા ગ્રંથના કરનાર તથા માનનાર દ્વિજ કહેતાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય ને વૈશ્ય તેમની પંક્તિમાં ગણાતા નથી તેતો કેવલ અધમાધમ નીચ શૂદ્રજ ગણાય છે.

તે ઉપર પ્રમાણરૂપ સ્મૃતિયોના વચનો ઘણાં છે. તેમાં હેમાદ્રીનામા સૂરિણ પોતાના સર્વમાન્ય ગ્રંથમાં લખેલાં કેટલાંક વચન નીચે પ્રમાણે છે.

બ્રહ્મપુરાણે

ન જાતિર્ન કુલં રાજન્ન સ્વાધ્યાયઃ શ્રુતં ન ચ ॥
 કારણાનિ દ્વિજત્વસ્ય વૃત્તમેવ તુ કારણમ્ ॥ ૧ ॥
 કિં કુલં વૃત્તહીનસ્ય કરિષ્યતિ દુરાત્મનઃ ॥
 ક્રમયઃ કિં ન જાયંતે કુસુમેષુ સુગંધિષુ ॥ ૨ ॥
 નૈકમેકાંતતો ગ્રાહ્યં પઠનં હિ વિશાં પતેઃ ॥
 વૃત્તમન્વિષ્યતાં તાત રક્ષોભિઃ કિં ન પદ્યતે ॥ ૩ ॥
 બહુના કિમધીતેન નટસ્યેવ દુરાત્મનઃ ॥
 તેનાધીતં શ્રુતં વાપિ યઃ ક્રિયામનુતિષ્ઠતિ ॥ ૪ ॥
 કપાલસ્યં યથા તોયં શ્વદૃતૌ ચ યથા પયઃ ॥
 દૂષ્યં સ્યાત્સ્થાનદોષેણ વૃત્તં હીનં તથા શ્રુતમ્ ॥ ૫ ॥

બહુનેત્યસ્ય ટીકા—નટસ્યેવ વેષમાત્રેણ બ્રાહ્મણસ્ય દુરાત્મનો હિંસાદિપાપમનસઃ બહુના પ્રચુરેણ અધીતેન શાસ્ત્રાધ્યયનેનાપિ કિં ન કિમપીત્યર્થઃ અતો યો બ્રાહ્મણઃ ક્રિયાં અહિંસાસત્યાદિસદ્વૃત્તં અનુતિષ્ઠત્યાચરતિ તેન બ્રાહ્મણેન શ્રુતં શાસ્ત્રં અધીતં વા પઠિતમેવ ॥

તસ્માદ્વિદ્ધિ મહારાજ વૃત્તં બ્રાહ્મણલક્ષણમ્ ॥
 ચતુર્વેદોપિ દુર્વૃત્તઃ શૂદ્રાદલ્પતરઃ સ્મૃતઃ ॥ ૬ ॥

सत्यं दमस्तपो दानमहिंसेन्द्रियनिग्रहः ॥

दृश्यन्ते यत्र राजेंद्र स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥ ७ ॥

यमः ॥

अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वानो जातवेदसम् ॥

स्वदारनिरतो दाता स वै ब्राह्मण उच्यते ॥ ८ ॥

सत्यं दानं सदाशीलमानृशस्यं दया घृणा ॥

दृश्यन्ते यत्र लोकेस्मिस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ ९ ॥

यमशातातपौ ॥

तपो धर्मो दमो दानं श्रुतं शौचं सत्यं घृणा ॥

विद्या विनयमस्तेयमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥ १० ॥

वशिष्ठः ॥

त्यागस्तपो दया दानं सत्यं शौचं दया घृणा ॥

विद्या विनयमस्तेयमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥ ११ ॥

ये क्षांतदांताश्रुत पूर्णकर्णा जितेंद्रियाः प्राणवधान्निवृताः ॥

प्रतिग्रहे संकुचिताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ १२ ॥

भविष्यत्पुराणे ॥

क्षांतिर्दांतिर्दया सत्यं दानं शीलं तपः श्रुतम् ॥

एतदृष्टान्तमुद्दिष्टं परमं पात्रलक्षणम् ॥ १३ ॥

याज्ञवल्क्यः ॥

न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ॥

यत्र वृत्तमिमेचोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥ १४ ॥

आ प्रकारनां शास्त्र वचनोत्थी जे हिंसानु प्रतिपादन करे छे तेने ब्राह्मण जाणवाज नहीं. हिंसक ब्राह्मणोने खाटकी जाणवा.

વેદમાં પશુહિંસા કરવાનું કહ્યું છે એવું બોલવાથી વસુરાજા મોટી અધમગતિને પામ્યો છે. તેનું સવિસ્તર વૃત્તાંત સ્કંદપુરાણમાં રહેલા વાસુદેવ મહાત્મ્યના છઠ્ઠા અધ્યાયથી જુવો.

૧ ઉપરી વસુરાજાનું વૃત્તાંત કેવળ સ્કંદપુરાણમાં છે એમ જ ન જાણવું. વાયુપુરાણમાં છે, મત્સ્યપુરાણમાં છે તથા ભારતાદિ ઇતિહાસના ગ્રંથમાં પણ છે.

અન્નૈર્વીર્યાદિભિર્યજ્ઞઃ પયોદધિઘૃતાદિભિઃ ॥

રસૈશ્ચ ક્રિયતાં તેન તૃપ્તિં યાસ્યંતિ દેવતાઃ ॥ ૧ ॥

સાત્વિકા દેવતા પ્રોક્તાસ્તામસા અસુરાસ્તથા ॥

રાજસા મનજાઃ શાસ્ત્રેઽપ્યૂર્ધ્વાધો મધ્યવાસિનઃ ॥ ૨ ॥

મથમાંસપ્રિયા દૈત્યાસ્તામસત્વાઙ્ગવંતિ ચ ॥

દેવાસ્તુ સાત્વિકાબ્રહ્મનાજ્યાદિરસપ્રિયાઃ ॥ ૩ ॥

૩-પ્રશ્ન—તે શાસ્ત્ર કરતાં (હિંસક શાસ્ત્ર કરતાં) પણ જે શાસ્ત્રનું પ્રમાણ વધારે બલવાન ગણાતું હોય એવાં કોઈ શાસ્ત્રમાં તે હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે કે કેમ.

૩-ઉત્તર—હિંસાસૂચક ગ્રંથથી અતિશે વધારે પ્રમાણરૂપ બલવાન ગણાતા શાસ્ત્રમાં અતિશે હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે.

સર્વોપારિ વેદનું પ્રમાણ છે તે વેદનો અર્થ અતિશે ગહન છે. કેમકે તેના અર્થમાં મોટા પુરુષોને પણ મોહ ઉત્પન્ન થયો છે માટે તે વેદનો અર્થ મોટા પુરુષોએ સ્મૃતિઓમાં આપ્યો છે. તે સ્મૃતિયોનું પણ અનેકાંતપણું થવાથી વેદ પ્રવર્તક શ્રી વેદવ્યાસઋષિએ અતિશે શ્રેષ્ઠ શાસ્ત્રોનું રહસ્યરૂપ શ્રીમદ્ભાગવત નામે પુરાણ કહ્યું તેનું વાક્ય.

નિગમકલ્પતરોર્ગલિતફલં વેદરૂપ કલ્પવૃક્ષથી આ શ્રીમદ્ભાગવત નામે ફળ ઉત્પન્ન થયું છે.

તે ભાગવતમાં તો યજ્ઞમાંપણ હિંસા ન કરવી. એવું તાત્પર્ય જણાવવા સારું પ્રાચીન બર્હિષી વિગેરે રાજાઓનું સવિસ્તર વૃત્તાંત લખ્યું છે.

બધી હિંસા કરવી એવું વેદનું વાક્ય નથી. પણ નિરંતર જે હિંસા કરેછે તેના સંકોચને અર્થે રાજસી તામસી જીવોને કહ્યું છે કે યજ્ઞમાં હિંસા છે તે યજ્ઞ આ કાઢમાં થવો ઘણો જ કઠણ છે. કેમકે એક બલવાન પુરુષ હાથમાં ધનુષ્બાણ લઈને ચાર દિશાઓમાં બાણ ફેંકે તથા ડાબે પગ ફેંકે એટલો ડાબો લાંબો ફયોલો દ્રવ્યનો ઢગલો કરી વાપરે ત્યારે એક યજ્ઞ કર્યો કહેવાય, એટલું દ્રવ્યતો આ કાઢમાં કોઈ મોટા રાજાને ઘેરપણ નથી. તો બીજાને ઘેર હોયજ ક્યાંથી ? તે માટે ભાગવતનાં વાક્યો.

भागवतैकादशस्कंधे अध्याय ५ श्लोक ११

लोके व्यवायामिषमयसवा नित्यास्तु जंतोर्न हि तत्र चोदना ॥

व्यवास्थितिस्तेषु विवाहयज्ञसुराग्रहैरासु निवृत्तिरिष्टा ॥

परोक्षवादो वेदोयं बालानामनुशासनम् ॥

कर्म मोक्षाय कर्माणि विधत्ते ह्यगदं यथा ॥

भागवतचतुर्थस्कंधे अध्याय २५ श्लोक ७-८

नारदो प्राचीनबर्हिषभूपं प्रति ॥

भो भो प्रजापते राजन पशून् पश्य त्वयाऽध्वरे ॥

संज्ञापिताञ्जीवसंघान् निर्घृणेन सहस्रशः ॥

एते त्वां संप्रतीक्षन्ते स्मरन्तो वैशर्ष तव ॥

संपरेतमयःकूटैच्छिदंत्युत्थितमन्यवः ॥

तथा च

पुरंजननृपेण ॥

तं यज्ञपशवो तेन संज्ञप्ता येऽदयालुना ॥

कुठारैश्चिछिदुः क्रुद्धाः स्मरन्तोऽमीवमस्य तत्

पापं पुरंजनस्य स्वहननरूपं

बळी देव सात्विक छे दैत्य दानव राजस छे ने राक्षसादिक तामस छे. तेमां राक्षस प्रकृतिवाळा जीवोने मद्य मांस प्रिय छे.

भागवतमां पृथुराजाए सर्वने प्रेरणा करी के पोत पोताने जे प्रिय वस्तु होय ते आ गायरूप थयेली पृथ्वीमांथी दोहन करील्यो त्यारे

कृत्वा वत्सं सुरगणा इंद्रं सोममदूहहन् ॥

हिण्मयेन पात्रेण वीर्यमोजो बलं पयः ॥ १ ॥

दैत्ययो दानवा वत्सं प्रह्लादमसुर्षभम् ॥

विधायादुदुहन् क्षीरमयःपात्रे सुरासवम् ॥ २ ॥

ચક્ષરક્ષાંસિ ભૂતાનિ પિશાચાઃ પિશિતાશનાઃ ॥

ભૂતેશવત્સાદૂદુહુઃ કપાલે ક્ષતજાસવમ્ ॥ ૩ ॥

દેવતાઓએ અમૃત દોહન કરી ઊંધુ દૈત્ય લોકોએ સુરાનું દોહન કર્યું અને રાક્ષસોએ રુધિરનું દોહન કર્યું. માટે દેવતાને મધ માંસનું નૈવેદ્ય કરવું તે યોગ્ય નથી એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે. અને માંસ છે તે વૃક્ષાદિક થકી ઉત્પન્ન થતું નથી. જીવહિંસા કરે ત્યારેજ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે હિંસા ન કરવી એમ ભાગવતશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે.

વહી ભારતને વિષે તથા વાલ્મિકિરામાયણાદિકને વિષે હિંસાની વાતો લખીને છેવટ સિદ્ધાંત એવો દેખાડ્યો છે કે (અહિંસા પરમો ધર્મઃ) ન હિંસા કરવી એજ ઉત્કૃષ્ટો ધર્મ છે.

વહી દેવીરહસ્ય ગ્રંથમાં દેવીની પૂજા માંસે કરીને કરવી એવું કોઈ જગાએ દેખાય છે તે રહસ્યગ્રંથ માર્કંડેય પુરાણમાં નથી. કોઈનો કલ્પેલો નથી પરંતુ તેમાં પણ છેવટ એમ લખ્યું છે કે—સુરામાંસાદિપૂજેયંવર્જ્યામયોદિવા.

દેવીની સુરા માંસે કરીને પૂજા કરવાની જે મેં કહી છે તે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તેમને વર્જીને જાણવી.

મહાભારતે

ઔદ્દાલાકિશ્વેતકેતુર્નિષેધ ચ તચ્છ્રુણુ ॥

માંસં તુ સર્વથા નૈવ કસ્યચિત્ જંતોપિ વૈ ॥ ૧ ॥

ભક્ષણાર્હમનુષ્યાણા મિતિ ઘંટાપથઃ કિલ ॥

ચક્ષુશેષસ્ય માંસસ્ય ભક્ષણેપિ દ્વિજન્મનઃ ॥ ૨ ॥

મહાન્ દોષોસ્તિ નિર્દોષં માંસં નાસ્ત્યેવ કર્હિચિત્ ॥

યજુષા સંસ્કૃતં માંસં નિવૃત્તો માંસભક્ષણાત્ ॥ ૩ ॥

ન ભક્ષયેદ્વથા માંસં ષષ્ટમાંસં ચ વર્જયેત્ ॥

અસ્યાર્થઘ્ટીકાયામ્ ॥ માંસભક્ષણાન્નિવૃત્તો ભવેત્પુરુષઃ યજુષા યજુર્વેદાવિદા અધ્વર્યુણા સંસ્કૃતં યજ્ઞિયમપિ માંસં ન ભક્ષયેત્ તથા વૃથા માંસં અસંસ્કૃતં ષષ્ટમાંસં શ્રાદ્ધશેષં ચ વર્જયેત્

હિંસાવિના માંસ થતું નથી માટે માંસના નિષેધની જોડે હિંસાનો નિષેધ પણ આવી ગયો.

આ પ્રમાણે મહાભારતમાં પણ એવો સિદ્ધાંત છે કે મનુષ્યોએ કોઈ જીવ પ્રાણીમાત્રનું માંસભક્ષણ ન કરવું. કારણ કે જે જીવની હિંસા કરે છે તે જીવ જન્માંતરે તેનું વૈર લે છે. તે ઉપર મનુસ્મૃતિનું વચન નીચે પ્રમાણે છે.

મનુસ્મૃતૌ અધ્યાય ૫ શ્લોક ૫૫

માંસભક્ષયિતાઽમુત્ર યસ્ય માંસમિહાદ્યહમ્ ॥

एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदंति मनीषिणः ॥ ५५ ॥

જેનું હું માંસભક્ષણ કરું છું તે પ્રાણિ પરલોકમાં મારું ભક્ષણ કરશે એ પ્રકારે માંસ શબ્દનું માસપણું છે. ઇટલે માંસ ભક્ષયિતા તેનો અર્થ માં કેતાં મને સ કેતાં તે ભક્ષયિતા કેતાં ભક્ષણ કરશે એવો અર્થ એજ વાક્યમાં રહ્યો છે એમ મોટાપુરુષ કહે છે.

મહાભારતે મોક્ષધર્મે અધ્યાયે ૨૬૫

अव्यवस्थितमर्यादैर्विमूढैर्નાस्तિકैर्नरैः ॥

संशयात्मभिरव्यक्तैर्हिंसा समनुवर्णिता ॥ ૧ ॥

सर्वकर्मस्वहिंसां हि धर्मात्मा मनुरब्रवीत् ॥

धूर्तैः प्रवर्तितं ह्येतन्नૈતદ્વેદેષુ कल्पितम् ॥ ૨ ॥

मानान्मोहाच्च लोभाच्च लौल्यमेतत्પ્રકલ્પિતં ॥

पायसैः सुमनोभिश्च तस्यापि यजनं स्मृतम् ॥ ૩ ॥

यज्ञियाश्चૈવ ये वृक्षः वेदेषु पस्कલ્પિતાः ॥

श्रीमद्भागवतस्यापि सिद्धांतोस्त्यયમેव हि ॥ ૪ ॥

आहुर्धૂમ્રધियो वेदं सकर्मकमताद्विदः ॥

अग्निमुग्धा धूमतांતાः स्वं लोकं न विदंति ते ॥ ૫ ॥

मानिनः रुपणा लुब्धाः पुष्पेषु फलबुद्धयः ॥

पशून् द्रुह्यंति विस्रब्धाः प्रेत्य खादंति ते च तान् ॥ ૬ ॥

न दद्यादामिषं શ્રાદ્ધે ન ચાદ્યાદ્ધર્મતત્ત્વવિત્ ॥

मुन्यन्नैः स्यात्परात्रीतिर्यथा न पशुहृतया ॥ ૭ ॥

વઠી શ્રીમદ્ભગવતનો પળ એજ સિદ્ધાંત છે કે પશુહિંસા ન કરવી. વેદના અભિપ્રાયને ન જાણનાર એક મહાન પુરુષો વેદધર્મને પ્રધાન કહે છે તે પુરુષો અગ્નિસાધ્ય કર્મે કરીને નાશ પામ્યો છે વિવેક જેમનો એવા થઈને ધૂમ્રમાર્ગે કરીને ગતિ કરે છે. પળ પોતાના ખરા તત્વને જાણી શકતા નથી.

અને વહી માની, શઠ અને લોભી એવા પુરુષોજ વેદનું રહસ્ય જાણ્યાં વિના પશુનો દ્રોહ કરે છે તે પશુ પાછા જન્માંતરમાં વેર લે છે માટે, દેવતાના પૂજનમાં માંસ ન આપવું. દેવતામાત્રને જેવી પ્રીતિ સુંદર અન્નવડે થાય છે તેવી પ્રીતિ કોઈ કાઢે પશુહિંસાવડે થતીજ નથી.

સસાર્થે તથા સૂર્યના રથની આગળ ચાલનાર વાલ્કિલ્યાદિ મુનિ તથા મરીચિ આદિ મુનિ એ સર્વે અહિંસક પુરુષોની પ્રશંસા કરે છે.

પોતાના માંસને એટલે શરીર તે પરમાંસ વડે એટલે પશુ આદિકના માંસ વડે જે વધારવાની ઇચ્છા કરે છે. નિશ્ચે અતિષે કષ્ટ પામે છે એમ નારદસ્મૃતિનું વાક્ય છે. જે પુરુષ માંસ ભક્ષણ નથી કરતો તથા પશુની હિંસા કરતો નથી તથા કરાવતો નથી તે સર્વ ભૂત પ્રાણી-માત્રને પૂજ્ય છે. એ આદ્યમુનિ કૈતાં સ્વયંભૂ મનુષ્ય વાક્ય છે. જે પુરુષે મધ્યમાંસનો ત્યાગ કર્યો છે તે દાતા છે. તેજ પુરુષે યજ્ઞ કર્યો એટલે દેવપૂજન કર્યું એમ જાણવું, તથા તે પુરુષને તપસ્વી જાણવો એ પ્રકારનું વૃહસ્પતિસ્મૃતિનું વાક્ય છે.

મીષ્મપિતા યુધિષ્ઠિર રાજા પ્રત્યે કહે છે કે જે પુરુષ અશ્વમેધયજ્ઞ કરીને મહાન્ મહાન્ દેવપૂજન કરે છે. અને જે માંસ ભક્ષણ નથી કરતો એ તે પુરુષતુલ્ય છે. એટલે જે પુરુષ અહિંસક છે તેને પ્રતિમાસે અશ્વમેધ યજ્ઞનું પુણ્ય થાય છે.

જે પુરુષ પ્રથમ અજ્ઞાનથી માંસભક્ષણ કરીને પછી નિવૃત્તિ પામે છે એટલે ત્યાગ કરે છે, તે પુરુષ જો ફરીથી માંસભક્ષણ ન કરે તો માંસભક્ષણથી સદા નિવૃત્તિ પામેલા પુરુષોને જેવું ફલ થાય છે તેવું તેને પણ થાય છે.

જે વિદ્વાન્ પુરુષ સર્વ ભૂતપ્રાણિમાત્રને નિરંતર અભયદાન આપે છે તેજ વિદ્વાન્ માનવા યોગ્ય છે, તથા વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે તથા તેનો ક્યારે પણ પરાભવ ન કરવો.

જેવો પોતાનો પ્રાણ પોતાને પ્રિય છે તેવો બીજાનો પણ પ્રિય છે એમ જાણવું. માટે સર્વ દેહગારને મૃત્યુસમાન બીજું દુઃખ નથી. બ્રહ્મસ્વરૂપ નિષ્ઠ એવા ત્યાગિમુનિને પણ પોતાના વધકાળને વિષે પ્રસન્નતા થતી નથી. એટલે દેહથી જુદો આત્મા છે એવા આત્મજ્ઞાનિને પણ વધ કાળને વિષે જેવી પ્રથમ પ્રસન્નતા હતી તેવી પ્રસન્નતા રહેતી નથી.

અનેક કારણ માટે ધર્મશાસ્ત્રમાં બ્રહ્મનિષ્ઠ મુનિના વધને વિષે બ્રહ્મહત્યા કરતાં પણ અતિશે અધિક પાપ કહ્યું છે. તથા વિદેહ મુક્તના વધમાં પણ અતિશે અધિક દોષ નિશ્ચયે થાય છે એમ કહ્યું છે.

૪ મશ્નનો ઉચ્ચર—રાજાઓને પશુહિંસાનું અવશ્ય કર્તવ્ય કદાપિ કાઢે છેજ નહીં. અને તે પશુહિંસાજ ન કરવામાં આવે તો બલવાન્ શાસ્ત્રની આજ્ઞા પાઠી ગણાય પણ તોડી ન ગણાય એવાં પ્રમાણ હજારો છે.

વેદ એટલે (મંત્રબ્રાહ્મણયોર્વેદઃ) ઋગ્વેદસંહિતા, યજુર્વેદસંહિતા, સામવેદસંહિતા, અથર્વવેદસંહિતા તથા શતપથબ્રાહ્મણ વિગેરે બ્રાહ્મણ એ સર્વ વેદ કહેવાય છે, તેમાં પણ કોઈ જગાએ રાજાઓને તથા અન્ય મનુષ્યોને હિંસા કરવાનું કહ્યું નથી. ઉલટો હિંસાનો નિષેધ અતિશે સ્પષ્ટ પળે છે.

તેમાં ઋગ્વેદના એતરેય બ્રાહ્મણમાં બીજી પંચિકાના પ્રથમ અધ્યાયમાં તથા બીજા અધ્યાયમાં તથા યજુર્વેદના શતપથના બ્રાહ્મણના નવમાં ધંડમાં યાગ કેતાં દેવ દેવીના પૂજનમાં અહિંસાનુંજ પ્રતિપાદન કરેલું છે.

વેદમાં જે જગાએ પશુશબ્દ આવે છે તે જગાએ પિષ્ટપશુ એટલે ડાંગેરના ચોંચાનો લોટ તેનો કરવાનો કહ્યો છે. તથા અજવડે યજ્ઞ કરવો એટલે પૂજન કરવું તે જગાએ અજ કેતાં ત્રણ વર્ષની જુની ડાંગર જેને છેતરમાં વાંચે તો ઊગે નહીં તેવી ડાંગરવડે હોમાદિક કરવું એમ અર્થ કહ્યો છે. તે ઉપર પ્રમાણ—

મહાભારતના દાનધર્મને વિષે

શ્રૂયતે હિ પુરાકલ્પે નૃણાં વ્રીહિમયઃ પશુઃ ॥

યેનાયજંત યજ્ઞવાનઃ પુણ્યલોકપરાયણાઃ ॥ ૧ ॥

અજઙ્ઘૈવાર્ષિકો વ્રીહિરિતિ ધનંજયઃ ॥

વલી શ્રુતિ કેતાં વેદ તેના અર્થને સ્મૃતિ અનુસરે છે એટલે વેદનો અર્થ અતિશે ગૂઢ છે માટે તેના અર્થને સ્મૃતિયો પ્રકાશ કરે છે.

(શ્રુતેરિવાર્થ સ્મૃતિરન્વગચ્છાદિતિ કાલિદાસઃ)

તે સ્મૃતિયોનો પણ એજ સિદ્ધાંત છે કે (નહિંસ્યાત્સર્વભૂતાનિ) કોઈ જીવ પ્રાણીમાત્રની હિંસા ન કરવી.

વઢી વેદના સારરૂપ ઉપનિષદ્ છે તેમાં પણ પ્રાણિમાત્રપર દયા રાખવી પણ તેને કષ્ટ થાય તેમ આચરણ ન કરવું. એવી રીતે કહ્યું છે પણ તેની હિંસા કરવા કોઈ ઉપનિષદમાં કહ્યું નથી.

વઢી છે શાસ્ત્ર છે તેમાં પણ હિંસા કરવાનું કહ્યું નથી. તે છે શાસ્ત્રનાં મામ્—

દ્વે ન્યાયે દ્વે ચ મીમાંસે સાંખ્યયાગૌ તથૈવ ચ

બે પ્રકારનાં ન્યાય શાસ્ત્ર છે તે એક પ્રાચીનન્યાય ને બીજું નવીનન્યાય, તેમાં ગૌતમ ઋષિ પ્રણીત સોઠ પદાર્થ વાચી ને કાળદ ઋષિ પ્રણીત સાત પદાર્થ વાચી. તેનો પળ એવો સિદ્ધાંત છે કે પદાર્થજ્ઞાન થકી મોક્ષી થાય છે. ઇટલે જે વસ્તુ જેવી છે તેને તદ્વત કેતાં તેમાં રહેલા યથાર્થ ધર્મ જાણવારૂપ જ્ઞાનથી સર્વ દુઃખમાત્રનો અંત થાય છે એનો માર્થ એવો છે કે.

આત્મવત્સર્વભૂતાનિ યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ

પોતાની પેઠે સર્વ ભૂત પ્રાણિમાત્રને દેખે તેજ દેખે છે ઇટલે બીજા તો દેખે છે તો પળ તે અંધ જાણવા. કેમ કે જેમ કોઈ પોતાને છેદન ભેદન કરે ત્યારે કેવું દુઃખ થાય છે તેવું દુઃખ બીજાને પળ છેદન ભેદન કરવાથી થાય. એ જાણે છે તે જાણકાર પુરુષો કહેવાય છે. માટે એવી રીતના જાણપુરુષો નિરપરાધી પશુને કેમ દુઃખ દે નજ દે. અને જ્યારે દુઃખ દેવાનો નિષેધ ન્યાયશાસ્ત્રને મતે થયો તો તે શાસ્ત્રને મતે પશુની હિંસા કરવાનો નિષેધ એની મેઢેજ આવી ગયો.

અને વઢી કેટલાક વૈદીકપુરુષો એમ કહે છે કે યજ્ઞમાં ઇટલે દેવદેવીના પૂજનમાં જે પશુની હિંસા કરી બલિદાન આપીએ છીએ તે પશુ સ્વર્ગે જાય છે અને મહાખુશી થાય છે. એવું બોલનાર કેવઢ દાંમીક પુરુષો છે કેમ કે, જો એવું બોલનાર પુરુષ પોતાના મનમાં એમ નક્કી જાણે છે જે દેવદેવીના બલિદાનમાં વાપરવાથી સ્વર્ગે જવાય છે તો પોતાના અતિશે પ્રિય એવાં સ્ત્રી પુત્ર પુત્રી તેમનાં ગલાં કાપીને તેમનો બઢિદાનમાં મોગ કેમ આપતા નથી. વાપડાં ગરીબ નિરપરાધી પશુને બઢાત્કારે કેમ મારી નાંખે છે.

માટે એ ન્યાયશાસ્ત્રનો મત નથી એ તો અન્યાય શાસ્ત્રનો મત છે. વઢી બે પ્રકારનું મીમાંસા શાસ્ત્ર છે તેમાં પૂર્વમીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસા તેમાં પૂર્વમીમાંસા જૈમિની ઋષિકૃત છે, ને ઉત્તરમીમાંસા વ્યાસમુનીકૃત છે. તેમાં પૂર્વમીમાંસામાં કર્મનું પ્રતિપાદન છે, ને ઉત્તરમીમાંસામાં જ્ઞાનનું પ્રતિપાદન છે. એ બે શાસ્ત્રનો પળ એવો અભિપ્રાય છે કે કોઈ પ્રકારના પ્રાણિની જાણી જોઈને હિંસા ન કરવી. અને અજાણે હિંસા થાય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શુદ્ધ થવું માટે તે શાસ્ત્રના આરંભમાં કહ્યું છે કે,

(અથાતો ધર્મજિજ્ઞાસા)

હેવ ધર્મ જાણવાની ઇચ્છા ઇટલે અહીંસા એ પરમ ધર્મ છે. ઇત્યાદિ ધર્મ પાઢવાથી ચિત્તની શુદ્ધિ થાયછે અને ચિત્તની શુદ્ધિ થયા પછી તે પુરુષ જ્ઞાનનો અધિકારી થાયછે; તે જ્ઞાનનો અધિકારી થયાપછી તેને જ્ઞાનોપદેશ કરવાને અર્થે ઉત્તમ મીમાંસા ઇટલે વ્યાસ સૂત્ર પ્રમુખ વેદાંત શાસ્ત્રનો જે ઉપર કહ્યાંછે તેનો અધિકારી થાયછે ત્યારે તેને.

(અયાતો બ્રહ્મ જિજ્ઞાસા)

હવે બ્રહ્મજ્ઞાન જાણવાની ઇચ્છા ઇટલે આત્માને અનાત્મા જે દેહાદિક તેનેજ જુદા જાણવા. તેનું કારણ એવુંજ છે કે તે ક્ષણભંગુર એવા દેહની માંસભક્ષણાદિ પાપાચરણ કરી પુષ્ટી ન કરવી. તેની પુષ્ટી કરનાર ને કોઈ કાલે આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુંજ નથી. આ પ્રકારનો મીમાંસા શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત જોતાં પણ પશુ હિંસાનો નિષેધ આવી ગયો કેમકે પાપનું આચરણ કરવાથી ચિત્તનું અતિશે મલીનપણું થાય છે અને મેલા ચિત્તવાળાને જ્ઞાનનો અધિકાર નથી. અને જ્ઞાન વિના મોક્ષ થતો નથી. માટે પશુ હિંસામાં તથા માંસ ભક્ષણમાં જરૂર પાપ રહેલુંજ છે.

ન હિ માંસં તૃણાત્કાષ્ઠાદુપલાદ્રાપિ જાયતે ॥

હનનાદેવજંતૂનાં જાયતે નાદ્યમસ્યતઃ ॥ ૧ ॥

કેમકે માંસ જે તે તૃણ થકી તથા કાષ્ઠ થકી તથા પાષાણ થકી પણ ઉત્પન્ન થતું નથી. એ તો જંતુની હિંસા થકીજ ઉત્પન્ન થાય છે એ કારણ માટે પાપ છે.

અનુદ્વેજયતોજીવાન્ન ભયં કાપિ વિદ્યતે ॥

ભૂતદ્રોગ્ધુસ્ત્વિહામુત્ર ભયં નૈવ નિવર્તતે ॥ ૨ ॥

જે પુરુષ જે કોઈ જીવ પ્રાણીમાત્રને ઉદ્વેગ કરતો નથી ઇટલે છેદન ભેદનાદિક કષ્ટને કરતો નથી તે પુરુષને કોઈ કાલે પણ ભય ઉત્પન્ન થતું નથી. જે જે પ્રાણિનો દ્રોહ કરે છે તેને આ લોકમાં ભયની નિવૃત્તિ થતીજ નથી. ઇટલે હિંસક પુરુષને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં જરૂર દુઃખની પ્રાપ્તિ થશે. કદાપિ કાલે હિંસક પુરુષ પૂર્વના પુણ્યથી સુખી જીવો દેખાતો હશે તો પણ પરિણામે તેન પરલોકમાં અતિશે કષ્ટ ઉત્પન્ન થશે.

યદ્યત્ર સ્વાદકો નસ્યાન્ન તદા ઘાતકો ભવેત્ ॥

ન ક્રેતા નાપિ વિક્રેતા માંસસ્યાતો ન ભક્ષયેત્ ॥ ૩ ॥

જો માંસનો ભક્ષણ કરનાર ન હોય તો પશુનો હણનાર પણ ન હોય, અને માંસનો હેનાર ન હોય તો માંસનો વેચનાર પણ ન હોય માટે માંસ ભક્ષણ ન કરવું.

ધનેન ક્રયિકો હંતિ સ્વાદકશ્ચોપભોગતઃ ॥

ઘાતકો વધવધાભ્યાં માર્કંડેયો બ્રવીદિતિ ॥

માંસને વેચાતું હેનાર પુરુષ ધનવડે પશુને મારે છે એમ જાણવું, અને માંસભક્ષક પુરુષ તેનો ઉપભોગ કરવાથી પશુને મારે છે એમ જાણવું, અને પશુઘાતક પુરુષ પશુને મારવાથી તથા બાંધવાથી પશુહિંસક છે, એમ એ ત્રણ પુરુષ સરખા પાતકી છે. એ પ્રકારે માર્કંડેય ઋષિનું વાક્ય છે.

આહર્તા ચાનુમંતા ચ વિશસ્તા ક્રયવિક્રવી ॥ સંસ્કર્તા ચોપભોક્તા ચ खादकाः सर्व एव हि ॥

મારવાને અર્થે પશુને આળી આપનાર તથા માંસને આળી આપનાર તથા તેની અનુમોદના કરનાર તથા તેને હૂણનાર તથા વેચનાર તથા વેચાતું લેનાર તથા તેનો ઉપભોગ કરનાર એ સર્વ પુરુષો નિશ્ચે માંસમક્ષકજ છે. અનુમંત શબ્દમાં આટલો વિશેષાર્થ જાણવો કે અનુમોદના કરનાર એટલે કોઈ રાજા પ્રમુખ મોટાં માણસ કોઈ વિદ્વાન્ પુરુષને પૂછે કે અમુક પર્વને વિષે હું પશુહિંસા કરું છું તે ઠીક છે? પછી તે વિદ્વાન્ કોઈનું મુખ્ય દાક્ષિણ્ય રાખીને અથવા માધ્ય રાખીને અથવા અંધપરંપરા દેખીને અથવા પોતાની આજીવિકા પ્રતિષ્ઠામાં થશે એવું કાંઈક નુકસાન ધારીને અથવા અન્ય કોઈ કારણથી અનુમોદના કરે. અર્થાત્ હાજી હા સાહેબ આપવામાં બાપદાદાથી ચાલી આવતી પશુહિંસા યોગ્ય છે એમ પ્રકારની અનુમોદના કરે તેને પશુઘાતક જાણવો. કેતાં ટાટકી જાણવો પણ વિદ્વાન્ ન જાણવો તથા બ્રાહ્મણ ન જાણવો.

વઢી તે વિદ્વાનમાં પણ જે વિદ્વાન્ પશુનાં નાક કાન કાપવાનું કહેતા હોય તો સમર્થ રાજાઓએ તેજ વિદ્વાનનાં નાક કાન કાપવાં જોઈએ. કેમ કે એવી ગપ્પો છે તે કેવલ શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ નિર્મૂલ છે.

વઢી પાંચમું સાંખ્યશાસ્ત્ર કપિલદેવપ્રણીત છે તેમાં પણ હિંસા કરવાનું કહ્યું નથી. કેમકે સાંખ્યશાસ્ત્રમાં ચોવીસ તત્ત્વનું પૃથક્ કરણ કહ્યું છે અને દેહના ભાવને દેહને વિષે સમજવા અને આત્માના ભાવ આત્માને વિષે સમજવા એટલેજ દુઃખ ને મિથ્યા ઇત્યાદિ દેહના ભાવ તે કદાપિ કાલે આત્માને વિષે ન સમજવા. અને સત્ ચૈતન્ય અને સુખરૂપ આત્માના ભાવ છે તે કદાપિ કાલે દેહને વિષે સમજવા નહિ. ઇત્યાદિ વિચારને જણાવનાર સાંખ્ય શાસ્ત્રને મતે પણ શરીર પુષ્ટિકારક માંસનો નિષેધ છે તો તેમાં પશુ હિંસાનો લેશ પણ આવેજ ક્યાંથી ઊલટું ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરી શરીર શોષણ કરવાનું એ મતમાં છે.

વઢી છઠું જે યોગશાસ્ત્ર તેમાં પણ હિંસા કરવાનું કહ્યું નથી તેમાં તો યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ, એ અષ્ટાંગ યોગની વાર્તા છે તેમાં પ્રથમ યમ કહ્યો છે.

અહિંસાસત્યાસ્તેયાપરિગ્રહબ્રહ્મચર્યા યમાઃ ॥

એ પાતંજલ યોગશાસ્ત્રના સૂત્રમાં પણ પ્રથમ અહિંસાનું ગ્રહણ કર્યું છે માટે જે અહિંસક પુરુષો છે તેનેજ યોગ સિદ્ધ થાય છે.

અત્રિસ્મૃતૌ

અહિંસા સત્યમસ્તેયં બ્રહ્મચર્યપરિગ્રહૌ ॥

ભાવશુદ્ધિર્હરેર્ભક્તિઃ સંતોષઃ શૌચમાર્દવામિત્યાદિ ॥

વઢી અત્રિઋષિએ પોતાની સ્મૃતિમાં યોગ સિદ્ધ કરનાર પુરુષનાં લક્ષણ લખ્યાં છે તેમાં પળ પ્રથમ અહિંસા ગણાવી છે. માટે યોગશાસ્ત્રનો મત પળ એવોજ સિદ્ધ થયો છે કે પ્રથમ અહિંસા ધર્મ પાલવો.

યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતૌ અ. ૧ શ્લો. ૮

ઇજ્યાચારદમોઽહિંસા દાનસ્વાધ્યાયકમણામ્

અયં તુ પરમો ધર્મો યયોગેનાત્મદર્શનમ્ ॥

આ લોક પરલોકસંબંધી સુખ લેવામાં ચમત્કારી યોગસાધન બતાવનાર યોગશાસ્ત્રનું સર્વોપારી મુખ્યપણું છે એમ યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિનો સિદ્ધાંત છે તેમાં પળ અહિંસા કહી છે.

ઇજ્યા કેતાં યજ્ઞ કરવો એટલે દેવતાનું પૂજન કરવું તથા સદાચાર પાલવો તથા અહિંસા વ્રત પાલવું તથા સત્પાત્રમાં દાન આપવું તથા મળવું ને મળાવવું એ સર્વ સત્કર્મ છે. તેનીમધ્યે આ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે કે જે યોગશાસ્ત્રમાં કહેલા યોગે કરીને એટલે પૂર્વોક્ત અહિંસા-દિક સાધને કરી ચિત્તશુદ્ધિ કરીને યોગનું સાધન કરવાથી અનેક ઋદ્ધિસિદ્ધિ પ્રગટ થયા પછી શેવટ આત્મદર્શન પળ યોગથીજ થાય છે. માટે યોગારૂઢ થયો હોય તો પળ કામચાર એટલે મનમાં આવે તેમ હિંસાદિકનું આચરણ કરે તો (યોગારૂઢોપતત્યથઃ) તે પળ યોગમ્રષ્ટ થઈ અધોગતિને પામે છે.

આ પ્રકારે છ શાસ્ત્રને મતે હિંસાનો નિષેધ કર્યો.

૫ પ્રશ્નનો ઉત્તર—હિંસાની પ્રવૃત્તિ જો ન કરવામાં આવે તો કોઈ પ્રકારનો આપત્તિ કાલ આવવાનો હોય તો પળ તે નાશ પામે અને પુણ્યકર્મ કર્યું કહેવાય એમ બલ્લવાન શાસ્ત્રનાં પ્રમાણ છે.

શ્રીમદ્ભાગવતે ॥

તસ્માન્ન કસ્યચિદ્રોહમાચરેત્સ તથાવિધઃ ॥

આત્મનઃ ક્ષેમમન્વિચ્છન્ દ્રોઘુર્વૈ પરતો ભયમ્ ॥

જે પુરુષ પોતાનું સારું ઇચ્છે છે તેણે કોઈ કાલે પળ પારકો એટલે અન્ય પ્રાણિનો દ્રોહ ન કરવો. જે અન્ય પ્રાણિદ્રોહ કરે છે તેને પરથકી ભય પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે તે પ્રાણિ આ લો-

ક્રમાં તથા પરસ્પરમાં જરૂર તેનું વૈર છે છે, માટે નારદજીએ પ્રાચીનર્હિષ રાજાને દિવ્યદ્રષ્ટિ આપી દેખાડ્યું છે કે હે રાજન્ અજ્ઞાન પણાથી પ્રથમ તૈં જે જે જીવ યજ્ઞમાં મારેલા છે તે તારો કરેલો દ્રોહ સંભારી તેનું વૈર લેવા જો કેવી તૈયારી કરે છે કે, જે જે શસ્ત્રે કરીને જે જે પ્રાણિને માર્યા છે તે તે શસ્ત્રને ઘસી ઉજાળાં ધારવાળાં કરી તારી વાર જુવે છે. જે એ રાજા મરણ પામી અત્ર ક્યારે આવે કે એનું છેદન ભેદન કરી એનું માંસ ભક્ષણ કરવા મંડી પડિયે. આ પ્રકારનું થશે એવું પોતાનું દુઃખ સંભારી થરથર કંપ પામી મહાભય પામી હિંસાનો ત્યાગ કરી નારદજીનો શિષ્ય થઈ ઘણો સુખી થયો. તે કથા શ્રીમદ્ભાગવતના ચતુર્થ સ્કંધમાં કહી છે કે,

ભોભો પ્રજાપતે રાજન્ પશૂન્ પશ્ય ત્વયાધ્વરે ॥

સંજ્ઞાપિતાન્ જીવસંઘાન્ સ્મરંતો વૈશસં તવ ॥ इत्यादि

ભારતે મૌક્ષધર્મે

મહાભારતના મોક્ષધર્મને વિષે જાજલી ઋષિ અને તુલાધાર નામે વણિક તેના સંવાદમાં (અધ્યાય ૮૦ માં) તથા ધર્મોલ્લેખ વૃત્તિના સંવાદમાં (અધ્યાય ૯૦ માં) તથા શુમત્સેન સત્યવાદસંવાદમાં તથા વિશ્વગીત નામે ઇન્દ્ર અશ્વમેધ કરવા માંડ્યો છે તેમાં આવેલા મહા મોટા ઋષિયો અને દેવતા તેમના સંવાદમાં (અધ્યાય ૧૫૪ માં) યજ્ઞમાં કેતાં દેવતાના પૂજનમાં સર્વથા હિંસાનો નિષેધ કર્યો છે. અને તે અંધપરંપરાથી ચાલી આવતી હિંસાનો ત્યાગ થવાથી રાજા પ્રજા સર્વે સુખી થાય છે. અને એવા ઉજ્જ્વલ દેવતાના પૂજન વિગેરે શુભ કૃત્યમાં હિંસાની પ્રવૃત્તિ કોણે કરાવી છે તેના ઉપર પણ ત્યાંજ અધ્યાયમાં ૮૯ માં લખ્યું છે કે,

લુબ્ધૈર્વૃત્તિપરૈરાજન્નાસ્તિકૈઃ સંપ્રવર્તિતમ્ ॥

વેદવાદાનવિજ્ઞાય સત્યાભાસમિવાનૃતમ્ ॥ ૧ ॥

તથા—અવ્યવસ્થિતમર્યાદૈર્વિમૂઢૈર્નાસ્તિકૈર્નરૈઃ ॥

સંશયાત્મભિરવ્યક્તૈર્હિંસા સમનુવર્ણિતા ॥ અધ્યાય ૯૨

તસ્ય તેનાનુભાવેન મૃગાહિંસાત્મનસ્તદા ॥

તપોમહત્સમુચ્છિન્નં તસ્માદ્દિંસા ન યજ્ઞિયા ॥ અધ્યાય ૯૯

વ્યાખ્યાતશ્રાવ્યં શ્લોકો ભારતભાવદીપે (તટ્ટીકાયાં) ચાતુર્ધરનીલકંઠેન હિંસાશૂન્યસ્ય ધર્મસ્ય શ્રેષ્ઠ્યં વક્તું હિંસ્રયજ્ઞનિંદાર્થો યમધ્યાયો આરભ્યતે તસ્ય સત્યસંજ્ઞસ્ય ઉજ્જ્વલવૃત્તિબ્રાહ્મણસ્ય તેન

**अनुभावेन पशुं हत्वा स्वर्गं प्राप्नोमीत्यभिप्रायेण हिंसासंकल्पेना-
पीत्यर्थः । यज्ञिया यज्ञाय हितेति ॥**

દ્રવ્યના લોભી, નાસ્તિક વેદાર્થના અજાણ એવા મહાદુષ્ટ પુરુષોએ હિંસાનું પ્રવર્તન કર્યું છે. તે છે તો છોટું પળ સત્યાભાસ કેતાં સત્ય જેવું થઈ કહ્યું છે. તથા જે પુરુષ શાસ્ત્ર મર્યાદાથી વેગલા છે અને વસ્તુતા એ છે તો પોતે મૂઢ કેતાં મૂર્ખપણ પોતાને વિષે પરાણે વિદ્વત્તાનું અભિમાન ઠસાવે છે માટે વિશેષ મૂર્ખ એવા અને નાસ્તિક એવા અને શાસ્ત્ર સત્ય હશે કે નહીં એવા સંશયવાલા અને અમો યાજ્ઞિકછીંએ એવું મિથ્યાઅભિમાન ધરાવનાર પુરુષોએ દેવતાના પૂજનમાં હિંસાનો પ્રવેશ કરાવ્યો છે. શિલોંછ વૃત્તિવાલો મહા તપસ્વી બ્રાહ્મણ હતો, પળ તેને એવો વિચાર થયો કે હું આ દેવતા પૂજનમાં પશુહિંસા કરુંતો સુખી થાઉં એવો વિચાર કર્યો તેથી તેનું મહાતપ હતું તે પળ નાશ પામ્યું. માટે આ કાઠના રાજા પ્રમુખ લોકોએ તો અવશ્ય વિચાર કરવો કે પૂર્વના કાર્દિક પુણ્યયોગ વડે આટલા સુખી છીંએ તે પળ આ પ્રકારની પશુહિંસા કરીશું તો પૂર્વનું તપ પુણ્ય સર્વ શીઘ્રપણે નાશ પામશે. તેથી મહા મોટી આપત્તિમાં અકસ્માત્ આવી પડશું એવું ધારીને તે હિંસારૂપ અકાર્યનો એટલે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કાર્યનો તત્કાલ ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે એમ બલવાન શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે તે ઉપર પ્રમાણે કે

याज्ञवल्क्यस्मृतौ अध्याय १ श्लोक ३३५

तवाहं वादिनं क्लीबं निर्हतिं परसंगतम् ॥

नहन्याद्वિनिवृत्तं च युद्धપ્રેક્ષણકાદિકમ્ ॥

પોતાનો દ્રોહ કરતો હોય તેનો દ્રોહ કરવો એવું શ્રુતિનું વચન છે. તેથી અપરાધીને મારતાં પછી તે આદરથી એમ બોલે કે મને મારશો નહીં હું તમારો છું તો તેને ન મારવો. કેમ કે તે પોતાનો થયો માટે તથા વિનિવૃત્ત કેતાં અપરાધીને મારવા લીધો પળ તે નાશભાગ કહે છે તો તેને ન મારવો એ પ્રકારનો રાજાઓને ધર્મ છે. તો પારકા પશુને પૈસા खरची પોતાનો કરી તેનું પૂજન સત્કાર કરી બિચારો નિરપરાધી મરણના ભયથી નાશ ભાગ કરે તો તેને બઢાત્કારે ઘસડી લાવીને તેને મારવારૂપ મહાક્રૂર રાક્ષસી કર્મ કરીને તેમાં ધર્મ માનવો એ કેવલ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ દુષ્ટ કર્મ છે. પોતાના રાજ્યમાં જે જે પ્રાણી રહેતા હોય, તેને પોતાની પ્રજાને જાણી તેવું રક્ષણ કરવું પળ પીડન ન કરવું. એટલે નિરપરાધ દુઃખ ન દેવું જેમ કરવાથી રાજાને ઘણુંજ નુકશાન થાય છે.

ते याज्ञवल्क्यस्मृतिमां कहुं છે अध्याय શ્લોક ૩૪૦

प्रजापीडनसंतापात् समुद्भूतो हुताशनः ॥

રાજઃ કુલં શ્રિયં પ્રાણાં શ્રાદુઘ્વા ન નિવર્તતે ॥

એકાની નિરપરાધી રૈયતને પીડવાથી રાજાના કુલનો નાશ થાયછે એટલે એ રાજાના વંશનો ઉચ્છેદ થાય છે. તથા લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે. છેવટ રાજાના પ્રાણ જાય છે એટલે એ રાજાને કમોતે મરવું પડે છે; જેમ અગ્નિ ઘાસની ગંજીને બાળે છે તેમ તે રાજાનાં સર્વસુખ બાળી મસમ કરે એવો શાસ્ત્રનો બલ્લવાન સિદ્ધાંત છે. વલી નાતતાયિવધે દોષ:—એટલે સંગ્રામમાં મારવા આવ્યો હોય તેને મારવો એમ ક્ષત્રિયોના ધર્મમાં છે પણ નિરપરાધી ગરીબ જ્ઞાનોનાં ગળાં રહેસવાં ક્યા શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે? કોઈ શાસ્ત્રમાં નથી.

આતતાયિનઃ ઉક્તાઃ કાત્યાયનેન ॥

ઉદ્યતાસિ વિષામ્નિશ્ચ શાપોદ્યતકરસ્તથા ॥

આથર્વણેન પ્રહંતાચ પિશુનશ્ચાપિ રાજનિ ॥

ભાર્યાતિક્રમકારી ચ રંધ્રાન્વેષણતત્પરઃ ॥

એવમાદ્યાન્વિજાનીયાત્સર્વાનેવાતતાયિનઃ ॥

જેને મારવામાં રાજાને દોષ લાગતો નથી એવા આતતાઈ પુરુષો, કાત્યાયન ઋષિએ ગણાવ્યા છે. તેમાં પણ કોઈ નિરપરાધી જીવ ગણાવ્યો નથી.

શ્રીમદ્ભાગવત જેવાં પુરાણોમાં તો, અજ્ઞાની એવા અપરાધી જીવોને પણ ન મારવાં એવું છે—

યસ્તિવહ વૈ ભૂતાનામીશ્વરકલ્પિતવૃત્તીનામવિવિક્તપરવ્ય-
થાનાં સ્વયં પુરુષેણ બ્રહ્માદિભાવેન વિધિનિષેધપૂર્વમુપકલ્પિતાવૃ-
ત્તિર્યસ્ય સઃ વિવિક્તપરવ્યથો વ્યથામાચરાતિ સ પરશંપકૂપે
તદાભિદ્રોહેણ નિપતતિ તત્ર હાસૌ તૈસ્તૈર્જતુભિઃ પશુપક્ષિમૃગસરી-
તૃપૈર્મશકયૂકામત્કુળમક્ષિકાદિભિર્યે કે ચાભિદુગ્ધાસ્તૈ સર્વતોભિ-
દુહ્યમાણસ્તમસિ વિહિતનિદ્રાનિવૃત્તિરલબ્ધાવસ્થાનઃ પરિક્રામતિ
યથા કુશરીરે જીવ ઇતિ ॥

ન બ્રહ્મદંડદુગ્ધસ્ય ન ભૂતભયદસ્ય ચ ।

નારકાશ્ચાનુગૃહ્ણંતિ યાં યાં યોનિમસૌ ગતઃ ॥

ભારતે દેવાન્ પ્રતિ મહર્ષિવાક્યમ્ । મોક્ષધર્મે અધ્યાય ૧૬૯

વીજૈર્યજ્ઞેષુ યદ્યવ્યમિતિ વૈ વૈદિકી શ્રુતિઃ ।

અજસંજ્ઞાનિ વીજાનિ છાગં નો હંતુમર્હથ ॥

नैव धर्मः सतां देवा यत्र वै वध्यते पशुः

वायुपुराणे मत्स्यपुराणे च

यज्ञो बीजः सुरश्रेष्ठ येषु हिंसा न विद्यते ॥

त्रिविधं परमं कालमुषितैरप्ररोहिभिः ॥

વાયુપુરાણ અને મત્સ્યપુરાણનો તો એવો સિદ્ધાંત છે કે જેમાં હિંસા નથી તે યજ્ઞ કહેતાં દેવતા પૂજન કહેવાય અને બીજું તો, પેટ પૂજન કહેવાય. માટે તેમાં એમ કહ્યું છે કે ત્રણ વર્ષની નડગે એવી જુની ડાંગર પ્રમુખ ધાન્ય બીજવડે યજ્ઞ કરવો કે જેમાં હિંસા ન હોય.

नारदपंचरात्रे चोक्तम्.

શ્રુતિવદાતિ વિશ્વસ્ય જનનીવ હિતં સદા ।

કસ્યાપિ દ્રોહજનકં ન વક્તિ પ્રભુતત્પરા ॥ ૧ ॥

ન તચ્છાસ્ત્રં તુ યચ્છાસ્ત્રં વક્તિ હિંસામનર્થદામ્

યતો ભવાત્ સંસારઃ સર્વાનર્થપરંપરઃ ॥ ૨ ॥

અંતરંગં વિજાનાતિ ભગવત્યાઃ શ્રુતેઃ સ્વયમ્ ।

ચરાચરાત્મા ભગવાન્ નાપરઃ કોપિ તત્ત્વવિત્ ॥ ૩ ॥

આત્મવત્સર્વભૂતાનિ આત્મજ્યોત્યેવમબ્રુવમ્ ।

ભગવાન્કથમત્રૈનાં હિંસામુપદિશેત્કચિત્ ॥ ૪ ॥

શ્રુતિ કહેતાં વેદ, માતૃશ્રીની પેઠે નિરંતર જગતનું હિત થાય એવુંજ વચન બોલે છે, પણ કોઈ જીવ પ્રાણિમાત્રનો દ્રોહ થાય એવું વચન કહેતી નથી. કેમકે તે શ્રુતિ પ્રભુ તત્પરા છે એટલે જેમ કોઈનો દ્રોહ થાય તેમ પ્રભુ કહેતા નથી. તેમ શ્રુતિ પણ કોઈનો દ્રોહ થાય તેવું વચન બોલતી નથી, કોઈ જીવને દુઃખ દેવું એવું વેદ વચન હોય તો નહીં હિંસા કરવી એવું વેદવચન હોયજ ક્યાંથી એટલે જેમાં હિંસા કરવાનું કહ્યું હોય તે વેદ વચન ન કહેવાય; પણ એતો માંસમક્ષક એવા રાક્ષસોનું વચન કહેવાય ॥ ૧ ॥ વઢી જે શાસ્ત્રમાં હિંસા કરવાનું કહ્યું હોય તે શાસ્ત્રજ ન કહેવાય, અર્થાત્ એતો અશાસ્ત્ર કહેવાય કેમકે હિંસા અનર્થને આપનારી છે, એટલે હિંસા કરવાથી આ લોક પરલોક સંબંધી અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ આવે છે; અને જેની હિંસા કરી છે તે પ્રાણિ તેનું વેર લેવા અનેક જન્મસૂઝી શસ્ત્રવડે કરનારનું માથું કાપે છે. માટે એને શસ્ત્ર કહીએ છીએ, એમ ઉત્તરાર્ધમાં કહ છે. યતઃ કહેતાં જે હિંસાથી સર્વ અનર્થની છે

પરંપરા જેને વિષે एषો સંસાર થાય છે. एटळे સંસાર સંબંધી સુખમાત્રનો નાશ કરનારી હિંસા છે, અર્થાત્ હિંસા કરવાથી પુત્ર નાશ પામે, સ્ત્રી નાશ પામે, ધન નાશ પામે, રાજ્યનો નાશ થાય, શરીરે કોઢ નીકળે, પતનો રોગ થાય, જ્યાં જાય ત્યાં અપમાન પામે इत्यादि જગત્માં જેટલાં જેટલાં દુઃખ કહેવાય છે તે સર્વ દુઃખ હિંસાથી પ્રત થાય છે ॥ ૨ ॥

ભગવતી કહેતાં ભગવતની વાણીરૂપ શ્રુતિના અંતરંગ અભિપ્રાયને સ્થાવરજંગમના આત્મા एवा ભગવાન્ જાણે છે પળ બીજો કોઈ તે તત્વને જાણી શકતો નથી. શ્રુતિનો અભિપ્રાય કેવલ અહિંસાનું પ્રતિપાદન કરનાર છે एवा તત્વને બીજાથી યથાર્થ જાણી શકાતું નથી. ૧

શ્રુતિનો અહિંસારૂપ અભિપ્રાય છે તેને ભગવાન્ પોતે જાણે છે તેમાં કારણ દેખાડે છે કે—હે ભગવાન્ एમ કહે છે કે પોતાના આત્માની પેઠે સર્વભૂત પ્રાણીમાત્રને માનવાં. एટळे જેમ કોઈ પોતાને છેદન ભેદન કરે ત્યારે જેવું દુઃખ થાય છે તેવુંજ બીજાં પ્રાણીને છેદન કરવાથી થાય. માટે કોઈ પ્રાણિનો દ્રોહ ન કરવો, एમ ભગવાન કહે છે, તે ભગવાન આ વેદમાં કોઈ જગાં પળ હિંસાનો સ્પર્શ કરેજ કેમ ! અર્થાત્ હિંસા કરવાનું વચન હોય તે ભગવદ્ વચન કહેવાય નહીં ॥ ૪ ॥ મનુસ્મૃતિનો પળ અહિંસારૂપ સિદ્ધાંત છે, તે સિદ્ધાંતને ભારતને વિષે મીષ્મ પિતાં યુધિષ્ઠિર રાજાપાસે કહ્યો છે કે—

સર્વકર્મસ્વહિંસાં હિ ધર્માત્મા મનુરબ્રવીત્ ॥ મોક્ષધર્મે અ. ૧૨

અહિંસા સર્વભૂતેભ્યો ધર્મેભ્યો જ્યાયસી મતા ।

ન ભૂતાનામહિંસાયા જ્યાયાન્ ધર્મોસ્તિ કશ્ચન ॥

ધર્માત્મા एवा મનુ સર્વ કર્મને વિષે હિંસા ન કરવી एમ કહે છે. ભૂતપ્રાણિમાત્રની હિંસા ન કરવી ए ધર્મ સર્વ ધર્મ કરતાં અતિશે શ્રેષ્ઠ છે અહિંસાથી કોઈ મોટો ધર્મ નથી.

તથાચ વૃદ્ધશરાશરશ્ચાહ ।

શૌચં ધાત્રશ્રુદ્ધિશ્ચ શ્રદ્ધા ચ પરમા યાદ

અનંતતૃપ્તિક્રદ્ધાણિ एતદેવ ન ચામિષમ્ ॥

યસ્તુ પ્રાણિવધં કૃત્વા પિતૃન્માંસેન તર્પયેત્

સોઽવિદ્વાંશ્ચંદનં દગ્ધ્વા કુર્યાદંગારલેપનમ્ ॥

નારદશ્ચાહ. (ભાગવતસપ્તમસ્કંધે અ. ૧૫)

ન દદ્યાદામિષં શ્રાદ્ધે ન ચાદ્યાદ્ધર્મતત્ત્વવિત્ ।

મન્યન્નૈઃ સ્યાત્પરાપ્રીતિર્યથા ન પશુહિંસયા ॥

નૈતાદૃશઃ પરો ધર્મો નૃણાં સદ્ધર્મમિચ્છતામ્ ॥

ન્યાસોદંડસ્ય ભૂતેષુ મનોવાક્કાયજસ્ય યઃ ॥

ભગવાન્ બાદરાયણો ભાષ્યકારઃ મહાવ્રતં વ્યાચર્યો
સર્વદા ભૂતાનામનભિદ્રોહઃ અહિંસા જાતિદેશકાલસમયૈરનવચ્છિન્ના
અહિંસા મહાવ્રતમિત્યુચ્યતે ॥

પ્રશ્ન છઠ્ઠાનો ઉત્તર.

પશુ વધને બદલે કોઈ હિંસારહિત ક્રિયા કરીને પર્વ-આરાધનામાં આવે તો બલવાન્ શાસ્ત્રની સાચે સાચી આજ્ઞા માની ગણાય, તે વિધેના પ્રમાણ કહ્યામાં પ્રથમ આવ્યાં છે કે, પવિત્ર અન્નવડે જેની પરા કહેતાં ઉત્કૃષ્ટિ પ્રીતિ થાય છે એટલે દેવતાની પ્રસન્નતા થાય છે. તેવી પશુહિંસાથી થતી નથી. અને અહિંસા સમાન ઉત્કૃષ્ટો ધર્મ નથી. માટે શરીર, મન, વાણી એ ત્રિકરણ યોગવડે ભૂતપ્રાણિમાત્રની હિંસાનો ત્યાગ કરવો. એમ ભાગવત પુરાણમાં કહેલું નારદજીનું વચન (પાં. નં. ઉપલાના શ્લોક નંદ્યાઈ૦ માંજુઓ)

યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતૌ અ૦ ૧ શ્લોક ૪-૫

પુરાણન્યાયમીમાંસા ધર્મશાસ્ત્રાંગમિશ્રિતાઃ

વેદાઃ સ્થાનાનિ વિદ્યાનાં ધર્મસ્ય ચ ચતુર્દશ ॥

મન્વત્રિવિષ્ણુહારીતયાજ્ઞવલ્ક્યોશનાંગિરાઃ

યમાપસ્તંબસંવર્ત્તાઃ કાત્યાયનબૃહસ્પતી ॥

પરાશરવ્યાસશંખલિખિતૌ દક્ષગૌતમો ॥

શાતાતપો વશિષ્ઠશ્ચ ધર્મશાસ્ત્રપ્રયોજકાઃ

યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે પુરાણ, ન્યાય, મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર, એ ચાર ૪ વેદ અને તેનાં અંગદ મઠી કુલ ૧૪ ચૌદ વિદ્યાનાં અને ધર્મનાં રહેવાનાં સ્થાન છે. અને મનુઆદિક સ્મૃતિઓ એ ધર્મશાસ્ત્ર છે, માટે પ્રથમ ગણાવેલા પુરાણમાં સર્વોપરી શ્રીમદ્ભાગવતનું પ્રમાણ આ પ્રશ્નઉત્તરમાં પ્રથમ દાખલ કર્યું છે. અને પશુને બદલે લોટનો પશુ કરી તેને મારે તો કાયિક હિંસાનો ત્યાગ થયો પણ મન વચનથી હિંસાની પ્રાપ્તિ થઈ પણ તે પુરાણના વચનમાં તો ત્રણ પ્રકારે હિંસાનો ત્યાગ કરવો લખ્યો છે.

મનુસ્મૃતૌ

શ્રુતિસ્તુ વેદો વિજ્ઞેયો ધર્મશાસ્ત્રં તુ વૈ સ્મૃતિઃ ।

શ્રુતિ એટલે વેદ અને ધર્મશાસ્ત્ર એટલે સ્મૃતિ પૂર્વે ગણાયેલા ઋષિઓનાં વાક્ય તેને ધર્મ જાણવો. માટે યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિ પોતાનો અભિપ્રાય કહે છે કે,

મહોક્ષં વા મહાજં વા શ્રોત્રિયાય નિવેદયેત્

તટ્ટીકા-મિતાક્ષરા-

લક્ષણસંપન્નાય શ્રોત્રિયાય તત્પ્રીત્યર્થં પરિકલ્પિતોયં ન તુ દાનાયવ્યાપાદનાય વા

**કર્મણા મનસા વાચા યજ્ઞાધર્મં સમાચરેત્
અસ્વર્ગ્યં લોકવિદ્વિષ્ટં ધર્મમપ્યાચરેન્ન તુ ॥**

તટ્ટીકા મિતાક્ષરા.

ધર્મં વિહિતમપિ લોકવિદ્વિષ્ટં લોકાનમિશસિતિ જનનં યથા મધુપર્કે ગોવધાદિકં નાચરેત્ । યસ્માદસ્વર્ગ્યમગ્નિષ્ઠોમીયવત્સ્વર્ગ સાધનં ન ભવતિ ॥ ૧૧૫ ॥

દેવતાદિકને પશુ આદિકનું અર્પણ કરવું તે કોઈ મારવાને અર્થે નથી. તે તો દેવતાદિકને અર્પણ કરેલા પ્રાણિને અભયદાન આપવાને અર્થે છે. આ વસ્તુ દેવાદિક મોટા પુરુષની થઈ છે. માટે એનો કોઈ અપરાધ કરે નહીં, તે જીવ નિર્ભયપણે આનંદમાં રહે તને જોઈને પશુ આદિકને અર્પણ કરનાર ઉપર તે દેવાદિક પ્રસન્ન થાય છે, માટે પ્રીત્યર્થે કહેતાં પ્રીતિ અર્થે નિવેદન કરવો.

વઠ્ઠી આ પશુહિંસા શાસ્ત્રવિહિત છે. એ પોતાને મિથ્યા ધર્માભાસ જાણતો હોય, તે પણ તે ધર્મ, લોક વિદ્વિષ્ટ કહેતાં સજ્જન પુરુષને પ્રશંસા કરવા યોગ્ય ન હોય તો તેનું આચરણ ન કરવું, શરીર, મન, વાણીથી તે ધર્મનો ત્યાગ કરવો, કેમકે તેમાંથી પરિણામે સારું ફળ થતું નથી.

તથા ચ બહુચબ્રાહ્મણે

તસ્માદેષ એતેષાં પશૂનાં પ્રયુક્તતમો યદ્વજસ્તેજમાલભંતં । સોજાદાબ્યાદુદક્રામત્સંજ્ઞાં પ્રાવિશત્તસ્માદિયં મેઘ્યા ભવત્તસ્યામન્વવાયન્સોનુગતો બ્રીહિરભવદિતિ—વેદનું શતપથ જેમ બ્રાહ્મણ છે તથા એતરેય બ્રાહ્મણ છે તેમાં બહુવચનામે બ્રાહ્મણ છે તેમાં તો ઘણી વાત છે પણ તેમાંનો એક લેશ માત્ર દિગ્પ્રદર્શન આ પ્રકારે છે કે—સૃષ્ટિના આરંભકાળની જે વાત છે તે

નિરંતર લેવાતી નથી. ઇંટલે અન્નની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાની જે યાત છે તે અન્નની ઉત્પત્તિ થયા પછી ન લેવી એમ આ વેદની શ્રુતિનો તાત્પર્યાર્થ છે.

યજ્ઞાર્થ પશવઃ સ્વષ્ટાઃ અજેન યજેત્ ॥

ઇત્યાદિ વાક્યોને देखી મોહ પામી મહકી મરતા બ્રાહ્મણો, વેદના બ્રાહ્મણનો અર્થ તપાસતા નથીજ કેમક-અન્નમધ, ગોમેધ, અશ્વમેધ, ઇત્યાદિ શબ્દોમાં જે મેધ શબ્દ સંભળાય છે. તે મેધ ઇંટલે એક જાતની કોઈ અદૃશ પવિત્રવસ્તુ જ યજ્ઞમાં યજ્ઞ આવે છે તે મેધ પશુની મધ્યે અજનામે પશુમાં રહેતો હતો ત્યારે યજ્ઞ કરનારે અજનું આલંબન કર્યું ઇંટલે યજ્ઞમાં વાપરવાને લેવા માંડ્યા. ત્યારે તે મેધ તેમાંથી ઉડીને અશ્વમાં પેઠો ત્યારે અશ્વને આલંબન કરવા લીધો. ને તેમાંથી ઉડી ગાયમાં પેઠો ત્યારે ગાયને આલંબન કરવા લીધી. ત્યારે મેધ હતો તે અશ્વમાંથી ઉડીને અનક્રમે છેવટ અન્નની ઉત્પત્તિ થયા પછી અન્નમાં પ્રવેશ કરી વ્રીહિ કહેતાં ડાંગરરૂપે થયો. માંટ હાલમાં પશને ઠેકાણે અન્નનું ગ્રહણ કરવું અને અજેન કહેતાં ન ઉત્પન્ન થાય એવા ધાન્યવડે યજન કરવું ઇંટલે દેવતાનું પૂજન કરવું.

આ પ્રકારે સાક્ષાત્ વેદમાંજ પશ હિંસાનો નિષેધ ઉઘાડો દેખાતો છે. પણ તેને ના દેખીને ધૂર્ત લોકોએ હિંસાનું પ્રવૃત્તન કર્યું છે તે ઉપર ભારતાદિકનું પ્રમાણ પ્રથમ દેખાડ્યું છે.

વલી (તેવી હિંસા રહિત શું શું) તેના ઉત્તરમાં.

ભારતે મોક્ષધર્મે.

પાયસૈઃ સુમનોભિશ્ચ તસ્યાપિ યજનં સ્મૃતમ્ ।

યજ્ઞિયાશ્ચ વે વૃક્ષા વેદેષુ પરિકલ્પિતાઃ ॥

યજ્ઞાપિ કિંચિત્કાર્ત્તિવ્યમન્નં ચોક્ષ્યૈઃ સુસંસ્કૃતમ્ ।

મહત્સત્ત્વૈઃ શ્રુદ્ધભાવૈઃ સર્વદેવાર્હમેવ ચ ॥

દૂધપાક ઇંટલે દૂધથી ઉત્પન્ન થયેલાં પદાર્થ વડે દેવપૂજન કરવું તથા યજ્ઞ કરવા યોગ્ય ઇંટલે દેવ પૂજનમાં યજ્ઞ આવે એવા વૃક્ષ વેદમાં ગણાવ્યા છે. તેને વૃક્ષમાંથી તથા શેરડી ઇત્યાદિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં પદાર્થો વડે તથા હોમાદિકમાં તેને વૃક્ષની સમિધા વડે ઇંટલે કાષ્ટવડે દેવકાર્ય કરવું. વળી નવરાત્રને અંતે પૂજનમાંતો નવાન કહેતાં ડાંગર પ્રમુખ જે નવું અન્ન ઉત્પન્ન થયું હોય, અને શદ્ધ ભાવથી સારા પુરુષ ચોલ્લાઈ પવિત્રાઈ પાલીને રાંધ્યું હોય તે સર્વ દેવતાનાં ભોગમાં યજ્ઞ આવે, એમ મોક્ષ ધર્મમાં કહ્યું છે વળી શ્રીમદ્ ભાગવતમાં એવી કથા છે કે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાને વસુદેવને ત્યાં જન્મ ધારણ કરી હતો ત્યાર પહેલાં પોતાની માયાને (માતાને) એવી આજ્ઞા આપીકે તુંપણ (પાંચ દેવી પ્રજાપતિ) મંદુકીના વ્રજ

મળે જા અને ત્યાં જન્મ ધારણ કર અને તને લોક પૂજશે અને ઘણું માન કરશે અને તારાં ઘર્ણાં નામ થશે ઈત્યાદિ.

દુર્ગેતિ ભદ્રકાલીતિ વિજયા વૈષ્ણવીતિ ચ ॥

માયા નારાયણીશાની શારદેત્યંબિકેતિ ચ

અર્ચિષ્યંતિ મનુષ્યાસ્ત્વાં સર્વકામવરપ્રદાં ॥ ઇત્યાદિ

ભગવદ્વાક્યના પ્રતાપથી આ લોકમાં દેવીનું વહુમાન થયું અને વિજયા એવું પણ તે દેવીનું નામ છે, તેનું નવરાત્ર વ્રત છે તેને અંતે વિજયા દેવીનું પૂજન કરવાનું કહયું છે. માટે વિજયા દશમીનું વ્રત રાજા લોકોને દિગ્વિજય કરવામાં ઘણું મદદગારી થાય છે. તેથી તે પર્વનું આરાધન કરવું પડે છે. અને સ્કંદ પુરાણના શ્રીકૃષ્ણજન્મ ક્ષંડમાં એ દેવી પાર્વતીનો અવતાર છે. એમ કહયું છે માટે એ ઉજ્જવલ દેવી છે પણ જેવીક શિકોતરી-જ્ઞાંપડી-ઉચ્છિષ્ટ ચંડાલિષ્ઠા ઇત્યાદિ મલિન દેવીઓ જેવી એ દેવી નથી. માટે એની પૂજા આરાધના વિષે પશુહિંસા રહિત અનેક પ્રકારનાં શુદ્ધ બલિદાન આપવાં તે યોગ્ય છે અને તેથીજ તે દેવિની પ્રસન્નતા થાય છે. કારણ કે જે ઉત્તમ દેવતા છે તેનાં નૈવેદ્ય પણ ઉત્તમ છે તે સ્કંદ પુરાણના વાસુદેવ માહાત્મ્યને વિષે ગણાવ્યાં છે તે ત્યાંથી જો જો. બલી એ દેવીનું જેવું વિજયા નામ છે તેવું ભદ્રકાલી નામ પણ છે તે નામ પ્રથમ ગણાવ્યાં છે. તે ભદ્રકાલીને પણ પશુહિંસા કરી દશરા વિગેરે પર્વને વિષે બલિદાન આપવું તે પ્રીતિકારક નથી ઉલટું કોપકારક છે. તે ઉપર શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પંચમ સ્કંધના જન્મ ભસ્તના આલ્યાનમાં જુઓ તે ઇતિહાસનો અતિસંક્ષેપ અન્યપુરાણ ગ્રંથનો મતલબ દિગ્વિજયનું કારણ કે ઈશ્વરમતીના તરનેવિષે ત્યાંના રહેનારા રાજાએ ભદ્રકાલીને અતિ પ્રસન્નતા કરવાને કોઈ વૈદિક વિદ્વાન્ પુરુષને પૂછ્યું કે મારે પુત્રાદિકનું સુખ નથી માટે આપણા ગામને સમીપે મંદિરમાં રહેલાં શ્રી ભદ્રકાલી દેવીની મારા ઉપર અતિશે પ્રસન્નતા થાય તેવું બલિદાન આપવાનું છે માટે દેખાડો? ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે વેદમાં (પુરુષ પશુ માલમતે) પુરુષ પશુનું સ્મરણ પ્રથમ કર્યું છે માટે પશુનું બલિદાન આપવા કરતાં પુરુષ પશુનું બલિદાન આપવું તે શ્રેષ્ઠ છે. એમ વિચારીને કહ્યું કે-લક્ષ્ણવંત પુરુષ પશુને લાવી તેને સ્નાન, પાન, ખાન પુષ્કળ કાગડી વસ્ત્રાલંકારથી સુશોભિત કરી સુગંધી માન પુષ્પના ઘણાહાર પેહેરાવીને ભદ્રકાલી દેવિને બલિદાન આપોતો તમારું કાર્ય સિદ્ધ થાય. આ પ્રકારનું વચન સાંભળી પ્રસન્ન થઈ તે રાજાએ લક્ષ્ણવંત પુરુષ પશુને ખોલી લાવવાને પોતાના બુદ્ધિમાન ઘણા માણસને દિશોદિશ દોડાવ્યા તે વખતે જડ ભરતજી પોતાના વડીલની આજ્ઞાથી ચેતરના કચારડામાં પાણીવાલી લાવવાને કામ હાથમાં પાવડો શાલીને વસ્ત્ર હતા; અતિશે ગ્રહ પુષ્ટ રૂપાલા અને જડ પુરુષની પેઠે જેમતેમ બોલી જેમતેમ કામ કરતા રાજ પુરુષોએ દીઠા; પછી તેમણે વિચાર કર્યો કે આપણા રાજાએ જેવાં લક્ષણ કહ્યાં હતા તેવાં સર્વલક્ષણ સંપન્ન આ પુરુષ છે એમ ધારી તેમને શાલી લાવી રાજાને અર્પણ કર્યા.

રાજાએ પળ પ્રથમ જાળેલા વિધિએ સહિત તે પુરુષના સર્વ સંસ્કાર કરી કુટુંબસહિત બાજતે ગાજતે તેને ભદ્રકાલીના મંદીરમાં લઈ ગયા. ત્યાં પળ બ્રાહ્મણ લોકોએ હોમ હવનની સંપૂર્ણતા કરી બલિદાનની વચ્ચે તે પુરુષને પુષ્કલ શળગારીને ભદ્રકાલી દેવીની સન્મુખ ઉભા રાખ્યા. તે વચ્ચે જડભરતજી તો બ્રહ્મનિષ્ઠ છે માટે મરવાનો ભય ન રાખીને સારીપેઠે રાજી-પણામાં ઉભા રહ્યા છે. અને ચારે પાસ રાજા પ્રમુખ લોકો ઉઘાડી તરવારો કરીને તે પુરુષ પશુનો વધ કરવાને ઉભા રહ્યા છે. બ્રાહ્મણ લોકોએ મંત્રાચ્છારણમાં ગર્જનાઓ કરવા માંડી છે. અનેક પ્રકારનાં વાજીંત્રનો ધ્વનિ ચારે પાસ થઈ રહ્યો છે તે બલિદાન આપવાની વચ્ચે ભદ્રકાલી દેવીનો એવો કોપ થયો કે પાષાણની પ્રતિમા ફાટીને તેમાંથી પોતે દેવી સાક્ષાત્ પ્રગટ થઈને પોતાના સહસ્રભુજાએ કરીને મારનાર લોકોની તરવારો તેમનાં હાથમાંથી ઘુંટાવી લઈને તેજ તરવારો વડે તે સર્વ લોકનાં માથાં એકદમ કાપી નાખ્યાં. તે માથાંને દડાની પેઠે આકાશમાં ઉછાળીને પોતાની સહિયો સાથે રમત કરી એવી કથા છે. માટે ઉત્તમ પુરુષ પશુના બલિદાનથી ઇટલો બધો કોપ થયો તો બિચારાં ગરીબ અધમ પશુને મારી બલિદાન આપવાથી કેટલો બધો કોપ થશે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ.

અનુશાસનિક પર્વણિ અધ્યાય ૧૧૫.

નાભાગેનોબરીષેણ ગયેન ચ મહાત્મના ॥

આયુનાથા નરણ્યેન દિલીપરઘુકુરુભિઃ ॥ ૬૮ ॥

કાર્ત્તવીર્યા નિરુદ્ધાભ્યાં બહુષેણ યયાતિના ॥

નૃગણ વિશ્વગશ્વેન તથૈવ શશબિંદુના ॥ ૬૯ ॥

યુવનાશ્વેન ચ તથા શિબિનૌશા નરેણ ચ ॥

મુચુકુંદેન માંધાત્રા હરિશ્ચંદ્રેણ વા વિભો ॥ ૭૦ ॥

શ્યેના ચેત્રેણ રાજેન્દ્ર સોમકેન રુકેણ ચ ॥

રૈવતે રંતિદેવેન વસુના સંજયેન ચ ॥ ૭૧ ॥

એતૈશ્ચાન્યૈશ્ચ રાજેન્દ્ર રુપેણ ભરતેન ચ ॥

દુષ્યંતેન કરુષ્મેણ રામાલર્કનરૈસ્તથા ॥ ૭૨ ॥

વિરૂપાશ્વેન નામિના જનકેન ચ ધીમતા ॥

એલૈન પૃથુના ચૈવ વીરસેનેન ચૈવ હિ ॥ ૭૩ ॥

इक्ष्वाकुणा शांभुना च श्वतेन सगरेण च ॥
 अजेन धुंधुना चैव तथैव च सुबाहुना ॥ ७४ ॥
 हर्यश्वेन च राजेंद्र क्षुपेन भरते न च ॥
 एतैश्चान्यैश्च राजेंद्र पुरा मांसं न भक्षितम् ॥ ७५ ॥
 शारदं कौमुदं मांसं ततस्ते स्वर्गं माप्नुयात् ॥
 ब्रह्मलोके च तिष्ठन्ति ज्वलमानाः श्रियान्विताः ॥ ७६ ॥
 तदेतदुत्तमं धर्मं महिंसा धर्मलक्षणम् ॥
 ये चरन्ति महात्मानो नाकपृष्ठे वसन्ति ते ॥ ७७ ॥
 मधु मांसं ये नित्यं वर्जयन्ति हि धार्मिकाः ॥
 जन्मप्रभृति मर्घं च ते सर्वे मुनयः स्मृताः ॥ ७८ ॥

अनुशासनिक पर्वणि अध्याय ११९

यस्तु वर्षशतं पूर्णं तपस्तप्येत्सुदारुणम् ॥
 यश्चैवं वर्जयेन्मांसं सममेत्तन्मतं मम ॥ ६२ ॥
 कौमुदं तु विशेषेण शुक्लपक्षे नराधिप ॥
 वर्जयेन् मधु मांसानि धर्मो ह्यत्र विधीयते ॥ ६३ ॥
 चतुरोवार्षिकान्मासान्यो मांसं परिवर्जयेत् ॥
 चत्वारि भद्राण्याप्नोति कीर्त्तिमायुर्यशोबलम् ॥ ६४ ॥
 अथवा मासमेकं वै सर्वं मांसान्य भक्षयन् ॥
 अतीत्य सर्वं दुःखानि सुखं जीवेन्निरामयः ॥ ६५ ॥
 वर्जयन्ति मांसानि मासशः पक्षशोपि वा ॥
 तेषां हिंसा निवृत्तानां ब्रह्मलोको विधीयते ॥ ६६ ॥

इति सत्यम् •

७ सातमां प्रश्नो उत्तर.

आ प्रश्नो उत्तर प्रथम प्रश्नोना उत्तरमां अतर्भत थई जाय छे; तो पण तेने अ-
नुसरी काईक छुं छुं.

પશુવધ કરવાને બદલે તે પશુને નાક, કાન, કાપ્યાવિના ઘૂંઝન કરી અલીઢ, મુલાલ વિગેરે સૌભાગ્યવસ્તુથી અંકિત કરી ચિન્હવાળાં કરી, અભેદદાન આપી છૂટું મુકી દીધામાં આવે તો ક્રિયા સંપૂર્ણ થઈ ગણાય કોઈ શાસ્ત્રમાં પશુનાં નાક કાન કાપવાનાં કહ્યાં નથી. માટે શાસ્ત્રવચન રહિત નિર્મૂલ પોતાની ગાંઠનું ગપ્પું મારી મોઝાલોકને ભમાવવા એ વિદ્વાનનું લક્ષણ નથી. આ પ્રકરણને શોભાવનાર સ્મરણમાં આવેલાં સાહિત્યનાં બે કાવ્ય વિદ્વાન લોકની સેવામાં નિવેદન કરું છું.

તે કાવ્યનું સંગતિ કારણ આ પ્રકારનું છે કે—કોઈ જગાએ યજ્ઞ થતો હશે તેમાં હોમ-વાને પરાણે જ્ઞાલી આણે તો બોકડો પોતાની જાતના શબ્દો કરે છે. તેને જોઈ યજ્ઞ કરનાર રાજાએ ત્યાં ઓર્ચિતા આવેલા કોઈ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષને પૂછ્યું કે આ બોકડો શું બોલતો હશે ? ત્યારે તે તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષે રાજાને પ્રતિબોધ કરી પશુને છોડાવવામાં સ્તે બે કાવ્ય કહ્યાં છે. જેમકે—

નાહં સ્વર્ગફલોપભોગતૃષિતોનાભ્યર્થિતસ્ત્વં મયા
સંતુષ્ટ સ્ત્રણમક્ષણેન સતતં સાધો ન યુક્તં તવ ॥
સ્વર્ગે યાસિ યદિ ત્વયા વિનિહિતા યજ્ઞે ધ્રુવં પ્રાણિનો
યજ્ઞં કિં ન કરોષિ માતૃપિતૃભિઃ પુત્રૈસ્તથાવાંધવૈઃ ॥ ૧ ॥

તે વખત કોઈ બોકડમાર વૃદ્ધ વિદ્વાન બોલ્યો કે એ બોકડાના નાક, કાન કાપીને કાઢી મૂકો. તેના જવાબમાં વઢી બોકડો બોલ્યો કે—

હે સાધો મમ કર્ણ નાસિકમલં છેત્તું વૃથા ભાષસે
કિં ન સ્વવ્યભિચારિણી પ્રિયતમાપુત્રોશ્ચ પુત્રસ્ય ચ ॥
સવસ્વગ્રહણાયેતસ્ય વિહિતભ્રૂણપ્રણાશશ્ચસુ-
માતૃશ્ચાપિ કથં છિનત્સિ ન તતછેત્તું ત વૈ વોચિતમ્ ॥ ૨ ॥

હે સાધુ તારું કુલ્લવચન છે ઇટલે તું ઉપરથી તો સાધુ કહેતાં સાચા માણસ જેમ્ને દેખાડું છું પણ અંતરથી તો ઘણો મેલો અસાધુ છું. કેમકે મારા નાક, કાન કાપવાતે તો જાણું કહેવાં અતિશે વૃથા છે, શાર્થીકે અપરાધી હોય તેનાં નાક, કાન કાપવાં જોઈએ. અને હું તો નિર-પરાધી છું માટે તારા ઘરવાલાનાં નાક, કાન કાપવાં યોગ્ય છે. તેનાં કેમ કાપતો નથી એમ દેખાડે છે કે—તારી પ્રાણપ્રિયા સ્ત્રી તથા પુત્રી તે તો વ્યભિચારિણી છે. તથા તારો પુત્ર સર્વનું ધન ચોસવામાં તત્પર છે. અથવા તારી યત્કિંચિત્ માત્ર ધનાદિ વસ્તુ તેને કેવાનો ઉચોગ

કરે છે કેહેતો તેને મારી નાસીને તારી માલમતા લેવાના ઉદ્યોગમાં છે. અને તારી બાલવિ-
ધવા બેન છે તે ગર્ભપાત કરે છે અને નાનપણથી તારા બાપવિનાની ધયેલી તારી મા પળ ફજ
કર્મ કરે છે તો પળ તેમનાં નાક, કાન કાપવાનું કેમ કહેતો નથી. માટે હવે તો તારાંજ
નાક, કાન કાપવાં યોગ્ય છે. અર્થાત્ તારું સ્વજન કુટુંબ જે સ્વં દોષનું મત છે તેને શિક્ષા
કરાવતો તથી. અને હું જેવા અનાથ પામર નિરપરાધી જીવને મારવાને વિષે તુ તત્પર છે તેથી
જો નાક કાન છેદવાં યોગ્ય શિક્ષા કરવા રાજા ઇછતા હોય તો તનેજ કરવી ઘટે છે. ૩

આ પ્રકારનાં વચન સાંભળી રાજાએ પશુહિંસાનો ત્યાગ કરી હિંસક બ્રાહ્મણનું
મુખ પળ ન જોવું એવો નિયમ લેઈ તત્ત્વજ્ઞાનીનો સમાગમ કરી કાલે કરીને મોક્ષ પામ્યો. એવી
વાત વૃદ્ધપરંપરાથી સાંભળવામાં આવી છે આ કાલમાં પળ કેટલાક વિચારવા લાયક પુરુષો
કુકડાં વિગેરે પશુઓને કાંઈપણ ક્ષલ કર્યા વિના માતાને અર્પણ કરી તેને કોઈ મારે
નહિ એવા બંદોબસ્તથી રમતા મુકે છે. હવે આ અહિંસા નિબંધનો આરંભ વેદના પ્રમાણ આપી
કર્યો હતો તેમની સમાપ્તિ પળ વેદના પ્રમાણથી કરું છું. સર્વ પ્રમાણમાં વેદપ્રમાણ મુખ્ય છે
(વેદ પ્રમાણમ્) એમ પ્રસિદ્ધ છે માટે અને તે વેદમાં પળ સામવેદ મુખ્ય છે કેમકે ભગવ-
દ્રીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે કે:—

વેદાનાં સામવેદોઽહં ।

વેદ મધ્યે સામવેદ એ મારું સ્વરૂપ છે, તે સામવેદનું ઉપનિષદ્ કહેતાં સારરૂપ
(કેનોપનિષદ્—તસ્યૈવ અન્યન્નામ તલવરોપનિષદ્) છે. તે ઉપનિષદના ચોથા સ્કંડમાં
કહ્યું છે કે—

યોવા ણતા મેવં વેદાપહત્યપાપ્માન મનંતે સ્વર્ગે લોકે
જ્યેયે પ્રતિ તિષ્ઠતિ ॥

હિંસાદિ પાપનો પરિહાર કરવાથી સ્વર્ગાદિક સુખ ભોગવાય છે. પળ પાપ કરી સુખી
થવાતું નથી. એવો વેદાદિક સર્વ શાસ્ત્રનો અભિપ્રાય સમજી અજ્ઞાનપણામાંથી ચાલી આવતી
હિંસા કરવા રૂપ અંધપરંપરાનો પરિત્યાગ કરવો. •

શાસ્ત્રિણા રામચંદ્રેણ દીનાનાથ સમુદ્ભુવા ॥

અહિંસાયાઃ પ્રબંધોયં રચિતોઽસ્તુ સતાંમુદે ॥ ૧ ॥

મદુક્તં શ્રુણુ રાજેન્દ્ર સાર્થકે તેઽપિ નામનિ એક માત્રાપરિત્યાગા-
ન્મોહનો માહનો ભવ ॥ ૨ ॥ ચશરાંક મૃગાંકાબ્દે નભસ્યા
માહિ વૈક્રમે પૂર્ણકૃતઃ પ્રબોધોયં પશુર્હિંસા પરાઙ્મુખઃ ॥ ૧ ॥

શાસ્ત્રિ રામચંદ્ર દીનાનાથ.

અમદાવાદ હાલમાં મુંબઈ.

આ પુસ્તકમાંના અભિપ્રાયોના લેખોની કાપી
લખનારે ઘણીજ અશુદ્ધ લખી હતી. પરંતુ તેને અમોએ
ઘણીજ મેહનતે યથામતિ શુદ્ધ કરી પ્રસિદ્ધ કરી છે. તો
પણ એમાં મતિમાંગથી અથવા પ્રમાદથી જે દોષ સ્થિતો હોય
તેની કૃપાપર સૂઝો ક્ષમા કરી, સુધારી વાંચશે. અને કસેલા
મહત્ પ્રયાસનું સાફલ્ય કરશે એવી નમ્ર વિનંતિ છે.

पशुवध निषेध.

भाग ३ जो.

ઉપસંહાર.

પશુવધ બંધ કરાવવા સંબંધમાં કરવામાં આવેલો પ્રયાસ.

ગયે વર્ષે દશરાના તહેવારો ઉપર હિંદુસ્થાનમાં જે પશુવધ થાય છે તે બંધ કરાવવાના હેતુથી આપણા દેશના તમામ દેશી રાજા મહારાજાઓ તથા જાગીરદારોને આ પશુવધ બંધ કરાવવા અર્થે લગભગ ૩૦૦ વિનંતીપત્રો ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી અને અંગ્રેજી ભાષામાં છપાવીને મોકલવામાં આવ્યાં હતાં જેની નકલ નીચે પ્રમાણે છે.

શ્રી જૈન શ્વતાંમ્બર કોન્ફરન્સ ઓફીસ

ચંપાગલ્લી મુંબઈ,

તા.

૧૯૦

ગોબ્રાહ્મણપ્રતિપાલ, નિરાશ્રિતાધાર, આર્યભૂષણ, પ્રજાપાલક, ન્યાય-દયા-ક્ષમા-
આદિગુણાલંકૃત, ધર્મધુરંધર, મહારાજાધિરાજ મહારાજાજી સાહેબ.

શ્રી શ્રી ૧૦૮

નીં લીદમતમાં અરજ માલુમ થાયજે

જેમ અમે સાંભળ્યું છે તેમ દશરાના પવિત્ર અને ધાર્મિક દિવસોમાં હજુરના રાજ્યમાં પાઠા બકરાંઓનો વધ કરવામાં આવે છે.

દેવીને ભોગ આપીને સંતુષ્ટ કરવાના ઇરાદાથી આ વધ કરવામાં આવે છે, જેથી કરીને મહામારી [પ્લેગ] શીતલા, કોલેરા, આદિ દુષ્ટ બિમારીઓની આફતો વસ્તીમાં આવે નહીં; પરંતુ દર વરસ આવો વધ થતાં છતાં પ્લેગ, કોલેરા, શીતલા, તાવ, દુર્મિક્ષ (દુકાલ) આદિ આફતો હિંદુસ્થાનમાં આવ્યેજ જાય છે. રાજાથી રંક સુધી સર્વેને પોતાના પૂર્વ જન્મના કર્મનુસાર સુખ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, અને આ આફતો કેવલ મનુષ્યોના પાપોની શિક્ષારૂપ છે. આ પાપોથી બચવાને વાસ્તે માણસ નિરપરાધિ (નિર્દોષ) અવાચક (મુંગા) જાનવરોની હત્યા કરે આ કેવો ન્યાય ? શું આવા ન્યાયથી સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વર રાજી થશે ? કદી નહીં.

નામદાર અંગ્રેજ સરકારના રાજ્યમાં પણ વલ્લતો વલ્લત મરકી (પ્લેગ) વિગેરે બીમારીઓ આવે છે અને કુદરતથી નાબુદ થાય છે, તેવા રોગોની શાંતતા માટે કાંઈ પાઠો આદીનો પશુવધ થતો નથી; પરંતુ તંનુદરસ્તીના નિયમોને અનુસરવાના ઇલાજ લેવામાં આવે છે.

પશુવધ શાસ્ત્ર રીતિ નથી, આવો નિર્ણય મોટા મોટા વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓની સમાધોમાં ઘણીએક વાર થઈ ચુક્યો છે, અને આવા અસલ શાસ્ત્રના અનુસાર કેટલાક ધર્મિષ્ઠ રાજ્ય કર્તાઓએ આ પશુવધ પોતાની વસ્તીમાં સર્વથા બંધ કરાવી, તે જાનવરોની નેક દુવા પ્રાપ્ત કરીછે.

હજુર રહેમદિલ, બુદ્ધિમાન અને ન્યાયી હોવાથી અમારી અરજ છે જે દશરાના દિવસે આપના રાજ્યમાં પાઢા, બકરાં વિગેરેનો વધ બંધ કરવાનો હુકમ જારી કરવાની મેહેરબાની ફરમાવશો અને સનાતન આર્યધર્મની રક્ષા કરશો.—એજ અરજ.

હજુરનો દાનાનુદાસ,

(સહી) વીરચંદ દીપચંદ

સી. આર્. ઈ. જી. પી.

રેસીડન્ટ જનરલ સેક્રેટરી.

આ વિનંતી પત્રોની સાથે પશુવધ નિષેધનો પ્રથમભાગ પણ ઘણીજ તાકીદથી જે જે ઠેકાણે ભાષા સમજી શકાય તેમ હતું ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. આ તજવીજ દશરાના તહેવારો ઘણાજ નજદીક આવ્યા ત્યારે કરવાનું બની શક્યું હતું કારણ કે અભિપ્રાયોષ્ટ પુસ્તક મેલવવામાં ઢીલ થઈ હતી. તો પણ ઘણીજ મેહનતે પ્રથમભાગ છપાવીને મોકલવામાં આવ્યો હતો.

દશરાના તહેવારો પહેલાં ૧૯-૨૦ દિવસ પહેલાં જો આ અરજી અને પુસ્તક મોકલવાનું બની શક્યું હોત તો હાલ જે પરીણામ આવ્યું છે તેથીપણ વિશેષ પરીણામ આવી શકતે અને આવતે વર્ષે જો યોગ્ય વચ્ચે તજવીજ કરવામાં આવશે તો જરૂર વિશેષ લાભ થવા સંભવ છે.

પોતાને ત્યાં પશુવધ બંધ થયેલો એવા કેટલાંએક ઠેકાણેથી આવેલો ઉત્તર.

આ વિનંતી પત્રોના ઉત્તરમાં નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે ઠેકાણેથી પોતાને ત્યાં પશુવધ થતો નથી એવા ઉત્તરો આવ્યાં હતાં. તો આ રાજ્યકર્તાઓનો મુંગા અવાચક પ્રાણીઓ તરફની તેમની લાગણીને માટે અમે અંતઃકરણથી ઉપકાર માનીએ છીએ અને બીજા રજવાડાઓને પણ તેમને પગલે ચાલવા વિનંતી કરીએ છીએ.

મોરબીના ઠાકોર સાહેબ, વિજાવરના મહારાજા સાહેબ, ગોંડલના ઠાકોર સાહેબ, સાય-લાના ઠાકોરસાહેબ, બોત્રિલીના મહારાજા, ધ્રાંગધ્રાના મહારાજા સાહેબ, કોઠડા સાંગાણીના ઠાકોરસાહેબ, લીંબડીના ઠાકોરસાહેબ, પાટડીના ઠાકોરસાહેબ, ચંબાતના નવાબસાહેબ, માદીનાના મહારાજા સાહેબ, બરાવના રાજાસાહેબ, રાજૂલાના મહારાજા સાહેબ વિગેરે વિગેરે.

આ વર્ષના પ્રયાસનું થોડું પળ શુભ ફલ અમે ઉપર કહી ગયા તે પ્રમાણે આ વર્ષ મોડું થઈ ગયાથી આપણા દયાલુ રાજ્યકર્તાઓને આ સંબંધમાં યોગ્ય વિચાર કરવાને વખત મળ્યો હતો નહિ. અને તેથી કરીને ફક્ત નીચે જણાવેલ સ્થળો શિવાય બીજે ઠેકાણે આ વિનંતી પત્રોની અસર થયેલી જાણવામાં આવી નથી.

સ્વસ્થાન જાંબુવા, જામનગર, ઢુંગરપુર, વાંસદા, રામપુરા, પાડીઆ, ગાંધી, ઘસાયતા વિગેરે.

પશુવધ નિષેધ અને વર્તમાન પત્રો.

અમારા તરફથી મોકલવામાં આવેલાં વિનંતી પત્રોના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે લેખો હિંદના જુદા જુદા ભાગના જાહેર વર્તમાન પત્રો જેવાકે, મુંબઈસમાચાર, અશ્વબારે સોદાગર, અશ્વબારે ઇસ્લામ, જામેજમશેદ, સયાજીવિજય, મોહિની, ગુજરાતમિત્ર તથા ગુજરાતદર્પણ, ગુજરાતીપંચ, જૈન, જૈનવિજય, ધી ઇન્ડિયન એડવર ટાઇઝર, હિંદુ પોર્ટ્રિયેટ, પંજાબ ટાઇમ્સ, એડવોકેટ, રંગૂન ગેઝેટ, જબલપુર પત્ર વિગેરે પોતાનું મત પ્રગટ કરી આ દુષ્ટ રિવાજ તરફ પ્રજાનું ધ્યાન યોગ્ય હતું જે માટે અમે અત્ર તેમના ઉપકાર માનીએ છીએ.

જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ.

પશુવધનિષેધ.

ભાગ ૩ જો.

નં. ૧

સ્વ. શ્રી મોરબી-હજીર ઓશીસ,

તા. ૨૬-૯-૧૯૦૬.

શ્રી જૈન સ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ તરફથી.

મિ. વીરચંદ દીપચંદ.

આપણા તરફથી તા. ૨૦-૯-૦૬ નો સૂચીપત્ર ખડાનેક નામદાર મહારાજા સાહેબ હજીરમાં પહોંચ્યો છે. તેના જવાબમાં કુરમાનથી લખવાનું જે આ સ્વસ્થાનમાં દશરાને દિવસે કોઈપણ જાતનો પશુવધ કરવામાં આવતો નથી; જેથી તે ખબર જાણી આપે ખુશી થવા જેવું છે. તા. સદર.

પ્રાણજીવન રાજપાલભાઈ.

હજીર શિરસ્તેદાર, સ્વ. મોરબી.

નં. ૨

વિજાવર

તા. ૨૪-૯-૦૬.

મહાશય,

આપકા પત્ર તા. ૨૦ સિતંબરકા શ્રી માનસવાઈ મહારાજા સાહિબ બહાદુરકી સેવામેં પહુંચા. આજ્ઞાનુસાર લિખતા હું કિંકિ રિયાસતમેં કોઈ પશુવધ દશહરા (વિજયાદશમી) કો નહીં હોતા કિંતુ પશુકે બદલે કુમડાકા ફલ દેવકો સમર્પ કિયા જાતા હૈ વૈશ્નવી પદ્ધતિ પૂજનકી હૈ.

આપકા શુભચિંતક,

દુર્ગાપ્રસાદ.

પ્રાઈવેટ સિક્કર.

[૨]

નં. ૩

ગોંડલ.

તા. ૨૫-૯-૧૯૦૬

સકલસોમ્યગુણગણાલંકૃત રા. રા. શેઠ વીરચંદ દીપચંદ.

સી. આઈ. ઈ. ઇત્યાદિ, મુંબઈ.

વિશેષ વિનંતી કે આપનો ચાલતા માસની તા. ૧૮ મી નો પત્ર અમારા નામદાર મહારાજ ઠાકોર સાહેબને મળતાં તેના ઉત્તરમાં અહીંના રાજ્યમાં દશરા કે એવા કોઈ માંગલિક દિવસોએ પાઠા કે બકરાંનો વધ થતોજ નથી. એવા ખબર પોતાના સલામસાથે આપને આપવા તેઓ સાહેબનું ફરમાન થયેલું છે તે વિદિત થાય. તા. સદર.

લિ. સેવક.

મણીલાલ ગોવીંદરામના યથાયોગ્ય.

નં. ૪

સાંચલા.

તા. ૨૦-૯-૧૯૦૬.

શેઠ વીરચંદ દીપચંદ.

સી. આઈ. ઈ. જે. પી.

મુંબઈ.

આપનો તા. ૧૮-૯-૦૬ નો પત્ર અમારા નામદાર ઠાકોરસાહેબ ઉપર આન્યો. જેમા ટુંકા વિસ્તારથી દશરાનાં પવિત્ર દિવસે પશુવધ અટકાવવા વિગેરે માટે જે શિક્ષણુતા બતાવેલ છે તેના સંબંધમાં પ્રત્યુત્તર લખવા ફરમાન થતાં આપને લખવા હુંસલે કે, આ સંસ્થાનમાં દશરા યા કોઈ પણ દિવસે પશુવધ યાને જીવહિંસા મૂલથીજ કરવામાં આવતાં નથી.

આવું સ્તુતિપાત્ર પગલું જે આપે ભરેલું છે. તેને માટે આપને ધન્યવાદ ઘટતાં એ આપની ઉજવણ સુકીર્તિનાં ચિન્હો છે.

આ પ્રસંગે અમારે જણાવવાની જરૂર પડે છે કે, હાલમાં હિંદુસ્થાનમાં કેટલાક લાગોમાં ગોવધ થતો કહેવામાં આવે છે તે તરફ આપે મજબુત ઉપાયો ગ્રહણ કર્યા હશે તો પણ એ વિષે ખાસ જરૂર જોઈતા ઉપાયો લેવા લલામણુ કરીએ છીએ. તા. સદર.

KALLIANJI.

આ. કારભારી-સાંચલા.

[३]

नं. ५

BOBBILI.

25-9-1906.

SIR,

I am desired by the Maharajah of Bobbili to acknowledge your letter of the 21st instant and to inform you that there is no custom of sacrifices of animal to the goddess in these parts except in rural villages as you supposed.

Yours faithfully,

W. K. SARMA.

HAZUR WRITER.

Huzur Office,

नं. ६

DHRANGADHRA 21-9-6

The

Resident general secretary Jain
Swetamber conference office,
Champangali, Bombay.

SIR,

I have the honour under instructions from His Highness the Maharaja Rajsahab to acknowledge the receipt of your letter of the 18th instant and to state that the killing of an animal on the Dasara holiday was a religious rite performed in the Jhala family of the Rajputs whose head His Highness the Rajsahab is, but that since his accession to the gadi, which went took place in December 1900, His Highness has prohibited this ceremony out of regard to the common principles of humanity so nobly cherished by the Jain community.

The right has ceased altogether in this state and I may remind you, that His Highness' action was myde the subject of a congratulatory address presented to His Highness when he visited Bombay in 1902 at a public Meeting of which you were the president.

I have the honour to be

Sir,

Your most obedient servant

Parshuram B. Purmarker

Private Secretary to

H.H. the Rajsahab Dhrangadra.

नं. ७

सूनी राजधानि.

ता. १० अक्तूबर १९०६.

यथायोग्य श्रीकारपूर्वक जैनश्वेताम्बर कॉन्फरन्स रेसिडेंट जनरल सेक्रेट्री साहिब.

आपका प्रेषित पत्र २३-९-१९०६ का प्राप्त होकर असीमास्वाद हुआ. सो धन्य-
वादादनन्तर जवाबन् तेहरा रहे के इस हमारे राज्यमें असी पचास व पंचपन सालसे दश-
हरा आदि नवरात्रेकी देवी पूजामें पाडा वगैराके बलिदानकी रस्म मेरे पिताजी साहिबके सम-
यसे बिल्कुल मोकूफ की गई है. जिसकी पुष्टिमें हमनेभी यथाशक्य सहायताकी और आइं-
दाके लिये भी इस कुरीतिके रोकनेमें तत्पर हुं. याने जहांतक मुमकिन् हे वकरां वगैरह
वेजवान् पशुओंके वध रोकनेका उपाय भी किया जाता है और उनकी रक्षाका ख्याल रखा
जाता है. और हमारी हरगीज ये: मनशा नहि है के किसी भी किस्मके वेजवान् पशुकी
हिंसा हो यतः यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति ॥ सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विज-
गुप्सते ॥ अन्यच्च ॥ सर्वभूतेषु चात्मानं सर्व भूतानि चात्मानि ॥ समपश्यन् ब्रम्ह परमं
याति नान्येन हेतुना ॥ अतएव ॥ अहिंसा पूर्वको धर्मः यस्मात्सद्भिर्ददाहृतः ॥ इति ॥

परन्तु हमारे इन पहाडी राज्योंमें क्षत्रियजाति और विशेषतः शूद्रजातिकी आधिक्यता
बौद्धकी वजेसे विजयादशमी आदि देवी पूजाके अतिरिक्त विवाहाऽऽदिक उत्सवोंमेंभी वक्तन्
फरवक्तन् बकरे आदि भक्ष्य जीवोंका वध कर्ते है. इस्को उक्त जातीय शस्त्रविद्याके संबंधमें
स्वजातीय धर्मख्याल कर्ते है. इस्के रोकनेपर ये उजर कर्ते हैं के यदि इस रस्मको बंद किया
जायगा तो शस्त्रसंचालन विद्याके त्यागसे हम और आइंदा हमारी सन्तती ऐसी बुजदिल
हो जायगी के भादू वगैरह जंगली दरिंदे जानवरानसे अपनी मवेशी और खेतीवाडी जिसपर
हमारी जिदगीका दार व मदार है रक्षा कर्नेमें असमर्थ हो जायगी. सो यदि जीवहिंसा
बंद कर्नेके लिये उक्त प्रजासे बलात् शस्त्र लेनेकी चेष्टा की जावे तो इस्से प्रत्यक्षतः तीन
हानि जे होती हैं (१) स्वजातिद्वेष, (२) प्रजाद्वेष (३) प्रजादुःख अगर इस्को एक
प्रकारका प्रजानाशभी कहा जाय तो इस्में व्याजोक्ति और अत्युक्ति दोष नहीं है. क्योंकि श-
स्त्रोंके ही बलसे पहाडी प्रजागण दरिंदा व गुजन्दा जंगली जानवरानसे अभी जान और विशे-
षतः खेतोंके अनाजकी रक्षा कर्ते हैं. परन्तु दृढ आशा की जासक्ती है के ज्यों ज्यों विद्याका
प्रचार वृद्धिको प्राप्त होता जायगा और साथ साथही अहिंसा परमोधर्मः । और योऽतियस्य
यदा मां समुभयोः पश्यतान्तरम् ॥ एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ १ ॥
ऐसे ऐसे भयोत्पादक हिंसानिवृत्तिके सदुपदेशभी होते रहेंगे तो स्वतः प्रजावर्गके मनमें
दयाका अंकुर उत्पन्न होकर धीरे धीरे विद्युत्स्वरूप धारण करके इसकुं प्रथाके हिंसारूप

વૃક્ષકો છિન્નભિન્ન કરકે નિર્મૂલ કર દેગા. પરન્તુ ઇસમ્ને ઉદયમકી આવશ્યકતા હૈ, સો મહાશય કરહી રહેહૈં અપરંચ હમ આપકે લેખકો સ્વીકૃત કરકે કોટિષઃ ધન્યવાદા દનંતર જિન હમારે પંજાબપ્રાતકી રાજધાનીઓમ્ને અપ્રી રૂઢી કામના સિદ્ધિકે લિયે પાઠોંકા વક્સત બલિદાન યા વેરહમીસે વધ હોતા હૈ અનેકે નામ સૂચનાર્થ જેલમ્ને દર્જ કરતે હૈં. નામ રાજધાની (૧) સુકેત, (૨) મગડી, (૩) કાંગડા જ્વાલામુખી, (૪) નાહન સમોર, (૫) ક્યોંઠ મજુગા—આદિ ઓર ઇસ પ્રાન્તકી છોટી છોટી ચન્દ રાજધાની જે હૈ સો આપ ઇન નરેશોકી સેવામ્ને ઇસ પશુ કલેશ નિવારક પત્ર મેજનેકા યત્ન કરે. ઓર કિસી સંસ્કૃતજ્ઞ ઉપદેશક પણિડત સાહિબકોમ્ની ઇન નરેશોંકી સેવામ્ને મેજનેકા ઉદયમ કરે. પરન્તુ ઉપદેશક સાહિબ ઇન રાજધાનીઓમ્ને જાનેસે પેશ્તર મુશ્કસે સાક્ષાત્કાર કરલેવે ક્યોંકે ઉન્કો ઇસ અમરમ્ને કુલન શેવ વ ફરાજમ ઇ ઇસ તર્ફકી રાહ વ રસ્મકે સમજાદિયે જાવે તાકે હમમો વેદાનુકૂલ ઉન્કી સહાયતા કર સકે બહુનાઽલ્લમ્બિજ્ઞેષ્વિતિ ॥ સંવત્ ૧૯૬૩ કાર્તિક પ્ર૦ ૪ ॥

॥ મહારાણાદિ પદવાચ્ય મજ્જો દેશાધિપ દુર્ગાસિંહ વર્મણઃ હસ્તાક્ષરાણિ ॥

નં. ૮

કોટડાસાંગાણી.

મેહેરબાન વીરચંદ દોપચંદ સી. આઈ. ઈ. જે, પી.

રેસીડન્ટ જનરલ સેક્રેટરી સાહેબ શ્રી જેન શ્વેતાંબર કોન્કર-સચોશીસ—મુ'અઈ. વિ. કે આપના તરફથી અહીંના ખુદાવિંદ ઠાકોરસાહેબ ઉપરના દેશી રાજ્યોમાં દશરાના પવિત્ર અને ધાર્મિક દિવસોમાં પાડા બકરાંનો વધ થતો હોય તો તે બંધ કરાવાનો હુકમ કાઢવા તથા સનાતન આર્યધર્મની રક્ષા કરવાનો ગયા માસના તા. ૧૮ મી નો છાપેલો વિનંતીપત્ર મળ્યો છે, તેના જવાબમાં આપને લખી જણાવવાનું કે આજ બાણીને ખુશી થશે કે અહીંના રાજ્યમાં ઘણા વર્ષો થયાં તેવા દિવસોમાં પાડા બકરાંનો વધ બીલકુલ થતો નથી એટલુંજ નહિ પણ તેવા મુંગા પ્રાણીઓ તરફ ખુદાવિંદ ઠાકોર સાહેબની ઘણી દયાની વૃત્તિ રહેલી છે.

તેમજ ધર્મ તરફ તેઓ સાહેબની લાગણી પણ વિશેષ હોવાથી સનાતન આર્યધર્મની રક્ષા કરવા તેમજ ઉત્તેજન આપવાને માટે હુમેશાં તેમના તરફથી કોશીશ જારી રહેલી છે.

આપના તરફથી “પશુવધના સંબંધમાં હિંદુશાસ્ત્ર શું કહે છે” તે પુસ્તકનો ભાગ ૧ લો મળ્યો છે ને ભાગ ૨ જે તૈયાર થયે તે પણ મોકલાવવાની કૃપા કરશો. કારણ કે તેમાંથી પણ ઘણું જાણવાનું બની શકે તેવું છે. તા. ૩-૧૦-૦૬.

કારભારી—કોટડા સાંગાણી.

[૩]

નં. ૯ વારાહી,

તા. ૨૮-૯-૧૯૦૬.

મિ. વીરચંદ દોપચંદ, સી, આઈ, ઇ, જી, પી,
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સના રેસીડન્ટ જનરલ સેક્રેટરી સાહેબ.

આપનો તા. ૨૮-૯-૦૬ નો પત્ર મલ્યો-વાંચી બીના બાણી. અવાચક પ્રાણીઓના રક્ષણાર્થે આપની પરોપકાર વૃત્તિ તથા જીવર પૂર્વકની લાગણી બોધ અમને પારાવાર ખુશાલી ઉપજે છે અને તે બાબત અમો આપને ધન્યવાદ તથા મુબારકી આપીએ છીએ. અને તેના સંબંધમાં આપને જણાવવાનું કે અમારા રાજ્યની અંદર દશરાની ક્રીયાઓની અંદર તેવો પશુવધ બિલકુલ કરવામાં આવતો નથી, એમ જણાવવાને અમોને ખુશી ઉપજે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેવો રિવાજ આ રાજ્યની અંદર પ્રથમથીજ નથી. તેવાં પ્રાણીઓની તરફ અમો બહુજ દયાની દૃષ્ટિથી જોવા ખુશી છીએ. આપની તન્દુરસ્તી ચાહું છું. આ તરફનું કામકાજ બીજું લખાવશો-હાલ એજ.

નામદાર હજુર સાહેબનાં ક્રમમાનથી.

વિ. સેવક.

Baxi.

Head clerk Warahi state.

નં. ૧૦ કટોસણા.

તા. ૧૬-૧૦-૦૬. મંગળ.

શ્રી જન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ ઓફીસ.

અખીગણી-મુંબઈ.

આપનો ગયા માસની તા. ૨૧ મીનો પત્ર મલ્યો. તેમાં પશુવધ શાસ્ત્ર રીતિ નથી એ વિષે વિવેચન કરી આપે જે મહાન્ કાર્ય બજાવવા ઉત્સાહ અને ખતથી મને જે ભલામણ કરી છે તે ખાતે હું આપનો અંતઃકરણથી આભાર માનું છું.

અત્રે દશરાના તેહેવારમાં માતા આગળ પૂર્વના જડ ઘાલી બેઠેલા અજ્ઞાન વિચારથી જે પશુવધ થતો હતો તેમને અચ્ચા ત્રણ વર્ષથી હુમેશને માટે બંધ કર્યો છે. અને

જ્યાં જ્યાં આ તેહિવારમાં માતા આગળ પશુવધ થતા માલુમ પડે છે, ત્યાં ત્યાં આગ્રહ પૂર્વક બંધ કરાવવામાં તજવીજ થાય છે. તો પણ આપે સમયાનુસાર જે ચેતવણી આપી આપની ફરજ અદા કરી છે જેને માટે હું ધન્યવાદ આપું છું.

અમારા તાલુકામાં આ દશરાના તેહિવારમાં માતા આગળ થતો પશુવધ હમેશને માટે બંધ કરેલો છે તેનો દાખલો ખીજાં રાજ્યો કે જ્યાં આવા તેહિવારોમાં પશુવધ થતો હોય તેઓ લેશે એમ હું આશા રાખું છું. અને એટલા માટે આ દાખલો શ્રી જૈન પેપરમાં પ્રસિદ્ધ કરાવવા આપને હું ભલામણ કરું છું.

હું-છું-આપનો ઉન્નતી આહુક.

Takhat sinhji K.

ઠાકોર શ્રી. તાલુકા કટોસણા.

નં. ૧૧

લીંબડી.

તા. ૨૭-૯-૧૯૦૬-શુક્રવાર.

મેહરબાન શેઠ સાહેબ.

વીરચંદલાઈ.

મુંબઈ.

દશરાના દિવસ ઉપર પશુહિંસા બંધ કરવાના સંબંધમાં આપનો તા. ૨૦ મીનો પત્ર નામદાર ખુ. હજુર સાહેબ શ્રીને નીધા રોશન થયેલ છે. તે સંબંધમાં લખવાનું કે આપનું લખવું યોગ્ય છે. પરંતુ આ રાજ્યમાં તેવા પ્રસંગે કોઈ પણ પશુવધ મૂળથીજ કરવામાં આવતો નથી. તેથી તે બંધ કરવાપણુંજ નથી એ આપના ધ્યાનમાં આવશે.

તા-સદર,

લી. સે.

પ્રભાલ જીવણલાઈના સલામ.

સેક્રેટરી ઠાકોર સાહેબ-લીંબડી.

નં. ૧૨

પાટડી.

સ્વસ્તિશ્રી મુંબાઈ બંદર મહા શુભસ્થાને સર્વે શુભોપમા યોગ્ય શેઠજી વીરચંદ દીપચંદ સી. આઈ. ઇ. જે. પી. ની ચીરંજીવી. એતાન શ્રી પાટડીથી લખાવીત કરખર

શ્રી સુરજમલજીના રામરામ વાંચજો. વિશેષ આપનો પત્ર તા. ૧૮-૯-૦૬ નો દશરાના પવિત્ર અને ધાર્મિક દિવસોમાં પાડાં, બકરાંઓના વધ કરવામાં આવે છે તે બંધ કરવા વિગેરે સંબંધીનો આવ્યો તે વિષે જણાવવાનું કે આપે આવાં મુંગા પ્રાણી ઉપર હુત્યા નહીં ગુજરવા બાબત જે પરીશ્રમ લીધો છે તે જાણી ઘણા ખુશી થયા છીએ. અમારા સ્ટેટમાં આવા મુંગા પ્રાણી ઉપર ઘાતકીપણું ગુજરવામાં આવતું નથી તે સહેજ જાણવા સારૂ લખ્યું છે.

અત્રે સર્વ કુશલ છે; આપની ખુશાલી ચાહીએ છીએ.

આ તરફનું કામકાજ બીન જુદાઈ લખશે. સા. ૧૯૬૨ ના આશો શુદ્ધ ૬ તા. ૨૪ માંહે સપ્ટેમ્બર સને. ૧૯૦૬.

નં. ૧૩

ખંભાત.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સના જનરલ સેક્રેટરી સાહેબ તરફ સ્વસ્થાન ખંભાતના દિવાન તરફથી લખી મોકલવાનું એ જે આપનો છાપેલો કાગળ તા. ૧૮ મી સપ્ટેમ્બરનો દશરાના દિવસે બકરાં પાડાનો વધ અટકાવવા સંબંધીનો નામદાર નવાબ સાહેબ બહાદુરને મલ્યો છે. તેના જવાબમાં આપને જણાવવાને મને ઉમંગ થયો છે કે દશરાના દિવસે બકરાં પાડા વધ કરવાનો અત્રે રિવાજ નથી. તે સાથે આપ જાણીને રાજી થશે કે આ મુસલમાની રાજ્ય છતાં આ રાજ્યોમાં ગૌ વધનો પ્રતીબંધ લાંબી મુદતથી કરવામાં આવ્યો છે. અને તેજ પ્રમાણે હજી સુધી પ્રતિબંધ કાયમ છે. તા. ૨૦-૯-૧૯૦૬.
દીવાન.

નં. ૧૪

Madena 28th September, 1906r

From

B. Raja Rajaswara Sathupati

Minor Raja of Ramnad.

To

The Secretary Shri Jayna Swetamber Conference

DEAR SIR,

Your letter asking to stop animal sacrifice during Dasara festivals at Ramnad to shree goddess Raj Rajaswari to hand. This custom has been

abandoned since 12 years under personal orders from H.H. the Jagad
Guru Maha Swamiji of Sringeri Mysore.

Many thanks for your kind and noble undertaking as my father to
whom you the letter died. I have taken the liberty of replying to you.

Yours truly,
B. RAJA RAJSWARA.
MINOR RAJA RAMNAD.

नं. १५

बराँ, करछन, इलाहाबाद.

१६-१०-१९०६.

श्रीयुत वीरचन्द दीपचन्द रेसीडेन्ट जनरल सेक्रेटरी श्री जैन श्वेताम्बर कान्फरन्स
समीपेषु. महाशय !

आपका पत्र सेवामें श्रीमान कुंवर राघव प्रसाद नागायण सिंहजी देव बरावाधिपतिके
उपस्थित किया गया. श्रीमानने क्या ये लोगोके जीव रक्षाके उद्योग करनेकी उपत्याधिक
प्रशंसा की और यह राज्य श्री रामानुजीय वैश्वकी है. यहां किसी पशुपक्षीका वध किसी
औसरमें नहीं होता. जीवोंपर दया करना इस मतका सिद्धान्त है-कमधिकम्

भवदीय

भैरवसिंह बर्मा.

नं. १६

राजूला.

प्रिय महाशय,

आपका खत पाया हाल जानयस हमारे रियास्तमे किसी पशुका काम नहीं कराया
जाता. आपको यकीन रखना चाहिये कि यहां धर्मसे विरुद्ध कभी न होगा आपको यकीन
रखना चाहिये क्योंकि कोई सखस ऐसा काम करता है उसको सजाय जेहलकी जाती है
जबाब पोचे:

RAO RAMPRASAD JAJIRDAR of kamtee. Rojowla.

મુંબઈ સમાચાર.

મુંબઈ તા. ૨૧-૬-૧૯૦૬.

દશરાના પવિત્ર હિંદુ તેહેવાર ઉપર વહેમથી હિંદુ રાજ્યોમાં
ભોગ થઈ પડતાં પ્રાણીઓ તરફ દયાભાવ રાખવાની
કરવામાં આવેલી વાજબી અરજ.

દશરા એટલે કે આશ્વન શુદ્ધ દશમનો દિવસ હિંદુ ભાઈઓ વચ્ચે ઘણો શુકન ભર્યો અને પવિત્ર ગણવામાં આવે છે. હિંદુભાઈઓને કેઈ પણ સાહસ ખેડવાનું હોય ત્યારે તેઓ તેની શરૂઆત કરવા માટે દશરાનો દિવસ પસંદ કરે છે, કારણકે શ્રી સીતાજીને હરી જનારા રાવણ ઉપર શ્રી રામચંદ્રજી જે દિવસે ચઢાઈ લઈ ગયા હતા તે વિજ્યા દશમી અથવા દશરાનો દિવસ હતો. તે ઉપરાંત મહાભારતમાં પણ આ દિવસ માટે ઘણું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. મહાભારતના વિરાટપર્વમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે, પાંચ પાંડવોમાંના એક અર્જુને જે હથીયારોને એક વર્ષસુધી નહીં અડકવાની બાધા લઈને સમડીનાં ઝાડ ઉપર સંતાડી રાખ્યાં હતાં તે આખું વર્ષ ખલાસ થયા પછી ઝાડ ઉપરથી વિજ્યા દશમીને દિવસે ઉતાર્યાં હતાં. અને તે પછી તેણે જે પરાક્રમ કરવા આરંભ્યો તેમાં તેને કૃતેહ મળી હતી. એ કારણોને લીધે વિજ્યા દશમીનો દિવસ ઘણો શુભ ગણવામાં આવે છે, અને તેથી તે દિવસે કેટલીક ધાર્મિક ક્રિયાઓ દાખલા તરીકે સમડી પૂજન વગેરે કરવાનો રિવાજ દાખલ થયો છે. સમડીનું પૂજન કરવાનું મુખ્ય કારણ એટલું જ છે કે તે ઝાડને પવિત્ર માનવામાં આવે છે, અને અર્જુને તે ઝાડ ઉપરથી હથીયાર ઉતારતાં પહેલાં તેની પૂજા કરી હતી. તેથી દરેક હિંદુરાજ તે દશમીને દિવસે સમડીના ઝાડનું પૂજન કરવાની ફરજ માને છે ઇતિહાસિક પુસ્તકો વગેરેમાંથી તેટલું મળી આવે છે, પણ તેની સાથે પાડા યા બકરાનો ભોગ આપવાનો રિવાજ ક્યારથી દાખલ થયો તે કાંઈ મળી શકતું નથી, અનુમાન માત્ર એટલું જ કહાડી શકાય છે કે જે કાળમાં બ્રાહ્મણો વેદાભ્યાસમાં નબળા પડતા ગયા ત્યારે નવા તત્વો ઉમેરીને પોતાનું સર્વોપરીપણું ટકાવી રાખવાની તજવીજ કરવા લાગ્યા, તે વખતમાં આ રિવાજ દાખલ થયો હશે. મહાકાળીના ભક્તો તે દેવીનો ભોગ ચઢાવવામાં જ પોતાનું કર્તવ્ય માને છે. અને બંગાળમાં દુર્ગા પૂજના એટલે કે વિજ્યા દશમીના દિવસે હજારો બકરાં મહાકાળીના નામે રેંહેસવામાં આવે છે તે આપણે જાણીએ છીએ. પણ હિંદુરાજ, મહારાજાઓ માત્ર બ્રાહ્મણોનાં ગુરૂપણું હેઠળ કામ કરતા આવ્યા છે, તેઓએ દશરાના પવિત્ર દિવસે પશુવધ કરવાનો રિવાજ શા કારણે અને ક્યારથી પસંદ કર્યો તે નહીં કહી શકાતું નથી. એટલું તો ચોક્કસ છે કે જે રાજકર્તાઓ તે રિવાજનું નિરૂપયોગીપણું જોઈ શક્યા છે તેઓ તે બંધ કરવામાં પછાત પડ્યા નથી; તો પણ હજી ઘણા રાજકર્તાઓ આગલા વખતથી ચાલતો આવેલો રિવાજ બંધ પાડવાની જરૂર જોઈ અથવા હિંમત બતાવી શકતા

નથી. રાજાઓ એ પવિત્ર દિવસે દેવોને નામે પશુવધ કરે એટલે પ્રજાના કોઈ માણસા પણ તેમ કરે તે અટકાવવાનું બની શકે નહીં. કોળી, ભીલ વગેરે જાતના લોકો પણ તે દિવસે ખાસ કરીને પાડાઓનો વધ કરે છે, અને તેથી જોકે પ્રજાના ઘણાક લોકોની લાગ. ણીઓ દુખાય છે તો પણ તે ચલાવી લેવામાં આવે છે. તે રાજકર્તાઓ પાસે તેમની પ્રજા તરફથી ખાનગી રીતે અરજ કરવામાં આવતી રહી છે, પણ તે ઉપર ઘટતું ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી; જેનું કારણ ચાલતા આવેલા રિવાજને બંધ પાડવાની અનીચ્છાનુંજ આપણે જોઈએ છીએ. પ્રજાવર્ગના ચોક્કસ લોકો પોતાનાં ધાર્મિક જનકને અંગે એકાંતમાં ગમે તે રીતે કામ લે તે સામે બીજા ધર્મના લોકો વાંધો ઉઠાવી શકે નહીં; પણ એક ધર્મ-નિષ્ઠ રાજકર્તા તેવા વાંધા ભરેલા રિવાજને સ્વકૃત્યવડે ઉત્તેજન આપે તે સામેતો તેની પ્રજા વાંધો ઉઠાવે તે વાજબી ગણવો અને તે ઉપર ધ્યાન અપાવું જોઈએ.

• પશુવધ કરવાના તે રિવાજ સામે જાહેરરીતે વાંધો ઉઠાવવાની શરૂઆત આશરે ચાર વર્ષની વાત ઉપર મુંબઈના કેટલાક હિંદુ અને જૈન ગ્રહસ્થો તરફથી કરવામાં આવી હતી, પણ તે વખતે કેટલીક કઠંગી રીતે કામ લેવામાં આવ્યું હતું. છેક છેલ્લે દિવસે મુંબઈની ગોધટી નાટક શાળામાં એક સલા ભરવામાં આવી હતી અને તેમાં ઠરાવ પસાર કરવાબાદ કેટલાક રાજકર્તાઓ ઉપર તારના સંદેશો મોકલવામાં આવ્યા હતા કે તેઓ પશુવધ કરશે તો પ્રજાની લાગણી દુખાશે. એક ખાનગી શખસ પણ એ જાતના ફરમાનને માન આપવાની દરકાર નહિ કરે, તો પછી એક રાજકર્તા તેનાં ફરમાનનો અમલ કેમ કરે તે સમજતાં કદાચજ મુશ્કેલ પડશે. તે પછીનાં વરસે પણ છેક આખેસીમાંજ તેની હિલચાલ કરવામાં આવી હતી, અને એક વખત મુંબઈમાં ચોક્કસ રાજકર્તાઓની હાજરીનો લાભ લઈને એક ઉચ્ચુદેશને તેમની મુલાકાત લીધી હતી જે વેળાએ વિવેક ભર્યો જવાબ વાળી ધ્યાન આપવાનું વચન આપવામાં આવ્યું હતું. જીવ દયાને. ઝુંડો ઉપાડનારા જૈનોએ તેની સાથે સાથે દર વર્ષે પોતાની કોન્ફરન્સોમાં દશરાને દિવસે કરવામાં આવતા પશુવધ માટે દીલગીરી જાહેર કર્યાં કરી છે અને તે અટકાવવામાટે આગ્રહ કર્યો છે તે રીતે ચારેક વર્ષ માત્ર ઠરાવો કરવામાં પસાર થયા પછી આ વરસે જે વળણ જૈન કોન્ફરન્સના કારોબારીઓએ ધારણ કરી છે તે આગલાં બધાં પગલાંથી જુદા પ્રકારની અને પસંદ કરવા જોગ છે. જૈન કોન્ફરન્સના મુંબઈ ખાતેના રેસીડન્ટ જનરલ સેક્રેટરીએ જુદા જુદા રાજકર્તાઓ ઉપર એક વિવેક ભર્યો પત્ર લખી અરજ ગુજારી છે કે સનાતન આર્યધર્મના રક્ષણાર્થે અને અવાચક નિરપરાધી જનવરોની હત્યા થતી અટકાવવા માટે તેઓ પોતાના રાજ્યમાં પાડા બકરાં વગેરેનો વધ બંધ કરવાનો હુકમ કાઢશે અથવા જારી કરશે. તે અરજ વિવેક સાથે અને ઘટતી દલીલો જોડે કરવામાં આવી છે. અને તે ઉપર ઘટતું ધ્યાન આપવાની જરૂર રાજકર્તાઓ સ્વીકારશે તો જૈન જેવી કોમને ખુશીજ કરવાનું કામ બજાવશે. ઘણા હિંદુ રાજકર્તાઓએ પોતે વધ કરવાનું બંધ કર્યું છે. અને બીજાઓ કરતા હોય તેમને પણ અટકાવવાનો હુકમ કહાડ્યો છે. તેનો મોટો લાગ ખુશી થયો છે. વળી, પોતાના રાજ્યની હદમાં તેવો હુકમ કહા-

ડવાની સંપૂર્ણ સત્તા તેઓ ધરાવે છે, જેકે કદાચ કોઈ સ્થાનિક સંજોગો બુદ્ધ હોવાને લીધે તેવો હુકમ નહિ કહાડવામાં તેઓ વાજબી રીતે કામ લેતા ગણી શકાય તે સત્તાનો ઉપયોગ કરવો ન કરવો તેનો આધાર રાજ્યકર્તાઓ અને તેમના મુકાનીઓ ઉપર રહે છે, પણ આપણે તો તેમને સૂચના માત્ર કરવાના અધિકારી છીએ, અને તે ઉપર તેઓ ઘટતું ધ્યાન આપે એટલીજ આપણે ઉમેદ ધરાવીશું.

નં. ૨.

અખબારે સોદાગર.

મુંબઈ, તા. ૨૧-૯-૧૯૦૬.

દશરાના દિવસે પાડાનો થતો વધ તે અટકાવવાને હિંદુ
રાજ્યોને જૈન અપીલ.

દશરાના હિંદુ તહેવાર ઉપર કરવામાં આવતો પશુવધ અટકાવવાને હિંદુ રાજ્યકર્તાઓને શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સના રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી મિ. વીરચંદ દીપચંદ સી. આઈ. ઈ. તરફથી કરવામાં આવેલી અરજી અમે અમારા ગઈ કાલના અંકમાં પ્રગટ કરી ગયા છીએ. દરસાલ હિંદુ ભાઈઓના એ સગણવંતા તહેવારને ટાંકણે મુંગા જાનવરોની કરપીણ કતલ કરવાના સેંકડો કમકમાટ ઉપજાવનારા બનાવો દેશી રાજ્યોમાં બને છે, અને દરસાલ તે કરપીણકતલ અટકાવવાને અનેક અરજીઓ દયા ધર્મને માનનારી, જીવદયાળુ જૈનકોમ તરફથી કરવામાં આવે છે; પરંતુ હજી તેનું જોઈએ તેવું મનમાનતું પરિણામ આવેલું નહીં જોઈ, કેળવાયેલા હિંદુવર્ગ ખરેખર દિલગીર થશે. કેલવણી અને સુધારા વધારાના આ જમાનામાં વહેમ, અજ્ઞાનતા અને બીન કેળવણીના જંગલી જમાનાની માફક ધર્મને બહાને મુંગા પ્રાણીઓનો વધ કરવાના દહાડા હવે વહી ગયા છે, કારણકે કેળવાયેલી બુદ્ધિ, સાદી સમજ અને ધુજરી છુટાવનારું કામ કરવાને આજનો જમાનો સાફ ના પાડે છે. આજનો જમાનો કેલવણી રૂપી સુરજના બળવડે અંધકાર રૂપી અંધારાનો નાશ કરનારો છે, તેમ છતાં સુધરેલા જમાનાને નહા છાજતા બનાવો બને એ ખરે એક વિચિત્ર બીના છે. અમેને જણાવવાને સંતોષ ઉપજ છે કે અગાઉ દેશી રાજ્યોમાં પાડા, બકરાઓ વિગેરે મુંગા જાનવરોનો જે ધર્મધોકાર વધ કરવામાં આવતો હતો તે હવે મોટા પ્રમાણમાં અંધ પડ્યો છે. અને સાદી સમજ અને કેળવાયેલી બુદ્ધિ જ્યાં ત્યાં ફરી વલી છે; તો પણ કેટલાંક હિંદુ રાજ્યોમાં એ ધાતકી રિવાજ હસતી ભોગવે છે, જે અટકાવવાને એ રાજ્યોના કેળવાયેલા નરપતિઓને દરેક પગલાં ભરવાં જોઈએ છે. દેવ દેવીઓને સંતોષ પમાડવાના નિયમથી આ મુંગા જાનવરોનાં જાનની ખુવારી કરવામાં આવે છે. અને એમ માનવામાં આવે છે કે

તેથી મરકી, કેલેરા, શીતળા અને દુકાળ, વિગેરે ભય'કર આક્રમો નાબુદ થશે, પણ આ એક વિચીત્ર વહેમનું કારણ છે અને કોઈપણ કેળવાયેલા રાજકર્તા તે વહેમને લેશ ભારખી વજન આપશે નહીં. જે ઠેકાણે વહેવાર ઉપાયો લેવા નોંધાયે તે છોડી દઈને વહેમને શરણ થઈ, ગમે તેવા હુસી કહાડવા નેગ ધલાને હાથ ધરવામાં આવે, એજ હિંદુઓમાં તેમજ ખીજી કેમોમાં લાંબો વખત થયાં જડધાલી બેઠેલાં સંસ્કારોને પુરવાર કરી આપવાને પૂરતા છે. કેટલીક વાર આવા પ્રકારનો પશુવધ અમોએ ઉપર જણાવ્યું તેમ ધર્મને બહાને કરી તેને શાસ્ત્રસંમત જણાવવામાં આવે છે, પણ તેને લગતો નિર્ણય મોટા મોટા હિંદુ વિદ્વાન્ શાસ્ત્રીઓની સભામાં અનેકવાર થઈ ચુક્યો છે. અને તે નિર્ણયને અનુસરી રહેમદીલના કેટલાક હિંદુ રાજ્યકર્તાઓએ પોતાના રાજ્યમાં દશરાને દિવસે લાંબો વખત થયાં ચાલતા આવેલા પશુવધને બંધ કર્યો છે. ગોંડળના નામદાર ઠાકોર સાહેબ, જામનગરના નામદાર જામ સાહેબ, ધ્રાંગધ્રાના નામદાર રાજ સાહેબ, વગેરે દેશી રાજ્યકર્તાઓએ તેવું ડહાપણ ભરેલું પગલું ભર્યું છે. અને તેવું પગલું ભરી તેઓએ મુગાં જાનવરોની નેક દુવા સંપાદન કરી છે. અમારે આ તકે જણાવવું નોંધાયે કે, કેટલાંક દેશી રાજ્યોમાં પશુવધ બંધ પડ્યો છે, તેનો મુખ્ય સબબ જૈન ભાઈઓની એકસરખી ચાલુ લડતને આભારી છે. હજુખી જૈન ભાઈઓ આ લડત પૂરજોશ અને ઉલટથી ચાલુ રાખશે, તો તેનું દરેક રીતે ક્રતેહમંદ પરિણામ આવશે અને ઘણાં ખરાં દેશી રાજ્યોમાં પશુવધ થાય છે, તે પણ બંધ પડશે. જૈન ફ્રાન્સના જનરલ સેક્રેટરી શેઠ વીરચંદ દશરાનો તહેવાર આવી પુગતાં અગાઉ હિંદુ રાજ્યકર્તાઓને અરજી કરી જે ચેતવણી આપી છે, તે અમો વખતસરની લેખીએ છીએ. છેક છેલ્લી ઘડીએ ચાને ખીજી શખ્તોમાં બોલીએ તો છેક ખારમે કલાકે જાગી તાર માર-ક્રતે દશરાને દિવસેજ અરજી કરવાનું પગલું ભરવા કરતાં આગમજથી આ પ્રમાણે કરવામાં આવેલી અરજી અલખતે પસંદ કરવા નેગ છે; કારણ કે તેથી તે ઉપર પુખ્ત વિચાર ચલાવવાને અને સાદી સમજ વાપરી તે ઉપર અમલ કરવાને પુરતો વખત રાજકર્તાઓને મળે છે. અમો ઈચ્છીશું કે પાડા બકરાનો વધ બંધ કરવાનો હુકમ બહાર પાડી દેશી રાજકર્તાઓ પોતાના રહેમદીલનો અરજો ધડો લેવા નેગ દાખલો આપવાને હવે પછાત પડશે નહીં.

નં. ૩.

અખખારે ઈસલામ.

મુ'બઈ, તા. ૨૧-૯-૧૯૦૬.

દશરાના દહાડે ચાલતી નિર્દય કત્તલ.

હિંદુ ભાઈઓના દશરાના મોટા તહેવારના દિને દેવીને સતીષ રાખવાને બહાને બકરાં, પાડા વગેરેની નિર્દય કત્તલ દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં મોટા પ્રમાણમાં ચલાવવામાં

આવે છે. કાઠિઆવાડના કેટલાક હિંદુ રાજાઓ તરફથી પણ એવા લોગો દશરાનાં દિવસે અપાતા હોવાથી અત્રેની શ્રી જૈન કોન્કર-સે તેનો અટકાવ કરવા એ રાજાઓને અપીલ ગુજારી છે. જે અમો અમારા ગર્ધ કાલનાં અંકમાં પ્રગટ કરી ગયા છીએ. એ લોગો આપવાના બચાવમાં એવી દલીલ રજુ કરવામાં આવે છે કે, તે દેવીને સંતોષ કરવાના હેતુથી આપવામાં આવે છે કે, જેથી દેશમાં ઉડતા રોગો અને બીજી કુદરતી આફતો ફેલાવ પામે નહીં. કેટલાક વર્ષો થયાં આવા લોગો અપાયા છતાં દેશના જુદાજુદા ભાગોમાં મરડી, કોલેરા, દુકાલ, ધરતીકંપ, રેલો, આગો વગેરેની આફતો પડ્યાજ કરે છે. જેથી હિંદુ ભાઈઓની ખાત્રી થવી બેઠયે કે એવા લોગોની કોઈપણ તરેહની અસર થતી નથી. હિંદુઓનો મોટો ભાગ અન્ન, ફલ, શાકનો ખોરાક ખાનારા હોય છે, તેઓ માંસના ખોરાકથી અલગ રહે છે; અને તેથી કુદરતી માંસ ખાનારા બીજી જાતો કરતાં મુંગા પ્રાણીઓના સંબંધમાં તેમની લાગણી વધારે દયાળુ હોય છે. એમ છતાં ખુદ હિંદુઓજ એક મોટા તહેવારના દિને એક ખોટા ધાર્મિક ઓઠા હેઠલ નિર્દોષ જનવરોની કતલ વર્ષો સુધી ચાલુરાખે એ જેટલું અભયથી ભરેલું છે તેટલુંજ હિંદુઓની જનવરો તરફની દયા લાગણીને હીણરૂપતી લગાડનારું છે. કમનશીબે આ રીવાજને હિંદુ રાજાઓ તરફથી મોટું ઉત્તેજન મળે છે. તેઓ પોત પોતાના રાજ્યની હદની અંદર, રાજ્યની તિબેરીના ખર્ચે મોટા પ્રમાણમાં જનવરોનો વધ કરાવે છે, અને તેવા લોગ આપવાની કીચોને મોટું રૂપ આપી તેમાં અંગતલાલ લે છે. રાજાઓ તરફથી જ્યારે આ નિર્દય રિવાજને એવું ઉત્તેજન આપવામાં આવે ત્યારે પ્રજા તેમને પગલે પગલે ચાલે તો તેમાં નવાઈ નથી. વર્ષો સુધી આ રિવાજ પુરજોરમાં ચાલ્યા બાદ કેલવણીના ફેલાવા સાથે આ કમકમાટ ઉપજાવનારી રસમ તરફ ધાર્મિક હિંદુ ભાઈઓનું ધ્યાન ખેંચાયું છે. અને તેઓ અને ખસુસ કરી જૈન ભાઈઓના સંબંધમાં આજ કેટલુંક થયું ચર્ચા ચલાવતા રહ્યા છે જેનું શુભ પરિણામ કેટલાક દાખલાઓમાં ખુલ્લું જણાઈ આવે છે. અને એવીજ રીતે જનવરોની એ વધ સામેની ચકચાર ખત અને કોરોશથી ચાલુ રાખ્યાથી વખતના વટેવા સાથે એ લોગોના સંબંધમાં પ્રજામત તેઓ પોતા તરફ ખેંચવા શકતીમાન થશે અને રફતે રફતે મુંગા પ્રાણીઓ ઉપર ગુજરતું આ નિર્દય ઘાતકીપણું મોટા ભાગે હિંદુમાંથી નાબૂદ થયા વગર રહેશે નહીં.

નં. ૪.

જામેજમશેદ.

મુખર્ષ તા. ૨૨-૯-૧૯૦૬.

દશરાના તહેવારો ઉપર મુંગા જનવરોનો ભોગ.

મોરબીના ઠાકોર સાહેબનું સ્તુત્ય પગલું.

ગર્ધ તા. ૧૮ મીએ શીઘ્ર કવિ શંકરલાલ મહેશ્વરના પ્રમુખપણા હેઠળ મોરબી ખાતે

સરસ્વતી સમાજનો મેળાવડો લેગો મળ્યો હતો. જે વેળાએ દશરાના તેહવારો ઉપર નિર્દોષ જનવરોનો ખીન જરૂરનો લોગ અપાતો અટકાવનો હુકમ ઠાકોર સાહેબે બહાર પાડવાથી તેમનો ઉપકાર માનવા તથા ખીન દેશી રાજ્યોને જનવરોનો રિવાજ બંધ પાડવા અરજ કરવાનો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

નં ૦ ૫.

નિર્દોષી પ્રાણીઓનો વર્કીલ.

સાંજ વર્તમાન તથા અખબારે સોદાગર પ્રત્યે
મોકલેલો તેના પત્ર.

મુ'બઈ, તા. ૨૨-૯-૧૯૦૬.

જીવહયાના હીમાયતીઓને સૂચના.

“ સાંજ વર્તમાન ” ના અધિપતિ જોગ:—

સાહેબ,

હિંદુ ભાઈઓનો દશરાનો તેહવાર આવી પહોંચ્યો છે. હુમણાં બે ચાર વર્ષ થયાં જોવામાં આવે છે તે મુજબ “ જીવહયા ” મતવાળા લોકો તરફથી શેઠ વીરચંદ દશરાપર દેશી રાજ્યોપર તેમનાં રાજ્યમાં થતો પાડાનો વધ અટકાવવા સાંજે એક પત્ર લખી મોકલ્યો છે.

જ્યારે ‘ જીવહયા ’ વાળા લોકોથી દૂરદેશમાં વર્ષમાં એક દિવસ અજ્ઞાનપણથી અથવા ધર્મોપણથી થતો નિરપરાધી પ્રાણીઓનો વધ ખમી શકતો નથી અને તેને સાંજે દોડાદોડ કરે છે, તો ખુદ મુબઈમાં તેમના ગોયા મરોડાં આગળ વાંદરામાં જાણી જોઈને ધર્મ અથવા અજ્ઞાનનાં કંઈપણ બહાના વગર રોજ ભરવા સેંકડો નિર્દોષ પ્રાણીઓનો વધ ફક્ત માણસોનાં હોજરાં ભરવા સાંજે થાય છે ને થતો આવે છે, તેથી કેમ લાગણી દુખાતી નથી. તથા તે વધ અટાવવા અથવા ઓછો કરાવવા કેમ પગલાં ભરતા નથી તે કાંઈ સમજી શકાતું નથી.

વિદ્વાન માણસોનું તથા એ બાબતના અનુભવી ડાક્ટરોનું મત છે કે માણસને માંસાહારની જરૂર નથી. અને સામું એવો ખોરાખ ખાવાથી નુકસાન થાય છે, તેવા લોકોમાંથી-જીવહયા મતવાળામાંથી-હિંદના ખેતીના ઉદ્યોગમાં વપરાતા, તથા દુધાળાં જનવરોનો નાશ

ઓછો થતો જોવાને રાજ હોય તે લોકોમાંથી, અથવા ખીજા પરોપકારી અથવા દેશ હિતચિંતક વગેરે લોકોમાંથી એવો કોઈ વીરપુરુષ નીકળશે કે આ નિર્દોષ પ્રાણીઓ તરફથી બાથલીડી આ દેશમાં નહીં તો શહેરમાં તેમનો થતો વધ અટકાવે અથવા ઓછો કરે.

શેઠ વીરચંદ તથા તેમના મિત્રો આ પત્ર ઉપર ધ્યાનપૂર્વક વિચાર કરશે એવી આશા છે.

લિં

નિર્દોષ પ્રાણીઓનો વકીલ.

નં. ૬.

સયાજી વિજય.

વડોદરા, તા. ૨૭-૯-૧૯૦૬.

દશરાને દિને થતો પશુવધ.

કેટલાક સનાતન મતવાળાઓનું એવું માનવું છે કે યજ્ઞની અંદર વધ બલિદાન આપવું જોઈએ, નહિતો દેવીને કોપ થાય અને તેથી અનેક રોગો અને આપત્તિનો ઉદ્ભવ થાય. સાધારણ સમજથી કહી શકાય તેમ છે કે દેવ અથવા દેવી પરમાત્માના એક અન્ય ઉત્તરતાં સ્વરૂપ રૂપે છે. અને સર્વ કોઈ પ્રાણી તેને બાળક રૂપે જ છે. પોતાના બાળકને મારી પોતાને લોગ આપવાને કોઈ માતા સંજોગે તો તે નવા યુગની નવાઈ જ કહેવાય; તથાપિ આપણા લોગા હિંદુઓનું તેવું માનવું છે, તે કોઈ ઓછા ખેદની વાત નથી. માંસલક્ષીને હિંદુશાસ્ત્ર અપવિત્ર ને શૂદ્રવત્ ગણે છે. એ જાણીતી વાત છે તથાપિ તેને માટે એવો બચાવ થાય છે કે ખાસ અમુક દિવસોને માટે દેવીને તે પ્રિય છે. વર્ષના મુકરર કરેલા દિવસે જ વર્ષોવર્ષ તેની પસંદગી એક જ ચીજ ઉપર ટકી રહે એ માનતાનું તો માત્ર કેમ અચ્છલના માટે જ કહી શકાશે. અમુક ચીજ ઉપર અમુકને વધુ પ્રીતિ હોય તે સંભવિત છે પણ તે અમુક દિવસે જ વખતો વખત થાય તે તો આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કીધા વિના રહે તેમ નથી. વળી વધુ આશ્ચર્યની વાત તો એ જ છે કે માતાને પોતાના બાળકના વધની ઇચ્છા હોય છે !

અમુક દિવસે જેનો આહાર કરવામાં વાંધો નથી. તે અન્ય દિવસો માટે અપવિત્ર પણ કેમ ગણી શકાય ? આ સર્વ પરથી માલુમ પડે છે કે માત્ર હિંદુઓએ-બ્રાહ્મણોએ પોતાની અધર્મ સ્વાદિષ્ટ વૃત્તિને જ આધિન થઈ આ કાર્ય શરૂ કીધું છે.

માતાને—સર્વ માતાઓને પોતાના અમુક પ્રકારના બાળક ઉપર રોશ હોય છે ! તેમ પણ આમાંથી પ્રશ્ન ઉભો થયા વિના રહેતો નથી અને તેથી કહી શકાય કે કદાચ કોઈ દિવસ વારા કરતી ખીજા બાળક (મનુષ્ય પ્રાણી) ઉપર પણ રોષ આવવો જ જોઈએ !! પણ અમારા બ્રાહ્મણો પોતાના હાથે પોતાનું ગળું કાપે તેવા નથી. “ પારકે ઘેર પનોતા ”

જેવું અમારા હિંદુભાઈઓનું વર્તન છે અને તેવી તુચ્છ બુદ્ધિથી હરહરમોશ દરેક વર્ષે આવી રીતે હજારો નિર્દોષ પ્રાણીઓનો વધ થાય છે. “ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ ” ના રેસિડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી અને ગુજરાતના જાણીતા સંભાવતી અને સુધારક શેઠ મિ. વીરચંદ દીપચંદે આ બાબતમાં દેશી રાજ્યોને અરજી મોકલેલી છે. આ અરજીની એક નકલ અમોને મળી છે તે ઉપરથી સમજાય છે કે તેઓની આ અરજીનું લખાણ ટુંકું પણ ખરા અંતઃ કરણની લાગણીનું છે.

જૈન મતનો “ અહિંસા પરમો ધર્મ ” આ એક મુખ્ય સિદ્ધાંત છે; અને તે સિદ્ધાંત સાથે આ બાબતનો પુરતો સંબંધ સમાવેશ છે તે જણાવવું જ બીન જરૂરી છે. સનાતની વૈષ્ણવ મહારાજો પણ ગોપ્રતિપાલક અને સર્વ પ્રાણીપર દયા રાખનાર તરીકે ઓળખાય છે. તેઓ પોતાના હાથમાં જ બાજી હોવા છતાં ગ્રાહ્યોને અટકાવે નહિ એ કાંઈ ઓછા ખેદની વાત નથી. હિંદુ ભાઈઓ અંતઃ કરણથી વિચારશે તો સહજ સમજશે કે માત્ર આ એક મૂર્ખતા દર્શાવનાર કાર્ય જ છે. આવા બનાવો અન્ય તરફથી બને છે ત્યારે હિંદુ ભાઈઓ હૃદયભેદકતાના અસાધારણ બુમાટા કરે છે. તો પોતાના તરફથી થતા આ કાર્યને સત્વર બંધ કરી દેવું જોઈએ.

કાઠિયાવાડ, લીંબડી, મોરબી અને વીરપુર ઇ. સ્ટેટોએ આ બાબતમાં તદ્દન અટકાયત કીધી છે, અને ઉત્તર હિંદમાં પણ કેટલાંક રાજ્યો તે માટે હિલચાલ કરી રહ્યા છે. પણ તેઓની પ્રજાપર કે તેઓની જાતપર દેવીકોપ કોઈ પણ પ્રકારનો થતો નથી; ત્યારે એથી ઉલટું અત્રે અસાધારણ ત્રાસ અનેક રીતે ઉદ્ભવે છે. આ સર્વ પરથી એ સહેલાઈથી સિદ્ધ થાય છે કે દેવીનો કોપ થાય ઈત્યાદિ માત્ર જ્રમ છે. અને પોતાની અજ્ઞાનતાજ પ્રદર્શાત થાય છે તો તેવા કાર્યને સત્વર અટકાવી સત્તાવાળાઓ અને ધર્માધિકારીઓ નિર્દોષ પ્રાણીઓના આશિર્વાદ લેવા સાથે પોતાનો ઉજવલ કીર્તિધ્વજ ચોતરફ ફરકાવશે.

નં. ૭.

સયાજી વિજય.

વડોદરા, તા. ૨૯-૯-૧૯૦૬.

પશુવધ વિષે નાપસંદગી.

ક્ષત્રિય મરાઠા સભાની બેઠક તા. ૨૪ મીએ શ્રી. દિ. બ. આનંદરાવ ગાયકવાડના બંગલે મળી. તે વેળા જૈનસંઘના પણ ઘણાક ગ્રહસ્થો હાજર હતા. મે. દાદા સાહેબ માનેએ કહ્યું કે આજની સભાનો હેતુ દશરામાં જે બકરાં વગેરેનો પશુવધ થાય છે, તે બંધ કરવા સંબંધી વિચાર કરવાનો છે. અને તેવીજ દીલસોળનો રા. બા. ખાસેરાવજીનો આવેલો પત્ર વંચાયા પછી શ્રી. આનંદરાવે કહ્યું કે આજ ઘણા મેમ્બરો હાજર નથી માટે ફરી ખાસ સભા ભરી આ વિષે ઠરાવ કરવો અને આજે જોયો હાજર છે તેમણે આવો વધ ન કરવા મત દર્શાવવો જે વાત એક સરદાર શિવાય સર્વેએ માન્ય કરી હતી. આ ઠરાવ જાણી હિંદુ પ્રજા ઘણી ખુશી થઈ છે.

બકરાનો બેલી.

તા. ૨૬-૮-૧૯૦૬.

દશરાની દેવીઓ પાડા બકરાનો લોગ લેવા હાજર થયાં છે.

શું હિંદુધર્મની મૂર્ખાઈ! શું દેશી રાજાઓની ઘેલછાઈ! દશરા જેવો પવિત્ર દિવસ હિંદુ તહેવાર તરીકે મનયો છે. તે દિવસે પ્રજા આનંદ કલોલમાં કંસાર, ચૂરમાં અને વેડમી જમે છે. દેવીઓને નૈવેદ્ય ઘરે છે. શમીનાં પૂજન કરે છે. રોટોમાં રાજ્યસ્વારીયો નીકળી ઘોડાઓને ગામ બહાર પુરવાટ દોડાવે છે. ગાન, તાનની ધામધુમ થઈ રહે છે. આવા ઉત્તમ પર્વના દિવસે રાજાથી રાંક સુધી સર્વ કોઈ જીવાત્મા આનંદ પામે છે. જીવ ઉદ્ધાસમાં રાખે છે. ત્યારે તે દિવસ બિચારાં અવાચક નિરપરાધી મુગાં પ્રાણી પાડા બકરાનાં ગળાં બે ગુંઠે અમારા રજપુત બહાદુરોની સમશેરથી દેવીના નિમિત્તે દેવીના દેવલ આગળ રેસાય છે. તેઓ બેબેના બરાડા પાડે છે, છતાં આ કૃપણકામ રાજાઓ હર્ષાનંદમાં કરે છે. આથી તમામ પ્રજા નારાજ, આખું મહાજન નારાજ, આખું સમગ્ર ગામ નારાજ છતાં શુદ્ધ ક્ષત્રિયોના હૃદય કેમ અવાચક પશુપ્રત્યે નિષ્ઠુર અને જડવત થતાં હશે !

પાડા અને બકરાંના વધથી દેવી પ્રસન્ન થાય છે, એમ તમામ રાજ્યકર્તાના હૃદયમાં કયા દુષ્ટ ધર્મગુરૂએ ઠસાવી દીધું હશે ! તે કાંઈ સમજાતું નથી. દેવીઓ બકરાં પાડાના લોગ કદી લહેજ નહીં. એ નિશ્ચય સમજવું જો તેને બકરાં પાડા લેવા હોય તો પોતે જાતે લેત પણ તમારી સમશેરથી લેવરાવત નહીં. દેવીઓ દયાલુ હોય છે, મા બોલાય છે. તેઓ જો લોગની તરશી હોત તો બકરાં પાડા જેવા ગરીબ પ્રાણીઓ ન લેત પણ સિંહ, ચિતા, વાઘ જેવાં પ્રાણીઓના લોગ લેત. આ તો બધું રાજાઓના વહેમનુંજ પોગળ જેવાય છે. દેવીઓ પાડા બકરાંથી કદી પ્રસન્ન થવાની નથી. એ વધથી કાંઈ રાજી કરાજી થતી નથી. નાહક આવા પવિત્ર દિવસે પશુઓના વધ એ કુદરતના કાયદા વિરૂદ્ધ હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે મહાન પાપ ગણાય છે એમ શાસ્ત્રો કહે છે.

હાલમાં સુધરેલો જમાનો છે. અમારા રાજા બહાદુરો કોલેજમાં વિદ્યાદેવી પ્રાપ્ત કરી કેળવાયા છે. પુરાણધર્મનું, પોષકલાનું કેવું પોગળ છે તે કોલેજમાં લણતી વખત સારી રીતે જાણી શક્યા છે. અને તેથી પાડા બકરાંના વધના વહેમથી ઘણા રાજાઓ હવે મુક્ત થયેલા અમો જોઈએ છીએ, પરંતુ હજી કેટલાક રાજાઓ કેળવાયેલા છતાં આ ખોટા વહેમમાં ધુસાઈ પાડાં બકરાં દશરાને દિવસ મારે છે એ ખરેખર અયોગ્ય કામ મહાજનની લોગણી દુખાયા જેવું છે.

જો દેવી બકરાં પાડાના વધથી પ્રસન્ન થઈ રાજાઓનું કુશળ કરતી હોય તો પછી અમારા ઘણા રાજાઓ કાળને સરણ થાય છે તે કદી ન થાત. તેઓનાં શરીર દેવી અમર કરત. માણસ પ્રસન્ન થતાં પણ શરીર રક્ષણ કરે છે. તો પછી દેવી કેમ રાજાને મરવા

દે ? એજ તપાસો. આ તો દેવી લકતોએ ખોટો વહેમ ઠસાવ્યો છે. વગર ગુન્હે પશુ મારવું એ રાજાને શીર નાહક પાપ ગણાય. માટે સૂર અને શાણા રાજાએ આપ આ ખોટો વહેમ ઇશ્વર અથ્થ છોડી દો ? દેવીએ તમારીપાસે પાડા બકરાં માગતી નથી. દેવીની ઇચ્છા અને શક્તિ હશે તો પોતાને હાથેજ તેના પ્રાણ લેશે ? નાહક માંસલક્ષક દેવી લકતોએ માંસ ખાવાના સ્વાદથીજ અમારા પવિત્ર રાજાને પાપિષ્ઠ બનાવી પોતાનું ઓઝરું ભરવું છે. શિવાય બીજું કંઈ જોવાનું નથી. એમ અમારી તો ખાસ માન્યતા છે. માટે અમારા ક્ષત્રિયકુળદીપક રાજાએ દીર્ઘ ખ્યાલ કરી દશરાના દિવસનો પવિત્ર તહેવાર આવા પ્રાયશ્ચિત્તના રૂપમાં ઉજવવા જરૂર નથી. મોરબી નરેશ સર વાઘજી બહાદુર, ગોંડલ ઠાકોર શ્રી સર ભગવતસિંહજી બહાદુર અને ધ્રાંગધ્રા નૃપ અણતસિંહજી જેવા સુધારક નૃપોએ ગાદીપર બેઠા પછી આ વધ બંધ કર્યો છે, તો તેઓ શું સુખી નથી ? તપાસો સુખી છે. માટે આ ખોટો વહેમ નૃપતીઓએ છોડવો જોઈએ.

બકરાનો બેલી.

નં ૦ ૯.

મોહિની.

કનોજ, તા. ૨૧-૯-૧૯૬૬.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કાંફેસકે રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી દ્વારા એક અંબેદન પત્ર હમને પ્રાપ્ત હુવા હૈ, જિસ્કે દ્વારા ભારતીય નૃપતિ ગણાકી સેવામેં વિજયાદશમી મહોત્સવ પર પશુવધ ન કિંજાનેકી પ્રાર્થના કીઝગઈ હૈ । આશા હૈ કિ હિન્દૂ નૃપતિ ગણા કનફેસકી પ્રાર્થના પર ધ્યાન દે કર હિંસાકી પૃથાકો દૂર કરનેકી ચેષ્ટ કરેં ગે ।

નં ૦ ૧૦.

ગુજરાત મિત્ર તથા ગુજરાત દર્પણ.

સુરત, તા. ૨૩ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૬.

દેશી રાજાઓમાં દશરા નિમિત્ત થતો પશુવધ.

હિંદુ ભાઈઓના વિજયા દશમીના યાને દશરાના પવિત્ર ધાર્મિક તહેવાર પ્રસંગે દેશી રાજાઓ તરફથી થતા પશુવધ વિરુદ્ધ ઘણી ચર્ચા ચાલે છે. અને વર્તમાનપત્રોમાં એ સંબંધી લખાણો થઈ જૈનમંડળો તરફથી પણ દેશી રાજાઓને પશુવધનો અટકાવ કરવાનો આગ્રહ થાય છે, તેની અસર કેટલાક દેશી રાજાઓને અત્યાર આગમચ થયલી જોઈ સંતોષ ઉપજે છે. આ વર્ષ પણ એ તહેવાર નજદીક આવવાથી શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફેસના રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી મિ. વીરચંદ દીપચંદ સી. આ. ઇ.

તરફથી જે રાજ્યમાં એ રિવાજ હસ્તી ધરાવે છે ત્યાંના રાજકર્તા જોગ પશુવધ કરવામાં અયોગ્ય હિંસા સમજી એ રિવાજ બંધ પાડવાની વિનંતી કરનારો એક પત્ર મોકલવામાં આવ્યો છે જે ઉપર દરેક રાજ્યકર્તાએ પૂરતો ગોહર કરવાની જરૂર છે.

કેટલાંક દેશી રાજ્યો એવાં છે કે પશુવધ કરવામાં અયોગ્ય હિંસા સમજી અમુક દિવસોએ જીવહિંસા નહીં કરવાના હુકમો બહાર પાડ્યા છે તેજ રાજ્યોમાં વિજયા દશમીના તહેવાર પ્રસંગે પશુવધ થાય છે, જેથી “ કાજીજી કહેનેકા મગર કુછ કરનેકે નહીં ” તેવું થાય છે, તે મોટે એવાં રાજ્યોએ પ્રજાના મોટા ભાગના અને તેમાં ખાસ કરી જૈન કોમના વિચારને અને લાગણીને માન આપી જીનો ચાલતો આવેલો એ કૂર રિવાજસંબંધે ખીજી રાજ્યોની માફક તર્ક કરવાની જરૂર છે. પશુવધ એ કારણોથી થતો કહેવાય છે. જેમાનું એક એ છે કે એ દિવસે અર્જુને શમીવૃક્ષ ઉપર સંતાડેલા હથીયારો ઉતારીને દુર્યોધનના લશ્કરને હરાવ્યું હતું અને હરણ કરેલી ગાયોને પાછી વાળી હતી, તથા રામ-અંદ્રે રાવણ ઉપર એ દિને ચઢાઈ કરી વિજય મેળવ્યો હતો. તથા ખીજું કારણ દેવીને ભોગ આપીને સંતુષ્ટ કરવાનું છે. હાલમાં દેશી રાજ્યોને દુશ્મન સામે ચઢાઈ લઈ જઈ ઉપર જીહીત મેળવવાનો વખત નથી તેથી એ દિવસે હથીઆરનું પૂજન કરી સુલેહના વખતમાં નિર્દોષ બકરાં અને પાડાઓનો વધ કરવામાં હથીઆરનો ઉપયોગ કરવો એ જીજુન કામ છે. ને દેવીને ભોગ આપીને સંતુષ્ટ કરવાનો ધરાદો પણ હાલના સુધરેલા જમાનામાં નહીં માનતા જોગ ગણુશે તેમજ તે શાસ્ત્રીય રીતીએ પણ નથી, એવો નિર્ણય ઘણી વખત મોટા મોટા વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓની સલાઓમાં થઈ ચુક્યો છે. અને તેને અનુસરી કેટલાક રાજ્ય કર્તાઓએ એ પશુવધ સર્વથા બંધ કરાવી અવાચક જન-વરોની દુવા લીધી છે, તે મુજબ જે રાજ્યોમાં એ રિવાજ હજી ચાલુ હોય તે રાજ્યોમાં પશુવધનો અટકાવ કરી નિર્દોષ પ્રાણીઓનો ભોગ લેતા દેશી રાજ્યો અટકે એવું ઈચ્છવામાં આવે છે.

નં. ૧૧.

દશરાને દિવસે દેશી રાજ્યોમાં થતો પશુવધ અને જૈન કોન્ફરન્સ.

ઉત્તર હિંદમાં મોટા દેશી રાજ્યોમાં તેમજ ગુજરાત કાઠિયાવાડનાં કેટલાંક નાનાં રાજ્યોમાં દશરાના પવિત્ર તહેવારને દિવસે જ્યારે રાજકર્તાઓની સ્વારી ચઢે છે ત્યારે કે દેવીના હવન વખતે બકરાં અને પાડાનો નિર્દયતાથી વધ કરવામાં આવે છે. દેવીને પ્રસન્ન કરવાનું તેમજ મહામારી, પ્લેગ આદિ ઉડતા અને ચેપી રોગોને અટકાવવાનું બહાનું આ વધના કારણે રૂપે આગળ ધરવામાં આવે છે. હવે આ વધની રૂઢી સશાસ્ત્ર છે એમ જો કહેવામાં આવતું હોય તો તેમાં પણ મોટો મતભેદ છે. તંત્રશાસ્ત્રના વામ અને દક્ષિણ એવા બે સંપ્રદાય છે. તેમાં વામમાર્ગની અમુક ક્રિયામાં મધ માંસની વપરાશનો નિષેધ કરેલો નથી પરંતુ વામમાર્ગ કોઈ પણ રીતે મુક્તિને અપાવી શકતો નથી.

તેથી જેઓ મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છાથી ધર્મકાંચ કે યજ્ઞયાગાદિ કરે છે તેઓ વામ માર્ગની ક્રિયાઓને બદલે દક્ષિણ માર્ગની ક્રિયા આચરે છે. સંસારની ક્ષુદ્ર મનઃકામનાની સિદ્ધી માટે જેઓ વામ માર્ગની ક્રિયાઓ કરે છે તેઓની માન્યતા પણ ખરી છે કે કેમ ? હાલના તર્કવાદના જમાનામાં એક જખરો તકરારી વિષય છે કે નિરપરાધી અવાચક પશુનો નિષ્કારણ કૂરપણાથી વધ કરવો તે નિર્દયની પ્રિસીમા છે. તે અપરાધના ગંભીરપણા આગળ આનગી હાજતની કે મનો વાસનાની પરિતૃપ્તિનું બહાનું કેવળ હસવા સરખું અને ધિક્કારવા યોગ્યજ ગણાય છે. માટે હાલના કેળવણીના અને સુધારાના રોજ વધતા જતા ફેલાવાના સમયમાં દશરત્ને દિવસે થતા પશુવધનો રિવાજ એકદમ બંધ પડવું જોઈએ છીએ. હાલ ઘણા દેશી રાજાઓએ કેળવણી સંપાદન કરેલી છે. તે પણ તેઓ આ કૂર અને વહેમ ભરેલો રિવાજ હજી ચલાવ્યે બંધ છે, તે અમને તો ખચીત બહુ અબળબળ જેવું લાગે છે. ઓણનો દશરત્ને દિવસ હવે નજીક આવ્યો છે તે તકનો લાભ લઈને જૈન કોન્ફરન્સના જનરલ સેક્રેટરી શંઠ વીરચંદ દીપચંદે આ સંખ ધની એક અરજ તૈયાર કરી છે. જેની એક નકલ તેમણે અમને મોકલી છે. જે જે દેશી રાજાઓમાં હજી દશરત્ને દિવસે પશુવધ થાય છે ત્યાંના નૃપતિઓ તરફ તે અરજની નકલો તેમણે મોકલીને અરજ કરી છે કે પશુવધનો રિવાજ નિર્દયતા અને વહેમ ભરેલો છે. એટલુંજ નહિ પણ સનાતન આર્યધર્મની વિરુદ્ધ જનારો છે માટે તે બંધ કરાવવાની મહેરબાની થવી જોઈએ છીએ. જૈન કોન્ફરન્સના સેક્રેટરીની ઉપરની અરજના વાજબી-પણા વિષે બે મત છેજ નહિ તેથી તેમાં સમસ્ત આર્યપ્રજાની અનુમતિ છે. માટે અમે આશા રાખીએ છીએ કે, સમજી અને સુશિક્ષિત દેશી રાજાઓ તેનાપર ઘટતું ધ્યાન આપીને તેમના રાજ્યમાં ચાલતો પશુવધનો રિવાજ હમેશને માટે બંધ પાડશે. ભણેલા ગણેલા રાજાઓ પણ જો વહેમી રિવાજો અને રૂઢીઓના બંધનમાંથી મુક્ત થવાની બહેર હિંમત નહિ બતાવે તો પછી પ્રજાને દીલાસો મળવાનું કશું સ્થાન રહેશે નાહ. વઢવાણના મહુર્મ રાજા દાજીરાજજી જેઓ એક બહુ સુધરેલા અને આગળ પડતા વિચારના તથા સ્વતંત્ર રીતિ કૃતિના નૃપતિ હતા. તેમણે આ પશુવધનો રિવાજ તેમની કારકીદમાં બંધ પાડ્યો હતો. તેથી જૈન પ્રજાજ નહિ પરંતુ સમસ્ત હિંદુપ્રજા તેમની ઘણી અહેશાનમંદ થઈ હતી, પરંતુ દાજીરાજના મરણ પછી તેમના અનુગામીના રાજ્યમાં હાલ પૂર્વનો રિવાજ ચાલુ કરવામાં આવ્યો છે. તે હાલના રાજકર્તાની એક બતની નિર્બળતા અને વહેમીપણાનો પૂરાવો છે. સુધરેલા દેશી રાજાઓમાં આવી નિર્બળતા અને વહેમાંધતા ઓછી થએલી જોવાને અમે ઇન્તેજાર છીએ અને તેટલા માટે અમે ઇચ્છીએ છીએ કે હવે પછી જે જે રાજાઓમાંથી આ જંગલી રિવાજ નાબુદ થાય તેમાં તેનું પુનરાવર્તન ન થાય તેની કાળજી ખાસ કરીને રાજ્યકર્તાઓ અને તેમનાં પ્રકૃતિ મંડળો રાખશે.

ગુજરાતી પંચ.

અમદાવાદ, તા. ૨૩-૯-૧૯૦૭.

દશરાનો પશુવધ-શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્કર-સની અપીલ.

દશરાના માંગલિક અને પવિત્ર દિવસે કેટલાંક દેશી રાજ્યોમાં પાડા અને બકરાંનો વધ કરવાનો ઘણો દુષ્ટ રિવાજ ચાલતો આવ્યો છે. આ ઘાતકી રિવાજનો અટકાવ કરવા દેશી રાજ્યોને ઘણીવાર વિનંતીઓ કરવામાં આવી છે ત્યારે એકાદ બે જગોએજ તેના ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે. શિવાયનાં સ્થળોએ તે રિવાજ ચાલુજ છે. અમને એધને સંતોષ થાય છે કે અવાચક પ્રાણીઓની થતી આ હિંસા અટકાવવા આ વર્ષે શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્કર-સે કાંઈક પગલું ભર્યું છે. અમારા ઉપર મોકલી આપવામાં આવેલા ૧૧જો ઉપરથી જણાય છે કે જે રાજ્યોમાં આવો વધ થાય છે ત્યાંના રાજકર્તાઓને કોન્કર-સના રેસીડન્ટ જનરલ સેક્રેટરી મિ. વીરચંદ દીપચંદની સહી સાથે છાપેલા વિશ્વ-સિપત્રો મોકલવામાં આવ્યા છે, તેમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે:—દેવીને ભોગ આપીને સંતુષ્ટ કરવાના ઇરાદાથી આ વધ કરવામાં આવે છે, જેથી કરીને પ્લેગ, શીતળા, કોલેરા, આદિ દુષ્ટ બિમારીઓની આફતો વસ્તીમાં આવે નહીં; પરંતુ દરવધ આવો વધ થતાં છતાં પ્લેગ, કોલેરા, શીતળા, તાવ, દુકાળ આદિ આફતો હિન્દુસ્થાનમાં આવેજ બધ છે, રાજથી રંક સુધી સર્વને પોતાના પૂર્વજન્મના કર્મોના સુખદુઃખ ભોગવનું પડે છે અને આ આફતો કેવળ મનુષ્યોના પાપોની શિક્ષારૂપ છે. આ પાપોથી બચવાને વાસ્તે માણસ નિર્દોષ અવાચક જનવરોની હત્યા કરે આ કેવો ન્યાય ? શું આવા ન્યાયથી સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વર રાજી થશે ? કદી નહીં. ના. ઇંગ્લિજ સરકારના રાજ્યમાં પણ વખતો વખત પ્લેગ વિગેરે બીમારીઓ આવે છે અને કુદરથી નાબુદ થાય છે. તેવા રોગોની શાંતતા માટે કાંઈ પાડા આદીનો પશુવધ થતો નથી, પરંતુ તન્દુરસ્તીના નિયમોને અનુસરવાના ઇલાજ લેવામાં આવે છે. પશુવધ શાસ્ત્રીય નથી, આવો નિર્ણય મોટા મોટા વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓની સલાહોમાં ઘણીવાર થઈ ચુક્યો છે. અને આવા અસલ શાસ્ત્રના અનુસાર કેટલાક ધાર્મિક રાજ્ય કર્તાઓએ આવો પશુવધ પોતાની વસ્તીમાં સર્વથા બંધ કરાવી, તે જનવરોની નેક દુવા પ્રાપ્ત કરી છે હજુર રહેમ દિવ, બુદ્ધિમાન અને ન્યાયી હોવાથી અમારી અરજ છે જે દશરાના દિવસે આપના રાજ્યમાં પાડાં બકરાં વિગેરેનો વધ બંધ કરવાનો હુકમ જારી કરવાની મહેરબાની કરમાવશે અને સન્નાતન આર્ય ધર્મની રક્ષા કરશે. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્કર-સે ગુજરેલી આ અરજ વખતસરની છે. પાડાં અને બકરાનાં વધને લીધે કોઈપણ પ્રકારનું સુખ થતું નથી, પરંતુ નિર્દોષ પ્રાણીઓનો સંહારકારણ વિના કરવામાં આવે છે અને તે કૃત્ય કમકમાટ ઉપજાવે તેવું છે. અમારા દેશી રાજ્ય કર્તાઓનો ઘણો ભાગ કેળવણીનો સંસ્કારી થએલો

છે અને ખરા પૂજ્ય તથા પાદશા છે તે બરાબર સમજવા લાગ્યા છે. તા હવે આશા રખાય છે કે પોતાના રાજ્યમાં આ ઘોરકૃત્ય હવેથી થતું ન રહે એવા ઉપાયો તેઓ તુરત ચોજશે. અવાચક પશુઓના બહારે આ પ્રમાણે ઉતરવા સારૂ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સને અમે શાખાશી આપીએ છીએ. અને ઈચ્છીએ છીએ કે દેશી રાજ્ય કર્તાઓને તેણે કચેલી અ પાલ નિરર્થક બધ નહીં.

નં- ૧૩

જૈન.

અમદાવાદ, તા. ૨૩-૭-૧૯૦૬.

દશરાનો વિજયવંત દિવસ પશુ હિંસાથી કલંકિત ન કરવાના

જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સના રેસીડન્ટ જનરલ સેક્રેટરીનો વિજ્ઞાપિત પત્ર.

હિંદુ કથાઓ તથા ઇતિહાસ ઉપરથી સ્પષ્ટપણે પ્રતીત થાય છે કે દશરાનો વિજયવંત દિવસ હિંદુ તહેવારોમાં એક અલૌકિક તહેવાર છે. અને તે મહાન્ દિવસ આપણા પ્રાચિન આર્યોનું જાહોજલાલી તથા ઉન્નતીની ઉત્કૃષ્ટતાની ઝાંખી કરાવવાને નિર્મળ આયના રૂપ છે. પાંડવોએ તથા રામે એ વિજયવંત દિવસે જય મેળવી નગરમાં પ્રવેશ કર્યાનો એ દિવસ એક જાહેર ઠંડેરા રૂપ હોઈને તેને રાજ્યભક્ત પ્રજા વિજયા દશમી કહી તહેવાર પાળતી આવી છે, એવા માંગલીક પરમ કલ્યાણકારી અને આનંદ વર્ધક દિવસને કેવી રીતે ઉજવવો જાઈએ તેને લગતી પુરાણોમાં અનેક વાર્તાઓ દર્શાવેલી છે. આ દિવસ આર્ય પ્રજાની રાજકીય ઉન્નતીના ઉદયનો મહાન દિવસ છે. અને જેવો આર્ય પ્રજાને રાજકીય સલાહોમાં પછાત પડેલી ચિતરવાનો પ્રયાસ કરે છે તેઓને દસરાના દિવસની મૂળ નેમ એક સચોટ જવાબ છે. આર્યાવર્તની જાહોજલાલીનું દશરાનો દિવસ એક કેંદ્રરૂપ છે. અને તેથીજ એ રાજ્યકીય વિજયવંત દિવસ ભારત વર્ષમાં સામાન્ય રીતે આદહાદ વર્ધક પર્વ તરીકે થવાય છે. હજારો વર્ષ અને અનેક રાજ્યક્રાંતિઓ થયાં છતાંપિ આ મહાન્ રાજકીય દિવસનો મહિમા ગૌણ પણ રૂપેપ્રત્યેક ભારત વાસીના મનમાં ખીજાંકુરરૂપે રહેલો છે એજામતાવી આપે છે કે આ મહાન દિવસનું મહાત્મ્ય કેટલું અને કેવું નૈસર્ગિક છે, ક્ષત્રિયકુળ ભૂષણ રઘુનંદન રામે પ્રજાને ત્રાસ આપી ધર્મકાર્યમાં વિઘ્ન નાંખનાર ક્ષસ, રાજેન્દ્ર, રાવણાદિ દેવનો સંહાર કરી સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી પ્રજામાં “ રામ-રાજ્ય ” ની અનુપમ છાયા પાડી વિજયનો પાઠો વગડાવી જે દિવસે વિજય શ્રીરંગ દર્શાવ્યો હતો તેજ દિવસ આ દશરાનો અથવા વિજયા દશમીનો છે; મૂળ તાત્પર્ય એ છે કે એ મહાન્ શુભ દિવસ વિજયનો આનંદ પ્રદર્શિત કરવાનો છે. પ્રજામાં આંગણે આંગણે ઘરોઘર વિજય પતાકારૂપ તોરણો ખાંધી, વાવટાવો લટકાવી પૂર હર્ષમાં વર્ષનો આ એકજ દિવસ રાજ પ્રત્યેનો ભક્તિભાવ દર્શાવવાને નિયત થયેલો છે. આ પરપરા પ્રાચીન

સમયથી અસ્થિર રીતે ચાલી આવે છે, અને એજ પ્રમાણે કાં રજપુત રાજા મહારાજાઓ કે કોઈ મુસલમાન બાદશાહોના રાજ્ય અમલમાં પણ થઈ રહ્યું હતું. તહેવારનો મૂળ હેતુ નહતો “ સાંપ ગયાને લીસોટા રહ્યા ” એ કહેવતને અનુસરીને પ્રજા પીરિત દુરમનો ઉપર વિજય મેળવવાની તો શક્તિ નહતપ્રાય થવાથી, મનુષ્ય જાતને દરરોજના વ્યવહારના કામમાં ઘણા ઉપયોગી પશુઓ ઉપર સમશેરની પટ્ટાબાળ અજમાવાનો શરમ ભરેલો રિવાજ દેખાદેખી સભ્ય મહારાજાઓ અને બાદશાહોએ સ્વીકાર્યો. કાળબળે પ્રજા પણ વહેમોની જાળમાં સપડાઈ જવાથી આ ચાંડાલ કૃત્યમાં સામેલ થઈ, જેથી રાજા પ્રજાના એકત્ર જોસથી મૂળ અભિપ્રાય હાલમાં ઉડી ગયો અને આધુનિક ક્ષત્રિય કુળના કહેવાતા રાજા મહારાજાઓ તથા મુસલમાન નવાબ અમીરો પણ તકવારની અજમાયસ કરવા લાગ્યા અને તેનેજ શુરાતની શીખવાની શાળા ગણવા લાગ્યા. કેળવણીના અભાવે કરી પ્રજામાં ધર્મ તત્વોના જ્ઞાનનો અજ્ઞાનરૂપ અધિકાર છવાતો ચાલ્યો. જેથી સ્વાભાવિક આપત્તિઓ પડતાં તેનો પ્રતિકાર કરવાને બદલે માતા અને ભૂત પિશાચોને આવી વિપત્તિઓના આપનાર અધિષ્ઠાતા દેવગણો તેને ખુશ કરવા પોતાનું બલિદાન આપવાને બદલે મુંગા પ્રાણીઓ તરફ દૃષ્ટી ફેંકી નિરાધાર અવાચક પશુઓને હણવા લાગ્યા.

કેટલાક નરાધમો પવિત્ર વેદમાં પશુયજ્ઞનો વિધિ વિહિત ગણ્યાની દીવાના સમ્પ્રદાયની ખાતર વાતો કરતાં શરમાતા નથી. વેદમાં એવા કોઈપણ યજ્ઞની આજ્ઞા આપવામાં આવી નથી. તેના પુરાવામાં ધરમપુરના માણ ડૉક્ટર રા. રા. પ્રાણજીવનદાસ મહેતાએ થોડા વખત પહેલાં હિંદુ શાસ્ત્રીઓના મેળવેલ અભિપ્રાય રજુ કરી શકાશે, એ સઘળા શાસ્ત્રીઓ માતા કે કોઈ દેવને પશુલોગ આપવાની તથા હિંદુધર્મમાં તેની આજ્ઞા હોવાની સાક્ષ ના પાડે છે. એટલુંજ નહીં પણ શ્રી ગોરધન મઠના હાલના શંકરાચાર્ય શ્રીમદ પરિવ્રાજકાચાર્ય સ્વામી જગન્નાથતીર્થ કે જેવો સંસ્કૃત જ્ઞાનમાં ઘણા પ્રવીણ ગણાય છે અને જેમણે ગયા કુંભના મેળા વખતે હિન્દુસ્થાનના મળેલા વિદ્વાનોની સભામાં ઉત્તમ પ્રકારનું ધાર્મિક ભાષણ આપ્યું હતું તેઓ શ્રી પશુયજ્ઞની કે પશુવધની હિંદુશાસ્ત્રમાં કયાંઈ પણ આજ્ઞા આપ્યાનું પોકારીને ના પાડે છે. સનાતન હિંદુધર્મના કેટલાક દુરાગ્રહીઓ થોડા વર્ષ પહેલાં આ પાપિષ્ઠ કર્મની હીમાયત કરતા હતા. પરંતુ પાશ્ચાત્ત મ્લેચ્છ સંસ્કૃત વિદ્વાનોએ તેઓની પાપિષ્ઠ વૃત્તિને પ્રાણીજન્ય પ્રેમના પુનિત જળથી ધોઈ નાંખી, છે, અને તેથી હવે આ પશુવધના કૃર રિવાજની કોઈ હિંદુ બચ્ચો હિમાયત કરવાને મેદાન પડે તેમ નથી, તો પણ આ કૃર ઘાતકી, નિર્દય, નિલંબ્ય અને અમાનુષિક રીવાજ હજી પણ કેટલાંક દેશી રાજ્યોમાં વિજયો દશમીના માંગલિક દિવસે પ્રચલિત રહેલો દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે રાજ્ય કુમારોને તેમના રાજ્યકર્તા તરીકેના ધર્મ આપે, અને સાંપ્રત સમયને અનુકૂળ આવે એવી તેઓની સ્થિતિ સાચવનારી કેળવણી નામદાર સરકાર તરફથી આપવી શરૂ થઈ છે, અને જણાવતાં પરમ હર્ષ થાય છે કે ઘણાખરા રાજ્યકર્તાઓએ આ કેળવણીને કીર્તિવંત કરી નિરપરાધી પશુઓ અને સ્વયં શક્તીની તુલના કરાવી છે, અને આ વહેમી, ધર્મ-

બ્રહ્મ, ધર્મપતિ તથા અમાનુષિક રૂઢીનું નિકંદન કરવાને જાગૃત કર્યા છે, છતાં હજી ઘણા રાજ્યકર્તાઓ આ હુકમ રિવાજને છોડી દેવાને વહેમ અને ધર્મના આંદોલનમાં ત્રિશંકુની ગતિમાં રહેલા છે. રાજ્યકર્તા કોમ જોકે માંસાહારી છે, પણ તેઓ આવા વહેમી વિચારોથી પશુહિંસા કરનારી નથી. રાજ્યનીતિનું શિક્ષણ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે કે રાજ્ય સંભળના જીલમથી નિર્બળનું હુમેશાં રક્ષણ કરવું જોઈએ. આ રાજ્યધર્મ પણ કેટલાક રાજ્યો પાળતા જણાતા નથી. આમાં અમે તેઓનો વિશેષ દોષ કહાડવાને પગલર થતા નથી, કારણકે પ્રજાપણ કેળવણીના અભાવે વહેમોને તણ શકી નથી, દીવાનો, કારભારીઓ તથા સ્વાર્થ સાધુમંત્રીમંડળ પણ હાજી હા કરનાર આસપાસ વીંટળાયેલ હોવાથી રાજ્યકર્તા આ પુરાણ રિવાજને છોડવા જેટલી નૈતિક હીમત અતાવી શકતા નથી. “યથા રાજ તથા પ્રજા” એ કહેવત ઠીક છે પણ જમાનાની ખુબી એવી પણ છે કે “યથા પ્રજા તથા રાજ” એમ પણ થયેલું આપણે આધુનિક કાળમાં આપણી ચક્ષુએ નિહાલીએ છીએ. સુભાગ્યે શનૈઃશનૈઃ પ્રજા તથા રાજમાંથી અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર કેળવણીરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી અદૃશ્ય થતો જાય છે અને તેથીજ આશા રખાય છે કે નજીકના લવિષ્યમાં કુદરતે માણસોને પશુઓનો જે હવાલો સોંપ્યો છે તેને બની શકતી રાહત આપવાને મનુષ્યની પક્ષપાતિ બુદ્ધિ ટળી જઈ નિઃસ્વાર્થ અને પરોપકાર બુદ્ધિ અવશ્ય ઉદ્ભવશે વિજયાદશમીના તહેવાર ઉપર પાડાઓ બકરાંઓ અને ઘત્તર પ્રાણીઓનો ફક્ત વહેમી વિચારોથી તથા ધર્મના જીઠા બહાના તળે વધ કરવામાં આવે છે. તેવા વધના પાપથીજ આ પવિત્ર ભારત ભૂમિની કંગાળ સ્થિતિ થઈ પડી હોય તે સંભવિત છે. એ નિશ્ચય છે, માટે દેશના ઉદયની તથા આબાદીની જે કોઈ હિંદીવાન અંતરમાં અભિલાષા રાખતા હોય તેઓએ આ થતા પશુવધના નિર્દય કામને અટકાવવાનો અવશ્ય પ્રયત્ન આદરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ શરૂઆત કરવી જોઈએ.

કલકત્તાની કાલીમાતાને દશરાને દિવસે અપાતો બકરાનો ભોગ સુધરેલા બંગાળીઓને માથે ન ધોવાય તેવુંજ કાળું કલંક છે, અને અમેને આશ્ચર્ય થાય છે કે આવા સુધરેલા જમાનામાં આગળ વધેલા બંગાળીઓ આવી રકત તૃષાતુર કાળી માતાને સંતુષ્ટ કરવા અવાચક પ્રાણીઓની નિર્દય કતલ ચલાવી બંગાળી પ્રજાને પાપકર્મમાં ડુબાવી માતાને વિશેષ કૃષ્ણરંગી ચિતારવાની રાક્ષસી રૂઢીને હજી પણ કેમ અનુમોદતા હશે તેની સમજ પડતી નથી. બાળલગ્નની તથા વિધવા પુનર્લગ્નની દયાની ખાતર હિમાયત કરનારા વિદ્વાન બંગાળીઓને પામર પશુઓની દયા આવતી નથી એ કેવું શોચનિય છે, તે અમારા વાંચકો ફિટકારથી વિચારશે. ગુજરાતના રાજ્યકર્તાઓ તથા પ્રજા કાંઈક જાગી છે અને પ્રાણી રક્ષકના હિમાયતીઓ તે પ્રાણીને અભયદાન આપવાની તકલીફ લેતા રહે છે તેથી ઘણા રાજ મહારાજાઓ પ્રાણીઓની દયા ખાવા લાગ્યા છે. જૈન શ્વતાંબર (મૂર્તિપૂજક) કોન્ફરન્સ સ્થપાયા પછી નકામી જીવહિંસા થતી અટકાવવાનો શુભ પ્રયત્ન થવા લાગ્યો છે તે જોઈ દરેક દયાળુ મનુષ્યનું અંતઃકરણ આનંદે ઉત્થિત.

મહાસમરમાં હુજીતું હશેજ. દશરાનો વિજયવંત દિવસ સમીપમાં આવ્યો છે તેની યાદી આપી જૈન શ્વેતાંબર કોન્કર-સના રેસીડન્ટ જનરલ સેક્રેટરી શેઠ વીરચંદ દીપચંદ સી. આઈ. ઈ. તરફથી દેશા રાજ્યકર્તાઓને દશરાના તહેવાર ઉપર પશુવધ ન કરવાનો ।વજાપ્તિ પત્ર પાઠવવામાં આવ્યો છે, જે જૈનકોમની મુગા પશુઓ તરફની કેટલી કાળજી છે તે દર્શાવે છે. તેથી એ પત્ર અમે સદાખરો નીચે આપીએ છીએ જે આ પુસ્તકના લાગ જીભના શરૂવાતમાં આવી ગઈ છે. તે વાંચી વિદિત થશે. અને પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે અમારી જૈન સમાજના એ વયોવૃદ્ધ મંત્રીનો પ્રયાસ સફળ થાય અને પવિત્ર આર્યાવર્તની અહિંસા ધર્મના ઉદ્ધોગની વૃદ્ધિ થાય તથા દેશીરાજ્યોના મનમાં પરમાત્મા સદ્બુદ્ધિ પ્રેરી માનવકુળને ભૂષણરૂપ જે દયા તે તેઓના મનમાં ઉદ્ભવિત કરો. આમીન.

નં. ૧૪

જૈન વિજય.

મુ'બઈ, તા. ૧૬-૯-૧૯૦૬.

દશરાનો દિવસ અને જૈનોની તે તરફ દયાની લાગણી.

જમાનાનું કે ધર્મનું વાતાવરણ ગમે તે દિશા તરફ વળેલું હોય તો પણ એ તો ધણું ખુશી થવા જેવું છે કે કોઈ પણ ધર્મના અનુયાયીઓ દયાધર્મને સૌથી ઉંચું અને ઉત્તમ સ્થાન આપતા જાય છે. આપણો દેશ આર્ય કહેવાય છે અને હજી પણ તેમાં જેઓ આર્યાવર્તનું જે અભિમાન દર્શાવે છે તે અમારા ધારવા અને માનવા પ્રમાણે આવી દયાધર્મની ઉત્તમ લાગણીને લઈનેજ છે. જે દેશમાં પ્રાણી માત્ર તરફ દયાની લાગણી જોવામાં પણ આવતી નથી તેને આપણે અને ળીજ બધાએ એમ એક આવાજે કહીએ છીએ કે યુરોપ અને અમેરિકા જેવા અનાર્યદેશમાં પણ વેજન્ટરીઅનો મોટા પ્રમાણમાં વધતા જાય છે, અને જેમ જેમ તે વિશેષ વિશેષ સમજતા થશે તેમ તેમ તેઓ પ્રાણીપર પોતાની લાગણી એક સરખી દર્શાવ્યા વગર રહેશે નહીં. બધા ધર્મમાં એ ફરમાન છે. એટલુંજ નહિ પણ જેઓ જડવદ્ કહેવાય છે. અને ધર્મ કે ઈશ્વર કાંઈ પણ માનતા નથી તેઓ એમ જરૂર કહેશે કે પ્રાણીમાત્રપર દયા એ એક ઉત્તમ નીતિ છે, જડવાદિઓ નીતિને માન આપનારી છે અને તેમાં પ્રાણીમાત્ર તરફ દયા એ એક ઉત્તમ નીતિ તેઓ માને છે. આ પ્રમાણે દયા એ દરેક સમજી અને વિચાર કરનારા માણસના હાડમાંનો એક ઉત્તમ ગુણ અને સિદ્ધાંત છે.

આમ છે છતાં ધર્મના નામે ઓછી હિંસા થાય છે એમ નથી. કેટલાએક માંસગૃધી લોકોની ક્રુદ્ધ લાલસાને લીધે કેટલાએક લોળા લોકોને એ લોકોએ ધર્મને નામે હિંસા કરવાને પ્રેર્યા છે. અને એવી રીતે કેટલીક વખતે માતાઓ કે હલકા દેવ દેવીઓ આગળ

બિચારાં મુ'ગા અને નિરપરાધી પ્રાણીઓને વિનાકારણ હુલાલ કરી નાંખવામાં આવે છે. સુસલમાની રાજ્યમાં જ્યારે લોકોને પોતાની માલમતાની રક્ષણની ભારે ફિકર લાગી હતી ત્યારે ધર્મના નામે અને જીલમમાંથી કે રોગોમાંથી બચવાને માટે ખેડી આશાઓ આપી સ્વાર્થી ધર્મગુરૂઓ તરફથી આવી રીતે માંસ ચડાવવાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ થઈ હોય તો તે સંભવિત છે.

દશરાના દિવસે પણ એજ રીત મુજબ કોણબણે કેવા હેતુથી બિચારાં નિરપરાધી પંચેન્દ્રિ અને ઉપયોગી પાડા જેવા પ્રાણીઓને વધ કરવામાં આવે છે. એક નિરપરાધી માણસને કોઈ વિનાકારણ શકતી ચલાવી મારી નાખવાને કોઈ રીતે હકદાર નથી. અને તેવું અપકૃત્ય જો કોઈ કરે છે તો તે ફાંસીની સજાનો ગુન્હેગાર ગણાય છે ત્યારે સરખો આત્મા ધરાવનાર બિચારા અબોલ પંચેન્દ્રી તીર્થેય પ્રાણીની ફરીયાદ કોઈ ન સાંભળે, તેની વકીલાત કોઈ ન કરે અને કેવળ નિર્દોષ જીવને પોતાના બળનો ચેર ઉપયોગ કરી મારી નાખવામાં આવે એ શું માણસ જાતને માટે ઓછું ખેદકારક છે !

પાડાનો વધ કરવામાં અંધ શ્રદ્ધાળુ ગમે તે ધર્મનું જાનું કાઢવામાં આવતું હોય તો પણ તેથી તે નિર્દોષ પ્રાણીની લાગણી અતીશે દુઃખાય છે એમ જેઓ સમજી શકે છે તેઓ એમ કદી પણ નહીં કહે કે એ ધર્મનું ફરમાન કોઈ કાળે હોઈ શકે ! કોઈપણ જીવની લેશમાત્ર લાગણી દુઃખાય તેને જો ધર્મ કહેવાતો હોય તો અત્યારે કુદરતી રીતે અને શાસ્ત્રના આધારે જેને ધર્મના ફરમાનો કહેવાય છે તે બધા જીવો હોવા જોઈએ અને જો તેમ નથી તો પછી કોઈપણ રીતે પારકાના આત્માને હુલાવવો તે એક મોટા પાપનું અને અધર્મનું કૃત્ય છે એમ વગર વિલંબે કબુલ કરવું પડશે.

એમ કહેવાય છે કે દશરાને દિવસે પાંડવ અને કૌરવની લડાઈ થઈ હતી અને તે વખતે હજારો જીવોની હિંસા થઈ હતી પાંડવોની જીત થઈ હતી અને કૌરવો હાર્યા હતા. માતાજી અને શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ એ દિવસે પાંડવો બહુ પ્રસન્ન થયા હતા. માટે તે દિવસે પાડાનો લોગ આપી માતાને પ્રસન્ન કરવા જોઈએ. વળી તેઓને પ્રસન્ન કરવા માટે નોરતાના નવ દિવસ સુધી તેના ગુણ ગાવા—અને દશમે દિવસે પ્રસન્ન કરવા. એમો સમજી શકતા નથી કેદુનીયામાં માણસને વિચાર હશે કે નહિ. એક ઢોર પણ સામાન્ય નજરથી સિંધે માર્ગે ચાલ્યું જાય છે, અને કોઈને પણ ઈજા કરતું નથી તો પછી માણસ જેવી જાત પોતાની જાતને પડતી મૂકી પાડા અને બકરાં જેવા અબોલ નિર્દોષ પ્રાણીઓની કમ-કમાટી ઉપજાવે તેવી હિંસા કરી માતાને પ્રસન્ન કરવાનો ડાળ ઘાલે એવી મૂર્ખતા અને ઘેલાઈ બીજી કંઈ હોઈ શકે ! જે માતા પ્રાણીનો જીવ લઈને પ્રસન્ન થાય છે. એ માતા તરફથી બીજી આશાઓ ખાંધનારા મૂર્ખાઓ હજી આપણા દેશમાં વાસ કરે છે એ આપણા દેશને માટે ઓછું ખેદ કારક નથી ! જો આવા વિચાર વગરના અને મૂર્ખલોકોએ આ દેશમાં ઓછા હોય અને તેની જગ્યાએ કાર્યકાર્ય કે યોગ્યાયોગ્યના કાંઈક વિચાર કરી પોતાનું વર્તન કરનારા પુરૂષો હોય અથવા પ્રાણીમાત્રના હક તેમને સરખા કુદર-

તથી મળવાં એઈએ એટલું પણ જો સમજતા હોય તો આ દેશ આવી છેક અધમ-સ્થિતિએ પહોંચ્યો ન હોત ! એમ એમ નથી કહેતા કે તમે દેવીને માનો નહિ, તમે તેના ખુશીથી ગુણગાન કરો, તેના પગમાં પડો, અને તંની આશિષ માગો, પણ તે એટલેથી તમારી માતાઓ પ્રગ્ન થતી નહિ હોય તો તે માતા પ્રાણીનો લોગ લેતાં કોઈ દિવસ તમારો પોતાનોજ લોગ લઈ જશે એમ તમને કેમ ડર લાગતો નથી ?

અમને વિશેષ અભયભીતો એ ઉપરથી લાગે છે કે આપણા માનવંતા ગોંડળ, જામ-નગર વિગેરેના મહારાજાઓએ એ દુષ્ટ રિવાજ ખંદ કરવાથી કયા ઉપર એ લોગની તૃષ્ણાવાળી માતાએ કોપ કીધો ? એવા દાખલા કોઈ અંધ શ્રદ્ધાળુ હાલ બતાવશે, અને બ્યારે તેવું નથી ત્યારે બિચારા પાડા જેવા પંચેંદ્રિ નિર્દોષી જીવને બચાવવાનું પુન્યકરી સ્વર્ગનો માર્ગ લેવાની તમને કેમ બુદ્ધિ સુઝતી નથી ? પરમાત્મા અને એ તમારી માતા ! તમને સદ્બુદ્ધિ સુઝાડે અને પાડાને મારી તમે ઘોર નર્કમાં જતાં બચી જતાં અટકો એવી અમારી તમારા તરફ કેરૂણા જનક આશીષ છે.

આપણા જૈન ધર્મના શાસ્ત્રમાં દશરાતું પર્વ હોય એમ અમારા જાણવામાં નથી. અને આપણા જૈન ભાઈઓ કે જેઓ અંધા જીવો તરફ એક સરખી દયાની લાગણી ધરાવે છે. તેઓ માતાને લોગ આપવાના ખોટા રિવાજમાં કદીપણ સામેળ થાય કે તેને લેશ માત્ર અનુમોદન આપે એમ માનવું એ એક તદ્દન ભુલ ભરેલું છે. તો પણ આપણા ભાઈઓને પણ સંસર્ગને લઈને લડાઈઓ કરવામાં અને હિંસાને ઉત્તેજન મળે તેવી રીતે તે દિવસ પસાર કરવાને કાંઈક ચડસ લાગ્યો હોય છે. એમ દક્ષિણ તરફના ભાગમાં અમોએ અનુભવ્યું છે. તે દિવસે ગાડીઓની, ઘોડાઓની, અને બળદની દોડધામ કરી મુકે છે. બિચારાં મુંગા પ્રાણીઓને પોતાની રમત ખાતર માર મારવામાં આવે છે એ અજ્ઞાનતાને લીધે અમો ઘણાજ ખેદ પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. અને આવા પર્વમાં લાગ નહિ લે તો એટલુંજ નહિ પણ આપણાથી જ્યાં સુધી એ બિચારા જીવોની સર્વોંશી દયાન વાળી શકાય ત્યાં સુધી આપણે એ દિવસ આપણામાટે મોટા શોકના કારણરૂપ ગણવો જોઈએ.

જે દેશી મહારાજાઓએ આવી રીતે થતો નિર્દોષ પાડાનો વધ દૂર કરવાને સ્તુતિપાત્ર ઠરાવ કરી પોતાની ફરજ બજાવવા ઉપરાંત આપણાપર ઉપકારની લાગણી દર્શાવી છે, તેઓને અમો અંતઃકરણ પૂર્વક ધન્યવાદ આપીએ છીએ અને આપણી માયાળુ પ્રીતીશ સ્પર્શકારને અને ખીબા દેશી રાજાઓને નમ્રતા ભરેલી અરજ ગુજારીએ છીએ કે તેઓ પણ એ પ્રમાણે ઠરાવ કરી બિચારાં પ્રાણીઓના જીવ હાંસલ કરી અમારાપર મોટા ઉપકાર કરશે. પરમાત્મા ધર્મને નામે આવી હિંસા કરનારા અંધ શ્રદ્ધાળુ જીવને સદ્બુદ્ધિ આપો.

ધો ઈન્ડિયન એડવર ટાઇમ્સ.

અમદાવાદ, તા. ૨૨-૯-૧૯૦૬.

દેશી રાજ્યોને દશરાનો પવિત્ર તહેવાર હિંદુ લોકોમાં દશરાના દિવસને એક મોટા તહેવાર ગણવામાં આવે છે. તે પવિત્ર દિવસને સૌ આનંદસહ ગાળવાને તકની રહેલ હોય છે. પરંતુ તે દિવસે પ્રાણીઓનાં જીવ ઘણાંજ ગભરાયલા હોય છે. કુદરતે એક નાનામાં નાના જીવથી તે મોટામાં મોટા સર્વ જીવોને સરખી બક્ષીસો આપેલી છે. છતાં દશરાના જેવા પવિત્ર દિવસે ધર્મને બહાને બકરાં, પાડા જેવાનાં વધ થતા હોવાથી પ્રાણીઓ ઉદાસીન રહે છે, ધર્મને બહાને મોટાં પ્રાણીઓનાં રૂધિર વિનાકારણે દેવો આગળ લહેવરાવવામાં આવે છે. તે ત્રાસ જનક વાત સાંભળી કયા વિચારવંત જનનું હૃદય નહિ પીગળે. અક્રશોસ ? અક્રશોસ ? શું ધર્મ જે દુર્ગતિમાં પડતા અટકનાર છે ધર્મનાં કાર્યજ અધોગતિમાં લઈ જવાનાં દરવાજા ખુલ્લા મુકે ? કેટલાંક દેશી રાજ્યોમાં આશો શુદ્ધ ૮ તથા આશો શુદ્ધ ૧૦ નાં રોજ પ્લેગ, કોલેરા, શીતલા, વિગેરે દુષ્ટ બીમારીઓ આવે નહીં તેથી દેવીને સંતુષ્ટ કરવા આવા નિરપરાધી અવાચક મુંગા પ્રાણીઓનો વધ કરવો એ શું ન્યાય ? શું આથી પરમેશ્વર રાજી થશે. જરા નહિ. આજે આપણે થોડા વખતથી દશરા જેવા પવિત્ર તહેવારોએ મુંગા પ્રાણીઓનાં વધ થતાં સાંભળીએ છીએ, પરંતુ તેથી જરા પણ આફતો દૂર થઈ સાંભળી છે ? હુમેશાં વધતીને વધતી આફતો આવતી જોઈએ છીએ ત્યારે એનું શું કારણ કહું ? કહીશ કે અવાચક પ્રાણીઓનો વધજ છે. રાજથી રંક સુધી સર્વને પોતાનાં પૂર્વ જન્મના કર્માનુસાર સુખદુઃખ લોગવવું પડે છે ને જે આફતો આવે છે તે મનુષ્યોનાં પાપોની શીક્ષાજ છે. પ્રાણીઓને મારવામાં પુણ્ય હોય તો “ અહિંસા પરમે ધર્મઃ ” એ સૂત્ર કેવી રીતે આર્યધર્મમાં ઉત્કૃષ્ટ પદ પામ્યું. કેટલાંક લોળા અંધ શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યો કહે છે કે માતાનું કરોડું છે, તો નહિ કરીએ તો માતાને કુકુ પડશે. અરે જે માતા તમે મહા દયાળુ, લકત વતસલ, આખી સૃષ્ટિની જનેતાં રૂપ માનો છો તે પોતાનાં એક બાળકનાં રૂધિર પાનથી સંતુષ્ટ થશે ? તમે તે માતાને તમારા ધર્મને આખા આર્યા વર્તને આવા દુષ્ટ કર્મથી કલંક લગાડો છો.

કેટલાંક રાજ્યોમાં “ જૈન કોન્ફરન્સની ” વખતો વખત અરજીઓથી આવા દુષ્ટ રીવાજો બંધ થયેલા છે. ત્યાં શું તેથી દેવ, દેવીઓએ અસંતુષ્ટ થઈ આફતોમાં ગરક કરેલ છે ?

આવા નિરપરાધી મુંગા ઉપયોગી પ્રાણીઓને વિના કારણે મારી નાંખવાનાં રિવાજથી રાજ, મહારાજને ગોપ્રાદાણુ પ્રતિપાલ-નિરાશ્રીતાધાર-બ્રજપાલક-ન્યાય-દયા-ક્ષમા વિગેરે વિગેરે “ ઈલકાઓ આર્ય તનુજેમારફતે માતાએ મોકલ્યા હશે ? આગળ શું આવા રિવાજ હતા ? પુરાણો તપાસતાં આવા દાખલા કોઈ મળી આવતા નથી. પશુવધ એ

શાસ્ત્ર રીતિ નથી. હુમો રાજા મહારાજાઓને વિનંતી કરી શું કે હિંદુઓનાં તહેવારોના દિવસે પશુવધ કરનારી સલાહ આપનાર શાક્ષી પાસે આર્યમાતા તરફથી મળેલા ઇલકાઓનો અર્થ કરાવવો !

હિંદુ રાજાઓ એકદમ આવા રિવાજને દેશવટો આપી મુંગા અવાચક પ્રાણીઓનાં જીવ ઉગારી સનાતન આર્યધર્મની રક્ષા કરશેજ ? એવું ધારી અમને આ પ્રસંગે અલખવાની જરૂર જણાય છે. આમીન.

નં. ૧૬

ધી કેરોનેશન એડવર ટાઈઝર.

તા ૨૮-૧૦-૧૯૦૬.

દશરાને દિવસે દેશી રાજ્યોમાં થતો પશુવધ.

દર વર્ષે દશરાના માંગલિક તહેવારો નજીક આવતાં કેટલાક દેશી રાજ્યોમાં ધર્મને બહાને દશરાના માંગલિક દિવસ ઉપર બકરાં, પાડા તથા બીજા મુંગા અને નિર્દોષ જાનવરોના થતા વધનો અટકાવ વિષે દેશી રાજાઓની જાહેરમાં અરજ કરવામાં આવે છે જે ઉપરથી કેટલાક દેશી રાજાઓએ પોતાના રાજ્યોમાંથી એ ઘાતકી રસમ દૂર કરી મુંગા અને નિર્દોષ જાનવરોના થતા વધને અટકાવ્યો છે. પરંતુ હજી કેટલાંક રાજ્યોમાં તેવો રિવાજ નાબુદ થયો નથી તેવાં રાજ્યોને દશરાના માંગલિક તહેવારો આ વરસ પણ પાસે આવતા હોવાથી કેળવાયલા દેશી રાજાઓએ અસલી વહેમથી ચાલતો આવતો રિવાજ દૂર કરવા જાહેર વર્તમાન પત્રોની અરજ ઉપર ધ્યાન આપી તેઓ પોતાના રાજ્યોમાં ધર્મને બહાને મુંગા અને નિર્દોષ પ્રાણીઓના થતા વધને અટકાવી તે રિવાજ નાબુદ કરશે એમ ઇચ્છીએ છીએ.

નં. ૧૭

ADVOCATE OF INDIA.

Bombay. Date. 28-9-1906.

The "Hindoo Patriot" has the following on the subject of the sacrifice of animals.

A very timely appeal has been issued by the Bombay Jain Svetamber Conference to Hindoo ruling chiefs on the Subject of animal sacrifices. The appeal is to forbid the killing of any animals during the "Pujahs." We trust the appeal in the name of religion and humanity will have its due effect. In Bengal at least, the practice of sacrificing animals on religious

occasions is slowly dying out. Still in important temples a fearful number of animals is sacrificed all through the year. The priestly classes ought to condemn the barbarous and inhuman practice, which has crept into Hindu religious ceremonies along with many other evils scarcely less gross and offensive to the senses as well as to religious feelings. The very idea of winning the favour of the Most High by killing before Him and in His name His own creatures, is so preposterous that it is a wonder that the practice has not altogether ceased in these days of advanced education and diffused shastraic knowledge. There ought to be an agitation set on foot by the educated public to bring the intensely conservative pandit and priestly classes to their senses and effect the abolition of the cruel, loathsome and sinful practice.

८. १८

THE RAGOON GAZETTE.

Date. 27-9- 906.

Animal sacrifices in India.

The jain conference has addressed an appeal to Hindoo chiefs to abstain from the offering of animal sacrifice. The appeal says:—

As heard by us, offerings in the shape of male buffaloes and goats are offered to please and satisfy the goddess on the sacred and religious Dashera holidays in your Highness' territory may not suffer from plague, cholera, smallpox and other kindred terrible curses on man. But we beg to submit that notwithstanding the annual recurring offerings to the goddess these terrible visitants are only the punishment of the wicked actions of humanity. Can it be called just and fair to offer dumb, innocent, pitiable animals to escape these? Can the Almighty be pleased in this way? The British dominions also are visited by the same terrific curses which disappear in due course of nature, but no such sacrifices are ever offered for the pacification of these curses in British territories. Only sanitary measures are adopted for the pacification of these visitants. Animal offerings are not scientific or according to scriptures, which decision has very often been arrived at and testified to by able and learned pandits and some human rulers following true scriptures have secured the blessings of these dumb creatures by totally prohibiting such sacrifices in their territories. We request your highness who is kind hearted, intellectual and a lover of justice, to forbid the killing of any animals on the Dashera holidays and thereby protect the "Dharma".

THE HINDOO PATRIOT.

Calcutta, Dated. 24-9-1906.

A very timely appeal has been issued by the Bombay Jain Svetamber Conference to Hindoo ruling Chiefs on the subject of animal sacrifices. The appeal is to forbid the killing of any animals during the pujahs. We trust the appeal in the name of religion and humanity will have its due effect. In Bengal at least, the practice of sacrificing animals on religious occasions is slowly dying out. Still in important temples a fearful number of animals is sacrificed all through the year. The priestly classes ought to condemn the barbarous and inhuman practice which has crept into Hindoo religious ceremonies along with many other evils scarcely less gross and offensive to the senses as well as to religious feeling. The very idea of winning the favour of the Most High by Killing before Him and in His Name His own creatures, is so preposterous that it is a wonder that the practice has not altogether ceased in these days of advanced education and diffused shastraic knowledge. There ought to be an agitation set on foot by the educated public to bring the intensely conservative pandit and priestly classes to their senses and effect the abolition of the cruel, loathsome and sinful practice.

PUNJAB TIMES.

Rawalpindi, Dated-21-9-1906.

A REFINED DUSSEERAH.

Dusserah and Holi are equally important Hindoo holidays when the festivities are always in their full swing. People had come to degrade the very morality of these events, and the curse had extended to such a degree that a reform was more than necessary. On the occasion of a Dasserah or a Holi, you would see the majorities of the public maddened with enthusiasm and carrying on their enjoyments to the extent of shameful immoderation in all conceivable directions. Money on such occasions is spent lavishly and the major portion of it goes towards the so called enjoyments in the form of dances and drink. The after effects of all this are in several cases the abominable contagion contracted at an opportune moment but which results into a sad predicament. In fact the things had gone so bad and the pinch of immorality had grown so high that many a respectable family had to undergo untoward circumstances as a sequel to the demoralised way of pleasure making.

We are however glad to notice in this connection that a departure for the good has been made at Rawalpindi and would like the other big towns to follow the example. It appears that Lala Uttamchand who is by the way, a young man of much public spirit and actions, unheeded by the opposition offered to him, has given a particularly reformed form to the festivities of Dusserah which will be followed year after year and would no doubt impart a very healthy form to the occasion.

In brief a coming feature for this year and the years to follow has been given the form of a tournament of sport for all comers which evidently means a most useful occupation of the time for young folks and a regular treat for onlooker. Just compare the significance of this event with the immoderate and immortal bearing of the Dasserah festivities, in common and you would at once realise the change for the good. We would publish the result of the events hereafter which consist of cricket and football competitions, Tug-of-war, Kabbadi, 100 yards race, quarter-mile race, long and high jumps, putting the weight, sack and three legged races and the Blindman's buff.

The competing teams for the cricket play in the following order.

24th September, S. N. Government High School, versus, D. A. V. High School (a).

25th September, Winners of (a) versus, U. S. Mission High School.

न. २१

JUBBULPORE POST.

Dt. 21-9-1906.

The Jain "Swetamber Conference" has sent us a Copy of a appeal addressed to Hindoo Chiefs, begging them to stop animal Sacrifices in their territories on the Sacred day of Dasra. The object of these Sacrificies is to keep away plague, Cholera and small-pox and the Conference point to the fact that these Visitations occur notwithstanding the Slaughter that takes place for the propitiation of the goddess and suggests, with good reason that, the Sanitary Measures adopted in British territory may be followed with better results. The appeal is a reasonable one and we hope it will have the desired effect.

